

Sporen van Slavernijverleden in Arnhem

ONDERZOEKSRAPPORT IN OPDRACHT VAN DE GEMEENTE ARNHEM

Erfgoed
Gelderland

samen
verleden toekomst
geven

Sporen van Slavernijverleden in Arnhem

ONDERZOEKSRAPPORT IN OPDRACHT VAN DE GEMEENTE ARNHEM

Colofon

Arnhem, maart 2024

Onderzoek door Erfgoed Gelderland in opdracht van de Gemeente Arnhem

Erfgoed
Gelderland

B&W, afdeling Diversiteit & Inclusie en afdeling Erfgoed

Auteurs en redactie*:

Aschwin Drost, scribediem.nl *

Barbara Esseboom, Esseboom Interculturele & Erfgoedprojecten *

Else Gootjes, Erfgoed Gelderland (projectleiding) *

Camilla de Koning, historicus en PhD onderzoeker Manchester University

Ineke Mok, cultuursporen.nl

Dineke Stam, Intercultural Museum & Heritage Projects imhp.eu *

Jan de Vries, arneym.nl

Met dank aan de geïnterviewden:

Ignatia Essed

Jasmin Montañez

Marsha Mormon

Corien van der Poll

Ron Regterschot

Michel Van Rey

Tineke van Zalinge

Met dank aan:

Doglah Media Design, Henck Pengel

Erfgoedcentrum Rozet

Medewerkers Gelders Archief

Emma Hooghwinkel, oud-stagiair Erfgoed Gelderland

Kunstwerk! Liemers Museum, Karin Degen

Museum Arnhem, speciaal Joanna Minderop en Roos Otten

Museum Bronbeek, Hans van den Akker, Pauljac Verhoeven

Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg, Edith de Geest

Vormgeving:

Buro 28, Arnhem

Afbeelding omslag: Huis Zypendaal in 1736, Stichting Brantsen van de Zyp 01491

Copyright © 2024 de respectievelijke auteurs / Erfgoed Gelderland.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbers. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken dient men zich tot Erfgoed Gelderland te wenden.

Inhoud

1. Inleiding	8
‘Mijn haar heeft altijd een rol heeft gespeeld’: interview met Jasmin Montañez	12
2. Arnhemse Stadsbestuurders & bewindhebbers	16
Institutionele verbondenheid met koloniale slavernij	16
Vroege Arnhemse betrokkenheid bij de WIC	20
Burgemeesters Huijghens	25
De steun van Arnhem aan de kolonie Suriname	27
Bentinck in het stadsbestuur	30
Een koloniale burgemeester van Arnhem: François Marinus Christiaan Pels Rijcken (1817-1884)	32
Indische suikerschatten financieren Arnhemse villa’s	37
Indonesische en Arnhemse arbeiders	41
Van Arnhemse kunstzijde naar Surinaamse bauxiet	44
Onze voorouders eren en hun verhalen koesteren: interview met Ignatia Essed	48
3. Arnhems profijt	52
De investeringen van de familie Everwijn	52
Arnhemmers in het VOC-archief	58
De plantages ‘t Eylant en de Peperpot	62
Een familieplantage in Demerara: Klein Poederoyen	66
De Surinaamse plantage Arnhem	70
Drie generaties bouwmeesters Viervant	74
Slavernij in achttiende-eeuws Ceylon	76
Adriana van Baijen en de Hartgersberg	78
Nederlanders, Afrikanen en Chinezen op Sonsbeek	84
Sonsbeek in de negentiende eeuw, de familie Van Heeckeren	88
Een Arnhemse Gouverneur van Suriname	90
De mannen van de vrouwen Coetier	93
De Berbice-connecties en de compensaties	98
De koloniale wereld van jonkheer Isaac Johannes Rammelman Elsevier jr. (1802-1877), oud-gouverneur van Curaçao	103
Gecompenseerden uit Arnhem I Nazaten Brantsen-De Vree, plantage Vossenburg	115
Gecompenseerden uit Arnhem II Plantages ‘t IJland, Poelwijk, Adrichem en Zorgvliet	121
Bronbeek	127
Saksen-Weimar Kazerne	130
Vogels, Planten en Rijstveld in Arnhem	131
De rijkste vrouw van Arnhem en haar (schoon-)zonen	133
Het had zo moeten zijn: interview met Marsha Mormon	137

4. Zwarte aanwezigheid	140
Domingo Floris Brasiliaen en Johan Pempelfort	140
Anna van Vossenburg	144
Quaco en familie Torck van Rosendael	152
Frederik Wolfert Simons en Wolfert Simon van Hoogenheim in Berbice en Arnhem	154
Dwaalsporen: Jacobus de Vrije en Christiaan Lespau in Arnhem (1823-1900)	157
Pieter Rudolph Lesnod: vader, echtgenoot, vriend en lijfknecht	160
‘Zich noemende van Snitsevorg’	168
Bronbekers met Aziatische en Afrikaanse roots	170
Maria Wilhelmina Gijsbertina van Zadelhoff (1823-1900)	174
Een betekenisvolle lijn: interview met Tineke van Zalinge	180
5. Stemmen in de stad	182
Elisabeth Maria Post	182
Een pleidooi voor radicale gelijkwaardigheid	184
‘Daar onze harten bloeden’ Louise van Ommeren borduurt een Verlichtingsprotest tegen de slavernij	187
De Arnhemsche Courant en de afschaffing van slavernij	191
Grote Sociëteit en Buiten Sociëteit in de negentiende eeuw	195
Bestuurder Jan Nedermeijer van Rosenthal en de afschaffing van de slavernij	199
Nederlands-Indische auteur Maria Dermoût	202
‘Er stroomt wel Surinaams bloed door je aderen’: Interview met Michel van Rey	203
6. Arnhem overzee	206
Arnhem en Nieuw-Nederland	206
Nieuw-Amsterdam, Arnhem en Nieuw-Utrecht	210
Het scheepsjournaal van Laurens de Sille	212
Rudolph van den Clooster	214
Arnhem, de Kaapkolonie en sporen van slavernij	218
Drie Kaapse jongens in Arnhem	224
Schip De Arnhem en plaatsen in de wereld genoemd naar Arnhem	227
Arnhemse VOC-opvarenden	229
Petrus Jacobus Runckel in Elmina en in Arnhem	233
‘Vóór mijn zoektocht wist ik helemaal niets van het slavernijverleden’: interview met Ron Regterschot	234
7. Sporen in Arnhemsebewaarplaatsen en collecties	238
Maurits Ver Huell - Marineofficier, tekenaar en schrijver	239
Maurits Ver Huell en slavernij in Brazilië	242
Roosje, Ida Magdalena en perkslavernij op Banda	246
Christina Martha Tiahahu, Ver Huell en de Pattimura-oorlog	251
Wijnglas plantage Kleinslust	256
Het archief van de familie Bentinck	257
Koloniale tentoonstellingen in Arnhem 1879 en 1928	260
Een bescheiden geluid tegen slavernij op Huis Zypendaal	264
Verbeelding van mensen in slavernij in de collectie Bronbeek	266
‘Transgenerationeel trauma is trauma dat je overneemt’: interview met Corien van der Poll	269

8. Bevindingen, conclusies en aanbevelingen	272
Nawoord 'Ten kon drai' door Barbara Esseboom	278
Over de auteurs	279

1. Inleiding

AUTEURS: ASCHWIN DROST, BARBARA ESSEBOOM, ELSE GOOTJES, DINEKE STAM

“Het vertellen én doorvertellen wat de geschiedenis met tot slaaf gemaakten en hun nazaten heeft gedaan is en blijft essentieel.”

Minister en vicepremier Sigrid Kaag bij de herdenking van de afschaffing van de slavernij in de Steile Tuin van Sonsbeekpark in Arnhem, 30 juni 2023

1.1 Aanleiding

Het Nederlandse slavernijverleden wordt steeds duidelijker in kaart gebracht. Er is meer aandacht voor deze geschiedenis, die over een periode van 300 jaar onlosmakelijk is verbonden aan ons gezamenlijke verleden. In deze periode werden mensen tot bezit en objecten in administraties gemaakt. Het huidige historisch onderzoek in Nederland naar slavernijverleden gaat niet meer alleen om slavernij in de Amerika's, zoals Suriname of Curaçao. Ook de slavernij onder de VOC in Azië en Zuid-Afrika krijgt inmiddels aandacht.

Welke sporen van slavernijverleden zijn er eigenlijk in Arnhem te vinden? Waar woonden de eigenaren van de plantages? Wie waren er vanuit Arnhem betrokken bij de VOC en WIC? Hoe verging het tot slaaf gemaakte Afrikanen en Aziaten die in Nederland verbleven, bijvoorbeeld omdat zij hun zogeheten meesters moesten bedienen op hun reis? Welke tegengeluiden waren er tegen de slavernij? En hoe kijkt de huidige generatie van nazaten uit Arnhem en omgeving terug op deze geschiedenis? Hoe werkt deze geschiedenis door tot het heden? En wat was en is de rol van de Gemeente Arnhem en haar bestuurders?

1.2 Opzet van het onderzoek

Erfgoed Gelderland kreeg van de Gemeente Arnhem de opdracht om nader onderzoek te doen naar het slavernijverleden van de stad Arnhem.

Een team van ervaren onderzoekers heeft de opdracht uitgevoerd:

- Aschwin Drost, historisch onderzoeker, scribediem.nl
- Barbara Esseboom, Esseboom Interculturele & Erfgoedprojecten
- Else Gootjes, cultureel antropoloog en projectleider vanuit Erfgoed Gelderland
- Camilla de Koning, historicus en PhD onderzoeker Manchester University
- Ineke Mok, neerlandicus en onderzoeker, cultuursporen.nl
- Dineke Stam, historicus, Intercultural Museum & Heritage Projects, imhp.eu
- Jan de Vries, historicus en Arnhemkenner, arneym.nl

Doel van het onderzoek en onderzoeksvragen

Het hoofddoel van het onderzoek is het blootleggen van Sporen van Slavernijverleden in Arnhem. De hoofdvraag van het onderzoek is:

Welke sporen van slavernijverleden zijn er in Arnhem te traceren?

Daarbij zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

- *Hoe waren het bestuur en bestuurders van de stad Arnhem in koloniale ondernemingen en slavernij betrokken?*
- *Welke mensen, plaatsen, gebeurtenissen, huizen en kastelen houden verband met het slavernijverleden in Arnhem?*
- *Welk tegengeluid was er in Arnhem tegen de slavernij?*
- *Hoe kijkt de huidige generatie van nazaten uit Arnhem en omgeving terug op deze geschiedenis?*

We beogen de geschiedschrijving over Arnhem te beïnvloeden en het slavernijverleden blijvend zichtbaar te maken. Dat doen we zoveel mogelijk aan de hand van originele objecten en archiefstukken, persoonlijke verhalen van nazaten van slaafgemaakten en nazaten aan de kant van ‘eigenaren’. We willen hiermee kennis én ervaring borgen.

De informatie in dit onderzoeksrapport kan in de komende jaren voor een breed publiek toegankelijk worden gemaakt in de vorm van stadswandelingen, fietsroutes, tentoonstellingen, publieksboeken, voorstellingen of op andere manieren.

1.3 Onderzoeksmethoden, bronnen en afbakening

In het (recentere) verleden hebben verschillende historici en onderzoekers zich al beziggehouden met aspecten van het verleden van Arnhem, haar bestuurders, inwoners en landgoederen, die raken aan het koloniale- en slavernijverleden. Wij hebben dankbaar gebruik gemaakt van deze eerdere studies zoals de twee delen uit de driedelige stadsgeschiedenis onder redactie van Frank Keverling Buisman en Ingrid Jacobs, *Arnhem tot 1700 en Arnhem van 1700-1900*. Het werk van Menno Potjer en Bert Koene verdient ook speciale vermelding. Ook artikelen uit het *Arnhems Historisch Tijdschrift* en *Bijdragen en Mededelingen Gelre* waren voor ons waardevol, net als de (inter)nationale studies die de afgelopen jaren zijn verschenen over het (Nederlandse) koloniale- en slavernijverleden in andere steden en provincies, waaronder ook Mapping Slavery en ons eerdere onderzoek naar Sporen van slavernijverleden in Gelderland.

Sporen of traces

We spreken in dit onderzoek van sporen of *traces*, een concept dat antropoloog Markus Balkenhol(1) voor het slavernijverleden theoretisch heeft beschreven. Sporen strekken zich uit over tijd en ruimte en zijn materiële resten die betekenisgeving kunnen losmaken. Zo zijn er meerdere fragmenten in de ruimte, op straat, in een landschap, op een schilderij of in geschreven bronnen terug te vinden. Die sporen herken je vaak pas als je er iets van weet. Onderzoek moet actief verschillende gegevens uit diverse bronnen bij elkaar brengen, om zo tot één verhaal te kunnen komen. Een citaat van onderzoekers naar de Arnhemse Anna van Vossenburch

(1711-1780) maakt dit duidelijk: “met snippertjes informatie uit archieven en verhalen probeerden we Anna’s leven te reconstrueren. De informatie is niet van haar zelf afkomstig, of van privé spullen, tekeningen of brieven. Via de ogen van de mensen die haar tot slavin hadden bestempeld en als hun bezit gebruikten en beschouwden, alleen zo weten we iets over Anna”. We weten niet hoe Anna en andere mensen van kleur naar de stad en haar bewoners hebben gekeken. Of hoe de bewoners van Arnhem met hen omgingen. Sporen gaan ook over plaatsen in het heden die aan het slavernijverleden herinneren. Die zijn letterlijk op de kaart gezet. Nog belangrijker zijn de sporen in de levens van mensen van nu, de belichaamde sporen die nazaten in zich dragen. Wij zijn allemaal nazaten (zoals Barbara onlangs in ons overleg zei, niet alleen zwarte mensen ook andere Arnhemmers zijn nazaten van de koloniale geschiedenis).

Bronnen

De bronnen van dit onderzoek zijn te vinden in archieven, museum- en privécollecties in Nederland en in de voormalige koloniën. Voor de hedendaagse verhalen zijn persoonlijke verhalen van mensen de bron van het onderzoek. Daarnaast verzamelden de onderzoekers beeldmateriaal om het onderzoek te ondersteunen en zo concreet mogelijk te maken. We beperken ons in het onderzoek naar de sporen van slavernijverleden tot de stad Arnhem, hoewel enkele sporen ook leiden naar omliggende plaatsen en natuurlijk naar de (voormalige) koloniën.

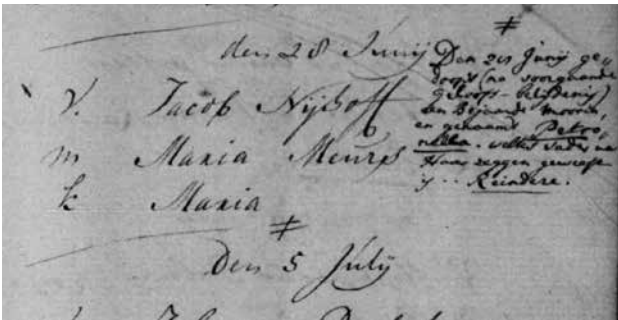
Historisch onderzoek doen naar sporen van slavernijverleden is tijdrovend en niet altijd eenvoudig. Deze geschiedenis van slavernij is lastig te traceren omdat de sporen voornamelijk te vinden zijn in koloniale bronnen. Tot slaafgemaakte mensen zijn nauwelijks bij naam genoemd in de bronnen. Dit zegt ook veel over het perspectief, de bronnen zijn geschreven door witte mensen, meest mannen, in machthebbende posities.

In een database verzamelde het onderzoeksteam tussen oktober 2022 en december 2023 meer dan 80 mogelijke sporen. Maar niet elke bron of stukje van een spoor leidt tot een verhaal. Zo vond onderzoeker Ineke Mok een brief uit 1780 (via de zogenaamde ‘*sailing letters*’) uit Demerara van de in Arnhem

geboren katoenplanter Willem Eeftinck (1746-1802) aan zijn ouders in Arnhem. Hij werd later eigenaar van suikerplantage Blygezicht in wat nu Georgetown is. De brief geeft een aardige inkijk in de plannen van de planters, bijvoorbeeld over katoen. Maar over Eeftinck en de mensen op de plantage is vooralsnog weinig te vinden.(2) Een ander voorbeeld is dat van de doop uit 1761, twintig jaar na Anna van Vossenburg, van ‘een Bejaarde Moorin genaamd Petronella’ van wie opmerkelijk genoeg alleen de achternaam van de vader is vermeld, ene Reindere. Ook van haar vonden we nog niet meer dan dit simpele feit.(3)

AFBEELDING VAN DE BRIEF VAN KANTOENPLANTER WILLEM EEFTINCK AAN ZIJN OUDERS IN ARNHEM, BRON: BRIEVEN ALS BUIT, UNIVERSITEIT LEIDEN.

DOOPINSCHRIJVING VAN PETRONELLA REINDERE, 24 JUNI 1761. GELDERS ARCHIEF AANPASSEN NAAR: NL-AHGLDA_0176_113-0158.

Afbakening van dit onderzoek

De focus voor dit onderzoek lag op de geschiedenis van slavernijverleden in Arnhem in de koloniale periode (1600-1900) in relatie tot de voormalige koloniën en handelsposten in handen van Nederland en Nederlandse archieven en digitaal toegankelijk / open archieven. We hebben ons beperkt tot de koloniale slavernij. Witte slavernij, of ‘christenslaven’, waarbij ook Nederlanders, vaak matrozen, soldaten en handelaren in Noord-Afrika tot slaaf werden gemaakt,

zijn bij dit onderzoek niet nader onderzocht. Er zijn wel bronnen bekend waarbij Staten van Gelderland bij de verschillende steden, heerlijkheden en plattelandsgemeenten navraag deed over ‘opgaven van ingezetenen, die zich in slavernij bevinden te Salée in Barbarije’. De opgave en antwoorden uit 1742-1743 zijn bewaard. Uit Arnhem werd niemand vermist blijkt uit het antwoord van H.W. Brantsen.(4) Uit het verhaal van Anna van Vossenburg (zie p. 147) blijkt ook dat de zusters De Vree zijn verzekerd tegen “de zeeroverijen des Turks”, ieder voor een som van 28 duizend gulden.

Ondanks het feit dat het overal ter wereld verboden is, zijn anno 2024 naar schatting 50 miljoen mensen wereldwijd het slachtoffer van slavernij. Hedendaagse slavernij komt ook in Nederland en in Arnhem voor. Het is een misdaad die nauw is verbonden met drugshandel, wapenhandel en uitbuiting van kwetsbare mensen in prostitutie en andere sectoren. De gemeente ontwikkelde in 2023 een Plan van aanpak mensenhandel.(5). Onderzoek naar deze actuele slavernij viel buiten de opdracht van dit onderzoek.

Stemmen van nazaten en doorwerking

Voor dit onderzoek hebben we zeven mensen geïnterviewd die een connectie hebben met Arnhem en dit verleden; stemmen van nazaten. Daarin komt ook de intergenerationele (mondelijke) overdracht, de betekenis van deze geschiedenis in het persoonlijk leven en doorwerking van slavernijverleden in het heden naar voren. Deze interviews zijn te beschouwen als hedendaagse bronnen. In de officiële aankondiging van de Gemeente Arnhem wordt het onderzoek naar sporen van slavernijverleden gekoppeld aan de week tegen racisme die in het teken staat van ‘het koloniaal verleden en de impact op hedendaags racisme’. Deze impact hebben wij niet expliciet onderzocht, maar komt wel naar voren in de verhalen van de geïnterviewden.

1.4 Opbouw van het onderzoeksrapport

Dit rapport is opgebouwd uit thematische hoofdstukken bestaande uit afzonderlijke artikelen naar aanleiding van de sporen in de stad of collecties, afgewisseld met persoonlijke verhalen vanuit de interviews. Het onderzoeksrapport eindigt met bevindingen en conclusies (hoofdstuk 8). De volgorde van sporen binnen een hoofdstuk is vooral chronologisch.

In hoofdstuk 2 *Arnhemse stadsbestuurders en bewindhebbers* onderzoeken we de rol en verantwoordelijkheid van het stadsbestuur en de individuele bestuurders bij koloniaal beleid en slavernij. In hoofdstuk 3 gaan we in op *Arnhems profijt*. We hebben opgespoord hoe Arnhemmers als individu en de stad als geheel materieel én immaterieel profijt hebben gehad (en nog steeds hebben) uit koloniale slavernij. In hoofdstuk 4 staat *Zwarte aanwezigheid* in Arnhem in de koloniale periode centraal. Dit gaat over mensen van kleur die zelf of van wie (één van) hun ouders geboren zijn in slavernij en die langere of kortere tijd in Arnhem leefden. In Hoofdstuk 5 *Stemmen in de stad* hebben we vooral gezocht naar geluiden tegen slavernij. We hebben gekeken naar berichtgeving in kranten, lezingen in de stad, publicaties en andere uitingsvormen. Hoofdstuk 6 *Arnhem Overzee* onderzoekt Arnhemmers die als soldaten, matrozen of bestuurders uitvoeren naar de Amerika's, Afrika en Azië en de naam Arnhem over de wereld meenamen en met koloniale ervaringen en kennis, mensen en goederen terugkwamen. In Hoofdstuk 7 *Sporen in Arnhemse bewaarplaatsen en collecties* onderzoeken we welke sporen van het koloniale en slavernijverleden te vinden zijn in onder andere Museum Arnhem, Museum Bronbeek, Erfgoedcentrum Rozet en het Gelders Archief en welke verhalen zij ons kunnen vertellen.

NOTEN

(1) Markus Balkenhol, *Tracing slavery. An Ethnography of Diaspora, Affect, and Cultural Heritage in Amsterdam*. Proefschrift VU Amsterdam, 2014. p. 18, 19.

(2) Via Henk de Bie <https://hdebie45.deds.nl/Genea/ES/Demerary/Demerary.html> en Brieven als Buit Universiteit Leiden <https://brievenalsbuit.ivdnt.org/zeeplaatjes/INL-18deE-gecropt-foto's%20BaB/kew-4b-1-2008%20044.jpg>

(3) Gelders Archief, 0176 Retroacta Burgerlijke stand (RBS) / Doop-, Trouw- en Begraafboeken (DTB), Gelderland, inv.nr 113 Arnhem, Doopboek - Nederlands Hervormde gemeente, 1749-1764, 24 juni 1761 (scan 158).

(4) 'Brieven, ontvangen van overheden in de steden en ten platten lande, bevattende opgaven van ingezetenen, die zich in slavernij bevinden te Salée in Barbarije (Marokko), 1742, 1743'. NL-AhGIdA_0124_1127 scans 54-56: <https://permalink.geldersarchief.nl/F0F023675E5C4946AE0A8C5960AF88BE>.

(5) Arnhem: Plan van aanpak mensenhandel 2023-2026. Zie <https://arnhem.bestuurlijkeinformatie.nl/Document/View/602d13b4-3d43-41b1-ae4f-76ce70278244>. Zie o.a. <https://www.fairwork.nu/en> en <https://freetheslaves.net/>. Het getal van 50 miljoen is een schatting. Zie ook <https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2486763-moderne-slavernij-ernstig-hardnekkig-en-wereldwijd-probleem>

‘Mijn haar heeft altijd een rol heeft gespeeld’

Interview met Jasmin Montañez

Jasmin Montañez is op 18 november 1977 geboren op Curaçao. Haar vader, Ricardo Raphael, heeft zijn roots in de Dominicaanse Republiek en Curaçao en moeder, Silvana Montañez, heeft haar roots in Venezuela en Bonaire. Samen met haar moeder en jongere zusje woonde Jasmin in bij haar grootouders. In 1988 verhuisde Jasmin met haar moeder en zus naar Arnhem om een nieuw leven te beginnen. Twee jaar later kwam vader Ricardo om bij een auto-ongeval op Curaçao. Tegenwoordig woont Jasmin met haar echtgenoot Edgar Bakboord en twee zonen, Elijah en Zia in Westervoort. Arnhem beschouwt ze als haar stad. Ze voelt er zich thuis.

Weinig van het slavernijverleden meegekregen

“In mijn jeugd heb ik eigenlijk heel weinig gehoord of geleerd over de slavernij of het slavernijverleden. Er werd gewoon niet over gesproken. Het enige waar ik wel iets over hoorde was Zwarte Piet. Ik kreeg te horen dat het discriminerend was en dat het iets te maken had met slavernij. Er werd nooit echt uitgelegd wat de link was en waarom het voor ons niet goed voelde. Het is daarom best lastig om precies te herinneren wanneer ik mij bewust werd van mijn connectie met het slavernijverleden. Er waren verschillende momenten, ik kreeg het gevoel dat er veel meer achter zat en dat ik daar meer over moest ontdekken. Ik denk dat mijn haar daarbij altijd een rol heeft gespeeld. Het beeld van hoe zwarte vrouwen eruit zouden moeten zien, komt voort uit het slavernijverleden. Vroeger werd er meer waarde gehecht aan een lichtere huidskleur, die gaf privileges. Dit gold ook voor het haar. Glad en steil haar, bracht ons dichterbij het Europese ideaalbeeld. Dit idee is door de jaren heen overgedragen en we hebben het zelf ook geïnternaliseerd.”

Gestraight haar - Curly haar- Dreadlocks

“Als kind kreeg ik vaak te horen dat mijn haar lastig en moeilijk was, waardoor ik het gevoel had dat mijn eigen haar

niet goed genoeg was. Mijn moeder heeft steil haar, daar verlangde ik ook naar. Vlak voordat wij naar Nederland kwamen werd mijn haar, ter gelegenheid van mijn eerste communie, voor het eerst gestraight. Ik was negen jaar en ik vond het geweldig. Ik was zo blij dat ik eindelijk ‘normaal’ steil haar had en dat ik het los kon dragen. In Nederland hebben we dat gewoon voortgezet. Daarna heb ik curly gehad en dat gaf veel gedoe. Je kon niet zomaar gaan zwemmen of in de regen lopen. Je moest je activiteiten aanpassen aan je haar, en dat begon mij steeds meer tegen te staan. Ik ben altijd een beetje tegendraads geweest. Op een gegeven moment wilde ik iets anders. Ik herinner mij dat ik op MTV een vrouw zag met dreadlocks en ik vond het echt prachtig. Dat wilde ik heel graag, maar ik wist niet hoe ik dat moest bereiken. Ik wilde mijn natuurlijke haarstijl omarmen en overwoog dreadlocks te nemen. Ik ging erover praten met mensen. Helaas kreeg ik veel negatieve reacties, dat begreep ik eigenlijk niet. Daarna ben ik mij er nog meer in gaan verdiepen.”

Stereotype

“Men zei tegen mij dat ik te mooi haar had om dreadlocks te nemen. Dreadlocks werden sterk geassocieerd met zwart zijn. Het werd vaak in verband gebracht met criminaliteit, dakloosheid of drugsverslaving. Dit stereotype beeld bestaat echt. Ik denk dat dit voortkomt uit het slavernijverleden. Op Curaçao vereisen bepaalde functies, zoals bankmedewerker, dat je je haar steil en netjes draagt. In het afgelopen jaar heb ik ook een verhaal gehoord dat op Sint-Maarten een vader zelfs een rechtszaak had aangespannen tegen het schoolbestuur, omdat het bestuur zijn zoon verbood om zijn haar te vlechten of dreadlocks te dragen. Ik realiseer me dat er nog steeds bepaalde stereotypen en vooroordelen bestaan, en dat motiveert me om mijn eigen keuzes te maken en mijn haar op mijn eigen manier te dragen.”

Schaamte

“Toen ik jonger was, schaamde ik me misschien meer voor mijn achtergrond. Ik herinner me dat ik met mensen omging die kritisch waren over Zwarte Piet, maar ik kon dat perspectief niet goed begrijpen. Ik voelde me ongemakkelijk door de associatie met Zwarte Piet maar dacht dat het bij het kinderfeest hoorde. Nu, na meer verdieping en kennis, kijk ik anders naar mijn achtergrond en voel ik me zelfs trots. Mensen zien mij vaak als heel Nederlands, wat prima is omdat ik hier ben opgegroeid, maar ik omarm ook mijn roots en cultuur. Toen ik jonger was, voelde ik misschien meer druk om te voldoen aan verwachtingen en me aan te passen om geaccepteerd te worden. Het dragen van dreadlocks is voor mij ook een manier om mijn roots en geschiedenis te uiten, iets wat ik belangrijk vind om te laten zien.”

Elijah en Zia

“Onze beide zoons, Elijah en Zia hebben dreadlocks. Ik heb ze altijd in deze keuze gesteund, zelfs als anderen er misschien anders op reageerden. En toch vormt het voor mij als ouder een uitdaging. Ik merkte dat het soms een zoektocht voor mij was, vooral wanneer ze ervoor kozen om hun dreadlocks niet bij te draaien en het er heel erg kroezig en droog uitzag. En anderen commentaar gaven zoals: “Moeten ze hun haar niet netjes bijhouden?” Hoewel ik volledig achter hen sta, kon ik soms toch twijfels voelen. Ik probeer dan te denken dat ze hun haar op hun eigen manier mogen dragen. Ik heb mijn mening, maar respecteer hun keuzes en zou ik hen nooit aanmoedigen om iets anders te doen.”

Trots

“Ik vind het belangrijk dat we ons steeds meer bewust worden van en trots zijn op ons verleden. De mensen die voor ons kwamen, hebben de weg vrijgemaakt voor waar we nu zijn. Alles wat zij hebben doorstaan en doorgegeven, getuigt van grote veerkracht. Het inspireert mij ook in moeilijke tijden, omdat ik denk: als zij dat konden, waarom zou ik het dan niet kunnen in mijn eigen omstandigheden? Ik geloof dat we veel kracht hebben geërfd van onze voorouders, ook al realiseren we ons dat misschien niet altijd, vooral als zwarte vrouw.”

Verhalen van voorouders

“De verhalen van mijn voorouders, met name die over het slavernijverleden, hebben zeker een impact op mijn leven. Hoewel ik niet veel weet over onze familiegeschiedenis en hoe mijn familie vroeger leefde, voel ik toch een sterke band ermee. Het is voor mij van groot belang om te begrijpen waar ik vandaan kom en welke geschiedenis mijn familie heeft. Dit helpt me bij het vormen van mijn identiteit en maakt me bewust van de strijd en veerkracht van mijn voorouders. Het motiveert me om me in te zetten voor gelijkheid en rechtvaardigheid. In de afgelopen jaren hebben we actief gezocht naar informatie en zijn we naar verschillende tentoonstellingen over de slavernij geweest. Het is bijzonder om daar te zijn en de beelden en geluiden van het verleden te ervaren, bijna alsof er nog steeds een directe link is met die tijd. Ik geloof dat de waarden die vroeger belangrijk waren, zoals eten, gezelligheid en complexe familiebanden, nog steeds een rol spelen en aan ons zijn doorgegeven.”

Onze achternamen: Montañez en Bakboord

“Ik heb altijd gehoord dat mijn achternaam niet verbonden is met het slavernijverleden, maar dat het een gekochte achternaam is. Mijn achternaam heeft zijn oorsprong in Venezuela. Ik weet niet precies hoe dat destijds is gegaan, maar ik heb altijd begrepen dat het iets is om trots op te zijn, omdat het geen link heeft met dit verleden. Maar verder heb ik niet veel kennis over mijn achternaam. Mijn man en onze kinderen hebben de achternaam Bakboord. Ik heb onderzoek gedaan naar deze Nederlandse klinkende naam, die veel voorkomend is en direct te herleiden naar een plantage in Suriname, waarschijnlijk plantage Nieuwzorg. In het Tropenmuseum zagen we de naam ook op de muur tussen alle vrijverklaarden. Dus we weten dat het een directe link heeft met het slavernijverleden.”

Tula

“Ik denk dat het belangrijk is om verhalen door te geven aan toekomstige generaties door veel te praten en ze actief te betrekken. We zijn naar het monument van Tula in Curaçao geweest. Ik heb mijn kinderen verteld over de cruciale rol die Tula heeft gespeeld in de opstand op Curaçao en waarom hij een belangrijk figuur en held is in onze geschiedenis. Doordat Tula vanuit slavernij in opstand kwam met anderen bracht hij een grote verandering teweeg. Hoewel hij lange tijd niet erkend werd, ben ik blij dat dit nu wel gebeurt.”

Tambú

“Op dit moment volg ik een opleiding die zich richt op thema's, zoals intergenerationele overdracht. Dat gaat over de patronen en erfstukken uit het verleden, die wij van vorige generaties willen doorgeven aan de volgende generatie. Ik hoop dat ik mijn kinderen kan leren om trots te zijn op zichzelf, hun afkomst, hun haar, hun huidskleur, zonder dat dit afdoet aan hun integratie. Ik wil hen ook waarden uit onze cultuur bijbrengen, zoals respect en familiebanden. Muziek speelt een grote rol in ons leven, zoals Tambú, dat een directe link heeft met het slavernijverleden. Het is anders in Nederland te wonen dan op Curaçao, en ik wil dat zij bewust zijn van hun achtergrond, zelfs als ze hier zijn geboren en opgroeien. Tambú werd vroeger gebruikt door tot slaafgemaakten om boodschappen door te geven, maar werd verboden vanwege negatieve associaties. Het is pas relatief recent legaal geworden. Het is een belangrijk onderdeel van onze cultuur, zelfs als sommigen niet geassocieerd willen worden met de slavernij, is dit een cultureel element dat gekoesterd moet worden.”

Anansi

“Ik vind dat we een zwijgcultuur hebben, er zijn veel dingen die niet worden verteld. Verhalen over hoe het vroeger was om op te groeien in slavernij. Mijn moeder is niet zo oud, misschien heeft zij wel verhalen gehoord van haar oma, maar die verhalen ken ik niet. Er zijn vast veel verhalen over hoe mensen vroeger leefden, met culturele aspecten zoals specifieke kinderliedjes met een boodschap of de verhalen van Anansi. Anansi beleeft allerlei avonturen, maar het is jammer dat ik als kind nooit heb gehoord hoe dat allemaal is ontstaan. Daarom heb ik een tweetalig boek over Anansi gekocht, om mijn zonen een stukje van onze cultuur mee te geven. Als kind heb ik nooit de link gelegd tussen Anansi en de slavernij. Tot mijn verbazing leerde ik in Nederland dat ook andere culturen dit verhaal kenden. Het verhaal komt uit Ghana en is door de tot slaafgemaakten verspreid naar verschillende landen.

Anansi werd gebruikt om informatie door te geven en te communiceren op een slimme manier, bijna undercover. De spin Anansi of Nanzi symboliseert de tot slaafgemaakten en de tijger staat voor de onderdrukker. Het is een verhaal dat nog steeds wordt doorgegeven aan kinderen, maar ik betwijfel of veel mensen weten waar het vandaan komt. Dat het een Afrikaans verhaal is.”

Multiculturele samenleving

“Deel zijn van een zwart gezin in Arnhem, was destijds vrij zeldzaam. Bij mijn aankomst in Nederland was er nog niet veel diversiteit. Ik woonde in Klarendal en kwam wel in aanraking met andere culturen, maar het was nog steeds opvallend anders. Tegenwoordig is dat niet meer zo. Vroeger, als je een andere taal hoorde terwijl je door de stad liep, was dat al bijzonder. Nu kijkt men daar bijna niet meer van op. De jongeren van nu omarmen en gebruiken zelfs veel woorden uit het Papiaments, iets wat vroeger niet gebeurde. Ik denk dat er nu meer ruimte is om jezelf te zijn en er minder nadruk ligt op het opvallen, omdat je niet meer zo uniek bent. Ik herinner me nog goed dat ik destijds enorm mijn best deed en gemotiveerd was om de taal goed te leren en mezelf goed te presenteren, omdat ik al snel merkte hoe belangrijk dat was om niet in een hokje geplaatst te worden. Ik heb het idee dat dit nu minder het geval is. Het lijkt alsof mensen nu juist genieten van het praten met een accent, terwijl dat vroeger werd ontmoedigd. Ook zijn er nu veel meer zwarte rolmodellen en voorbeelden te vinden.”

Arnhem is veranderd

“Ik zag vroeger zelden mensen van kleur in verschillende functies, behalve in Amsterdam. Tegenwoordig zijn er overal Surinaamse en Antilliaanse winkels en zelfs Chinese restaurants waar je Antilliaans eten kunt krijgen. Dat was vroeger echt uitzonderlijk. We moesten toen helemaal naar Amsterdam reizen om bepaalde gerechten te kunnen eten, zoals saté ku batata. Dat is echt veranderd. Ik zie nu meer diversiteit en mensen die op mij lijken in allerlei functies. In dat opzicht is Arnhem zeker veranderd. Het is een multiculturele samenleving, met ruimte voor verschillende culturele evenementen, zoals Antilliaanse feestjes in het Sonsbeekpark en het Zomercarnaval dat een aantal jaren geleden plaatsvond. Deze veranderingen brengen veel dynamiek met zich mee.”

Om jezelf te begrijpen moet je geschiedenis kennen

“Persoonlijk heb ik niet alles tot in detail onderzocht, maar ik denk dat mijn relatie met een Antilliaanse man het makkelijker maakt om deze aspecten te begrijpen en door te geven. Vaak worden bepaalde zaken niet vanzelf verteld of gedeeld, wat het soms lastig maakt om de volledige geschiedenis te achterhalen. Ik ben ervan overtuigd dat het cruciaal is om jezelf te begrijpen door te weten waar je vandaan komt en wat jouw geschiedenis is, niet alleen die van jezelf, je moeder, maar ook van je oma en overgrootmoeder. Zowel de positieve aspecten zoals eten, gezelligheid en familie, als de negatieve krachten en pijn die nog steeds voelbaar zijn, spelen een rol. Onder andere door het bezoeken van tentoonstellingen over slavernij, is dit verleden dichterbij gekomen, terwijl het voorheen ver van mij af leek te staan. Daarom vind ik het belangrijk om deze verhalen en onze geschiedenis door te geven aan mijn kinderen, zodat zij deze aspecten eerder kunnen herkennen en ermee om kunnen gaan.”

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom op basis van een interview met Jasmin Montañez, afgenomen in januari 2024 in Westervoort. Foto: Henck Pengel.

2. Arnhemse Stadsbestuurders & bewindhebbers

Institutionele verbondenheid met koloniale slavernij

Arnhem en Gelderland binnen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Het Nederlandse koloniale slavernijverleden is niet alleen een overzeese aangelegenheid, daar waar de ontmenselijking fysiek plaatsvond. Het bleef niet beperkt tot de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC), maar was geïnstitutionaliseerd binnen de Nederlandse Republiek. Het gewest Gelderland en daarbinnen het Kwartier van Veluwe, met de hoofdstad Arnhem en haar bestuurders waren direct betrokken en via commissies en compagnieën medeverantwoordelijk voor koloniaal slavernijbeleid. Verschillende van hen waren daarnaast als investeerder en aandeelhouder financieel betrokken bij dit beleid.

De Staten-Generaal en koloniaal beleid

De Staten-Generaal vormden in het staatsbestel van de Nederlandse Republiek de centrale regering. De Generaliteit, zoals de Staten-Generaal ook wel genoemd werden, was verantwoordelijk voor de buitenlandse betrekkingen van de Republiek, en betrokken bij het opstellen van het overkoepelende beleid van VOC en WIC. Beide compagnieën waren handels- en oorlogsbedrijven, met vergaande publieke, koloniale en militaire bevoegdheden. De compagnieën hadden de exclusieve rechten, octrooi, gekregen

via de Staten-Generaal (en stadhouder) en legden hiervoor verantwoording af. De Staten-Generaal gaven politieke, militaire, financiële en juridische steun aan Nederlandse inmenging in koloniale slavenhandel en slavernij. Zij stonden zo niet alleen aan de basis van de Nederlandse onafhankelijkheid, maar ook aan die van het Nederlandse slavernijverleden.(1)

EERSTE PAGINA VAN HET DOOR DE STATEN-GENERAAL VERLEENDE OCTROOI AAN DE WIC, 3 JUNI 1621. NL-HANA_1.05.01.01_13_01.

Het Gewest Gelderland en het Kwartier van Veluwe binnen de Republiek

De bezittingen en bevoegdheden van de Staten-Generaal waren ondergebracht in verschillende Generaliteits-commissies, colleges met vertegenwoordigers uit de verschillende provincies of gewesten. Het Gewest Gelderland bestond uit drie mini-gewesten, of kwartieren, genoemd naar de respectievelijke hoofdsteden: Kwartier van Nijmegen, Kwartier van Zutphen en Kwartier van Arnhem, dat ook wel Kwartier van Veluwe genoemd werd. Gelderland had als voormalig Hertogdom Gelre op papier een vooraanstaande plek in de Staten-Generaal, ondanks dat het gewest slechts 5.5% bijdroeg aan de financiën van de Republiek. Gelderland had niet alleen vaste vertegenwoordiging in de Vergadering van de Staten-Generaal in Den Haag, maar leverde daarnaast vertegenwoordigers of 'Gecommitteerden ter Generaliteit'. Gelderland beschikte over negen zetels in de verschillende Generaliteits-colleges: in de Raad van State (1), de Generaliteitskamer (2), de Admiraliteiten (4) en in de Kamers van Amsterdam van de VOC (1) en de WIC (1). Verder waren er speciale tijdelijke en permanente commissies, of 'besognes' bij de Staten-Generaal. Een voorbeeld met directe invloed op koloniaal en slavernijbeleid was de Commissie voor West-Indische zaken, waar ook Gelderlanders – en Arnhemmers – zitting hadden, zoals Rutger Huijgens in de jaren 1640. Gewest en stad waren op deze manier direct en beleidsmatig verbonden met de koloniale wereld en slavernij.

De bestuurszetels in de verschillende commissies en colleges werden in een roulatiesysteem over de drie kwartieren verdeeld. Elk kwartier kreeg telkens drie van de negen zetels voor een periode van zes jaar, zodat ieder kwartier binnen achttien jaar overal zitting had. Van de zetels wees elk kwartier drie jaar toe aan de ridderschap en drie jaar aan de steden. De stedelijke helft werd volgens een verdeelsleutel aan de stemhebbende steden toegekend. Voor het Kwartier van Veluwe waren dit naast Arnhem de steden Harderwijk, Wageningen, Hattem en Elburg. Zo hebben in de tijd van de Republiek (1588-1795) tientallen Arnhemse bestuurders voor korte of langere tijd namens Gelderland zitting gehad in de Vergadering van de Staten-Generaal en in de besturen van de verschillende commissies.

DE ARNHEMMER WILLEM 'GUILLAUME' EVERWIJN WAS IN 1623 DE EERSTE BEWINDHEBBER NAMENS GELDERLAND BIJ DE WIC KAMER VAN AMSTERDAM. PORTRET, COLLECTIE BRANTSSEN VAN DE ZYP STICHTING INV. NR. 1486.

De gelaagdheid binnen de toewijzing van de Gelderse bestuurszetel – gewest, kwartier, ridderschap en steden – maakt het niet altijd eenvoudig te bepalen wie er specifiek een Arnhemse afgevaardigde was. Ook personen uit andere steden in het Kwartier van Veluwe, of zelfs uit andere kwartieren, waren soms verbonden aan of werkzaam in Arnhem, en hadden zitting in vergaderingen van de Staten van Gelderland of het gerechtshof in de Gelderse hoofdstad. Daarnaast is van de Gelderse bewindhebbers in de Kamers van de VOC en WIC niet altijd vast te stellen namens welke 'laag' een bestuurder was afgevaardigd. Een diepgravend onderzoek en analyse naar koloniale beleidsbepaling en machtsuitoefening op Provinciaal niveau verdient voor Gelderland absoluut een aanbeveling. Niet in de laatste plaats omdat het Gewest financieel bijdroeg aan het beleid middels de generaliteitslasten. Bovendien werd het bedrag van 100.000 gulden waarmee steden of provincies een vaste bestuurszetel in een van de Kamers van de WIC konden kopen, bekostigd met inkomsten uit de hele provincie.

Een Arnhems kader(2)

HET OUDE STADHUIS AAN DE NOORDZIJDE VAN DE GROTE MARKT. NL-AHGLDA_1551_2956.

Arnhem was van oorsprong een handels- en Hanzestad, maar vanaf de Tachtigjarige oorlog en gedurende de Republiek was het een vesting- en grensstad, waarbij de handels- of koopmansklasse voor een belangrijk deel uit de stad verdween. Arnhem was ook een kleine stad, beduidend kleiner dan Nijmegen en in grootte vergelijkbaar met Zutphen. In de zeventiende eeuw schommelde het bevolkingsaantal rond 7000 inwoners, mede afhankelijk van het aantal militairen dat in Arnhem gelegerd was. In 1795 telde Arnhem iets meer dan 9000 inwoners, terwijl Nijmegen op dat moment bijna 13.000 inwoners had. In de negentiende eeuw ging Arnhem behoren tot de snelst groeiende steden van Nederland. Onder meer welgestelden die vanuit Nederlands-Indië naar Nederland kwamen, wisten hun weg naar Arnhem (en omgeving) te vinden.

Het aantal regenten of stadsbestuurders in Arnhem was beperkt en bestond uit tien schepenen, twee burgemeesters en enkele secretarissen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Hollandse steden kende Arnhem naast deze magistraat geen vroedschap of bestuurscollege. Er was wel een college van 'gemeenslieden' of 'gezworen gemeente', die in naam de burgers vertegenwoordigde. Zij waren voornamelijk afkomstig uit de gilden en

dienden als klankbord voor de raadslieden, maar hadden, de periode van de 'Plooierijen' en patriottentijd uitgezonderd, slechts beperkt invloed. De Arnhemse groep regenten werd voor een belangrijk deel gevormd door een klein aantal rijke families die onderling innig verknoot waren. De familie Everwijn was vanaf midden zestiende eeuw een magneet die families als Van de Hagen, Van de Sande, Van Brienen, Tulleken, Kelffken, Van Eck, De Vree en Brantsen verbond. Deze bijna 'dynastieke' rol ging in de achttiende eeuw over naar de familie Brantsen. Verschillende, ook koloniale, erfenissen, zoals die vanuit de families Everwijn en De Vree, kwamen uiteindelijk in handen van de familie Brantsen, zie ook stamboom 2, p. 57.

Arnhemmers en koloniaal beleid

Arnhem was het Gelderse machtscentrum waar de gewestelijke instellingen en gerechtshoven zetelden. Arnhemse bestuurdersfamilies bepaalden vanuit en namens het gewest Gelderland mede het 'landelijke' koloniale beleid. Zij deden dit op verschillende niveaus: direct binnen de VOC en WIC, als bestuurder, of als investeerder en aandeelhouder. Daarnaast waren Arnhemmers overzee actief als werknemer en (hoge) functionaris bij de compagnieën, of als belanghebbende of eigenaar in plantages en slavenhouder.

Arnhemse bestuurders vertegenwoordigden Gelderland regelmatig als gecommitteerden binnen de Generaliteitscolleges. Niet alleen in de Amsterdamse Compagniekamers, maar bijvoorbeeld ook binnen de Admiraliteit, de marine van de Republiek. De admiraliteiten werden onder meer ingezet bij de bescherming en begeleiding van de handelsschepen van VOC en WIC. Een belangrijke bron van financiering voor de Admiraliteiten waren de 'Convoeien en Licenten', een soort in- en uitvoerbelasting op de buitenlandse handel. Het betrof daarbij voor een deel ook handel in koloniale en aan slavernij gerelateerde producten.

Bestuurders uit Arnhem en andere Arnhemmers waren zo meerdere eeuwen, direct en indirect, op verschillende niveaus en momenten betrokken bij koloniale slavernij.

NOTEN

(1) Voor de Nederlandse Republiek en de verbondenheid tussen de Staten-Generaal en haar instituten en koloniale slavernij, zie: Rosemary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum en Urwin Vyent (red.), *Staat & Slavernij. Het koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023). Speciaal hoofdstuk 23, Arthur Weststeijn, 'Slavernij van overheidswege: de Staten-Generaal tussen 1581 en 1796', pp. 333-345 en de 'Bevindingen', pp. 421-442. Zie verder, ook voor een breder perspectief vanuit andere steden en provincies: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek*

(Amsterdam 2020); Karwan Fatah-Black, Lauren Lauret en Joris van den Tol, *Geketend voor Hollands Glorie. Slavernij in de geschiedenis van de provincie Zuid-Holland* (Leiden 2023); Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021); Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen, *Overijssel en slavernij* (Zwolle 2023); Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020).

(2) Voor Arnhemse politieke, economische en sociale omstandigheden, zie vooral: Frank Keverling Buisman en Ingrid Jacobs (red.), *Arnhem tot 1700* (Utrecht 2008); Frank Keverling Buisman en Ingrid Jacobs (red.), *Arnhem van 1700 tot 1900* (Utrecht 2009).

DE GROTE MARKT VAN ARNHEM MET AAN DE OOSTZIJDE DE GEBOUWEN VAN HET GELDERSE BESTUURSCENTRUM, HET HOF VAN GELRE. RECHTS DE SABELSPOORT. JAN DE BEIJER 1742, NL-AHGLDA_1551_3966.

Vroege Arnhemse betrokkenheid bij de WIC

Financiers en Bewindhebbers rond de familie Everwijn

Locatie: De Markt (Huis Anderlecht)

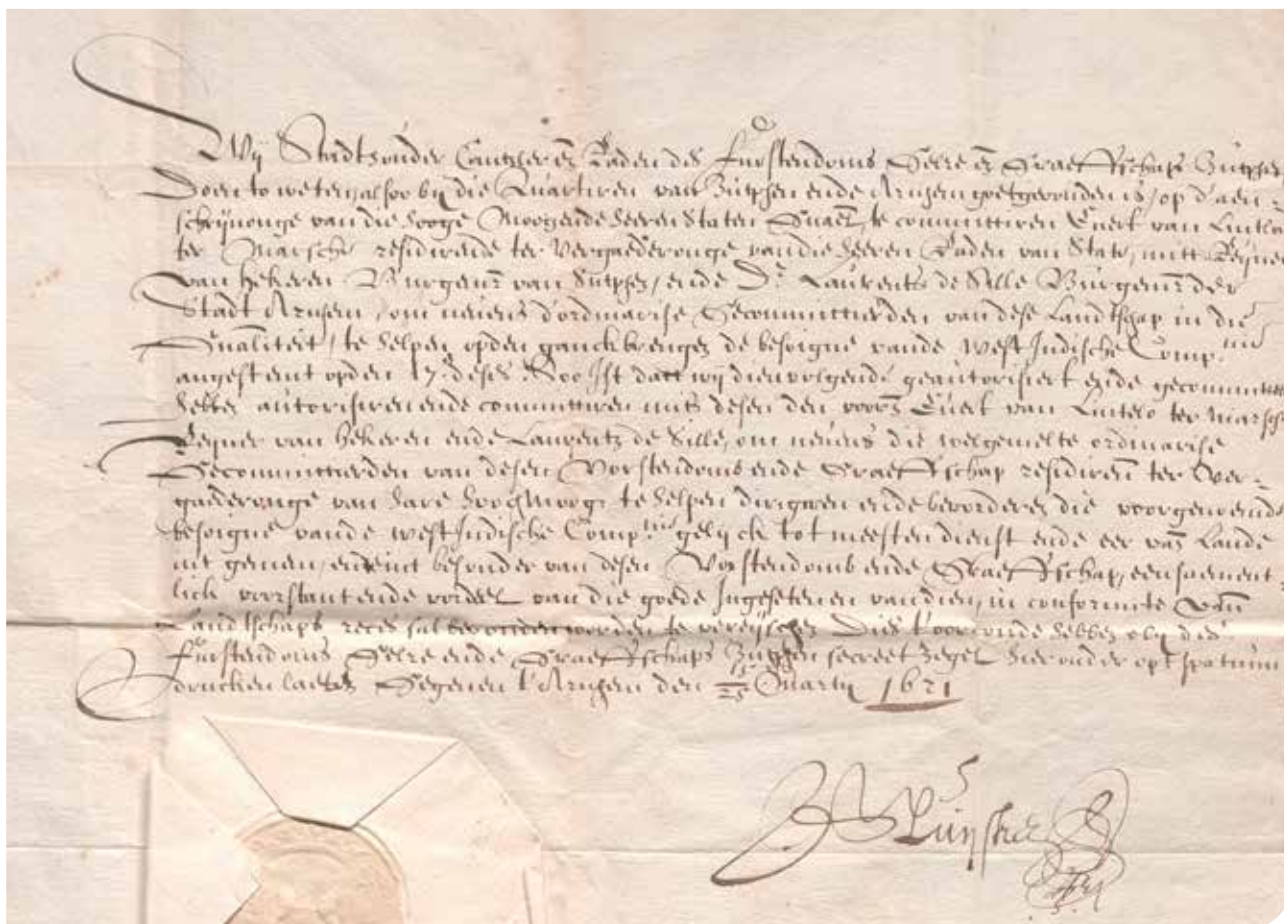
AUTEUR: ASCHWIN DROST

Verschillende Arnhemmers drukten al vroeg hun stempel op de West-Indische Compagnie. Zij waren betrokken bij de oprichting van de WIC in opdracht van de Staten-Generaal, bij de financiering van de Kamer Op de Maze, en als Bewindhebber. De directe Arnhemse bemoeienis vond in deze jaren opvallend genoeg plaats rond één familie: Everwijn.

Burgemeester Laurens de Sille betrokken bij de oprichting van de WIC

Discussies voor een compagnie in het Atlantisch gebied, vergelijkbaar met de VOC in het Indische oceaangebied, gaan terug tot 1606. Het Twaalfjarig

Bestand (1609-1621) tijdens de Tachtigjarige Oorlog bracht, met actieve steun van stadhoudelijke familie Oranje-Nassau, de oprichting van de WIC in een stroomversnelling.⁽¹⁾ De relatie en banden tussen de stadhouder en de compagnieën waren hecht, niet in de laatste plaats doordat de stadhouder, als kapitein-generaal en admiraal generaal van het Staatse leger op land en zee, mede zorg droeg voor het leger en oorlogsschepen op de Noordzee en het Kanaal. Daarnaast waren de banden tussen de stadhouderlijke familie en Gelderland eveneens sterk. Dat gold zeker ook voor Arnhem, als garnizoensstad en bestuurlijke en gerechtelijke hoofdstad.

AKTE VAN COMMISSIE VOOR BURGEMEESTER LAURENS DE SILLE, NL-AHGLDA_0554_3-0002.

De familie De Sille, afkomstig uit het huidige België, stond dicht bij de familie Van Oranje-Nassau. Nicasius de Sille (1543-1600) was jarenlang ambassadeur voor de jonge Nederlandse Republiek in verschillende Europese landen en plaatsvervanger van Willem van Oranje in de Staten-Generaal. Zijn zoon Laurens de Sille (1572-1637), geboren in Namen, studeerde Rechten en werd advocaat in Arnhem. Vanaf 1611 maakte hij als schepen en burgemeester deel uit van de Arnhemse magistraat. Hij trouwde met Walburga Everwijn (1576-1635) en het echtpaar huurde jarenlang het grote 'huis, hof en hofstad' Anderlecht op De Markt.(2) Zie voor de familie De Sille ook pp. 206-213.

DE GROTE MARKT VAN ARNHEM, MET LINKS HET GROTE HUIS ANDERLECHT, WAAR HET ECHTPAAR DE SILLE-EVERWIJN WOONDE. RECHTS NAAST DE EUSEBIUSKERK HET OUDE STADHUIS. JAN DE BEIJER 1742, RIJKSMUSEUM RP-T-191.

Laurens de Sille werd gevraagd om te helpen bij de oprichting van de West-Indische Compagnie. Tijdens de behandeling van zijn nominatie in de Arnhemse raad op 7 maart 1621 kreeg burgemeester De Sille

opdracht “om tegens den 17. deses sich te vervoegen in den Hage, ende neffens d’ andere gecommittierden der respectieve provincien, aldaer te helpen besoigneren opt stuck van de bevordering van West Indische Compagnie”(3)

In een Akte van Commissie, zie afbeelding vorige pagina, gaven de Stadhouders en Kwartieren van Arnhem en Zutphen vervolgens ook hun goedkeuring aan het verzoek van de Staten-Generaal.(4) De benoeming van Laurens De Sille om de oprichting van de WIC te helpen “dirigeren ende bevorderen”, was daarmee een feit.

Nog geen drie maanden later verleenden de Staten-Generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden op 3 juni 1621 octrooi, of het exclusief eigendoms- en handelsrecht, aan de WIC. De Compagnie was op dit moment nog in oprichting en inschrijvingen op het kapitaal dienden te bepalen in welke steden het bestuur van de WIC, de Kamers, zouden worden gevestigd. Het bijeenbrengen van dit startkapitaal ging niet overal even gemakkelijk. Meerdere Arnhemmers zouden hierbij direct betrokken zijn.

Laurens de Sille kreeg na zijn werk voor de WIC een nieuwe, en vaste, commissie aangeboden door de Staten-Generaal als advocaat-fiscaal van de generaliteit. In zijn functie als openbaar aanklager bij de Haagse gerechtshoven, de Raad van State, de krijgsraden en de admiraliteitscolleges, bleef hij juridisch deels betrokken bij koloniale aangelegenheden. De Sille verhuisde naar Den Haag en zijn plaats in de Arnhemse magistraat werd opgevuld door Henrick van Eck, die we zodadelijk nog tegenkomen.(5)

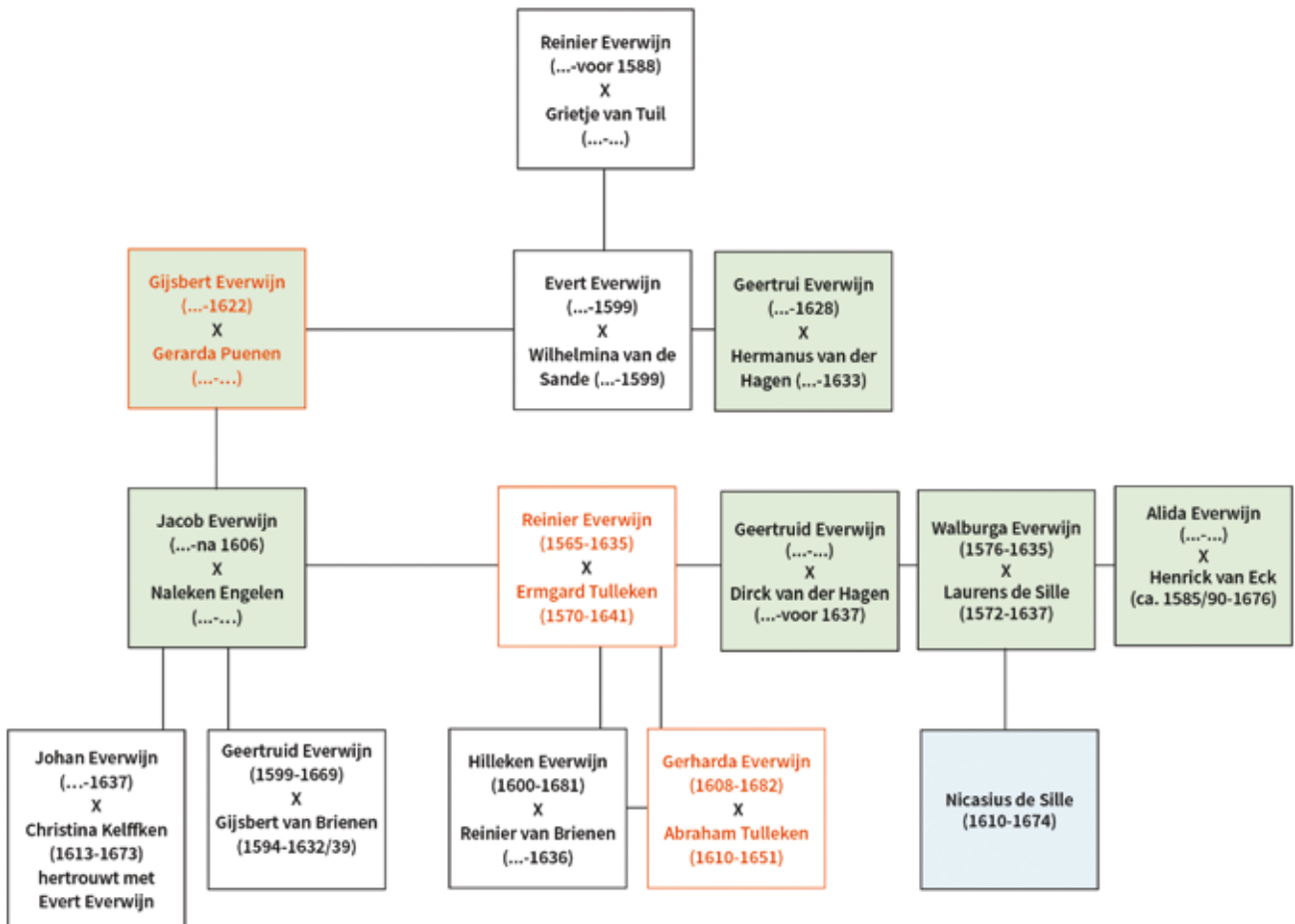
Year	Date	Description	Debits	Capitales
1624	12 Septemb	Debet	4000	229
	29	Debet	232	666 13 0
		Debet	233	666 13 0
1625	29 April	Debet	6000	237
		Debet	237	4066 13 0
1627	Febr 2	Debet	6000	252
	13	Debet	238	2333 6 2

INVESTERING IN WIC DOOR 'GUILLIAM EVERWIJN BEWINTHR.' WIC GROOTKAPITAALBOEK VAN AANDELEN, KAMER AMSTERDAM, NL-HANA_105.01.01_18B_29.

Stamboom 1

Arnhemse regentenfamilie Everwijn

STAMBOOM: ASCHWIN DROST

Groen: Vroege WIC en investeringen VOC+WIC

Blauw: Nieuw-Nederland

Oranje lijn: naar Zypendaal

Willem Everwijn, de eerste Bewindhebber namens Gelderland

Gelderland kreeg binnen de WIC, net als bij de VOC, een vaste zetel in de Kamer van Amsterdam. Deze plek werd in een roulatiesysteem verdeeld tussen de drie Gelderse Kwartieren (zie pp. 17-18). De Arnhemmer Willem Everwijn (ca. 1590-1639), ook wel 'Guillaume' genoemd, behoorde in 1623 tot de eerste groep Bewindhebbers bij de WIC. Willem Everwijn woonde sinds 1617 in Amsterdam en was hier met zijn broer Evert (Everhard) actief als handelaar. Beiden waren getrouwd binnen de koopmansfamilie Sautijn. Willem had samen met zijn zwager Samuel Sautijn (1593-1672) zitting in de Kamer van Amsterdam. Een bewindhebber kreeg jaarlijks een vergoeding of provisiegelden, maar was daarnaast verplicht een persoonlijke kapitaalinvestering te doen en een aandeel in de Compagnie te bezitten. De afbeelding op pagina 21 laat de investeringen van de twee zwagers zien.

De Gelderse (en Arnhemse) bewindhebbers droegen niet alleen bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het beleid binnen hun Kamer. Zij waren daarnaast periodiek onderdeel van de Heren Negentien, het overkoepelende hoofdbestuur van de WIC. Bovendien waren zij lid van een of meerdere commissies met specifieke taken, waaronder het beheer van de compagniewerven, de equipage, en de in- en verkoop van handelsgoederen. De bewindhebbers van de WIC waren meervoudig betrokken bij trans-Atlantische slavenhandel. Ze waren verantwoordelijk voor het uitreden van (slaven)schepen, verleenden toestemming om bepaalde delen van de Afrikaanse kust aan te doen en om bepaalde delen van het trans-Atlantische gebied als bestemming te kiezen. De bewindhebbers waren ook betrokken bij het opzetten, handhaven en uitbreiden van de infrastructuur van de slavenhandel.(6)

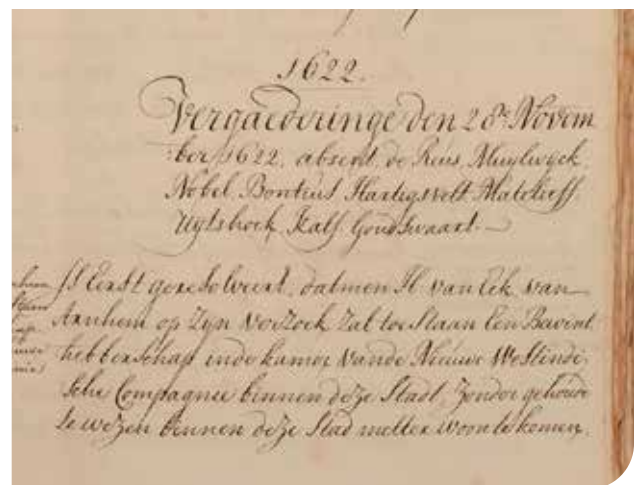
Kopen van bestuurszetel

Willem Everwijn was bij de start van de WIC in 1623 niet de enige Arnhemse bewindhebber bij de WIC. Verschillende steden hadden moeite om het benodigde startkapitaal bij elkaar te krijgen en grote particuliere investeerders waren onmisbaar. Dit gold onder meer voor de Kamer Op de Maze, waarin de steden Delft, Dordrecht en Rotterdam zitting zouden krijgen. Twee van de 'gulle gevers' voor deze Kamer kwamen uit Arnhem.

Dirck van der Hagen (...-voor 1637) investeerde samen met zijn broer Hermanus, stadsdokter in Arnhem, een nog onbekend maar aanzienlijk bedrag namens de stad Dordrecht. Met deze bijdrage 'verdiende' Dirck een bewindheberszetel binnen de WIC Kamer Op de Maze en had hij zitting namens de stad Dordrecht. De gekochte zetel kwam hem persoonlijk toe en was niet afhankelijk van een termijn, zoals de roulerende Gelderse zetel in de Kamer Amsterdam. Het is echter niet bekend hoe lang hij daadwerkelijk bewindhebber is geweest. Zowel Dirck als Hermanus van der Hagen (...-1633) waren getrouwd met een Geertrui Everwijn (tante en nicht, zie stamboom op de vorige pagina.

Henrick van Eck

De Arnhemse burgemeester Henrick van Eck (ca. 1585/90-1676) is net als Nicasius de Sille en de broers Van der Hagen verbonden met de familie Everwijn. Eerst door zijn huwelijk met Alida Everwijn en vervolgens door een huwelijk met Naleken Engelen, de weduwe van Jacob Everwijn (zijn eerdere zwager). Van Eck was bereid om net als Van der Hagen te investeren in de Kamer Op de Maze. Hij deed de vroedschap van Rotterdam het voorstel om een bijdrage van tenminste 30.000 gulden namens de stad Rotterdam te doen, op voorwaarde dat hij een vaste zetel in de Kamer Op de Maze kreeg. Op 28 november 1622 keurde de Rotterdamse raad het aanbod van Henrick van Eck goed. Het bedrag dat Van Eck inlegde werd uiteindelijk verhoogd tot 34.500 gulden en mede door zijn bijdrage was Rotterdam in staat het benodigde startkapitaal bij elkaar te krijgen.(7)

HENRICK VAN ECK IS DOOR DE VROEDSCHAP VAN ROTTERDAM OP 28 NOVEMBER 1622 BENOEMD TOT BEWINDHEBBER NAMENS ROTTERDAM IN KAMER OP DE MAZE VAN DE WIC. NL-RTSA_1-01_717_0162.

Henrick van Eck had bij zijn investering bedongen dat hij niet verplicht was om in Rotterdam te gaan wonen. In tegenstelling tot De Sille hield hij zijn functie als schepen in Arnhem aan. Van Eck is vanaf 1623 bijna een halve eeuw bewindhebber namens Rotterdam en wordt nog in 1670 genoemd als een van de voorzitters tijdens Kamerzittingen.⁽⁸⁾ Hij is dan een hoogbejaard man van ruim tachtig jaar oud. In de tussenliggende jaren was hij veelal actief in het Arnhemse stadsbestuur, maar verbleef daarnaast geregeld (voor langere duur) in Rotterdam.

Familiebanden en de Compagnie

Zo laat de vroege geschiedenis van de WIC niet alleen opmerkelijke Arnhemse bijdragen zien. Er is tevens sprake van een frappante familieverbondenheid. Laurens de Sille, Dirck van der Hagen en Henrick van Eck waren zwagers van elkaar, door huwelijken met drie zussen Everwijn. Willem Everwijn, de eerste ‘officiële’ bewindhebber namens Gelderland, was een volle neef van deze drie zussen Everwijn.

Deze bijna ‘dynastieke’ verbondenheid rond de familie Everwijn zien we ook terug bij investeringen en verdiensten uit aandelen (zie pp. 52-57), die al teruggaan tot de voorlopers van de grote handelscompagnieën VOC en WIC. Zij maakten al vanaf de beginjaren grote winsten uit investeringen in VOC en hoopten waarschijnlijk door actieve deelname en invloed in de WIC ook hieruit rijkdom te vergaren.

NOTEN

- (1) Voor de oprichting en organisatie van de WIC, en eerdere scheepvaart en handel naar het trans-Atlantische gebied, zie: Henk den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2013), speciaal pp. 13-31.
- (2) NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 414 Schepensignaet, fol. 250r-252r.
- (3) NL-AhGldA, Toegang 2000 Oud Archief Arnhem, inv. nr. 12 Raetsignaet 1616-1623, fol. 214v (scan 432). <https://permalink.geldersarchief.nl/828BDB1F811C4007AA345DCB1BB51DBB>.
- (4) NL-AhGldA Toegang 0554 Familie De Sille, inv. nr. 3. <https://permalink.geldersarchief.nl/D7E3416FBF6441E6ACAA42218B33DB95>.
- (5) NL-AhGldA Toegang 0554 Familie de Sille, inv. nr. 7 Akte van Commissie tot advocaat-fiscaal van de Generaliteit voor Laurens de Sille, <https://permalink.geldersarchief.nl/39F601CE8B204E2F8D11E-B628A517AF4>; zie ook: NL-AhGldA, Toegang 2000 OAA, inv. nr. 12, fol. 249v-250v (scans 0502-0504) Raetsignaet 19 januari 1622 met afscheid De Sille; fol. 254r (scan 0511), Raetsignaet Pauli, 25 januari 1622 met benoeming Henrick van Eck als schepen, <https://permalink.geldersarchief.nl/828BDB1F811C4007AA345DCB1BB51DBB>.
- (6) Wim Klooster, ‘Amsterdam, de WIC en het Groot Desseyn’, in: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020), p. 62.
- (7) NL-RtSA 1-01 Oud Archief Stad Rotterdam, inv. nr. 19, Resoluties van de vroedschap, scan 0085 <https://hdl.handle.net/21.12133/82662B93AB4E4BDE9F40530ED9E5C130>; inv. nr. 717, Afschriften Resoluties, scans 0162-0163 <https://hdl.handle.net/21.12133/E272D05B488D45639735706C29E5E409>; inv. nr. 3025, Stukken betreffende de Westindische Compagnie, scans 0042-0043 <https://stadsarchief.rotterdam.nl/zoeken/resultaten/?mivast=184&mizig=210&miadt=184&miaet=1&micode=1-01&minr=43212559&miview=inv2>. Zie ook: R. Bijlsma, ‘Rotterdams Amerika-vaart in de eerste helft der zeventiende eeuw’, in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (1916), p. 107 *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (BVGGO) (knaw.nl).
- (8) NL-RtSA Toegangsnr. 1-01 Oud Archief Stad Rotterdam, inv. nr. 3025 Stukken betreffende de Westindische Compagnie, scans 0113, 0115.

Burgemeesters Huijghens

De familie Huijghens in de zeventiende eeuw: burgemeesters en koloniaal investeerders

Locatie: Eusbiuskerk, Huijghenslaan en Park Klarenbeek

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

De familie Huijghens of Huyghens is welbekend in Arnhem. Zo leidt de Huijghenslaan naar het Park Klarenbeek, het vroegere landgoed van deze familie van regenten en burgemeesters. Oorspronkelijk was de familie Huijghens er een van (wijn)handelaren, maar langzamerhand ontwikkelde zij zich tot een echte patriciërsfamilie. In 1816 werd de familie zelfs verheven tot de adelstand, maar deze adellijke Arnhemmersfamilie stierf in 1861 al uit. De rijkdom die zij vergaarden was te wijten aan de hoge functies die zij bekleedden in Gelderland en de Nederlanden, maar zeker ook aan de koloniale investeringen in de VOC en WIC die zij deden.

Willem Huijghens (1545-1616), heer van Opvoorst, was 46 jaar toen hij werd aangesteld als schepen en burgemeester van de stad Arnhem, functies die hij vervulde tot zijn dood in 1616. Willem werd begraven in de Eusebiuskerk in Arnhem, en zijn enorme grafsteen of grafmonument, inclusief familiewapen ligt nog steeds prominent in de kerk. Willem was in 1584 gehuwd met Wilhelmina Tulleken (1560-1644), met wie hij acht kinderen kreeg, waaronder een zoon Rutger Huijghens (1587-1666). Deze Rutger werd in 1618 schepen en in 1621 burgemeester van Arnhem, om vervolgens in 1623 lid van de Raad van State namens Gelderland te worden.(1) Rutger kocht ook in 1665 het Duivelshuis of Maarten van Rossem-huis, wat later het stadhuis zou worden van Arnhem, zie pp. 32-36.(2)

2000 gulden aan WIC aandelen

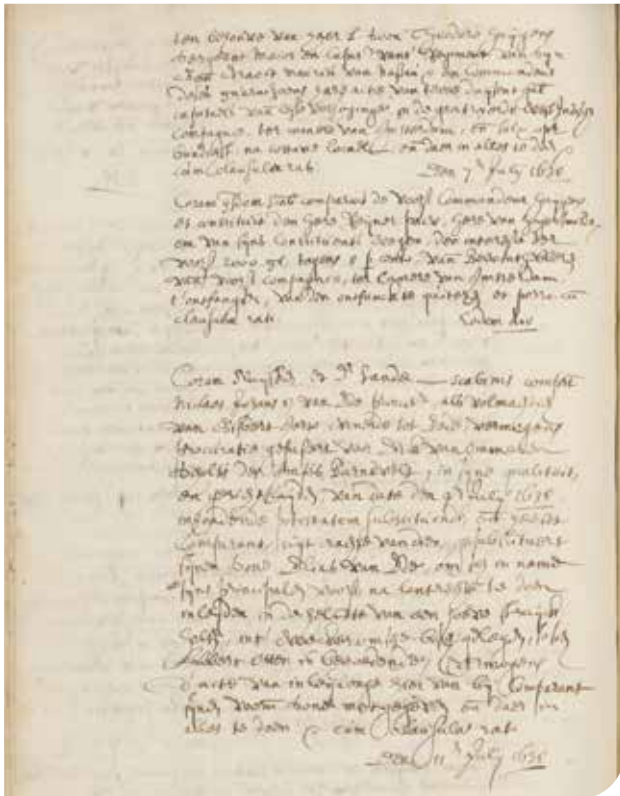
De kinderen van Willem en Wilhelmina werden in ieder geval vanuit de Tulleken-kant aangemoedigd om betrokken te raken bij de groeiende koloniale bezettingen. Toen Wilhelmina's jongste zoon Theodoor

(ook wel Diederik) huwde met Anna Cornelia Pauw, gaf Wilhelmina haar zoon 2000 gulden in aandelen voor de West-Indische Compagnie. Theodoor verzocht zo snel mogelijk de 'interest' van deze aandelen te ontvangen. (3) Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit de enige aandelen waren die Wilhelmina bezat in de WIC, of VOC. De kersverse echtgenote van Theodoor was de dochter van Adriaen Pauw, op zijn beurt weer broer van Reinier Pauw, beide drijvende krachten achter de oprichting en het commerciële succes van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Bij het overlijden van haar vader moet Anna Cornelia Huijghens een deel van haar families aandelen hebben geërfd, maar in welke mate zal verder onderzoek nog uit moeten wijzen.

Rutger en Everhard als hoofdparticipanten van de WIC

Theodoor bleef niet de enige met belangen in de koloniale ondernemingen van de Nederlanden. Zijn oudere broers Rutger en Everhard staan op de lijst van hoofdparticipanten van de West-Indische Compagnie waarvoor een investering van minstens f4.000 per persoon moest worden gedaan.(4) Een 'heer Huijgens' en de 'heeren Huijgens', afgevaardigden uit Gelderland duiken tot en met 1651 op in de notulen van het zogenaamde Haags Besoigne.(5) Dit was de commissie van de West-Indische Compagnie die verantwoordelijk was voor het controleren van de administratie en in Den Haag gevestigd was. Als hoofdparticipanten werden zij op de hoogte gehouden van de financiële staat van de WIC, die op dat punt rampzalig waren. Enkele jaren later zou de WIC de controle over de kolonie Brazilië voor altijd verliezen. Vooral Rutgers betrokkenheid is tweeledig, hij was niet alleen afgevaardigde van de Staten-Generaal, in welke hoedanigheid hij de WIC moest controleren, maar ook hoofdparticipant. Dit zou vandaag de dag zijn gezien als een enorme belangenverstrengeling, maar voor die tijd een

veelvoorkomende dubbele functie. De mislukking van de kolonie Brazilië leerde de familie Huijghens geen permanente les, in de volgende eeuwen verbonden zij zich weer aan de koloniën en groeiden uit tot afwezige plantagebezitters in Suriname (zie pp. 90-97).

WILHELMINA TULLEKEN SCHENKT HAAR ZOON THEODOOR TULLEKEN 2000 GULDEN AAN AANDELEN IN DE WEST INDISCHE COMPAGNIE, NL-AHGLDA, 2003, INV. NR. 510, 121.

NOTEN

- (1) M. Potjer, 'Brieven van Constantijn Huijghens en Rutger Huijghens' in nr 1, maart 2004, jaargang 24, 2004, Arnhem de Genoeglijkste, M. Potjer, De jonge Rutger Huygens, steeds op pad (1618-1627), nr. 2, juni 2014, jaargang 34, 2014 en M. Potjer, De familie Huygens tot aan circa 1640, nummer 3, september 2007, jaargang 27 en Straatman Ruud, Parenteel Huyghens (Arnhem e.o.), <https://smaak.home.xs4all.nl/Parenteel-Huyghens.htm#>
- (2) *Arnhem tot 1700* (2008), p. 113 en NL-AhGldA 2000 OAA, inv. nr. 2344, scan 15 en 2003 ORA Arnhem, inv. Nr. 461, folio 114.
- (3) NL-AhGldA, 2003, inv. Nr. 510, scan 121.
- (4) L.P.de Boer, 'Naamlijsten van bewindhebbers en van hoofd-participanten der West-. Indische Compagnie', in: *De Navorscher*, Vol. 63 (1914), p. 382-288.
- (5) NL-HaNA, 1.05.01.01, inv. nrs. 1-6.

De steun van Arnhem aan de kolonie Suriname

De sociëteit van Suriname op de Gelderse Landdagen

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

De connectie tussen de provincie Gelderland en de kolonie Suriname gaat bijna net zo ver terug als de Nederlandse bezetting van dat gebied. Suriname begon als een Zeeuwse kolonie, werd overgenomen door de Sociëteit van Suriname en werd in 1795 genationaliseerd in de Bataafse Revolutie. Met het koloniseren van gebieden aan de andere kant van de Atlantische oceaan probeerden kooplieden en kolonistoren rijk te worden, maar om dat mogelijk te maken moest er eerst kapitaal worden geïnvesteerd. Vervolgens moest wat was geïnvesteerd verdedigd worden. Ook Arnhem droeg financieel bij aan het mogelijk maken van de militaire verdediging van het bezette gebied rondom de Suriname-rivier.

De 'eigenaren' van Suriname

Het gebied dat later bekend zou staan als de kolonie Suriname werd in 1667 veroverd op de Engelsen door de provincie Zeeland. Maar het lukte de Zeeuwse kolonistoren met enkel de financiële steun van de Staten van Zeeland de economie in de kolonie van de grond te krijgen, voornamelijk omdat de kolonie constant werd aangevallen door weggelopen tot slaafgemaakten (marrons), de inheemse bevolking, en andere Europeanen zoals de Engelsen.

Er werd besloten dat de Suriname zou worden verkocht, niet aan de Staten-Generaal, maar in gedeeld eigendom aan de West-Indische Compagnie, de stad Amsterdam en de familie van Aerssen van Sommelsdijck. De hiervoor opgerichte Sociëteit van Suriname zou verantwoordelijk zijn voor het bestuur en de exploitatie van de kolonie. Maar hiermee was het probleem van de verdediging van de kolonie nog niet opgelost.(1)

Octrooi en Acten van Subsidie

De afspraken tussen de verschillende partijen die betrokken waren bij de verkoop van Suriname werden gedetailleerd vastgelegd. Allereerst de condities van de verkoop zelf, gevolgd door het octrooi dat de Staten-Generaal uitvaardigde. Dit octrooi gaf de Sociëteit van Suriname het alleenrecht op de bezetting van Suriname, en de hierbij komende bestuurlijke plichten en rechten van exploitatie. Het octrooi had de steun van de Staten-Generaal, en dus ook van de afgevaardigden van Gelderland, waaronder Arnhemmers.

De andere provinciën leken wellicht buiten schot te blijven toen Suriname bezit werd van een familie, de stad Amsterdam en de WIC, maar hun bijdrage werd vastgelegd in de zogenaamde Acten van Subsidie. Gelderland, Holland, West-Friesland, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Groningen beloofden allemaal de Sociëteit van Suriname te voorzien van gelden, 'tot maintant van de colonie Suriname'. Dit waren ook de zeven provinciën die de heroprichting van de tweede West-Indische Compagnie hadden gesteund in 1674. Zij beloofden per gemobiliseerde compagnie bestaande uit honderd voetsoldaten, één man aan Suriname 'af te dragen', in een puur financiële zin.(2) De Acte gaf zelfs een specifiek bedrag, 90 gulden per jaar en dit bedrag zou oplopen tot duizenden guldens per provincie.(3)

Op de Gelderse Landdag op het matje geroepen

Gelderland ging alleen niet over tot betaling, iets wat de nauwkeurige directeurs van de Sociëteit van Suriname niet in de koude kleren ging zitten. De Sociëteit besloot vanaf 1696 jaarlijks de commies Jacob de Greve (...-...) naar de Gelderse Landdag te sturen. Na drie jaar steggelen werd hij in 1699 bijgestaan door de Amsterdamse pensionaris Willem Buys (1611-1749).(4)

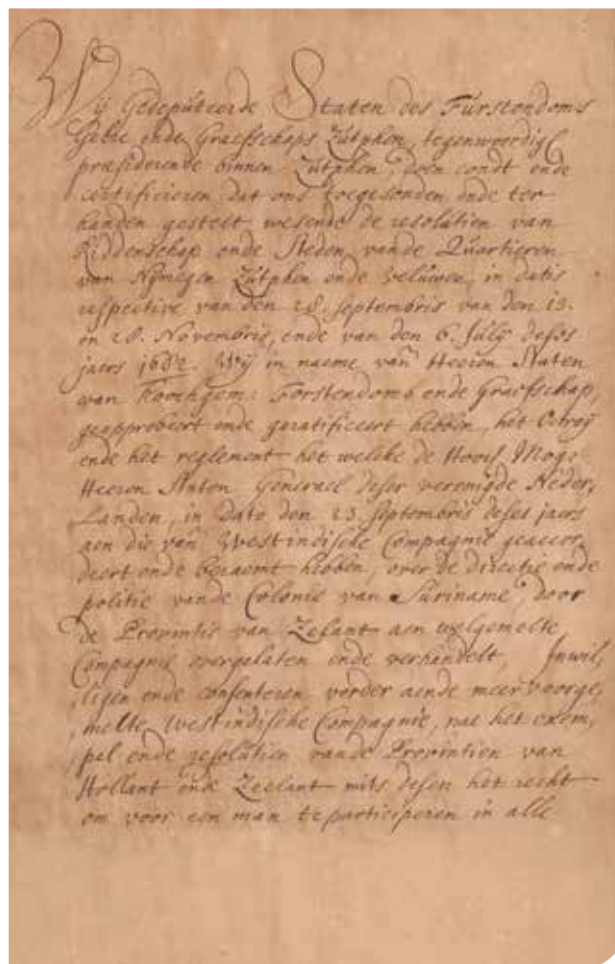
De Gelderse Landdag, officieel de Staten van Gelre en Zupthen, werd elk jaar in een andere grote stad gehouden: Nijmegen, Zupthen, Arnhem (Veluwe). En elke stad stuurde zijn eigen afgevaardigden, gekozen uit de bestuurlijke elite. Veel bekende namen staan daarom vermeld in de resoluties van de Gelderse Landdag zoals telgen van de familie Van Eck, de afstammelingen van burgemeester Henrick van Eck (ca. 1585/90-1676) (zie pp. 23-24) een van de bewindhebbers van de Maze kamer van de WIC. Maar ook de families Swaen (zie pp. 66-69) en Huijgens (zie pp. 93-97). De belofte gedaan door Gelderland kwam ter rekening van de grote Gelderse kwartieren en of, hoe en door wie het geld betaald zou worden werd vanaf dit jaar decennialang besproken op elke Gelderse Landdag.(5)

De belofte uit 1700

De eerste nieuwe afspraak die de staten van Gelderland maakten stamde uit de periode april en mei 1700. De bemoeienis van Willem Buijs had zijn vruchten afgeworpen, en in zekere zin erkenden de Gelderse Landdag hun fout. Hoewel het bedrag dat zij moesten betalen hoger was, spraken zij met de twee afgevaardigden af dat de Sociëteit een bedrag van f30.000 zou krijgen om te voldoen aan de Acte van Subsidie. Dit bedrag zou in drie termijnen betaald worden, voor het eind van 1700, 1701 en 1702.(6) Tegelijkertijd betoogde Gelderland wederom hun steun aan de West-Indische Compagnie. In het jaar 1700 werd het octrooi van de WIC door de Staten-Generaal weer verlengd en dit was mede dankzij de steun van Gelderland, die in eenzelfde zucht beloofde de Acte van Subsidie zolang dit nodig was. Zonder dat er nog een enkele gulden richting de Sociëteit was gevloeid beloofde Gelderland meer.

Jan Swaen namens de Sociëteit

In 1705 besloten de Heren Directeuren van de Sociëteit een nieuwe tactiek toe te passen. Vijf jaar waren voorbijgegaan, en nog steeds was de subsidie van Gelderland niet binnen. De notulen van hun vergaderingen laten zien dat de burgemeester van Arnhem, Valenus Swaen (1651-1729), rond deze tijd de diensten van zijn zoon Jan Swaen (1682-?) aanbood. Jan was secretaris van de stad Arnhem, en wilde de 'interesse van de sociëteit omtrent de invordering en ontvangst van de bewuste subsidiepenningen' wel waarnemen op de Gelderse Landdag. Dit aanbod

ACTE WAARBIJ DE STATEN VAN GELRE EN DE GRAAFSCHAP ZUTPHEN SUBSIDIE BELOVEN VOOR DE VERDEDIGING VAN SURINAME.
NL-HANA_1.05.03_114_0002.

namen de Directeuren gewillig aan en Jan Swaen.(7) Maar ook Jan Swaen's missie mislukte. Op 23 januari 1709 wordt hij geexcuseerd van zijn diensten voor de Sociëteit omdat de 'opgecomende troublen binnen die stad (Arnhem)', hem verhinderden hem van het vertegenwoordigen van hun belangen.(8)

Een laatste poging

De stukken van de Gelderse Landdagen van 1728 tot en met 1730 laten zien dat het betalen van de beloofde gelden een gebed zonder eind bleek, de secretaris van de Sociëteit kwam elk jaar terug, maar de Heren van de Gelderse Landdag stelden de kwestie twee jaar op een rij uit naar het volgende jaar. De Sociëteit bleef hardnekkig volhouden, maar had tot 1729 nog niets ontvangen uit Gelderland en onderwijl bleef de teller doortikken. Volgens het door secretaris Joan Hubert van Meel ingediende rekest aan de Gelderse Landdag in 1728 had Gelderland tussen 1701-1719 14 compagnieën gemobiliseerd. De bijbehorende schuld aan de Sociëteit zou daarom f18.600 zijn. Tussen 1720 en 1728 waren

zij een verdere f9.310 verschuldigd. Van Meel kwam dit keer echter met een aanbod, de Sociëteit zou genoeg nemen met een betaling van f12.000 gulden, die Gelderland mocht voldoen in termijn verspreid over vier jaar.(9)

De laatste Gelderse Landdag die deze schuld lijkt de behandelen vond in 1730 in Arnhem plaats. Na jarenlang overleg werd daar toegezegd dat de kwartieren gezamenlijk f16.000 gulden zouden betalen, verspreid over 4 jaar. Het ontbreken van extra aanleidingen in de bronnen doet het lijken dat Arnhem, Zutphen en Nijmegen na 48 jaar hun belofte aan financiële steun aan Suriname eindelijk waarmaakten.
(10)

NOTEN

(1) Karwan Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795: het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen: Walburg Pers, 2019).

(2) Karwan Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname 1683-1795: het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen: Walburg Pers, 2019), 65.

(3) *Accoord met de Staaten van Zeeland aangegaan, wegens de koop en overneming van de Colonie van Suriname; mitsgaders het octroy van haar Hoog Mogende; conditien tussen de drie respectie leden; en andere stukken de Societeyt van Suriname concernerende* (d'Erven van J. Lescailje en D. Rank, 1713).

(4) NL-HaNA, 1.05.03, inv. 5, scan 32, 46 en 131.

(5) NL-HaNA, 1.12.01, inv. nrs. 22 t/m 29.

(6) NL-HaNA, 1.12.01, 22, 30 april 1700 en 1 mei 1700.

(7) NL-HaNA, 1.05.03, inv. nr. 7, scan 120.

(8) NL-HaNA, 1.05.03, inv. nr. 7, scan 228.

(9) Inv. 27, scan 126 en 175, 178-

(10) NL-HaNA, 1.05.03, inv. 21, scan 21-86.

Bentinck in het stadsbestuur

Indirecte connecties van een prinsgezinde burgemeester

Locatie: Eusebiuskerk, Bentinckstraat, hoek Bakkerstraat

AUTEUR: DINEKE STAM

Het graf van Bentincks

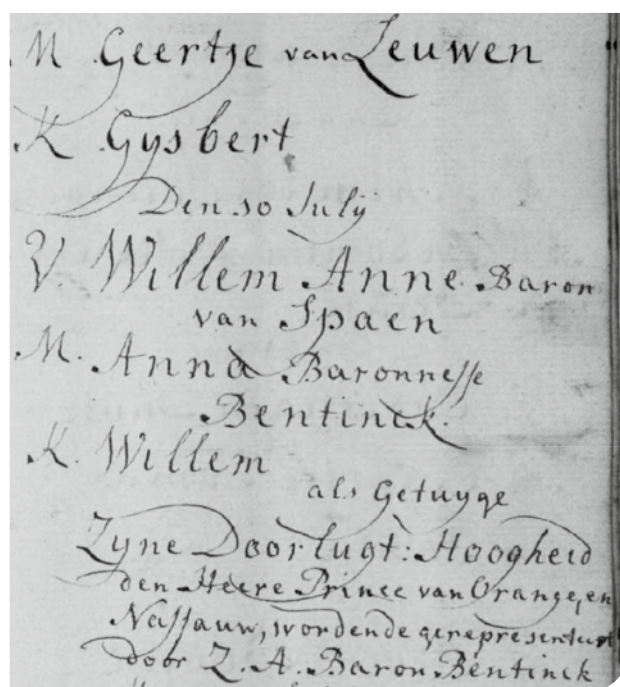
De grafzerken in de Eusebiuskerk die het bombardement in de Tweede Wereldoorlog hebben overleefd liggen meestal aan de oostkant. Daar zijn de graven van de rijkste Arnhemmers te vinden. De grafzerk met onbekende datum en opschrift: 'BIDDET VOER DE ZIELE ...INT JA.. BENTINCK. HUISFRÖW. HYR. BEGRAVĚ. BIDDET. VOER. DE. ZIELE. PR. NOST' herinnert aan de familie Bentinck.(1) Eind zestiende eeuw was Alexander Bentinck raadsheer in het Hof van Gelre en Zutphen. De Gelderse Bentincks zijn in vele geslachten over verschillende landen vertakt. In 1811 is graaf Charles Ferdinand Bentinck gouverneur van Suriname, zoals eerder beschreven in de stukken over Kasteel Middachten (2). De belangrijkste adviseur van stadhouder Willem IV, Willem Rijksgraaf Bentinck van Rhooen is VOC-bewindhebber voor de kamer Op de Maze.(3) Hier kijken we naar de Arnhemse Bentinck.

ALLEEN DE LAATSTE ZIN VAN HET OPSCHRIFT IS NOG LEESBAAR.
BIJ FOTOGRAAF VIA [HTTPS://WWW.COLLECTIEGELDERLAND.NL/EUSEBIUS/
OBJECT/6124AE70-1738-ED68-84CA-64C67B6727B2](https://www.collectiegelderland.nl/eusebius/object/6124AE70-1738-ED68-84CA-64C67B6727B2)

Bentinckstraat

De achttiende-eeuwse machtige stadsbestuurder Geurt Go(os)sen Bentinck vertegenwoordigt in de stad de Stadhouder Willem V, de hoogste bewindhebber van de WIC. Geurt Goossen Bentinck woont op de hoek van de Bentinckstraat en de Bakkerstraat (nr.12a). Dat pand heeft in 1749 de hoogste aanslag in de haardstedenbelasting door de negentien schoorstenen die het telt. Verder wonen in het kapitale huis '1 madem; 10 domestique nog een arm oud man'.(4) Van G.G. Bentinck zijn geen specifieke koloniale connecties bekend, in tegenstelling tot mede-bestuurder Brantsen. G.G. Bentinck is gehuwd met Wilhelmina Jane van Reede. De geslachten Bentinck en Van Reede horen beide tot de adellijke geslachten die een band hebben met Nederlands-Indië.(5) De innige band tussen Bentinck en de Oranjes blijkt ook uit de Arnhemse doopboeken.

DOOP VAN WILLEM VAN SPAEN, ZOON VAN ANNA BARONESSE BENTINCK MET ALS GETUIGE DE PRINS VAN ORANJE, 30 JULI 1774. IN HETZELFDE DOOPBOEK STAAT OVERIGENS OOK WOLFERT SIMONS (ZIE PP. 155-156), ZONDER EEN ENKELE ANDERE NAAM ERBIJ.(6)

31 MEI 1750 DOOP VAN WILLEM ANNE SCHIMMELPENNINK VAN DER OYE MET ALS GEPETERS DE PRINS EN PRINSES VAN ORANJE, VERTEGENWOORDIGD DOOR GOSE GEURT BENTINCK, HEER VAN DEN BRIELER EN ALLER, BURGEMEESTER DER STAD ARNHEM EN ORD. GEDEPUTEERDE VAN HET KWARTIER EN ZIJN HUIJSVROUW WILLEMINA JANE VAN RHEDE.(7)

GOOSSEN GEURT BENTINK EN HENT BRANTSSEN BURGEMEESTERS TE ARNHEM, ALDAAR OP DE MARKT, DOOR DE WYVEN GEKASTYDT. 1784. UITGEVER JACOB NIJHOFF, COLLECTIE RIJKSMUSEUM.

Spotprent

De aanleiding voor de anonieme spotprent is het zogeheten Kerkhofoproer in 1773, protest tegen het besluit van het stadsbestuur om de armste Arnhemmers alleen buiten de stad op een nieuw kerkhof een begraafplaats te geven. De patriotten winnen hierdoor aan invloed ten opzichte van de prinsgezinden, de machthebbers van dat moment.(8) In de toelichting bij de letters op de prent komt de Arnhemse magistraat

voorbij. A: Burgemeester Hent Brantsen, B: 'Goossen Geurt door de Wyven aangegrepen, op zyne knielen vallende, en om genade smekende, en roepende de Prins heeft mij weten te kluisteren en mij en mijn broek met zijn zegel voorzien, ontsiet mij toch!' C: Klinkenberg, 'Goossens inblazer'. D: De oude raadsheer Brantsen 'kermende over het noodlot van zijnen neef'. D: De 'brave burgemeester' Umbgrove. F: De jonge raadsheer Brantsen met Goossens dochter onder de arm. G: de gewapende burgerij. H: de colonel Quad. I: Jongens die de aantekeningen van Hent Brantsen verbranden. J. de Momboir (burgerlijk bestuurder) Schrassert.(9)

Geurt Goossen Bentinck was alleen in de verte via nichten en neven verwant aan de Bentincks van Kasteel Middachten en Amerongen, de tak waar familieleden met activiteiten in de koloniën te vinden zijn. Hun papieren in het Gelders Archief getuigen daarvan, zie verder pp.257-259.

NOTEN

- (1) <https://www.collectiegelderland.nl/eusebius/object/6124ae70-1738-ed68-84ca-64c67b6727b2>
- (2) Zie pdf Sporen van slavernij Gelderland, Ineke Mok, Surinaams Erfgoed op Middachten, p 89-95.
- (3) Captain, Oostindie en Smeulders (red), Het koloniale en slavernij-verleden van Hofstad Den Haag, p. 59
- (4) Met dank aan Jan de Vries, email 25 januari 2024. Gelders Archief: Archief Staten van het Kwartier van Veluwe en hun Gedeputeerden, archieftoegang 0008, inventarisnummer 252. Lijsten van huizen, inwoners, beroepen en bezittingen, 1749, Arnhem, vendel 4: Bakkerstraat. <https://permalink.geldersarchief.nl/28322565D6824C-D590E28533E3DF34A7; scan 6>.
- (5) <https://www.oudeadel.nl/nederlandse-adel-in-indie/>. Titus von Bönninghausen Oorspronkelijke publicatie: Nederlandse adel in Indië, Van Adel, Nieuwsbrief van de Nederlandse Adelsvereniging, 2021-I, p. 16-21.
- (6) NL-AhGldA, Archief 2179, inv. nr. 114, Arnhem, Doopboek - Nederlands Hervormde gemeente, 1749-1764 scan 115.
- (7) NL-AhGldA, Archief 2179, inv. nr. 113, Arnhem, Doopboek - Nederlands Hervormde gemeente, 1749-1764 scan 21.
- (8) Jan de Vries, De nieuwe Canon van Arnhem, p 49.
- (9) Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COL-LECT.499148> en <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COL-LECT.499149>.

Een koloniale burgemeester van Arnhem: François Marinus Christiaan Pels Rijcken (1817-1884)

Het familiewapen van de familie Pels Rijcken, voorzien van twee personen van kleur, vereeuwigd in glas-in-lood in het Duivelshuis

Locatie: Duivelshuis/Stadhuis, Koningstraat 38

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

De opvallende bijnaam van het Arnhemse stadshuis, het Duivelshuis, is makkelijk te herleiden als men ook maar enigszins dichtbij staat. Op de historische gevel prijken verschillende saters, kleine duiveltjes, en tussen deze duiveltjes in ziet de aanschouwer op de tweede verdieping prachtige glas-in-lood ramen. De ramen versieren de kamer van de huidige burgemeester en zijn bijzonder gedetailleerd. Pas staand in deze werkkamer zijn de wapens van 17 burgemeesters van Arnhem duidelijk herkenbaar. Het wapen van de Arnhemse burgemeester François Marinus Christiaan Pels Rijcken, dienstdoende van 1872 tot 1884, is opmerkelijk omdat het familiewapen twee mensen van kleur afbeeldt, naast drie zilveren rozen, gekruiste benen in harnas en de kleuren blauw en rood. Waar kwam dit wapen vandaan, waarom koos de familie Pels Rijcken voor het afbeelden van zwarte mensen op dit wapen, en hoe belandde het in de burgemeesterskamer van het Duivelshuis?

Het wapen van de familie (Pels) Rijcken

In 2021 werden zeventien foto's van de zeventien glas-in-loodramen in de burgemeesterskamer van het Duivelshuis opgenomen in de collectie van het Gelders Archief. Gestaaft is een traditie, het invoegen van herinneringsramen in ere van het aftreden van een Arnhemse burgemeester, onderdeel geworden van het Arnhems erfgoed. Vijftien van de zeventien ramen laten in vol ornaat een familiewapen zien, of een vergelijkbaar symbool. Het overgrote deel

PORTRET VAN FRANCOIS MARINUS CHRISTIAAN PELS RIJCKEN, WOODBURY&PAGE, RKD/EUROPEANA.

van de Arnhemse burgemeesters stamde af van patriciërsfamilies of adellijke families die een wapen kregen toebedeeld door de koningin of koning, of zichzelf een wapen toebedeelden. Zo ook de familie Pels Rijcken, of eigenlijk officieel enkel Rijcken. De samengestelde achternaam werd pas in zwang gebracht door Christiaan Pels Rijcken (1781-1855) de vader van de latere burgemeester Frans.

De vroegste registratie van het familiewapen dat pronkt in het Duivelshuis stamt uit 1885-1890. In deze jaren publiceerde genealoog Antonie Abraham Vorsterman van Oijen zijn driedelige *Stam- en wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche familiën*.⁽¹⁾ De familie Pels Rijcken werd vertegenwoordigd op plaat 104 van het

derde deel, waarop het wapen werd afgebeeld zoals op Een duiding of uitleg van de verschillende elementen in het wapen ontbreekt, en daarom is er ook geen directe verklaring waarom er twee mannen van kleur met een zilveren sjaal staan afgebeeld onder gekruiste geharnaste benen.

FAMILIEWAPEN PELS RYCKEN, PLAAT 104 IN A.A. VORSTERMAN VAN OYEN AND J.C.P. VAN EPEN, STAM- EN WAPENBOEK VAN AANZIENLIJKE NEDERLANDSCHE FAMILIËN, MET GENEALOGISCHE EN HERALDISCHE AANTEKENINGEN (GRONINGEN: WOLTERS, 1885).

Twintig jaar later in 1913 werd de familie Pels Rijcken opgenomen in het zogenaamde Blauwe Boekje, officieel getiteld het *Nederland's Patriciaat*.(2) Hun familiewapen werd afgebeeld zoals te zien is hieronder, en behalve dat de weergave meer schematisch zou kunnen worden genoemd bleef deze hetzelfde.

FAMILIEWAPEN PELS RIJCKEN IN NEDERLAND'S PATRICIAAT 1913, JAARGANG 34 BLADZIJDE 331.

Bij de inschrijving van E.S. Pels Rijcken bij de Illustere Lieve Vrouwen Broederschap in 1978 werden er enkel twee oorbellen toegevoegd aan de hoofden van de zwarte mannen, zoals te zien is hiernaast.(3)

FAMILIEWAPEN PELS RIJCKEN ALS GENOTEERD IN HET STAMBOEK VAN DE ILLUUSTERE LIEVE VROUWEN BROEDERSCHAP IN 1978.

In de wapenkunde zijn zo vroeg als de 14e eeuw in Europese wapens 'morenhoofden' te vinden. Een 'Moor' was de verzamelterm waarmee werd verwezen naar deze gezichten van zwarte vrouwen of mannen, en ze werden vaak in een religieuze context gebruikt zoals bijvoorbeeld op vaandels. De 'Moor' verwees hierbij naar moslims, vaak woonachtig in het Iberische gebied. Het gebruik van de symboliek van de 'Moor' nam dan ook toe tijdens de kruistochten naar het Midden Oosten waar christelijke legers een 'heilige oorlog' voerden tegen andersgelovigen. Pas eeuwen later zou deze afbeelding ook gebruikt worden om een connectie met het koloniale aan te geven. In het geval van de familie Pels Rijcken is het niet duidelijk waarom zij de 'Moren' opnamen in hun familiewapen. Verwijzen de gekruiste geharnaste benen wellicht naar de kruistochten en daarmee hun eigen vroomheid? Maar ten tijde dat het eerste wapen verschijnt zijn de tijden van de kruistochten allang vergaan, en is er juist sprake van koloniale connecties.

De ruiten van het Duivelshuis

Vanaf 1898 werd het in 1828 door de stad aangekochte Duivelshuis, of Maarten van Rossemhuis, verbouwd. Glazenier Jan Schouten van glasatelier 't Prinsenhof in Delft, kreeg de opdracht voor de 'burgemeestersramen'. Het raam zoals te zien is in de afbeelding op de volgende pagina werd geplaatst ter ere van burgemeester Frans Pels Rijcken en hangt er tot op de dag van vandaag.

RAAM DUIVELSHUIS COLLECTIE GELDERS ARCHIEF, INV. 4296, NR. 5. PELS RYCKEN.

De verbouwing van het Duivelshuis nam enkele jaren in beslag en een duidelijk verslag van hoe de verbouwing vorderde ontbreekt in de archieven. Ook is er geen overlevering van de opdracht die Schouten kreeg die bijvoorbeeld aangeeft wanneer hij precies de ramen aanleverde en wanneer zij geplaatst werden. Toch is te herleiden dat de ramen tussen 1900-1905 geplaatst zijn, namelijk aan de hand van een collectie (foto) postkaarten die in de Beeldbank van het Gelders Archief te vinden zijn.(4) De twee kaarten hieronder zijn gedateerd, en laten zien dat in 1900 de sloop van het naast het Duivelshuis liggende pand nog ondernomen moet worden. De afbeelding hieronder is een extra interessante bron omdat het een ingekleurde foto betreft, op de eerste verdieping kunnen de burgemeestersramen worden uitgemakt. In 1965 werd het Duivelshuis opnieuw verbouwd, waarbij de ramen werden opgeknapt en teruggeplaatst.(5)

Een duik in de geschiedenis van het familiewapen en de burgemeestersramen verklaart niet waarom de familie Pels Rijcken ervoor koos twee zwarte mannen af te beelden op hun familiewapen. De geschiedenis van Frans, en zijn broer Gerhard Pels Rijcken maakt de keuze wel makkelijker te herleiden.

GROETEN UIT ARNHEM. STADHUIS MET ST. WALBURGSTRaat, 1905-09-28.

BRIEFKAART HET STADHUIS "DUIVELSHUIS" UIT 1900, GELDERS ARCHIEF.

De koloniale carrière van Frans Pels Rijcken

De in 1817 geboren Frans volgde een levensloop die vele Pels Rijckens' voor hem hadden afgelopen, en later ook zouden voltooien. Frans studeerde rechten, werd advocaat in Breda en vervolgens in 1846 benoemd tot substituut-officier van justitie in Arnhem. In 1851 huwde hij Hermina Geertruida Lenting (1824-1904) en in 1852 verwelkomden zij in Arnhem hun eerste dochter: Maria Catharina Christina (1852-1882).(6)

Het was in het Koninkrijk der Nederlanden een politiek en bestuurlijk roerige tijd. In 1848 werd door Thorbecke een nieuwe grondwet geïntroduceerd en werd de macht van de koning deels ingeperkt, die van de Staten-Generaal als wetgevende macht, werd juist vergroot. Ook voor de koloniën werd de Staten-Generaal verantwoordelijk gesteld.(7) Volgens de nieuwe grondwet moest over alle Nederlandse 'bezittingen' elk jaar een verslag worden afgeleverd aan de Staten-Generaal, zogenaamde Koloniale Verslagen, en de reglementen op het beleid der regering in de koloniën moesten bij wet worden vastgesteld. In 1854 werden deze eerste regeringsreglementen voor de Nederlandse koloniën uitgebracht. Rond dezelfde tijd vond er in koloniale overheden veel reorganisatie plaats, juist om aan deze reglementen te voldoen.(8)

In de Atlantische wereld bezette Nederland in 1853 nog Suriname, Curaçao, Aruba, Bonaire, Sint-Maarten, Sint Eustatius en Saba. In Azië vormde Nederlands-Indië het kroonjuweel van het Koninkrijk der Nederlanden. De handel vanuit Nederlands-Indië was de motor van de Nederlandse economie en verantwoordelijk van voor een-derde van de Nederlandse staatsinkomsten. Deze inkomsten waren het gevolg van verschillende vormen van dwangarbeid en uitbuiting. Ook in de Atlantische wereld hield Nederland vast aan dwangarbeid. Als laatste Europese land hield Nederland krampachtig vast aan het in stand houden van slavernij, hoewel de handel in slaafgemaakten in 1814 onder druk van de Britten was afgeschaft. Pas in 1853 werd de Staatscommissie voor de Slavenemancipatie in het leven geroepen.

Een start in Paramaribo

Frans werd meegevoerd door deze institutionele veranderingen, alhoewel het niet duidelijk wordt uit de bronnen waarom juist hij werd verkozen. Hij werd gerespecteerd in zijn functie, en moet zich bereid hebben getoond om te verhuizen naar de koloniën. Zijn broer Gerard Christiaan Coenraad Pels Rijcken (1810-1889) maakte snel carrière binnen de Nederlandse Koninklijke Marine. Hij voer op Japan, en werd zelfs aangesteld tot hoofd onderwijs aan zeeofficieren in Japan voor enkele jaren. Regelmatig voer hij naar Zuid-Amerika en Nederlands-Indië, en was van 1866 tot 1868 minister van Marine.⁽⁹⁾ De familie Pels Rijcken bevond zich in hoge bestuurlijke, en koloniaal bestuurlijke kringen, en hierdoor werd Frans naar voren geschoven voor een koloniale bestuurlijke functie, of schoof hij zichzelf naar voren.

Met het Koninklijk besluit van 4 maart 1853 werd Frans aangesteld tot voorzitter van het Gerechtshof in de kolonie Suriname. Zover de bronnen duiden was hij nog nooit in Suriname geweest, maar Frans werd in één klap de voorzitter of president van het nieuwe gerechtelijke systeem in Suriname. Het was een gewilde functie, en de aanstelling van Frans was omstreden omdat hij niet bekend was met de kolonie. Dit in tegenstelling tot W.G. Palthe Weshagen, die op 4 januari 1853 al verzocht de heer Friderici op te mogen volgen als president van het gerechtshof.

In zijn betoog benadrukte hij hoe belangrijk het is dat de president van het Gerechtshof iemand is die kennis van koloniale zaken en rechtspraak heeft, zoals Weshagen

zelf. Hij woonde sinds 1833 in de kolonie en was werkzaam geweest als advocaat, procureur generaal en Lid van het Gerechtshof.⁽¹⁰⁾ Toch koos de Koning voor de aanstelling van Frans en de verhuizing van de familie werd opgezet.

Wat in de bronnen voornamelijk is nagelaten over deze aanstelling en de verhuizing is gesteggel over financiën. Frans kreeg een aanzienlijk salaris: f7.000, met een toelage van f1.000 per jaar, omgerekend naar de waarde van de euro in 2021 respectievelijk €78.454 en €11.207.⁽¹¹⁾ Ook in de overtocht van de familie werd voorzien, op kosten van het Ministerie van Koloniën werden zij als eersteklaspassagiers overgebracht op het schip Eliza.⁽¹²⁾ De familie scheepte op 15 oktober 1853 in, en arriveerde op 29 november in Paramaribo.⁽¹³⁾

Het kleine gezin streek neer op de Gravenstraat 5, vandaag de dag Henck Arronstraat nummer vermoedelijk nummer 12. Het huis was gevestigd aan een van de prominentste straten van Paramaribo. Het grensde aan de Rooms Katholieke School en bevond zich aan dezelfde straat als het Gouvernementshuis en de Koloniale Staten.⁽¹⁴⁾ Op 3 februari 1854 verwelkomde het pas verhuisde koppel een dochter: Arnoldina Adriana Diederika (1854-...).⁽¹⁵⁾ Anderhalf jaar later op 8 november 1856 volgde de derde dochter van de familie Pels Rijcken, Johanna Wilhelmina Pels Rijcken (1856-1929).⁽¹⁶⁾

Naast deze details is er weinig te vinden over Frans, Hermina en hun gezin in Paramaribo. Ze lijken geen tot slaafgemaakten in bezit te hebben gehad, maar er valt niet uit te sluiten of zij geen tot slaafgemaakten bedienden inhurden of dat deze mensen in opdracht van de koloniale regering aan de Gravenstraat werkzaam waren. Frans werd in oktober 1855 in Nederland benoemd tot Ridder van de Orde van de Nederlandsche Leeuw terwijl hij zijn werk in Suriname voortzette.⁽¹⁷⁾

Lang bleef het gezin niet in Suriname, op 10 juli 1858 vroeg Frans een jaar buitenlands verlof aan. De voorzitter van het Gerechtshof verliet Paramaribo en vertrok weer naar Arnhem, om niet meer terug te keren naar de kolonie. Op 3 januari 1859 verzocht Frans om ontslagen te worden uit zijn functie als voorzitter van het Gerechtshof om 'verschillende redenen' en overgeplaatst te worden naar 'een rechterlijke betrekking van niet

minderen rang in onze Oost-Indische bezittingen'.(18) Een verzoek dat bijzonder spoedig werd ingewilligd, op 5 maart 1859 werd Frans aangesteld door middel van Koninklijk Besluit nr. 67 als ambtenaar in Nederlands-Indië.

Van de West-Indische bezittingen, naar de Oost-Indische bezittingen: Batavia

Het verblijf van de familie in Nederland zou met twee familieomstandigheden te maken kunnen hebben. Grootvader Christiaan Pels Rijcken (1782-1855) kwam in 1855 te overlijden, en op 23 oktober 1858 verwelkomden Hermina en Frans hun vierde kind in Breda, Gertrude Charlotte. Al snel scheepte de familie opnieuw in, nu aan boord van de Triton naar Batavia. Maar nog aan boord in de Nederlanden sloeg het noodlot toe en overleed de eenjarige Gertrude op 4 november 1859.(19)

Meer details over het leven van de familie Pels Rijcken in Nederlands-Indië liggen ongetwijfeld verborgen in de plaatselijke archieven. Wat rest zijn details over de carrière van Frans aan de hand van zijn pagina's in de stamkaarten van het Ministerie van Koloniën. In oktober 1860 werd Frans eerst benoemd tot Raadsheer in het Hoog Gerechtshof van Nederlands-Indië, maar slechts twee maanden later werd Frans dusdanig ziek dat hij met 'binnenlands verlof' ging voor een maand. De opvolgende december werd hij lid van de hoofdcommissie onderwijs in Nederlands-Indië, en het volgende jaar president van het bestuur over de Protestantse Kerk in Nederlands-Indië. In 1865 promoveerde hij tot vice-president van het Hoog Gerechtshof en in 1867 lid van de raad van Nederlands-Indië, een van de hoogst mogelijke functie binnen de koloniale overheid in Batavia. Toch bleef de gezondheid van Frans hem parten spelen en deed hij regelmatig verzoeken voor binnenlands verlof, tot hij in 1871 in verband met zijn 'ongesteldheid' eervol ontslag uit zijn functies in Nederlands-Indië aanvraag.(20) Hermina en Frans kregen in Batavia nog drie kinderen, Frans (1869-...), Charlotta (1863-...) en Dirk (1867-...). In 1872 keerde het achtkoppige gezin terug in Nederland.

Terugkeer in Arnhem

Frans was aanvankelijk van plan om in 1872 terug te keren naar Nederlands-Indië, hij werd zelfs hersteld in zijn oude functies in een Koninklijk Besluit van 19 juni 1872, nr. 17. Maar niet veel later op 30 oktober 1872

volgde een ander Koninklijk Besluit en werd Frans benoemd tot burgemeester van Arnhem. Het was volgens het *Bataviaans Handelsblad* geen populaire keuze 'Hoewel aanvankelijk zijne benoeming tot hoofd der gemeente niet met algemeene sympathie werd begroote, wist hij zich spoedig op de hoogte te stellen van plaatselijke toestanden. Weldra erkende men zijn energiek optreden. (...)'.(21) Tijdens zijn burgermeesterschap bleef Frans met zijn gezondheid kwakkelen, en takelde steeds verder af. Hij vroeg eind 1883 verlof aan, ging op herstel in het buitenland, maar kwam op 5 oktober 1884, vlak na het aanvragen van zijn ontslag als burgemeester te overlijden. Zijn burgermeestersraam met de twee zwarte gezichten en de straat die naar hem werd vernoemd in Arnhem zijn een herinnering aan deze bijzonder koloniaal georiënteerde burgermeester die zijn carrière maakte in zowel de Amerikaanse als Aziatische Nederlandse bezettingen.

NOTEN

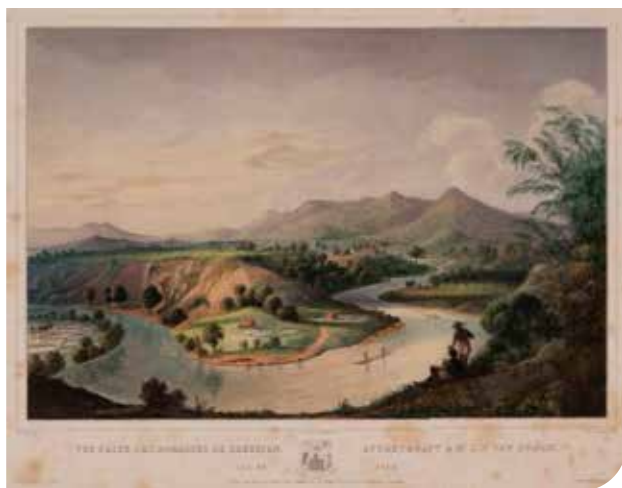
- (1) A.A. Vorsterman van Oyen and J.C.P. van Epen, *Stam- en wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche familiën, met genealogische en heraldische aantekeningen* (Groningen: Wolters, 1885).
- (2) *Nederland's Patriciaat*, 4e jaargang 1913, p. 331
- (3) Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), 1232, inv. nr. 211, scan 9.
- (4) NL-AhGldA, 1500 Prentbriefkaarten, collectie Arnhem.
- (5) Jeroen van der Werf, *Het Duivelshuis: een onderzoek naar de geschiedenis van het gebouw aan de hand van het archief van de restauratie 1965-1968* (Jeroen van der Werf, 2016), 87.
- (6) Utrechts Archief, 481, 1010-15, akte 31. 07-11-1851 en NL-AhGldA, 207, 67.03, scan 519, 21-09-1852.
- (7) Rose Mary Allen et al., *Staat en slavernij: het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Athenaeum-Polak & van Genneep, 2023), 137.
- (8) F.J.M. Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de Hoge Colleges van Staat 1813-1940* (Den Haag, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2004).
- (9) Parlement.com
- (10) NL-HaNA, 2.10.02, inv. nr. 276, 367-370.
- (11) *Historical prices and wages (hpw) calculator*, <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>.
- (12) NL-HaNA, 2.10.02, inv. nr. 276, 364-370 and inv. nr. 360, 384-385.
- (13) NL-HaNA, 2.10.02, inv. nr. 6812, 229-230.
- (14) Meyer, A.J. *Figuratieve plattegrond der stad Paramaribo*. Afbeeldingen te zien op concordansparamaribo.info.
- (15) Surinaams Nationaal Archief (SR-NA), 2.10.61, inv. 27, scan 21.
- (16) SR-NA, 2.10.61, inv. 29, scan 182.
- (17) NL-HaNA, 2.10.02, inv. 873, scan 103.
- (18) NL-HaNA, 2.10.02, inv. 799, 324-325.
- (19) *Opregte Haarlemse Courant*, 10-11-1859. Geraadpleegd via Delfher.
- (20) NL-HaNA, 2.10.36.22, inv. 891, 175, en 2.10.36.22, inv. 905, 0224-225.
- (21) *Bataviaans Handelsblad*, 11-11-1884, 'De Mail', geraadpleegd via Delfher.nl.

Indische suikerschatten financieren Arnhemse villa's

Jan Jacob van Braam (1805-1884)

Locatie: Villa Beaulieu – Bakkerstraat ‘Die Olde Munte’ – Utrechtsestraat ‘De Kraton’

AUTEUR: JAN DE VRIES

LANDGOED KOERIPAN, 1842 EÉN VAN LANDGOEDEREN OP JAVA VAN JAN JACOB VAN BRAAM WAS DE PLANTAGE KOERIPAN TEN NOORDWESTEN VAN BUITENZORG (NU BOGOR, CA. VIJFTIG KILOMETER TEN ZUIDEN VAN JAKARTA). KITLV LEIDEN.

Rusteloze man met markante gebouwen

Hij was de opdrachtgever van de bouw van twee van de markantste gebouwen van Arnhem: Villa Beaulieu aan de Noordelijke Parallelweg en het pand Utrechtsestraat 85, vroeger bekend onder de naam ‘De Kraton’, nu het domein van het conservatorium van ArtEZ. Jan Jacob van Braam (1805-1884) was het summum van de vele oud-Indiëgangers die rond 1850 naar Arnhem kwamen. Maar waar de meesten genoten van een rustig en rentenierend leven in het ‘Haagje van het Oosten’, zat Van Braam bepaald niet stil.(1)

Nederlands-Indische elite

De in Batavia geboren Van Braam was 42 toen hij in 1847 in Arnhem arriveerde. Hij behoorde in Nederlands-Indië, net als zijn vader en grootvader, tot de maatschappelijke elite. Hij was één van de grootste landeigenaren in de kolonie en bezat o.a. een suiker- en een rijstplantage plus diverse riante huizen en landgoederen in en om Batavia. Vermaard was zijn stal met meer dan zestig paarden.

Zijn hechte band met Jean Chrétien baron Baud (1789-1859), achtereenvolgens gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en minister van Koloniën, werd nog sterker doordat Van Braam, na het overlijden van zijn eerste vrouw, trouwde met diens dochter. Met de vijftien jaar jongere Catharina Baud (1820-1899) kreeg hij negen kinderen. Daarvan overleefden twee het eerste levensjaar niet. Gouverneur-generaal Baud was bovendien zelf getrouwd met een zus van Van Braam en was dus tegelijkertijd schoonvader en zwager van Jan Jacob.

SUIKERFABRIEK SERPONG, 1842 EEN GROTE SUIKERFABRIEK VAN VAN BRAAM STOND IN KEDONG BADAQ, NIET VER VAN BUITENZORG. KITLV LEIDEN.

Uitbuiting binnen het Cultuurstelsel

Van Braam teerde allesbehalve op het door zijn vader en grootvader vergaarde fortuin. Hij was een rusteloze ondernemer die van alles aanpakte. Zijn introductie op Java van de door stoomkracht aangedreven rijstpelmolen deden de winsten van zijn rijstplantage nog verder stijgen. Van Braam werd geprezen om zijn werklust en innovatie. De behandeling van de plaatselijke bevolking op zijn plantages en zijn nauwe band met Baud, en diens opvolger gouverneur-generaal Rochussen, leidde ook tot zware kritiek op hem. Net als de andere plantagehouders werkte Van Braam

binnen het Cultuurstelsel. Hierin werd de plaatselijke bevolking gedwongen grond en arbeidstijd af te staan aan het Nederlandse gezag. Het verbouwen van producten voor de Nederlandse en Europese markt ging ten koste van de teelt van rijst voor de plaatselijke consumptie. Dit leidde tot grote hongersnoden op Java. De *Arnhemsche Courant* schreef o.a. in 1846: 'Maar wat deert èn schoonpapa (= Baud) èn schoonschoon (= Van Braam) (...) het lot van de bevolking van Indramajoe (= streek op Java ten oosten van Jakarta)? Schatten wil men vergaren en of die gekocht worden met het ondermijnen van het bestaan der bevolking. – wat doet er dat toe?'(2)

VILLA BEAULIEU, CA. 1890 BIJ DE BOUW ROND 1852 HAD VILLA BEAULIEU ALS ADRES DE AMSTERDAMSE(NSTRAAT)WEG. EEN LANGE OPRIJLAAN GING DAN OOK VAN HET WOONHUIS, LANGS HET KOETSHUIS, NAAR DIE GROTE UITVALSWEG VAN DE STAD. ONDERAAN OP DE FOTO IS DE AFZINK NAAR DE SPOORLIJN ARNHEM-UTRECHT-AMSTERDAM. DIE LOOPT NU BIJ BEAULIEU LANGS DE NOORDELIJKE PARALLELWEG. GELDERS ARCHIEF.

Van Bronbeek naar Beaulieu

Van Braam besloot in 1847 naar Europa te gaan en vestigde zich in Arnhem, dichtbij het Ruhrgebied. Daar wilde hij investeren in de zich snel ontwikkelende industrieën.

In en om de Arnhem kocht hij, vaak samen met de uit Kleef afkomstige projectontwikkelaar en architect Henri Guillaume (Hendrik Willem) Fromberg (1812-1882), verschillende grondstukken op. Na vier jaar eigenaar te zijn geweest van het landgoed Bronbeek verkocht hij in 1852 dit buitengoed met 50% winst (aankoop f 50.000,- en verkoop f 75.000,-) aan koning Willem III. Die opende in 1862 op het terrein het Koninklijk Militair Invalidentehuis 'Bronbeek'. Inmiddels had Van Braam aan zakenpartner Fromberg de opdracht gegeven op, door hen gezamenlijk aangekochte gronden ten noorden van de in 1845 geopende spoorlijn Arnhem-

Utrecht, de kapitale Villa Beaulieu te bouwen. Door het vrijwel nog onbebouwde terrein kreeg het als adres Amsterdamse(nstraat)weg, maar al sinds het eind van de negentiende eeuw is de villa te bewonderen op de Noordelijke Parallelweg.

Inmiddels had het echtpaar Van Braam-Baud in Duitsland het slot Steinhausen aan de Ruhr in Witten tussen Essen en Dortmund, in de nabijheid van hun investeringen, gekocht. Daar verbleven ze vanaf 1851 geregeld, maar Arnhem bleef hun hoofdverblijf.

'DE KRATON', CA. 1890 HET WOONHUIS VAN DE FAMILIE VAN BRAAM, 'DE KRATON', STAAT OP DE FOTO LINKS. HET HOOGTEVERSCHIL TUSSEN DE UTRECHTSESTRAAT (LINKS) EN ONDERLANGS (RECHTS LANGS DE RIJN). AAN DE INSTORTING IN 1874 VAN DE KEERMUUR, DIE DE HEUVELGROND MOEST VASTHOUDEN, DANKT HET HUIS ZIJN NAAM. VANAF HUIS EN TUINTERRAS HAD MEN NIET ALLEEN EEN FRAAI UITZICHT OP DE TOREN VAN DE EUSEBIUSKERK, OP DE ACHTERGROND ZICHTBAAR, EN DE SCHIPBRUG, MAAR VOORAL OP DE RIJN EN DE BETUWE. GELDERS ARCHIEF.

Van 'Die Olde Munte' naar 'De Kraton'

In 1859 werd Villa Beaulieu met koetshuis verkocht aan een andere oud-Indiëganger, kolonel Willem Bosch. Van Braam kocht in de Arnhemse binnenstad een ander woonpaleis, het achttiende-eeuwse patriciërshuis 'Die Olde Munte' in de Bakkerstraat. Locatie en woonhuis hadden, ook als het ging om koloniale banden, een rijke geschiedenis. In 1729 lieten mr. Johan Brantsen en zijn echtgenote Hester Henriette de Vree (zie voor hen de bijdrage over Anna van Vossenburg) op deze toch al historische plek (middeleeuws munthuis) een groot stadsverblijf bouwen. Na hun overlijden ging hun zoon Gerard Brantsen (1735-1809), die o.a. ambassadeur voor Nederland in Parijs was, er wonen.(3)

De in 1850 op Bronbeek geboren zoon van het echtpaar Van Braam-Baud, Willem Hendrik, verbleef als jonge luitenant ter zee 2e klasse net als zijn ouders ook in

Nederlands-Indië. In 1873 kreeg hij toestemming om te repatriëren.(4)

Vader Jan Jacob had in 1872 al de opdracht gegeven om voor zijn zoon op de heuvel bovenaan de Utrechtsestraat, tegenover het luxe Hotel Bellevue, een nieuwe villa te bouwen. Om verzakking van de steile heuvelgrond te voorkomen, werd aan de achterzijde een grote steunmuur gebouwd. Die stortte in maart 1874 met tuin en terras echter volledig in.(5) Dat was twee maanden na de inname door het Nederlandse leger van het vorstenverblijf, de Kraton, van sultan Mahmoed II Syah in Kota Radja (nu: Banda Aceh). Deze 'val van de Kraton' tijdens de Tweede Atje-expeditie op 23 januari 1874, een onderdeel van de Atjehoorlog tussen 1873 en 1904, werd geassocieerd met de vallende muur in Arnhem en zo kreeg het pand de naam 'De Kraton'. De tijdens deze bloedige expeditie veroverde kanonnen op de Atjeeërs kregen een plek in de 'trofeeëngalerij' van het Koninklijk Militair Invalidentehuis "Bronbeek". Het huis aan de Utrechtsestraat was groot genoeg voor de gezinnen van vader en zoon en Jan Jacob van Braam zou er tot aan zijn dood wonen.

JAN JACOB VAN BRAAM, 1856 PORTRET VAN EEN VIJFTIGJARIGE JAN JACOB VAN BRAAM DOOR CARL FERDINAND SOHN, 1856. RKD IB 00067473.

Raadslid

Op 16 oktober 1851 werd Van Braam als nieuwbenoemd raadslid in de Arnhemse gemeenteraad begroet.

Drie jaar later, halverwege zijn raadsperiode van zes jaar, bedankte hij echter voor het lidmaatschap om in 1865 weer tot de raad toe te treden. Toen hij, op 67-jarige leeftijd, in 1873 andermaal aangaf niet meer in aanmerking te willen komen voor een raadsperiode werd hij geprezen vanwege zijn inzet voor de nijverheid in de stad.(6)

Wellicht dat in dat jaar zijn gevorderde leeftijd maar vooral het op handen zijnde samenwonen van zijn gezin met dat van zijn zoon Willem Hendrik dit besluit heeft beïnvloed.

Hij behoorde in de raad tot de conservatieve vleugel, die bijvoorbeeld bij de vaststelling van de plaatselijke directe belastingen pleitte om de aanslag voor de hoogste inkomens te beperken.(7)

Dat de ontwikkeling der hulpbronnen van Java nog altijd nederlandsch kapitaal tot zich trekt, wordt bewezen door de oprichting van een nieuwe nijverheids-onderneming: de *Oost-Java Kultuur-Maatschappij*, die zich ten doel stelt het ontginnen en in exploitatie brengen van koffij- en kinalanden. Zij heeft een *volgeteekend* kapitaal van f 500,000. Tot directeur is benoemd de heer C. M. Groskamp, terwijl als commissarissen optreden de heeren: mr. J. U. de Kempnaer en J. J. van Braam te Arnhem, en M. R. Adema en J. W. Wilson te Amsterdam.

OOST-JAVA KULTUUR MAATSCHAPPIJ, 1881 DE AANKONDIGING VAN DE OPRICHTING VAN DE OOST-JAVA KULTUURMAATSCHAPPIJ MET ALS OPRICHTERS VAN BRAAM EN DE ARNHEMSE WETHOUDER MR. J.U. URSUL DE KEMPNAER. IN: ARNHEMSCHE COURANT, 21 MAART 1881.

Koloniale overzeese nijverheid

Na zijn terugtreden als raadslid was zijn rol in het openbare Arnhemse leven niet uitgespeeld. In 1878 werd hij bestuurslid van een waarborgfonds om de voorbereiding van de Tentoonstelling van Nederlandsche en Koloniale Nijverheid een jaar later mogelijk te maken.(8) Van Braam had zijn ondernemingskracht, financieel vermogen en koloniale achtergrond ook al ingezet bij de in 1852 gehouden Tentoonstelling van Nationale Nijverheid van Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen in de stad.

Van Braam kon het ook ondernemen niet laten In 1881 behoorde hij samen met de Arnhemse wethouder mr. Jacob Ursul de Kempnaer, tot de oprichters van de

‘Oost-Java CultuurMaatschappij, die zich ten doel stelt het ontginnen en in exploitatie brengen van koffij-en kinalanden’. (9)

Bij zijn overlijden in 1884 liet hij ruim een miljoen gulden na, naar hedendaagse koopkrachtmaatstaven zou dat ongeveer twaalf miljoen euro zijn. De *Arnhemsche Courant* constateerde dat was heengegaan ‘een man, die om zijn ondernemingsgeest, geestkracht en humaniteit algemeen geacht werd, en die zijn zeer aanzienlijk vermogen steeds beschikbaar had voor ondernemingen, die nijverheid en handel bevorderden’. (10) Ook zijn jonge jaren op Java en zijn koloniale ondernemingen werden genoemd. De krant benoemde, anders dan in 1846, niet ten koste waarvan Van Braam zijn fortuin had gemaakt.

NOTEN

- (1) Voor Van Braam zie o.a.: M.M.G. Raven, ‘Jan Jacob van Braam (1805-1884), heer van Kedong Badak en burger van Arnhem’, in: *Arnhems Historisch Tijdschrift* 40 (2020-2), 86-94; U. den Tex, ‘Van Braams bevestiging. Nederlanders investeren in het Ruhrgebied, 1850-1880’, in: *De negentiende eeuw: documentatieblad Werkgroep Werkgroep 19e eeuw en Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 27 (2003-3), 145-172.
- (2) *Arnhemsche Courant*, 26 april 1846.
- (3) J.G.A. van Hogerlinden, ‘Die Olde Munte’, in: *Arnhemsche Courant*, 6 maart 1920.
- (4) *Arnhemsche Courant*, 13 juni 1873.
- (5) J.G.A. van Hogerlinden, ‘De Kraton’, in: *Arnhemsche Courant*, 11 december 1926.
- (6) *Verslag van de toestand der gemeente Arnhem over het jaar 1873* (Gelders Archief 2192-910, Secretarie Gemeente Arnhem), 12-13.
- (7) *Verslag der zitting van den Gemeenteraad*, 24 november 1866 (Gelders Archief 2192-90, Secretarie Gemeente Arnhem).
- (8) *Arnhemsche Courant*, 28 augustus 1878.
- (9) ‘Oost-Java Cultuur-Maatschappij’, in: *Mededelingenblad Vereniging van Verzamelaars van Oude Fondsen* 36 (2014-4), 76.
- (10) *Arnhemsche Courant*, 18 januari 188

Indonesische en Arnhemse arbeiders

Emile Claude baron Sweerts de Landas Wijborgh (1852-1928), Gouvernement Nederlands-Indië, 1873-1895 en burgemeester van Arnhem, 1899-1904

Locatie: Stadhuis – Parkstraat - Sweerts de Landasstraat

AUTEUR: JAN DE VRIES

Een koloniale loopbaan

De in Nijmegen geboren Emile Claude baron Sweerts de Landas Wyborgh stamde, zoals zijn titel en naam aangeven, uit een oudadellijk (Gelders) geslacht. (1) Hij studeerde van 1869 tot 1872 aan de Indische Instelling, een speciale opleiding in Delft voor bestuursambtenaren die een loopbaan in Nederlands-Indië voor ogen hadden. Direct na zijn studie vertrok hij met één van de laatste zeilschepen, de stoomvaart was aan een opmars bezig, naar 'de Oost'. Hij doorliep een voorbeeldige ambtelijke carrière, van commies tot algemeen secretaris bij het Gouvernement in Buitenzorg op Java. In 1895 bereikte hij de bestuurlijke top met zijn benoeming tot lid van de Raad van Nederlandsch-Indië. Dit was het hoogste adviesorgaan binnen het koloniale bestuur en had een directe relatie met de gouverneur-generaal. Vier jaar later werd hij tijdens een verlofperiode in Nederland benoemd tot burgemeester van Arnhem. De stad, waar veel 'Indischgasten' van hun rust genoten, kreeg per 1 oktober 1899 een oud-Indiëganger als burgervader.

GOVERNEMENTSPAELS IN BUITENZORG, CA. 1889 ALS ÉÉN VAN DE HOOGSTE AMBTENAREN HAD DE SWEERTS DE LANDAS IN HET PALEIS VAN GEREGLD OVERLEG MET DE HOOGSTE BESTUURDER VAN NEDERLANDS-INDIË. IN ZIJN KOLONIALE BESTUURSPERIODE HAD SWEERTS TE MAKEN MET ZES VERSCHILLENDE GOUVERNEUR-GENERAALS. LITHO NAAR EEN OORSPRONKELIJKE AQUAREL VAN J.C. RAPPARD, 1889. COLLECTIE WERELDMUSEUM – WIKIMEDIA COMMONS.

CHINESE CONTRACTARBEIDERS IN DE TINMIJNEN OP DE EILANDEN BANKA EN BILLITON WERKTEN VEEL CHINESE EN ANDERE CONTRACTARBEIDERS ONDER ERBARMELIJKE ARBEIDSSOMSTANDIGHEDEN. HIER VERSJOUWEN CHINESE 'KOELIES' IN MIJN 3B BIJ PANGKALPINANG OP BANKA TINERTS IN DRAAGMANDEN. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM NG-1987-15-2-23.

KOELIE-ORDONNANTIE SPOTPRENT VAN JOHAN BRAAKENSIEK OP DE 'KOELIE-ORDONNANTIE'. DE RECHTELOOSHEID VAN DE CONTRACTARBEIDERS EN DE WILLEKEUR VAN DE NEDERLANDSE EIGENAREN ONTMOETTE BIJ VEEL NEDERLANDERS ROND 1900 DE NODIGE KRITIEK. J. BRAAKENSIEK, 'DE KOELIE-ORDONNANTIËN', IN: *BIJVOEGSEL "AMSTERDAMMER"*, 23 NOVEMBER 1902. MUSEUM CATHARIJNECONVENT UTRECHT RMCC G597.

Contractarbeid, de 'koelies'

In de periode dat Sweerts de Landas deel uitmaakte van de bestuurlijke top van Nederlands-Indië was de kolonie volop in verandering. Het particulier ondernemerschap had het Cultuurstelsel vervangen, wat een grote toestroom van Nederlanders en uitbreiding van het aantal plantages en andere ondernemingen tot gevolg had. Van de afschaffing van de slavernij in 1860 en als alternatief voor gedwongen arbeid binnen het Cultuurstelsel, ontwikkelde het koloniaal bestuur een nieuw stelsel van gedwongen arbeid. Dit systeem leek op slavernij, met als verschil dat de arbeiders niet als eigendom gekocht of verkocht mochten worden.

In de jaren van Sweerts de Landas kwam de contractarbeid, denigrerend ook wel 'koelie-arbeid' genoemd, tot ontwikkeling. Met wettelijke regelingen in de 'koelie-ordonnantien' vanaf 1880 kregen de Nederlandse ondernemers volledige macht over hun Indonesische en uit het buitenland aangevoerde arbeiders. Zo mochten ze letterlijk via de 'poenale sanctie' voor eigen politie en rechter spelen over hun arbeiders. De 'koelies' werden niet alleen ingezet op de koffie- en theeplantages. Ook in de oliewinning en in de tinmijnen op de eilanden Banka en Billiton werkten ze onder de meest zware omstandigheden. In de ambtsperiode van Sweerts de Landas kwam ook de migratie van 'Javaanse' contractarbeiders naar Suriname op gang, nadat daar in 1863 de slavernij was afgeschaft.

TOEKOE OEMAR SPEL HET TOEKOE OEMAR SPEL WAS GEÏNSPIREERD OP DE STRIJD VAN DE ATJEHESE VERZETSHELD TEUKU UMAR TEGEN HET KONINKLIJK NEDERLANDS-INDISCH LEGER (KNIL). IN TEGENSTELLING TOT ANDERE KOLONIALE SPELLEN KON IN DIT STRATEGISCHE BORDSPEL VOOR TWEE PERSONEN ZOWEL HET NEDERLANDSE GEZAG ALS TEUKU OMAR DE WINNAAR ZIJN. AMSTERDAM MUSEUM.

SWEERTS DE LANDAS BURGEMEESTER EMILE C. SWEERTS DE LANDAS TOT WYBORG FOTOPORTRET VAN DE SWEERTS DE LANDAS IN ZIJN ARNHEMSE BURGEMEESTERSPERIODE (1899-1904). GELDERS ARCHIEF, FOTOGRAAF ADOLF ECKSTEIN.

Atjehoorlog

Waar Sweerts de Landas ook mee te maken kreeg, was de toename van het plaatselijke verzet op eilanden als Lombok en Bali. Vooral de Atjehoorlog in het noordwesten van Sumatra sleepte zich sinds 1873 voort. In 1904 werd die bloedige strijd in het voordeel van het Nederlandse gezag beslist.

De kranten schreven dat er veel gevraagd werd van Sweerts de Landas toen hij zich opmaakte voor een verlofperiode in Nederland: 'De sterkste man, die gedurende vier achtereenvolgende jaren, zoals de heer Sweerts, dit zware ambt vervuld heeft, gevoelt zich zoo afgemat, dat hij buitenslands verpoizing heeft te zoeken.'⁽²⁾ Het verlof werd een permanente terugkeer naar Nederland door zijn benoeming tot burgemeester van Arnhem.

MONUMENT KAREL VAN DER HEIJDEN HET MONUMENT OP DE BERKENHEUVEL BIJ DE KAREL VAN DER HEIJDENWEG EN DE WEG LANGS HET HAZEGRIETJE IN 1909. HET MONUMENT BEVAT EEN AANTAL BRONZENPLAQUETTES TEGEN EEN ACHTERGROND VAN EEN, IN VERSCHILLENDE SOORTEN ZANDSTEEN UITGEVOERDE, SYMBOLISCHE 'BENTENG', EEN MALEISCHE VERSTERKINGSSCHANS. DAARBOVEN TORENT IN GRANIEET EEN 'MISSIGIT', EEN SUMATRAANSE MOSKEE, OP. GELDERS ARCHIEF.

‘Weer de Atjehoorlog’

Sweerts de Landas was tussen 1899-1904 burgemeester van Arnhem. Hij toonde zich vooral een verbinder in de groeiende politieke tegenstellingen in de stad. De tijd dat alleen oudere conservatief-liberale notarissen, juristen en landeigenaren in het stadsbestuur de dienst uitmaakten, was voorbij. Zo kreeg de Arnhemse raad twee maanden voor de komst van Sweerts de Landas het eerste socialistische raadslid in de persoon van de 33-jarige sigarenmaker Johannes W.A. Zoestbergen (1865-1935).(3)

Een conflict in zijn ambtsperiode was de zogenaamde ‘indische kwestie’. Dat had te maken met het overlijden van Karel van der Heijden, gepensioneerd generaal en vanaf 1887 commandant van het militair invalidenhuis op Bronbeek. Onder de militaire leiding van Van der Heijden, kind van een Nederlandse vader en Indonesische moeder (Sulawesi/Celebes), werden tussen 1877 en 1879 verschillende ‘militaire expedities’ in Aceh/Atjeh uitgevoerd. Zijn militaire optreden riep zowel bewondering als afschuw op. Felle discussies in kranten en de Tweede Kamer werden gevoerd. Termen als ‘pacificator’ en ‘oorlogsmisdadiger’ wisselden elkaar af. De positie van Van der Heijden was onhoudbaar.

Sweerts de Landas stelde voor om namens het stadsbestuur ‘een brief van rouwbeklag’ aan de weduwe Van der Heijden te sturen. Toen socialist Van Zoestbergen daar bezwaar tegen aantekende, kreeg hij niet de gelegenheid van de burgemeester om dit toe te lichten.(4) Op initiatief van enkele raadsleden kreeg Van der Heijden in 1905 een groot monument bij de Apeldoornseweg (Berkenheuvel op ’t Hazegrietje). In 1963 kregen de plaquettes van dit gedenkteken een plek op Bronbeek bij de Karel van der Heijdenbank.

Naar Den Haag en Zuid-Holland

Vijf jaar lang was Sweerts de Landas de eerste burger van de stad. In 1904 verliet hij zijn werkkamer in het Duivelshuis en zijn woonhuis aan de Parkstraat 28 (in 2024 bevat het herenhuis verschillende appartementen) om burgemeester van Den Haag (1904-1911) te worden. Arnhem eerde hem nog in datzelfde jaar door een straat naar hem te vernoemen. Na nog Commissaris van de Koningin in Zuid-Holland (1911-1928) te zijn geweest, overleed hij in 1928 op 75-jarige leeftijd in Den Haag. Alom werden in de overlijdensberichten weer zijn werklust en vriendelijke karakter geprezen. Dat hij als topambtenaar in Nederlands-Indië een bijdrage had geleverd aan de versterking van het onderdrukkende koloniale gezag, daarover zwegen de media in het vooroorlogse Nederland.

NOTEN

- (1) Loopbaangegevens zijn vooral ontleend aan: N.N., ‘E.C. baron Sweerts de Landas Wyborgh’, in: *Nederland in Portretten - Begin 20e eeuw*, 1897, via KB-Delpher-Geheugen: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gvn:CBG01:27025> en N.N., ‘E.C. baron Sweerts de Landas Wyborgh’, via parlement.com: https://www.parlement.com/id/vg091l9w52to/e_c_baron_sweerts_de_landas_wyborgh. Zie ook: B. Koene, ‘De Sweerts de Landas-straat’, in: *Wijkcontact* (van de Wijkvereniging Burgemeesterswijk) 37 (2017-3), 28-29; E. Pelzers, ‘Emile Sweerts de Landas Wyborgh’, in: E. Pelzers, H. van der Ploeg en P. Venhuizen (red.), *Arnhemse kopstukken* 2, Arnhem 2009, 174-177.
- (2) *Bataviaasch Handelsblad*, 22 maart 1895.
- (3) S. Ketelaar, *Rode kopstukken in Arnhem. Socialisten, anarchisten en communisten*, Arnhem 2022, 58.
- (4) *Verslag der zitting van den Gemeenteraad te Arnhem 27 januari 1900*, Gelders Archief, Secretarie Gemeente Arnhem 2192-124, p. 3.

Van Arnhemse kunstzijde naar Surinaamse bauxiet

mr. Arnoud Jan Anne Aleid baron van Heemstra (1871-1957)
Burgemeester van Arnhem, 1910-1920 en Gouverneur van
Suriname, 1921-1928

Locatie: Stadhuis - Eusebiusbuitensingel - Huis Zypendaal – Van Heemstralaan

AUTEUR: JAN DE VRIES

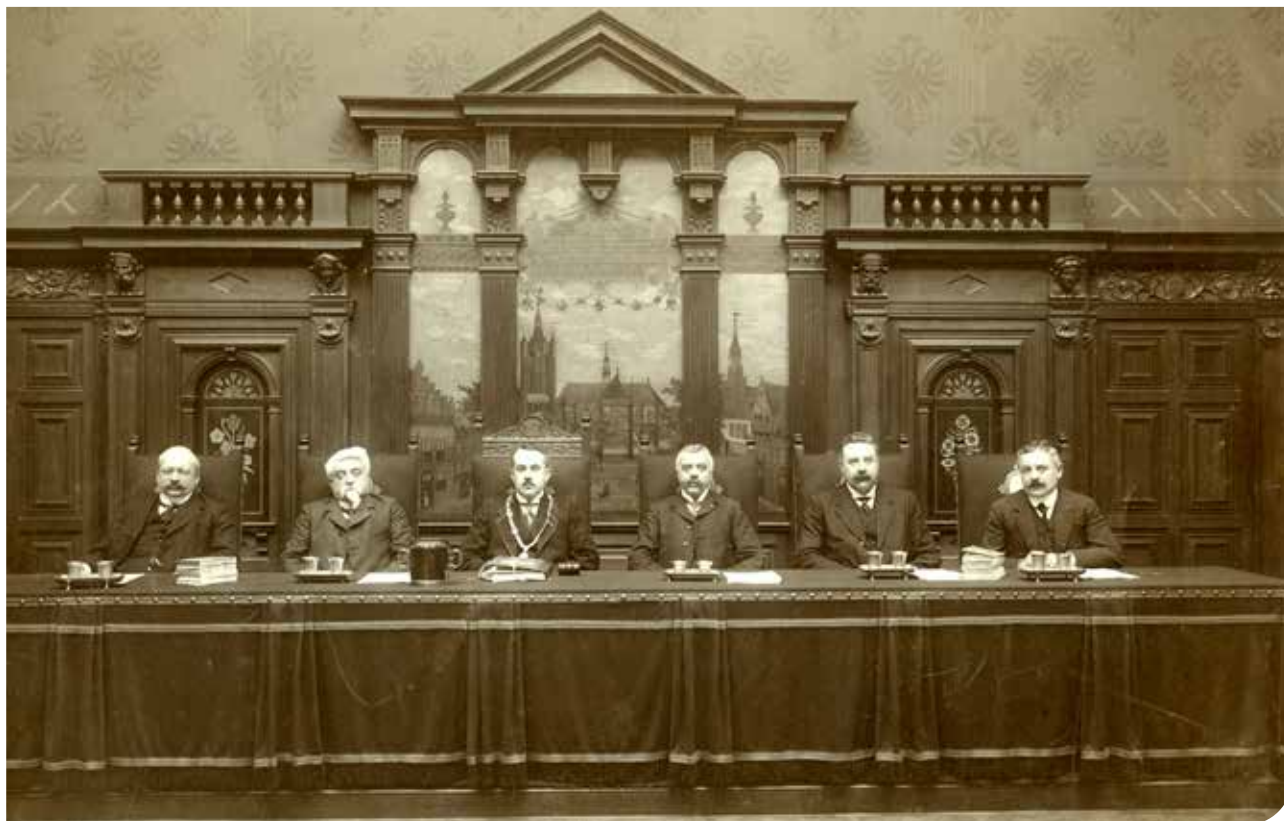
Grootvader van Audrey Hepburn

In Arnhem is mr. Arnoud J.A.A. baron van Heemstra nu vooral bekend als burgemeester van de stad, de naar hem vernoemde laan op de Gulden Bodem en de Hoogkamp en als grootvader van Hollywoodfilmster Audrey Hepburn.(1) Minder bekend is dat hij na zijn Arnhemse bestuursperiode zeven jaar lang de hoogste bestuurder was van de kolonie Suriname. Als gouverneur droeg hij tussen 1921 en 1928 vooral bij aan de industriële ontwikkeling van het land.

Burgemeester in een moderne tijd

Naar zijn afkomst en jonge jaren gemeten leek Van Heemstra op een vroeg-negentiende-eeuwse bestuurder. Hij stamde uit een oud adellijk Fries geslacht en studeerde rechten. Dat waren in Arnhem de traditionele treden om de trap van het burgemeesterschap te beklimmen.(2)

Na zijn benoeming tot burgemeester van Arnhem verhuisde hij, substituut-officier van justitie bij de rechtbank in Maastricht, in 1910 van zijn

VAN HEEMSTRA ALS VOORZITTER VAN HET ARNHEMSE GEMEENTEBESTUUR, 28 MAART 1913 HET ARNHEMSE STADSBESTUUR IN DE BURGEMEESTER, DE WETHOUDERS EN DE GEMEENTESCRETARIS IN DE VROEGERE RAADZAAL VAN HET STADHUIS. VAN LINKS NAAR RECHTS: MR. R.J. DE VISSER, MR. IZ. EVERTS B.H. ZN., BURGEMEESTER MR. A.J.A.A. BARON VAN HEEMSTRA, MR. J.L.C. VAN ESSER (SECRETARIS), D.W.P. WISBOOM EN H. GOEDHART JR. OP DE ACHTERGROND EEN PANORAMA VAN DE MARKT EN EEN FRAGMENT UIT DE STADSRECHTENBRIEF VAN ARNHEM UIT 1233. GELDERS ARCHIEF.

woonplaats Roermond naar de Gelderse hoofdstad. Hij betrok met zijn gezin een hoog herenhuis aan de Eusebiusbuitensingel 58.(3) Dat huis had een fraai uitzicht over het zuidelijke deel van de Lauwersgracht. In 1933 werd dit overblijfsel van de oude vestinggracht gedempt bij de aanleg van de op- en afrit van de nieuwe Rijnbrug. De gehele huizenrij werd tijdens de Slag om Arnhem volledig in puin geschoten. Nu staat daar het Stadskantoor van de gemeente.

Een nieuwe moderne tijd

Na zijn aantreden als eerste burger op 1 mei 1910 ontpopte hij zich als een bekwaam bestuurder die nieuwe ontwikkelingen omarmde. Veel voorwerk was al gedaan en zo reden er een jaar na zijn benoeming de eerste elektrische trams door de stad. Daarnaast werd voortvarend werk gemaakt van de netwerkaanleg van waterleiding, gas, elektriciteit en riolering. De sociale woningbouw nam een verdere vlucht met de plannen voor de wijk Geitenkamp.

Economisch liet Arnhem het beleid van 'groene stad voor de welgestelde (Oost- en West-Indische) rentenier' wat varen. De komst van de ENKA (later AKU en AKZO) in 1911 en de vestiging van het hoofdkantoor van de Nederlandse Heidemaatschappij twee jaar later betekenden een doorbraak. Vooral de kunstzijdefabrieken van de ENKA aan de Velperweg, een lommerrijke straat die tot die tijd werd gedomineerd door de riante vrijstaande villa's van renteniers uit Nederlands-Indië, bezorgden duizenden Arnhemmers vast werk.

Onder het bestuur van Van Heemstra kreeg het toerisme ook een geweldige impuls. Het Nederlands Openluchtmuseum en Burgers' Dierenpark, die hun poorten tijdens zijn burgemeesterschap openden, trokken vele dagjesmensen naar de stad. Van Heemstra's aftreden als burgemeester in april 1920 was op eigen verzoek, omdat hij de salariëring niet meer in overeenstemming vond met het gewicht van de functie.

VAN HEEMSTRA IN HET SURINAAMSE BINNENLAND, 1933 DE 'EXPEDITIES' VAN VAN HEEMSTRA IN DE SURINAAMSE BINNENLANDEN DIENDEN NIET ALLEEN EEN ECONOMISCH DOEL. DE HAAST TOERISTISCHE FOTO, GEMAAKT DOOR AUGUSTA CURIEL, IS GENOMEN BIJ HET MARRONDORP KWAKOEGRON (LAND VAN KWAKOE) IN HET DISTRICT BROKOPONDO. HET HANDGESCHREVEN BIJSCHRIFT LUIDT; "N VROLIJK TROEPJE OP KWAKOE-GRON, VOORAAN GOUVERNEUR VAN HEEMSTRA, 27 JULI '23'. OP DE FOTO STAAT GEEN ENKEL PERSOON VAN KLEUR AFGEBEELD, TERWIJL ER IN DEZE PERIODE IN PARAMARIBO AL WEL EEN GEKLEURDE ELITE ONTSTOND. HET GEZELSHAP ZAL ZEKER OOK UIT ZWARTE EN GEKLEURDE SCHEEPSBEMANNING, BEDIENDEN EN EEN GIDS HEBBEN BESTAAN. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

Gouverneur van Suriname; nasleep plantage-economie

Na afscheid van het burgemeestersambt was de vijftigjarige Van Heemstra slechts enkele maanden werkzaam bij het Arnhemse Gerechtshof. In november 1920 werd hij benoemd tot gouverneur van Suriname. Bijna zestig jaar na de afschaffing van de slavernij was daar nog geen economisch alternatief ontwikkeld voor de plantage-economie. De nakomelingen van vrijgemaakten leden vaak armoede, en dat gold ook voor de contractarbeiders uit China, (Brits-) Indië ('Hindoestanen') en Java. Vanwege de slechte behandeling van de Hindoestanen hield de Britse regering de werving van nieuwe contractarbeiders tegen, waarna de Nederlanders Javanen contracteerden.

Van Heemstra zag, net als in Arnhem, kansen in het moderniseren van de economie. Vooral de exploitatie van de grondstoffen in de binnenlanden had zijn belangstelling. Dat vereiste echter ook een andere opstelling van Nederland. In zijn rede bij de opening van de Koloniale Staten van Suriname in 1922 toonde hij zijn ambities: 'Het *Volk van Nederland* is helaas nog veel te weinig doordrongen èn van het bestaan, èn van den toestand van dit zijn *West-Indisch* wingewest. (...) Naast den dienst van het boschwezen (...) had reeds sedert lang eene mijnbouwkundige afdeling onzen bodem in de binnenlanden moeten investigeeren.'⁽⁴⁾

BAUXIETWINNING BIJ MOENGO, 1929 BIJ HET DORPJE MOENGO AAN DE RIVIER DE COTTICA WERD IN 1916 BAUXIET ONTDEKT. IN 1922 KON DE SURINAAMSCHE BAUXIET MAATSCHAPPIJ (LATERE NAAM SURINAME ALUMINIUM COMPANY (SURALCO) DE EERSTE BAUXIET EXPORTEREN. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

GOVERNEMENTSPALET, 1925-1927 HET GOVERNEMENTSPALET (HET HUIDIGE PRESIDENTIEEL PALET) IN PARAMARIBO. HIER RESIDEERDE BARON VAN HEEMSTRA TUSSEN 1921 EN 1928 ALS GOVERNEUR VAN SURINAME. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

Surinaamse bauxiet en Haagse onmin

Van Heemstra maakte haast met de grondstofwinning in het Surinaamse binnenland. Hij was de eerste gouverneur die voortdurend zelf diep Suriname introk. Na de beklimming van de Voltzberg werd daar een granieten plaat met een inscriptie van zijn naam aangebracht.(5)

Twee jaar na zijn aantreden werd een contract gesloten met de Surinaamse Bauxiet Maatschappij (S.B.M.), een dochteronderneming van de Aluminium Company of America (Alcoa). Bauxiet, de grondstof voor aluminium, was in deze jaren een meer dan gewild product.

De Amerikanen konden in Suriname, met steun van de regering in Den Haag vrijwel volledig hun eigen gang gaan. Want hoewel de mijnbouw binnen korte tijd de belangrijkste inkomstenbron van Suriname werd, vloeide het meeste geld naar de eigenaren en aandeelhouders van Alcoa. Dit tot grote ergernis van Van Heemstra.

De Nederlandse-Surinaamse schrijver en politicus Albert Helman, pseudoniem van Lodewijk (roepnaam Lou) Lichtveld (1903-1996), oordeelde in enkele van zijn vele publicaties positief over de opstelling van Van Heemstra in deze: 'Ook de Staten (= Koloniale Staten van Suriname) waren inmiddels tot een beter inzicht gekomen en keurden in 1923 met instemming van de Gouverneur - de ongaarne aan de Haagse leiband lopende Van Heemstra - een verhoging goed van de bauxietbelasting voor een ietwat gewijzigde concessie. Dit werd echter door Nederland op de meest ridicule gronden weer ongedaan gemaakt.'(6)

Kolonie zonder uitbuiting

Van Heemstra bleef altijd een voorstander van de koloniale gezagsverhoudingen tussen Nederland en Suriname. Het verbreken van de 'Rijkseenheid', met het hoogste gezag in Den Haag, achtte hij onwenselijk. Wel pleitte hij voor meer armslag voor de Nederlandse bestuurders in Suriname, om het sociaaleconomische leven te versterken en daarmee de levensstandaard van de Surinamers te verhogen. Aan de uitbuiting van Suriname moest een einde komen zo zei hij in zijn toespraak tot de Koloniale Staten in 1922: 'dat het parasitaire stelsel ten aanzien van de kolonies dient plaats te maken voor de symbiose, dat het Moederland hebbe te toonen, ook eene ware Moeder te willen zijn'. De speelruimte daarvoor werd hem niet gegund. Toen in 1928 de regering-De Geer, waarvan premier jhr. mr. Dirk Jan de Geer tussen 1920 en 1921 zijn opvolger als burgemeester van Arnhem was geweest, opnieuw een economisch plan van Van Heemstra blokkeerde, koos hij er voor om eervol ontslagen te worden.

Op Zypendaal

Van Heemstra keerde vanuit Suriname weer terug naar Gelderland en betrok een villa in Oosterbeek.(7) Toen zijn vrouw in maart 1939 overleed, huurde hij enkele kamers in Huis Zypendaal. In 1926 had de familie Brantsen, na het overlijden van de weduwe A.A.C. Brantsen-Bohlen de buitenplaats verkocht aan directeur J.C.J. Hartogs van de ENKA. Die verkocht het in 1930 aan de gemeente. Die gaf toestemming dat het huis vanaf maart 1938 gebruikt mocht worden als pension voor 'echtparen op leeftijd uit den deftigen stand'.(8) Bijzonder

was dat Zypendaal waarvan de bouw rond 1762 mede was gefinancierd uit de opbrengsten van de Surinaamse plantage Vossenburg nu de oud-gouverneur van de kolonie als bewoner kreeg.

Van Heemstra was inmiddels actief geworden in conservatief-nationalistische politieke kringen, waar sympathie bestond voor de ontwikkelingen in (nazi-) Duitsland. Dat leverde Van Heemstra in de Tweede Wereldoorlog beschuldigingen van collaboratie met de Duitse bezetter op. Alles veranderde toen zijn schoonzoon Otto graaf van Limburg Stirum (1893-1942), op beschuldiging van verzetssteun en als represaille voor een verzetsactie, in 1942 werd gefusilleerd door het Duitse gezag. Bovendien werden in dat jaar al zijn bezittingen geconfisqueerd. Van Heemstra verliet, ook na onenigheid met de pensioneigenaresse over zijn kamergebruik op Zypendaal, de buitenplaats en woonde in de laatste oorlogsjaren in Velp.

Arnhem – Kasteel Zypendaal

HUIS ZYPENDAAL, 1936 HET HUIS ZYPENDAAL IN DE TIJD DAT HET INGERICHT WORDT ALS PENSION. VAN HEEMSTRA HUURDE HIER VAN 1939 TOT 1942 ENKELE KAMERS. DE PENSIONHOUDSTER MIA SCHULTE VAN ZEGWAART WERD, DOOR DE VIJFENTWINTIG KATTEN DIE ZE HIELD, 'KATTENMIE' GENOEMD. GELDERS ARCHIEF.

Na de oorlog vertrok hij naar Den Haag waar hij hertrouwde en in december 1957 stierf. De *Arnhemse Courant* memoreerde in een artikel bij zijn overlijden vooral zijn verdiensten als burgemeester. Over zijn gouverneurschap van Suriname en zijn politieke opstelling voor en tijdens de oorlog werd met geen woord gerept.(9)

NOTEN

(1) Het in 1896 gesloten huwelijk tussen Aarnoud baron van Heemstra en Elbrig Willemine Henriette barones van Asbeck (1873-1939) bracht zes kinderen voort. Uit het tweede huwelijk van dochter Ella baronesse van Heemstra (1900-1984) met de Engelsman Joseph Victor Anthony Ruston werd Audrey Hepburn (1929-1993) geboren.

(2) Loopbaangegevens zijn vooral ontleend aan: Segers (2002) en 'Mr. A.J.A.A. baron van Heemstra', via [parlement.com](https://www.parlement.com/id/vgw52s1v30xu/a_j_a_a_baron_van_heemstra): https://www.parlement.com/id/vgw52s1v30xu/a_j_a_a_baron_van_heemstra. Zie verder: M. van Heemstra, 'Kolonialisme is verwoestend geweest voor onze planeet. Maak in de ruimte niet dezelfde fouten', in: *de Volkskrant*, 24 maart 2023.

<https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/kolonialisme-is-verwoestend-geweest-voor-onze-planeet-maak-in-de-ruimte-niet-dezelfde-fouten~b06d554f/>; Y. Segers, 'Heemstra, Aarnoud Jan Anne Aleid baron van (1871-1957)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland V*, Den Haag 2002, 180. <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn5/heemstra>.

(3) Het Bevolkingsregister van Arnhem en de Adresboeken van de stad geven voor de burgemeestersperiode een ander privéadres dan Segers. Voor zijn woonadres aan de Eusebiusbuitensingel tussen zijn vestiging in 1910 en vertrek in 1921 uit Arnhem zie bijvoorbeeld: Gelders Archief, 1710 Bevolkingsregister Gemeente Arnhem (reconstructie) 7612 en 18177: vestigingsdatum 7-5-1910 vanuit Roermond en vertrekdatum 9-4-1921 naar Paramaribo.

<https://permalink.geldersarchief.nl/43179D45C35846A9B83444C-FE61576F7>

<https://permalink.geldersarchief.nl/BA5BB9A30752499DA48E-F4447233339C>

(4) 'Rede door den Gouverneur van Suriname, mr. A.J.A.A. baron van Heemstra, op 9 mei 1922 gehouden ter opening van de zitting der Koloniale Staten', in: *De West-Indische Gids* 4. (1922/1923), 184-188.

(5) M. van Heemstra, 'Kolonialisme is verwoestend geweest voor onze planeet. Maak in de ruimte niet dezelfde fouten', in: *de Volkskrant*, 24 maart 2023.

(6) A. Helman, *Kroniek van Eldorado. Deel 2. Gefolterden zonder weer*, Amsterdam 1995, 45.

(7) De literatuur spreekt elkaar tegen t.a.v. de woonadressen van Van Heemstra vlak voor en tijdens de oorlog. Onderstaand overzicht is gebaseerd op basis van Segers, de Adresboeken voor Arnhem, Oosterbeek en Velp en R. Matzen, *Audrey Hepburn. Het Nederlandse meisje. Haar tijd in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam 2019:

1929-1939: Villa Roestenburg, Pietersbergseweg 44, Oosterbeek;

1939-1942: Huis Zypendaal, Zijpendaalseweg 44, Arnhem;

1942-1845: Villa Beukenhof, Rozendaalselaan 32, Velp.

(8) Voor de geschiedenis van Huis Zypendaal na de Brantsens zie o.a.: J. Jas, 'Zypendaal na de Brantsens', in: *Infobulletin Parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem* (Vereniging Vrienden van Sonsbeek) deel 1 jrg. 17 (2005-1), 3-5; deel 2 jrg. 17, (2005-4), 4-6.

(9) *Arnhemse Courant*, 31 december 1957.

Onze voorouders eren en hun verhalen koesteren

Interview met Ignatia Essed

Ignatia Essed is geboren in Paramaribo, Suriname op 3 november 1959. Ze komt uit een groot gezin met tien broers en zussen. In 1970 verhuist zij op 10-jarige leeftijd met het gezin vanuit Suriname naar Nijmegen. Sinds 1996 is ze werkzaam bij de Gemeente Arnhem als consultant Werk en Inkomen. Haar familiegeschiedenis is in de loop van de tijd steeds meer voor haar gaan leven en betekenen.

Lagerschooltijd in Suriname

“Op de lagere school in Suriname leerde ik natuurlijk wel wat over het slavernijverleden, maar dat was niet altijd in positieve zin. Neem nu het verhaal van de grote brand in Paramaribo van 3 op 4 september 1832 die aangestoken was door de tot slaafgemaakten Kodjo (ook wel Andries genaamd), Mentor (alias Geluk) en Present. Zij werden hiervoor gemarteld op 26 januari 1833 en de volgende ochtend ter dood gebracht op een brandstapel aan de Heiligenweg, voor het afgebrande huis van Monsanto waar de brand begonnen was. Wij leerden dat zij brandstichters waren, terwijl ze een opstand probeerden te ontketenen. Ik leerde dus wel over het slavernijverleden, maar niet met trots. Ik weet nog wel dat ik bij mezelf dacht dat ik ook brand zou stichten als ik tot slaafgemaakt was.”

Middelbareschooltijd in Nijmegen

“Thuis, in Nijmegen hadden wij het boek van Anton de Kom ‘Wij slaven van Suriname’. Ik kan me nog herinneren dat ik het boek zag liggen bij mijn oma die bij ons woonde en vroeg: ‘Wat is dat voor een boek?’ Mijn oma antwoordde: ‘Lees dat maar als je wat ouder bent, want het is niet zo verstandig om het nu te lezen.’ Ik denk dat mijn oma mij wilde beschermen voor de gruwelijkheden van de slavernijgeschiedenis. Ik heb haar netjes gehoorzaamd. Op de middelbare

school kregen wij voor geschiedenis de opdracht om iets over een land te schrijven. Natuurlijk koos ik Suriname en zo kwam het boek van Anton de Kom weer op de tafel. Ik ben het gaan lezen en dat is een grote eyeopener voor mij geweest.”

Anton de Kom (1898 – 1945)

“Ik vind Anton de Kom een held. Hij is de eerste persoon die de Surinaamse geschiedenis heeft beschreven door de ogen van Surinamers zelf. Toen ik het boek las begreep ik waarom ik in Nederland was. Anton de Kom heeft mij en eigenlijk alle Surinamers trots en waardigheid gegeven. Daar ben ik hem dankbaar voor. Toen ik als tienjarig meisje naar Nederland kwam, namen volwassenen niet altijd de moeite kinderen uit te leggen waarom dat gebeurde. Ik snapte niet waarom wij in Nederland waren. In die tijd waren er hier niet zoveel Surinamers. Doordat ik het boek ‘Wij slaven van Suriname’ las, begreep ik dat wij hier zijn omdat zij ooit daar waren. Het is ons volste recht om hier te zijn. Het is voor mijn identiteit ook heel belangrijk geweest dat ik de historische en maatschappelijke context van onze komst naar Nederland begreep en kon plaatsen.”

Manumissiebrief

“Latent wist ik wel - want ik ben een Surinamer - wanneer de slavernij is afgeschaft. Je beseft dat je voorouders ook slaafgemaakt moeten zijn, maar ik was er totaal niet mee bezig. In de jaren ‘90 van de vorige eeuw heeft een familielid onze familiegeschiedenis onderzocht. Hij is gaan graven in de archieven, ook in Suriname. Na wat speurwerk kwam hij met een manumissiebrief van onze voorouder. Dat is het bewijs dat iemand die tot slaafgemaakt was zijn of haar de vrijheid kreeg.”

Die naam bestond voor 1854 niet

“Ik kreeg kippenvel toen ik de manumissiebrief voor het eerst zag. Dit is het bewijs dat mijn betovergrootmoeder Anna Antoinetta Essed, geboren in 1828, op 5 oktober 1854 vrijkwam uit slavernij en de naam Essed kreeg. Die naam bestond voor 1854 niet. Zij was 26 jaar en tot slaafgemaakt. Zij werkte als huisbediende bij haar eigenaar Anthony Dessé (1807-1868) te Nieuw-Rotterdam (Nickerie). Ik vind het niet kunnen om het woord eigenaar te gebruiken, want je kan niet de eigenaar van een mens zijn, maar ik weet niet hoe ik het anders moet noemen. Hij heette Anthony Dessé. En Dessé schrijf je als D-e-s-s-é. Hij heeft haar de vrijheid gegeven, gemanumitteerd. En alle vrije mensen moesten een achternaam hebben. Tot op dat moment had Anna Antoinetta geen achternaam. Essed is de omkering van Dessé, en dat verwijst ook naar een mogelijke verwantschap. Dit is heel dichtbij, dit is mijn over-overgrootmoeder. Ze was tot slaafgemaakt en kreeg als eerste in Suriname de naam Essed. Zo is mijn achternaam ontstaan.”

Anna Antoinetta Essed (1828-1904)

“Ik vind het heel bijzonder om te weten hoe de naam Essed is ontstaan. En dat ik, net als iedereen met de naam Essed, afstam van deze geweldige vrouw. Hoe zij het voor elkaar heeft gekregen om vrij te worden, dat was natuurlijk niet gemakkelijk in die tijd. Misschien had zij een relatie met Anthony Dessé of hadden ze kinderen samen? Gezien haar leeftijd is het heel goed mogelijk dat hij haar vader was. Dat soort dingen zijn niet bekend, maar het is haar gelukt. Zo is de slavernij voor mij wat dichterbij gekomen. Eerst dacht ik dat deze geschiedenis ver weg was. Ik stond er niet zoveel bij stil, behalve dat ik het gruwelijk vind en dat het nooit meer mag gebeuren. Tot ik me realiseerde dat het mijn eigen voorouder is, die dat allemaal heeft meegemaakt.”

De gedachten zijn vrij

“Hoe zullen zij en andere slaafgemaakten zich gevoeld hebben? Wat waren hun gedachten? Hoe was hun leven? Elke dag keihard moeten werken en geen zeggenschap over jezelf of eigen lichaam hebben. De gedachten zijn vrij. Hoe moet dat in hemelsnaam zijn geweest? Vooral als ik mij bedenk dat niet alleen de mensen zelf slaafgemaakt waren, maar ook hun ouders en hun kinderen en kleinkinderen. Men totaal geen idee had of dit verschrikkelijke systeem ooit tot een einde zou komen. Voor hen was de wereld een hel op aarde. Het is begrijpelijk dat je je afvraagt hoe ze hebben kunnen overleven. Dan zie ik eigenlijk hoe sterk de slaafgemaakten waren. Dat is bijna niet te bevatten. “

Albertina Hermina “Misi Bethania” Doelwijt

“Mijn andere voormoeder is Christina Susanna Doelwijt (1792-1867). Ze was de eerste Doelwijt die Gerda en Pieter Bol-Doelwijt hebben kunnen traceren in hun familieonderzoek. Deze familiegeschiedenis van Christina en haar nageslacht staat in hun boek: “De familie Doelwijt, beschrijving van de voorouders en de plaats van oorsprong”. In het boek las ik over een voormoeder waar ik echt trots op ben dat ook zij mijn voormoeder is geweest. Zij was een kleindochter van Christina. Haar naam was Albertina Hermina Doelwijt, ook bekend als Misi Bethania. Ze werd geboren rond 1847 op plantage Molhoop. Ze leefde tot haar zestiende in slavernij. Op een dag gingen Misi Bethania en haar man naar de EBG Kerk. De Duitse zendelingen beschreven hoe Misi Bethania en haar man ruzie hadden, omdat Misi Bethania de huishoudster van de directeur niet de vereiste eerbied bij het groeten wilde geven, waardoor hij zijn baan verloor. Op een gegeven moment was ze zo boos dat zij een blok hout pakte en haar partner daarmee op het hoofd sloeg. Als zwarte vrouw stond ze onderaan de maatschappelijke ladder. Ze voelde zich niet gehoord maar moest gehoorzamen en dat pikte ze kennelijk niet langer.”

Veerkracht van de voorouders

“Ik zie de veerkracht van mijn voorouders, vooral mijn voormoeders. Ze hebben veel kinderen gekregen. Zelf heb ik één kind, een dochter. Ik realiseer me dat het niet makkelijk is om zoveel kinderen te krijgen en op te voeden, zoals deze vrouwen, als je niet gezond en veerkrachtig bent. Dat geldt ook voor de periode na de slavernij, waar elke dag keihard gewerkt moest worden om het hoofd boven water te houden. Ik zie een mix van ellende en veerkracht in mijn familiegeschiedenis. Het herinnert mij eraan hoe belangrijk het is om onze voorouders te eren en hun verhalen te koesteren. Ik ben trots op mijn voorouders. Zonder hun kracht stond ik hier nu niet.”

Vrijheidsstrijd

“Ik vind het belangrijk dat de kennis over het slavernijverleden wordt verspreid, omdat deze geschiedenis lange tijd niet verteld is. Het is moeilijk om te beseffen hoe gruwelijk het was, vooral als ik denk aan de straffen die werden uitgedeeld. Ik praat er liever niet over, omdat ik er dan over kan gaan dromen. Ondanks de verschrikkingen die hebben plaatsgevonden, moet het verhaal absoluut verteld worden. Wat vaak onderbelicht blijft, is de strijd die tijdens de slavernijperiode gevoerd is, maar dit wordt wel uitvoerig beschreven door Anton de Kom. Er was een enorme vrijheidsstrijd gaande, dat uitgroeide tot een guerrilla-oorlog tegen het koloniale leger.”

Boni

“Neem bijvoorbeeld Boni (1730 – 1793), een bekende held. Zijn moeder werd verkracht en zwanger van haar eigenaar, waarna ze naar de Cottica-Marrons vluchtte en daar Boni ter wereld bracht. Boni groeide in vrijheid op in de bossen. Hij volgde Asikan Sylvester op als leider van de groep die bekend zou worden onder zijn naam. Hij trainde zijn mensen tot geduchte vrijheidsstrijders en hij maakte het zijn missie om andere slaven te bevrijden. Hij is een ware held. Nadat de Boni Marrons ontdekt waren door het koloniale leger, verhuisden ze naar Boekoe dieper in het oerwoud. Boekoe betekent ‘vergaan tot stof’, ten teken dat de strijders eerder tot stof vergaan dan zich overgeven. De strijd voerde Boni samen met meerdere vrijheidsstrijders, zoals Baron en Jolicoeur. Zij hadden Fort Boekoe gebouwd. Het fort was onvindbaar, je moest eerst een stukje door de moeras lopen voordat je erbij kon komen. De Nederlandse koloniale overheersers haalden militairen uit Nederland om een krachtig leger te vormen tegen de Boni Marrons. Ze konden Boni en de andere verzetsstrijders niet te pakken krijgen. Fort Boekoe was ingenieus gebouwd en jarenlang onneembaar. De Marrons konden daar bijna 30 jaar in vrijheid leven. Boni heeft zo lang gestreden, maar uiteindelijk werd hij gedood door de koloniale overheid, zoals zoveel van onze helden.”

Het verzet van de voorouders

“Ik vind het belangrijk om de verhalen te delen over de veerkracht en het verzet van onze voorouders tijdens de slavernijperiode. Zij waren geen slachtoffers die zich als makke schapen lieten afslachten, maar zij hebben zich verzet en gestreden, waardoor de slavernij uiteindelijk niet langer houdbaar was voor de koloniale machthebbers. Men besepte dat de slavernij beter kon worden afgeschaft.”

Gemeente Arnhem

“Nederland, Suriname en andere koloniën hebben een gedeelde geschiedenis te erkennen. Het onderzoeken van de rol van Nederland en haar verschillende gemeenten is van groot belang. Als medewerker van de Gemeente Arnhem ben ik trots op mijn stad en dat zij kijkt naar haar aandeel in het slavernijverleden. Je kunt de ogen niet sluiten voor de minder goede dingen in de geschiedenis, die kun je niet wegmoffelen. Ik vind het goed dat de Gemeente Arnhem haar verantwoordelijkheid neemt en onderzoekt welke rol deze stad had in het slavernijverleden.”

De toekomst

“Het slavernijverleden heeft nog steeds invloed op ons leven. Neem bijvoorbeeld de term ‘ras’. ‘Ras’ is een term die ontstond om hiërarchie te produceren en het slavernijstelsel te legitimeren. Het rassen denken is ontstaan tijdens de slavernijperiode en heeft nog steeds invloed op onze huidige samenleving. Destijds werden zwarte mensen niet als mens gezien. De nazaten van deze mensen ervaren nog steeds de gevolgen van deze achterstand. Helaas is er nog steeds geen gelijkheid en gelijkwaardigheid. Er is nog veel strijd te leveren om racisme en ongelijkheid tegen te gaan. De doorwerking van het slavernijverleden is nog voelbaar. Mensen worden nog steeds ongelijk behandeld en er bestaan nog steeds veel vooroordelen, allemaal voortkomend uit die periode. Het gaat om de waardigheid van alle mensen, ongeacht hun kleur, etniciteit, geloof, fysieke of mentale gesteldheid, gender of seksuele identiteit. Niemand mag worden buitengesloten en iedereen moet op een gelijkwaardige manier kunnen deelnemen aan de samenleving. We moeten ons blijven inzetten voor dit ideaal.”

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom op basis van een interview met Ignatia Essed, afgenomen in december 2023 in Arnhem. Foto: Henck Pengel.

3. Arnhemse profijt

KOPIE VAN EEN KAART VAN HET SCHEPENDOM ARNHEM VAN NICOLAAS VAN GEELKERCKEN UIT 1650. MET KOLONIALE LANDGOEDEREN. NL-AHGLDA 4613 OAA, KAART VAN J. VAN DE HEUVEL, 1725. BEWERKING DOOR JAN DE VRIES 2023.

De investeringen van de familie Everwijn

Koloniale beleggingen en Arnhemse bezittingen

Locatie: Zypendaal, Kemperberg, Warnsborn, ...

AUTEUR: ASCHWIN DROST

De Arnhemse regentenfamilie Everwijn en hun verwanten zijn vanaf de vroege zeventiende eeuw als investeerder direct betrokken bij de VOC en WIC. Over meerdere generaties haalden zij een wezenlijk inkomen uit de opbrengsten van aandelen en obligaties. Een belangrijk deel van het vermogen dat de

familie aan beide compagnieën verdiende, werd gebruikt bij de aankoop van huizen in Arnhem en verschillende landgoederen rond de stad. Bezittingen van de familie Everwijn zijn via andere families, waaronder Brantsen, deels tot de dag van vandaag bewaard gebleven als stadsparken.

Investerings en familiebanden

De familie Everwijn(1) was in de eerste decennia van de zeventiende eeuw actief in de laken- en wijnhandel in Amsterdam. De twee broers Willem (Guillaume) Everwijn (ca. 1590-1639), die de eerste Arnhemse en Gelderse Bewindhebber bij de WIC zou worden, en Evert (Everhard) Everwijn (1598-1653) maakten door een dubbelhuwelijk met de Amsterdamse zussen Johanna Sautijn (ca. 1588-1629) en Sara Sautijn (1600-1682) deel uit van een succesvol koopmansnetwerk. Tot dit netwerk behoorde ook de Arnhemmer Hendrick van de Sande die met een derde zus, Petronella Sautijn, was getrouwd. Familie Van de Sande was ook via huwelijken verbonden met de familie Everwijn.

De familie Sautijn was afkomstig uit Antwerpen en aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog naar Amsterdam gekomen. Zij financierden al voor de oprichting van de VOC mee aan handelsreizen naar de Indonesische Archipel. De Arnhemse regentenfamilies Everwijn en Van de Sande volgden dit voorbeeld. Inkomsten uit de wijnhandel werden door de broers Willem en Evert Everwijn onder meer belegd in aandelen en obligaties van de VOC en WIC. Ook andere (aangetrouwde) familieleden belegden duizenden guldens in de compagnieën. Twee voorbeelden geven een indruk van de substantiële bedragen die werden geïnvesteerd, en laten de hechte banden zien rond de Arnhemse regentenfamilie Everwijn, als (groot)investeerders in de VOC en de WIC, zie de stamboom 1 op p.22.

EVERT (EVERHARD) EVERWIJN, INVESTEERDER, STADSBESTUURDER EN GROOTGRONDBEZITTER IN ARNHEM, STICHTING BRANTSSEN VAN DE ZYP 01487, VIA GELDERS LANDSCHAP & KASTEELLEN.

In januari 1624 werd na het overlijden van Gijsbert Everwijn (...-1622), de oom van Willem en Evert, een obligatie ter waarde van 15.550 gulden in de VOC Kamer van Amsterdam verdeeld over verschillende erfgenamen. Hermanus van der Hagen kreeg een bedrag van 1500 gulden, Reinier Everwijn, Johan Everwijn, Hendrick van Eck, Dirck van der Hagen en Laurens de Sille allen 720 gulden. Guillaume (Willem) Everwijn kreeg 450 gulden. “Maeckt t’ samen vijff duisent vijf hondert en vijftigh gull Capitale staende op den namen van den voorz. Gijsbert Everwijn za(liger)”. (2) Onder de genoemde namen zijn de kersverse bewindhebbers van de WIC Kamer Op de Maze Henrick van Eck en Dirck van der Hagen. Laurens de Sille was betrokken bij de oprichting van de WIC. Alle drie waren getrouwd met een dochter van Gijsbert Everwijn. De heren worden hier in de akten genoemd omdat zij handelen als ‘momboir’ en ‘vooght’, als gemachtigde echtgenoten van de vrouwen Everwijn. Hermanus van der Hagen had samen met zijn broer grote investeringen in de WIC gedaan en was zwager van Gijsbert.

Een andere akte, uit 1633, laat dezelfde verbindingen zien, zie afbeelding op de volgende pagina. Na het overlijden van Hermanus van der Hagen werd een kapitaal van 4.462 gulden en 10 stuivers dat hij op de VOC Kamer van Amsterdam had staan, door zijn broer Dirck verdeeld. De erfgenamen Everwijn kregen allen een gelijk deel van 637 gulden en 10 stuivers. Net als bij de eerdere akte, kreeg ‘zwager’ Hendrick van de Sande volmacht om het transport te regelen. Dezelfde dag liet Dirck nog 1750 gulden verdelen over dezelfde erfgenamen, ieder 250 gulden. Het geld was nu afkomstig van de WIC en kwam uit een kapitaal van 4000 gulden dat Hermanus in de Kamer Op de Maze had belegd.(3)

De machtigingen voor het innen en vermaken van tegoeden, renten, obligaties en aandelen zijn in de Arnhemse ‘Volmachten’ te volgen van de eerste decennia vanaf de vroege zeventiende eeuw.(4) Tot in de achttiende eeuw vormde de handel in aandelen van de VOC een goudmijn en bood een vast inkomen voor de families Everwijn. Bijna jaarlijks vonden uitbetalingen plaats van renten over aandelen en obligaties, soms ook in natura met specerijen. Soms zijn er jaren waarin geen tegoeden werden geïnd, maar

Coram Reiner Dorothea et Englon Scabinis
comparuit Dierck van der Hagge Bedient
gebore van Drost Indische Compagnie, als
Dorotheaom sijn conijc broeder Hermann
van der Hagge, in sijn Oren ordinari Medicij
deser stat et constituit Henrich van der
Lande Coepman t' Amsterdame, om aijtsulcken
capitaal als sijn zal: broeder ~~moest~~ in
D' Indische Compagnie, ofte Camer
t' Amsterdame, gezaderet en nagelaten geest
to transporteren een capitaal van ~~duijst~~
~~duijst~~ ^{duijst} ~~sonder t' gelyc~~, ten begheere van sijn na
genoemde personen, en sulcx in ~~gelyc~~
~~gelyc~~ te worden, namentlich 637 gl wfl
voor Engel Droghe Jan of Burgom der
stat Droghe, 637 gl. ~~voor~~ voor Burgom
Reiner Dorothea, 637 gl. wfl voor
Laurens de Wille sijn vader van Enelt
637 gl wfl voor halond huysongers broed'
van zal: Reiner Dorothea Drost 637 gl,
637 gl wfl voor Goffe Willemina van
Lambich als moeder en moeder/zo van
zoer doerker Juste Willemina
Dorothea, 637 gl. wfl. voor Willem
Dorothea broeders gebore en 637 gl
wfl. voor Dorst Dorothea Burgom
causis seratum habiturum.
den 1^{en} Novemb 1633

VOLMACHT VOOR TRANSPORT NAGELATEN KAPITAAL VAN HERMANUS VAN DER HAGEN, 1 NOVEMBER 1633. IN HET KADER DE OPDRACHT OM BIJ VOC KAMER AMSTERDAM HET BEDRAG OP TE VRAGEN EN TEN GUNSTE VAN DE GEEL GEARCEERDE PERSONEN. NL-AHGLDA_2003_509_464.

volgden na een hiaat van enkele jaren machtigingen om achterstallige renten over meerdere jaren op te halen. De uitbetalingen bij de VOC vonden veel consequenter plaats dan bij de WIC, wat laat zien dat deze laatste Compagnie beduidend minder succesvol (voor de aandeelhouder) was.

Wat opvalt is het beperkte aantal Arnhemse families dat structureel machtigingen afgaf om bij de Compagnieën te incasseren. Het ging gedurende de zeventiende en achttiende eeuw vooral om de regentenfamilies rond

Everwijn, waarbij over de tijd duidelijk de ontwikkeling binnen de familie zichtbaar wordt. Door huwelijken eindigden Everwijn-aandelen in de achttiende eeuw binnen de familie Brantsen, zie ook stamboom 2 op p. 57.(5) Enkele andere families die over langere tijd gevolgd kunnen worden zijn Van Eck en Van Essen.(6)

In akten van nalatenschappen en huwelijksvoorwaarden worden ook regelmatig 'actien' in onder meer VOC, WIC en de Generaliteit vermeld.(7)

HUIS ZYPENDAAL IN 1736. DIT IS NOG HET HUIS 'DE SYP' ZOALS DIT IN 1650 DOOR HET ECHTPAAR TULLEKEN-EVERWIJN IS GEBOUWD. GESCHILDERD IN OPDRACHT VAN DE TOENMALIGE EIGENAAR VAN BAIJEN. STICHTING BRANTSSEN VAN DE ZYP 01491.

Landgoederen en huizen

Evert Everwijn, zie afbeelding p.53, keerde in 1632 vanuit Amsterdam terug naar Arnhem, waar hij twee decennia schepen en meermaals burgemeester was. Hij pachtte buiten de stad in het Arnhemse Broek gelegen een statig woonhuis omringd door boomgaarden en vijvers, het 'Nassauwen Spijker'.⁽⁸⁾ Evert Everwijn en Sara Sautijn kochten in de stad een groot huis in de Kerkstraat, ter hoogte van het tegenwoordige appartementencomplex en de synagoge. In de jaren tussen 1637 en 1640 kocht het echtpaar vervolgens verschillende stukken grond rond Arnhem. De aankoop van huizen en het stichten van landgoederen werd voor de familie Everwijn een beproefde manier om de winsten uit VOC en WIC veilig te beleggen en voor het nageslacht vast te leggen.

Evert Everwijn machtigde in 1639 zijn zwager Samuel Sautijn om 13.093 gulden te innen bij de VOC.⁽⁹⁾ Hetzelfde jaar kochten Evert en Sara per publieke verkoop het erf "Warnsborn mit alle sijnen rechten ende toebehoren, gelegen in deser stats schependomb".⁽¹⁰⁾ Op deze manier kwamen veel landerijen ten noorden en westen van Arnhem in handen van de familie Everwijn⁽¹¹⁾, waaronder de Kemperberg⁽¹²⁾ en Zypendaal. Burgemeester Abraham Tulleken (1610-1651) en Gerharda Everwijn (1608-1682) kochten het landgoed 'De Syp' in 1649 en lieten er een jaar later een nieuw huis bouwen. In de toren van het huidige Kasteel Zypendaal herinnert een gevelsteen aan het echtpaar. De steen is voorzien van de familiewapens Tulleken en Everwijn en het opschrift 'Zypendal anno 1650'. Het landgoed eindigde, net als verschillende andere bezittingen van de familie Everwijn, uiteindelijk bij de familie Brantsen.⁽¹³⁾

Het huwelijk van Nalida Everwijn (1661-1737) en Hendrik Brantsen (1665-1742) leverde de familie Brantsen niet alleen sociaal, politiek en materieel gewin op. Via vererving verkreeg het echtpaar meerdere Everwijn-bezittingen in handen, waaronder het fraaie en bijzonder grote patriciërshuis aan de Koningstraat. Dit pand was in 1686 aangekocht door de familie Everwijn en stond tussen het Land van de Markt en de Klarestraat aan de oostzijde en strekte tot aan de Beekstraat.⁽¹⁴⁾ De familie Everwijn had niet alleen in en rond Arnhem bezittingen. Onder meer de huizen en landgoederen Groot Zandbrink buiten Leusden, gelegen aan oude postweg van Arnhem via Amersfoort naar Amsterdam, en Levendaal bij Rhenen kwamen via Willem (Guillaume) Everwijn in de familie.⁽¹⁵⁾ Bij De Steeg en Rheden had de familie eveneens bezittingen, waaronder Rhederoord, dat uiteindelijk via Nalida Everwijn binnen de familie Brantsen kwam. Zie ook stamboom 2.

Zo eindigt niet alleen de stamboom van de familie Everwijn bij Brantsen, maar ook een groot deel van de bezittingen. Van begin zeventiende eeuw tot diep in de negentiende eeuw leefden deze Arnhemse ‘dynastieën’ in grote welvaart, voor een deel afkomstig uit investeringen en belangen in het koloniale slavernijsysteem.

NOTEN

(1) Voor de familie Everwijn en hun grootgrondbezit, zie drie artikelen in *Arnhems Historisch Tijdschrift* 41.2 (2021): Menno Potjer, ‘Drie generaties Everwijn, 1575-1650’, pp. 67-81; Hans Schouwenburg, ‘Gelders Arcadië in aanbouw: het Arnhemse grootgrondbezit van Everhard Everwijn en Sara Sautijn, 1632-1740’, pp. 82-95; Jan Hoogendoorn, ‘Groot Zandbrink, een Arnhems goed onder Amersfoort, 1633-1803’, pp. 96-107.

(2) NL-AhGldA, Toegang 0554 Familie De Sille, inv. nr. 56 ‘Uittreksel uit het transportboek van de kamer der Oost Indische Compagnie te Amsterdam’: <https://permalink.geldersarchief.nl/EDE3C891910C-41F08A34B711E1790F80>. Het totaalbedrag van 15.550 gulden zou in 2021 een vergelijkbare ‘koopkracht’ hebben gehad van 208.930,80 euro. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis: <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>.

(3) NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 509 ‘Volmachten en procuratiën’ fols. 229vs (VOC) en 230 (WIC) (scans 0464 en 0465): <https://permalink.geldersarchief.nl/6A4C750F9DF04BEB806C2B-B25EE8D328>. 4462 gulden zou in 2021 overeenkomen met een ‘koopkracht’ van 60.327 euro, 1750 gulden met 23.660 euro.

(4) NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inventarisnummers 508-541: <https://permalink.geldersarchief.nl/013148C6B36944B78195D0EF-21B05A5E>.

(5) Voorbeelden uit de jaren 1730-1743 van machtigingen waarbij De Vree en Brantsen namens echtgenotes Everwijn handelen en vervolgens erfgenaam zijn van de aandelen: NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 523, fols. 18, 59vs, 60, 115vs, 116, 137vs, 138, 193vs, 215vs, 216, 228vs, 250vs, 251.

(6) Voor de families van Eck en Van Essen, voorbeelden uit dezelfde periode: inv. nr. 523, fols. 121, 159, 159vs, 187, 187vs; 288vs, 343vs, 344.

(7) Bijvoorbeeld NL-AhGldA, Toegang 0452 Archief Brantsen, inv. nr. 231, m.b.t. nalatenschap Susanna Everwijn; inv. nr. 257, huwelijkse voorwaarden Johan Everwijn en Christina Kelffken.

(8) NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 509, fol. 187 (scan 381).

(9) NL-AhGldA, Toegang 2003, ORA Arnhem, inv. nr. 510, fols. 119, 119vs (scans 245 en 246).

(10) NL-AhGldA, Toegang 0440 Archief Huis Warnsborn, inv. nr. 1, 6, 9 en 10 (alhier scan 79). <https://permalink.geldersarchief.nl/3BBC8987A8D-54D34A610B2F6A91257DB>. Warnsborn was tot de Reformatie bezit van de Regulierenkloosters Mariëndaal en St. Agnieten, waarna het toeviel aan de Gedeputeerde Staten van het Kwartier van de Veluwe. Van 1639-1740 is Warnsborn in bezit van de familie Everwijn. Na Evert Everwijn en Sara Sautijn achtereenvolgens Gilles Everwijn; Lucretia Everwijn en Otto Engelen; Catharina Engelen en Johan van Hasselt. Na 1740 was het tot 1817 in bezit van de familie Wilbrenninck. Tegenwoordig is het geheel in eigendom van Stichting Gelders Landschap en Kastelen.

(11) Zie ook het artikel van Hans Schouwenburg in *Arnhems Historisch Tijdschrift* 41.2 (2021), 82-95. Op de kaart van Nicolaes van Geelkercken is het bezit van de familie Everwijn terug te vinden in namen als Everwinsberg, Everwijnsdal, Everwijns Erff (Kemperberg): GldA Toegang 1551 Topografisch-historische Atlas Gelderland, inv. nr. 70: <https://permalink.geldersarchief.nl/231CFFA1E7004970A661817B9B52687E>.

(12) NL-AhGldA, Toegang 2351 Archief Landgoed Kemperberg: <https://permalink.geldersarchief.nl/0AC321C6C7D149808886B0AC0FF50EB4>.

(13) In 1654 ging Zypendaal over op neef Willem Everwijn (1627-1667) en Geertruid Kelffken (...-1690). Zij verkochten het in 1661 aan Josias van Harn en Ermgard Versteegen. Via Gerhard van Harn ging het landgoed naar zijn zus Elisabeth van Harn en Hendrick van Baijen, en vervolgens rond 1721 naar burgemeester Willem van Baijen. Na zijn dood kochten Hendrik Willem Brantsen en Johanna Elisabeth de Vree Zypendaal in 1743 uit de desolate boedel. Zie NL-AhGldA, Toegang 0452 Archief Brantsen, Zypendaal, speciaal inv. Nrs. 336-341: <https://permalink.geldersarchief.nl/66E4FA327E3E473EA792373B9D7CB3AD>.

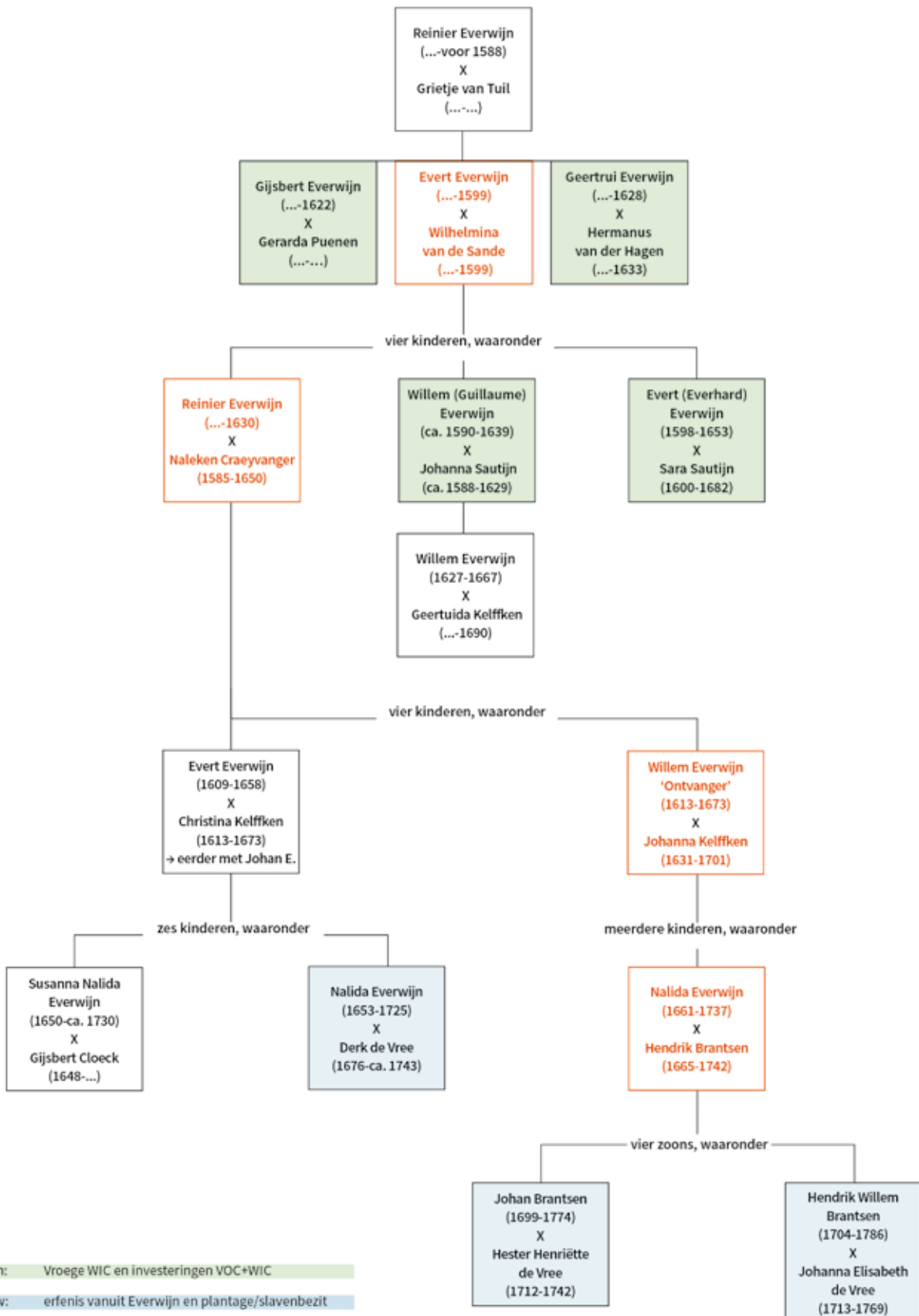
(14) NL-AhGldA, Toegang 0452 Archief Brantsen, inv. nr. 420: <https://permalink.geldersarchief.nl/010A2AF2C0D44E228078D21090165CC2>.

(15) Zie het artikel van Hans Schouwenburg in *Arnhems Historisch Tijdschrift* 41.2 (2021), pp. 96-107.

Stamboom 2

Arnhemse regentenfamilie Everwijn

STAMBOOM: ASCHWIN DROST

Groen: Vroege WIC en investeringen VOC+WIC

Blaauw: erfenis vanuit Everwijn en plantage/slavenbezit

Oranje lijn: Van Everwijn naar Brantsen

Arnhemmers in het VOC-archief

Locatie: Koningstraat, ter hoogte van nr 25

AUTEUR: DINEKE STAM

Alexander Jan Grothe

In de Koningstraat woont Alexander Jan Grothe (1756-1838) op een perceel, dat waarschijnlijk doorloopt naar de twee huisjes die hij in de Cromme Elleboogsteeg bezit. Het perceel is hem in 1784 door zijn vader en moeder Laurens Grothe en Clara Elisabeth van Dam toebedeeld. Zijn vader, de in Arnhem geboren Laurens Grothe (1708-1787) zeilt in 1735 van Texel naar Oost-Indië uit. Hij is onderkoopman en krijgt 1737 in Batavia de functie van secretaris van het 'collegie van huwelijksche en kleyne gerigtszaken'. Het jaar daarna wordt hij benoemd tot resident in Tegal op Midden-Java. Na terugkeer vestigt hij zich in Utrecht, waar hij in 1758 wordt benoemd tot bewindhebber van de Amsterdamse kamer van de WIC namens de provincie Utrecht. Alexander Jan Grothe is een van de Arnhemmers die profiteert van geld dat in de koloniën is verdiend. Hoe vinden we meer concrete mensen?

Arnhemmers in het VOC-archief

De archieven van VOC, WIC, en de Sociëteiten van Suriname en Berbice zijn allemaal digitaal doorzoekbaar.(1) De zoektocht met het woord Arnhem in het VOC-archief levert tientallen namen

op. Bijvoorbeeld van mensen die in de kolonie hun testament opmaken en familieleden in Arnhem tot hun erfgenaam benoemden. In die testamenten is ook vaak sprake van slaafgemaakten of lijfeigenen. Er staat standaard een zin in: 'Alle eerder vastgelegde zaken, zoals emancipatie van lijfeigenen kunnen nog worden aangepast.' Hier volgen een tweetal concrete voorbeelden, een Arnhemse slavenhandelaar en een echtpaar dat mensen in eigendom heeft, en een geenszins uitputtende opsomming van namen uit het VOC-Archief verbonden aan Arnhem, als start van nader onderzoek.

BORD MET EEN VOORSTELLING VAN HET NEDERLANDSE VOC SCHIP VRIJBURG, ANONIEM, CA. 1756, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

GEZICHT OP BATAVIA, JULIUS MILHEUSER, NAAR I. VINCKBOONS, 1619 - 1680, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

PORSELEIN EN PEPER UIT HET VOC-SCHIP WITTE LEEUW, ANONIEM, VOOR 1613, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

Jan Cobussen vervoert lijfeigenen en peper

De 'Eersame Jan Cobussen van Arnhem opperstuurman en Gesaghebber op 's Compagnies Jagt Jacob Willem' ligt ziek te kooi en maakt in mei 1738 samen met zijn echtgenote Maria Krasmus zijn testament op, de erfenis gaat naar de langstlevende. (2) Verder zoeken in de nieuwe database over slavernij in Azië levert belangrijke informatie op. (3) Het VOC-jacht Jacob Willem is onder gezag van Jan Cobussen in 1737-1738 van Timor naar Batavia gevaren met een lading goud, sandelhout, was, katjang-groen en 125 lijfeigenen, zo blijkt uit de administratie van de Boekhouder-Generaal in Batavia. (4) Het is goed mogelijk dat de lijfeigenen op een markt in Batavia worden doorverkocht.

Over Jan Cobussen in combinatie met Maria Krasmus heb ik nog geen nadere informatie kunnen vinden. Mogelijk is hij de Jan Cobussen uit 'Aarnhem' die als matroos op 1 juni 1716 met het schip De Korssloot naar Azië was gevaren. Tussen 1718 en 1721 heeft de VOC drie keer bedragen namens hem op rekening van Evertje Everts gezet, een naam die in deze periode in Arnhem voorkomt. (5) De naam Jan Cobussen duikt ook op in verband met verkoop van peper. Hij verklaart in 1731 te Banjarmassing op Borneo terwijl hij nog onderstuurman is, dat hij met onderkoopman Carel Braine en andere bemanning op het schip Westvriesland van een Chinees Ouet had gehoord dat een aantal Europese matrozen peper hadden verkocht aan Chinezen. Ouet had dit 'vrijwillig en buiten pijn of banden' verteld. In augustus 1732 verklaart hij nogmaals op verzoek van Braine voor de Raad van Justitie in Batavia dat Braine over deze zaak de waarheid had gesproken. Het moet een belangrijke zaak geweest zijn want de VOC probeerde onderhandse handel vooral in lucratieve peper tegen te gaan.

BREIENDE AZIATISCHE JONGEN, JAMES OLIFANT, 1741 FORTUYN VAN MACASSAR WAS EEN VOC-SCHIP, RIJKSMUSEUM.

De erfenis van Egbert Blomhert en Gesina Alida Meijs

Drie Arnhemse zusters en een broer Van Rheede erven van Egbert Blomhert en Gesina Alida Meijs, die hun testament opmaken op 29 juli 1788 in Batavia: Alida Jacoba Gesina Elizabeth en Agnes en broer Jurriaanus Ulricus, de Preceptor van de Latijnsche scholen in Arnhem. Ook twee zussen Boekelman, Petronella en N.N., die is gehuwd met de Arnhemse koopman Jan Willem Evers, staan in het testament. Allemaal erven ze 1000 gulden. Dat het echtpaar Blomhert en Meijs mensen in slavernij hield, blijkt uit latere aantekeningen in het testament. Genoemd worden: de vrije vrouw Clarinda, 'vrijgevene Slavine van wijlen onze zwaager Maas' en personen die in vrijdom worden gesteld 'ten kosten des boedels' namelijk 'Fortmatus van Amboina met zijn wijff Aspasia van Sumbauwa en hun kinderen en Ascaan van Amboina en zijn wijf Constantia van Ternaten met hun kinderen, Stella van Batavia huijsinboorling slavinne en haar kinderen en Septha van Batavia huijs inboorling slaaff'. Septha erft ook 100 rijksdaalders, tenminste

als hij de jongeling Lambertus Macare blijft dienen tot Lambertus de volwassen leeftijd heeft bereikt of is gehuwd over overleden.(6)

Personen uit Arnhem en de VOC

Om toekomstig onderzoek te vergemakkelijken volgt hier een opsomming in enkele woorden.

- Chirurgijn Johan Hendrik Totkie en Maria Getruilette, testament uit 1789, geven het wettelijke deel van hun erfenis aan zijn Arnhemse moeder Barbera Hemij 'thans gehuwd aan den heer Soetendronk, woonagtig te Arnhem'.(7)
- Water-fiscaal Wicherts te Batavia vernieuwt in 1777 een eerder testament uit Arnhem april 1772 tussen hem, Joachim Wicherts en Elizabeth Fockelina Alting.
- Albertus van Lawik van Pabst en vrouwe Albertina Johanna van Pabst maken aan boord van het schip De Jonge Thomas hun testament op, en voegen het in Arnhem opgestelde testament bij, waarvoor ze persoonlijk met Van Eck, Van Tulleken en Brantsen bij Willem Grave Bentinck zijn geweest. Het huis Cortenberg vermaken ze aan hun oudste zoon.
- F.J. van Loo in Souratte verklaart tot zijn eenige en universele erfgenaam 'mijn seer lieve en veel gerespecteerde Vader De Heer Everlard van Loo wonende tot Arnhem of op zijn hofsteede Bergsigt'.
- Assistent bij de VOC Jan van Meurs ligt 1770 ziek te bed bij 'Godofridus van Ruijven onderkoopman in tweede in de groote geld Cassa' en benoemt tot erfgenamen zijn vader de heer Hendrik van Meurs, 'tollenaar van de uyt- en inkomende regten tot Arnhem vanwege de vorst van Anhalt', en zijn broeders en zusters met name de heer Frans van Meurs advocaat voor het Hof van Gelderland en Fiscaal van het Gerecht van de Veluwe en heer Petrus van Meurs, die ook advocaat voor Hof van Gelderland is. Zijn zusters mej. Johanna van Meurs, gehuwd met de heer Jan de Ronde wynkoper, en Margaretha van Meurs, huisvrouw van de heer Arnoldus van Rommel, de derde advocaat voor Hof van Gelderland in deze familie. Allen wonen in Arnhem.
- Johan Wolterus, VOC assistent uit Arnhem voelt zich onverwacht zeer zwak en maakt in 1795 zijn testament. Hij geeft wat aan de Arnhemse diaconie en aan de onderchirurgijn zijn zilveren horloge.

- Mr. Johan van Haren, advocaat van het provinciaal hof van Gelderland woonachtig in Arnhem krijgt 1786 volgens testament van zijn broer opgemaakt in Cochín Malabar (nu Kochi in Kerala, India) een vierde deel van de erfenis. Tot die erfenis behoorden ook mensen in slavernij, zo blijkt uit het testament.
- De weledele Heer Lambert van Ruijven tot Arnhem en Mejuffrouw Ewouda Hartevelde te Arnhem ontvangen uitbetalingen van de heren zeventien van de VOC ten laste van de handel op China evenals een Capitain militair in t regiment van den graaf van Bentinck.
- Huistimmerman Jan de Goeger uit Arnhem is in 1770 met de Zilveren Leeuw als scheeptimmerman in 't Land gekoomen met een gage van 20 gulden, 'dog tot die dienst niet bequaam zynde' is zijn gage verlaagd naar 18 gulden.

HUT VAN DE CHIRURGIJN OP HET VOC-SCHIP DE STAVENISSE, JAN BRANDES, 1785 - 1786, RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

Tot slot

Pieterella Schoock en Mr. Andries van Bockon onderkoopman VOC vertrekken naar Batavia in 1748 en maken hun testament op, dat werd bewaard in het soldijkantoor van de kamer Amsterdam. Het is een standaard afspraak: de langstlevende erft van de ander, de kinderen pas als ze volwassen zijn of gaan trouwen. De gages en maandgelden van de OIC (=VOC) moeten aan de vrouw worden uitbetaald als de man overlijdt. Als er geen kinderen zijn en zijn moeder leeft nog in Delft, dan gaat de erfenis naar haar of naar Pieterella's vader die in Arnhem woont, 'heer Mr Diederik Schoock fiscaal der provincie van Gelderland'. Voor de Kamer Zeeland is een kopie bewaard van de Raad van Justitie

in Batavia, 6 september 1756 waarop de naar Nederland teruggekeerde broer van Petronella, onderkoopman Diederik Jan Schook, een bedrag van 1147 gulden opeist dat eerder door Petronella's vader Mr Diederik Schook, nog altijd fiscaal in de provincie Gelderland, aan haar is gegeven en was bedoeld voor Diederik Jan en wijlen zijn broer Mr Pieter Hendrik Schook in zijn 'leeven scheepen der stad Dordregt, en bailliuw en dijkgraaff.(8)

NOTEN

(1) Dank aan Aschwin Drost die A.J. Grothe tegenkwam in het Oud Rechterlijk Archief van Arnhem, 2003 ORA Arnhem. Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel 1, p 999 en 1000 over Grothe. Digitale VOC bronnen zie <https://zoekintranscripties.nl/>. Docent Gerard de Kok heeft op zijn site nog meer archieven digitaal doorzoekbaar gemaakt: <https://dekok.xyz/htrsearch/> Zoekwoord 'Arnhem' in het

VOC archief gaf 320 hits. Daarbij waren veel 'foute hits' (door incorrekte transcripties zoals namen Arnold of andere verschrijvingen), maar ook veel echte verwijzingen naar Arnhem. Een deel van de informatie uit deze 'hits' is verwerkt in het stuk over VOC opvarenden (zie pp. 229-232). Er zijn meer voorbeelden dan hier opgenomen konden worden, mocht u mijn ruwe verzameling willen gebruiken, dan stuur ik die toe.

(2) Nationaal Archief 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811) (hierna NA 1.04.02) NA 1.04.02, inv. nr. 6893 scan 322 Kamer Amsterdam > Soldijkantoor > Oost-Indische testamenten > Nrs. 9531-9689

(3) <https://exploringslavetradeinasia.com/>

(4) Boekhouder-Generaal Batavia <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/12833>

(5) NA 1.04.02, inv. nr.: 14676, folionummer: 101 soldijboek. De Korssloot had veel textiel en indigo vervoerd en in 1711 een persoon in slavernij meegenomen van Batavia naar Kaapstad, blijkt uit <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/Boekhouder-GeneraalBatavia>.

(6) Nationaal Archief 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811) inv nr. 6850 Nrs. 1065-1357. Blomhert komt al eerder voor als notaris in Batavia, in 1776 blijkt uit 1.04.02 , 1602-1795 (1811) Inv. Nr 6847 Nrs. 1-418.

(7) NA 1.04.02 inv nr. 6850 Nrs. 1065-1357, scan 492

(8) NA 1.04.02, inv.nr. 6849, scan 948 en NA 04.02, inv.nr. 9263 scan 27.

De plantages 't Eylant en de Peperpot

Vijf Surinaamse plantages in bezit van Van Essen

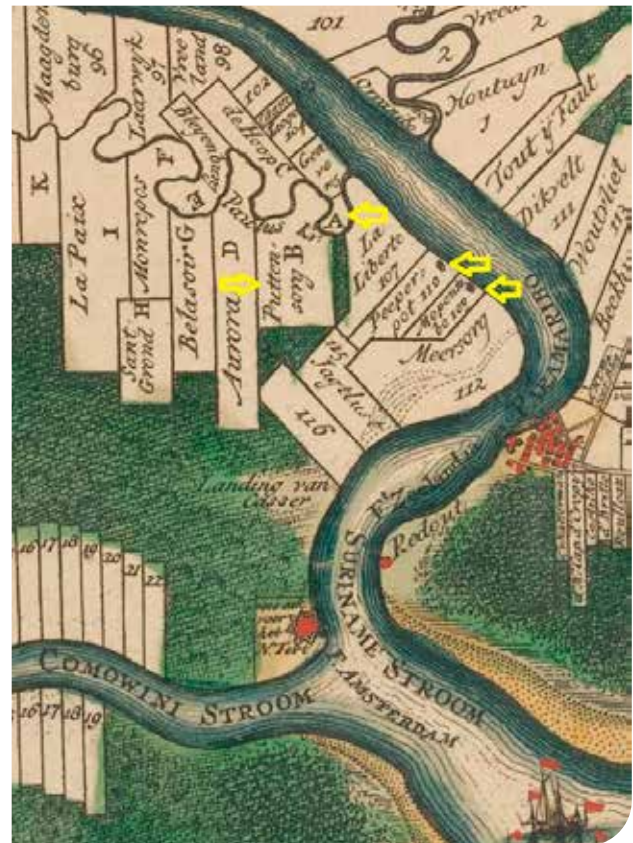
Locatie: De Markt, Arnhem

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Het echtpaar Van Essen-van Halewijn verkreeg in 1751 via vererving vijf Surinaamse plantages in eigendom. De verdiensten aan verkochte koffiebonen en vooral suiker leverde het gezin in Arnhem tienduizenden guldens op. Vader en zoon Van Essen investeerden veel in de verwaarloosde koffieplantage de Peperpot. In 1791, toen de laatste Van Essen overleed, waren alle koffiebonen die op dat moment op de plantage groeiden, geplant tijdens het bewind van de familie.

Een prominente adellijke familie

De adellijke familie van Essen was afkomstig van de noordelijke Veluwe en bezat verschillende landgoederen en huizen die als titels aan de familienamen werden toegevoegd: Van Essen van Vanenburg (Putten) en Van Essen van Helbergen (en Schaffelaar). Helbergen lag bij Brummen, de Schaffelaar bij Barneveld. De familie was van eind zestiende eeuw tot diep in de achttiende eeuw actief binnen de Ridderschap Veluwe (in het Kwartier van Arnhem), als raadsheer aan het Hof van Gelre in Arnhem

DE PLANTAGES VAN DE FAMILIE VAN ESSEN. IN DE BOVENSTE CIRKEL SUIKERPLANTAGE BEAUMONT. RECHTS IN DETAIL DE VIER PLANTAGES UIT DE ONDERSTE CIRKEL: DE KOFFIEPLANTAGES PEPERPOT EN MOPENTIBO AAN DE SURINAMERIVIER EN DE SUIKERPLANTAGES 'T EYLANT (A) EN PUTTENZORG (B) AAN DE PAULUSKREEK. KAART VAN SURINAME DOOR ALEXANDER DE LAVAUX, COLLECTIE RIJKSMUSEUM NG-478.

en als richter en landdrost van de Veluwe. In Harderwijk leverde de familie Van Essen over meerdere generaties schepenen en burgemeesters. Zeker twee leden van de familie waren gecommiteerde of bewindhebber bij de VOC: Lucas van Essen (1577-1632) en Lucas Willem van Essen tot Vanenburg (1686-1737).(1)

Carel van Essen en Johanna Agatha Teresteijn van Halewijn

Carel van Essen tot Helbergen en Schaffelaar (1696-1756) is geboren in Huis de Schaffelaar bij Barneveld en gedoopt op 15 november 1696. Hij was de zoon van Lucas Willem baron van Essen tot Helbergen (1643-1701) en Geertruid Agnes Vijgh (1656-1710). Zijn vader was onder meer page van Koning-Stadhouder Willem III, Raad van het Hof van Gelre in Arnhem, landdrost van de Veluwe en burgemeester van Harderwijk. Carel werd zelf Richter van Arnhem, opperjachtmeester van Gelre en het graafschap Zutphen en werd in 1719 geadmistreerd in de ridderschap van de Veluwe.

OP HET MOMENT DAT HET ECHTPAAR VAN ESSEN-HALEWIJN DE PEPERPOT IN BEZIT KREEG WAREN ER ZESTIEN TOT SLAAF GEMAAKTE MENSEN OP DE PLANTAGE AANWEZIG. NL-HANA 1.05.11.14, INV. NR. 193, SCANS 509 + 510.

Van Essen was van 1726-1729 bewindhebber bij de WIC en vervolgens gecommiteerde ter admiraliteit op de Maze van 1729-1732. Hij trouwde in 1738 met Johanna Agatha Teresteijn van Halewijn (1711-1763). De twee kenden elkaar mogelijk via het netwerk rond

de Admiraliteit en WIC Kamer op de Maze. Verschillende directe familieleden van Johanna waren net als Carel bewindhebber bij de WIC geweest, namens Dordrecht. (2) Carel en Johanna kregen één zoon, de in Arnhem geboren Lucas Willem baron van Essen tot Helbergen, Schaffelaar en Abbenbroek (1739-1791).

Vijf Surinaamse plantages

Johanna Teresteijn van Halewijn was de enige erfgename van haar vader François Teresteijn van Halewijn (1676-1751) en verkreeg via hem in 1751 vijf plantages in Suriname. Haar vader had deze zelf geërfd via Susanna van Kinckhuysen (...-1732), de weduwe van zijn neef Simon van Halewijn (1654-1727), die als plantagehouder in Suriname was overleden. Het betrof de suikerplantage Beaumont aan de Beaumontkreek, de suikerplantages 't Eylant en Puttenzorg aan de Pauluskreek (een zijrivier van de Surinamerivier), en de koffieplantages Peperpot en Mopentibo aan de Surinamerivier.(3)

Carel van Essen trad namens zijn echtgenote Johanna op als eigenaar van de plantages. De eigenaren van de vijf plantages zijn na Simon van Halewijn nooit meer zelf in Suriname geweest. De plantages werden beheerd door een directeur in loondienst. Vanuit Paramaribo hield een administrateur toezicht en handelde met volmacht van de eigenaren. Een handelsagent in Amsterdam onderhield het contact met zowel de administrateur als de eigenaren en voerde de boekhouding.(4)

Het echtpaar Van Essen-van Halewijn kreeg ook te maken met een aanval door marrons. In april 1747 vielen voormalige, ontsnapte, slaafgemaakten de plantage Beaumont aan. Plunderingen op de plantage kostte het leven van twee Europeanen, waaronder de plantagedirecteur, en drie slaafgemaakten.(5)

't Eylant en de Peperpot

De plantage de Peperpot was in de zeventiende eeuw begonnen als tabaksplantage. Toen dit geen succes bleek stapte de familie Halewijn in 1702 over op cacao en vanaf 1720 op koffie. Suikerplantage 't Eylant lag niet ver van de Peperpot en was gelegen aan de Pauluskreek. 't Eylant en de naastgelegen plantage Puttenzorg werden uiteindelijk in de negentiende eeuw samengevoegd. Direct na overname van de

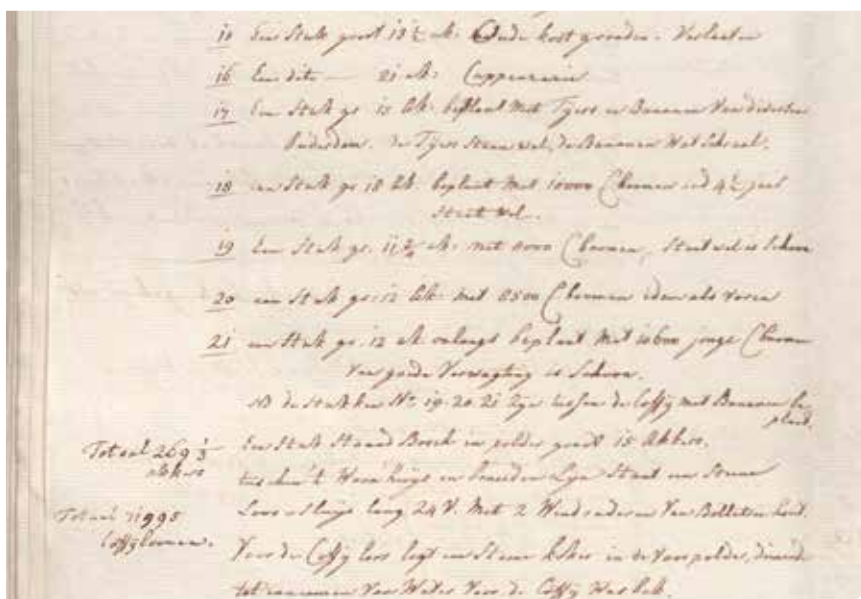
nalatenschap door Carel van Essen vond in 1752 een onderzoek en verantwoording plaats van de 'Staat en Inventaris' van de plantages Peperpot en 't Eylant. (6) De Peperpot verkeerde duidelijk in vervallen en slechte staat. De taxateurs waardeerden de gronden en aanwezige tot slaaf gemaakte mensen op 16.703 gulden. Er waren op dat moment nog zestien tot slaaf gemaakte mensen op de koffieplantage aanwezig, acht mannen met een 'waarde' van 1.650 gulden, en acht vrouwen die getaxeerd werden op 2.000 gulden.(7)

De Suikerplantage 't Eylant werd beduidend hoger getaxeerd, op 157.475 gulden.(8) Het omvatte onder meer een suikermolen, een kookhuis en een directeurswoning. Er werden 192 tot slaaf gemaakte mensen met naam genoteerd, 68 mannen, 65 vrouwen, 27 jongens en 32 meisjes. Zij woonden in een klein 'dorpje' van ongeveer vijftig hutten. De slaafgemaakten werden in de rapportage ook ieder op geldelijke waarde getaxeerd. De hoogste bedragen, 1000 gulden, waren voor vaklieden en slaafgemaakten die tot taak hadden toezicht te houden op andere slaven. Twaalf tot slaaf gemaakte mensen (tien vrouwen en twee mannen) werden omschreven als 'afgeleefd', waren ongeneeslijk ziek of niet meer in staat te werken en werden voor 0.00 gulden in de boeken geschreven. Bijzonder confronterend om te lezen dat mensen als waardeloos bestempeld werden: mannen: 36.725 gulden (2 zonder waarde 0.00), vrouwen: 22.700 gulden (10 zonder waarde), jongens: 4.080 gulden, meisjes: 4.215 gulden.(9)

Carel van Essen overleed vier jaar later, in 1756, in het stadhuis Korteshove dat op de Arnhemse Markt lag naast de kanselarij. Na de dood van zijn moeder Johanna Teresteijn van Halewijn in 1763 werd zoon Lucas Willem van Essen eigenaar van de plantages. In 1764 meldde de Amsterdamse handelsagent Jacob Gerrit Karsseboom aan Lucas Willem de opbrengsten over de periode augustus-december 1763: 115 okshoofden (ongeveer 350kg voor een okshoofd) suiker van 't Eylant en 42 vaten koffie van De Peperpot waren verkocht voor totaal 10.804 gulden.(10)

Carel van Essen en zijn zoon Lucas Willem hebben veel geïnvesteerd in met name de verwaarloosde plantage De Peperpot, om er weer een productieve plantage van te maken.

Uit een inventarisatie gedateerd 10 juli 1784 blijkt dat er op dat moment 59.530 koffieboomen op de plantage staan. Er zijn dan 85 slaafgemaakten op de Peperpot, 23 mannen, 30 vrouwen, 22 jongens (waarvan vijf zuigelingen) en 10 meisjes (één zuigeling).(11) Na de dood van Lucas Willem van Essen in 1791 vermeldde het Amsterdamse handelshuis Guillelmus Titsingh & Zoon in de inventaris 71.995 koffieboomen. De oudste boomen waren volgens de inventaris dertig jaar oud, de 10.600 genoemde jonge koffieboomen waren nog niet boondragend. Alle koffieboomen waren geplant tijdens het bewind van de familie Van Essen. Toch waren van de 269 akkers die voor koffieteelt gebruikt werden ruim 71 verlaten, vele andere akkers kenden nog, of weer,

DETAIL INVENTARIS VAN KOFFIEBOOMEN OP PLANTAGE DE PEPERPOT, 1791. NL-AHGLDA_0556_1429-0102.

‘grootte schraale plaatsen’. Er waren nu 100 mensen in slavernij tewerkgesteld op de Peperpot, 25 mannen, 34 vrouwen, 26 jongens en 15 meisjes. Op ‘t Eylant waren toen 169 slaafgemaakten, 64 mannen, 63 vrouwen, 20 jongens en 22 meisjes.(12)

Na de dood van Lucas Willem van Essen kwamen de plantages ‘t Eylant en de Peperpot in handen van een collectief van negen erfgenamen. Zij vormden een ‘Sociëteit van Eigenaren’. Onder hen is nog één Arnhemmer, Evert Jan Benjamin van Goltstein (1751-1816). Hij is zoon van Philip Hendrik van Goltstein tot Grunsvort (1715-1775) die onder meer bewindhebber van de VOC en burgemeester van Wageningen is geweest. De ‘Sociëteit’ heeft de vruchten geplukt van de investeringen door Carel en Lucas Willem van Essen, met name die zij hadden gedaan in de aanplant van nieuwe koffieboomen. Deze stelden de latere winstuitkeringen mogelijk.(13)

Ten tijde van de slavenemancipatie werden 75 eigenaren van plantage ‘t Eylant gecompenseerd. Een van hen, Frederik Wilhelm baron van der Borch, woonde toen in Arnhem en kreeg 1/54 aandeel. Drie andere gecompenseerden waren wel in Arnhem geboren, maar woonden op dat moment al niet meer in de stad.(14) Voor Arnhemse gecompenseerden zie verder pp. 115-126.

NOTEN

(1) Voor dit spoor over de familie Van Essen en de Surinaamse plantages is dankbaar gebruik gemaakt van Bert Koene, ‘Het Eiland en De Peperpot. Twee Surinaamse plantages in Gelderse en Overijsselse handen’, in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, deel CX (Arnhem 2019), pp. 113-143. Voor plantages ‘t Eylant en Peperpot zie verder: Martin van der Linde, ‘t IJland en Peperpot. De Surinaamse plantages van de families De Vos van Steenwijk en Van Dedem’, in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023), pp. 56-61. Het artikel daar sluit direct aan op dit stuk over de familie Van Essen. Voor plantages in Suriname zie ook: <https://www.surinameplantages.com/>. Voor de familie Van Essen zie *De Nederlandse Leeuw* 45 (1927), pp. 201-208.

(2) Voor de familie Van Halewijn zie: H.W.G. van Blokland-Visser, *300 jaar handel in suiker 1605-1905*, deel 2 (de heren van Halewijn), digitale publicatie: <https://blokland.dordtenazoeker.nl/>.

(3) H.W.G. van Blokland-Visser, *300 jaar handel in suiker 1605-1905*, deel 2 (de heren van Halewijn), zie digitale publicatie.

(4) Bert Koene, ‘Het Eiland en De Peperpot’, in: BMG, CX (2019), p. 115.

(5) NL-HaNA, 1.05.03 Inventaris van het archief van de Sociëteit van Suriname, inv. nr. 200 (scan 0241): https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.03/invnr/200/file/NL-HaNA_1.05.03_200_0241?eadID=1.05.03&unitID=200&query=.

(6) NL-HaNA 1.05.11.14 Inventaris van het digitaal duplicaat van de notariële archieven van Suriname, inv. nr. 193 vanaf folio 501 (scan 505): https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.11.14/invnr/193/file/NL-HaNA_1.05.11.14_193_0001?eadID=1.05.11.14&unitID=193&query=1.05.11.14.

(7) NL-HaNA 1.05.11.14, inv. nr. 193, scans 509 en 510.

(8) NL-HaNA 1.05.11.14, inv. nr. 193, scans 517-552, plus nog eens met de financiële waarde van de inventaris, bestaande uit grond, gebouwen, inboedel, gereedschappen enz., en tot slaafgemaakte mensen, scans 559-587.

(9) NL-HaNA 1.05.11.14, inv. nr. 193, scans 578-586.

(10) NL-AhGldA, Toegang 0556 Huis Verwolde, inv. nr. 1429, scan 5, zie scans 7-33 voor verdere rekeningspecificaties: <https://permalink.geldersarchief.nl/E5001B9212C44CAB8FD029C54572FA13>.

(11) NL-HaNA 1.05.11.14 Notarissen Suriname, inv. nr. 262, scans 339-355, de slaafgemaakten staan met naam genoemd op scans 351-354. Voor plantage ‘t Eylant zie scans 281-338. Er stonden hier 152 tot slaafgemaakte mensen genoteerd: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.11.14/invnr/262/file/NL-HaNA_1.05.11.14_262_0001?eadID=1.05.11.14&unitID=262&query=1.05.11.14.

(12) NL-AhGldA, Toegang 0556 Huis Verwolde, inv. nr. 1429, scans 91-100 voor ‘t Eylant, scans 101-104 voor de Peperpot.

(13) Voor de plantages ‘t Eylant en de Peperpot vanaf de ‘Sociëteit van Eigenaren’, zie: Bert Koene, ‘Het Eiland en De Peperpot’, in: BMG, CX (2019), pp. 118-119, 125-137; Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023), pp. 56-61. Plantage de Peperpot werd in 1834 verkocht, de slaafgemaakten overgebracht naar ‘t Eylant. Zie ook: NL-AhGldA, Toegang 0556 Huis Verwolde, inv. nr. 1432; Collectie Overijssel, 1447: Familie Van Dedem Huis den Berg te Dalfsen, inv. nr. 3020.

(14) De drie in Arnhem geboren gecompenseerden waren Otto baron van Dedem, Hendrik Rudolph Willem baron van Goltstein van Oldenhaller, en Jan Karel baron van Goltstein. Bert Koene heeft een lijst met gecompenseerden van plantage ‘t Eylant als bijlage bij zijn artikel opgenomen, pp. 139-141. Zie verder: *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023), pp. 59-61. Via het *Nationaal Archief, Indexen, Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)* zijn de plantage-eigenaren van ‘t Eylant terug te vinden, met woonplaats en aandeel in de compensatie: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341/82ad1f4c-c6f1-4e88-9bf6-3e33c12538ea>.

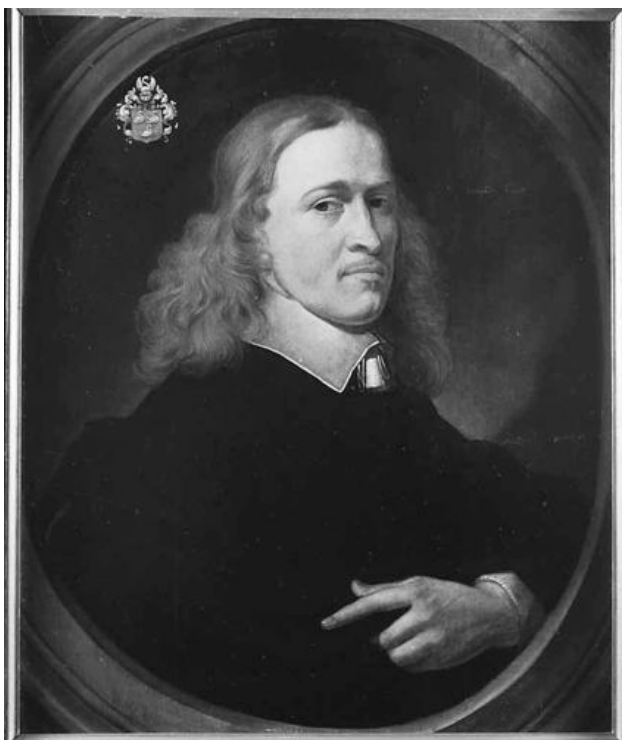
Een familieplantage in Demerara: Klein Poederoyen

Van cadeau tot Arnhemse nalatenschap

Locatie: Bentincksteeg, Arnhem

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

In 1768 verwierf Johan Christiaan Swaen (1702-1772) uit Arnhem een plantage in Demerara als geschenk voor zijn vierde echtgenote, Marianne Du Long (1725-1801). Swaen toonde aanzienlijke financiële betrokkenheid bij de ontwikkeling van deze plantage. Na zijn overlijden zette zijn oudste zoon, Anthonie Pieter, de interesse in de plantage voort. Uiteindelijk kocht Anthonie Pieter de plantage van zijn stiefmoeder, onder de voorwaarde dat hij haar jaarlijks tot aan haar overlijden een baal koffie van de plantage zou blijven sturen

JAN SWAEN ALS BURGEMEESTER VAN NIJMEGEN, VOORVADER VAN
JAN CHRISTIAAN SWAEN.

[HTTPS://RKD.NL/NL/EXPLORE/IMAGES/11453](https://rkd.nl/nl/explore/images/11453)

Johan Christiaan Swaen senior

In juli 1702 werd Johan (Jan) Christiaan Swaen geboren in Arnhem. Hij was het kind van Johan (Jan) Swaen (1659-1701), burgemeester van Nijmegen en later Advocaat voor de Hove van Gelderland. Dit was niet de enige connectie die Jan Christiaan had met de regentenklasse, zijn oom Valenius Swaen (1651-1729), was burgemeester geweest van Arnhem zelf.(1) Jan Christiaans vele huwelijken zorgden ervoor dat hij uiteindelijk de stad Arnhem verliet en zijn succes op andere plekken beproefde, hoewel zijn connectie met de stad via de familie en verschillende eigendommen in Arnhem in stand bleef. In 1729 trouwde Jan Christiaan met Elisabeth Cornelia Edzarda Chenel (1709-1741) en samen kregen zij vermoedelijk zes kinderen.(2) Het stel bezat verschillende panden in Arnhem, maar leefden ook in Poederoyen. Het huwelijk met Elisabeth maakte Swaen namelijk de Vrijheer van Poederoyen, een dorp in het westelijke uiteinde van de hedendaagse provincie Gelderland.

Vele huwelijken verder: een plantage

Elisabeth Chenel kwam in 1741 te overlijden, waarna Johan Christiaan lange tijd alleen was en werkte als schepen en raad van Nijmegen. Toch hertrouwde Jan Christiaan nog driemaal. Eerst met Cornelia Florentia Raven(1696-1753) in 1747, zij overleed in 1753.(3) In hetzelfde jaar trouwde hij met zijn derde echtgenote was Aletta Cambier (1702-1758), die in 1758 stierf.(4) In 1759 trouwde Jan Christiaan de vrouw die hem zou overleven: Marianne Du Long.(5)

De familie Du Long

De verbintenis tussen de Arnhemse Jan Christiaan en de Amsterdamse Marianne Du Long was op financieel en bestuurlijk gebied verstandig. Marianna was afkomstig uit een aanzienlijke familie met veel geld en

connecties in zowel de Republiek als in de koloniën. De familie Du Long was daarnaast gelieerd aan de familie Godefroij door het huwelijk van Marianna's ouders. Beide families groeiden in Suriname uit tot grote plantage bezitters en de elite van de plantocratie.

Aankoop plantage Klein Poederoijen

Met de achtergrond van Marianna's familie is het niet vreemd dat Jan Christiaan in 1767 overging tot de koop van een plantage. Een plantage die hij Klein Poederoijen noemde en kocht in de naam van zijn vrouw Marianna. Het was een aankoop die wellicht gemotiveerd werd door de familie van Marianna, maar het maakte Jan Christiaan ook eigenaar van een plantage en tot slaafgemaakten.

De koop en de eerste jaren van de plantage gingen niet zonder slag of stoot. Jan Christiaan kocht de plantage van de heer Simon Cornelis Bergh-Eijck. Maar een protest uit 1768 laat zien dat de betaling op zich liet wachten en Simon Jan Christiaan meermaals Jan Christiaan moest verzoeken om zijn geld.(6)

MARIANNE DU LONG GAAT AKKOORD MET DE VERKOOP VAN KLEIN POEDEROIJEN AAN HAAR STIEFZOON ANTHONIJ PIETER SWAEN
NL-HANA_1.05.21_AZ.7.2_0130

Investing in de plantage

In 1770 was het eigendom van de plantage geregeld en besloten Marianna en Jan Christiaan een hypotheek af te sluiten om te investeren in Klein Poederoijen. Via Kornelis van der Helm Boddaert uit Middelburg nemen zij een hypotheek van maar liefst 30.000 gulden af.(7) Vlak voor de dood van Jan Christiaan in 1771 sloten zij nog een hypotheek af. Ditmaal bij Dirk Wernard van Vloten uit Utrecht, voor wel 55.000 gulden.(8) Het waren enorme sommen om te lenen en te investeren

in een plantage, maar het liet zien hoe vastberaden het stel was om de plantage tot een succes te maken. Het was ook een product van de tijd zelf, door middel van grote leningen 'negoties' werd ook door andere plantagehouders veel geld geïnvesteerd in de Surinaamse plantages. Jammer genoeg zijn er geen inventarissen overgeleverd van de plantage, maar een document dat refereert naar de tweede hypotheek laat zien dat de plantage bij een prisatie in 1773 werd geschat op een waarde van 205.050 gulden.(9)

Het beheer van de plantage

Een akte uit 1776 vermeldt dat Marianna in 1773 de heer Paulus Theodorus Bartz aanstelde als directeur van de plantage Klein Poederoijen. Een aanstelling die zij in 1776 verlengde omdat zij tevreden was over zijn beheer van de plantage. Interessant aan de akte is dat Marianne Paulus instrueerde om bij twijfel en voor advies niet te schromen Simon Cornelis van Berch Eijck te benaderen.(10) Ondanks de problemen bij de verkoop van de plantage bleef Simon bereid een oog in het zeil te houden voor Marianna.

Anthonie Pieter Swaen in Demerara

De oudste stiefzoon van Marianna vertrok op zeker moment naar Demerara waar hij woonde op de plantage van zijn stiefmoeder. Anthonie Pieter Swaen (1737-1815) schopte het tot de Raad van Politie in Demerara, het hoogste bestuursorgaan van de kolonie. Zijn broer Johan Lambertus (1734-?) beproefde in dezelfde tijd zijn geluk in Suriname, en diens zoon Jan Aleydus Swaen (1774-1820) zou in Suriname de plantage Aleyda, vernoemd naar zijn moeder, aanleggen.

Anthonie Pieter en Klein Poederoijen

Correspondentie uit het archief van de West-Indische Compagnie suggereert dat vanaf 1777 Anthonie zich actief begon te bemoeien met de administratie van de plantage.(11) Klein Poederoijen was een koffieplantage van 562 akkers groot, die de jaren erna flink groeide. In 1818 besloeg de plantage wel 1125 akkers, maar tussentijdse inventarissen zijn niet bewaard gebleven waardoor ook de hoeveelheid slaafgemaakten en hun namen niet bekend is. Volgens de betaling van hoofdgelden werd A.P. Swaen vanaf in ieder geval 1784 gezien als de eigenaar van Klein Poederoijen, hoewel Marianne Du Long in deze

jaren echt de enige eigenaar was. Tussen 1784 en 1788 werkten er gemiddeld 51 tot slaafgemaakten op de plantage.(12)

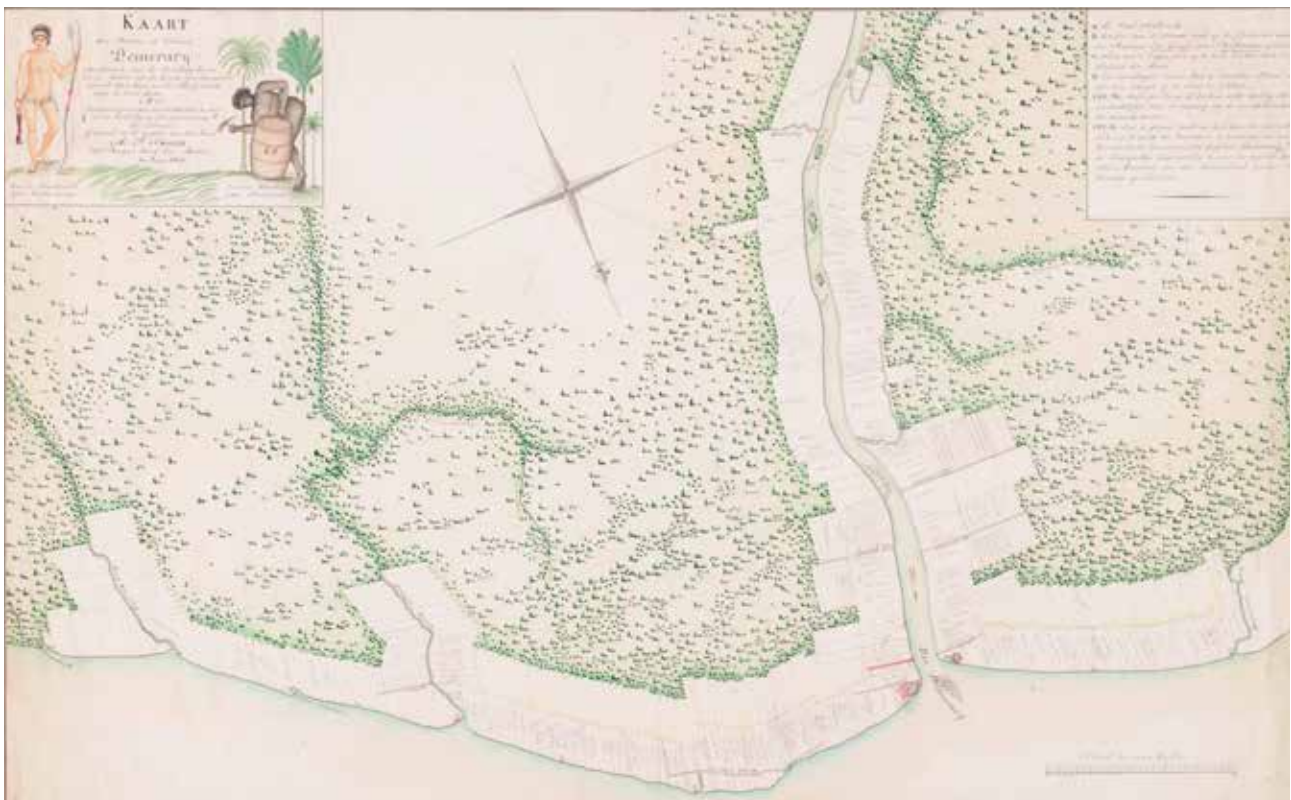
De verkoop van Klein Poederoijen aan Anthonie Pieter

Pas in 1789 werd Anthonie Pieter officieel de eigenaar van de plantage waar hij al meer dan tien jaar woonde. In een briefwisseling met zijn stiefmoeder wordt duidelijk dat Marianna de kinderen van Jan Christiaan altijd als haar eigen had beschouwd. Anthonie richtte zijn brieven aan zijn geachte moeder en Marianne aan haar geachte zoon. Als reden voor de verkoop schreef Marianna dat zij door haar hoge leeftijd en 'zeer zwakke toestand' verlangde om van alle 'omslag af te zijn'. Maar Marianne wilde met de verkoop ook Anthonie Pieter belonen voor het werk dat hij aan de plantage had verricht. '(...) nu de plantage onder uw directie so veel verbeterd is, zou een ander ze van mij, behalve de hypotheek, voor geen honderd duizend gulden hebben.' (red)

Anthonie Pieter kocht de plantage, met alle toebehoren en overname van de hypotheek, voor 90.000 gulden van zijn stiefmoeder. De enkele voorwaarde die zij stelde was dat Marianna 'Zo lang ik leef koffie van Klein Poederoijen zou willen drinken en daarom elk jaar één baal (60 kilogram) voor mij bij deze bedingen'(red).(13)

Plantage-eigenaar A.P. Swaen, terug naar Poederoijen

Weinig is bekend over de periode die Anthonij Pieter doorbracht in Demerara. In 1785 was hij getrouwd, of stond hij op het punt om te trouwen met Geertruij Anna Maria Rousselet. Zij stierf echter onderweg naar Demerara.(14) Pas toen Marianna Du Long overleed in 1801 keerde Anthonie Pieter terug naar de Republiek, als oudste zoon was het nu zijn buurt om Vrijheer van Poederoijen te zijn. In 1802 huwde Anthonij Pieter vervolgens Marthe Combetes in Amsterdam. En in de huwelijksvoorwaarden van het stel wordt iets over Anthonij Pieters leven op Klein Poederoijen duidelijk.

KAART VAN DEMERARA GETEKEND DOOR ANTHONIJ PIETER SWAEN

ORIGINELE TITEL: KAART DER RIVIER EN COLONIE DEMERARA STREKKENDE VAN DE SANDBERG BOVEN IN DE RIVIER TOT DE KREEK VAN BOURASIRIE AAN DE WESTKUST EN DE ABARY KREEK AAN DE OOSTKUST MET AANWIJZING EENIGER NOODSAKELIJKE WERKEN ZO TOT VERDEDIGING ALS VERBEETERING DIER COLONIE
BIBLIOTHEEK ROTTERDAM, ERFGOEDCOLLECTIES, 86 U 5.

Naast afspraken over bezit en de omvangrijke bruidsschat van Maria (10.000 gulden), bevatten de huwelijkse voorwaarden een clausule waarin Marthe beloofde de twee kinderen van Anthonie Pieter in geval van zijn dood te verzorgen en onderhouden, ‘als een goede en rechtgearte moeder haar eigen kinderen schuldig is te doen’. De twee jongens: Jan Christiaan, geboren op 14 januari 1791, en Ernst Sigismundus Swaen, geboren op 16 april 1801, waren de kinderen van Anthonij Pieter en Koba, die in het document werd omschreven als een ‘vrije indianin’. Koba was onderdeel geweest van de inheemse bevolking van Demerara.(15)

Laatste jaren van A.P. Swaen

Anthonie Pieter overleed in 1815 in Haarlem op 78-jarige leeftijd, hoogstwaarschijnlijk zonder ooit terug te keren naar Klein Poederoijen. Het testament dat hij in 1802 opstelde weerspiegelde op een openhartige manier hoe hij Demerara verliet, en wie Koba was naast waarschijnlijk de liefde van zijn leven.

In zijn testament gaf Anthonie Pieter aan dat Koba afkomstig was van de Macushi en gedoopt was in de Christelijke religie. Hij legateerde haar een jaarlijks ‘pensioen’ van 1200 gulden na zijn dood en wilde er verzekerd van zijn dat zij de rest van haar leven op de plantage zou mogen wonen en werd voorzien van ‘spijs en drank’. Ook droeg hij op dat er een woonhuis voor haar moest worden gebouwd op Klein Poederoijen. Koba kreeg naast dit levensonderhoud ook twee tot slaafgemaakten in bezit, Juliana een ‘indianin’ van de Wapishana en een zwart meisje genaamd Dorinda. In het testament wordt niets gezegd over de verblijfplaats van Koba en Anthonie Pieters’ zoons, waardoor het onduidelijk is of de jongens bij Koba bleven in Demerara of mee waren gekomen naar de Republiek met hun vader. Maar Pieter Anthonij wijdde meerdere pagina’s van zijn testament aan het verzekeren van de legitimering van zijn zoons, en het vastleggen van hun erfrecht.(16)

Britse emancipatie en vergoeding

Jan Christiaan Swaen junior of II, bleef hoogstwaarschijnlijk de rest van zijn leven in Demerara wonen, waar hij in 1832 op de plantage overleed. Zijn jongere broer Ernst Sigismundus Swaen werd hiermee de enige erfgenaam van zijn vader Anthonie, die bij zijn laatste vrouw Marthe geen kinderen verwekte. Hij begaf zich na verloop van tijd richting de Republiek en de heerlijkheid Poederoijen, waar hij op zijn tijd Heer van Poederoijen werd. De plantage bleef in het bezit van de twee zoons, tot in 1833 de slavernij werd afgeschaft in het Britse Rijk. Demerara was sinds 1815 niet meer onder Nederlands, maar Engels beheer.

Het afschaffen van de slavernij betekende dat de erven Swaen een claim konden indienen voor compensatie. Elke slaveneigenaar kreeg een vergoeding van de Britse overheid voor het ‘verlies van hun bezit’, de tot slaafgemaakten die werden vrijgemaakt. In totaal werd de familie Swaen voor 297 tot slaafgemaakten gecompenseerd voor een totaalbedrag van 10.472 Britse ponden.(17)

NOTEN

Speciale dank aan Paul Koulen voor aanvullende informatie over plantages in Demerara

- (1) Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 3, 1948, 16/9/1752.
- (2) Gelders Archief (NL-AhGldA), 0176, inv.nr. 137, 01/04/1729.
- (3) Gemeentearchief Alphen aan de Rijn (GAR), 145.1.11, inv. 3, 220.
- (4) Regionaal Archief Rivierenland (RAR), 3198, inv.nr. 1602, 22/04/1758.
- (5) Stadsarchief Amsterdam (SAA), 5001, inv.nr. 602, folio 380.
- (6) SAA, 5075, inv. 383, folio 4.
- (7) Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNA), 1.05.21, inv.nr. AZ.12.1, 193.
- (8) Utrechts Archief (UA), 34-4, inv.nr. 1760, akte 87.
- (9) UA, 34-4, inv.nr. 1760, akte 194.
- (10) Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO), 0506, inv.nr. 2307, folio 15.
- (11) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 547, scan 393.
- (12) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv.nr. 195, scan 4.
- (13) NL-HaNA, 1.05.21, inv.nr. AZ.7.2, folio 23.
- (14) SAA, 5075, inv.nr. 19004, aktenummer 506891.
- (15) SAA, 5001, inv.nr. 469, folio 18.
- (16) SAA, 5075, inv.nr. 19004, folio 40.
- (17) Legacies of British Slavery Database. British Guiana 686A-D (Pouderoyen).

De Surinaamse plantage Arnhem

Albertus Lippert in Paramaribo en een korte geschiedenis van de plantage Arnhem

Locatie: 1755: koetshuis op de beek in de Vaalepoort

1756: huis, hof, koetshuis en stal, vanouds genaamd het Hoff Van Batenburg in de Bentincksteeg

1765: huis en erf in de Koningstraat, uitkomende in de Swanesteeg

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

De plantage Arnhem werd gesticht door Nathaniel Strauch in 1713. Na zijn overlijden erfde zijn weduwe Geertruijd Tobiassen de plantage. Zij trouwde in 1737 met Albertus Lippert uit Zevenaar. Lippert verhuisde in 1753 terug naar de Republiek met Benjamin, een (voormalig) tot slaaf gemaakte man die in hetzelfde jaar in Haarlem werd gedoopt.

DOOP VAN BENJAMIN IN DE HAARLEMSE KERK OP 17 APRIL 1753
NL-HLMNHA_2142_40_260.

Plantage Arnhem

In 1737 werd door Lavaux een van de eerste gedetailleerde kaarten gemaakt van de plantages die waren aangelegd in de kolonie Suriname, en op deze kaart is ook de plantage Arnhem te zien. De plantage lag aan de Cotticakreek, ten oosten van de stad Paramaribo en op de plantage werd koffie verbouwd door tot slaafgemaakte mensen. In 1737 behoorde de plantage toe aan Albertus Lippert die zelf in 1700 in Zevenaar, nabij Arnhem werd geboren.(1)

Huwelijk met Geertruijd Tobiassen

Als twintigjarige jongeman arriveerde Albertus in Paramaribo, alhoewel de precieze datum niet bekend is. Hij duikt voor het eerst op in de Surinaamse bronnen als hij in 1725 afstand doet van het Rooms katholieke geloof.(2) Albertus nam hiermee een barrière weg om carrière te maken en een gunstig huwelijk te sluiten. Hij begon als secretaris van de koloniale overheid, werd hiernaast suikerkeurder en opzichter op plantages. (3) In 1729 trouwde hij met Geertruijd Tobiassen, een vermogende vrouw. Zij en haar zus Catharina waren geboren Suriname en waren opgegroeid als de dochters van de eerste kolonisten van Suriname. Het huwelijk met Geertruijd betekende dat Albertus nu zelf plantage-eigenaar werd, namelijk van de plantages die Geertruijd had geërfd van haar ouders en haar eerste man Nathaniel Strauch.(4)

Arnhem

Vanaf zijn huwelijk beheerde Lippert de plantage Arnhem. Het was niet Lippert die de plantage deze naam gaf, maar de overleden man van Geertruijd, Nathaniel Strauch die afkomstig was uit West-Friesland. De lijsten met hoofdgelden laten zien dat Nathaniel vanaf 1713 in het beheer was van deze plantage, wat het een van de oudste plantages van Suriname maakt. In het beheer van Strauch groeide het aantal tot slaafgemaakten op Arnhem van 3 tot 25.(5) De overname door Lippert betekende dat de plantage een ambitieuze directeur kreeg. Het aantal slaafgemaakten dat hij aankocht en te werk stelde groeide gestaag. In 1743 worden op plantage Arnhem 90 slaafgemaakten boven de twaalf geregistreerd en 16 kinderen.(6) Elf jaar later in 1754 was dit aantal gezakt naar 81 volwassenen en 16 kinderen.(7) De tot slaafgemaakte

bevolking op de plantages leefden in verschrikkelijke omstandigheden die een weerslag hadden op hun gezondheid. Zij waren vaak ondervoed, en kregen eentonig en weinig voedzaam eten. Daarnaast werden zij gedwongen tot lange dagen met zware arbeid. Dit had negatieve gevolgen voor de vruchtbaarheid van vrouwen, en maakte het uiterst zeldzaam dat kinderen hun zuigelingentijd overleefden. Tot slaafgemaakten werden amper voorzien van medische zorg maar waren door hun omstandigheden extra vatbaar voor infecties en virussen. Plantage-eigenaren zoals Strauch en Lippert probeerden daarom hun 'werkkracht' op peil te houden door een constante aanvoer van tot slaafgemaakten te kopen.

Albertus in Paramaribo

In zijn jaren in Suriname maakte Albertus voortdurend promotie en breidde zijn bezit uit gestaag uit. Naast plantage Arnhem bezat hij door zijn huwelijk ook een deel van de plantage Chatillon. Het andere deel was in bezit van zijn schoonzuster Catharina en haar man Adriaan Wiltens.

In 1738 wisselden Wiltens en Lippert aandelen, geld en grond uit om de plantage Chatillon te splitsen in twee aparte plantages: Klein Chatillon van Lippert, en Groot Chatillon van Wiltens. Maar de plantage bleek te klein voor Lipperts ambitie en in december 1738 had hij de toenmalige Gouverneur Schepper verzocht om 118 extra akkers toebedeeld te krijgen. Lipperts motivatie 'om daarvan een groote coffij & cacao plantage te maaken'.(8)

Naast het beheer van zijn plantages had Albertus ook functies in de koloniale overheid. Hij werd in 1730 aangesteld als weesmeester van de wees- en onbeheerde boedelkamer en in 1731 vervolgens ook als Raad van Politie, de top van de planterselite.(9) Lippert was een belangrijk en vertrouwd man in de kolonie en hij trad dan ook regelmatig op als voogd voor minderjarige wezen, als executeur van testamenten en als beheerder van andermans plantages.(10)

Testament van Albertus en Geertruijd

In 1730 liet het net gehuwde paar een testament opstellen in Suriname. De reden hiervoor was duidelijk, volgens de tekst was Geertruijd hoogzwanger. Uit het testament wordt duidelijk dat de Lipperts van plan waren uit te groeien tot een grote familie in de kolonie. Het testament spreekt niet alleen van kinderen, maar ook kleinkinderen en eventuele nichtjes en neefjes die hun bezittingen zouden erven.(11) Het lot zou dit alleen niet toelaten. De in 1730 geboren zoon Adriaan Harmen kwam in 1736 alweer te overlijden en geen andere kinderen lijken geboren te zijn of hun ouders hebben overleefd.(12)

Het verlaten van de kolonie:

Uit bewaard gebleven verzoeken aan de Sociëteit van Suriname wordt duidelijk dat Albertus en Geertruijd in 1741 van plan waren de kolonie te verlaten.(13) Albertus legde zijn functies neer en in 1747 blijkt dat uit een notarisakte bewaard gebleven in Amsterdam dat de twee in Haarlem zijn gaan wonen. Het volledige beheer over zijn plantages Arnhem en Klein Chatillon gaf Albertus over aan de planter Joost de Beer. Albertus lijkt zijn belangen vanuit Amsterdam waar te nemen en het blijkt dat hij zijn zaken niet altijd goed op orde had.(14)

Schulden

In zijn tijd in de kolonie werd duidelijk dat Albertus erg slordig (of opstandig?) was met het betalen van de hoofdgelden die als belasting voor de Sociëteit van Suriname golden. Maar ook in de Republiek was Albertus geen betrouwbare zakenman. Zo geeft Albertus in 1754 toe de weduwe van Lambertus Thijm 20.000 guldens verschuldigd te zijn. Hij stelt een betalingstermijn voor van tien jaar waarvoor hij zijn plantage Berenrust in Suriname als onderpand gebruikt. Het is een interessante zet omdat de plantage nooit op Lipperts naam heeft gestaan, maar die op naam van zijn zaakwaarnemer Joost de Beer.(15) In 1759 wordt Lippert weer op de vingers getikt door een notaris, ditmaal Jan Rijpland. In begin 1759, terwijl Lippert al jaren niet in de kolonie was geweest, koopt hij op publieke veiling in Amsterdam een nieuwe Surinaamse plantage, de aan de Cottica gelegen plantage De Vreede. Lippert betaalt echter zo laat dat er een soort dagvaarding moest worden uitgevaardigd.(16) In 1763 staan enkel nog plantage Arnhem en De Vreede geregistreerd als zijn bezit.(17)

Benjamin

De meest opvallende akte die Albertus Lippert betreft komt uit het jaar 1753. Hij is hier getuige van een doop in de Gereformeerde Kerk in Haarlem. Op 20 april werd Benjamin gedoopt, vadersnaam: Coffij.(18) Het gaat hier om een tot slaafgemaakte man die Albertus mee moet hebben genomen naar de Republiek, maar jammer genoeg zijn er geen andere bronnen die hiernaar verwijzen. Benjamin was tijdens zijn doop al bejaard (dat betekent volwassen) en het is mogelijk dat hij al jaren als Albertus 'lijfbediende' werkte. Of hij was vrijgelaten uit slavernij blijkt niet uit de doop, en ook niet van welke plantage Benjamin afkomstig was.

Laatste jaren

In 1765 laten Albertus en Geertruijd opnieuw hun testament registreren in Arnhem. Het is hetzelfde testament dat zij in 1730 lieten opstellen, en dat zij het in Arnhem laten vastleggen laat hun langdurende connectie met Arnhem zien.(19) De registratie is ongetwijfeld verbonden aan de fysieke staat van Geertruijd. Enkele dagen na de registratie komt zij in Arnhem te overlijden.(20) Albertus laat er geen gras over groeien, en een jaar later op 66-jarige leeftijd hertrouwde hij met de Haarlemse Anna Maria Elisabeth Ter Smetten. Hoewel het huwelijk plaatsvond in Haarlem lieten de twee echtelieden hun huwelijk ook registreren bij de Arnhemse Nederduits Gereformeerde kerk.(21) Tien jaar later in 1776 komt Albertus zelf te overlijden.(22) Vermoedelijk erft Anna Lippert alles, maar wat zij doet met alle overzeese bezittingen is onduidelijk.

Het voortbestaan van Arnhem in Paramaribo

Na de dood van Lippert en de financiële depressie rond 1780 verloor de plantage Arnhem langzaam haar productiviteit. Maar op een andere manier bleven de tot slaafgemaakten die op de plantage hadden gewerkt zichtbaar in de kolonie. Dit kwam doordat enkelingen

in de kolonie hun weg uit de slavernij vonden via het Vrijcorps ookwel de Redi Musu's genoemd, door hun rode mutsen. Het Vrijcorps was opgericht in 1770. Na twee jaar dienst zouden de vrijwilligers vrij worden verklaard en zelfs een stukje grond krijgen om van te leven. De dienst was alleen levensgevaarlijk en loodzwaar. De mannen werden of het woud ingestuurd om weglopers terug te brengen naar hun plantages, of om dorpen van vrije marrons aan te vallen. De meesten van hen kwamen dan ook om voor zij vrij waren. Toch slaagden sommigen erin de dienst te overleven en zich als 'vrije lieden' in de kolonie te vestigen. Hun achternaam werd vervolgens de plantage vanuit waar zij in dienst gingen. Prins van Arnhem werd in 1772 vrijgemaakt.(23)

LIJST DER GEMAAKTE VRIJLIEDEN. OP PLEK 5: PRINS VAN ARNHEM.
NL-HANA_1.05.03_164_0275.

Arnhem in Suriname

Philip Dikland interviewde in 2001 Alwin Reumel (1923) die van 1941 tot 1968 woonde op de grond van de voormalige plantage Arnhem aan de Cotticarivier in Suriname: “In die tijd woonden er in de streek nog veel mensen. Arnhem, waar ik woonde, werd bewoond door kleinlandbouwers. Op Mocha was een kerkje met de naam Bethel. In de kerk werd school gehouden. Ook op plantage Mondesir was er een school. Er waren ook winkels, alles kon je daar krijgen.” In 2001 is de grond van plantage Arnhem aan de Cotticarivier verlaten en tot oerwoud geworden.

(bron: Philip Dikland, Suriname Heritage Guide)

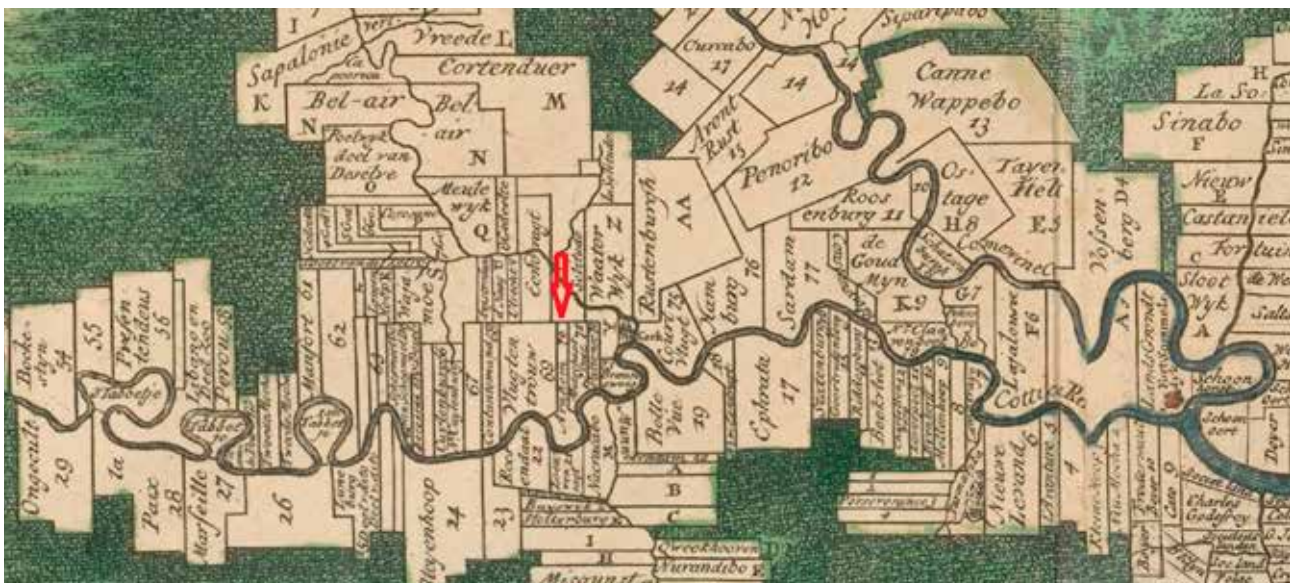
Er is een tweede plek in Suriname die tegenwoordig nog Arnhem genoemd wordt: nazaten van plantage Arnhem hebben zich aan de Matapicakreek gevestigd. Een aantal nazaten van plantage Arnhem zijn waarschijnlijk na de afschaffing van de slavernij of al eerder toen de plantage Arnhem niet meer actief was, bij elkaar gaan wonen aan de Matapicakreek. Dit is een zijstroom van de Commewijnerivier die via het Matapicakanaal en de Tapoeripakreek uitmondt in de Atlantische Oceaan. Deze plek wordt door de lokale bewoners ‘Arnhem’ genoemd, hoewel het dus niet op de oude plantagegrond van plantage Arnhem aan de Cotticarivier ligt. Het is een verwijzing naar de familienaam Arnhem. Inmiddels wonen er geen mensen meer, maar de familie Arnhem gaat er nog wel

vissen en jagen en er staat een huis. Er zijn dus ook nu nog nazaten van slaafgemaakte mensen die Arnhem als achternaam hebben, verwijzend naar plantage Arnhem.

(bron: interview met Bas Spek, Bakkie/plantage Reynsdorp.)

NOTEN

- (1) Gelders Archief (NL-AhGldA), 0176, invnr. 1847.3 Zevenaar, p. 88, 07-11-1700.
- (2) Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNA), Suriname: Index Gereformeerden. 1725-02-03.
- (3) NL-HaNA, 1.05.03 Sociëteit van Suriname, inv. nr. 132. 21 juli 1728.
- (4) NL-HaNA, Suriname: Index Gereformeerden. 09-05-1729.
- (5) Database Generale Lijsten der Hoofdgelden (GLdH). <https://www.Dutchslaverytaxsuriname.com>. Laatst geraadpleegd op 26-11-2023.
- (6) NL-HaNA, 1.05.03, inv. nr. 273, scan nr. 838.
- (7) NL-HaNA, 1.05.03, inv. nr. 293, 252.
- (8) NL-HaNA, 1.05.03, inv. nr. 34, 46.
- (9) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 132, 23 jan 1730. Hartsinck, Jan Jacob. Beschrijving van Guiana, of de Wilde Kust in Zuid-America, 1770..
- (10) Stadsarchief Amsterdam (SAA), 5075, inv.nr. 14478, akte 480355 en inv.nr. 11528B, akte 181173, en inv.nr 9261, akte 370205.
- (11) NL-AhGldA, 2003, inv.nr. 484-0321, 326.
- (12) NL-HaNA, Suriname: Index Gereformeerden. 22-01-1736.
- (13) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 135, 4.
- (14) SAA, 5075, inv. 10038, akte 82930.
- (15) SAA, 5075, inv. 10267, 49
- (16) SAA, 5075, inv.nr. 12215, aktenummer 676649.
- (17) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 318, 124.
- (18) Noord-Hollands Archief (NHA), archiefnr. 2142, inv. 40, folio 260.
- (19) NL-AhGldA, 2003, inv. 484, 326.
- (20) NL-HaNA, Suriname: Index Gereformeerden.
- (21) NL-AhGldA, 0176, inv. 140. Datum 01-05-17666.
- (22) NL-HaNA, Suriname: Index Gereformeerden.
- (23) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 164, 275.

UITSNEDE UIT ALGEMENE KAART VAN SURINAME, ALEXANDER DE LAVAUX, 1737-1757. OP DE KAART IS DE NAAM VAN PLANTAGE ARNHM TE ZIEN, OP DE LIJST MET PLANTAGES DE NAAM VAN LIPPERT. RIJKSMUSEUM NG-478.

Drie generaties bouwmeesters Viervant

Een voorbeeld van het 'trickle-down effect' van koloniaal profijt in Arnhem

Locatie: Locatie: Bakkerstraat 25 en 26

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Stadsparken als Zypendaal en Sonsbeek, met hun monumentale en iconische gebouwen Huis Zypendaal en de 'Witte Villa', hebben een directe band met het koloniale slavernijverleden. De aanleg van de parken en bouw van de huizen is bekostigd met koloniale verdiensten, deels direct verkregen uit slavernij. De Arnhemse bouwmeestersfamilie Viervant is drie generaties lang betrokken geweest bij de planning, bouw en renovatie van deze en andere landgoederen en buitenhuizen in en rond Arnhem.

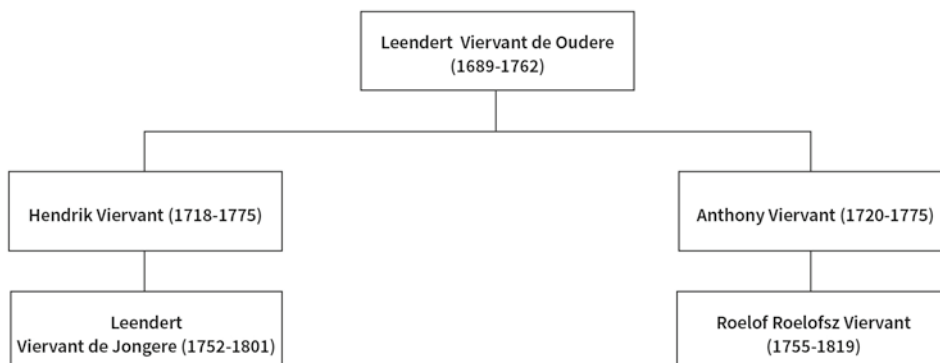
De familie Viervant had zelf geen banden met de koloniale wereld en slavernij. Zij waren wel nauw betrokken bij het ontwerpen, bouwen en renoveren van landgoederen en landhuizen die direct verbonden zijn met het koloniale slavernijverleden van Arnhem. Via hun monumentale werk 'profiteren' de stad Arnhem en wij, als inwoners, tot de dag van vandaag mee. Iedere dag kunnen inwoners – en alle bezoekers en toeristen – genieten in en van de stadsparken, deels geworteld in het koloniale slavernijstelsel. Een bijzonder voorbeeld van het 'trickle-down effect', waarbij de stad en inwoners indirect en druppelsgewijs profiteerden van het koloniale slavernijstelsel. Koloniaal profijt druppelde via de rijken, investeerders en (re)migranten naar beneden.

Rosendaal, Rhederoord, Larenstein en Zypendaal

De familie Viervant was drie generaties lang belangrijk in Arnhem en Gelderland als bouwmeesters, stadstimmermannen en architecten.(1)

De eerste Arnhemse Viervant die betrokken was bij 'koloniale' opdrachten was Leendert Viervant de Oudere, stadstimmerman vanaf 1733. Hij werkte in 1738 als aannemer in opdracht van Lubbert Adolf Torck, kasteelheer van Rozendaal, aan de stallen, koetshuizen en turfschuren bij diens bezit in de Wageningse Herestraat. Leendert was waarschijnlijk ook verantwoordelijk voor de verbouwing van het huidige blokvormige huis van Kasteel Rosendaal. Samen met zijn zoon Hendrik was hij in 1751-1752 verantwoordelijk voor het "herbouwe, vergrooten en melioreren" van Huis Larenstein in Velp, in opdracht van oud-raad en fiscaal van Curaçao Jan van Schagen.

Leendert Viervant was al in 1741 betrokken bij Zypendaal. In opdracht van Hendrik Willem Brantsen "heeft meester Leendert Viervant sig op den 17e Januari 1741 vervoegt op t goed van de overleedene Heer Burgerm. Van Baeijen gent. Zijppendal om aldaar de Eijke Beuken etc Boomen te waarderen en taxeren". (2)

HUIS SONSBEEK, HET MIDDENGEDEELTE IS NA 1742 DOOR ANTHONY VIERVANT GEBOUWD, IN OPDRACHT VAN ADRIANA VAN BAIJEN. DE ZIJVLEUGELS ZIJN ROND 1797 AANGEBOUWD DOOR ROELOF VIERVANT, ZOON VAN ANTHONY. DE 'WITTE VILLA' IS EEN ICONISCH BEELD VAN ARNHEM. SCHILDERIJ DOOR G. BAUER, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 02063.

In de jaren 1755-1757 werden door Leendert en zoon Hendrik Viervant verschillende werkzaamheden uitgevoerd aan het boerenhuis bij Zypendaal. Het toenmalige huis Zypendaal, een eeuw eerder gebouwd in opdracht van het echtpaar Tulleken-Everwijn (zie pp. 55-56), voldeed niet. Het echtpaar Brantsen-De Vree, sinds 1743 eigenaar van Zypendaal, liet het oude 'speelhuysken' afbreken in 1761. Tussen 1762-1764 werd door Hendrik Viervant iets zuidelijker een nieuw en groter huis gebouwd, ter hoogte van de toenmalige moestuin. Het vormt de basis van het huidige Huis Zypendaal.(3)

Hendrik Viervant werd in 1744 Meester van het St. Jozefstimmergilde. Hij tekende dat jaar ook het plan voor Huis Rhederoord bij De Steeg, dat hij tussen 1744-1746 bouwde in opdracht van schep en raadsheer bij het Hof van Gelre, Willem Reinier Brantsen. Hij volgde in 1755 zijn vader op als stadstimmerman.

De Hartgersberg en Overbeek

De jongere zoon van Leendert, Anthony Viervant was naast architect ook makelaar en taxateur. Verder was hij eigenaar van een steenfabriek in de uiterwaarden aan de zuidkant van de Rijn. Anthony ontwierp als twintiger tussen 1742-1744 in opdracht van Adriana van Baijen (zie pp.80-81) een woonhuis, het 'huisje op de berg'. Het is de directe voorloper van het huidige Huis Sonsbeek, of de Witte Villa. Dit betreft het hogere middendeel met de driezijdige erkeruitbouw aan de voorzijde van het huis op de Hartgersberg. Anthony was enkele decennia later als ontwerper betrokken bij het fraaie huis en de tuin van landgoed Overbeek in Velp, dat in 1770

herbouwd werd voor Jacob Willem Baron van Eck en Margaretha Vijgh. Het werd bekostigd vanuit de erfenis van Lubbert Jan van Eck (zie pp. 76-77), de broer van Jacob Willem, die grote rijkdom had vergaard in Oost-Indië. De familie van Eck had Overbeek sinds 1677 in eigendom.

De zoon van Anthony, Roelof Viervant was stadstimmerman vanaf 1781, na 1802 stadsarchitect genoemd. Hij is verantwoordelijk voor de aanbouw van de zijvleugels aan Huis Sonsbeek. Verder bouwde hij in opdracht van Nederburgh de zogenaamde 'theepit', voorloper van de theeschenkerij en het huidige Paviljoen Sonsbeek (zie pp. 84-85). Hij verrichtte daarnaast herstelwerkzaamheden aan Huis Zypendaal.

De families Viervant en Brantsen kenden elkaar goed en woonden in dezelfde dure Bakkerstraat. Leendert Viervant heeft hier waarschijnlijk zijn eigen huis (nu nr. 25-26) gebouwd. Zoon Hendrik bouwde en bewoonde het huis naast zijn ouders in de Bakkerstraat (nr. 24) vanaf 1752. Na het overlijden van moeder verkreeg hij het ouderlijk huis (nr 25-26). Ook Anthony woonde in de Bakkerstraat. Zijn zoon Roelof Viervant bouwde rond 1801 zijn eigen huis aan de Bovenbeekstraat (nr. 12).(4)

NOTEN

- (1) Dit stuk is grotendeels gebaseerd op: Jan Vredenburg, 'Bouwkunst', in: Frank Keverling Buisman en Ingrid Jacobs (red.), *Arnhem van 1700 tot 1900* (Utrecht 2009), pp. 260-267, speciaal pp. 260-261; Thomas von der Dunk, 'Viervant in Gelderland. De opkomst van een Arnheems geslacht van bouwmeesters in de achttiende eeuw', in: *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre* 88 (1997), pp. 102-139; C. J. M. Schulte, 'De Soete Ruste van een aangenaam Buitenleven. De familie Brantsen en haar buitenplaats Zypendaal in Arnhem', in: *Arnhem de Genoeglijkste* 29.4 (2009), pp. 138-157; G.A. Kuyk, 'De geschiedenis van het landgoed Sonsbeek bij Arnhem', in: *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre XVII* (1914) pp. 85-119.
- (2) 'Taxatierapport van L. Viervant m.b.t. al het opstaand hout' van Zypendaal: NL-AhGldA, Toegang 0452 Archief Brantsen, inv. nr. 353.
- (3) NL-AhGldA, Toegang 0452 Archief Brantsen, inv. nrs. 395 (boerenhuis) en 396 (grote huis); zie inv. nr. 342 voor de tuin.
- (4) De bouwmeesters Viervant zijn ook betrokken geweest bij bouwen herstelwerkzaamheden van andere gebouwen in de stad, zoals de Waag, de Lutherse Kerk en pomp op de Korenmarkt; de orgelkas in de Eusebiuskerk en verbouwingen van het Gelderse Hof en Rekenkamer aan de Markt. De derde generatie, Roelof maar vooral Leendert de Jongere waren landelijk bekende en vooraanstaande (neoclassicistische) architecten. Leendert was onder meer betrokken bij het Teylers Huis en Hofje in Haarlem en verschillende locaties in Amsterdam, zoals de Vaderlandse Sociëteit.

Slavernij in achttiende-eeuws Ceylon

Een Gelderse connectie: Lubbert Jan van Eck

Locatie: Locatie: Overbeekselaan Velp

AUTEUR: EMMA HOOGHWINKEL

Tot ver in de achttiende eeuw is de handel in slaafgemaakten in Azië onder de VOC omvangrijker dan in Suriname en de Cariben. (1) Een van de VOC-ambtenaren is Lubbert Jan van Eck van Overbeek (1719-1765), uit de bekende Arnhemse familie van Eck. Hij werd geboren in het Huis Overbeek te Velp. Zijn vader Samuel van Eck (1691-1760) was kolonel-commandant van het regiment ruitery en groot-majoor van Arnhem. Als gouverneur van het eiland Ceylon, het huidige Sri Lanka, is Lubbert Jan van Eck vooral bekend vanwege zijn optreden tegen het koninkrijk Kandy. Minder bekend is zijn betrokkenheid bij slavernij. Uit zijn testament, opgemaakt in 1759, blijkt dat Van Eck 43 personen tot zijn persoonlijk bezit rekent. (2)

Slavernij in Colombo

Van Eck woont en werkt in Colombo, een havenstad in het zuidwesten van Ceylon. Deze stad bestond aan het einde van de zeventiende eeuw voor meer dan de helft uit tot slaafgemaakte mensen. De VOC importeert mensen vanuit Zuid(-Oost) Azië en de oostkust van Afrika. Ze worden hier nodig geacht om het land te bewerken en verrichten zwaar werk voor de VOC. Ook zijn er veel slaafgemaakten in huishoudens. Het aantal slaafgemaakten in een huishouden hangt af van inkomen en status van de eigenaar, maar vaak geldt: hoe hoger de rang, hoe meer 'lijfeigenen'. (3)

Van Ecks 'Slaaven'

Kunnen we meer te weten komen over de 43 'Slaaven' die bij Van Eck geregistreerd staan? Veel van hen zijn vernoemd naar klassieke en Bijbelse figuren. Namen zoals Achilles, Mozes, April en Mercurius geven echter weinig weg over de herkomst van deze mensen. Geografische namen vormen een aanwijzing, maar zijn verraderlijk. Zo verwijst 'Fortuin Javaan' mogelijk

naar een afkomst uit de Indonesische Archipel. Toch zegt dit weinig over de etniciteit of afkomst, omdat slaafgemaakten vaak worden hernoemd als ze veranderen van eigenaar. Het hernoemen van slaafgemaakten kan een strategie zijn om familie- en culturele banden te doorbreken. Opvallend is dat een aantal slaafgemaakten onder Van Eck een Aziatische naam hadden, zoals Malati, Slamati en Sabar. In de administratie van Van Eck zijn ook familiebanden te zien, zoals huwelijken tussen slaafgemaakten en uit deze huwelijken geboren kinderen.

Waarschijnlijk werken de slaafgemaakten voornamelijk in het huishouden. Daarnaast kunnen ze worden 'uitgehuurd' aan de VOC, om bijvoorbeeld sjouwwerk te verrichten in de haven. Het geld dat ze hiermee verdienen - het zogenaamde 'koeliegeld' - gaat meestal niet naar degene die het werk uitvoert, maar naar de eigenaar. (4)

Vrijgemaakt

Er zijn verschillende manieren voor zogeheten lijfeigenen in Colombo om vrijheid te verkrijgen. Sommigen kopen zichzelf vrij door extra geld te verdienen met 'koeliediensten' of worden ondersteund door familie en vrienden. Soms worden ze ook vrijgelaten door hun eigenaar als 'beloning' voor jarenlange trouwe dienst. (5)

Vlak voor zijn vertrek naar het koninkrijk Kandy in 1764 bepaalt Van Eck welke van zijn 'lijf eigenen' "in vrijheid sulle moeten werde gestelt Zoo ik niet mogte retourneeren". (6) De meeste vrijgelatenen zijn onderdeel van een familie, zoals "Achilles met zijn vrouw Rose, en haar kint of kinderen" en "Muskettier en zijn soon Snaphaan". (7) Elke familie krijgt een bedrag van 150 rijksdaalders. Hiermee kunnen zij wellicht een stukje land kopen om in eigen onderhoud te voorzien. Aan Vinsent, Barka, Antoni en Albertina laat Van

Eck elk 75 rijksdaalders na.(8) Zij zijn geen familie, en het blijft onduidelijk waarom zij wel vrijheid verkrijgen, en anderen niet.

HET KANON VAN KANDY HOORT BIJ DE ZES KOLONIALE OBJECTEN DIE HET RIJKSMUSEUM IN 2023 RESTITUEERT AAN SRI LANKA. NEDERLANDSE TROEPEN VAN DE VOC NAMEN HET KANON ALS BUIT MEE TIJDENS DE BELEGERING EN PLUNDERING VAN KANDY IN 1765. HET RIJKVERSIERDE KANON KWAM TERECHT IN HET RARITEITENKABINET VAN STADHOUDER WILLEM V. FOTO RIJKSMUSEUM.

We weten weinig over het leven van deze individuen na vrijlating. Eén aanwijzing vormt ‘Musquettier’, die zijn naam direct na vrijlating verandert naar ‘Jan Alexander’, ‘libertijn’.(9) Hij is mogelijk degene die later onder de naam ‘vrijeling Alexander Jansz’ de tot slaafgemaakte Februarij koopt voor 105 rijksdaalders. Wat is de relatie tussen deze twee personen? Om meer te weten te komen over Februarij en Musquettier, zullen we nog verder de Sri-Lankaanse archieven in moeten duiken.

FRAGMENT LANDGOED OVERBEEK AAN DE OVERBEEKSELAAN IN VELP
ESTHER WESTERVELD/WIKIMEDIA COMMONS.

Doorgegeven aan erfgenamen en landgoed Overbeek in Velp

Vaak worden slaafgemaakten op Ceylon per testament doorgegeven aan de erfgenamen.(10) Aangezien Van Eck geen vrouw of kinderen heeft en alle naaste familieleden in de Republiek wonen, worden de individuen die als zijn slaven geregistreerd staan publiekelijk verkocht, vooral aan lagere VOC-ambtenaren. Zo verkopen van Ecks testamentaire executeurs de ‘slave jonge’ Raesis aan de heer Wits voor 71 rijksdaalders. De ‘slave jonge’ Lawan wordt aan de priester Abraham Fabrisius verkocht voor 255 rijksdaalders. In totaal levert de ‘publieke vendue’ ruim duizend rijksdaalders op.(11)

De opbrengst wordt opgenomen in de erfenis en gaat naar Van Ecks (half-)broers en zussen. Waarvan de voornaamste, Jacob Willem van Eck (1727-1789), enkele jaren later landgoed Overbeek in Velp groots laat verbouwen.

Emma Hooghwinkel schreef dit verhaal in het kader van haar onderzoeksstage bij Erfgoed Gelderland.

NOTEN

- (1) M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (2015), p. 7 en 27.
- (2) Gelders Archief (GA), Arnhem, Collectie 0491 Familie Van Voerst van Lynden, inv. nr. 105.
- (3) Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, pp. 30-31.
- (4) K. Ekama, *Slavery in Dutch Colombo. A social history* (Masterscriptie, Universiteit Leiden 2012), pp. 13 - 16.
- (5) D. Lyna, ‘Leven na slavernij en voor abolitionisme. Op zoek naar vrijgelaten slaven in achttiende-eeuws Sri-Lanka’, in: *Nieuw Letterkundig Magazijn*, jaargang XXXVIII (december 2020), p. 14.
- (6) GA, 0491 Familie Van Voerst van Lynden, inv. nr. 105
- (7) GA, 0491 Familie Van Voerst van Lynden, inv. nr. 105.
- (8) GA, 0491 Familie van Voerst van Lynden, inv. nr. 105.
- (9) Nationaal Archief (NL-HaNA), Den Haag, Collectie Panthaleon van Eck, 1.10.65.01, inv. nr. 60.
- (10) Ekama, *Slavery in Dutch Colombo*, p. 22.
- (11) NL-HaNA, Panthaleon van Eck, 1.10.65.01, inv. nr. 60.

Adriana van Baijen en de Hartgersberg

Koloniaal fortuin uit Batavia in Arnhem

Locatie: 'Witte Villa' Sonsbeek.

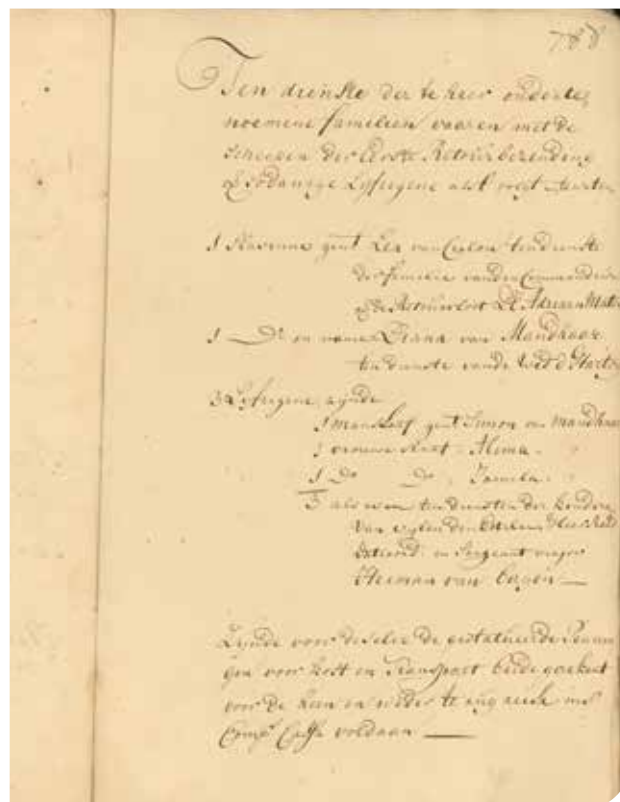
AUTEURS: ASCHWIN DROST EN JAN DE VRIES

In 1742 kocht de negentienjarige Adriana van Baijen in Arnhem de Hartgersberg, het hoge gedeelte van het huidige stadspark Sonsbeek. Zij liet hier twee jaar later een huis bouwen, dat de kern zou vormen van wat we nu kennen als 'Witte Villa' of 'Villa Sonsbeek'. Adriana is geboren in Batavia en na het overlijden van haar ouders, samen met haar jongere zus en broer, naar Arnhem gekomen. De drie weeskinderen werden daarbij begeleid door drie slaafgemaakten.

Jeugd in Batavia

Adriana van Baijen (1723-1750) is geboren in Batavia en groeide op in de bovenlaag van de VOC-kolonie. Haar vader Herman van Baijen (...-1736) was in 1717 als militair naar de VOC-kolonie in de Indonesische archipel gekomen.(1) Hier werd hij in 1722 van kapitein bevorderd tot sergeant-majoor en een jaar later benoemd tot commandant van het Kasteel. In 1728 kreeg hij als militair bevelhebber een plek in de Raad van Indië. Hij werd Raad Extraordinaris en toegevoegd lid van de Raad van Justitie. Herman van Baijen behoorde tot de hoogste militaire en bestuurlijke functionarissen in Batavia.

In of kort voor 1723 trad Herman van Baijen in het huwelijk met Anna Elisabeth Urwijn (...-1736). Haar vader Alexander Urwijn was een hooggeplaatste en bijzonder vermogende VOC-functionaris. Als opperkoopman en VOC-bestuurder was hij onder meer in Bengalen actief geweest. In 1723 liet Herman van Baijen een groot stenen huis bouwen, even buiten de zuidelijke stadsmuren van Batavia, aan de weg en tegenover fort Noordwijk. Het huis had een tuin en lag aan een kanaal.(2) Hier groeide Adriana op met haar jongere zus Anna Lucretia van Baijen (...-1740) en broer Alexander van Baijen (...-1762). Het huishouden zal meerdere slaafgemaakten hebben geteld, zoals 'normaal' was voor mensen uit de hogere kringen.(3)

ALIMA, JAMILA EN SIMON VAN MANDHAAR, DRIE PERSONEN IN SLAVERNIJ BEGELEIDEN DE WEESKINDEREN, ADRIANA, ANNA LUCRETIA EN ALEXANDER VAN BAIJEN NAAR NEDERLAND. NL-HANA_1.04.02_2360_FOL. 788.

Als weeskinderen naar Arnhem

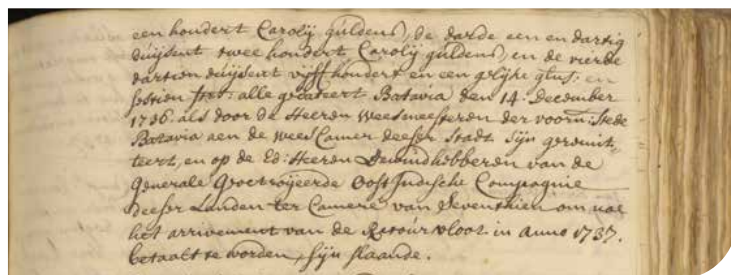
In 1736 overleden Herman van Baijen en Anna Elisabeth Urwijn in mei en juni kort na elkaar.(4) Anna Elisabeth Urwijn had laten vastleggen dat bij haar overlijden "haere drie onmondige kinderen en eenige erfgenaemen met naeme Adriana, Anna Lucretia, en Alexander van Baijen met d' eerste occasie herwaerts (naar Arnhem) gesonden en vervolgens onder de voogdij van de weeskaemer alhier gestelt mogt werden".(5)

De *Journal en Grootboeken* van de Weeskamer van Batavia laten zien hoe bijzonder groot het vermogen van het echtpaar Van Baijen-Urwijn was. Nauwkeurig is bijgehouden welke openstaande rekeningen zijn voldaan en vereffend in de volgende maanden en jaren,

zowel aan als door de weeskamer die optrad namens de drie weeskinderen.(6) Er zijn onder meer betalingen “voor gedaane onderwijs, en schooloefeningen aan haar Ed.en 3 kinderen” en voor de meisjes was er nog een rekening “voor het leeren naijen en onderwijs in ‘t sticken”.(7) Ten behoeve van de drie kinderen werd in november 1736 ook een bedrag van 118.801:16 gulden, of 49.500:36 rijksdaalders “Diverse Aan de Weeskamer tot Aarnhem” in de boeken geschreven. Het bedrag, vergelijkbaar met ruim anderhalf miljoen euro, is opgebouwd uit tweemaal een bedrag van 34.800:12 gulden voor Adriana en Anna Lucretia van Baijen, en 49.200:12 gulden voor Alexander van Baijen.(8)

Op 26 oktober 1736 vertrok de retourvloot van dertien schepen voor de acht maanden durende overtocht naar de Nederlandse Republiek. De drie weeskinderen bevonden zich aan boord van het

schip Nieuw Walcheren en werden op de reis begeleid door de drie tot slaaf gemaakte mensen, twee vrouwen en een man: Alima, Jamila en Simon. De drie slaafgemaakten droegen het toponiem ‘Van Mandhaar’. Zij waren waarschijnlijk afkomstig uit, of waren als slaafgemaakten verscheept vanuit Mandar in het zuidwesten van het toenmalige Celebes, het huidige eiland Sulawesi. Voorafgaand aan de reis was voor de drie slaafgemaakten “voor kost en transport” van zowel “de heen en weder te rug reise” betaald, zie afbeelding vorige pagina.(9) Deze vorm van ‘borg betalen’ was beleid van de VOC, bedoeld om te voorkomen dat slaafgemaakten in Europa vrij mens werden en als slaaf verloren gingen voor de Compagnie en kolonie. De Nieuw Walcheren arriveerde op 30 juni 1737 op de rede van Middelburg bij Fort Rammekens. De kinderen hadden in elk geval twee kisten met goederen bij zich. (10)

JOHAN VAN HARN EN WILLEM VAN BAIJEN MACHTIGEN JOHAN DE GREVE OM VIER WISSELBRIEVEN MET EEN TOTAALBEDRAG VAN 119.701 GULDEN VOOR DE DRIE WEESKINDEREN TE INCASSEREN - NL-AHGLDA_2003_523 (SCANS 0442-0443).

Onder voogdij van het stadsbestuur

Adriana, Anna Lucretia en Alexander van Baijen werden in Arnhem niet in de zorg van de weeskamer geplaatst, maar kwamen onder directe voogdij van het stadsbestuur. Twee schepenen, Johan van Harn (...-1763) en Willem van Baijen (1692-1740), werden op 13 september 1737 aangesteld tot voogd en waren in deze hoedanigheid verantwoordelijk voor huisvesting, levensonderhoud en onderwijs van de drie onmondige weeskinderen. Tien dagen later werd Johan de Greve (1694-1780) nog aangesteld tot “administrerende voogd” over de boedel van de drie kinderen.(11)

Het leven van de drie kinderen in Arnhem is nog niet helemaal duidelijk. Een deel van de tijd lijken zij gescheiden van elkaar te zijn geweest. We weten dat Adriana tenminste een deel van de tijd bij Willem van Baijen heeft gewoond in de Koningstraat en mogelijk ook op Zypendaal. Na zijn overlijden in 1740 werd door administrerend voogd Van Harn aan “Adriana van Baijen een kleijne huishoudinge (...) toegestelt”, waarvoor “een convenabel huis werde gehuurt”. Hier kon Adriana “met eene meijt” wonen.(12)

Anna Lucretia verbleef in elk geval voor een periode in Voorburg, waar zij op een Franse kostschool zat. Hier overleed zij op 2 maart 1740 als tienermeisje “na eenige daegen van een heete siekte en koortsen”.(13) Een mogelijk verklaring voor de opvallende schoolgang in Voorburg is, dat de zus van voogd Willem van Baijen, Josina van Baijen (...-...) hier woonachtig was. We weten voornamelijk niet waar Alexander van Baijen woonde of schoolging in Arnhem. Hij studeerde later Rechten in Utrecht en diende aan het Hof van Gelre en Zutphen. Hij was tevens lid van het rechtsgeleerde genootschap Sint-Lucasbroederschap. Hij overleed in januari 1762 als dertiger, kinderloos en ongehuwd in Arnhem.

Grote sommen geld

De drie voogden beheerden ook de “goederen en effecten, reets hier te lande sijnde of nog verder overgemaakt sullende werden” namens Adriana, Anna Lucretia en Alexander van Baijen. De Greve werd dan gemachtigd om betalingen, die via wisselbrieven door de Weeskamer van Batavia werden ‘overgemaakt’ en aan de kinderen toebehoorden, in ontvangst te nemen. Een goed voorbeeld is de volmacht van 27 oktober

1737, waarbij uit vier geldwissels een totaalbedrag van 119.701 gulden werd opgehaald, omgerekend bijna anderhalf miljoen euro, zie afbeeldingen vorige pagina. (14) Er zou voor omgerekend miljoenen euro’s naar Arnhem komen voor de drie kinderen.(15)

Het stadsbestuur hield de grote sommen geld niet in kas. Een deel, zoals het bedrag van 119.701 gulden, werd belegd in obligaties van de Generaliteit. Daarnaast werden substantiële bedragen van soms tientallen duizenden guldens door de twee voogden ‘namens de kinderen’ tegen rente uitgeleend, vaak aan ‘gegoede’ burgers, zoals Anna Maria Ripperda, weduwe van Assueer Torck en haar erfgenamen Torck in 1739. In totaal leenden zij 30.000 gulden van de drie kinderen Van Baijen, tegen een rente van drie procent. Van deze schuld werd op 18 juni 1840 20.000 gulden afgelost en op 31 januari 1742 het restant van 10.000.(16) De familie Torck ging in 1741 nog een andere lening aan bij Adriana van Baijen. Frederik Wilhelm Baron Torck en zijn echtgenote Jacoba Maria van Wassenaar Duijvenvoorde “bekennen voor ons en onsen Erven opget[ekend] en deugdelijk schuldig te sijn aan Juffr Adriana van Baijen een somma van Vijff duisent gulds:”. Vier jaar later geeft Adriana de lening over aan “aan mijn nigte Gerharda van Bayen”.(17)

Er werd niet alleen geld ‘overgemaakt’ vanuit Batavia richting Arnhem. Er kwamen, tot jaren later, ook nog spullen over. In 1744 stuurde de Weeskamer van Batavia nog “de gesamentlijke Juweelen toebehoorende aan de erven van wijlen den wel Edelen Heer Herman van Baijen en vrouw Elizabeth Nawijn”.(18) In de lijst met juwelen wordt onder andere ‘goud en zilver met diamanten ingelegd’ genoemd.

‘Vrouwe van Sonsbeek’. Adriana van Baijen en het huisje op de ‘Hartjesberg’

De negentienjarige Adriana van Baijen kreeg in 1742 toestemming van de stads wees- en momberkamer de Hartgersberg – of ‘Hartjesberg’ – aan te kopen voor 6000 gulden. Op 4 oktober 1742 werd de aankoop van een “Huijs, schuijre en boomgaard Hartjesberg genaamt, beneffens seven scheepel toebaxland” in een charter vastgelegd.(19) Het gaat om het hoger gelegen gedeelte van Sonsbeek, de heuvel en het zuidelijk ervan gelegen bouwland langs de Heiligboomscheweg. Deze liep van de Zypendaalseweg naar de ingang van Sonsbeek aan

de Apeldoornseweg. Adriana vergrootte het landgoed in de volgende jaren, zowel door aankoop van omliggende landerijen als door het in erfpacht nemen van gronden. (20)

CHARTER MET AANKOOP VAN DE 'HARTJESBERG' DOOR ADRIANA VAN BAIJEN VOOR 6000 GULDEN - NL-AHGLDA_2066_59-0001.

Stadstimmerman Anthony Viervant (1720-1775) kreeg van Adriana opdracht om een woonhuis te bouwen, het 'huisje op de berg'. Het is de directe voorloper van een van de meest bekende en iconische gebouwen in Arnhem, de 'Witte Villa' of 'Villa Sonsbeek'. De kosten voor Adriana bedroegen 12.000 gulden. Vanaf de berg en het huis heeft Adriana prachtig zicht over de stad en de Betuwe. Op dat moment is er nog geen bebouwing buiten de Janspoort en de spoordijk is er ook nog niet. Na de bouw van het huis begon Adriana ook met de aanleg van beplanting en beukenlanen. De lanen liepen aan de noordzijde van het huis, naar huidige hertenbaan, en aan de westkant van het huis. Langs de doorgaande weg, de huidige Apeldoornseweg, liet Adriana eiken planten. (21)

Huwelijk, dochter en overlijden

Adriana trad op 5 februari 1749 in Oosterbeek in het huwelijk met Johannes Jongbloet (1724-1781). (22) Jongbloet was advocaat aan het Hof van Gelre en Zutphen. (23) Een jaar later kregen zij op 27 maart 1750 een dochter, Johanna Jacoba Jongbloet (1750 -1787). Adriana van Baijen overleed amper drie weken later op 16 april 1750, slechts zesentwintig jaar oud. (24)

Adriana heeft – net als haar jongere zus en broer – een kort en veelbewogen leven gehad, waarvan ongeveer de helft in de Indonesische Archipel en vervolgens, na een lange reis, aan de andere kant van de wereld in een haar onbekende stad (en gescheiden van zusje en broertje?). Adriana heeft met het gigantische koloniale vermogen van haar ouders wel een blijvende – monumentale – stempel op de stad gedrukt. Waar we in elk geval een deel van het leven van de drie weeskinderen hebben kunnen volgen weten we helaas niets over het lot van Alima, Jamila en Simon; over hoe zij de terugreis naar Batavia hebben doorstaan of wat er van hun leven is geworden.

NOTEN

(1) NL-HaNA Toegang 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, Scheepssoldijboeken inv. nr. 5705, Wendela Grootboek en journaal 1717, folio 1: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00444/d8bd2fac-c864-11e6-9d8b-00505693001d>.

(2) François Valentijn, Beschrijving van Groot Java, ofte Java Major, behelzende een zeer fraaje beschryving van dit magtig eyland, enz. (Dordrecht-Amsterdam 1726). Derde boek, p. 106. Van Baijen liet in 1735 een brug over dit kanaal aanleggen, Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, 1610-1767, deel 9, 1729-1738, 668: <https://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/generalemissiven/#page=0&accessor=toc&view=homePane>. Het huis werd na het overlijden van Van Baijen en Urwijn in augustus 1736 door de Weeskamer te Batavia verkocht voor 11.910 rijksdaalders, omgerekend ruim 375.000 euro. NL-HaNA Toegang 1.04.18.01, Inventaris van het archief van de Weeskamer te Batavia, inv. nr. 9647, Journalen 1736-1737, scan 68.

(3) Zie hiervoor bijvoorbeeld: Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015); Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015).

(4) NL-HaNA Toegang 1.04.02 VOC, I/E.4 Kopie uitgaande stukken van Gouverneur-Generaal en Raden, inv. nr. 989, pp. 160r-161v (scan 191-192). Raad van Indië meldde het overlijden van Herman aan de Heren Zeventien in de Republiek en verzocht om een vervanger van Herman. Voor het overlijden van Anna Elisabeth, zie noot 5.

(5) NL-AhGldA Toegang 2000 Oud Archief Arnhem, inv. nr. 55 Commissie en Politieboek, fol. 213 (scans 0225): <https://permalink.geldersarchief.nl/EA5D2AFB4C024680BFA591889208EB55>.

(6) NL-HaNA Toegang 1.04.18.01, Inventaris van het archief van de Weeskamer te Batavia, 1700-1791, speciaal inv. nr. 9647 (1736-1737): <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.18.01/invnr/%40I.?query=1.04.18.01&search-type=inventory&start=0&searchAfter=1%2C%40I>.

(7) NL-HaNA Toegang 1.04.18.01, inv. nr. 9647, respectievelijk folio 244 (scan 126) en folio 62 (scans 35): https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.18.01/invnr/9647/file/NL-HaNA_1.04.18.01_9647_0001?eadID=1.04.18.01&unitID=9647&query=1.04.18.01.

(8) NL-HaNA Toegang 1.04.18.01, inv. nr. 9647, folio 181 (scan 94), post boeking in november 1736. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.18.01/invnr/9647/file/NL-HaNA_1.04.18.01_9647_0001?eadID=1.04.18.01&unitID=9647&query=1.04.18.01; zie ook hierboven noot 5.

- (9)** NL-HaNA Toegang 1.04.02 VOC, inv. nr. 2360, Overgekomen brieven en papieren uit Indië, fol. 788 (scan 0442): https://www.nationaal-archief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/2360/file/NL-HaNA_1.04.02_2360_0442?eadID=1.04.02&unitID=2360&query=2360. Voor een gedetailleerd overzicht van de bemanning, passagiers en andere zaken, zie vanaf scan 0438.
- (10)** NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 523, fol. 214V (scan 434). <https://permalink.geldersarchief.nl/8AABE-674A015412C8BF62F51480FF64E>.
- (11)** NL-AhGldA Toegang 2000 Oud Archief Arnhem, inv. nr. 55 Commissie en Politieboek, fol. 213-215 en 219-221 (scans 0225-0227 en 0230-0233): <https://permalink.geldersarchief.nl/EA5D2AFB-4C024680BFA591889208EB55>. De Greve was op dit moment nog 'burger en gemeensman', vanaf 1754 maakte hij deel uit van de magistraat.
- (12)** NL-AhGldA Toegang 2000 OAA inv. nr. 56 fol. 155 (scan 0159). <https://permalink.geldersarchief.nl/4140B593550748DAA9A9FC64A-4D3A968>. Willem van Baijen had een 'huis en erf staande in de Koningstraat, met zijn stallingen achter in de Crommen Elleboog uitkomende': NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 427, fol. 43r-44r: <https://permalink.geldersarchief.nl/FBCBA9AC824E46B2B2B5924C-44D83E09>. Hij was daarnaast van ca. 1720 tot aan zijn dood eigenaar van Huis Zypendaal, dat in deze tijd nog vooral in de zomermaanden als buitenhuis werd gebruikt. Een directe familieband tussen de kinderen van Baijen en de Arnhemse regentenfamilie Van Baijen is aannemelijk, maar nog niet exact vastgesteld. Dat Adriana bij Willem inwoonde kan een aanwijzing zijn en is ook een mogelijke verklaring voor het verblijf van Anna Lucretia in Voorburg. In een latere akte noemt Adriana een zus van Willem van Baijen 'nigt', zie noot 17.
- (13)** NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 523, fol. 290vs (scan 586), procuratie 13 mei 1740. <https://permalink.geldersarchief.nl/8AABE674A015412C8BF62F51480FF64E>. Zie ook: NL-AhGldA Toegang 2000 OAA inv. nr. 56 fol. 136 (scan 0140): <https://permalink.geldersarchief.nl/4140B593550748DAA9A9FC64A4D3A968>.
- (14)** NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 523, fol. 218v-219 (scan 442-443). <https://permalink.geldersarchief.nl/8AABE-674A015412C8BF62F51480FF64E>. Via het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, kan een calculatie gemaakt worden naar een vergelijkbare 'koopkracht' in 2021: <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>. 119.701 gulden is omgerekend bijna anderhalf miljoen euro.
- (15)** Zie bijv. NL-HaNA Toegang 1.04.18.01, inv. nr. 9647, folio 651 en 652 (scans 329-330); inv. nr. 9732, fol. nr. 385 (scan 448). Het totaalbedrag van de boekingen m.b.t. 'den boedel van vrouwe Anna Elisabet Urwijn' in 1736-1737 is maar liefst "145.899:46" rijksdaalders, omgerekend ruim 4,5 miljoen euro: inv. nr. 9733, fol. nr. 386 (scan 447).
- (16)** NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 523, fol. 290 (scan 585) en fol. 330 (scan 665): <https://permalink.geldersarchief.nl/8AABE-674A015412C8BF62F51480FF64E>.
- (17)** NL-AhGldA, Toegang 0525 Huis Rosendaal, inv. nr. 649: <https://permalink.geldersarchief.nl/E040C07C1579470D8DD123694F21C0D6>. De genoemde 'nicht' Gerarda is de zus van Willem van Baijen.
- (18)** NL-HaNA Toegang 1.04.02 Inventaris archief VOC, Overgekomen brieven en papieren uit Indië, inv. nr. 2613, Tweede boek: Batavia 1745, pagina 459 en 461 (scan 93-94 en 101). <https://www.nationaal-archief.nl/onderzoeken/index/nt00348/7c254966-ab66-102e-8314-0050569c51dd>.
- (19)** NL-AhGldA, 2066 Sonsbeek, inv. nr. 59 (scan 1): <https://permalink.geldersarchief.nl/3E66F651DF5A4CF5950ADC51BD907544>; NL-AhGldA, 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 426 fol. 304r-304v (scans 613-614): <https://permalink.geldersarchief.nl/EAC453D3FA444052A7B54F0E280C72F5>.
- (20)** G.A. Kuyk, 'De geschiedenis van het landgoed Sonsbeek bij Arnhem', in: *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre XVII* (1914) pp. 85-119, speciaal pp. 100-102. Zie ook NL-AhGldA, 2066 Sonsbeek, inv. Nrs. 58-63; NL-AhGldA, 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 427, fol. 48r-48v (scans 101-102): <https://www.geldersarchief.nl/bronnen/archieven?mivast=37&mizig=210&miadt=37&miaet=1&micode=2003&minr=1026867&miview=inv2>.
- (21)** G.A. Kuyk, 'De geschiedenis van het landgoed Sonsbeek bij Arnhem', in: *BMVG XVII* (1914), p. 101.
- (22)** NL-AhGldA, Toegang 0176 DTB Arnhem, inv. nr. 1333, scans 119-120. Ondertrouw Culemborg, Regionaal Archief Rivierenland, DTB Culemborg Archief 881, inv. nr. 68.
- (23)** Johannes Jongbloet studeerde rechten in Utrecht in ongeveer dezelfde tijd als Alexander van Baijen, de jongere broer van Adriana. Jongbloet promoveerde in 1747. Beiden waren werkzaam aan het Hof.
- (24)** NL-AhGldA, Toegang 0176 Retroacta Burgerlijke Stand (RBS), Begraafboek Nederlands Hervormde Gemeente, 1738-1791 inv. nr. 160, fol. 67, scan 37.

Volgende eigenaren van Sonsbeek

Hoge gedeelte, Hartgersberg:

Johanna Jacoba Jongbloet (1750 -1787), dochter van Adriana van Baijen, was vanaf het moment dat zij volwassen werd in 1775 eigenaar van de Hartjesberg. Zij is op 19 augustus 1770 in Elst getrouwd met mr. Gerhard Belaerts, Heer van Wioldrecht en zij kregen meerdere kinderen. Op 4 augustus 1790 “heeft de Heer Mr. G. Belaerts voor zig zelve en in qualiteit als vader en wettige voogd van zijne onmundige kinderen bij wijlen vrouwe Johanna Jacoba Jongbloed in echt verwekt verkogt aan den Heer Jan Frederik Diemer en vrouwe Johanna Kops Echtelieden (...) het Heeren Goed Hartjesberg genaamd (...)”.(1) *Het echtpaar Diemer en Kops was eigenaar van de Hartgersberg van 1790 tot 1797. De volgende eigenaar was D. Ruijsch. In 1808 kwamen het hoge en lage gedeelte van Sonsbeek in handen van één eigenaar, baron Theodoor de Smeth.*(2)

Lage gedeelte:(3)

*1778-1797: burgemeester Gerhard Pronck.
1797-1806: Elisabeth Gertruy Scheltus, de echtgenote van Sebastiaan Cornelis Nederburgh (1762-1811) kocht het landgoed in 1797 voor 96000 gulden. Nederburgh was de laatste gouverneur-generaal van de VOC en op het moment van de aankoop nog overzee. Het echtpaar woonde vervolgens in Den Haag en verbleef in de zomer op Sonsbeek. Het Lusthuisje van Nederburgh uit 1800 werd de tuinmanswoning onder de volgende eigenaar De Smeth. Na de aankoop door de Gemeente Arnhem in 1899 werd het de ‘Theeschenkerij’ of ‘theepit’, het tegenwoordige Sonsbeekpaviljoen.
1806-1821: Bankier Theodorus baron de Smeth van Deurne en Liesselt kocht Sonsbeek voor 110.000 gulden. Op 1 september 1808 kocht hij ook het hoge gedeelte Hartgersberg voor 63.000 gulden. Met deze aankoop worden het lage en hoge gedeelte samengevoegd.
1821-1899: De volgende eigenaar was Hendrik Jacob Carel Johan baron van Heeckeren van Enghuizen, getrouwd met de bijzonder rijke bankiersdochter Elisa Williams Hope (1794-1860). Met haar kapitaal kocht het echtpaar Van Heeckeren het landgoed in 1821 Sonsbeek voor 210.000 gulden. Sonsbeek bleef tot 1899 in de familie.
1899-2024: Gemeente Arnhem.*

NOTEN

(1) NL-HaGldA, Toegang 2066 Landgoed Sonsbeek, inv. nr. 64. <https://permalink.geldersarchief.nl/916B185E63FB40CA812502FDA1B4AB9D>.

(2) Zie: NL-HaGldA, Toegang 2066 Landgoed Sonsbeek, vanaf inv. nr. 70.

(3) G.A. Kuyk, ‘De geschiedenis van het landgoed Sonsbeek bij Arnhem’, in: Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre XVII (1914) pp. 85-119, speciaal pp. 106-110.

Nederlanders, Afrikanen en Chinezen op Sonsbeek

Het echtpaar Nederburgh, Jonas van de Caab en tuinman Weng

Locatie: Tellegenlaan 30A

AUTEUR: DINEKE STAM

Theeschenkerij en een Chinees pontje

Het kleine gebouw links van het tegenwoordige Sonsbeekpaviljoen, is voorheen de Theeschenkerij' of 'theepit' dat in 1800 als 'Het Lusthuisje van Nederburgh' wordt gebouwd. Nederburgh heeft al in zijn functie van advocaat van de VOC te maken met thee: hij krijgt een overzicht van de thee die door de schepen Voorschoten, Generaal Maatsuiker, Barbesteyn en Goede Trouw in 1789 is aangevoerd en bewaart een verhandeling over de theehandel met China.

HET ZOGENAAMDE CHINESE PONTJE OP SONSBEEK, 1814 D.J.T. KERKHOFF. GELDERS ARCHIEF.

De Brabantse Notaris Nicolaas Esser Meerman en jonkvrouw Maria Catharina Gallé zijn in de vroege negentiende eeuw op huwelijksreis in Arnhem en worden 'zeer aangenaam overgezet' met 'een lief Chineesch pontje, lopende langs kopere schijven'. (1) Johanna Maria Nahuys (1780-1848) en mr. Pieter Verloren van Termaat (1779-1860) stappen na hun huwelijk in 1801 ook op dit pontje en zien 'in het Sonsbeek van mevrouw Nederburgh, zeer schoon door hare waterwerken, eenige Chineezen, die de heer Nederburgh uit de oost had meegebracht, & op zijn

plaats liet werken.'⁽²⁾ Deze mensen werkten op het land, maar in welke positie? In de inventaris van het veertien meter strekkende archief Nederburgh is alleen in de inleiding het woord Sonsbeek te vinden, wat is er in de stukken over hen te vinden?⁽³⁾ Had Nederburgh te maken met slavernij, en zo ja, hoe?

MINIATUURPORTRET VAN GERTRUY SCHELTUS, MEVROUW NEDERBURGH 1791 DOOR FRANS DELECOUR (C) NIET BEKEND.RKD.

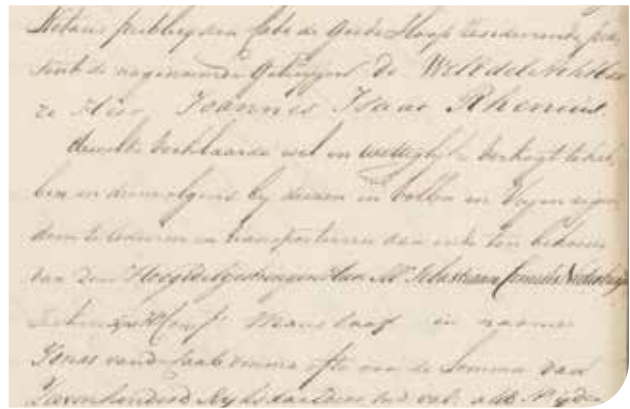

S.C. NEDERBURGH ROND 1800, COPIE DOOR C. DE COCK 1862. RIJKSMUSEUM.

Eigenaren van Sonsbeek

Elisabeth Gertruy Scheltus (1767-1822) koopt in 1797 het landgoed Sonsbeek voor 96.000 gulden. Zij is sinds 1787 de echtgenote van Sebastiaan Cornelis Nederburgh (1762-1811).(4) Nederburgh is de laatste gouverneur-generaal van de VOC, hij keert in 1800 terug naar de republiek, waar het echtpaar dan woont in Den Haag en op Sonsbeek. Nederburgh hoort bij de groep koloniale bestuurders die zich na terugkeer voor korte of langere tijd in Arnhem vestigen en in dit onderzoek aan de orde komen zoals Wolfert Simon van Hoogenheim vanuit Berbice, majoor Petrus Jacobus Runckel vanuit Elmina, en Rammelman Elsevier jr. vanuit Curaçao.

‘Betje’ Nederburgh, geboren Scheltus schrijft vanuit Sonsbeek veel brieven aan haar man en aan haar schoonvader, toen haar man nog in de Archipel was. Twee van zijn broers zijn ook in dienst van de VOC. In jaar van zijn huwelijk, 1787, kwam Nederburgh in dienst van de VOC, eerst als advocaat en vanaf 1791 in de functie van commissaris-generaal op de Kaap en in Indië, tot deze Commissie-Generaal in oktober 1799 werd ontbonden. Nederburgh wil graag terugkeren met eervol ontslag. Op zijn verzoek schrijft Betje in 1789 aan ‘het Comité den Generalen en Oostindischen bezittingen’ een ‘Requeste van E.G. Scheltus, huisvrouw van S.C. Nederburgh, in qual. van den generale gemachtigde van haren man’ hoe het met de beslissing over het eervol ontslag is gesteld en aansluitend reist ze persoonlijk naar Den Haag en spreekt betrokkenen.(5) Het ontslag moest een ‘secret besluit’ zijn, dus geheim, en Betje krijgt een mondelinge toezegging. Het duurt eindeloos voordat het ook formeel rond was, talloze brieven gaan met de postboot en deels over land van schoonvader naar Betje en haar man. Uiteindelijk vaart Nederburgh vanuit Batavia via de Kaap terug en belandt in Plymouth, waar hij lang moet wachten op een paspoort. Er is eenmaal sprake van bagage maar in geen van de brieven staat meer informatie over persoonlijk personeel of Chinezen die hij zou hebben meegenomen. Wel neemt Nederburgh twee kinderen mee, een van Fettmenger en een van Cloete, op hun verzoek.(6) Betje reist haar echtgenoot met hun kinderen tegemoet naar Bremen, in afwachting van de pakketboot naar Hamburg waarmee hij zou aankomen.

NOTARIËLE ACTE OVER DE ‘MANSLAAF JONAS VAN DE CAAB’, 1800. NATIONAAL ARCHIEF.

Bewoners van Sonsbeek: Jonas van de Caab

Nederburgh reisde niet alleen. Op de terugweg aan de Kaap kocht hij een man: Jonas. De notariële acte van de aankoop is bewaard gebleven. Opgemaakt door J.I. Neethling 8 februari 1800 op Cabo de Goede Hoop: Johannes Isaac Rhenius verklaart ‘in vollen vrijdom eigendom te transportereren aan de Hoogedelgestrenge heer Sebastiaan Cornelis Nederburgh zijn mansslaaf in name Jonas van de Caap’ en ziet af van het recht en eigendom op gemelde Jonas. Nederburgh zal ‘denselven’ gerechtigd zijn en blijven volgens Costume Social’.(7) Dat voor Jonas vrijdom noch recht gold, is duidelijk.

Jonas komt ook voor in het Sonsbeekse kasboek van Nederburgh, bijvoorbeeld op 5 februari 1801. Op 5 februari verdienen drie ‘meijden’ elk 15 gulden voor een kwartaal werk, de koetsier voor een kwart jaar huur 45 gulden en Jonas en Josef voor twee maanden huur resp. 14 en 12 gulden. Jonas’ achternaam staat er niet bij, dus helemaal zeker is het niet dat het dezelfde was. In juli en december 1803 krijgt Van den Bor voor ‘onderwijs voor de knecht Jonas tot den 8 sten dezes, 4 gulden’.(8) Hopelijk levert verder onderzoek meer kennis op over Jonas, vooralsnog is over hem behalve deze snippertjes in het archief niets terug te vinden. (9) Het is zeer waarschijnlijk dat Jonas dezelfde was als de Jonas van de Caab en dus in slavernij naar Arnhem kwam, op Sonsbeek heeft gewoond, geld verdiende met zijn werk en bij Van den Bor in Arnhem onderwijs kreeg.

WENG IN HET KASBOEK VAN NEDERBURGH 1801. NATIONAAL ARCHIEF.

Chinese arbeiders

Al op de eerste bladzijde van het kasboek van Nederburgh over 1801 komt ene Weng voor. Net als 'kinderen' en vijf 'Domestieken', bedienden in het huis, krijgt hij een nieuwjaarsgift. Zijn bedrag is het hoogste, tien gulden, voor zijn zoon Gerrit staat twee gulden genoteerd, terwijl de domestieken drie en de kinderen vijf krijgen. Een paar dagen later koopt 'baas Weng' voor 48 gulden mest. Weng is de tuinman, de tuinbaas. Op 1 juni 1803 krijgt Weng voor kostgeld van de lijfknecht en tuynknecht voor elk het normale bedrag van twee gulden per week.⁽¹⁰⁾ Op de Arnhemse overlijdensakte van Gerrit Weng uit 1816 staat XX bij de namen van de ouders, onbekend. Hij was de partner van Everdina Onderstal, die in 1824 in Arnhem overleed. Op 1 maart 1801 betaalt Nederburgh, negen gulden en twintig cent 'Aan vrouw Weng voor veertien flessen genever'. Meteen daaronder noteert hij zes gulden en zestig cent 'voor waschloon voor de zwarten' een post die vaker voorkomt in het kasboek met variabele bedragen.⁽¹¹⁾ Op 25 januari betaalt hij 'Aan Cicero' 16 gulden, en op 31 januari weer 'waschloon voor de zwarten' en tegelijk voor Solo Piet en Pluto, elk een gulden. Zijn dit mensen die hij in slavernij heeft meegenomen? De namen zelf (Cicero, Pluto), het feit dat Nederburgh alleen de voornamen, of helemaal geen namen noemt en de aanduiding 'zwart' waarmee in die tijd ook Aziaten werden bedoeld, duiden daar op.

Slavernij in de Indonesische Archipel en op de Kaap

Nederburgh ondertekent in 1799 als gouverneur-generaal een gedrukte ordonnantie die het 'lijfeigenen en slaven' verbod om goederen te verkopen, een

plakkaat dat in vier talen (Nederlands Chinees, Maleis en Javaans) zou worden aangeplakt zodat niemand onwetendheid kon voorwenden, wordt er expliciet bijgezet, voorbijgaand aan het feit dat vrijwel niemand onder hen de kans heeft gekregen te leren lezen of schrijven. Nederburgh is zelf slavenhouder en heeft zowel in zijn tijd aan de Kaap en in de Indonesische Archipel als na zijn terugkeer in Nederland met slavernij te maken. Een zaak ingediend bij de Raad van Justitie over een slaafgemaakte Porcia van de Weduwe Bode die door C.H.C. Wegener zou zijn ontvoerd, krijgt hij op Java als gouverneur-generaal onder ogen. Na zijn terugkeer is Nederburgh achtereenvolgens lid van de Commissie tot onderzoek van de handel op Oost-Indië, de Aziatische Raad, en vanaf 1806 werkt hij voor het ministerie van koloniën. De zes pagina's tellende memorie van R.G. van Polanen, raadslid van politie, over de invoer van slaven in de Kaapkolonie heeft hij waarschijnlijk met instemming begroet. Polanen pleitte voor handhaving van de slavernij. Na zijn terugkeer is Nederburgh achtereenvolgens lid van de Commissie tot onderzoek van de handel op Oost-Indië, de Aziatische Raad, en vanaf 1806 werkt hij voor het ministerie van koloniën.

ORDONNANTIE VAN NEDERBURGH: VERBOD VOOR 'LIJFEIGENEN EN SLAVEN' OM SPULLEN TE VERKOPEN. 1799. NL-HANA_1.10.59_201_0001.

NOTEN

(1) Geciteerd in: Jan Holwerda, Pontje en 'eenige Chineezers'. Aanteekeningen uit de 19e eeuw duiken op bij onderzoek. Het eerste voorbeeld gaat over 1813. In: *Info Bulletin Vrienden van Sonsbeek*, 2019, 3. p. 10

(2) Holwerda, p. 10 en <http://www.egodocument.net/egodocumenten-tot1814.html>: 452.

(3) Dit archief is in zijn geheel digitaal beschikbaar: N.A. NL-HaNA 1.10.59, Collectie Nederburgh.

(4) Kuyk, G. A., 'De geschiedenis van het landgoed Sonsbeek bij Arnhem', in: *Bijdragen en Mededelingen Vereniging Gelre XVII* (overdruk), p. 107.

(5) Nationaal Archief, 1.10.59 inv.nr. 660 Lijsten van ingekomen brieven van Sebastiaan Cornelis Nederburgh en van Elisabeth Geertruy Nederburgh-Scheltus, met korte inhoudsopgave 1791 december 3 - 1802 mei 20. Inderdaad zit dit stuk in het archief van Nederburgh, 1.10.59 inv. nr. 810: Extrakt-resolutie (geheim) van het Committé tot de zaken van de Oost-Indische Handel en Bezittingen over het meedelen van het ontslag van Nederburgh aan zijn echtgenote. Het schip waarmee hij vanuit de Kaap vertrok, de Catharina en Johanna was (nog) niet in de <https://esta.iisg.nl/>, exploring east indian slavery database terug te vinden, nog de eerdere schepen naar en van Batavia.

(6) N.A. 1.10.59 inv.nr. 660. Een van de kinderen was Anozie, die komt meerdere keren voor in het kasboek '4 maanden onderwijs kostgeld in verschotten voor H. Cloete, verscheenen Nov 1805'. 1.10.59 inv. nr. 1070. 20 jan 1806, scan 101, zie ook scan 85. De naam Anozie komt voor in de Pensioenregisters van de Landmacht, 1795-1810, archief 2.01.15, inv. nr. 175/173/172, folio 1/36/22.

(7) Nationaal Archief, 1.10.59 inv. nr. 1066 Akte van transport van een slaaf, genaamd Jonas, door J.I. Neethling aan Sebastiaan Cornelis Nederburgh, Kaap de Goede Hoop. Afschrift 8 februari 1800. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.10.59/inv-nr/1066/file/NL-HaNA_1.10.59_1066_0002

(8) N.A. 1.10.59 inv. nr. 1070, juli en december 1803 scans 58 en 62.

(9) Ik vond althans geen hits in de genealogische sites of op het Gelders Archief. Nauwkeurige lezing van het hele kasboek (200 pagina's) levert misschien nog meer kleine opmerkingen op.

(10) N.A. 1.10.59 inv. nr. 1070, Kasboek, scan 56, 58

(11) N.A. 1.10.59 inv. nr. 1070, Kasboek bijvoorbeeld scans 3, 5, 7

Sonsbeek in de negentiende eeuw, de familie Van Heeckeren

Het kapitaal van Hope & Co

Locatie: Sonsbeekpark

AUTEUR: DINEKE STAM

GEZICHT OP BUITENPLAATS SONSBEEK, 1827 - 1873, DOOR HENDRIK WILHELMUS LAST (TOEGESCHREVEN AAN), UITGAVE WEDUWE HUYGENS. RIJKSMUSEUM.

Het echtpaar Nederburgh-Scheltus verkoopt Sonsbeek in 1808 aan baron Theodoor de Smeth, die het hoge en lage gedeelte samenvoegt tot een enorm landgoed. De Smeth verkoopt het in 1821 aan het echtpaar Van Heeckeren-Hope. De rest van 19de eeuw blijft Sonsbeek in handen van de familie Van Heeckeren. Hendrik Jacob Carel Johan baron van Heeckeren van Enghuizen (1785 - 1862) en Elisa Williams Hope (1794-1860) zijn in 1816 getrouwd. Zij erft een enorm kapitaal van haar vader, John Williams Hope, nadat hij in 1813 overlijdt. Haar moeder Anna Goddard laat haar - naar we kunnen aannemen - ook het nodige geld na bij haar dood in 1820. De koopsom in 1821 is 210.000 gulden.

Bestuurlijke functies

Hendrik Jacob Carel Johan Van Heeckeren van Enghuizen en Beverweerd, ook wel Van Heeckeren van de Beurze genoemd is lid van Provinciale Staten van Gelderland van 1814 tot 1861, 25 jaar hiervan namens de ridderschap. Namens Gelderland is hij vanaf de start in 1815 tot een jaar voor zijn dood lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal (1815-1861).(1)

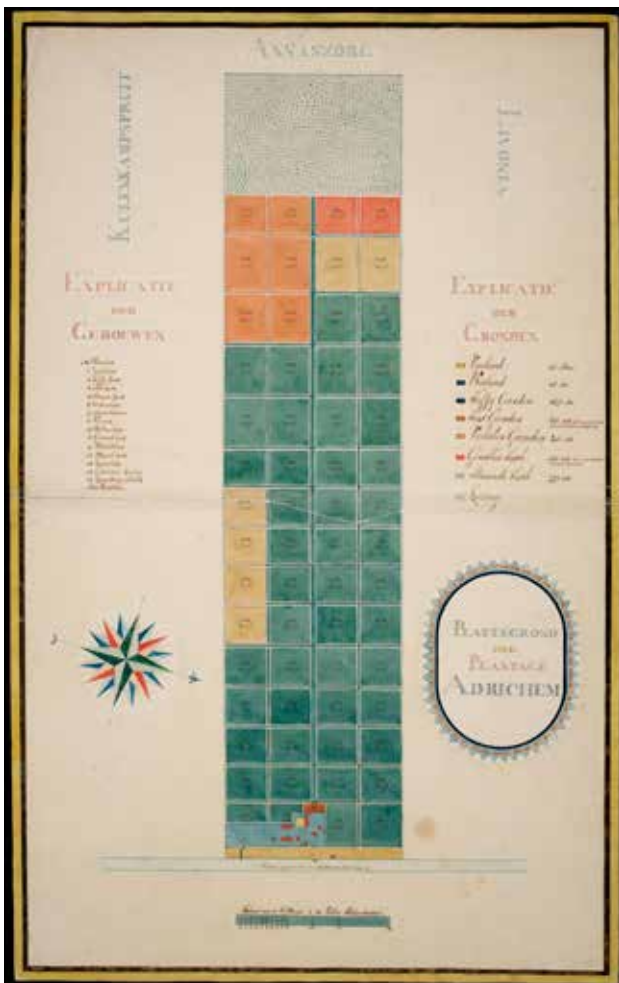
ELISA WILLIAMS HOPE DOOR NARCISSE GARNIER. RKD.

HENDRIK JACOB CAREL JOHAN BARON VAN HEECKEREN, KOPIE NAAR EEN SCHILDERIJ VAN NARCISSE GARNIER, 1828, RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED.

Herkomst kapitaal

Het kapitaal van John Williams komt voort uit de bankiersfirma Hope & Co., later opgegaan in de ABN AMRO. Recent onderzoek in opdracht van de bank wijst uit dat Hope & Co. zich in de 18e eeuw intensief heeft beziggehouden met financiering van plantages in het Caribisch gebied en later ook in de Verenigde Staten. Daarnaast is de bank betrokken bij de handel in en dienstverlening rondom slavernij-gerelateerde producten als suiker, koffie en diamanten. Om haar investeringen te beschermen, grijpt Hope & Co. soms direct in bij de bedrijfsvoering van plantages, wat grote gevolgen heeft voor het dagelijks leven van de slaafgemaakten. Tot aan de afschaffing van de slavernij in Nederland, in 1863, blijft de firma actief op dit terrein. (2) Tussen een kwart en een derde van alle opbrengsten van het bedrijf in de steekjaren 1770 en 1790 kwam voort uit slavernij. (3)

OVERZICHTSKAART VAN PLANTAGE ADRICHEM, ONDERAAN DE WOONHUIZEN VAN DE SLAVENHOUDER AAN HET KANAAL EN DE SLAAFGEAAKTEN DAARACHTER. DONKER ROODBRUIN DE KOSTGRONDEN WAAROP ZIJ VOEDSEL KWEEKTEN. GROEN DE KOFFIEGRONDEN. DOOR LANDMETER MOSEBERG, CIRCA 1800. COLLECTIE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM. (VIA DIKLAND)

Adrichem

Hope & Co verstrekt leningen op de plantages Palmeneribo en Suribombo en Waterland en Adrichem in Suriname. De winsten daaruit komen van slavenarbeid. Waterland en Adrichem bestaan nog in 1863, de 28 eigenaren van Adrichem krijgen compensatie voor de emancipatie van respectievelijk 190 vrijgemaakten (met namen als Baan, Beek, Berg, Van Doimen, Entingh, Hartok, Heide, Kohino, Moedig, Roden, Van Zuil, Zuinig en Zwitser). Pieter Kerkhoven die in Arnhem woont is een van de gecompenseerden. De meeste Kerkhovens komen uit Deventer, gehuwden en ongehuwden. Onder hen zijn Tweede Kamerleden, er is een domineesvrouw in Elst, een hoogleraarsvrouw uit Amsterdam, de vrouw van een militaire professor uit Breda, en Eduard Julius Kerkhoven woont op Java. (4)

FRAGMENT MET DE NAAM VAN PIETER KERKHOVEN VAN HET PAGINA'S LANGE NOTARISSTUK BIJ DE COMPENSATIECLAIMS, UIT HET ARCHIEF VAN DE REKENKAMER. NATIONAAL ARCHIEF.

NOTEN

- (1) Bron: Nederland's Adelsboek ('s-Gravenhage 1903-) 84 (1994) 283.
- (2) <https://art-heritageabnamro.nl/historische-collectie/media-bank-historische-collectie/detail/c0124ff1-ff7f-5db8-a0d0-a4091f-c0088b>.
- (3) Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO. Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen. Amsterdam: IISG. p. 12.
- (4) N.A. 2.02.09.08 inv. nr. 223 Plantage-slaven Suriname: plantages A-B. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.02.09.08/invnr/223/file/NL-HaNA_2.02.09.08_223_0026

Een Arnhemse Gouverneur van Suriname

Johan Coetier, gouverneur en plantage-eigenaar

Locatie: Bentinck of Swaanesteeg, huis van de familie Coetier

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

Johan Coetier solliciteerde in 1718 op het Gouverneur-Generaalschap van de kolonie Suriname. Als weduwnaar vertrok hij met zijn zes jonge kinderen naar Paramaribo. Hij kwam na minder dan twee jaar in de kolonie te overlijden. Zijn kinderen erfden zijn plantage in Suriname, maar vertrokken zelf weer naar Arnhem.

Johan Coetier

Johannes, Johan, Coetier werd op 14 januari 1659 gedoopt in Arnhem. Hij begon zijn werkzame leven als rentmeester in het bestuur van de stad Arnhem, maar klom snel op in de militaire ranken. Hij vocht in Hongarije als wachtmeester en werd commandant van Bonn. Hoogstwaarschijnlijk ontmoette hij hier de vrouw waar hij rond 1697 mee trouwde: Barones Eleonora Johanna Catharina Schwarzenau. Samen kregen zij tussen 1699 en 1713 zes kinderen: Johanna Elisabeth, Carel Jacob Willem, Henrietta Agneta, Charlotte Maria, Adriana Dorothea en Johanna Dorothea.(1) In 1713, vermoedelijk in het kraambed van Johanna Dorothea, kwam Eleonora te overlijden. De kinderen groeiden op in Arnhem, waar Coetier familie en vrienden had.

De nieuwe Gouverneur-Generaal van de kolonie Suriname

In 1718 stuurde Coetier een open sollicitatie naar de Directeuren van de Sociëteit van Suriname, hij had vernomen dat de Gouverneur-Generaal van Suriname, Johan Mahony, was komen te overlijden. Coetier motiveerde zijn verzoek door aandacht te richten op zijn militaire carrière. De koloniale overheid van Suriname was in het begin van de achttiende eeuw in strijd met de inheemse bevolking en de groepen marrons (slaafgemaakten weggevlucht van de plantages) die eigen dorpen stichten en vanuit het oerwoud aanvallen op plantages uitvoerden. Coetier paste in een lijn van militaire gouverneurs en de

Sociëteit stelde hem daarom op 2 maart 1718 aan. Coetier kreeg een salaris toebedeeld van 6000 gulden per maand.(2)

Vertrek naar Suriname en aankomst in de kolonie

Nadat Coetier was aangesteld in maart 1718 was het tijd om voorbereidingen te treffen. Hij zou vertrekken naar Paramaribo en zijn familie, bestaande uit zijn zes kinderen, moest mee. Om dit mogelijk te maken moest men een schip contracteren, de bezittingen en meubels die mee moesten naar de kolonie richting een haven verhuizen, om vervolgens aan de reis te beginnen die zeker zes tot acht weken zou duren.

De kosten van deze verhuizing vielen grotendeels aan de Sociëteit van Suriname. Het schip de Agatha werd gecontracteerd en uit het contract blijkt dat voor 1600 gulden Gouverneur Joan Coetier en zijn familie naar Paramaribo zouden worden gebracht, een grote som. De familie bestond uit zestien personen volgens deze correspondentie. Naast de zeven Coetiers gingen er dus nog negen anderen mee naar de kolonie. Volgens de Sociëteit waren dit een gereformeerde officier genaamd Schwarz, en een aantal dienstboden. Ook zou de familie vergezeld worden door 25 soldaten die ieder 30 gulden vergoeding kregen voor deze reis.(3) Samen met bagage en meubilair kwam het schip Agatha in november 1718 aan in Paramaribo.(4)

Strijd tegen de weglopers

Als Gouverneur-Generaal vestigde Coetier zich volgens traditie in het Gouverneurshuis in Paramaribo. Vanuit hier moest hij de kolonie bestieren. Samen met de planters zat hij in verschillende raden zoals het hoogste orgaan: de Raad van Politie. Het was hun verantwoordelijkheid om de orders van de Directeuren van de Sociëteit van Suriname op te volgen en de kolonie een succes te maken. Een

van de grootste problemen waar de kolonie op dat punt mee kampte was het weglopen van tot slaafgemaakten. Dit betekende niet alleen een verlies van arbeidskracht voor de plantage-eigenaren, en ook een 'verlies van bezit', het vormde ook een gevaar. De omgeving van Suriname leende zich uitstekend voor weglouppogingen. Het woud was diep en onbegaanbaar en de inheemse volkeren die waren verdreven door de kolonisten waren vaak bereid om weggelopen tot slaafgemaakten op te vangen of wel te gedogen als aparte stammen. Vanuit deze marrondorpen werd constant verzet gepleegd tegen de kolonisten, waarbij zij een doeltreffende strijd voerden met de planters. Bij het aanvallen van een plantage gingen nog meer tot slaafgemaakten over tot verzet en dit versterkte de dreiging voor de kolonisten enkel.(5)

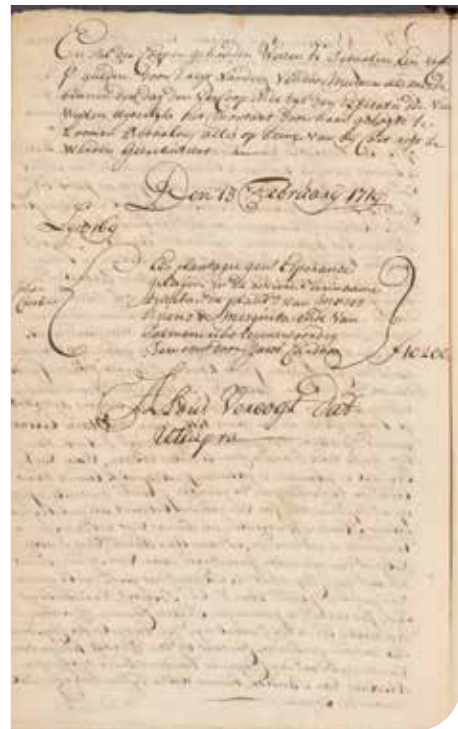
De koloniale overheid vaardigde beloningen uit voor planters die op eigen houtje op zoek gingen naar marrondorpen om deze te vernietigen. En vaak werd ook een beloning uitgelooft voor het vinden van een weggelopen tot slaaf gemaakten. De straffen op de plantages werden zwaarder en zwaarder, wat juist het weglopen in de hand speelde. Toch drong dit niet door tot gouverneur Coetier en de Raad van Politie. Op 22 juli 1721 werd daarom een plakkaat uit gevaardigd waarin de doodstraf kwam te staan op het weglopen door tot slaafgemaakten.(6)

Aankoop L'Esperance

Naast politiek besturen was Coetier ook gemotiveerd om zich te vestigen als planter. Op 13 februari 1719 kocht hij daarom de plantage L'Esperance. De plantage was gelegen aan de Suriname rivier en werd verkocht omdat de eerste eigenaren niet op tijd aan hun schulden aan de koloniale overheid hadden voldaan. Johan Coetier betaalde f10200 voor de plantage en werd eigenaar van de gronden, tot slaafgemaakten en alles wat nagelvast zat, en was vastgelegd in een inventaris.(7)

De inventaris omschrijft een kleine suikerplantage met een gunstige ligging. Hoewel een suikermolen en kookhuis aanwezig waren blijkt uit de inventaris dat het meeste gereedschap als 'onbruikbaar' en 'onbequaam' wordt omschreven. Om winst te maken zou Coetier dus moeten investeren in het opknappen van de plantage. Met de koop kocht Coetier ook tot slaafgemaakten

aan. 37 mannen, 20 vrouwen, 4 jongens en 3 meisjes. Een van de mannen die werkzaam was op de plantage heette Galant, en bij het opmaken van deze inventaris werd hij geregistreerd als weggelopen. Meer weten we niet over hem, ook niet of hij ooit (gedwongen) terugkeerde naar de plantage. Voor sommige mensen die als slaafgemaakte werden geregisteerd op deze inventaris zijn functies zoals timmerman of kokkin vermeld, maar andere persoonlijke informatie werd buiten beschouwing gelaten.(8)

AANKOOP L'ESPERANZE 1719 DOOR JOHAN COETIER VOOR 10200.
BRON: NL-HANA_1.05.03_248_0373.

De erven Coutier

Die plannen die Coetier had voor zijn plantage, zijn gezin en zijn gouverneurschap bleven on vervuld. De exacte datum is onduidelijk, maar op 1 september 1720 kwam Coetier te overlijden. De kolonie Suriname was na amper 3 jaar gouverneurschap, waarvan de helft in Suriname, hun gouverneur kwijt, en de zes kinderen van Coetier bleven als wezen achter in het Gouverneurshuis. De kinderen van Coetier waren allen onder de 25 en daarom volgens het vroegmoderne recht minderjarig. Enkel Carel Jacob, de oudste jongen werd gezien als mondig door de dood van zijn vader en het was daarom ook zijn verantwoordelijkheid om samen met de aangestelde voogden van zijn zussen de verhuizing naar de Republiek te organiseren.

Het testament dat Coetier achterliet zorgde voor problemen. Veel van zijn overzeese bezittingen waren niet erkend in dit testament en omdat Coetier stierf als weduenaar werden zijn onmondige kinderen evenredig erfgenaam van zijn bezit en boedel.(9) Het bleek daarnaast dat Coetier de som voor de plantage L'Esperance nog niet had voldaan en een schuld had bij de West Indische Compagnie voor het aanleveren van tot slaafgemaakten aan de plantage. Naast het afhandelen van de boedel moesten de executeurs van het testament ook nog meer dan tienduizend gulden voldoen aan de Sociëteit.(10) De planters Adriaan Wiltens en Wilhelm Pedij waren aangesteld als executeurs, maar enkel over de bezittingen in Suriname.

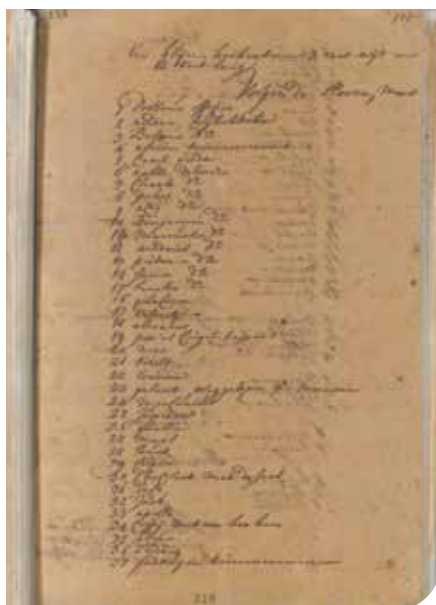
De kinderen werden ondertussen toevertrouwd aan voogden in de Republiek omdat zij zich in Suriname ver van 'hunne vrienden & geboorte plaats' bevonden. Het werd beter geacht als zij terugkeerden naar Arnhem. Op 9 juni 1721 kwamen zij aan in Amsterdam en tot 1722 woonden zij onder bescherming van hun voogden Abraham Lancel en Leonard Vermeulen in Den Haag(11). Later vertrokken zij weer naar Arnhem waar zij terecht konden bij vrienden en familie.

De schulden van gouverneur Coetier hadden ervoor gezorgd dat de kinderen zonder meubilair of andere bezittingen vertrokken waren. Alles wat achterbleef in Suriname werd verkocht om te voldoen aan de

schuldeisers. Een verzoek van de voogden aan de Sociëteit beschrijft dat de kinderen of 'pupillen' enkel bezaten 'wat zij aan hun lijf hadden' en dat zij diep in de buidel hadden moeten tasten om hen te voorzien van spullen die zij nodig hadden. De voogden, en de oudste zoon Carel Willem verzochten de Sociëteit meermaals om het resterende traktement van hun vader Johan te voldoen, een bedrag van 6000 gulden. (12) Carel Willem koos er al snel voor om zijn eigen koloniale dromen na te jagen. Op 30 november 1723 trad hij in dienst bij de VOC als onderkoopman. Hij kwam op 18 augustus 1725 in Batavia te overlijden.(13) Tegen deze tijd was de boedel van zijn vader nog steeds niet afgehandeld, maar de erfdelen waren nu volledig in bezit van zijn overgebleven zusters die vanuit Arnhem zouden pogen de plantage nieuw leven in te blazen.

NOTEN

- (1) Carel willem: Reg.Arch.Nijm: 520, 2267, folio 255
- (2) Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNA), 1.05.03, inv.nr. 9, scan 110.
- (3) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 9, scan 119.
- (4) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 25, scan 161.
- (5) Julien Wolbers, *Geschiedenis van Suriname*, door J. Wolbers (H. de Hoogh, 1861), 137–45.
- (6) Dit plakkaat werd voor Coetier postuum uitgebracht.
- (7) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 248, scan 373.
- (8) NL-HaNA, 1.05.11.14, inv.nr. 156, 223.
- (9) NL-HaNA, 1.05.11.14, inv.nr. 3, 31.
- (10) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 10, scan 39 en 72 en inv.nr. 26, scan 79.
- (11) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 25, scan 330.
- (12) NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 10, scan 71 en inv.nr. 26, scan 98.
- (13) NL-HaNA, VOC Opvarenden database. Carel Willem Coetier.

LIJSTEN TOT SLAAFGEMAAKTEN AANGEKOCHT DOOR JOHAN COETIER NL-HANA_1.05.11.14_156_0229.

De mannen van de vrouwen Coetier

De plantage L'Esperance in beheer van Rudolph Huygens, de man van Henrietta Agneta Coetier

Locatie: Park Klarenbeek

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

De Arnhemse Gouverneur-Generaal van Suriname, Johan Coetier liet zijn zes kinderen een plantage aan de Surinamerivier na: plantage L'Esperance. Zijn dochter Henrietta Agneta Coetier zou met haar man Everhard Rudolph Huijghens het beheer van de plantage overnemen. Huijghens was op dat moment burgemeester van Arnhem en was bijzonder gemotiveerd om de plantage een succes te maken vanuit Arnhem.

De kinderen Coetier terug in Arnhem

Johan Coetier vertrok in 1718 met zijn zes kinderen naar Paramaribo nadat hij was aangesteld als Gouverneur-Generaal van de kolonie Suriname. Johans vrouw Eleonora Schwartzenaauw was overleden in 1713. Hij nam zijn zes jonge kinderen mee: Johanna Elisabeth (1699-1729), Carel Jacob (1701-1725), Henrietta Agneta (1708-?), Charlotte Maria (1710? – 1752), Adriana Dorothea (1711-1771) en Johanna Dorothea (1713-1774).

GOVERNEMENTSHUIS EN PLEIN TE PARAMARIBO. GEZIGTEN UIT NEERLAND'S WEST-INDIEN (SERIETITEL) DOOR: JONKHEER JACOB EDUARD VAN HEEMSKERCK VAN BEEST. UIT RIJKSMUSEUM. RP-P-1911-321.

Hoe het leven van de jonge Arnhemmers was in Paramaribo is moeilijk in te schatten. Ze leefden in het Gouverneurshuis en waren omringd door hun vertrouwde personeel dat samen met hen naar Paramaribo was gereisd. Ook de tot slaafgemaakten die werkten als huisbedienden in het Gouvernementshuis moeten een onderdeel van hun leven zijn geweest. Maar of zij ooit de plantages verkenden? Een veiling van tot slaafgemaakten zagen op het plein op steenworp van het hun huis? De aanwezigheid van de kinderen is Suriname enkel af te leiden het toetreden van Johanna Elisabeth, Carel Willem en Henrietta Agneta in de Gereformeerde kerk in Paramaribo in 1718, 1719 en 1721.

Lang verbleven de kinderen sowieso niet in het Gouverneurshuis in Paramaribo. Op 1 september 1720 kwam hun vader te overlijden en de voogdij over de kinderen werd overgedragen aan de in Den Haag wonende Abraham Lansel en Leonard Vermeulen. De heren haalden de kinderen zo snel mogelijk terug naar de Republiek ongeacht de hoge kosten, wel 700 gulden. Vader Coetier bleek de Sociëteit en West Indische Compagnie geld schuldig te zijn en alles wat in Paramaribo onderdeel was van zijn boedel werd verkocht, alles behalve de plantage L'Esperance. De kinderen werden in Den Haag voorzien van nieuwe kleren en konden na enige maanden terecht bij familie en vrienden in Arnhem. Na vier veelbewogen jaren keerden zij weer terug in hun geboorteplaats.

Voogdij

De kinderen stonden gezamenlijk onder de voogdij van de heren Abraham Lansel en Leonard Vermeulen. Rond 1729 ging dit voogdijschap over op de heren Hendrik van Heteren en Johan Emants, die verbonden waren aan de familie Vermeulen door huwelijken, en vrienden van de familie waren. De brieven die de jonge vrouwen aan hun voogden schreven, voornamelijk een jaarlijkse gelukwens en verzoeken om geld, zijn vanaf 1729 bewaard gebleven. Op dit punt was de oudste dochter Johanna Elisabeth al overleden, hoogstwaarschijnlijk ongehuwd. Ook de enige zoon Carel was niet meer in leven. Hij ging in 1723 in dienst en stierf in 1725 in Batavia.

De vier pupillen

De vier dames die nog onder het voogdijschap vielen waren daarom Henrietta, Charlotte, Adriana en Johanna. Zij zouden in ieder geval tot hun 25ste levensjaar onder voogdij staan, behalve als ze voor die tijd trouwden of het *venia ætatis* verzochten: juridische meerderjarigheid. De voogden beheeren al hun financiële belangen. Deze bestonden uit de erfenis van hun vader, enerzijds spullen, onroerend goed en obligaties (aandelen), anderzijds de pensioenen waar zij na zijn dood nog recht op hadden. Ook de plantage viel onder deze erfenis en door de dood van Johanna en Carel bezat elk kind in 1729 een vierde.

Maria huwde in 1731 haar (achter)neef, Gerard Coutier en verhuisde hierna naar Bergen op Zoom en beheerde samen met Gerard haar zaken.(1) Henrietta huwde in 1733 Everhard Rudolph Huijghens.(2) Tegen deze tijd beheerden Hendrik van Heteringen en Johan Emants dus officieel slechts de financiële belangen van de jongste twee Coetier-dochters: Adriana en Johanna. Maar het blijkt dat zij tot het huwelijk van Henrietta verantwoordelijk bleven voor de correspondentie omtrent de plantage.

Zij onderhielden allereerst contact met de heren Wiltens en Talbot die het beheer van de plantage hadden overgenomen nadat Johan was overleden. Ten tweede correspondeerden zij met Theodoor Passalaigue, de koopman die in Amsterdam de geproduceerde suiker verkocht en een onmisbare schakel vormde in dit geheel.

Burgemeester Everhard Rudolph Huijghens

Everhard Rudolph Huijghens werd op 23 juli 1699 geboren in Arnhem. De familie Huijghens leverde meerdere burgemeesters van Arnhem, en Everhard werd er een van. Wanneer hij precies burgemeester werd is onbekend, net zoals de datum waarop hij kwam te overlijden. Wel is duidelijk dat hij op het moment dat hij met Henrietta huwde in 1733 reeds burgemeester was. Het stel kreeg een kind, Maria. Zij werd op 28 december 1738 geboren.

Slechte suiker

In de brieven aan de dochters Coetier van hun voogden wordt snel duidelijk dat het niet goed gaat met plantage L'Esperance aan de Surinamerivier. Op 19 mei 1729 schrijft Passalaigue aan Hendrik van Heteren dat de suiker afkomstig van L'Esperance van zulke slechte kwaliteit is dat het alleen te verkopen is

voor bodemprijzen. Passalagie doet in zijn brieven een constant verslag van de in het algemeen lage suikerprijzen. Franse suiker was in deze jaren volgens hem van hogere kwaliteit en was ruim beschikbaar, wat de rommelige suiker van Surinaamse plantages in een slechte handelspositie bracht. Van Heteren schreef hierop ook aan Wiltens en Talbot in de hoop dat de suiker verbeterd kon worden als de heren aangaven wat de oorzaak was van de slechte kwaliteit.(3)

Ondanks dit bleef de plantage wel al deze jaren draaien. De hoofdgelden betaald in naam van de erven Coetier laten zien dat er van 1725 tot 1735 gemiddeld 65 slaafgemaakten op de plantage werkten. Een afschrift dat werd meegezonden met een brief in 1730 liet zien dat Wiltens en Talbot twee slaafgemaakten aankochten en de plantage dus actief beheerden.(4)

Huijghens bemoeit zich met de plantage

Vanaf 1734 laat de correspondentie tussen de voogden en Passalagie zien dat Huijghens actief het erfdeel van Henrietta in de plantage begon te vertegenwoordigen. Henrietta en Huijghens kregen ook zeggenschap over het erfdeel van Charlotte Maria, waardoor hun belang in de plantage vijftig procent werd. De andere vijftig procent was het bezit van Adriana en Johanna Coetier en was in handen van de voogden Van Heteren en Emants.

In reactie op hun brief van 2 februari 1735 laten de voogden enigszins terloops aan de jongste Coetiers laten weten dat het niet goed gaat met de plantage in Suriname.(5) Dat de plantage weinig opbracht betekende dat er daarom minder te besteden was voor de dames. Deze mededeling zette een reactie in gang. Adriana en Johanna waren hecht met Henrietta en 'broer Huijghens', en leggen het probleem bij hen neer. Als familie, maar ook als mede-eigenaren van de kwakkelende plantage.

Verwaarlozing van de plantage

Wat volgde was een felle, alhoewel nog steeds krampachtig beleefde, brief van Adriana en Johanna aan hun voogden. In reactie op meer informatie over de gang van zaken op de plantage hadden de voogden Adriana en Johanna medegedeeld dat zij twijfelden of de vrouwen wel verstand van zaken hadden. Dit raakte een gevoelige snaar. De vrouwen reageren dat zij 'nog wel zo veel verstand van die zaken hebben, dat wij wel weten dat het in onze interesse is, zelfs onze ondergang

zou zijn, als wij niet gezamenlijk de handen ineenslaan en ons toeleggen op het verbeteren van de plantage.' Volgens de brief had Huijghens een brief gekregen van de beheerders Wiltens en Talbot, hem 'smekende' om de plantage niet geheel te gronde te laten gaan en te investeren in het kopen van nieuwe tot slaafgemaakten. Met tijd en onkosten zou het 'een van de beste plantages van Suriname kunnen worden.'

Met stevige woorden dragen Adriana en Johanna de voogden op om hun belangen beter te behartigen en niet langer de plantage te verwaarlozen. Het zou volgens hen beter zijn als hun geld niet langer werd geïnvesteerd in Nederlandse obligaties, maar in de plantage in Suriname.(6)

Ze besluiten hun brief met een voorzichtig verzoek en erkennen hoe goed de heren hun voogdij altijd hebben uitgevoerd. Indien zij het eens zijn met het plan van Huijghens en de jongste dochters, hopen zij dat de voogden dit willen uitvoeren en dus willen investeren in de plantage. Is dat niet het geval, dat de voogden een meerderjarigheidsverzoek zouden willen steunen.(7)

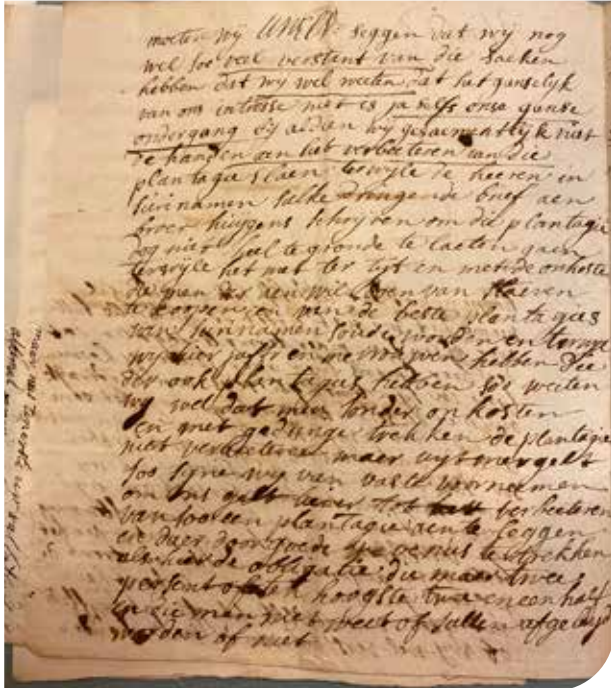
Investering in de plantages

Een snel geschreven antwoord van de hand van de voogden aan de dames is bijgevoegd in het archief. Tegen geen van hun punten gaan zij in, en ze laten de keuzes geheel bij Adriana en Johanna, die vervolgens besloten onder voogdij te blijven staan. Wel laten zij in het vervolg, in samenspraak met de voogden, burgemeester Huijghens de plantage bestieren. De correspondentie met Passalagie uit dezelfde jaren laat een voorzichtige investering zien in de plantage.

Vaatjes koffie voor burgemeester Huijghens

Van 1735 tot en met 1739 stonden Adriana en Dorothea nog gezamenlijk onder de voogdij van de heren Van Heteren. De brieven spreken na discussie over investeringen in de plantage niet meer over de zaken rondom de plantage. De correspondentie tussen de voogden en Passalagie laten aan de andere kant wel de betrokkenheid van Huijghens zien, die ook in andere archieven naar voren komt. Vanaf 1735 begint L'Esperance koffie te verbouwen. Een interessante wending omdat het Johan Coetier was die een rol speelde in het verspreiden van de koffieplant over Suriname en Berbice.(8) De opbrengst is gering en

Huijghens verzoekt Passalaguie de koffie direct naar Arnhem te sturen voor eigen consumptie. Vanaf 14 oktober 1735 ontvangt hij de helft van de koffie, de andere helft wordt verkocht ter opbrengst van de jonge pupillen.(9)

BRIEF VAN ADRIANA EN DOROTHEA AAN HUN VOOGDEN WAARIN ZIJ VECHTEN TEGEN DE ONDERGANG VAN HUN PLANTAGE.
NL-HANA, 3.20.88 INV.NR. 52, 20-09-1735.

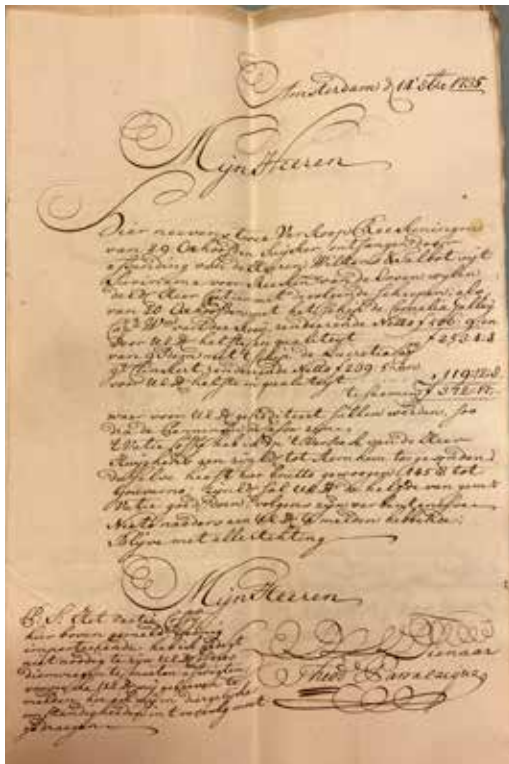
Henrietta en Everhard aan het roer van L'Esperance

Na het vervallen van het voogdijschap in 1739 lijkt het bestieren van de plantage, vanuit Arnhem en soms Amsterdam, volledig over te gaan op het koppel Huijghens. Zo stelt in 1742 Everhard nog een nieuwe boekhouder aan voor de plantage.(10) Burgemeester Huijghens komt voor 1749 te overlijden, waarmee Henrietta alleen het roer stond van de overzeese belangen van de familie. Charlotta Maria tekent in hetzelfde jaar de administratie van haar portie over aan haar zus.(11)

In de jaren zestig van gaan de machtigingen langzaam over op de kleinkinderen van de originele eigenaar gouverneur Johan Coetier. Sara Henrietta, de dochter van Charlotte Maria, trouwde met Jan Sausin, en in 1766 neemt hij haar erfdeel waar. Even later machtigt Sara ook Paul Jenatsch, de man die Maria, de dochter van Everhard en Henrietta huwde. Gasper van Pabst, de man van Johanna Dorothea nam het vierde deel van de belangen waar.(12) Het betekende een nieuwe periode voor L'Esperance.

Groei van L'Esperance

Gezamenlijk stellen de eigenaren een nieuwe waarnemer van de plantage aan: Pieter van Akere. En deze omslag ging gepaard met flinke investeringen, in ieder geval van Maria Charlotte, die in naam van haar dochter 12.000 gulden aan de plantage leent. (13) De opgestelde inventarissen in opdracht van Van Akeren laten een gestage waardevermeerdering zien van L'Esperance. In 1765 werd de plantage getaxeerd op een waarde van 70.621 gulden.(14) De plantage is dan ongeveer de grootte van 1000 tot 1500 akkers. Zeven jaar later in 1772 wordt de plantage opnieuw geïnventariseerd, het aantal akkers is gestegen tot 2000 en de waarde reflecteerde dit, L'Esperance was nu 143.777 gulden waard.(15) Het overlijden van vrijwel alle kinderen van Johan Coetier en het schenken van de erfdelen aan de jongste familieleden liet de plantage in het bezit van Paul Jenatsch, de man van Maria (de dochter van Henriette) en Jan Sausijn, de man van Sara Henrietta. Ook zij zouden nooit een voet zetten in Paramaribo, en aan het begin van de 19e eeuw zou de plantage voor het eerst verkocht worden aan iemand buiten de familie. L'Esperance is dus uiteindelijk honderd jaar in het bezig geweest van Arnhemmers.

BRIEF VAN ADRIANA EN DOROTHEA AAN HUN VOOGDEN WAARIN ZIJ VECHTEN TEGEN DE ONDERGANG VAN HUN PLANTAGE.
NL-HANA, 3.20.88 INV.NR. 52, 20-09-1735.

NOTEN

- (1) GA, 0176, inv.nr. 137, 01-05-1731 en NL-HaNA, 3.20.88, inv.nr. 35, 18/04/1729.
- (2) GAA, 0176, inv. nr. 1532.1 Valburg en Homoet, folio 9, 27-07-1733.
- (3) Inv 38, 25/02/1732.
- (4) NL-HaNA, 3.20.88, inv.nr. 36, 20/09/1730.
- (5) Inv. nr. 52, 02/04/1735.
- (6) Inv.nr. 52, 31/08/1735.
- (7) Inv.nr. 52, 20/09/1735.
- (8) Jan Jacob Hartsinck, *Beschryving van Guiana, of de Wilde Kust in Zuid-America ... door Mr. Jan. Jacob Hartsinck ...* (G. Tielenburg, 1770), 331.

(9) Inv. 41, 18/10/1735. Inv.nr. 42, 22/02/1736.

(10) SAA, 5075, inv.nr. 11281, akte 268580.

(11) Stadsarchief Breda, 0197.1, inv.nr. 0849, scan 463.

(12) West-Brabants Archief, Bergen op Zoom, 0050, inv.nr. 0920, 08-05-1766, en inv.nr. 770, 16/02/1768.

(13) West-Brabants Archief, Bergen op Zoom, 0050, inv.nr. 553, 12-04-1766.

(14) NL-HaNA, 1.05.11.14, inv.nr. 221, 93.

(15) NL-HaNA, 1.05.11.14, inv.nr. 236, 605.

De Berbice-connecties en de compensaties

De Arnhemse families Kip, Maurenbrecher, Roëll, Swaving en Westrik

Locatie: Koningstraat

KONINGSTRAAT 16, CA. 1810-1820, IN DE 17E EN 18E EEUW STADSVERBLIJF VAN ACHTEREENVOLGENS DE FAMILIE EVERWIJN EN BRANTSEN, VANAF 1830 WOONDEN DE FAMILIES ROËLL, WESTRIK, MAURENBRECHER EN SWAVING HIER. COLLECTIE DE KEMPENAER, TEKENING VAN C. THOMA, FOTOGRAAF BAS VAN SPANKEREN 2398.

KONINGSTRAAT ROND 1860, WAAR DE FAMILIES ROËLL, WESTRIK, MAURENBRECHER EN SWAVING WOONDEN. ARNHEM: GELDERS ARCHIEF, ARCH.NR. 1501-04 FOTOCOLLECTIE VOORMALIG GEMEENTEARCHIEF ARNHEM, INV.NR. 6194, 1860, FOTOGRAAF ONBEKEND.

AUTEUR: INEKE MOK

Plantage-eigenaren, administrateurs en directeuren bleven meestal een of meer generaties in de kolonie, en vertrokken dan weer naar Nederland of elders in Europa. En men leek elkaar wel weer te vinden, ook in Arnhem. Dat gold bijvoorbeeld voor de enkele tientallen mensen uit Berbice, Demerara en Essequibo, de kolonies naast Suriname, die na 1814 in Britse handen kwamen en later werden samengevoegd tot Guyana.

Families Kip, Maurenbrecher, Swaving en Westrik

De familie Kip, Maurenbrecher, Swaving, Westrik, Walenson-Gaillard vonden in de vroege negentiende eeuw in Arnhem en directe omgeving hun domicilie. En zij kenden elkaar. Sommigen waren in de kolonie geboren, maar ze deelden hun Europese afkomst en uiterlijk, wat anders lag voor Pieter Lesnod en Christiaan Lespau. Zij waren als slaafgemaakten meegenomen, en moesten onder meer in Arnhem, weliswaar als vrij persoon, maar zonder bezit en

volledig afgesneden van familiebanden, een nieuw leven zien op te bouwen. Hen brengen we in deze publicatie apart over het voetlicht. In dit spoor komen de connectie tussen een aantal personen uit met name Berbice die juist verdienden aan de slavernij. Dit is wel zeker: allemaal kenden zij Pieter Lesnod, aan wie een apart artikel is gewijd, zie pp. 160-167.

Neven Westrik en Roëll

Met de neven Johan Vincent Westrik en Charles Henri Roëll, kleinzoon van Catharina Gaillard uit Berbice, komen al gauw meer familienamen uit de kolonie in beeld. Onmiskenbaar kwam met een groot aantal van hen, naast herinneringen en wie weet welke omgangsvormen, ook geld van daar in Arnhem terecht, onder meer door compensaties bij de afschaffing van de slavernij in Guyana in 1834. Met de neven Roëll en Westrik wordt een deel van het netwerk ontknoopt. Mochten de namen de lezer doen duizelen? Dat is onontkoombaar, het gaat inderdaad om stevige, nauw verweven relaties.

BERBICE MET PLANTAGES IN 1798. UITSNEDE VAN: A CHART OF THE COAST OF GUYANA COMPREHENDING THE COLONIES OF BERBICE, DEMERARA & ESSEQUEBO, CAPT.N. THO.S WALKER (...) 1ST. OCTOBER 1798, VIA ATLAS OF MUTUAL HERITAGE.

PORTRET WAARSCHIJNLIJK VAN CHARLES HENRI ROËLL, DATERING 1825-1849, PRIVÉ-COLLECTIE, VIA RKD. HIJ IS DE ZON VAN HENRIETTE ELISABETH SWAVING EN CORNELIS ELIAS ROËLL EN STIEFZON VAN JOHAN FREDERIK LODEWIJK MAURENBRECHER.

Charles Henri Roëll en Johan Vincent Westrik – Van Gaillard naar Maurenbrecher

Johan Vincent Westrik was in 1802 geboren te Berbice en de een jaar oudere neef van Charles Henri Roëll te Amsterdam. De vader van neef Roëll had in Berbice gewerkt, terwijl zijn moeder en haar zuster er waren geboren en getogen, net als zijn oma, Catharina Gaillard. Ook zij woonden in Arnhem. De neven Westrik en Roëll werden beiden als twintiger advocaat en waren in Arnhem betrokken bij elkaars leven. Zo was Roëll in 1828 en 1838 aanwezig bij de aangifte van de geboorte van Westriks oudste dochters in Arnhem.(1) Op zijn beurt was Westrik aanwezig bij de geboorteaangifte van Roëlls dochters in 1838 en 1839(2). Ook oom Joannes Joseph Debets, die eerder op Westerveld had gewoond, was bij de laatste dopen. Hij woonde toen 'op de Beek', Westrik op 'het Geuzenkerkhof' dan wel het 'Oude Kerkhofsplein' in Arnhem.

De moeder van Johan Vincent Westrik, Henriette Elisabeth Swaving, was in Berbice al tweemaal weduwe geworden toen zij met hem - hij was toen hooguit vier jaar oud - naar Nederland was gegaan; in Haarlem

trouwde ze in 1807 met Johan Hendrik Lodewijk Maurenbrechter die ook in Berbice carrière maakte. Dikke kans dat het echtpaar met de kleine Johan Vincent te Haarlem tijdelijk onderdak had gevonden op de buitenplaats Stad en Vaart, waar het gezin Swaving vanuit Berbice even daarvoor zijn intrek had genomen. En met dit gezin waren meegekomen Christiaan van der Vaart en zijn vrouw, en Cornelis van der Stadt, alle drie in Berbice door de familie Swaving in slavernij gehouden. In 1807 werd op deze buitenplaats het dochttertje van Christiaan geboren en niet alleen zij maar ook Cornelis en Christiaan werden dat jaar te Haarlem gedoopt.(3)

Maurenbrecher keerde terug naar Berbice, getuige advertenties in *Berbice Gazette* en *Berbice Royal Gazette*, and *New Amsterdam Advertiser*. Onder meer verhandelde hij koffie, werd in 1814 commissaris van de oost-oever van de rivier Berbice voor het hof van politie en criminele justitie, en verwierf de plantages Oud Berestein en Christina's Rust.(4) Het kan zijn dat zijn vrouw en stiefzoon in Nederland waren gebleven. Op enig moment woonden Swaving en Maurenbrecher in ieder geval te Leiden en verhuisden ook zij, dat was in 1829, naar Arnhem.(5)

Toen Johan Vincent Westrik vader werd, had hij al carrière gemaakt: hij was rechter geworden en vervolgens raadsheer in het hof van Gelre. De neven hadden financieel gunstige huwelijken gesloten. Roëll was te Zevenaar gehuwd met de burgemeestersdochter ter plaatse, Westrik met Catharina Elisabeth Paradijs, in 1805 geboren te Berbice, dochter van advocaat Jan Antonie Paradijs uit Amsterdam en plantersdochter Catharina Christina Kip uit de kolonie Essequibo.

MINIATUURPORTRET VAN CATHARINA ELISABETH PARADIJS (1805-1866) ALS KIND, LATER DE VROUW VAN CHARLES HENRI ROËLL, IVOOR AQUARELVERF, GOACHE, 7 X 7,5 CM., 1808-1815, VIA RKD.

‘Berbice-connectie’

Illustratief voor de ‘Berbice-connectie’ zijn de namen van de getuigen bij de huwelijksaangifte in 1831 van deze dan 42-jarige Catharina Christina Kip, de schoonmoeder dus van Johan Vincent Westrik. De getuigen en bruidegom kenden elkaar via koloniale bezittingen en familiebanden te Berbice. Kip was al tweemaal weduwe, toen zij in Arnhem trouwde met Willem Hendrik Gerlings uit Haarlem en burgemeester van Bennebroek en Heemstede.(6) Bij de opstelling van de huwelijksakte was behalve Johan Vincent Westrik ook aanwezig advocaat Jacobus Mattheus de Kempnaer, eveneens met een Gerlings gehuwd (zij was oomzegger van de bruidegom) en Johan Hendrik Lodewijk Maurenbrecher, toen 51 jaar oud en inmiddels rentenier, de derde man van Westriks moeder.(7) Opvallend, de drie mannen Westrik, Kempnaer en Maurenbrecher zijn zes jaar later - Joannes Joseph Debets, oom van Roëll, is nu ook van de partij - getuige als de huwelijksakte opgemaakt wordt van haar twintigjarige nichtje Sarah Ann Kip uit Demerara en Pierre Antony Charbon, geboren in Amsterdam en ‘negociant’,(8) wat in zijn geval betekent dat hij deel uitmaakte van de Firma Charbon & Zonen, die halverwege de achttiende eeuw enorme belangen had in de Nederlandse koloniën en rond de eeuwwisseling verscheidene plantages bezat in Berbice en Suriname. (9)

LOGEMENT DREIJEROORD IN OOSTERBEEK ROND 1890. LANDGOED DREIJEROORD HAD JOHAN HENDRIK LODEWIJK MAURENBRECHTER GEKOCHT IN 1833. HIJ HAD ZIJN VERMOGEN ONDER MEER IN BERBICE OPGEBOUWD. FOTO OVERGENOMEN VAN WEBSITE HEEMKUNDE RENKUM, JANUARI 2024.

Koloniaal geld en compensaties

Met deze huwelijken bleef het geld uit de koloniën rondgaan in de families, die zo tot de bovenlaag van de Arnhemse bevolking behoorden. Ook bij de neven Roëll en Westrik, die bovendien allebei enig kind waren,

was koloniaal geld terechtgekomen. Roëll erfde in 1835 van zijn grootmoeder die plantages had gehad in Berbice. Zijn moeder, geboren Walenson en eerder weduwe van planterszoon Jan Abraham Swaving, kon nog aanspraak maken op een vergoeding bij de afschaffing van de slavernij op Brits grondgebied in 1834 (zie hoofdstuk Lesnod). Zij was niet de enige in Arnhem die gecompenseerd werd voor het aantal slaafgemaakten dat zij tot hun bezit in Berbice hadden gerekend. Ook Johan Hendrik Lodewijk Maurenbrecher kwam hiervoor in aanmerking, evenals Garlich Prass uit Duitsland. Feitelijk hoort deze Prass hier niet bij omdat hij toen tijdelijk in Velp verbleef bij ene Willem Jansen, daar overleed hij althans in 1840. Het aantal mensen voor wie zijn claim werd toegekend is echter zo hoog dat zijn naam moeilijk te negeren is: het lijkt te gaan om een compensatie voor ruim vijfhonderd personen. Maurenbrecher kreeg van de Britse kroon een compensatie toegekend voor in totaal 30 slaafgemaakten, van wie er 29 verbonden waren aan de plantage Buses Lust en Resolutie.(10)

Erven van belangen in plantages

Het fortuin dat Maurenbrecher in Berbice had opgebouwd en zijn bezittingen, zouden uiteindelijk bijna geheel terechtkomen bij zijn stiefzoon Johan Vincent Westrik, die door het kapitaal van zijn ouders, vader Johan Vincent Westrik en plantersdochter Elisabeth Henriette Swaving er al warmpjes bij zat. (11) Zij had met haar eerste man een financieel zeer gunstig huwelijk gesloten; de familie Westrik was direct of indirect verbonden aan het handelshuis Westrik & Pool in Amsterdam dat belangen had in vele plantages in Guyana of zelf (deel) eigenaar was.(12) Ook van de familie Swaving zou nog geld binnenkomen; in 1830, toen het echtpaar Maurenbrecher-Swaving al in Arnhem woonde, erfde Henriette Elisabeth Swaving via een van haar broers een derde van plantage De Liefde en voor een derde de hypotheek op het naastgelegen land van de plantage Zuid-Holland, beide gelegen in Berbice.(13) Op plantage De Liefde werden toen nog 234 personen in slavernij gehouden en hun waarde bepaalde mede het kapitaal dat de plantage vertegenwoordigde. Aan plantage Zuid-Holland waren in 1818 nog 42 slaafgemaakten gebonden, latere aantallen zijn niet bekend, maar wel bekend is dat in 1817 de plantage te koop werd aangeboden, inclusief gebouwen, ca. 54.000 koffieboomen en 44 'Koppen slaven'.(14) De plantage was

in 1830 waarschijnlijk niet meer in gebruik en de erfenis in 1830 betrof dus inderdaad alleen de grond. Hoeveel dit eigendom van mensen en grond haar opleverde, is (nog) niet terug te vinden.

Maurenbrechers omvangrijke testament

Henriette Elisabeth Swaving overleed in 1841, haar man Johan Hendrik Lodewijk Maurenbrecher in maart 1842, beiden aan de Koningstraat in Arnhem.(15) Johan Vincent Westrik was zijn enige erfgenaam, afgezien van legaten aan diverse familieleden. Hij erfde onder meer zijn huis met koetshuis in de Koningstraat, weidegrond in het Arnhemse Broek en 'het buitenverblijf Dreijen genaamd'. Het landgoed Dreijeroord omvatte een herenhuis, boerenerven, bouw- en weideland, bos- en weidegebied, een enorm stuk land onder de gemeenten Arnhem en Oosterbeek behorende. Onder de kop 'Schuldvorderingen' staan duizenden en tienduizenden guldens aan 'tegoeden en te vorderen bedragen' aan effecten en obligaties ten laste van onder meer Rusland, Pruisen en de Weense bank. Er waren ook verschillende leningen verstrekt aan de Nederlandse overheid, op onder andere de staatsschuld en 'vier duizend gulden Oost-Indische Losrente', tegen 98 $\frac{3}{4}$ procent rente. Daarnaast zijn er voor tienduizenden guldens schuldbekentenissen bij de Nederlandsche Handelmaatschappij en de Nederlandsche Bank. Een totaal tegoed van 278.447 gulden. Er waren ook openstaande rekeningen die nog voldaan moesten worden, veelal rekeningen – soms over meerdere jaren – bij lokale middenstand, voor reparaties en onderhoudskosten. In totaal bijna 10.000 gulden. Opvallend is dat Johan Vincent Westrik geen recht blijkt te hebben op hetgeen 'zijner moeder wijlen vrouwe Henrietta Elisabeth Swaving, met welke de Erflater in tweede huwelijk buiten gemeenschap van goederen was gehuwd'. De gespecificeerde zaken en grote bedragen zijn interessant. Het gaat namelijk om een 'restant van den verkoopprijs van de plantage Mara, Germania' voor 29.877 gulden; een 'gedeelte van den verkoopprijs van de plantage de Liefde en Zuid Holland benevens de Kinderen' voor 23.073 gulden; plus 'aandeelen in denzelfden verkoopprijs volgens extracten uit diezelfde boeken, verantwoord door de Heeren Westerlo en Co' à 71.000 gulden. Waarom had Johan Vincent geen recht op dit deel van de erfenis (van zijn moeder)? Wie er dan wel recht op had wordt overigens niet vermeld, of is dat bij lezing gemist?(16)

PORTRET VAN CHARLES HENRI ROËLL, NA 1860. PRIVÉ, COLLECTIE, VIA RKD.

Erfenis en overlijden

De afhandeling van de erfenis moest Westrik overlaten aan Johan Mattheus de Kempnaer, zijn rechterhand was verlamd. Hij maakte al wel gebruik van Dreijeroord, maar de erfenis heeft hij niet kunnen genieten, hij stierf amper een half jaar na Maurenbrecher, eveneens in de Koningstraat. Zijn weduwe Catharina Elisabeth Paradijs behartigde verder zijn belangen. Haar vermogen werd in 1850 aangevuld met de erfenis van haar moeder Catharina Christina Kip toen zij, inmiddels voor de derde keer weduwe geworden, in 1850 te Velp overleed. (17) Tot de erfenis behoorde onder meer grote stukken land met bebouwingen in Noordwijk. (18) Catharina Elisabeth Paradijs overleed in 1866, eveneens in het huis in de Koningstraat. (19) Haar beide dochters hadden nog de eerste steen gelegd voor de bouw van hotel Dreijeroord. Zij huwden in Arnhem maar vestigden zich uiteindelijk elders. Charles Henri Roëll ten slotte had in ieder geval in 1842, het jaar waarin zijn neef Johan Vincent Westrik was overleden, de stad al verlaten en bewoonde in Venlo huize Maagdenburg. Hij stierf in 1890 te Nijmegen. De connectie met Berbice, in de levens van beide neven te Arnhem nog zo duidelijk aanwezig was, verdween in de volgende generaties naar de achtergrond.

NOTEN

- (1) Gelders Archief, arch.nr. 0207, Burgerlijke stand Gelderland 1811-1902, inv.nr. 56.05, akte 3, 7 juni 1828 en inv.nr. 59.10, aktenr. 314, 30 juni 1838.
- (2) Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207, Burgerlijke stand Gelderland 1811-1902, inv.nr. 59.08, aktenr. 3, 2 januari 1838 en aktenr. 481, 7 oktober 1839.
- (3) Voor de datum van het huwelijk: Geneanet. Voor de bewoners uit Berbice op Stad en Vaart te Haarlem: Ineke Mok & Dineke Stam 2023, *Haarlemmers en de slavernij*, Haarlem: In de Knipscheer: 202-209.
- (4) Berbice Gazette, o.a. 6 november 1813, 4 februari 1814 en 1815, 23 september 1815.
- (5) Leidse Courant, 24 april 1829 en mei 1829. Adres te Leiden: Breede straat, Wijk 4, no 331.
- (6) Eerste huwelijk was met Paradijs, daarna met Hendrik Staal uit Berbice, met wie zij onder meer in huize Berbice te Voorschoten woonde.
- (7) Arnhem: Gelders Archief, inv.nr.0207, inv.nr. 146.01, akte 8, 27 januari 1831.
- (8) Arnhem: Gelders Archief, inv.nr. 0207-148.01 Huwelijksregister Arnhem, akte 67, volgnummer 18, 9 juli 1836.
- (9) Camilla de Koning z.j. 'Een familiebedrijf en park gebouwd op slavernij: Charbon & Zoon', digitale publicatie: <https://geschiedenisvan-zuidholland.nl/verhalen/verhalen/charbon-en-zoon/> . Bij het voormalig landgoed van de familie Charbon is een monument geplaatst, zie <https://mappingslavery.nl/portfolio/monumenten/>
- (10) Zie website Legacies of British Slavery, onder Maurenbrecher en Prass.
- (11) Zij is de zus van boven genoemde Jan Abraham Swaving.
- (12) Naam-lyst der bestierders, officieren, bediendens, en plantagien Op de Colonie Berbice, Wieronje, Canje en Wicki. [etc.], Amsterdam 1794, uitgewerkt/ digitaal beschikbaar via Paul Koulen.©.
- (13) Berbice Royal Gazette, and New Amsterdam Advertiser, May 5, 1830.
- (14) Zie voor aantal 1818 website Legacies of British Slavery, onder De Liefde (ook gepeld als Leifde en Liesde) en Zuid-Holland. C.C.Swaving biedt met J.C.Sprangen de plantage te koop aan, 's Gravenhaagse Courant, 16 april 1817.
- (15) Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207, overlijdensregister Arnhem, inv.nr. 385.02, akte 236, 20 juli 1841; idem inv.nr. 385.03, akte 127, 22 maart 1842.
- (16) Arnhem: Gelders Archief, Memories van Successie Kantoor Arnhem arch.nr. 0021-01, inv.nr. 51, akte 193-200, speciaal scans 274-279. https://www.geldersarchief.nl/bronnen/archieven?mivast=37&mi-zig=135&miadt=37&miview=tbl&milang=nl&mizk_alle=maurenbrecher Met speciale dank aan Aschwin Drost voor de poging dit testament te duiden en samen te vatten.
- (17) Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207, overlijdensregister Rheden, inv.nr. 3167.04, akte 30, 14 maart 1850, Velp. Opvallend nu is niet Essequibo, maar Demerara als geboorteplaats genoteerd.
- (18) Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0021 Memories van Successie, Kantoor Arnhem, inv.nr. 67, akte 8-12.
- (19) Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207, overlijdensregister Arnhem, inv.nr. 396.01, akte 277, 4 mei 1850.

De koloniale wereld van jonkheer Isaac Johannes Rammelman Elsevier jr. (1802-1877), oud-gouverneur van Curaçao

Locatie: Stationsstraat, Arnhem

BERGSTRAAT OF STATIONSSTRAAT IN ARNHEM IN 1890, GEZIEN VANAF DE
UTRECHTSE STRAAT, 1890. HIER WOONDE DE TOEN VOORMALIG GOUVERNEUR
VAN CURAÇAO, RAMMELMAN ELSEVIER JR. MET ZIJN GEZIN VAN 1868-1876.
GELDERS ARCHIEF, FOTO: C.H.E. BRAINICH.

AUTEUR: INEKE MOK

Oud-gouverneur van Curaçao Jonkheer Isaac Johannes Rammelman Elsevier jr. woonde de laatste jaren van zijn leven met zijn gezin en dienstboden aan de Stationsstraat in Arnhem. Bijna veertig jaar had hij op Curaçao gewoond, zijn vrouw en kinderen waren er geboren. Terug in Nederland in 1855 mocht hij zijn visie over de afschaffing van de slavernij voorleggen aan de Staatscommissie voor de Slavenemancipatie, later werd hij onder meer raadsadviseur bij het departement van Koloniën. Wie was hij en hoe was zijn houding ten aanzien van slavernij? Zijn visie op de mensen in slavernij en vrijgemaakten komt in dit spoor aan bod. Tussendoor nemen we ook een kijkje achter de voordeur van het gouvernementshuis te Curaçao: wie verbleven er naast vrouw en kinderen nog meer? Ofwel, uit welke wereld kwam hij en met welke mentale ‘bagage’, los van financieel gewin, vestigde hij zich met de zijnen in Arnhem?

Belangrijkste bronnen

Startpunt voor dit spoor is een kort maar informatief hoofdstuk over Rammelman-Elsevier jr. van Wim Renkema uit 2011 in het boek over gouverneurs van de Nederlandse Antillen.⁽¹⁾ Hierin wordt weliswaar ook het verslag van de Staatscommissie betrokken, maar het origineel zelf wordt voor dit spoor ook gebruikt, aangezien Rammelman Elsevier jr. hierin letterlijk wordt geciteerd en hij gelegenheid heeft gehad zelf correcties hierin aan te brengen. Om een beeld te krijgen van de mensen die Rammelman Elsevier jr. zelf in bezit had, worden de slavenregisters van Curaçao geraadpleegd.

De situatie op Curaçao en ‘onderhorigheden’

Korte biografie

Rammelman Elsevier jr. was in 1802 geboren in Barneveld. In 1816, het jaar waarin een einde kwam aan de Britse bezetting van het eiland, verhuisde hij met zijn ouders en zijn zes broertjes en zusjes naar Curaçao.⁽²⁾ Op zijn veertiende werd hij klerk bij de rechtbank, zijn vader was toen nog president van het Hof van Justitie.⁽³⁾ In 1823 huwde hij, zelf Nederlands-hervormd, met de evangelisch lutherse domineesdochter Henriette Catherina Muller, geboren op Curaçao. Zeven kinderen kregen zij, drie van hen stierven nog in hun eerste levensjaar, drie dochters en een zoon groeiden op. Zijn carrière verliep voorspoedig: hij werd onder meer commandant van de schutterij, hoofd van de schoolcommissie en koloniaal secretaris. Zes jaar was Rammelman Elsevier jr. gouverneur tot aan 1854, waarmee hij in de voetstappen trad van zijn vader: die was eveneens gouverneur geweest van Curaçao. In 1839 was hij voor drie jaar met verlof in Nederland geweest, zijn tweede verlof in 1854 werd een definitief afscheid.

Barre omstandigheden op Curaçao

Toen Rammelman Elsevier jr. met zijn ouders in 1816 voor het eerst voet aan wal zette op Curaçao, was het eiland nog nauwelijks bekomen van de armoede, de honger en het gebrek door de oorlog met Frankrijk en Engeland. Het aantal slaafgemaakten was met name door hongersnood tussen 1789 en 1816 met de helft afgenomen. Maar ook in de perioden daarna bleef het kommer en kwel: tussen 1816 en 1848 leverden door droogte en insectenplagen slechts zes oogsten voldoende voedsel op om de bevolking te voeden. Onduidelijk is of juist mensen die vrijverklaard waren, van honger omkwamen of mensen die in slavernij werden gehouden. De barre omstandigheden waarin mensen moesten zien te overleven, ook als zij vrij waren verklaard, was dan ook de reden dat oude en gebrekkige mensen niet zomaar vrijheid kon worden verleend.(4)

Vrijverklaringen

Die beperking was zeer relevant want het aantal manumissies, ofwel vrijverklaringen, nam in de negentiende eeuw behoorlijk toe. Op 1 januari 1848 zouden volgens de cijfers van het gouvernement op Curaçao ongeveer 10.000 vrije mensen van kleur wonen, tegenover ongeveer 5.000 mensen in slavernij. (5) Negen jaar later waren er ruim 14.000 vrije personen, tegenover bijna 7.000 slaafgemaakten (zie het schema hieronder, waarin de witte bevolking niet is meegerekend). De terminologie uit die tijd is in deze bijzonder, zoals duidelijk naar voren komt in het verslag van de vergadering van de Staatscommissie voor de

Slavenemancipatie: er zijn 'ingezetenen', 'vrije lieden' en 'slaven', de laatsten ook wel aangeduid met 'negers'. De cijfers verschillen hier en daar maar het komt er globaal op neer dat tijdens de gouverneursperiode van Rammelman Elsevier jr. op Curaçao een derde van alle mensen van kleur nog in slavernij werd gehouden.

De afschaffing op handen

Op de Engelse eilanden was de slavernij in 1834 afgeschaft, de Deense en Franse eilanden volgden in 1848, een jaar voordat Rammelman Elsevier jr. officieel in 1849 werd aangesteld als gouverneur en dus verantwoordelijk werd voor alle zes de Boven- en Benedenwindse eilanden, die sinds 1845 vielen onder 'Curaçao en Onderhoorigheden'. Voor het eiland Sint-Maarten leidde de afschaffing door Frankrijk tot de absurde situatie dat op het Franse deel van het eiland slaafgemaakten vrij werden verklaard, terwijl dat niet het geval was op het Nederlandse deel. Met succes wisten sommigen te vluchten naar het Franse deel, anderen bleven en legden het werk neer. In hetzelfde jaar kwamen op Sint-Eustatius op 12 juli 1100 slaafgemaakten in opstand onder leiding van de vrije Afrikaan Thomas Dupersoy, gesteund door Abraham, Valentine Smidt, Prince, Oscar en Joseph en eisten hun vrijheid op. (7) Tevergeefs, de plaatselijke schutterij trad hard op, de mensen gingen weer aan het werk, maar leidde wie weet bevestigde ook deze opstand dat de afschaffing onafwendbaar was. Op Curaçao bleef het ogenschijnlijk rustig, de laatste opstand had in 1800 plaatsgevonden.

Vrijen en slaafgemaakten in 1857 (6)

	Aruba	Bonaire	Curaçao	Saba	St. Eustatius	St. Maarten
Vrijen	2398	1828	14.328	1105	864	1337
Slaafgemaakten	502	819	6985	666	1085	1741
Totaal	2900	2647	21.313	1771	1931	3078

JONKHEER ISAAC JOHANNES RAMMELMAN ELSEVIER (1802-1877), 'CARTE DE VISITE'; ANONIEM, ONGEDATEERD. COLLECTIE RKD.

De situatie op de eilanden volgens Rammelman Elsevier jr.

Rammelman Elsevier jr. bracht de situatie op het eiland in beeld toen hij terug in Nederland in 1855 gehoord werd door de Staatscommissie voor de Slavenemancipatie.(8) Op de vraag hoeveel plantages er nu op Curaçao waren en hoeveel mensen in slavernij werden gehouden, moest hij het antwoord schuldig blijven. Wel wist hij - de voorzitter laat hem weten dat er 1854 nog 104 plantages met in totaal 3611 slaafgemaakten waren - dat op enkele grote plantages 150 tot 200 mensen in slavernij werden gehouden, maar dat 100 voor de meeste plantages wel het maximum was. Op de plantage van zijn schoonmoeder zou het gaan op 70 à 75 slaafgemaakten, 75-100 was volgens hem het gemiddelde. Zij werden ook verhuurd voor werk in de stad, als handwerkslieden en als sjouwers. Anderen werkten in de huishouding, of waren timmerlieden. Terwijl er vooral maïs en veldvruchten werden verbouwd, waren er op diverse eilanden pogingen gedaan, zo vertelde Rammelman Elsevier jr., naast aloëteelt, een nopaal- en cochinilleteelt van de grond te krijgen om een goed stapelproduct te kunnen bieden voor het moederland.(9) Voor deze teelt zou hij hebben gepleit in zijn voorstel voor de afschaffing van de slavernij uit 1848, gericht aan gouverneur Raders. De pogingen waren volgens hem echter mislukt.

EEN ALOËPLANTAGE OP BONAIRE, HET ENIGE EILAND DAT RAMMELMAN ELSEVIER JR. TIJDENS ZIJN GOUVERNEURSCHAP BEZOCHT. COLLECTIE F.FISCHER, NATIONAAL ARCHIEF CURAÇAO.

Dat armoede en gebrek onder slaafgemaakten eerder regel dan uitzondering was, blijkt zonneklaar uit zijn reactie op de vraag van de commissie of het klopt dat slaafgemaakten niet altijd de nodige voedingsmiddelen kregen.(10) Rammelman Elsevier jr. sprak dat zeker niet tegen. Hierin, zo zei hij, komt 'veel misbruik' voor: 'Ik geloof dat de groote meerderheid der slaveneigenaren in het algemeen te weinig kledingstukken aan de negers geeft.' Bij grote droogte, wanneer er ook nog te weinig maïs is en deze te duur is, kunnen eigenaren van met name verhypothekerde plantages, vervolgt hij, alleen 'met grote opoffering' de slaafgemaakten van voldoende voeding voorzien, zij mogen dan elders werk zoeken, ze mogen hout kappen, er kolen van branden, en als ze die verkocht hebben, vooral in de stad, kunnen ze zelf voor voeding zorgen. Terwijl Rammelman Elsevier jr. zich bij deze en andere vragen toch vooral leek te bekommeren om het wel en wee van de plantagehouders, had de pastoor van Santa Rosa, die ook door de commissie werd gehoord, minder compassie met hen: ook de verkoop van kooltjes kwam, stelde hij, vooral de plantage-eigenaren ten goede.

Lijfstraffen

Een andere kwestie is het geweld tegen slaafgemaakten. Lijfstraffen waren ook in 1855 - in Nederland werden ze in 1854 verboden - nog steeds toegestaan, en hadden, uitgevoerd door de directeur, de opzichter of fiscaal, de status van 'vaderlijke tucht'; de verhouding van de slaafgemaakte tot deze lieden, was die van een minderjarige, onmondige tegenover een vader of voogd. Die mocht in eerste instantie een passende straf

opleggen en uitvoeren. Blijkbaar vroeg deze bepaling decennia later nog om verheldering, want Rammelman Elsevier jr. omschreef in de Curaçaosche Courant van 5 januari 1850 welke bestraffing volgens welke procedure op de bovenwindse eilanden was toegestaan: voldeed het maximaal aantal slagen zoals bepaald niet, dan mocht het aantal verhoogd worden, vastgesteld door de minister van publieke zaken, zonder dat de eigenaar daarvoor moest betalen. Bij een groter vergrijp bepaalde de rechter de strafmaat.

VOORBEELD VAN EEN PLANTAGE OP CURAÇAO MET HET HOOFDHUIS VAN DE EIGENAAR OP EEN HOGER PUNT EN VOORAAN HET DORP WAAR OOI T SLAAFGEMAAKTEN WOONDEN. DIT IS PLANTAGE GROOT SANTA MARTHA, CA. 1890-1920, FOTOSTUDIE SOUBLETTE & FILS, NATIONAAL MUSEUM VAN WERELDCULTUREN.

Geen weet van zware mishandelingen: 'zacht behandeld'

Tijdens het verhoor door de Staatscommissie werd Rammelman Elsevier jr. ook een reactie gevraagd over de wreedheden tegenover slaafgemaakte vrouwen die door de Groningse abolitionist Marten Douwes Teenstra - hij had zelf eind jaren twintig en begin jaren dertig de Antillen bezocht - aan de minister van Koloniën Charles Ferdinand Pahud de Mortagnes waren gerapporteerd. Deze beschreef de vier gevallen daarop in de Rotterdamsche Courant van 22 november 1854 beschreven. Een vrouw zou door de echtgenoot van Raphaël Pinedo zijn gebeten en gezweept. Toen ze wist te ontkomen probeerde ze zichzelf te verdrinken in de haven; dezelfde vrouw van Pinedo had bij een oudere vrouw een oog uitgestoken nadat ze haar eerst had afgeranseld. Een zestienjarige zwangere vrouw en moeder van een eenjarig kind was liggend op haar buik vastgebonden en afgeranseld, ze overleefde te nauwer nood. En een jonge moeder had vijftig slagen te verduren gekregen in opdracht van weduwe Pinta.

Bij Rammelman Elsevier jr. waren deze aanklachten niet bekend. De kwesties werden in de genoemde krant genuanceerd en tegengesproken door de procureur des konings: weduwe Pinta zou vaker van wreedheden zijn beschuldigd, maar bewijzen waren er niet; de jonge zwangere vrouw was geen 16 maar 22, en de zwangerschap was nog niet zichtbaar geweest, en zo heel erg was ze er nu ook weer niet aan toe. Bovendien, meer dan 75 slagen werden nooit toegepast en dat aantal al zelden. En de naam Pinta zou niet kloppen, dat zou Penha zijn. De klacht die eveneens aan Teenstra werd geuit als zouden slaafgemaakten slecht gevoed en gekleed worden, moest de procureur eveneens tegenspreken: die klachten waren hem nooit ter ore gekomen. Het uiterlijk van de 'slaven' en de geboorte- en de sterftcijfers toonden juist aan dat de meesters goed voor hen zorgden. Twijfel aan het oordeel van de procureur lijkt gerechtvaardigd, aangezien Rammelman Elsevier jr. zelf tegenover de Staatscommissie stelde dat de kleding en voeding van slaafgemaakten op een aantal plantages zeker onvoldoende waren. (Ook uit andere bronnen is bekend dat er tien- tot twaalfjarigen waren die bij gebrek aan kleding naakt rondliepen.)(11) Maar zulke wreedheden jegens slaafgemaakten waarover gerapporteerd was? Die meldingen waren Rammelman Elsevier jr. niet bekend en aldus werd uit zijn mond opgetekend: '[ik] betwijfel dus de waarheid van hetgeen daaromtrent in het door u bedoelde courantenartikel gezegd werd. De slaven worden op Curaçao zeer zacht behandeld.'(12)

Anti-paaps?

Tijdens zijn gouverneurschap verweten de katholieke geestelijken dat Rammelman Elsevier jr. de katholieke bevolking achterstelde. Bijvoorbeeld toen geld voor het onderwijs niet terecht kwam bij de katholieke scholen, bezocht door al dan niet vrij verklaarde kinderen, maar bij de protestantse, in vrijheid geboren, kinderen.(13) De beschuldiging van zijn anti-paapse houding kwam ook van de vrije bevolking van kleur en die was overwegend katholiek; op de eilanden mochten mensen in slavernij in de zeventiende eeuw, in tegenstelling tot die in bijvoorbeeld Suriname, wel gedoopt worden, zij het voor de katholieke kerk en niet voor de protestantse. Dus niet alleen vanwege kleur was er afstand, maar ook vanwege het geloof.

De vrijgemaakten vormden gezien hun aantal een groep om rekening mee te houden. Zij beschuldigden Rammelman Elsevier jr. ervan de macht van de ‘blanke protestanten’ in stand te willen houden, waardoor het voor hen onmogelijk was openbare functies te bekleden. Ze eisten een andere gouverneur. Daarop volgde direct een schrijven van onder meer planters en kooplieden die deze beschuldigingen aan het adres van de gouverneur afdeden als laster.(14)

De gouverneur verdedigde zich tegenover de minister dat er weinig geschikte kandidaten waren, wat te wijten was aan hun gebrekkige kennis van de Nederlandse taal, hun beschaving en maatschappelijke positie. (15) Bij zijn aanstelling had hij echter wel beloofd zo mogelijk ‘den band te leggen van toenadering en verbroedering tusschen blanken en kleurlingen hervormden en catolieken en voor zoo verre deze laatsten slechts eenigszins geschikt zijn [...]’.(16) Bij zijn vertrek in 1854, het jaar waarin Rammelman naar Nederland terugkeerde, maakten de 138 vrijgemaakten de koning hierop nog maar eens attent: die moest deze belofte nakomen. Die was niet onder de indruk: de gouverneur had het reglement niet overtreden (17). Het adres aan de koning bracht Rammelman Elsevier jr. in bij de vergadering van de Staatscommissie om duidelijk te maken dat je, vrij vertaald, niet kon spreken van ‘de

goede geaardheid der Curaçaosche negers’. Hij verwees hierbij naar Josef Kogen, die het adres aan de koning mede ondertekend had. Deze Kogen, zo vertelde hij, was nog gemanumiteerd door zijn familie en had lid willen worden van de rechtbank.(18)

Bij wijze van intermezzo: een kijkje achter de voordeur– slavernij in eigen huis

Mensen in eigendom

Dat Rammelman Elsevier jr. toen hij in 1855 in Nederland door de Staatscommissie voor de Slavenemancipatie werd gehoord, nog mensen in eigendom had, kwam niet ter sprake. Acht jaar later, bij de afschaffing van de slavernij, kon hij zelfs nog aanspraak maken op een compensatie voor elf personen: 2200 gulden, ofwel 200 gulden per persoon, het compensatiebedrag dat werd gehanteerd voor Curaçao. Drie van zijn vier kinderen genoten een compensatie voor samen nog eens veertien personen.

In de tijd dat ze op het eiland woonden was hun ‘menselijk bezit’ nog groter geweest. Uit een opgave van 1860 in het slavenregister van Curaçao blijkt dat Rammelman Elsevier jr. in ieder geval 33 mensen tot zijn bezit rekende. Maar het zullen er meer geweest zijn, want het register gaat slechts terug naar 1839, het

DE HAVENINGANG VAN WILLEMSTAD MET HET GOVERNEMENTSPALEIS, DE WONING VAN DE GOVERNEUR EN ZIJN GEZIN. HIER WERKTEN EN WELLIJK WOONDEN OOK DE MENSEN DIE DE FAMILIE IN SLAVERNIJ HIELD. SCHILDERIJ PROSPER CREBRASSOL 1858, AMSTERDAM: RIJKSMUSEUM.

jaar waarin slavenhouders verplicht werden gesteld een gedegen registratie bij te houden van hun 'slaven'. Van eerdere jaren zijn voor Rammelman Elsevier jr. geen gegevens bekend. In ieder geval had hij in 1839 veertien mensen in eigendom. De oudste werd Bastian genoemd, geboren in 1774, zoon van Sebe.(19)

Cathrijntje Constantia

Een van de vrouwen was Cathrijntje Constantia, geboren in 1798, dochter van Hilina en volgens deze opgave behoorde zij met haar zes kinderen, platgezegd, tot het vermogen van Rammelman Elsevier jr. En hoewel het register weinig meer informatie verstrekt dan aankoopdata, prijzen, geboorten, overlijdens en overdrachten, tekent zich een fractie meer informatie af als je langer bij deze gegevens stilstaat en deze probeert te combineren. Zo is op te maken dat Cathrijntje Constantia moest meemaken dat behalve haar kinderen, ook drie kleinzonen onder Rammelman Elsevier jr. in slavernij opgroeiden, terwijl ze erop bedacht moest zijn dat eenieder van hen elk moment door hem verkocht konden worden. Wat ook gebeurde. Twee van haar zonen, Robert Martin (1818) en José Valmere (1823) verkocht hij in 1847 elk aan een andere eigenaar. Robert Martin in februari dat jaar voor 95 gulden, José Valmere in juni voor 125 gulden. In 1855 verkocht hij haar zoon Domingo Nelvil voor 447 gulden. Haar zoon Carlo Isidore (1832) bleef bij Rammelman evenals haar dochters Corina Dominga (1835) en Laurentia Isabella Elodie (1829) met twee van haar drie zonen, allen de kleinzonen van Cathrijntje Constantia. Bij hun vrijmaking in 1863 kregen zij de achternaam Els.

Brieven van Manumissie

In december 1850 verwerfde Cathrijntje Constantia, 52 jaar oud, haar vrijheid. Zo ook haar oudste kleinzoon, Eugene Polinice, die dat jaar vier werd. De eerste aankondiging van zijn manumissie stond in de Curaçaosche Courant van 11 mei. Die aankondiging bood inwoners de gelegenheid bezwaar aan te tekenen tegen zijn mogelijke vrijlating. De derde aankondiging volgde op 25 mei. Ruim 3 maanden later, in de Courant van 13 augustus, noemde de Koloniale Secretary hem als een van de 125 personen die 'Brieven van Manumissie' ontvingen. Rodrigo was voortaan zijn achternaam. Volgens het slavenregister, bij de mensen vermeld onder de naam Rammelman Elsevier jr., geschiedde zijn vrijlating pas in december van dat jaar.

Rammelman Elsevier jr. hield echter zijn moeder en zijn twee jongere broertjes. Oma Cathrijntje Constantia kreeg bij haar vrijheid eveneens in december, de achternaam Els, zo staat op 21 december in de krant, en die achternaam werd ook toegekend aan de ca. 57 jaar oude Mariana, dochter van Juana, en aan Maria Dama, dochter van Francisca. Ook zij kwamen in december vrij. Maria Dama was door Rammelmans dochter Julia Wilhelmina Antoinette tot die tijd gevangen gehouden. De vrouwen hadden allen andere moeders, maar gelet op de gelijknamige achternaam, Els, misschien dan dezelfde vader?

Wijziging wet manumissies in 1850

Dat Rammelman Elsevier jr. juist in 1850 een aantal mensen vrijliet, lijkt geen toeval: begin dat jaar, op 5 januari, had hij in de Curaçaosche Courant het besluit bekend gemaakt dat manumissies voortaan gratis waren, dit op voorspraak van de invloedrijke bisschop Nieuwindt. Dat moet een belangrijke wijziging zijn geweest, want nog in 1831 was bij Koninklijk Besluit het *Reglement op de Manumissie van Slaven in de Nederlandsche W.I. Bezittingen* goedgekeurd, dat voor een vrijlating 300-500 gulden als borg – inderdaad, het lijkt om een borgtocht te gaan - moest worden betaald en een achternaam moest worden gekozen die in Nederland gangbaar zou zijn.(20) En zoals bepaald in het eerste artikel: alleen het Hoogste Gezag kon de manumissie goedkeuren. Minderjarigen van wie de ouders niet vrij waren, bleven onder voogdij van de 'Meester', wat dus zou gelden voor de vierjarige Eugene Polinice die zonder zijn moeder, maar met zijn oma vrij kwam.(21) Rammelman Elsevier jr. liet naast de vier genoemde personen in 1855 alleen Herman nog vrij, zoon van Insenia. Hij heette voortaan Herman Elsevijf, een 'fraise' variant op Elsevier.

Voor en tijdens zijn gouverneurschap kocht hij meer mensen, die hij vervolgens met winst van de hand deed. Twaalf personen had Rammelman Elsevier jr. in 1842 gekocht van zijn schoonmoeder Muller geboren Rochemont, die dat jaar weduwe was geworden. Zes van hen verkocht hij door aan drie verschillende eigenaren. Uit de boedel van zijn schoonmoeder kocht hij in 1842 nog eens tien personen en dit aantal staat van de 33 personen die op zijn naam stonden(22). Deze aankoop verrichtte hij samen met Caspar Lodewijk van Uytrecht en zijn zwager Jacob Vos Muller.(23)

IN 1842 WERD DE DRIE, VIER JAAR OUDE RICHARD JACOBUS, ZOONTJE VAN CLARISSA, 'GEDONATEERD' AAN GOUVERNEURSDOCHTER SOPHIA MATHILDA, TOEN ZELF HOOGUIT ÉÉN, TWEE JAAR OUD. NATIONAAL ARCHIEF CURAÇAO, SLAVENREGISTER, INV.NR.56, FOLIO 451.

Kinderen 'gedonateerd': de gouverneursfamilie in overtreding

Ook de vier kinderen Rammelman Elsevier werden slaveneigenaar. En al op jonge leeftijd, wat zeker gold voor de jongste dochter, Sophia Mathilda. Zij kwam, zelf hooguit 1 of 2 jaar oud, in 1842 in bezit van Richard Jacobus, de 3- of 4-jarige zoon van Clarissa, die als eigendom van tante Catharina Muller te boek stond.(24) De kleine Richard Jacobus werd aan Sophia Rammelman 'gedonateerd' door deze tante Anna Catharina Muller en vertegenwoordigde volgens het slavenregister een waarde van fl. 474,00. De tante hield zijn moeder. In 1848 kreeg dezelfde Anna Sophia Rammelman Elsevier, nu zo'n zeven jaar oud, opnieuw een 'donatie', dit keer van haar oma, de weduwe Muller geboren Rochemont. Zij 'schonk' Anna Theodora, de achtjarige dochter van Oleana. Haar waarde: fl. 511.(25)

Deze zogenaamde 'donaties' zijn opmerkelijk. Want in 1839 werd bij wet verboden nog langer kinderen onder de twaalf jaar van hun moeder te scheiden.(26) Hoewel bekend is dat deze wet bij herhaling overtreden werd, werd die dus zelfs met voeten getreden in het huis van het hoogste gezaghebber, die van de gouverneur zelf. Hoewel in dit geval, o schrale troost, de moeders hun kinderen misschien bij familiebezoeken konden zien, had het lied *Catibu ta Galina* (Papiaments voor: slaven zijn net kippen) dat gaat over deze traumatische scheiding tussen moeder en kind, halverwege de negentiende eeuw nog niets aan betekenis ingeboet.(27) Gouverneursdochter Sophia Mathilda groeide de eerste jaren van haar leven met de twee kinderen

op – natuurlijk ook met de kinderen die haar vader in eigendom had - en zij hield hen als slaven gevangen tot aan de afschaffing van de slavernij: Richard Jacobus was toen 24 jaar, Anna Theodora 20.(28) Zelf woonde Sophia Mathilda toen al bijna tien jaar met haar familie in Nederland.

Ook zoon Dithmar Melchior had van oma Muller 'bij donatie' een slaafgemaakte in bezit gekregen: Lubijn, geboren in 1833, zoon van Maria Eugenia. Dat was in 1845, dat jaartal is er althans met potlood bijgeschreven. Dithmar was toen amper negentien, Lubijn twaalf. Fl. 505 staat erbij. Negen jaar later verkocht Dithmar hem voor fl. 943,00 aan Caspar Lodewijk van Uytrecht. Nog drie mensen deed hij dat jaar van de hand. Uiteindelijk had hij bij de afschaffing van de slavernij nog vijf jonge mensen in bezit, allen verwanten van elkaar. Zij kregen de achternaam Edelhart.

Zijn oudste zus, Louise Dithmarina Johanna Petronella, mocht volgens de opgave in het slavenregister van 1860 zeven mensen tot haar eigendom rekenen. Vijf van hen behoorden tot het 'vermeerderd' bezit; zij waren geboren terwijl hun moeder in slavernij werd gehouden en Louise kon ze volgens de wet toevoegen aan haar bezit Uiteindelijk streek Louise in 1863 een vergoeding op van fl. 1.000,00 voor vijf personen, die vervolgens de achternaam Zevier zouden dragen.(29)

Op naam van Julia of Julie Wilhelmine Antoinette ten slotte, de middelste dochter, staan in het slavenregister twee vrouwen: de eerder genoemde Maria Dama die bij haar manumissie in december 1850 de achternaam Els kreeg, en Angila, geboren in 1826. Haar verkocht Julia drie jaar eerder voor 95 gulden. Julia was toen zelf ongeveer zestien jaar.(30) Na 1850 had zij geen mensen meer in eigendom.

Rammelmans visie op de afschaffing van slavernij in 1855

Als Rammelman Elsevier jr. tijdens het verhoor van de Staatscommissie voor de Slavenemancipatie gevraagd wordt naar zijn visie op de wijze waarop de afschaffing tot stand moet komen, lijkt hij zich toch allereerst te bekommeren om het welzijn van de zogeheten 'ingezetenen':

Mijns inziens zou men alvorens het woord emancipatie uit te spreken alle mogelijke maatregelen moeten nemen, om de veiligheid der ingezetenen tegen de aanrandingen der negers te verzekeren. Daartoe is vooral noodig eene sterke goed georganiseerde politie, onder een zedelijk en krachtvol man en een goed georganiseerde regterlijke maght.’ (31)

Daarbij moest het aantal gevangenen worden uitgebreid én het garnizoen. Dat telde nu 300 man, dat zouden er 500-600 moeten worden.(32)

Geleidelijke afschaffing

Rammelman Elsevier jr. is voor een duidelijke afspraak over de datum waarop de slavernij volledig afgeschaft is, want de mensen in slavernij zijn toe aan hun vrijlating. (33) Maar een onmiddellijke vrijlating zou volgens hem tot wanorde en bandeloosheid leiden: mensen zouden niet meer willen werken. Hij noemt het dan ook een dwaling te denken dat de vrijverklaarden uit dankbaarheid voor ‘het groote geschenk der door hen zoo erlangde vrijheid, tot een stil en ordelijk gedrag zullen gebracht worden.’ Hij stelt voor in vijf jaar tijd de slavernij af te schaffen, waarbij jaarlijks een leeftijdscategorie in vrijheid worden gesteld, te beginnen bij mensen van boven de vijftig. Dan de groep veertigers en zo verder. Zo is er meer tijd de schadevergoeding te regelen én heeft ‘men’ minder van de ‘slaven’ te vrezen. Hoogbejaarden moeten verzorgd worden door het gouvernement. Als hem wordt voorgelegd dat bij deze wijze van afschaffing families uiteen kunnen vallen, stelt hij dat de vrijverklaarden hun naasten niet in de steek zullen laten, maar juist hard aan de slag gaan en op de plantages zullen blijven.

Schadevergoeding

Rammelman Elsevier jr. is voor een schadevergoeding van tenminste 300 gulden voor een ‘plantageslaaf’, een bedrag dat niet toereikend is voor handwerkslieden zoals timmerlieden, die, zoals hij zegt, een veel grotere waarde hebben. Hij vindt het een goed idee als de slaafgemaakten zelf het bedrag voor hun vrijheid op tafel leggen - de voorzitter noemt dit treffend een losprijs. Die ziet echter niet hoe men dat bedrag kan verdienen op zo’n dor land, wat Rammelman Elsevier jr. gedeeltelijk moet weerspreken want met werk in de zoutpannen kan het wel, en het is evenzeer mogelijk voor de handwerkslieden en zeelieden.(34)

‘vrije lieden’, ‘een ware kanker voor de kolonie’

Voor de mensen in slavernij en de zogeheten ‘vrije lieden’ had Rammelman Elsevier jr. bepaald geen warme gevoelens. Zijn uitingen zijn onverbloemd racistisch. Als hem bijvoorbeeld gevraagd wordt hoe verhuur of huur van vrijgemaakten nu loopt, dan noemt hij ‘de vrije lieden’ ‘eene bevolking die een ware kanker voor de kolonie is’, want hoe goed ze ook door hun huurders behandeld worden, zij gaan met regen als veldarbeid roept liever hun eigen grond bewerken: ‘zij werpen dien sjap weg!’ (35)

De meeste ‘vrije lieden’ gaan naar de stad, om er als sjouwer aan de slag te gaan ‘of in luiheid en dronkenschap te leven’, en ze stelen om aan drank te komen. ‘Vrije lieden’ stelen ook bij plantages, meestal voedsel, waar doorgaans drie van de vijf oogsten mislukt ‘zoodat zelfs de voeding der slaven somtijds veel opoffering kost’.(36) Desgevraagd vindt hij dat ‘negers’ wel geschikt zijn voor militaire dienst. In de ‘landstorm’ zitten zij al maar het kost veel moeite hen – dit zijn zijn woorden - onder discipline te brengen.

Verbanning naar de zoutpannen van Bonaire

Het is ondoenlijk, betoogt Rammelman Elsevier jr. ook, vrijverklaarden aan banden te leggen zodat zij noodzakelijk arbeid verrichten of hen maatschappelijk te vormen. Emigratie is zeker wenselijk voor Curaçao. De vrije mensen betalen nu geen hoofdgeld, maar dat zo wel moeten, vindt hij, op straffe van gevangenzetting. Het zou ook aanzetten tot arbeid (37). Om de vrije mensen land te geven ter bewerking op Bonaire of Aruba vindt Rammelman Elsevier jr. geen goed idee, wel is het mogelijk als ze niet willen werken hen in de zoutpannen te plaatsen. Vanwege de zoutpannen is Bonaire zeer geschikt als strafkolonie voor hen die niet willen werken. Twee tot driehonderd vrije mensen zouden op Bonaire geplaatst kunnen worden. Maar dat is alleen mogelijk met een sterk politieapparaat.

Huisvesting

De mensen die vrij kwamen, konden zich meestal niet anders dan op de onvruchtbare savannes vestigen, waar ze maar moesten zien te overleven. Rammelman Elsevier jr. vertelde in zijn verhoor door de Staatscommissie hoe hij tevergeefs pogingen had gedaan de ‘vrije lieden’ ertoe te bewegen zich dan toch zoveel mogelijk in de buurt van de kerken te vestigen waar ze zich eventueel konden wenden tot de zusters van liefdadigheid. Dan

STRAATBEELD WILLEMSTAD CURAÇAO, VERMOEDELIJK BREEDSTRAAT, CA. 1850 (MIJN INTERPRETATIE), AQUAREL CORNELIS SPRINGER, MUSEUM VOOR WERELDCULTUREN.

zouden de kinderen dus ook naar school kunnen gaan. Deze vestiging was maar mondjesmaat gelukt, want, zo luidde zijn overtuiging, de vrije mensen lieten zich niet voorschrijven waar ze woonden en ‘In het algemeen zijn zij vijanden van orde’, wat bij een ander commissielid deze conclusie ontlokte: ‘Dwarsdrijverij schijnt dus ook op Curaçao een constante trek van het negerkarakter te zijn.’(38)

Het verslag van de commissie was in 1856 gereed en leidde tot een nieuw ‘slavenreglement’ die in afwachting van de afschaffing van de slavernij, moest leiden tot betere omstandigheden voor de mensen in slavernij. Zwangere en pas bevallen vrouwen werd meer rust gegund. Wederom werd vermeld dat eigenaren voor voldoende kleding en voedsel moesten zorgen, precies stond erbij hoeveel maïs bijvoorbeeld welke leeftijdsgroep, man of vrouw, moesten krijgen. De strafmaat werd aangepast: grotere overtreden, in de wet precies omschreven, moesten worden gemeld bij de politie en konden niet meer door de eigenaar zelf worden uitgevoerd. Die was nog wel gerechtigd zelf iemand acht dagen op te sluiten, en touwslagen te (laten) geven, maar

niet meer aan meisjes en jongens onder de veertien. Mannen kregen maximaal 15, vrouwen boven de zestien en jongens tussen de veertien en zestien 8 slagen. De eerst genoemde overtreding? In woord en gebaar de eerbied van de eigenaar schenden. Gaat het om zwaardere vergrijpen dan moet dit gemeld worden aan de politie en bepaalt niet de eigenaar meer de strafmaat. (39)

Rammelman Elsevier In Nederland

Einde van het gouverneurschap

In 1854 eiste de gele koorts vele slachtoffers op Curaçao. De ziekte maakte dat jaar ook een einde aan het gouverneurschap van Rammelman Elsevier jr. toen dochter Sophia Mathilde door de besmetting te kampen kreeg met psychische problemen. Voor haar gezondheid en die van zijn vrouw, keerde Rammelman Elsevier jr. terug naar Nederland. Met zijn vrouw, twee dochters, zoon Dithmar Melchior en diens drie zoontjes, vestigde hij zich in Delft.(40) Aanvankelijk wilde hij slechts met verlof, maar, toen hij zelf ook ziek bleek, werd zijn afscheid van Curaçao definitief. Het is onbekend – ik heb

hierover digitaal althans niets kunnen vinden - waar de mensen die zij allen toen nog tot hun bezit rekenden, verbleven, hoe het hen verging en wie er voor hun onderhoud zorgde. Werden zij verhuurd? Moesten zij verhuizen, waar werden zij ondergebracht?

Rammelman Elsevier jr. zette in Nederland in ieder geval zijn koloniale en bestuurlijke carrière voort. In juni 1859 werd hij aangesteld als raadsadviseur bij het departement van koloniën en ‘gesteld aan het hoofd van de West-Indische zaken.’(41) Dat jaar werd hij eveneens aangesteld als buitengewoon lid of consulent van de Commissie tot de Zaken der Protestantsche Kerken in Nederl. Oost- en West-Indië. Met twee andere mannen vormde hij de commissie die met de minister de wet op de afschaffing van de slavernij ontwierp, die in 1862 werd aangenomen.(42) Anders dan hij in 1855 nog voorstelde, kwam er geen geleidelijke afschaffing en werd de vergoeding voor Curaçao voor elke persoon in slavernij, ongeacht diens functie, fl. 200,00.

Naar Arnhem

In 1864 werd Rammelman Elsevier jr. ten slotte Staatsraad in buitengewone dienst: lid van het adviescollege van de raadspensionaris, een functie die hij tot aan zijn dood in 1877 zou vervullen.(43) In die tussentijd, in 1768, verhuisde hij met vrouw, dochters, zoon en één kleinzoon naar Arnhem. Hij had daar ongetwijfeld omgang met andere welgestelde heren – hij bezocht er de Grote Sociëteit in de Koningsstraat – maar hij en zijn familie zullen weinig anderen hebben ontmoet uit Curaçao: het bevolkingsregister noemt uit hun tijd niet één persoon. Met de politiek bleef hij bezig: zo riep hij samen met andere vooraanstaande Arnhemse en Gelderse heren de kiezers op om bij de komende verkiezingen net als zij te stemmen op de Graaf van Zuylen van Nijvelvelt: die zagen zij graag terug in de Tweede Kamer.(44) Een jaar voor zijn overlijden verhuisde de familie naar Amsterdam, naar de Sarphatistraat.

Tot besluit

Rammelman Elsevier jr.'s visie op de mensen in slavernij en de ‘vrije lieden’, zoals hier naar voren gebracht, vraagt om een toelichting. Vooral ook omdat hij in zijn tijd door de planters, kooplieden en gezagdragers zeer gewaardeerd werd: bij zijn afscheid van Curaçao werd het eiland verlicht, en er werd feest gevierd toen

bekend werd dat hij veilig en wel met zijn familie was aangekomen. Zij hoopten nog dat zijn terugkeer slechts tijdelijk was.(45) Kwam het omdat de economie tijdens zijn bewind een beetje uit het slop kwam, dat hij kon rekenen op steun van de witte bevolking? Die steun kwam overigens niet van de katholieke gezagdragers zoals Monseigneur Nieuwindt. Waardering spreekt ook uit een van de ingezonden stukken over de koloniën in het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage van 20 mei 1868. Het betreft hier de passage over Curaçao van april 1860, waarin de auteur, ene ‘M...r’, zich kritisch uitlaat over het trage tempo van de afschaffing maar de loftrumpet steekt over Rammelman Elsevier, ‘wiens goede gezindheid jegens den slaaf ons reeds van ouds bekend is’. Hij was de eerste stelt hij die, nog in zijn functie als koloniaal secretaris, een plan ontwierp voor de afschaffing van de slavernij, en zo staat er vervolgens:

(...) die steeds met onverflauwenden ijver werkzaam is, om het lot van den armen slaaf te verzachten, en die niets onbeproefd zal laten, om dien schoonen dag [de dag van de afschaffing, IM] te verhaasten. Het is ongetwijfeld, dat door de edele medewerking van dien ambtenaar, het lot der slaven in de laatste jaren aanmerkelijke verbetering heeft ondergaan (...).

Deze huldeblijk lijkt breder gedeeld en valt moeilijk te rijmen met zijn uitspraken over de slaafgemaakten en het feit dat hij tot aan de afschaffing, terwijl hij in Nederland woonde, net als zijn kinderen, nog mensen in eigendom hield en zich liet compenseren. Het kan zijn dat mede op grond van zijn informatie over de situatie van slaafgemaakten in 1857 de nieuwe slavenwet tot stand kwam. Maar eigenlijk komt het erop neer dat zijn beeld van Afrikanen, want over hen gaat het feitelijk, in zijn tijd onder de witte personen, onder wie de gezagsdragers, planters en kooplieden, gemeengoed was. Dat mensen, eenmaal vrijverklaard, zich teweer moesten zien te stellen tegen hun virulente racisme en gebrek aan beschaving, en zodoende nog heel lang moesten knokken voor gelijke kansen en een waardige positie in de samenleving, is in die zin niet verbazingwekkend, dat proces is nog lang niet ten einde.

Beperking van dit onderzoek

Het onderzoek voor dit spoor kent een belangrijke beperking: er zijn geen bronnen in meegenomen die iets kunnen vertellen over de denkbeelden van Rammelman

Elsevier jr. van na 1863, dus ook van de periode dat hij in Arnhem woonde. In het Nationaal Archief te Den Haag echter kwamen geen relevante bronnen van recenter datum naar voren met zijn naam als zoekwoord. Wellicht liggen ze besloten in andere delen van het omvangrijke archief van het ministerie van Koloniën. In het Centraal Bureau Genealogie zou een dossier zijn van de familie met, volgens de archiefbeschrijving, vooral persoonlijke stukken; het dossier bevatte slechts één stuk, dat alleen ging over het wapen van de familie.

Het gekoperd brikschip Gouverneur Elsevier

In 1851 werd te Rotterdam een ‘gekoperd brikschip’ te water gelaten met de naam Gouverneur Elsevier, die natuurlijk ook kan verwijzen naar de Rammelman Elsevier sr. die van 1828-1836 gouverneur was geweest. Het schip gebouwd in opdracht van Huibert van Rijckevorsel, zou dat jaar naar Curaçao varen. Rijckevorsel had meer schepen, ze voeren net als de Gouverneur Elsevier, onder andere voor ‘goudzand’, slagtangden en palmolie naar de zogenoemde kust van Guinea. Volgens krantenberichten werd de Gouverneur Elsevier voortdurend geteisterd door slecht weer en ziektes onder de bemanning. In 1861 liep het schip bij Axim (Ghana) op de klippen.(46)

BARKSCHIP GOUVERNEUR ELSEVIER, AQUAREL VAN KAPITEIN J. KUYT, 1851, STICHTING NEDERLANDSE HOORN-VAARDERS, VIA STICHTING MARITIEM-HISTORISCHE DATABANK.

NOTEN

- (1) Wim Renkema 2011, 'I.J. Rammelman Elsevier jr 1848-1854 / Barneveld, 13 februari 1802 - Amsterdam 24 juli 1877', in: Gert Oostindie (red.) *De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815*, KITLV Uitgeverij: 56-61.
- (2) Informatie gezinssamenstelling via geanet.org, geraadpleegd 3 november 2023
- (3) Deze en andere biografische informatie ontleend aan: Wim Renkema 2011
- (4) Tessa Holland 2016/2016, *De lange Weg naar Vrijheid, veranderende leefomstandigheden van Curaçaose slaafgemaakten in de periode 1795 – 1863*, Master Geschiedenis van Nederland in een Mondiale Context Erasmus Universiteit: 44, 53. (Digitaal beschikbaar)
- (5) Curaçaosche Courant, 8 maart 1848
- (6) Schema overgenomen uit: Leo Dalhuisen, Ronald Donk, Rosemarijn Hoefte en Frans Steegh (red.) 2009, *Geschiedenis van de Antillen*, Zutphen: Walburg Pers, 53. Een bron ontbreekt.
- (7) Namen overgenomen uit de toespraak van Alida Francis, regeringscommissaris Sint Eustatius, 19 december 2022. De suggestie dat deze opstand tot de afschaffing heeft geleid, durf ik niet direct over te nemen.
- (8) Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 2.10.32 Inventaris van het archief van de Staatscommissie voor Slavenemancipatie, 1853-1856, inv.nr. 39
- (9) Nopaal is een cactussoort waar de cochenille, een luizensoort, op af komt. Uit deze insecten wordt een knalrode kleurstof gewonnen, een proces dat voor de koloniale tijd bekend was bij de inwoners van Midden- en Zuid-Amerika en die later zeer geliefd werd in Europa
- (10) Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 2.10.32 Inventaris van het archief van de Staatscommissie voor Slavenemancipatie, 1853-1856, inv.nr. 39: 7
- (11) Tessa Holland 2016/2016, *De lange Weg naar Vrijheid, veranderende leefomstandigheden van Curaçaose slaafgemaakten in de periode 1795 – 1863*, Master Geschiedenis van Nederland in een Mondiale Context Erasmus Universiteit: 50 (Digitaal beschikbaar).
- (12) Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 2.10.32 Inventaris van het archief van de Staatscommissie voor Slavenemancipatie, 1853-1856, inv.nr. 39: 7.
- (13) Wim Renkema 2011, 'I.J. Rammelman Elsevier jr 1848-1854 / Barneveld, 13 februari 1802 - Amsterdam 24 juli 1877', in: Gert Oostindie (red.) *De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815*, KITLV Uitgeverij: 59
- (14) Ibidem
- (15) Ibidem: 60
- (16) Ibidem: 57
- (17) Ibidem: 60
- (18) Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 2.10.32 Inventaris van het archief van de Staatscommissie voor Slavenemancipatie, 1853-1856, inv.nr. 39: 15 Deze Joseph of Josef Kogen was inderdaad in 1833 vrijverklaard, hij beschikte daarna ook zelf over slaafgemaakten, zie: Nationaal Archief Curaçao, slavenregister 1839-1863, inv.nr.56, folio 436.
- (19) Nationaal Archief Curaçao, slavenregister 1839-1863, inv.nr.54, folio 263
- (20) In 1788 zou nog iedere vrijgemaakte man 100 gulden en een vrouw 50 gulden aan de wegloperskas moeten betalen, terwijl in 1804 voor een vrijlating een borg van 2000 gulden werd verlangd. Zie: Suriname nu, lemma Manumissie, geraadpleegd 17 november 2023
- (21) Houdende invoering van het Reglement op de Manumissie van Slaven in de Nederlandsche W.I. Bezittingen, goedgekeurd bij Zijner Majesteits Besluit van 23 October, 1831, No. 83. In: Surinaamsche Almanak voor het Jaar 1833: 139-159

- (22)** Nationaal Archief Curaçao, slavenregister, inv.nr.59, folionr. 0898.
https://www.nationaalarchief.cw/api/picturae/slavenregister/persons?ss=%7B%22q%22:%22rammelman%22%7D&sort=%7B%22order_i_datum_inschrijving%22:%22asc%22%7D&page=2
- (23)** Deze Van Uytrecht is de kleinzoon van de gelijknamige gouverneur ten tijde van de grote slavenopstand onder leiding van Tula in 1795
- (24)** Nationaal Archief Curaçao, slavenregister 1839-1863, inv.nr.56, folio 451
- (25)** Donk, Ronald 2010 'Welke winst kan ik van die kinderen trekken? Godsdienst- en schoolonderwijs aan slavenkinderen op Curaçao, 1816-1863', in: Bijnaar, Aspha (red.) Kind aan de Ketting, opgroeien in slavernij toen en nu. Amsterdam: KIT Publishers, 86-96:87. Opvallend: deze wet is (wederom) opgenomen in het slavenreglement van 1857
- (26)** Het lied is te beluisteren op: http://archivoboneiru.com/collectie?mivast=2586&mizig=201&miadt=2586&miview=ldt&milang=nl&mizk_alle=catibu+ta+galinja
- (27)** <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341/2a7bfd58-d7f2-11e2-a0c1-00505693001d>
- (28)** <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/112892202>
- (29)** Nationaal Archief Curaçao, slavenregister 1839-1863, inv.nr.54, folio 264
<https://www.nationaalarchief.cw/api/picturae/slavenregister/persons?ss=%7B%22q%22:%22rammelman%22%7D&page=3>
- (30)** <https://service.archief.nl/gaf/api/file/v1/default/ec96ef5f-6798-470b-8734-44f05a4018fc> of: <https://www.wiewaswie.nl/nl/detail/112892629>
- (31)** Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 2.10.32 Inventaris van het archief van de Staatscommissie voor Slavenemancipatie, 1853-1856, inv.nr. 39: 5
- (32)** Ibidem: 13
- (33)** Ibidem: 13-17, voor deze alinea
- (34)** Ibidem: 8
- (35)** Ibidem: 4
- (36)** Ibidem
- (37)** Ibidem: 18
- (38)** Ibidem: 6
- (39)** Inge de Vries, 2021, 'Zy zijn verplicht hem opgave te doen van de straffen': De invloed van leeftijd, geslacht, beroep en de eigenaar van slaafgemaakten op de bestraffing van slaafgemaakten op Curaçao in de Registers en staten van door de politie gestrafte slaven, 1857-1863. Masterscriptie Geschiedenis en Actualiteit, Nijmegen (digitaal beschikbaar): 99
- (40)** Delft: Stadsarchief, arch.nr. 02.01 Burgerlijke stand, Bevolkingsadministratie (administratie van ingezetenen en inwonenden 1815-1876), inv.nr. 16.53, folio 54
- (41)** Nederlandse Staatscourant, 17 en 30 mei 1859
- (42)** Wim Renkema 2011, 'I.J. Rammelman Elsevier jr 1848-1854 / Barneveld, 13 februari 1802 - Amsterdam 24 juli 1877', in: Gert Oostindie (red.) De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815, KITLV Uitgeverij: 61
- (43)** Zij adviseerden over allerlei bestuurlijke aangelegenheden en bijvoorbeeld over wetsvoorstellen voordat deze werden ingediend bij het zogeheten Wetgevend Lichaam. (info ontleend aan Parlement.com, geraadpleegd 19 november 2023)
- (44)** Onder meer Arnhemsche Courant, 12 juni 1871
- (45)** Wim Renkema 2011, 'I.J. Rammelman Elsevier jr 1848-1854 / Barneveld, 13 februari 1802 - Amsterdam 24 juli 1877', in: Gert Oostindie (red.) De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815, KITLV Uitgeverij: 61
- (46)** Stichting Maritiem-Historische Databank, ID 7735 <https://www.marhisdata.nl/schip&id=7735&chronicles=connected> Rijkkevorsel werd in 1851 benoemd tot consul van Venezuela te Rotterdam, later van Costa Rica. Zie: Rotterdam: stadsarchief Rotterdam, arch.nr. 42, inv.nr. 62, 63; er is sprake van een firma Hubert Van Rijkkevorsel

Gecompenseerden uit Arnhem I

Nazaten Brantsen-De Vree, plantage Vossenburg

Nazaten Brantsen-De Vree, plantage Vossenburg

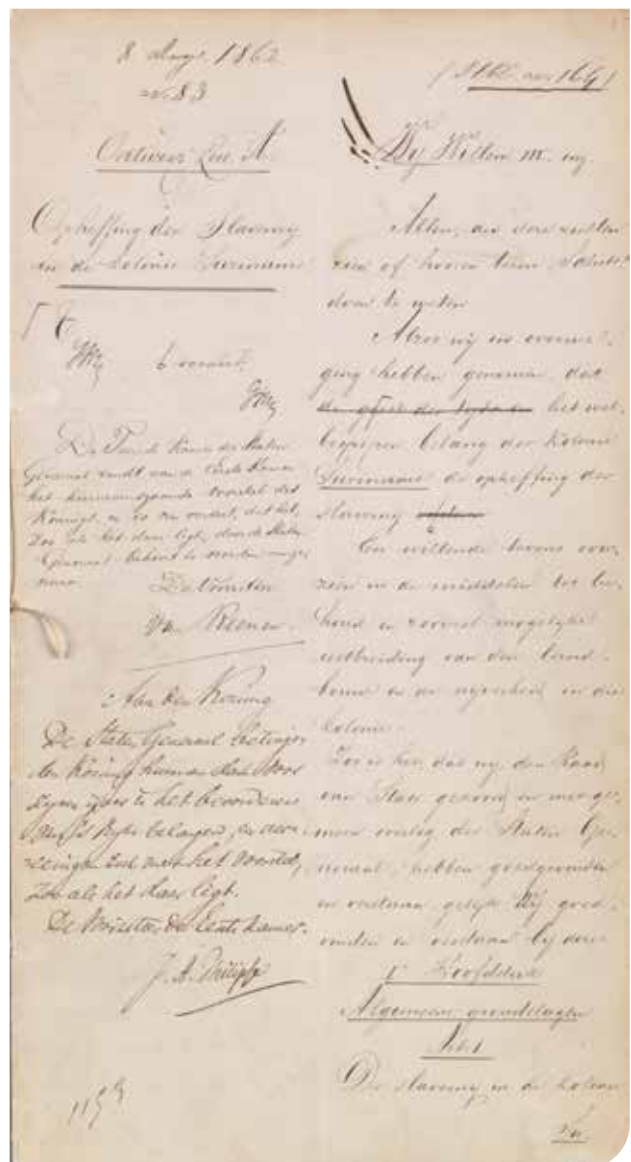
Locatie: Huis Zypendaal – Walburgisplein – Bakkerstraat – Willemsplein – Oeverstraat – Bovenbergstraat

AUTEUR: JAN DE VRIES

Financiële compensatie voor plantagehouders

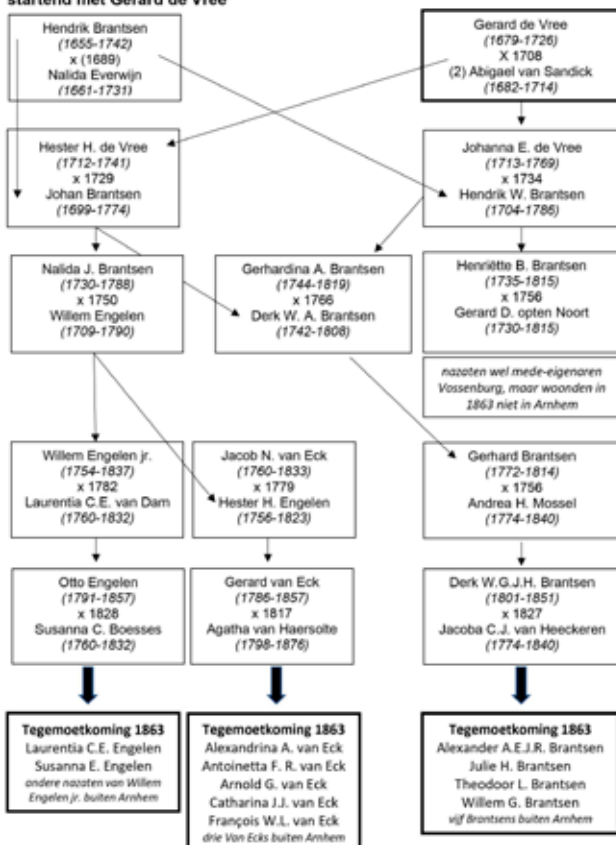
Op 1 juli 1863 werd de slavernij in Suriname officieel afgeschaft. De tot slaafgemaakten werden gedwongen om nog tien jaar op de plantages te blijven. De echte vrijheid voor hen brak pas in 1873 aan. In artikel 25 van de wet werd dit 'Staatstoezicht' omschreven: 'dat gezette arbeid verplichtend is voor alle onder het Staatstoezicht geplaatste vrijgemaakten en dat deze van den ouderdom van 15 tot en met 60 jaren gehouden zijn overeenkomsten te sluiten, voor hen welke op plantages of gronden werkzaam of gevestigd geweest zijn tot het verrigten van plantage-arbeid'.

De 'emancipatie van de slaven', zoals de afschaffing van de slavernij werd genoemd, vond in Nederland later plaats dan in andere Europese landen. Eén van de oorzaken was de schadevergoeding die de plantage- en slaveneigenaren claimden voor hun verlies aan arbeidskrachten. De Nederlandse regering moest, om een meerderheid in de Tweede Kamer te krijgen, eerst voldoende geld in huis hebben om de f 300,- per slaafgemaakte (op de Antillen f 200,-) te kunnen uitkeren. Daar was in totaal twaalf miljoen gulden, waarvan iets meer dan tien miljoen voor de Surinaamse plantages, voor nodig. Dat was ongeveer 10% van de totale rijksbegroting. Zonder het 'batig slot' van de opbrengsten van de economie in Nederlands-Indië was de financiering waarschijnlijk helemaal niet rond gekomen. Zo maakte dwangarbeid in de ene kolonie (Cultuurstelsel in Nederlands-Indië) de afschaffing van dwangarbeid in de andere kolonie (slavernij Suriname) mogelijk.

AFSCHAFFING SLAVERNIJ, 1863. EERSTE BLAD VAN HET KONINKLIJK BESLUIT VAN 8 AUGUSTUS 1862 VAN DE 'EMANCIPIETWET' MET DE 'OPHEFFING DER SLAVERNIJ IN SURINAME' PER 1 JULI 1863. NATIONAAL ARCHIEF, KONINKLIJKE BESLUITEN VAN 8 AUGUSTUS 1862.

**Sterk vereenvoudigde stamboom familie Brantsen-De Vree
Generatielijn Arnhemse eigenaren plantage Vossenburch,
startend met Gerard de Vree**

NAKOMELINGEN TWEE HUWELIJKEN BRANTSEN-DE VREE
VEREENVOUDIGD SCHEMA VAN DE NAZATEN VAN DE TWEE HUWELIJKEN
BRANTSEN-DE VREE. OPGENOMEN ZIJN ALLEEN DE VERWANTSCHAPSLIJNEN
VAN DE IN ARNHEM WONENDE NAKOMELINGEN, DIE IN 1863 EEN
COMPENSATIEBEDRAG ONTVINGEN. STAMBOOM JAN DE VRIES

Plantages met Arnhemse (deel)eigenaren

De ‘compensatie’ werd zeer nauwkeurig geadministreerd. Hierdoor weten we precies om welke plantages het ging, wie de eigenaren waren, in welke plaats ze woonden, wat hun beroep was, enz.(1) In Arnhem woonden zestien personen die een financiële tegemoetkoming kregen, vanwege hun aandeel in één van de volgende vijf Surinaamse plantages: Adrichem, Het Eiland (‘t IJland), Poelwijk, Vossenburch en Zorgvliet. De in 1730 gestichte koffieplantage Arnhem aan de Cotticarivier, die in 1835 bijna zestig tot slaafgemaakte bewoners telde, had in 1839 de bedrijfsvoering beëindigd. De plantage maakte dus geen onderdeel uit van de compensatieregeling.

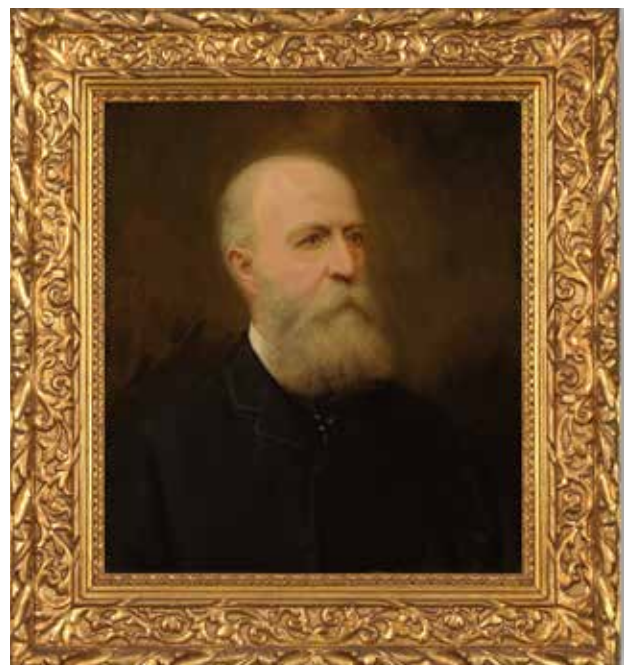
Elf van de zestien gecompenseerde Arnhemmers bezaten een eigenaarsdeel van de plantage Vossenburch en waren nazaten van de 18e-eeuwse eigenaren Brantsen-De Vree. Zie hiervoor de bijdrage over Anna

van Vossenburch in deze bundel. Hieronder zullen we hun aandeel in de compensatieregeling bespreken. De gecompenseerden van de andere vier plantages komen in een tweede bijdrage aan bod.

We beperken ons tot de in Arnhem wonende gecompenseerden. Zo kregen van Vossenburch zesenvertig mensen een tegemoetkoming, maar de meesten, allemaal nakomelingen van de huwelijken van de zussen De Vree met de broers Brantsen, woonden buiten Arnhem. De familie Op Ten Noort bijvoorbeeld, met elf gecompenseerden, had haar basis in Zutphen.

HUIS ZYPENDAAL, CA. 1870 DE BUITENPLAATS ZYPENDAAL VOOR DE INGRIJPENDE VERBOUWING VAN 1883-1884. LINKS HET KOETSHUIS EN RECHTS DE ORANJERIE DIE IN 1867 WERDEN GEBOUWD. GELDERS ARCHIEF.

WILLEM GERARD BARON BRANTSEN PORTRET VAN WILLEM GERARD BARON BRANTSEN VAN DE ZIJP DOOR JEAN DISCART. GELDERSCH LANDSCHAP & KASTELEN, BRUIKLEEN BRANTSEN VAN DE ZYP STICHTING.

De Brantsens op Huize Zypendaal

Van de elf Arnhemse gecompenseerden van Vossenburg woonden er vier op het landgoed Huize Zypendaal. Het waren de kinderen van het echtpaar mr. Derk Willem Gerard Johan Hendrik baron Brantsen (1801-1851) en van Jacoba Charlotta Juliana barones van Heeckeren (1802-1882).

In 1828 was Derk W.G.J.H. Brantsen verheven in de adelstand met de titel van baron, met de bepaling dat de titel alleen zou overgaan op de eerstgeborene. Dat was na het overlijden van de baron in 1851 zijn zoon mr. Willem Gerard baron Brantsen van de Zijp. Die was bij de uitvoering van de compensatieregeling op 1 juli 1863 eenendertig jaar. Hij woonde met zijn twee broertjes jonkheer Theodoor (1833-1889) en Alexander (1838-1904) en zijn zusje Julie Henriette (1842-1926) op Huize Zypendaal. Ze waren op 'De Zijp' (uitgesproken als De Siep), zoals de Brantsen hun buitenplaats noemden, in het gezelschap van hun moeder die als adellijke weduwe de titel douairière droeg.(2)

Willem Gerard baron Brantsen van de Zijp had, net als zijn voorouders, vooraanstaande bestuurlijke functies. De aandacht was wel verschoven van de Arnhemse en Gelderse overheid naar de landelijke politiek en het Koninklijk Huis. Zo werd Brantsen van de Zijp in 1855 kamerjonker van koning Willem III, gevolgd door zijn aanstelling als kamerheer in 1861. Na het overlijden van de koning in 1890 vervulde hij deze functie ook nog onder koningin Wilhelmina. In 1860 volgde de benoeming tot commies van staat bij de Raad van State in Den Haag. Van 1882 tot 1894 was bovendien hij lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en van 1897 tot 1899 lid van de Eerste Kamer. Daarnaast was hij staatsraad in buitengewone dienst.(3)

ONDERKOMENS TOT SLAAFGEMAAKTEN, 1850 DE BELG THÉODORE BRAY (1818-1887) VERBLEEF VAN 1841 TOT 1868 IN SURINAME EN WERKTE ALS ADMINISTRATEUR EN BEHEERDER OP VERSCHILLENDE PLANTAGES, WAARONDER VOSSENBURG. ZIJN TEKENINGEN GEVEN EEN VEELZEGGEND BEELD VAN HET SLAVERNIJ- EN PLANTAGELEVEN, ZOALS SCHETS NO. 17 'PLANTAADJE NEGERHUIZEN'. GELDERS ARCHIEF.

Vijf keer een ambtenarenloon

De zesenvestig gecompenseerden van Vossenburg verdeelden voor de 236 tot slaafgemaakten op de plantage f 70.800,- onder elkaar. De vier Brantsens op Zypendaal kregen ieder een bedrag van f 1.901,-. Ter vergelijking: het jaarsalaris in 1863 van een politieagent in dienst bij de gemeente was f 365,-.(4) De vele ongeschoolde arbeiders in Arnhem moesten het met nog veel minder doen en de armoede onder hen was groot.(5) De Brantsens kregen dus in één klap ieder ruim vijf keer een gemiddeld jaarloon van een 'gewone' Arnhemmer. Het per persoon uitgekeerde bedrag van negentienhonderd gulden had in 2021 een koopkrachtwaarde van iets meer dan 22.000 euro.(6)

FRANÇOIS WILLEM LAMBERT VAN ECK PORTRET VAN FRANÇOIS W.L. ECK DOOR SCHILDER BAREND LEONARDUS HENDRIKS. DETAIL VAN EEN DUBBELPORTRET VAN VADER FRANÇOIS EN ZOON GERARD VAN ECK. VENDUEHUIS DER NOTARISSSEN IN 'S-GRAVENHAGE.

IN 1740 GAF JOHAN VAN BRANTSSEN DE OPDRACHT VOOR DE BOUW VAN EEN EENVOUDIG LANDHUIS OP ZIJN LANDGOED MARIËNDAAL, NET OVER DE GEMEENTEGRENS VAN ARNHEM. BRANTSSEN BEZAT OOK HET HUIS HULKESTEIN, WAAR HIJ MEESTAL VERBLEEF. IN DE STAD BESCHIKTE HIJ IN DE BAKKERSTRAAT OVER DE PATRICIËRSWONING, 'DIE OLDE MUNTE' DAT DIENDE ALS WINTERVERBLIJF. HET BUITENVERBLIJFJE OP MARIËNDAAL WERD DOOR ZIJN NAZAAT FRANÇOIS W.L. VAN ECK, DIE HET LANDGOED DOOR VERERFING IN HANDEN HAD GEKREGEN, IN 1857 INGRIJPEND VERBOUWD EN VERGROOT TOT HET HUIDIGE HUIS. GELDERS ARCHIEF.

Van Eck, Walburgisplein en Mariëndaal

Een bijna even vooraanstaande familie als Brantsen was de familie Van Eck in Arnhem. Vanaf de 17e eeuw voorzagen ze Arnhem geregeld van stadsbestuurders. Op het breukvlak van de 18e en 19e eeuw overleefde mr. Jacob Nicolaas van Eck (1752-1833) als schepen en burgemeester alle overgangswelingen van de stadhouderlijke, de Bataafse-Franse tijd en de vestiging van het koningschap van Willem I. Naar hem is de Van Eckstraat in de Burgemeesterswijk genoemd. Vijf van zijn kleinkinderen woonden in Arnhem en deelden in de compensatieregeling. Van hen genoot de oudste mannelijke telg het meeste aanzien. François Willem Lambert van Eck (1825-1888) had bij de dood van zijn vader Gerard in 1857 niet alleen diens kapitale huis op het Walburgisplein geërfd, maar ook het landgoed Mariëndaal op de grens met Oosterbeek. Elke dag, weer of geen weer, liep hij van Mariëndaal, waar hij vooral woonde, naar Walburgisplein 10, waar hij als notaris kantoor hield. Op dit laatste adres stond hij in de financiële administratie van de compensatieregeling geregistreerd. Door de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog is niets meer van de woning over.

VELPERPLEIN MET DE TOEGANG TOT DE ROGGESTRAAT, 1890 NA ZIJN HUWELIJK IN 1869 MET DEBORA C.A.A.C. RAU VERHUISDE ARNOLD G. VAN ECK VAN DE BAK-KERSTRAAT NAAR EEN INDRIKWEKKEND HERENHUIS OP DE HOEK VAN HET VELPERPLEIN EN DE ROGGE-STRAAT (OP DE FOTO RECHTS). NA ZIJN OVERLIJDEN IN 1895 BLEEF DE WEDUWE ER WONEN TOT HAAR DOOD IN 1915. VERVOLGENS WERD HET PAND GESLOOPT EN WERD EEN MONUMENTAAL GEBOUW VAN DE LEVENSVZERKERING ARNHEM OPGETROKKEN. DAT PAND WERD IN DE TWEEDE WERELDOORLOG TOTAAL VERWOEST. GELDERS ARCHIEF.

Van Eck, een baronesse als moeder

De familie Van Eck was zelf niet van adel, maar door hun vooraanstaande positie waren ze een geliefde huwelijkspartner voor de adellijke families. Door in oude adellijke geslachten als Van Haersolte en Von Weiler in te trouwen, wisten de Van Ecks hun status nog verder op te krikken.

François' nog ongetrouwde broer Arnold Gerard (1835-1895) en de eveneens ongehuwde zus Alexandrina Agathe (1838-1925) woonden in 1863 bij hun moeder Agatha baronesse van Haersolte. Die bezat een prachtig herenhuys in de Lodewijk XV-stijl in de Bakkerstraat (nu huisnummer 58, rechterdeel Restaurant Rusticana). (7) Arnold Gerard verhuisde na zijn huwelijk in 1869 naar een groot herenhuys op het Velperplein 1 (Roggestraat westzijde).

Antoinetta Fredrica Robertina Everharda van Eck (1828-1866) was in 1848 gehuwd met jonkheer Frederik Eduard von Weiler, die in 1863 opgeklommen was tot 1e luitenant ter zee 1e klasse. Het echtpaar stond ingeschreven op het Willemsplein (nu Willemsplein 10 op locatie Luxor Live), maar door de vele zereizen van haar man was Antoinetta vaak te vinden in het ouderlijk huys in de Bakkerstraat.

De vijfde en laatste Arnhemse Van Eck die een financiële tegemoetkoming kreeg bij de afschaffing van de slavernij in 1863 was Catharina Jacoba Johanna van Eck

(1821-1894). Zij was in 1845 getrouwd met Catharinus Jacobus van Orsoij Veeren, kapitein-adjutant bij het Korps Rijdende Artillerie. Hij zou uiteindelijk van deze 'Gele Ridders', die zich vanaf 1881 definitief in de Arnhemse Willemskazerne vestigden, kolonel worden. Het echtpaar woonde in een herenhuis met riante tuin aan de Oeverstraat. Dat grondstuk, waarvan het huis niet meer bestaat, ligt nu tussen cultureel centrum Rozet en de Weerdjesstraat.

De Van Ecks waren, als nazaten van Brantsen-De Vree, groter in aantal dan de tak van Brantsen. Ze kregen per persoon daarom een kleiner bedrag uitgekeerd dan de gecompenseerden van Huis Zypendaal. Alle vijf Van Ecks kregen 1.049 gulden. Dat zou nu ongeveer een koopkracht hebben van iets meer twaalfduizend euro.

BOVENBERGSTRAAT 3, 1870-1880 HET GROTE HERENHUIS VAN JONKVROUWE LAURENTIA C.E. EN VROUWE SUSANNA E. ENGELN AAN DE BOVENBERGSTRAAT WERD NA HUN DOOD ONDERDEEL VAN HET VERMAARDE HOTEL BRISTOL. DE HOOFDINGANG BLEEF AAN DE BOVENBERGSTRAAT, MAAR HET MEEST WERD DE TOEGANG VIA DE TUIN AAN DE ACHTERZIJDE, GRENZEND AAN HET STATIONSPLEIN, VAN HET HOTEL GEBRUIKT. VAN DE STRAAT IS NIETS MEER OVER EN DE LOCATIE IS EEN DEEL VAN HET TERREINCOMPLEX VAN STATION ARNHEM CENTRAAL. GELDERS ARCHIEF.

Twee 'vrouwen' Engelen

De laatste twee nakomelingen van de echt)paren Brantsen-De Vree die gecompenseerd werden, waren de zussen jonkvrouwe Laurentia Clara Elisabeth (1828-1891) en vrouwe Susanna Elisabeth Engelen (1830-1894). Hun adellijke titels dankten zij aan hun grootvader Willem Engelen jr. (1754-1837) die in 1784 via zijn vrouw beleend werd met Pijlsweert en zich 'heer' mocht noemen. In 1816 werd hij met die titel door koning Willem I in de adelstand verheven.

De ongetrouwde Laurentia woonde in 1863 in een grote villa bovenaan de Bovenbergstraat, niet te verwarren met de Bovenbrugstraat. De Bovenbergstraat, het verlengde van de Bergstraat, is door de vele aanpassingen rondom het NS-Station Arnhem Centraal voor en na de oorlog volledig verdwenen.

Susanna Elisabeth was in 1854 getrouwd met Pieter Lodewijk Verschoor (1826-1868), 1e luitenant der Artillerie. Ze bewoonden Villa Belmonte bij de Amsterdamseweg dat in de kern nog steeds bestaat en als adres Frombergstraat 37-39 heeft.

Bij de afhandeling van de compensatie werd Pieter Lodewijk vertegenwoordigd door een curator, de Arnhemse wethouder mr. H.J. Kronenberg. Waarschijnlijk had dit te maken met de in zijn overlijdensbericht uit 1868 vermelde 'langdurige ongesteldheid' waaraan hij leed. Na het overlijden van haar man trok ze in bij haar zus op de Bovenbergstraat, huisnummer 3.

De zussen Engelen ontvingen elk f 839,- uit de compensatieregeling. Dit bedrag zou tegenwoordig een koopkrachtwaarde hebben van bijna tienduizend euro.

NOTEN

(1) Nationaal Archief, Algemene Rekenkamer / Comptabel Beheer, toegang 2.09.09.08, inv. nr. 223-248. De stukken over Vossenburg bevinden zich in inv. nr. 228.

Het archief is digitaal ontsloten op basis van Okke ten Hove en Heinrich Helstone, *Database Suriname en de Nederlandse Antillen: vrijverklaarde slaven*,

<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/suriname-en-de-nederlandse-antillen-vrijverklaarde-slaafgemaakten>

Deze gegevens zijn aangevuld met de publicaties van Philip Dikland op zijn website *Suriname Heritage Guide*, <https://www.suriname-heritage-guide.com/>. De pdf's met gedetailleerde informatie per plantage zijn per gebied in een map te downloaden. De informatie over Vossenburg zit in de map Commewijne rivier. Zie ook: B. Koene, *De mensen van Vossenburg en Wayampibo. Twee Surinaamse plantages in de slaventijd*, Hilversum 2019, vooral 226 en 242-246.

(2) Voor de familie Brantsen en hun buitenplaatsen zie o.a.: P.G. Aalbers, 'Het Arnhemse regentengeslacht Brantsen', *Arnhem de Genoeglijkste*, twee delen: 29 (2009-1), 32-46 en (2009-2), 62-76; E. van Roekel, 'Lang leef 't schoon Mariëndaal'. *De bewogen geschiedenis van landgoed Mariëndaal op de grens van Arnhem en Oosterbeek*, Arnhem 2021 54-66; C. Schulte, "De Soete Ruste van een aangenaam Buijtenleeven': de familie Brantsen en haar buitenplaats Zypendaal in Arnhem', *Arnhem de Genoeglijkste* 29 (2009-4), 138-157; E. Storms-Smeets, 'Hier is Natuur met Kunst gepaard.' Het buitenleven van regentenfamilie Brantsen', *BMGelre* 107 (2016), 117-142.

(3) T.P.G. Kralt, 'Willem Gerard Brantsen 1831-19, bestuurder, politicus en landgoedeigenaar', in: I.D. Jacobs en J.A.E. Kuijs (eindred.), *Biografisch Woordenboek Gelderland* 10, Hilversum 2014, 23-25.

(4) *Verslag van de toestand der gemeente Arnhem over het jaar 1863* (Gelders Archief: 2192-900, Secretarie Gemeente Arnhem), 193.

(5) *Arbeidsloonen en Levensbehoeften in de gemeente Arnhem. Rapport van de Commissie, door de Werkmansvereniging 'Arnhem' belast met het instellen van een grondig onderzoek omtrent de arbeidsloonen binnen Arnhem, en na te gaan of die loonen evenredig zijn aan de billijke behoeften van den werkman*, Arnhem 1870, 4-5.

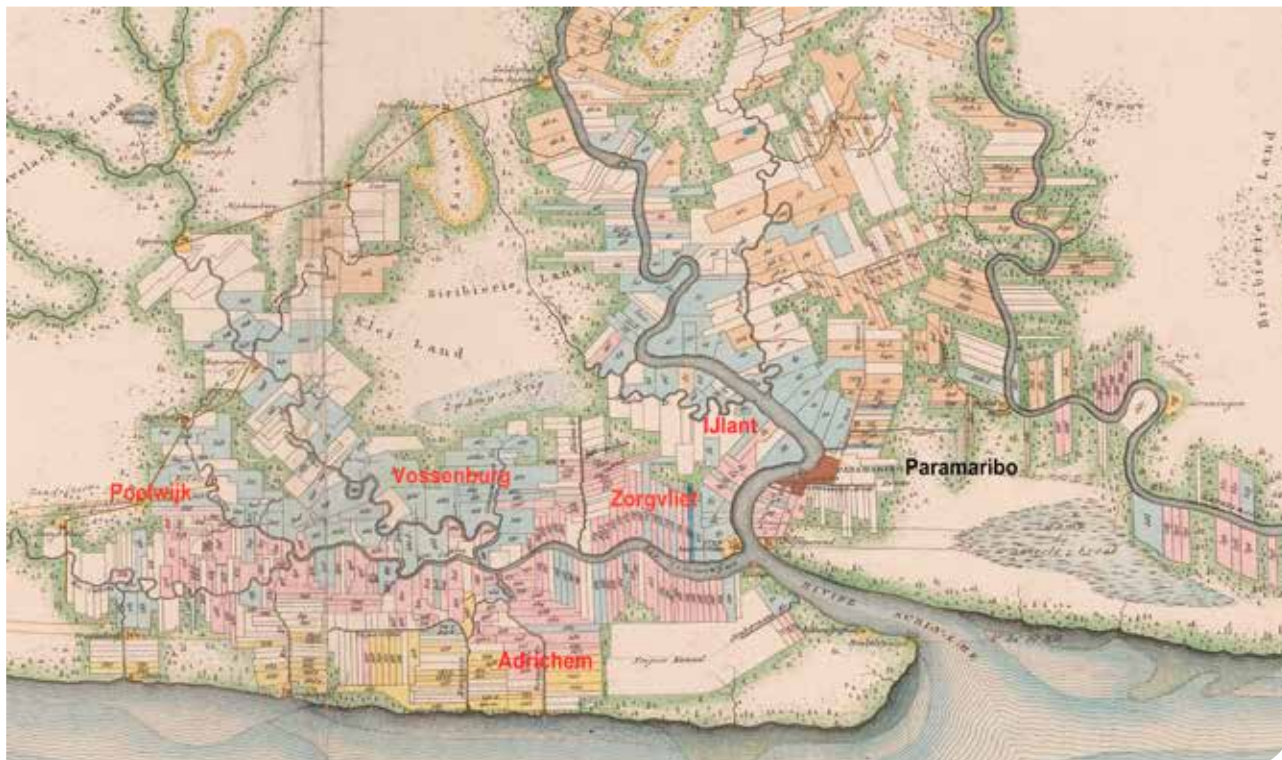
(6) Alle omrekeningen van guldens in 1863 naar de koopkrachtwaarde in euro's in 2021 zijn berekend met de richtlijnen van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam: <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>

(7) In 1876 vond in Arnhem een verandering in huisnummering plaats. De oude wijkindeling met letters en nummers (Bakkerstraat D 132) werd vervangen door de nu bekende straatnummering (Bakkerstraat 58) Voor de omnummering van de adressen in 1863 naar de actuele situatie is vooral gebruik gemaakt van: Huisnummering van 1876, kopie van de concordantielijst, Gelders Archief 2242-12, archief A.S. Stempher. De gegevens hieruit werden aangevuld met informatie uit de Adresboeken Arnhem, de Kadastrale Leggers en de literatuur.

Gecompenseerden uit Arnhem II

Plantages 't IJland, Poelwijk, Adrichem en Zorgvliet

Locatie: Velperbuitensingel – Eusebiusbinnensingel - Utrechtseweg - Eusebiusplein – Berg-straat

PLANTAGES MET ARNHEMSE DEELEIGENAREN, 1863 DE VIJF PLANTAGES MET ARNHEMSE DEELEIGENAREN IN 1863. OP DEZE BEWERKTE UITSNEDE VAN EEN KAART VAN SURINAME UIT 1835 LIGT HET NOORDEN, DE ATLANTISCHE OCEAAN, BENEDEN. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM (KAART DANIËL VEELWAARD), BEWERKING JAN DE VRIES.

AUTEUR: JAN DE VRIES

Naast de elf gecompenseerde nakomelingen van Brantsen-De Vree telde de tegemoetkominglijst nog vijf Arnhemse inwoners. Ook zij hadden hun eigenaarsaandeel in een Surinaamse plantage via, veelal ingewikkelde, familielijnen geërfd.

't IJland: Van der Borch en Feith

Plantage 't IJland (Het Eiland / Yland / 't Eylant) was een suikerplantage aan de Pauluskreek tien kilometer stroomopwaarts de Surinamerivier vanaf Paramaribo. De plantages Vossenburg en 't IJland waren met elkaar verknoopt. Gerard de Vree voerde rond 1720 een tijdje

het beheer over t 'IJland, dat in bezit was van Simon van Halewijn. In de 19e eeuw werden de twee plantages bovendien beheerd via hetzelfde Amsterdamse handelskantoor.(1) Als erfgenamen van Van Halewijn kwamen meerdere plantages, waaronder 't IJland en de Peperpot, in handen van de familie Van Essen, zie pp. 62-65.

In 1863 kregen de vierenzeventig eigenaars van de plantage voor de 126 tot slaafgemaakte plantagebewoners een totaalbedrag van f 37.800,- uitgekeerd. Van deze geldsom ging f 700,- naar Frederik Wilhelm baron van der Borch (tot Helbergen)

KAART PLANTAGE 'T IJLAND, 1800-1834 PLATTEGROND VAN DE SUIKERPLANTAGE 'T IJLAND AAN DE PAULUSKREEK, DIE ONDERAAN OP DE KAART IS AFGEBEELD. IN DE BOCHT VAN DE KREEK (LINKSONDER OP DE KAART) STAAT DE DIRECTEURSWONING, DE WATERMOLEN EN DE BIJGEBOUWEN VOOR DE OPSLAG EN VERWERKING VAN HET SUIKERRIET. DE KLEINE VIERKANTJES DAARACHTER ZIJN DE HUTTEN VOOR DE TOT SLAAFGEMAAKTE BEWONERS. HET GROOTSTE DEEL VAN DE PLANTAGE WORDT INGENOMEN DOOR DE VERSCHILLENDE RIETSUIKERAKKERS, DIE OMSLOTEN WORDEN DOOR VAAR- EN AFWATERINGSSLOTEN. GELDERS ARCHIEF.

(1791-1866). De Van der Borchs hadden hun thuisbasis in de Achterhoek en bezaten de kastelen Verwolde en Vorden. Via een ingewikkelde verervingslijn was de familie in het bezit gekomen van de aandelen. Frederik Wilhelm had ook een huis in Arnhem aan de Velperbuitensingel en liet zich met dat adres registreren op de compensatielijst van 1863. Het herenhuis achter het Musis Sacrum, tussen de Spijkerstraat en Steenstraat op de plek van nummer 15, is in de loop der jaren volledig verbouwd.

Aan één van andere de nieuwe singels die rond 1855 werden aangelegd, woonde op Eusebiusbinnensingel 17 mr. Frederik Feith (1810-1897). Het door hem tot 1897 bewoonde riante herenhuis lag in de septemberdagen van 1944 tijdens de Slag om Arnhem naast de oprit van de Rijnbrug en werd volledig verwoest.

De Notarissen **TROOST** en **WILD-SCHUT**, te Arnhem, zullen op Dinsdag 27 April 1897, bij 12 uur, en voortien dagen daarna, op Dinsdag 11 Mei, bij 10 uurslag, telkens des avonds 7 uur, in het *Centraalgebouw* in de Bekkerstraat te Arnhem, in het openbaar **veilen en verkoopen:**

Een solied en goed onderhouden **dubbel Heerenhuis** en **Erf**, alleraangenaamst en vroolijk gelegen te Arnhem aan den Eusebiusbinnensingel, tegenover de Kadestraat, met daarachter gelegen **Tuin**, uitkomende aan gezonden zijde, gesitueerd No. 17, Kadaster Sectie G, No. 6956, groot 7 are 80 centiaars.

Laatst bewoond geweest door wijlen den Wel Edelen Gestrungen Heer Mr. F. FEITH.

Het Heerenhuis — dat een riant uitzicht heeft — bevat, buiten de verdere vermeldte gemakken, beneden: ruime Marmeren GANG, waarvan aan de ene zijde 2 fraaie KAMERS en suite en aan de andere zijde groote VOORKAMER en ZIJKAMER; verder KEUKEN, MANGELKAMER en BERG-PLAATS en daarboven ZOLDER met DIENST-BODENKAMER; op de 1e diage: een zo groote als kleine KAMERS, waarvan 2 en suite, daar boven: erer ruimen geheel besloten ZOLDER voorts Kelder met afgesloten gubdelion.

Vers der Kamers zijn voorzien van Marmeren SCHOORSTENMANTELS en in het Huis is GASLEIDING aanwezig.

Voorts fraaie TUIN, waarin diverse VRIJHT-BOOMEN, binnens PRIBEL met vaste KAST.

Het perceel is te aanvaarden op 15 Juni 1897. De betaling der kooppenningen moet geschieden op 1 Juli 1897.

Bezichtiging elke Maandag en Dinsdag van 2 tot 4 uur, op een toegangskaart van de genoemde Notarissen.

Nedere informatie te bevragen ten kantore van de Notarissen voornoemd, niaal: ten kantore van den Notaris K. W. FEITH te Beekbergen.

WOONHUIS FEITH AAN DE EUSEBIUSBINNENSINGEL NA ZIJN OVERLIJDEN IN 1897 WORDT HET DUBBELE WOONHUIS VAN MR. FREDERIK FEITH AAN DE EUSEBIUSBINNENSINGEL, 'ALLERAANGENAAMST EN VROOLJK GELEGEN', IN HET OPENBAAR VERKOCHT. DE VERKOOPADVERTENTIE GEEFT EEN GOED BEELD HOE EEN HERENHUIS VAN EEN WELGESTELDE ARNHEMMER ER UITZAG. ZO HAD DE DIENSTBODE HAD EEN EIGEN SLAAPKAMERTJE OP DE ZOLDER. IN: ARNHEMSCHE COURANT, 26 APRIL 1897.

Feith was mede-eigenaar van 't IJland geworden via het Groningse geslacht (Rhijnvis) Feith. Hij werd ook in die stad geboren. Zijn oom Louis Rhijnvis Feith had vanaf 1828 twee keer een klein aandeel in de plantage gekocht van de eigenaarslijn van de Van Dedems. Louis Rhijnvis Feith was getrouwd met een Van Dedem, Johanna Theodora baronesse van Dedem (1790-1878). Dat leverde in 1863 de Arnhemse griffier bij het Provinciale Gerechtshof Gelderland f 42,86 op, vergelijkbaar met een maandloon van een ongeschoolde arbeider in die jaren.

VILLA SCHOONHEUVEL, CA. 1850 HET WOONHUIS VAN HENRIËTTE LE JEUNE EN HAAR ECHTGENOOT MR. LAMBERT J.A. VAN ECK STOND OP ÉÉN VAN DE MEEST GEWILDE PLEKKEN VAN ARNHEM. VANAF 'BOVENOVER' OP DE UTRECHTSEWEG HAD MEN VIA 'ONDERLANGS' VRIJ UITZICHT OP DE RIJN EN DE BETUWE. GELDERS ARCHIEF.

Poelwijk: Le Jeune op 'Bovenover'

Henriette Johanna le Jeune (1791-1872) was via een gecompliceerde vererving in bezit gekomen van haar aandeel in de suikerplantage Poelwijk aan de Pericakreek in de binnenlanden van Suriname. Het bedrijf heette Bekri in het Sranan, afgeleid van François Ewoud Becker (1735-1795). Die erfde Poelwijk rond 1763 en liet deze vervolgens na aan zijn neven en nich-ten. Die brengen hun gezamenlijke eigenaarschap onder in een stichting, een 'Sociëteit van eigendom'.

Voor haar aandeel in de compensatie voor de 253 tot slaafgemaakten op Poelwijk kreeg Henriette Le Jeune f 1.713,33 uitgekeerd; vergelijkbaar met een koopkracht in 2021 van € 19.990,37. Bij de afhandeling van de compensatie werd zij vertegenwoordigd door haar echtgenoot, mr. Lambert Johan Arend van Eck (1793-1867), lid van de Arnhemse arrondissementsrechtbank. Zij waren beide afkomstig uit bestuurlijke en rechterlijke

kringen in Tiel. Lambert was een oudoom van de Van Ecks die een compensatiedeel ontvingen uit de plantage Vossenburg.

Het woonhuis van het echtpaar Van Eck-Le Jeune, een villa op de Utrechtseweg, had een magnifiek uitzicht over de Rijn en de Betuwe. Die Villa Schoonheugel, het westelijke buurpand van het huidige Museum Arnhem op 'Bovenover', werd onlangs volledig gemoderniseerd en ingericht als appartementencomplex.

MARKT EN OMGEVING, 1865 OVER DE MARKT MET VOORAAN HET GROTE EN LUXE HOTEL DES PAYS-BAS EN RECHTS DE INGEBOUWDE SABELSPOORT (RECHTS OP DE FOTO) KIJKEN WE NAAR DE RIJN EN DE DAARACHTER IN DE STADSBLOKKEN GELEGEN STEENFABRIEK VAN J. VERWAAIJEN. ACHTER HOTEL DES PAYS-BAS EN LINKS NAAST DE SABELSPOORT STAAT AAN HET EUSEBIUSPLEIN HET WOONHUIS VAN DR. PIETER KERKHOVEN, MEDE-EIGENAAR IN 1863 VAN DE PLANTAGE ADRICHEM. HET ACHTERSTE HOGE HUIZENBLOK LIGT AAN DE RIJNKADE. GELDERS ARCHIEF.

Plantage Adrichem: Kerkhoven

Doctor Pieter Kerkhoven (1811-1894) erfde zijn deel uit de koffie- en cacaoplantage Adrichem aan het Matapicakanaal als nazaat uit de Amsterdamse handelsfamilie Kerkhoven. Die had naast de plantage in Suriname ook bezittingen in Indonesië.

De plantage werd rond 1750 gesticht door George Curtius, die Raad-Fiscaal (vergelijkbaar met officier van justitie) van Suriname was. Dat was na de gouverneur de hoogste bestuurder in de kolonie. Aan zijn functie dankte de plantage haar latere aanduiding in het Sranan: Fiskari, van Fiskaal. De plantage met 500 akkers

(215 hectare) was iets kleiner dan een gemiddelde koffieplantage.

Rond 1800 had een voorganger van Pieter Kerkhoven met dezelfde naam de plantage geërfd van zijn zwager. Vanuit deze Pieter Kerkhoven liepen drie verervingslijnen. De in Arnhem wonende 'doctor medicinae' in ruste Pieter Kerkhoven maakte van één daarvan deel uit. Hij woonde met zijn vrouw Jane Christiana Meder in 1863 in één de herenhuizen op het Eusebi-usplein ten oosten van de Sabelspoort. Deze bebouwing is als gevolg van de Tweede Wereldoorlog helemaal verdwenen.

Voor de 138 tot slaafgemaakten op plantage Adrichem bedroeg het deel van Kerkhoven 644,23 gulden. Dat bedrag had in 2021 een koopkrachtwaarde van iets meer dan 2.500 euro.

PLANTAGE ZORGVLIET, 1859 GEZICHT OP DE KOFFIEPLANTAGE ZORGVLIET/SORGVLIET AAN DE COMMEWIJNE RIVIER. AQUAREL DOOR JACOB MARIUS ADRIAAN MARTINI VAN GEFFEN. RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

Zorgvliet: Phaff in de Bergstraat

Predikant Johannes Christaansz. Phaff (1705-1762) was in 1742 naar Suriname vertrokken om als eerste predikant te dienen in de zojuist gestichte Evangelisch-Lutherse Gemeente in Paramaribo. Via één van zijn vier huwelijken kwam hij in het bezit van de koffieplantage Zorgvliet/Sorgvliet. Zijn zoon, de militair Johannes Emilius Phaff (1751-1823), vestigde zich in 1814 in Wageningen. Diens kinderen kregen in 1863 hun compensatiedeel van Zorgvliet.⁽²⁾ De koffieplantage lag aan de Beneden Commewijne en had in 1863 77 tot slaafgemaakte bewoners.

Een dochter van Johannes Emilius Phaff woonde in 1863 in Arnhem. Anna Emelia Adelaide Phaff (1787-1879), ontving voor haar eigenaarsdeel f 197,50 (koopkracht in 2021 2.304,34 euro). Op dat moment was de in Noord-

Frankrijk geboren en in Parijs gedoopte Anna al jaren gescheiden van haar eerste man en twee jaar weduwe van haar tweede echtgenoot. Die, Albertus Van den Ham (1796-1861), werkte als 'visiteur der Belastingen'.⁽²⁾ Van hem beviel ze in 1813 in Arnhem van een tweeling. Het jongetje en meisje overleden echter na acht dagen.⁽³⁾ Later kregen ze nog een zoon. De weduwe Van den Ham-Phaff verhuisde voortdurend in Arnhem, maar woonde rond 1863 in de Bergstraat. Het pand heeft nu nog steeds het negentiende-eeuwse uiterlijk, maar de huisnummers 140-144 geven aan dat het op dit moment verschillende appartementen herbergt.

Perspectieven op de gecompenseerden uit Arnhem

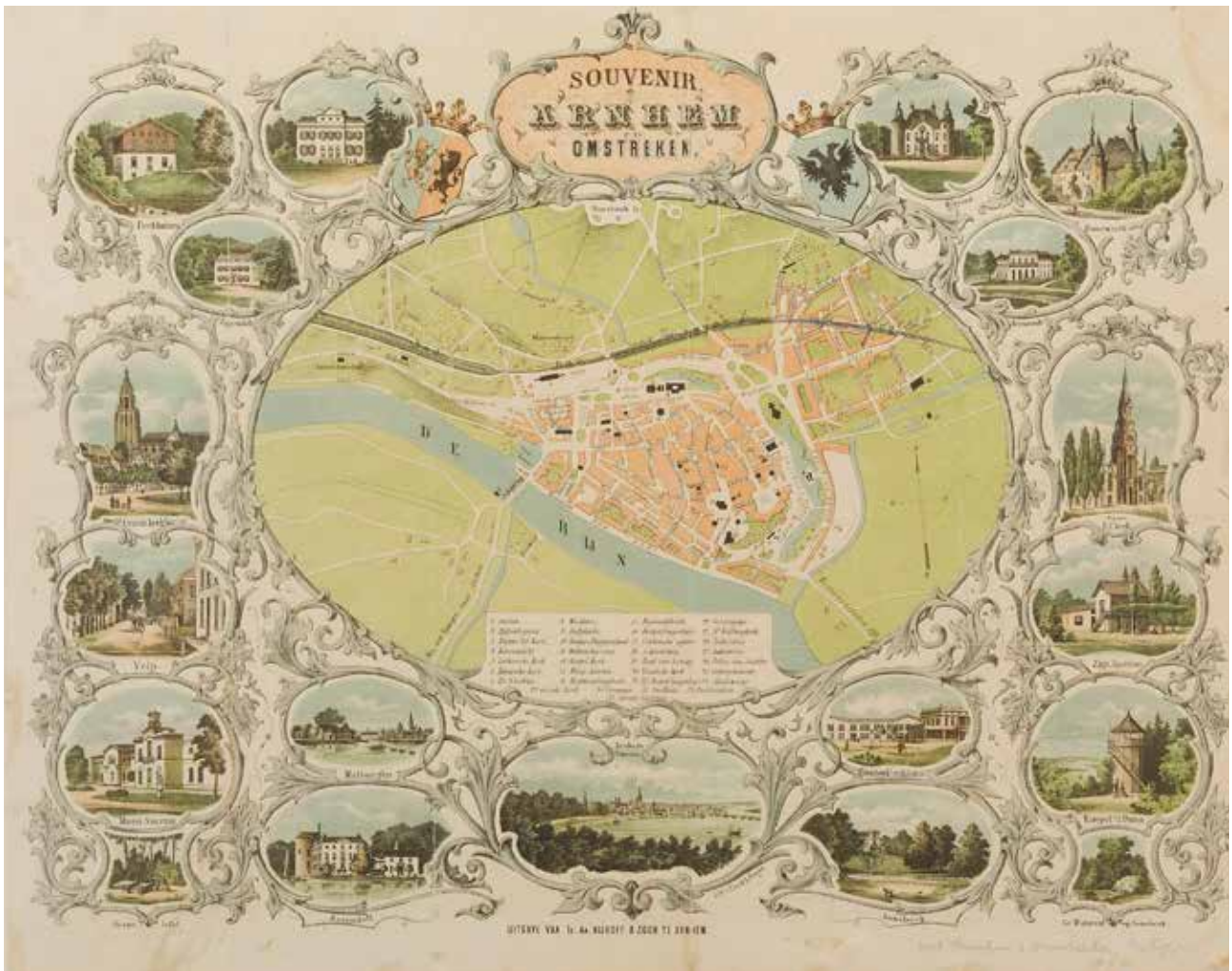
Arnhem in verhouding

De informatie over de gecompenseerden uit Arnhem is vanuit verschillende invalshoeken te bekijken. Arnhem had in 1863 ca. 27.000 inwoners. De zestien Arnhemse gecompenseerden maakten minder dan 1% (0,06%) van de gehele stedelijke bevolking uit.

Het aan Arnhemers uitgekeerde totaalbedrag van bijna f 18.000,- was 0,17% van het nationale compensatiebedrag van ruim tien miljoen gulden voor de Surinaamse plantages. De zes-tien Arnhemse gecompenseerden omvatten 0,3% van alle 5.316 gecompenseerde Nederlandse (deel)eigenaren. Op de plantages van Arnhemse gecompenseerden woonden 830 tot slaafgemaakten op een totaal van 34.442 tot slaafgemaakten, wat 2,4% is.

Niet de allerrijksten

De zestien Arnhemers behoorden vrijwel zonder uitzondering tot de bovenklasse van Arnhem. Hun rianten herenhuizen binnen de stad en villa's buiten de stad getuigen daarvan. Toch behoorden ze niet tot de allerrijksten in de stad. In Gelderland stonden in 1860 121 mensen in de lijst van de hoogst aangeslagenen in de directe belastingen. Die werd opgesteld om de verkiesbaren voor de Eerste en Tweede Kamer te bepalen. Van hen waren 23 geregistreerd als inwoner van Arnhem.⁽⁵⁾ Onder hen niet de eigenaar van het landgoed Sonsbeek, want Hendrik J.C.J. baron van Heeckeren van Enghuizen kwam via zijn buitenverblijf in Hummelo op de lijst voor. Van zijn verspreide grootgrondbezit moest hij voor Sonsbeek wel de meeste belasting betalen.

KAART ARNHEM 1868 ARNHEM PRESENTEERDE ZICH GRAAG, ZOALS OP DEZE RECLAMEKAART UIT 1868, ALS EEN FRAAIE GROENE WOONPLAATS VOOR WELGESTELDEN. DE AFGEBEEDE LANDHUIZEN DIENDEN ALS VOORBEELD DAT RIJKE RENTENIERS UIT 'DE WEST', MAAR VOORAL UIT 'DE OOST' ZICH IN DIT 'HAAGJE VAN HET OOSTEN' KONDEN VES-TIGEN. DE NADRUKKELIJK AFGEBEEDE SPOORLIJNEN MAAKTEN BOVENDIEN DUIDELIJK DAT HET WESTEN VAN HET LAND, MET DE GROTE BANK- EN HANDELSHUIZEN, SNEL BEREIKBAAR WAS. GELDERS ARCHIEF.

Kanttekeningen

Arnhemse gecompenseerden kunnen op deze manier ook buiten beeld vallen, wanneer zij elders woonden voor hun (politieke) functies, maar wel verbonden waren met de stad en familie hier. Ook waren minderjarige mannen, ongetrouwde vrouwen en weduwen zoals A. Phaff waren niet verkiesbaar en stonden dus niet in de lijst. Zo stonden de Brantsens op Zypendaal, waar de weduwe juridisch nog het beheer had over de nalatenschap van haar man, ook niet op de lijst. Uiteindelijk stond alleen notaris mr. F.W.L. van Eck als enige van de in 1863 gecompenseerden op de lijst van hoogst aangeslagenen. De andere tweeëntwintig hoogstaangeslagene Arnhemmers, waaronder burgemeester Van Pallandt en de raadsleden Andres, Van Braam, Dullert en Verwaaijen, kregen bij de afschaffing van de slavernij geen tegemoet-koming uitgekeerd.

BIJ DE VERSCHILLENDE RECHTBANKEN IN HET PALEIS VAN JUSTITIE OP DE MARKT WAREN PLANTAGE-DEELEIGENAREN ALS VAN ECK EN FEITH WERKZAAM. OP DE ACHTERGROND MIST DE WALBURGISKERK DE NOORDERTOREN. DIE WAS BIJ RENOVATIEWERKZAAM-HEDEN IN 1854 INGESTORT. GELDERS ARCHIEF.

Stadsbestuur en ambtenarensalaris

Geen enkele gecompenseerde was in 1863 Arnhem actief (geweest) in het stadsbestuur. Doctor P. Kerkhoven deed in 1867 wel een vergeefse gooi naar het raadslidmaatschap, maar werd niet verkozen. (6) Een jaar eerder, in het ‘cholerajaar’ 1866, was hij wel benoemd tot lid van de Gemeentelijke Gezondheidscommissie. (7) De rechterlijke instanties (rechters, griffiers) verschaften enkelen van hen (Van Eck, Feith) wel werk en inkomen. Wel zijn er meer-dere stadsbestuurders van (ruim voor) de compensatie in 1863 die plantages in bezit hadden, vaak meerder generaties en soms ook deel uitmaakten van het provincie- en landelijke be-stuur (zoals de Brantsens).

Het laagste uitgekeerde bedrag (f 42,86 aan Feith) was in 1863 gelijk aan een maandsalaris van een ongeschoolde arbeider. De hoogste tegemoetkoming (f 1.901,00 aan elk van de vier Brantsens) bedroeg vijf keer het jaarsalaris van een gemeenteambtenaar. Zo werden zestien gegoede tot rijke Arnhemmers in 1863 nog welgestelder door ‘slavernijgeld’ uit Suriname.

NOTEN

(1) NA, Algemene Rekenkamer / Comptabel Beheer, toegang 2.09.09.08, inv. nr. 228 met o.a. administratie inzake ‘t IJlant en Zorgvliet, nr. 227 met die van Poelwijk, 223 met Adrichem. Het archief is digitaal ontsloten op basis van Okke ten Hove en Heinrich Helstone, Database Suriname en de Nederlandse Antillen: vrijverklaarde slaven, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/suriname-en-de-nederlandse-antillen-vrijverklaarde-slaafgemaakten> Deze gegevens zijn aangevuld met de informatie van P. Dikland, Suriname Heritage Guide, <https://www.suriname-heritage-guide.com/>. De informatie over ‘t IJlant/Eyland zit in de map Suriname rivier, die over Adrichem en Zorgvliet in de map Commewijne rivier en over Poelwijk in de map Cottica en Perica rivier. Zie ook: B. Koene, ‘Het Eiland en De Peperpot. Twee Surinaamse plantages in Gelderse en Overijsselse handen’, in: BMG 110 (2019), 113-143.

(2) Op 22 januari 1814 solliciteerde J.E. Phaff op de vrijgekomen post militaire commandant van Wageningen. M. Geerdink-Schaftenaar, *Correspondentie van J.E. Phaff*, Julianadorp, 2005-2013; laatste bewerking oktober 2020, 9. De publicatie is uitgegeven door de vereniging “2e Bataillon Grenadier Compagnie” en online te raadplegen, www.grenadiercompagnie.nl.

(3) Een afschrift van de Franse geboorte- en doopakte bevindt zich in: Stadsarchief Rotterdam, 999-06.1813A, Nadere toegang op het huwelijks- en echtscheidingsregister van de gemeente Rotterdam, <https://hdl.handle.net/21.12133/AB1E9916DA434DB59D9C8AEE0314546C>, scan 158.

(4) Geboorte tweeling Van den Ham-Phaff: Gelders Archief 0207_52.08, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, Geboorteregister Arnhem, aktenummer 258a, akte-datum 2-10-1813, geboortedatum 1-10-1813; <https://permalink.geldersarchief.nl/5C8A0F7C1B144FF-796472135962FE312>; scan 42.

Overlijden tweeling Van den Ham-Phaff: Gelders Archief 0207_377.08, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, Overlijdensregister Arnhem, aktenummer 238, aktedatum 9-10-1813, overlijdensdatum 8-10-1813; <https://permalink.geldersarchief.nl/F5E354868E-65470C8A59BDBA7ADDC696>; scan 16.

Overlijden A. Phaff met beknopte informatie over levensloop: Gelders Archief 0207_401.05, Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, Overlijdensregister Arnhem, aktenummer 68, aktedatum 24-1-1879, overlijdensdatum 22-1-1879; <https://permalink.geldersarchief.nl/F1424E6E49264BAC8D67FEDAFE9863D9>; scan 36.

(5) ‘Hoogst aangeslagenen ’s Rijks directe belastingen, Gelderland 1860’, in: *Nederlandsche Staatscourant*, 22-5-1860. Via KB-Delpher, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010789744:mpeg21:p014>, o.a. geraadpleegd 17-6-2022. Zie ook: J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland*, 1848-1914, Hilversum 2012.

(6) *Arnhemse Courant*, 1 augustus 1867.

(7) *Arnhemse Courant*, 1 mei 1866.

In *Sporen van slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem 2022) worden enkele aan Arnhem verbonden plantages beschreven:

Over de plantage Poelwijk en Van Eck-Lejeune:

D. Stam, ‘Rechters Rink en Spiering’, 158; K. Geurts, ‘Gezusters Spiering’, 159; K. Geurts, ‘Angelique Le Jeune en Egbert Rink’, 160.

Over de plantage Zorgvliet en de familie Phaff: I. de Vries, ‘Gecompen-seerden uit de Wage-ningse elite. De Surinaamse banden van de familie van Daalen’, 100-102; I. de Vries, ‘De fami-lie Phaff en de Surinaamse koffieplantage Zorgvliet’, 107.

Bronbeek

Tehuis voor gewonde KNIL-militairen

Locatie: Velperweg 147

AUTEUR: DINEKE STAM

‘De macht van Europa stoelt voor een groot deel op het vermogen tot doden.’ Deze regel van Pankaj Misraj citeerde Adriaan van Dis in zijn Rudy Kousbroeklezing van 1 november 2023, uitgegeven onder de titel De kolonie mept terug. In de stad Arnhem werd volop meegewerkt aan deze Europese macht, onder meer in de Saksen-Weimarkazerne en Bronbeek.

Het idee

In 1854 koopt koning Willem III het landgoed Bronbeek van Jan Jacob van Braam, de uit de Indonesische Archipel teruggekeerde suikerfabrikant en latere burgemeester van Arnhem (zie pp. 37-40). De koning laat het landgoed verbouwen door de architect der Koninklijke Paleizen H.F.G.N. Camp. De Arnhemse werklieden zijn blij met het werk aan het woonhuis en grote park.(1)

De commandant van het Indische leger, Luitenant-Generaal R.V.H.A. Ridder de Stuers vraagt in 1855 aandacht voor het idee om gewonde militairen die naar Nederland terugkeren te ondersteunen. Dan zou het leger ook aantrekkelijker worden voor nieuwe rekruten, waar altijd veel behoefte aan is.(2) Een zaadje in de totstandkoming van het Koloniaal Militair Invalidenhuis is hiermee geplant: in 1859 schenkt de koning het landgoed Bronbeek voor dat doel aan de Nederlandse staat, met de voorwaarde dat het rijk de verzorging op zich neemt. In 1863 is de bouw gereed. In 1950 wordt het KNIL ontbonden. Er komen pas in 1970 als ook Dutchbatters worden weer nieuwe bewoners bij.

DE COMMANDANTSWONING OP BRONBEEK, 1900. GELDERS ARCHIEF.

Het KNIL

Dat er sporen van slavernij op Bronbeek zijn te vinden spreekt eigenlijk vanzelf, gezien het feit dat het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) de koloniale strijdmacht is van de Nederlandse staat vanaf het ontstaan van de kolonie Nederlands-Indië in 1814 tot 1950. Dit leger tracht het verzet tegen koloniale bezetting en slavernij de kop in te drukken. Die strijd kost veel mensenlevens vooral aan de zijde van de Indonesiërs. Minstens de helft van de KNIL-militairen is afkomstig uit de koloniën, de leidinggevende officieren zijn steevast Europees. De mensen van daar met de laagste rangen stonden vooraan op het slagveld en vallen als eersten. De gewonde Europeanen kunnen bijkomen op Bronbeek. Ook KNIL-soldaten uit Suriname en Elmina gelden als ‘Europeaan’.

HET KONINKLIJK MILITAIR TEHUIS BRONBEEK. EETZAAL MANSCHAPPEN 1890-1900. GELDERS ARCHIEF.

Slavernij

Het KNIL wordt als beroepsleger aangestuurd door het Ministerie van Koloniën.(3) Op verschillende manieren heeft het leger zelf met slavernij te maken. Het KNIL kent specifieke groepen militairen die feitelijk zijn geworven via (toen al illegale) slavenhandel. Dit betreft de beginjaren van de periode 1831 en 1873 waarin ruim

drieduizend mannen vanuit de toenmalige Nederlandse koloniale handelspost Elmina (huidige Ghana) werden geworven om als KNIL-militairen op Java en Sumatra te vechten.(4) Ook de geschiedenis van njai, vrouwen die in de kazernes in de kolonie de lagere en hogere militairen bedienen, kent slavernij-achtige aspecten. (5) Tenslotte zijn duizenden veroordeelde gevangenen ingezet in militaire expedities van het KNIL, soms aan elkaar geketend. Naar schatting 25 duizend mensen zijn daarbij tijdens de Atjeh oorlogen omgekomen.(6) Sommige soldaten die uit KNIL-dienst terugkeren komen in een soort schuldslavernij terecht. Hun pensioenacte is onderpand voor een lening of in handen van een louche logementhouders, situaties waar ze niet uitkomen. Op Bronbeek is voor hen een regeling getroffen, waardoor zij geld kunnen lenen dat met hun dagelijkse dubbeltje zakgeld terugbetaald moet worden.(7)

OFFICIEREN OP STOELN EN BEDIENDEN OP HURKEN OP LOMBOK, 7E BATALJON INFANTERIE. 1894 7. FOTO C.J. NEEB, KITLV.

MILITAIRES BIJ DE INSTALLATIE VAN KOLONEL J.B. VAN HEUTSZ ALS BURGERLIJK EN MILITAIR GOUVERNEUR VAN ATJEH. KOETARADJA 1898. KITLV. [HTTPS://RESOLVER.KB.NL/RESOLVE?URN=URN:GVN:KITLV01:37083](https://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gvn:kltlv01:37083)

Op Bronbeek

Bronbeek biedt uitkomst als men voldoet aan de voorwaarden: Verwonding door bevolen diensten in de strijd of een diensttijd van meer dan veertig jaar en leeftijd van 55 of ouder - tropenjaren tellen dubbel. Enkele honderden mannen wonen in een hiërarchisch systeem met een strenge dagindeling, de soldaten slapen op slaapzalen, de onderofficieren hebben een eigen kamer of delen een kamer voor twee. Er zijn aparte eetzalen en ontspanningsruimtes voor de verschillende rangen. Het is verplicht een uniform te dragen. De bewoners werken vaste uren op de boerderij, in de kleermakerij, in de keuken om aardappels te schillen en brood te snijden, bij de vissen, bijen of vlinders. Op andere uren is er tijd voor bibliotheek of biljart, kegelen, boogschieten of muziek.

EEN PARADE VERTREKT VANUIT BRONBEEK 1904. GELDERS ARCHIEF.

Op parades lopen de Bronbekers samen met het garnizoen en de schutterij door de stad. Er is zowel een dominee als een pastoor.

Het gebouw dat nu de koempoelan heet, is in 1915 gebouwd voor de verzorging van de vele gewonden uit de langdurige Atjeh oorlogen, daar is voor het eerst een verpleegster bij.(8)

Arnhemmers

Er is veel verloop, de meeste bewoners blijven korter dan vijf jaar. Van de 6085 bewoners die vanaf 1863 in Bronbeek zijn ingeschreven, zijn er 75 geboren in Arnhem. Zeven van hen zijn twee keer opgenomen geweest. Van drie is de vader onbekend. Het merendeel is op verzoek ontslagen, acht zijn wegens wangedrag verwijderd en zestien zijn op Bronbeek overleden aan kwalen als longtering, Indische spruw, bloedarmoede en waterzucht, een bijverschijnsel van scheurbuik.(9) In het volgende artikel komen we terug op de mensen van kleur die op Bronbeek wonen en op pp. 266-268 op

de collectiestukken uit Bronbeek die met slavernij te maken hebben.

NOTEN

- (1) Willem Bevaart, Bronbeek, Tempo Doeloe der liefdadigheid. Nederlands Instituut voor Militaire Historie 2009 (1e dr 1998) p. 36.
- (2) Bevaart p. 20. Deze De Stuers is trouwens de broer van de natuurlijke vader van Van der Heijden, de tweede commandant van Bronbeek, die op p. 170 ter sprake komt. Clemens Verhoeven, Het vergeten korps. De geschiedenis van de koloniale reserve. Nijmegen, Uitgeverij Van Tilt Fragma, 2012, m.n. pp. 136-141.
- (3) Mok & Stam, Haarlemmers en de slavernij, Haarlem (In de Knipscheer, 2023. p 191, 192.
- (4) Zie Reggie Baay, De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië 2008 en Pamela Pattynama, De revival van de njai-figuur, in: Indische Letteren. Jaargang 26 (2011), p. 128.
- (5) (Ellen Klinkers, Het kronkelige pad van slavernij naar 'vrije' arbeid, in: Rose Mary Allen e.a., Staat en Slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen. Athenaeum-Polak & Van Gennep | Amsterdam 2023, p. 111.
- (6) Bevaart p. 59.
- (7) Mondelinge info Hans van den Akker en Bevaart p. 101.
- (8) Met dank aan Hans van den Akker, die de Arnhemmers voor mij uit het bestand van Bewoners selecteerde.

Saksen-Weimar Kazerne

Weg achter het bos, kruising Monnikensteeg. Compagnieplaats 22

AUTEUR: DINEKE STAM

In 1937 start de bouw van de Saksen Weimar kazerne, genoemd naar de KNIL-militair Karel Bernhard van Saksen-Weimar-Eisenach, die van 1849 tot 1853 legercommandant was van het KNIL in Indonesië. In de Tweede Wereldoorlog is de kazerne gebruikt door de Waffen-SS, de militaire vleugel van de Duitse nazi-partij. Daarna dient het gebouw als opleidingsplek van Nederlandse militairen die naar Indonesië worden uitgezonden tussen 1946 en 1949. Ieder jaar, na 1948 elke zes maanden een nieuwe lichter. De basistraining voor dienstplichtigen duurt zes tot twaalf weken, patrouilleren, hinderlagen, en aansluitend meerdere weken training, gericht op de omstandigheden in Indonesië en het legeronderdeel,

zoals infanterie, artillerie, luchtmacht of marine. Dat dienstplichtigen in het buitenland moeten vechten is feitelijk onwettelijk, de term 'politie acties' verhuut dat het gaat om oorlogvoering tegen een andere staat, de militaire agressie van Nederland, in Indonesische termen. Tegenwoordig is de kazerne een zogenaamde 'zorgvilla' voor ouderen en omgebouwd tot meerdere appartementen.(1)

NOTEN

(1) Deze tekst is grotendeels ontleend aan Reindersma, (2023), Sporen uit Oost en West in Arnhem, p. 40 en 41. Zie ook de documentaire Indië verloren / Selling a colonial war van In-Soo Radstake, 2023.

VERWOEST GEBOUW VAN DE SAKSEN-WEIMAR KAZERNE, MEI 1945. FOTO: NICO KRAMER. GELDERS ARCHIEF.

Vogels, Planten en Rijstveld in Arnhem

Locatie: Park Sacre Coeur, Velperweg 142 (achter verzorgingstehuis Regina Paces)

AUTEUR: DINEKE STAM

Het Park Sacre Coeur is het enige dat resteert van het grote terrein van de Vogel- en Plantentuin.(1) Op initiatief van Arnhemmers die rijk uit de kolonie Nederlands-Indië zijn teruggekeerd, verrijst in 1883 een enorm gebouw in het groen. Het bijbehorende Hotel Garni en een concertzaal met plek voor 1500 luisteraars, worden al na 10 jaar gesloopt. Indisch kapitaal is essentieel bij de oprichting. De planten en vogels komen uit de Indische Archipel.

Nader onderzoek moet uitwijzen hoe en door wie de planten en vogels waren verzameld en verscheept. Van de vier oprichters waren de drie behalve J.J. Duyvené de Wit, namelijk C. Nortier Azn, G.L. Bosch en J.A. Kolff, de schoonzoon van Caroline Banck-Hoff (zie p. 133-136) als ondernemer rijk geworden in Indonesië.(2)

DE VOGEL- EN PLANTENTUIN AAN DE VELPERWEG, CIRCA 1900. GELDERS ARCHIEF, 1501-04 - FOTOCOLLECTIE VOORMALIG GEMEENTEARCHIEF ARNHEM, FOTOGRAAF EPHRAIM, J.

Meer over oprichter Kolff

Jeremias Adriaan Kolff was een typisch Arnhemse notabele van Indische komaf. Hij was lid en een jaar bestuurslid van de Groote Sociëteit, steunde de aankoop van de Buiten Sociëteit met vier aandelen van 1.000 gulden (mei 1878) en was ook lid van de Geldersche Broederschap van de vrijmetselarij.

HOTEL GARNI, PLANTEN- EN VOGELTUIN, CIRCA CA. 1865. FOTO J.S.J. DE JONGH. RIJKSMUSEUM.

Vanaf 1862 was hij actief in de stedelijke schutterij, waar hij het tot kapitein bracht. Ook maakte hij zich verdienstelijk als secretaris van Orkest Cecilia en van de Maatschappij ter Bevordering van de Toonkunst. Kolff was eveneens politiek geëngageerd, als lid van de Algemeene Kiesvereniging Nederland (die bestond van 1868 tot rond 1885) en secretaris en later voorzitter (tot 1879) van de Arnhemsche Kiezersvereniging, een conservatieve afsplitsing van de Kiezersvereniging Arnhem. Kolffs eigen kandidatuur voor de gemeenteraadsverkiezingen in 1881 leidde niet tot een raadslidmaatschap. In 1883 deed hij geen tweede poging meer.(3)

Kunstwerk Sawah Belanda in het park

De naam Sacré Coeur dateert van 1913, toen zusters van een rooms-katholieke congregatie in het leegstaande gebouw er een opleiding voor jonge meisjes begonnen. In de jaren zeventig is het gesloopt. Regina Pacis bouwde er een nieuw verpleeghuis. Het park bleef bewaard; verschillende bomen dateren van de start van de tuin in 1883. Het kunstwerk Sawah Belanda uit 2006 is een initiatief van kunstenaars en zussen Joyce Bloem (1951-2017) en Marion Bloem. Toen Marion Bloem in Arnhem werd geboren woonden haar ouders in een pension in Velp. Joyce Bloem werd in mei 2017 begraven in Heidepol, Arnhem. Joyce Bloem ontwierp in het landschap een terrasvormige sawah, een rijstveld

met daarin granieten pagina's waarop verhalen van Indische mensen zijn opgetekend door de auteur Marion Bloem. De stichting Indisch Monument Sawah Belanda organiseert herdenkingen om stil te staan bij 'de Indo's die door de koloniale tijd zijn ontstaan en na de revolutietijd naar Nederland zijn gekomen.'⁽⁴⁾

JOYCE BLOEM MET HAAR ONTWERPTEKENING. AFBEELDING UIT BOEK SAWAH BELANDA.

VIERING TIENJARIG BESTAAN VAN MONUMENT SAWAH-BELANDA, 2016
FOTO SUNNY GARDEUR.

NOTEN

- (1) <https://indebuurt.nl/arnhem/genieten-van/mysteries/arnhemse-mysteries-op-gelost-waarom-sacre-coeur-8468/>
- (2) Judith Reindersma, Sporen uit Oost en West in Arnhem. Een wandeling langs koloniaal erfgoed. Een uitgave van het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek te Arnhem, 2023. P.30-33
- (3) Informatie over J.A. Kolff ontleed aan Menno Potjer, J.A. Kolff (1832-1904), een leven op stand en onder zijn stand. In: AHT 2015/3 p. 127-145.
- (4) <https://www.sawahbelanda.nl/>, Marion Bloem en Joyce Bloem, Sawah, Marion Bloem en Joyce Bloem, Sawah Belanda, een boek als monument, (Imagebooks/Allmedia) Veghel, 2016.

JOYCE BLOEM PLANT RIJST IN DE SAWAH BELANDA, 2006
FOTO SUNNY GARDEUR.

De rijkste vrouw van Arnhem en haar (schoon-)zonen

Carolinenburg aan de Velperweg

Locatie: Velperweg 23

AUTEUR: DINEKE STAM

Rond 1880 was Carolina Banck-Hoff waarschijnlijk de rijkste vrouw van Arnhem, die maar liefst 4,5 gulden miljoen naliet.(1) Wie was zij, waar kwam dat geld vandaan en in hoeverre speelde slavernij of gedwongen arbeid een rol?

Den Haag was de 'weduwe van Indië', Arnhem stond bekend als het 'Haagje van het Oosten', omdat families die rijk waren geworden in de Nederlandse koloniën zich er vestigden. In Arnhem bouwden en bewoonden die families hun riante landhuizen bijvoorbeeld aan de Velperweg. Op nummer 23 verrees in opdracht van Carolina Banck-Hoff (Semarang, 1803 – Arnhem, 1883) na 1861 de Carolinenburg, waar nu het Nederlands Wijnmuseum is gevestigd. Vlakbij in Villa Nova, dat eerder huize Nijestein heette, woonden haar dochter en schoonzoon, het echtpaar Kolff-Banck.

OP HET TERREIN VAN DE CAROLINENBURG IS IN 2023 EEN WIJNMUSEUM. FOTO DINEKE STAM.

VOC chirurgijn

Carolina Hoff was geboren aan het begin van de negentiende eeuw op Java. Haar vader was in 1791 chirurgijn-majoor bij de VOC. De Verenigde Oost-Indische Compagnie werd in 1799 officieel opgeheven,

'GROOTMAMA BANCK-HOFF', STUDIO W.A. V.D. GUMSTER EN A. WEISS, CA. 1864-1867 ARNHEM, COLLECTIE RKD.

enkele jaren nadat het bedrijf in de Franse tijd was generationaliseerd. Hoff werd stadsarts van Semarang. Zowel vader Hoff als moeder Hoff-Umfried waren in Duitsland geboren. Carolina huwde op jeugdige leeftijd op Java, evenals als haar vier oudere zussen. Nadat haar eerste echtgenoot De Vos, een landmeter uit Middelburg, in Surabaya was overleden, hertrouwde Carolina in 1826 met Johann Erich Banck (1797- 1857), een rijke suikerfabrikant op Java.

Zakenman in suiker

Johann Erich Banck was afkomstig uit Schleswig in Denemarken/Noord-Duitsland. Zijn ouders hadden

een slagersbedrijf en hij vertrok in 1820 naar Java. Op Oost-Java werd hij de handelspartner van twee broers Hofland, Indische Nederlanders met een Nederlandse vader en een moeder die afkomstig was van de oostkust van India, toen bekend als Coromandel. Met hulp van investeringen door de Nederlandse Handels Maatschappij afdeling Batavia zetten zij een vernieuwende stoom-suikerfabriek op, die buitengewoon winstgevend was voor de eigenaren. Van 1833 tot het gezin Banck-Hoff in 1837 zich in Europa vestigde, was Banck ook commissaris van de Javasche bank in Surabaya. Het cultuurstelsel maakte van Banck in korte tijd een van de rijkste suikerfabrikanten.(2)

SPOTPRENT OP DE CULTUURCONTRACTEN EN VRIJE ARBEID OP JAVA. DE NEDERLANDSCHE SPECTATOR, NR. 2, 12 JANUARI 1861. RIJKSMUSEUM.

Cultuurstelsel

Het cultuurstelsel, een systeem ontworpen door Johannes van den Bosch, werd vanaf 1830 in de Indische Archipel ingevoerd. In samenwerking met de bestaande machthebbers, de adel op Java, moesten Javaanse boeren op een deel van de grond exportproducten verbouwen als suiker, koffie en indigo. Deze producten moesten zij verplicht tegen lage prijzen aan de Nederlandse Handels Maatschappij (NHM) verkopen. De NHM had het internationale monopolie op de verkoop. Zo ontstonden grote plantagegebieden en werd maar liefst 70% van de bevolking ingeschakeld om arbeid te leveren bij de aanleg van wegen en havens, in

suikerfabrieken en transportdiensten. Onder dwang en tegen minimale beloning teelden rond 1850 maar liefst 320.000 Javanen exportproducten. Het stelsel leidde tot grote hongersnood en armoede onder de Javaanse bevolking. Van den Bosch schreef vol trots aan de koning dat de suiker van het cultuurstelsel viermaal goedkoper was dan de suiker geproduceerd door slaafgemaakte werkers in het Caraïbisch gebied.(3)

Den Haag en Arnhem, Schiermonnikoog

Carolina Banck-Hoff had al een dochter uit haar eerste huwelijk en met Banck kreeg zij nog acht kinderen, van wie er drie vroeg overleden en alleen de jongsten niet in de Indonesische Archipel was geboren. Dochter Charlotte was het vijfde kind van het echtpaar. Zij trouwde in 1858 te Den Haag met Jeremias A. Kolff (1832 -1904), die net als zij in Indië was geboren. Zij verhuisden naar Arnhem. Jeremias Adriaan Kolff was een van de vier oprichters van de Vogel- en Plantentuin in 1879. Hij werd al jong wees. Zijn vader was officier van de marine Dirk Hendrik Kolff (1800-1843), zijn moeder heette Henrietta W. Schill (1813-1840). Oom en tante Schill-Kolff vingden hem op. Tante Cornelia Schill-Kolff vestigde zich in Velp en Arnhem vanaf 1858. Jeremias studeerde in Leiden en keerde in de vroege jaren vijftig terug naar Java waar hij werkte in diverse handelshuizen. Eenmaal in Arnhem wijdde hij zich aan liefhebberijen, scherpschieten bij de schutterij en muziek.(4)

Schiermonnikoog en suiker

Zoon Johan Erich Banck (1833-1902) studeerde rechten aan de Universiteit Leiden en kocht twee jaar na zijn promotie in 1856, op 24-jarige leeftijd het eiland Schiermonnikoog voor een kwart van de 400.000 gulden die hij net als de andere kinderen van zijn vader had geërfd. In 1861 publiceerde hij een brochure over de wetgeving voor het cultuurstelsel, waarin hij suiker als verdienmodel roemde. Hij benadrukte dat de winst voor Nederland verleden tijd zou zijn als de arbeid helemaal vrijgelaten zou worden en de verplichting om koffie, indigo en suiker te verbouwen zou vervallen: 'want zij behoeft dat niet te doen voor haar levensonderhoud, aan hare rijstvelden, vruchtboomen, vischrijke rivieren en het wild der landen heeft zij voor haar onderhoud genoeg'(5)

JOHANN ERICH BANCK, JR. OOK WEL JOHN ERIC (1833-1902) GAF DIT SOUVENIR VAN EEN JAVAANSE MARKT AAN HET KOLONIAAL MUSEUM HAARLEM IN 1885. RIJKSMUSEUM.

De Carolinenburg

De nabijheid van dochter Charlotte en schoonzoon Jeremias was waarschijnlijk de reden dat de weduwe Banck-Hoff voor Arnhem koos. Dochter Charlotte Banck en Jeremias Kolff werden zelfs burens op huize Nijestein aan de Velperweg, de weduwe Banck had dit voor hen gekocht voor 62.007 gulden. In 1861 woonde de weduwe Banck op Tedingoord, eveneens aan de Velperweg. Ze kocht voor 14.000 gulden een stuk onbebouwde grond ernaast erbij om de nieuwe villa Carolinenburg te bouwen. Hoeveel personeel zij daar precies had en of daar ook mensen bij waren die uit de Indonesische Archipel kwamen is niet bekend. In het huis waren vier dienstbodenkamers, en een apart koetshuis voor de koetsier. Van een inwonende kamermeid Johanna Leeber is de naam bekend omdat zij in 1888 de erfgenamen, de notaris en de deurwaarder begeleidde bij de inventarisatie van maar liefst rond de achthonderd sets van voorwerpen, inclusief bijna honderd stukken van zilver, talloze serviezen, (wijn-) glazen terwijl op zolder dertien gewone koffers en vier Oost-Indische koffers werden geteld.

Het fortuin van Carolina Banck

De weduwe had meer dan 2,6 miljoen gulden van haar man geërfd en ieder jaar kwamen daar twee derde deel van de inkomsten uit de twee suikerfabrieken op Java bij, zowel voor haarzelf als voor hun eigen kinderen. Het kind uit het eerste huwelijk kreeg haar deel via haar moeder. Behalve in onroerend goed, zoals de woningen van haar twee dochters, Schloss Gereuth en Schloss Wiesen in Noord-Beieren, belegde de weduwe Banck haar vermogen in effecten en

hypotheken. Omdat alleen van stemgerechtigden de belasting werd genoteerd, weten we niet hoeveel zij aan de gemeente Arnhem moest betalen. Het tarief voor inkomstenbelasting van de rijksten was maar anderhalf procent meer dan voor de laagste klassen. In 1878-1881 zat de weduwe in de hoogste inkomensklasse (de 24e klasse 70.500 tot 80.500 gulden). Alleen baron van Heeckeren van Enghuizen, de eigenaar van Sonsbeek, overtrof haar in 1878 nog qua inkomensklasse, maar de jaren daarna niet meer.(6)

Investerings in Arnhem

De weduwe Banck investeerde 57.000 gulden in de Gasfabriek en 10.000 gulden in de Arnheemsche Bankvereniging van Boon Hartsinck & Pliester. Daarnaast verstreekte ze hypotheken aan ongeveer twintig Arnhemmers, onder wie een bakker, een aannemer, een schilder, de notaris Teding van Berkhout en de werkmans-vereniging Hoop op Gerechtigheid. Liefdadige of culturele doelen beperkten zich tot haar eigen familie, zoals renteloze leningen voor vastgoed en vanwege haar schoonzoon in de Arnheemsche Manege. (7)

Tabak van Arnhemia

Na het overlijden van de weduwe in 1883 kocht dochter Charlotte de Carolinenburg erbij. Na haar dood in 1887 verkochten haar zoons het huis aan B.C. Bleckman, tabaksplanter in Deli op Sumatra die tijdelijk in Arnhem woonde. Zijn grootste plantage op Deli heette Arnhemia. Tussen 1878 en 1881 werkten daar maar liefst 506 vaste arbeiders en honderdveertig toegevoegde arbeidskrachten. Op de andere plantage Pataboe van Bleckman & co werkten nog eens tachtig vaste en dertig losse arbeiders.(8) 'De uitkomsten waren gunstig' vermeldt de rapportage voor de Staten-Generaal, maar dat gold zeker niet voor de arbeiders. Voor hen gold de zogenaamde 'koeli-ordonnantie'.

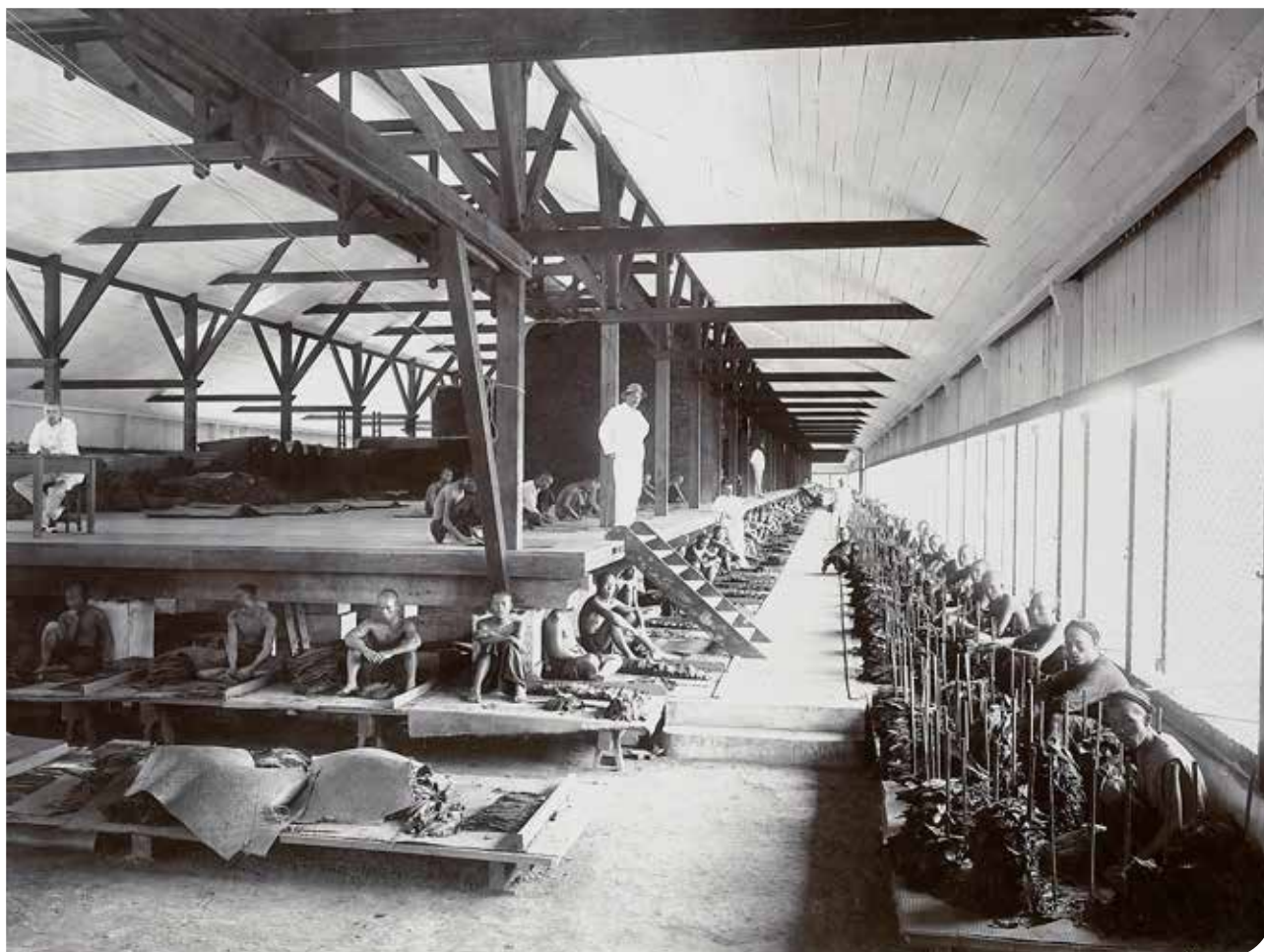
Contractarbeiders op plantages als Arnhemia en de koelie-ordinantie

Na de afschaffing van het cultuurstelsel kregen particuliere Europese eigenaren vrij spel op landbouwondernemingen. Voor hun tabaks- en rubberplantages ronselden ze arbeiders uit onder meer China en Java. Die werkers zaten feitelijk gevangen in een systeem van schuldlavernij: de veelal analfabete mensen hadden contracten getekend en voor de reis

een voorschot gekregen dat met het leveren van tabak of inleveren van loon terugbetaald moest worden. De arbeiders kregen amper huisvesting of voedsel en werden feitelijk gevangengehouden. De ondernemers hadden van de Nederlandse regering verregaande bevoegdheden gekregen om contractarbeiders te verbieden de onderneming te verlaten. Als de eigenaar vond dat iemand 'lui' of 'brutaal' was, mocht hij die persoon (laten) bestraffen met opsluiting of lijfstraffen. Deze strafvorm heette 'poenale sanctie' en leidde tot ongekende wreedheden. In 1902 klaagde advocaat J. van den Brand uit Sumatra deze wantoestanden aan in zijn geruchtmakende brochure *De Millioenen uit Deli*, waarna de minister van koloniën nader onderzoek liet doen. Het rapport van de officier van justitie in Batavia, mr. Rhemrev, hield de minister echter verborgen voor het parlement. Als een van de laatste landen ter wereld schafte Nederland de poenale sanctie in 1932 af. (9)

NOTEN

- (1) Menno Potjer, Carolina W.D. Banck-Hoff (1803-1883), de vrouw van 4,5 miljoen. In: *Arnhems Historisch Tijdschrift*; jrg. 35 2015/1, p. 4-14.
- Banck, Geert Arent, Van de Javaanse suikercultuur naar de Nederlandse elitecultuur twee generaties in de 19de eeuw: Johann Erich Banck en John Eric Banck. 2016 Diemen (AMB), p. 12: Banck had bij zijn overlijden in 1857 4,2 miljoen gulden nagelaten (nu 44 miljoen euro), waarvan Banck-Hoff 2,5 miljoen en ieder van de 4 overlevende eigen kinderen 400.000 gulden. Zijn broer en zusters kregen ook iets.
- (2) Banck, G.A. (2016) p. 22.
- (3) Bosma, Ulbe, Nederland suikerland, Het zoete goud, in: *De Groene Amsterdammer* 31 december 2023 p. 34-37. P. 35.
- (4) Potjer, AHT 2015/3, J.A. Kolff (1832-1904) p. 127.
- (5) Banck, J.E. Artikel 56 van het regeringsreglement, beschouwd en toegelicht door mr. J.E. Banck. 1861. p.19. en Adres van Th. van Stolk en J.E. Banck aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal betreffende de wet op de suikerraffineerindustrie 1861. IISG
- (6) Potjer, AHT 2015/1, p. 7, 9 en 14.
- (7) Potjer, (2015), p. 11.
- (8) Handelingen der Staten Generaal. Bijlagen. 1887-1888. https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/18871888/0000390306/1/pdf/SGD_18871888_0000880.pdf
- (9) Ineke Mok en Dineke Stam, Haarlemmers en de slavernij, 2023 Haarlem (In de Knipscheer), p 236, 237.

OPZICHTERS EN CONTRACTARBEIDERS SORTEREN IN DE FERMENTEERSCHUUR VAN TABAKSONDERNEMING HELVETIA VAN DE DELI MAATSCHAPPIJ OP SUMATRA. 1889-1900, RIJKSMUSEUM

Het had zo moeten zijn

Interview met Marsha Mormon

Marsha Mormon (1974) is geboren in Renkum en deels opgegroeid in Arnhem. Haar opa Ulrich Mormon was onder andere gemeenteraadslid in Arnhem. Hij speelde een belangrijke rol in hoe Marsha uiteindelijk samen met haar partner Bas Spek en pleegzoon Alejandro op de voormalige plantage Reynsfort in Suriname terecht kwam. Inmiddels woont Marsha al meer dan 16 jaar op deze plek waar gasten van over de hele wereld komen voor een bezoek aan Museum Bakkie en de tuin.

Opgroeien

“Ik woonde tot mijn twaalfde samen met mijn moeder, broertje en drie zusjes aan de Huissensestraat in Arnhem. Ik ging naar de St. Margarethaschool aan de Graslaan. Als kind was ik altijd buiten bezig en hield ik erg van dingen maken. Mijn moeder leerde ons hoe zij vroeger speelde, hoe ze van sardienblikjes autootjes maakte. Ze leerde ons ook Surinaamse liedjes. Ik kreeg dingen mee van haar als: ‘we eten geen gladde vis’ en ‘als je laat thuiskomt dan kom je met je rug naar binnen, zodat er niets van buiten naar binnen mee gaat’. Ik wist vaak eigenlijk niet waarom dat zo ging. Maar mijn moeder zei dan: omdat wij dat gewoon zo doen, ‘ma so a de’, zo is het.”

Verhalen over slavernijverleden

“Ik ben niet echt opgegroeid met verhalen over slavernij, dat besef kwam pas veel later. Bijvoorbeeld over die gladde vis: er wordt gezegd: dat is gewoon ‘trefoe’, mensen krijgen uitslag van gladde vis en het is niet goed voor je. Een ‘trefoe’ is een allergie dit zowel lichamelijks als mentaal kan zijn. Maar er wordt ook een verhaal verteld dat in de tijd van de afschaffing van slavernij men gestopt is met gladde vis te eten, omdat het ‘slavenvoedsel’ was.”

Plantage in de familie

“In 2006 kwam mijn opa Mormon uit Arnhem bij ons op bezoek in Suriname. Ik werkte toen al een aantal jaar in Paramaribo bij ons bedrijf, een telefonische klantenservice. Opa vertelde dat we nog een plantage in de familie hadden in het Commewijne gebied met de naam plantage Bakkie of Reynoldsfort. Als kind ging hij daar ook regelmatig naar toe. Wij hebben toen eerst via-via gevraagd of mensen de plek kenden. Uiteindelijk vonden we iemand die ons ernaartoe kon brengen met een klein bootje. Het was lang varen en onderweg zagen we vanaf het water alleen maar bomen en mangrove. Toen we aankwamen raakten we aan de praat met mensen die daar woonden. Ze kenden familie van mij en vertelden verhalen over vroeger en over een aantal oudere tantes. Het voelde goed om op de plek te komen, het was er zo vredig. Na dat eerste bezoek gingen we er steeds vaker een weekend naar toe.”

Op papier

“In het Nationaal Archief in Paramaribo hebben we stukken gevonden waaruit bleek dat de plantage op naam stond van mijn voorvader Salomon Jacobus de Rijp. Deze voorvader was in slavernij geboren op Plantage Kerkshoven, iets verderop aan de Warappakreek. Hij stond als 6-jarige geregistreerd als ‘werkende creool’. Later, tegen het einde van de afschaffing van slavernij, toen iedereen weg was gegaan, was hij als een van de weinigen nog werkzaam op de nabijgelegen plantage Reynoldsfort. Hij verbouwde vooral groente. Daarom heeft hij die grond gekregen. De naast elkaar gelegen plantages Reijnsdorp en Reynoldsfort zijn vanaf ongeveer 1740 van twee Hollandse broers geweest. Wij zijn erfgenamen van plantage Reynoldsfort. Het naastgelegen Reijnsdorp wordt Bakkie genoemd. Er wonen nu vooral Javanen – die vanaf ongeveer 1890 hier als contractarbeiders zijn gekomen.”

Een mooie plek van maken

“Uiteindelijk besloten wij ons te vestigen op Bakkie. We konden een stukje grond kopen om te wonen, net niet op de grond van mijn familie. Ergens geloof ik in dat het zo moest zijn. Ik heb nooit van tevoren gezegd: ‘ik ga in Suriname wonen, ik ga dit doen’. Ik heb gewoon gedaan wat voor me lag. Mijn voorouders hebben heel hard gewerkt in dit gebied. Mijn insteek was dat wij dat dan ook moesten kunnen. Ik wilde er graag een mooie plek van maken. We hebben geholpen om de school van Bakkie op te knappen, de Warappakreek is open gemaakt zodat deze weer bevaarbaar werd met een kleine boot. Het zorgde er ook voor dat mensen die eigenlijk naar de stad wilden vertrekken toch hier bleven wonen.”

Museum

“Tijdens het open graven van de kreek, die in verbinding staat met de oceaan, vonden we hele oude flessen uit Nederland, rookpijpjes en scherven van potten en schalen. Overblijfselen van toen het gebied nog uit plantages bestond. Ook bewoners uit het gebied kwamen soms spullen brengen. We wilden dat graag laten zien aan bezoekers en zo is het idee gekomen om een museum op te zetten. Het museum werd steeds interessanter en uitgebreider en is nu wereldwijd bekend. Bas heeft ook een aantal topstukken aangekocht. Dit gebied en deze voorwerpen hebben een belangrijk verhaal te vertellen.”

Van niets iets maken

“De grond waar mijn voorouders in de buurt hebben gewerkt hebben we laten ‘landscapen’ en daar heb ik de tuin in gecreëerd en is het museum ontstaan. We hebben ook bestaande gebouwen opgeknapt en een aantal lodges om te overnachten gebouwd. Er was heel veel riet, swamp en modder. Bijna alles moest met de hand gedaan worden. Met een graafmachine hebben we een grote vijver laten graven om paden aan te kunnen leggen. We gebruiken zoveel mogelijk planten die al in dit gebied waren en halen veel voeding uit de tuin. Ook staan er veel medicinale planten in de tuin. De natuur leeft, het is gewoon prachtig als je iets in de grond zet en dat gaat bloeien en je de vruchten kunt oogsten. Ik doe het met plezier. Soms ga ik even stilzitten en ben ik mij ervan bewust dat het prachtig is dat ik dit mee mag maken, dat ik hier mag zijn. Dat ik midden in de natuur zit en van niets iets kan maken.”

Van generatie op generatie

“De bijbel van mijn ‘afo’, mijn betovergrootvader Salomon Jacobus de Rijp is gevonden en ligt nu in ons museum. Het is de eerste bijbel in het sranantongo en zijn naam staat voorin met de hand geschreven. Dat is heel bijzonder. Ik kwam er ook achter dat ik 100 jaar later geboren ben dan één van mijn voorvaders met de achternaam Mormon, op precies dezelfde dag. Ook dat gaf mij een bijzonder gevoel. Soms doe ik dingen op een bepaalde manier en zegt een tante tegen mij: ‘Oh, dat deed opa Mormon ook zo’. Ik denk dat bepaalde dingen die je doet al in de genen zitten. Men zegt wel eens dat het een volgende generatie terug komt en misschien is dat wel zo. Ik geloof wel dat er wat meer is, maar ik kan het nog niet omschrijven. Ik denk ook dat ik nog lang niet klaar ben hier.”

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom en Else Gootjes op basis van een interview met Marsha Mormon, afgenomen in januari 2023 op Bakkie in Suriname. Foto: Else Gootjes.

ULRICH MORMON IN MEI 1978 (OPA VAN MARSHA), PORTRET ALS LIJSTTREKKER SURINAAMS-HINDOESTAANSE PARTIJ IN ARNHEM. HIJ WAS TOT 2006 ARNHEMS GEMEENTERAADSLID VOOR DE SP. FOTO: GELDERS ARCHIEF, 1544 - FOTOCOLLECTIE GERTH VAN RODEN, 1544-3208-0001, NC-ND-4.0 LICENTIE.

4. Zwarte aanwezigheid

Domingo Floris Brasiliaen en Johan Pempelfort

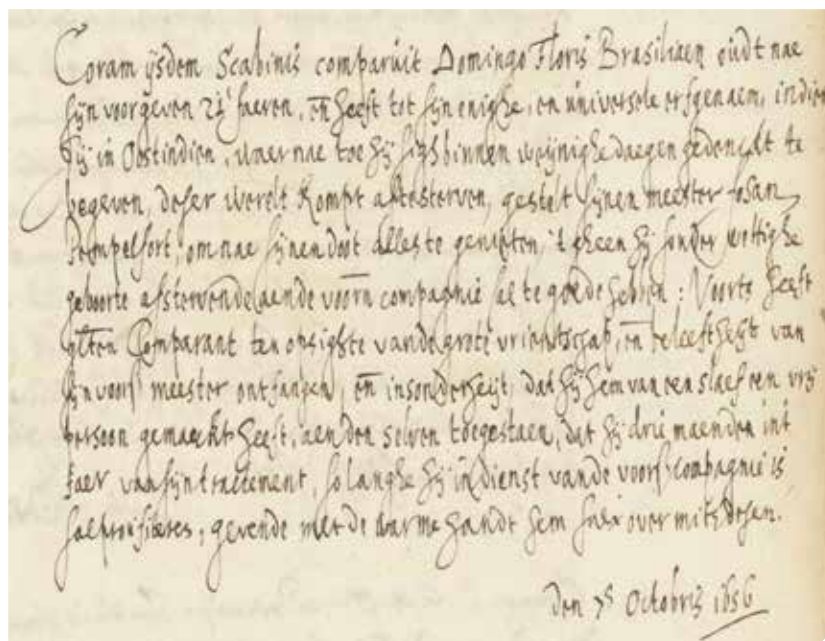
Van Brazilië naar Arnhem, van WIC naar VOC

AUTEUR: ASCHWIN DROST

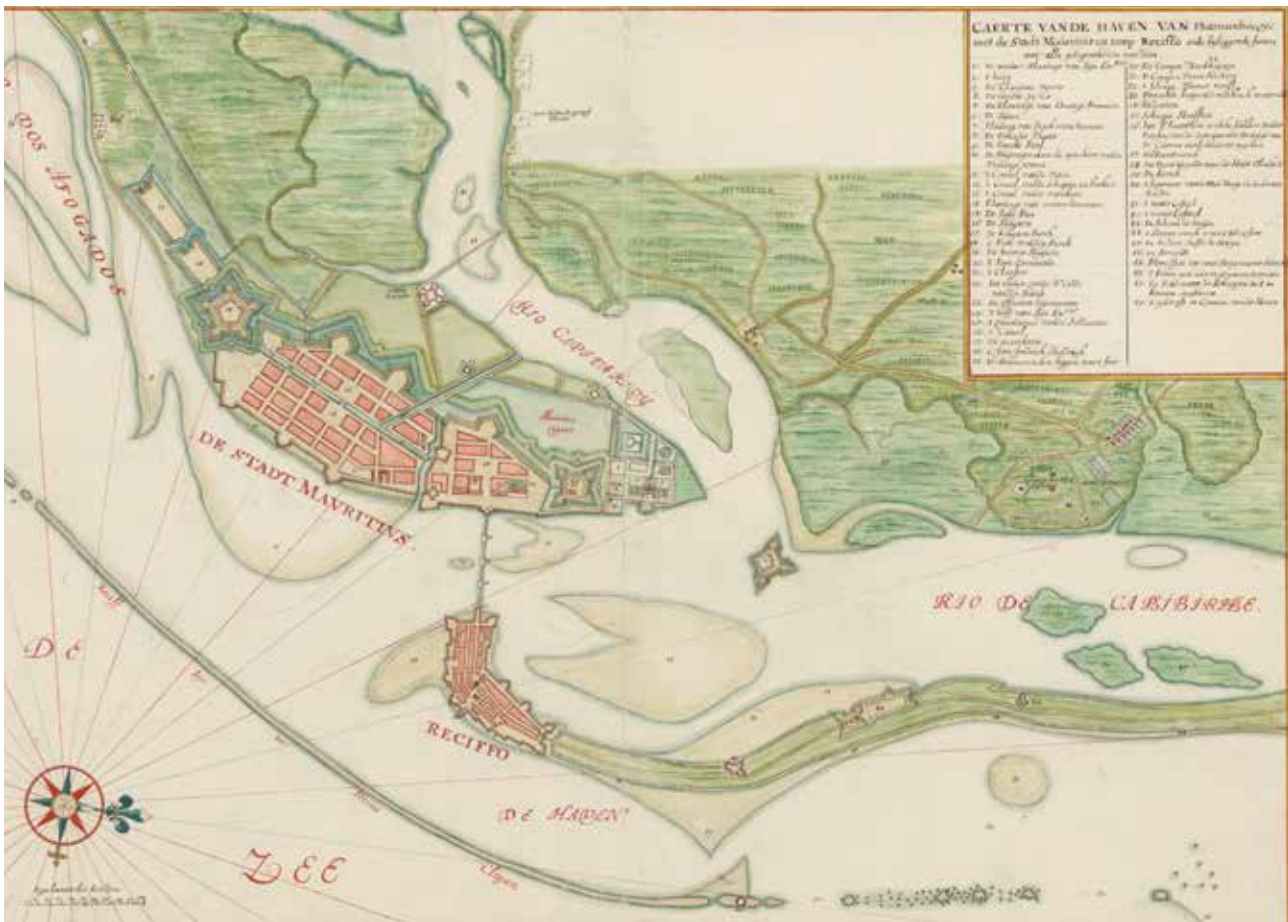
Een Arnhemse akte, opgemaakt op 7 oktober 1656, onthult een fragment van een verhaal over een jongeman van kleur en een witte man in Arnhem. De twee mannen, Domingo Floris Brasiliaen en Johan Pempelfort, hebben zich vanuit Nederlands-Brazilië gevestigd hier in de stad. In de volmacht spelen zowel Arnhem als de koloniale werelden van de WIC en VOC een rol.

De bijzondere volmacht van Domingo

De akte van vrijwillige rechtspraak van 7 oktober 1656(1), zie afbeelding, begint met een standaardformule: 'voor dezelfde schepenen is verschenen Domingo Floris Brasiliaen'. Deze 'zelfde' schepenen waren Henrick van Eck, die op dat moment naast stadsbestuurder ook bewindhebber bij de WIC was (zie pp. 23-24), en burgemeester Everhard Everwijn uit de machtige Arnhemse bestuurdersfamilie. Zij worden in een

DE VOLMACHT VAN DOMINGO FLORIS BRASILIAEN, 7 OKTOBER 1656, NL-AHGLDA_2003_513, FOLIO 28, SCAN 0059.

KAART VAN PERNAMBUCO, DE STAD MAURITIUS OP 'HET EYLANDT ANTONI VAAZ' EN RECIFE, JOHANNES VINGBOONS, 1665 - NL-HANA_4.VELH_619.74.

voorgaande akte met hun volledige naam genoemd. De volmacht telt slechts elf regels, maar geeft toch al interessante informatie over Domingo Floris Brasiliaen (ca. 1635-...) en Johan Pempelfort (...-na 1676) en hun relatie. Het stuk roept echter nog meer vragen op, waarvan sommige wel en andere helaas (nog) niet beantwoord kunnen worden.

Domingo was in 1656 naar eigen zeggen 21 jaar oud en daarmee geboren rond 1635. Hij was van plan binnen enkele dagen naar Oost-Indië af te reizen en in het geval hij overzee zou komen te overlijden, benoemde Domingo zijn 'meester' Johan Pempelfort tot zijn enige erfgenaam. Domingo legde daarnaast vast dat hij jaarlijks drie maanden van zijn loon, dat hij in dienst van de VOC zou verdienen, aan Pempelfort schonk. Hij deed dit uit 'grote vriendschap' en, in het bijzonder, omdat Pempelfort hem 'van slaaf tot vrij persoon gemaakt heeft'.

De relatie van Domingo Floris Brasiliaen en Johan Pempelfort gaat terug tot een tijd waarin Domingo tot slaaf gemaakt was en waaruit Pempelfort hem vrijmaakte. Het toponiem Brasiliaen dat aan de namen

van Domingo was toegevoegd, verwijst naar het gebied dat tot enkele jaren tevoren nog gold als kolonie van de WIC. Op een bepaald moment zijn de twee mannen naar Arnhem gekomen. Domingo als vrij man, maar in de akte noemde hij Pempelfort nog steeds zijn meester. Was hij hier in de stad nog steeds dienstbaar aan Pempelfort? En hoe is hun relatie ontstaan?

Brazilië als Nederlandse kolonie

Het startkapitaal van de West-Indische Compagnie WIC, waaraan enkele Arnhemmers een substantiële financiële en beleidsmatige bijdrage hadden geleverd (zie pp. 20-24), werd vanaf 1624 ingezet voor een ambitieus plan, het 'Groot Desseyn'. Het doel was om de Portugese koloniale gebieden in het Atlantische gebied te veroveren en controle te krijgen over de lucratieve productie van suiker, om zo de prijzen in Europa te kunnen bepalen. Het was een jarenlange en kostbare militaire operatie om de Portugese bezittingen in de kustgebieden van de huidige staten Pernambuco, Paraíba, Rio Grande do Norte, Alagoas, Ceará, Piauí en Maranhão te veroveren. Pas rond 1635 was het gebied, onder bewind van gouverneur Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-

1679) veilig genoeg om de productie van suiker weer ter hand te nemen. De tijdens de oorlog verlaten suikermolens werden geveild aan de meestbiedende particuliere investeerders.

Nederlands Brazilië vormde een vroege slaven-samenleving onder Nederlands gezag in het Atlantisch gebied. Essentieel onderdeel van de verovering van het Portugese koloniaal bezit in Brazilië was om gelijktijdig Portugese Afrikaanse vestigingen in Angola en Guinea voor slavenhandel in handen te krijgen. Gedurende de Nederlandse periode werden door de WIC vanuit onder meer Elmina en Luanda ruim 31.000 mensen uit Afrika naar Brazilië afgevoerd. De slaafgemaakten die de reis overleefden werden in Recife verkocht aan de meestbiedende, vaak eigenaars van de suikermolens. Daarnaast werden slaafgemaakten in huishoudens tewerkgesteld.(2)

Johan Pempelfort in Nederlands-Brazilië

Johan Pempelfort is een van de Nederlanders die vanuit de Republiek de verre reis maakte naar Nederlands-Brazilië. Wanneer precies, en in welke hoedanigheid binnen de productie en handel in suiker, is niet bekend. Het lijkt hem in elk geval voor de wind te zijn gegaan. Hij bezat zeker drie huizen: twee op Recife, de hoofdstad en het (handels)centrum van de Nederlandse kolonie in Brazilië, en een huis op het tegenovergelegen eiland 'Anthonio Vaz', in de stad die naar de gouverneur Mauritsstad was genoemd. Pempelfort zal met zijn verschillende bezittingen en belangen over meerdere slaafgemaakten beschikt hebben. We kennen vooralsnog alleen de naam van Domingo Floris Brasiliaen. Was hij als slaafgemaakte tewerkgesteld in het huishouden van Pempelfort, of op het land, in de molen of de werkplaatsen voor koloniale suikerproductie? Of was hij een van de slaafgemaakten die door de WIC soms ter beschikking werden gesteld, bijvoorbeeld als assistent?

Domingo Floris, tot slaaf gemaakt in Brazilië

Wat zegt de gegeven naam 'Brasiliaen' over Domingo Floris? Verwijst het naar Brazilië als geboorteland, is hij hier 'in ketenen' geboren? Duidt de naam wellicht op een inheemse afkomst? Lokale gemeenschappen in Brazilië kozen voor wisselende coalities, samen met de Nederlanders tegen de Portugezen, of omgekeerd. De bezetters probeerden de oorspronkelijke bewoners van Brazilië ook tot slaaf te maken.

Of behoorde Domingo tot de grote aantallen mensen die vanuit (West)-Afrika, mogelijk onder Johan Maurits van Nassau-Siegen, tot slaaf gemaakt en naar Brazilië gebracht waren? Al is een verwijzing naar Afrika dan eerder als toponiem te verwachten. Was zijn moeder (en vader?) al eerder onder Portugees kolonialisme tot slaaf gemaakt en verklaart dit zijn Spaanstalige voornaam? Het zijn vragen waar we misschien nooit met zekerheid antwoord op zullen vinden.

Het moment en de aanleiding voor de vrijheid van Domingo zijn eveneens onbekend. De oorlog met de Portugezen kon voor slaafgemaakten een kans op vrijheid zijn, als informant of soldaat voor de WIC. Dit lijkt niet direct voor Domingo van toepassing. Hij geeft zelf aan de vrijheid te hebben gekregen van Pempelfort, een burger en geen militair. Mogelijk werd Domingo vrijgemaakt toen het einde van de Nederlandse kolonie nabij was en Johan Pempelfort zich opmaakte om naar de Republiek terug te keren. Zag Pempelfort een andersoortig dienstverband voor Domingo voor zich in Arnhem? Er zal, zoals Domingo in de volmacht ook aangeeft, een vertrouwensrelatie en band tussen de twee zijn geweest, hoe ongelijkwaardig in de basis dan ook.

Domingo en Pempelfort naar Arnhem

Vanaf 1645 verkeerde de WIC-kolonie in een staat van oorlog met de Portugese koloniale macht. In 1654 verliezen de Nederlanders de laatste vestigingen en Recife. Op zijn laatst op dit moment, maar mogelijk al eerder zijn Johan Pempelfort en Domingo Floris Brasiliaen naar Arnhem gekomen. In de akte verwijst Domingo tweemaal naar Pempelfort als 'meester'. Zou Domingo in Arnhem als een bediende of anderszins in of rond het huishouden van Pempelfort hebben gewerkt, vergelijkbaar met Anna van Vossenburg bij de familie Brantsen (zie pp. 144-151), of met Quaco bij de familie Torck van Rosendael (zie pp. 152-153)? Het is niet bekend waar Domingo en Pempelfort op dit moment in Arnhem woonden.

Het vertrek van Domingo

Domingo Floris trad in 1656 dienst van de VOC, iets wat Quaco ruim een eeuw later eveneens zou doen. Is het toeval, of is er bij deze jongemannen van kleur sprake van 'onthemming', door een verleden in slavernij op een ander continent, ver van een huis dat

misschien ook niet als een thuis voelde. Vrijgemaakt en meegenomen naar (opnieuw) een ander en vreemd continent, waar het voor hen waarschijnlijk moeilijk was om te aarden, laat staan zich thuis te voelen. Altijd zichtbaar en opvallend een ander. Hoeveel ‘zwarte aanwezigheid’ zou Arnhem hebben geteld, midden zeventiende eeuw?

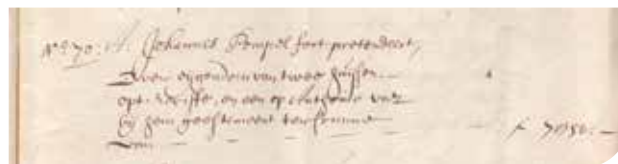
De indiensttreding bij de VOC voelt ook wrang; ontsnapt uit een koloniaal slavernijsysteem, om in een andere rol terug te keren naar een koloniale wereld van slavernij, nu in dienst van de koloniale machthebber. Er is helaas niets bekend over het latere leven van Domingo. We weten (nog) niet waar hij heeft gevaren, gediend en geleefd, of waar en wanneer hij is overleden.

De vorderingen van Pempelfort bij de Portugese Kroon

Johan Pempelfort trouwde anderhalf jaar na het vertrek van Domingo op 3 maart 1658 met Catharina Bongerts (...-1673).(3) Zij kregen samen twee dochters en woonden tot zeker 1667 in de Bakkerstraat(4). Zij zouden later naar Amsterdam verhuizen.

Dat Johan Pempelfort Nederlands-Brazilië noodgedwongen heeft moeten verlaten rond het verlies van de kolonie aan Portugal, lijkt te worden bevestigd door de vorderingen die hij in 1663 via de Staten-Generaal bij de Portugese Kroon heeft ingediend. Bij de Vrede van Den Haag in 1661 deed de Republiek onder meer officieel afstand van de kolonie in Brazilië. De Portugese kroon verplichtte zich om schadevergoeding te betalen aan zowel de WIC als aan particulieren. De Staten-Generaal maakten op 10 januari 1663 het besluit aan de provincies bekend dat burgers hun ‘pretensien’, of vorderingen, konden indienen. Pempelfort is een van de ‘gedupeerden’. Hij staat vermeld in de “Lijst van t’geene d’ingesetenen van de vereenigde nederlanden, soo in den naem van de Generale geoctroijeerde

West Indische Comp.e, als andere partuculieren, aen vaste goederen, gehupotheecqueerde ende Personele Schulden, in Brasil hebben te pretenderen tot laste van de Onderdanen van den Coninck van Portugael”.(5) De vordering van Johan Pempelfort bedroeg 7850 gulden voor het eigendomsverlies van drie huizen.(6)

VORDERING VAN JOHANNES PEMPELFORT VOOR DRIE HUIZEN – NL-HTBHIC_19_429_0045.

Hoewel er nog veel onbeantwoorde vragen zijn over het leven van Domingo en zijn relatie met Pempelfort, laat een kleine akte zoals deze volmacht zien hoe verbonden een Nederlandse stad als Arnhem met de koloniale wereld, Oost en West, en slavernij was.

NOTEN

(1) NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 513 Volmagten en procuratiën, folio 28 (scan 0059). <https://permalink.geldersarchief.nl/6FB01ABD43664165B103A2ABCE3917F7>.

(2) Voor de Nederlandse kolonie in Brazilië zie: Erik Odegard, *Graaf en gouverneur. Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1636-1644* (Zutphen 2022); Erik Odegard, ‘Suiker en slavernij in Nederlands-Brazilië’, in: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020), pp. 149-156; Erik Odegard, ‘Nederlands-Brazilië tussen 1630 en 1654’, in: Rosemary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum en Urwin Vyent (red.), *Staat & Slavernij. Het koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023), p. 275-285. Zie ook Ernst van den Boogaart, *Het land van de suikermolen* (Zwolle 2021); Henk den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2013).

(3) NL-AhGldA Toegang 0176 DTB Arnhem, inv. nr. 132 (scan 0018).

(4) Voor Bakkerstraat zie o.a. NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 420, fol. 10av-11r (3 maart 1665) en 47r (20 mei 1667).

(5) NL-HtBHIC Toegang 19 Raad van Brabant, inv. nr. 429 (scan 0036). <https://proxy.archieven.nl/235/FC772DA2F69D4A75B-54768876FAB65C6>.

(6) NL-HtBHIC Toegang 19 Raad van Brabant, inv. nr. 429 (scan 0045).

Anna van Vossenburg

Locatie: Bakkerstraat 56, Arnhem

AUTEURS: DINEKE STAM, INEKE MOK, ELSE GOOTJES

Aan haar naam kun je zien dat Anna tot het eigendom behoort van plantage Vossenburg te Suriname. Ze is daar in slavernij geboren, de exacte datum weten we niet. In 1727 komt ze te wonen in het centrum van de stad Arnhem, in de Bakkerstraat. Anna's geschiedenis is verbonden met de Arnhemse families Brantsen en De Vree. Vanuit het buitenhuis Zypendaal beheert de familie Brantsen de plantage waar Anna vandaan komt. Anna woont tot haar overlijden op 22 december 1780 bij de Brantsens.(1)

Maar wie is Anna eigenlijk? Wie is haar moeder? Haar vader? En waarom is zij in Nederland, of in Arnhem om precies te zijn? Om bij die laatste vraag te beginnen - en voorlopig is dat de enige vraag waarop een concreet begin van een antwoord te vinden is - Anna komt in 1727 vanuit Suriname mee met de zussen de Vree: Hester Henriëtte de Vree en Johanna Elisabeth de Vree, dan vijftien en bijna veertien jaar oud, nichtjes van de burgemeester van Arnhem op dat moment: Derk de Vree.

Anna's geboorte op plantage Vossenburg in Suriname

Het is niet eenvoudig een antwoord te vinden op de vraag wie Anna's moeder is en bijna onmogelijk om haar vader te vinden. Terwijl er wel heel veel archiefmateriaal is over de plantage Vossenburg. Op het moment dat de Arnhemmer Gerard de Vree in mei 1705 door zijn huwelijk met de weduwe Emilia de Graaff-Broen de plantage- en dus slaveneigenaar wordt, laat hij de waarde van de slavenmacht taxeren. De namenlijst van mei 1705 bevat alleen namen en een geldwaarde, zonder vermelding van beroep of andere gegevens over de slaafgemaakten. Er staan twee Anna's op de lijst, een vrouw en een meisje. Zij zijn naamgenoten van de Anna die zo'n vijf jaar later werd

geboren en in Arnhem terecht kwam. De jonge Anna is getaxeerd op honderd gulden. De oudere Anna op vierhonderd gulden.

ANNA WOONDE TOT HAAR OVERLIJDEN IN DE OLDE MUNTE, BAKKERSTRAAT 56 ARNHEM (1890, GELDERS ARCHIEF)

HOE VAAK HEEFT ANNA VAN VOSSENBURG OVER DEZE TRAP GELOPEN, OF WAS ER EEN APARTE DIENSTBODENTRAP WAAR ZE GEBRUIK VAN MOEST MAKEN? TRAP IN DE OLDE MUNTE, BAKKERSTRAAT 56/58, FOTOGRAAF F. WOULDSTRA, MAART 1917, RCE.

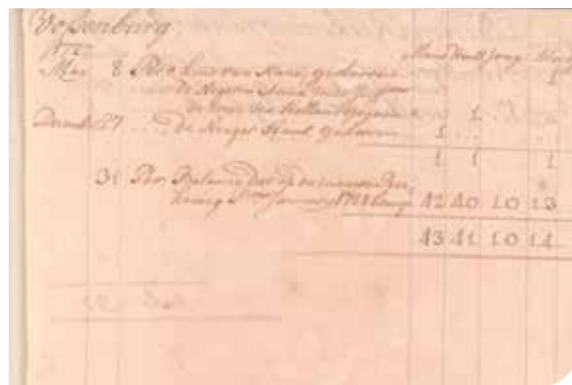
Verliespost

Pas in september 1728 is er een nieuwe lijst van de slavenmacht opgetekend. Op die lijst staan opnieuw twee Anna's nu allebei bij de vrouwen. De jongere heet Klein Anna, creool, wat wil zeggen dat zij op de plantage werd geboren, en naast haar naam staat het hoogste bedrag van alle vrouwen en mannen, zeshonderdvijftig gulden. Toch kan dat niet de Arnhemse Anna zijn, want in de balans van de plantage Vossenburg van 1 januari 1728 staat Anna al aan de verlieskant genoteerd, 'de negerin Anna met Juffrouwen de Vree, na Holland gegaan', naast het 'kind van Nani, gestorven' en een man genaamd Hans die in slavernij is gestorven.(2)

Anna's vertrek geldt met andere woorden als een verliespost: het jaar 1728 start met veertig vrouwen in slavernij, in september 1728 staan er nog negenendertig vrouwen op de lijst. Daarnaast zijn er tweeënveertig mannen, tien jongens en dertien meisjes, kleine verschillen met de aantallen van september 1828 waar veertig mannen, tien jongens en twaalf meisjes staan genoteerd. Dat Anna opgenomen is in dit kasboek en bij deze rubriek, houdt in dat Anna 'slavin' is en niet als vrije jonge vrouw Suriname verlaat.

Raciale benamingen

Dat Anna van Vossenburg 'negerin' wordt genoemd, betekent bovendien dat haar vader ook een slaafgemaakte man van Afrikaanse oorsprong was en zij waarschijnlijk geen dochter is van Gerard de Vree, zoals eerder is geopperd.(4) In dat geval zou Anna als 'mulat' in de administratie zijn opgenomen, want in de kolonie is 'ras' allesbepalend voor iemands positie en mogelijkheden en (daarom) kent bijna elke zogenaamde 'mengvorm' een naam. Mulat is de benaming voor iedereen met één Afrikaanse en één Europese ouder. In de toenmalige praktijk betekent dit een witte vader en een zwarte moeder, omdat relaties tussen een witte vrouw en een zwarte man in de kolonie sociaal niet worden geaccepteerd. Op de vraag wie de vader van Anna is, hebben we geen antwoord. Wat weten we van haar jeugd in Suriname?

ARCHIEFSTUK UIT HET IISG: 'ANNA MET DE JUFFROUWEN DE VREE NAAR HOLLAND GEGAAN' INEKE MOK, NC-S.

De plantage Vossenburg

Plantage Vossenburg, in het Sranan Tongo: Mosika Di Vroe genoemd, ligt in de achttiende eeuw op ongeveer tien uur varen vanaf Paramaribo aan de Boven-Commewijne. De Vroe verwijst naar Gerard de Vree, hoewel hij niet de eerste eigenaar is. Dat is Adriaan de Graaff uit het Gelderse Nederhemert.

Vossenburg is een suikerplantage met een watermolen. Een schip kan op plantage Vossenburg komen door met het tij mee te bewegen, omdat de werking van eb en vloed tot voorbij Vossenburg reikt. De watermolen werkt alleen genoeg bij springtij. Dit betekent dat er twee oogst- en maalperiode's per maand zijn waarbij er ook 's nachts doorgewerkt wordt. De arbeid is daarom nog zwaarder dan op suikerplantages die werken met paardenkracht. Vanaf 1723 wordt er ook koffie geoogst. (5)

De slavenmacht

De slavenmacht bestaat in Anna's tijd uit ongeveer honderd mensen. De lijst van 1705 telt tweeënnegentig mensen. Negenendertig mannen, zevenentwintig vrouwen en zesentwintig kinderen (jonger dan twaalf jaar), veertien meisjes en twaalf jongens. Gemiddeld wonen vier mensen bij elkaar in een hut op de plantage. Op de lijst uit 1728, het jaar dat Anna met de zussen afreist, staan timmerlieden, zagers, kanters, suikerkokers, kuipers, delvers (voor de waterhuishouding) en tuiniers genoemd. Bij de vrouwen zijn geen beroepen opgeschreven, behalve bij Sibilla, die als huisslavin te boek staat. Er staan een paar Afrikaanse namen op de lijst, het meisje Affiba, de volwassen delver Quamina, Codjo, "een creool", Coffie, "heel oud" en Amima. Vijf vrouwen staan genoteerd "met haar zuigeling". Het Journaal van 1705-1722 vermeldt ook een Anna Catharina van Gent in dienst

van Vossenburg voor “opsigt op de sieke slaven en deselve verbinden”.(6)

De slavenhouders

Gerard de Vree (1679-1726) trouwt in 1705 met de weduwe Emilia De Graaff-Broen (1669-1707) en na haar dood in 1708 met Abigail van Sandick (1682-1714). Haar vader is commissaris van de slavenhandel van de WIC. Abigail overlijdt in het kraambed van haar vierde dochter, als de twee dochters Hester Henriëtte (1712-1742) en Johanna Elisabeth (1713-1769) nog heel jong zijn. Hester en Johanna komen onder de hoede van een ‘mademoiselle’, een kinderjuffrouw. In eerste instantie is dat Maria Anna van Hek en later Maria Anna Giroud.(7) De zusjes de Vree wonen ook in Paramaribo waar De Vree nog een huis bezit. Ze gaan in ieder geval in 1722 naar school bij Juffrouw Gilbert. Ze hebben gereserveerde zitplaatsen in de Nederduits-gereformeerde kerk van Paramaribo. Waarschijnlijk heeft Anna voor het vertrek naar Holland al bij de zusjes in Paramaribo gewoond.

PORTRET VAN DERK DE VREE (1676-1743), BURGEMEESTER VAN ARNHEM, BRANTSSEN VAN DE ZYP STICHTING 01484.

Sterfte en verzet

Tussen november 1705 en september 1706 koopt Gerard de Vree veertien mensen via de West Indische Compagnie: Carel, Hansje, Christina, Alexander, Hester, Peter, Dona en een meisje Olimph (haar komen we ook in de lijst van 1727 tegen, en in 1744 staat er nog een Olimpie op de lijst), Galant, Joost Baron, Rabbie, Lisabeth en Jurij (8). In de drie maanden

na het opmaken van de lijst in 1705 zijn er al zeven mensen op de plantage gestorven. Er sterven meer slaafgemaakte mensen op de plantages dan dat er opgroeien. In september 1721 is ‘Criool Negerin Lucia voor over gestord’ terwijl ze brandhout aan het sjouwen was en ‘dood ter neder gevallen’. Bovengenoemde Alexander en Rabbie benemen zichzelf van het leven binnen hun eerste jaar op de plantage. Verzet van tot slaafgemaakten was er steeds. Mensen trachtten te ontvluchten en zichzelf in het bos in leven te houden. Soms kozen ze voor de dood in plaats van dwangarbeid, geweld en onvrijheid (9).

Jeugd in slavernij

Als Anna in 1711 wordt geboren, zwaaien Gerard en Abigail de Vree de scepter op de plantage. Veel andere slaveneigenaren wonen elders en bemoeien zich amper met het werk op de plantages, zij strijken alleen de winst op. Plantagedirecteuren zijn meesters van alle slaafgemaakten, zij beslissen over de vaak wrede lijfstraffen zonder enige vorm van proces, zij regelen de uitdelingen van voedsel en kiezen zelfs de namen van de kinderen die een slaafgemaakte vrouw ter wereld brengt of die worden gekocht. Zo komt ook Anna aan haar voornaam. Zij is in haar jeugd met geweld, uitbuiting, dwangarbeid en dood geconfronteerd. Misschien werkt Anna niet op het veld of in de suikermolen, zoals het merendeel van de slaafgemaakten, maar is ze al van jongs af aan in huis bij de familie de Vree tewerkgesteld. Wellicht zelfs als speelmaatje voor de zusjes Hester en Johanna. Anna is immers maar een jaar ouder dan Hester. In het grote huis op de plantage is een kinderkamer. De slaafgemaakten in de huishouding sliepen op de galerij beneden, in de keuken of op de zolder, Vossenburg had een apart gebouw als keuken met een gemetselde haardstede.(10)

Tekeningen van Vossenburg

Ruim een eeuw nadat Anna op Vossenburg woonde, laat een plantagedirecteur een bijzondere collectie tekeningen na. Deze tekeningen van directeur Théodore Bray (1818-1887) zijn bewaard in het Gelders Archief, als onderdeel van de Collectie Ver Huell.(11) De tekeningen geven een geromantiseerd beeld van de situaties die Anna in haar vroege jeugd heeft mee kunnen maken. Een blik in de kasboeken onthult echter de gruwelijke werkelijkheid achter de winst- en verliesposten.

GELDERS ARCHIEF, COLLECTIE VER HUELL - 3.0 TEKENINGEN DOOR DIRECTEUR VAN VOSSENBURG BRAY ROND 1850.

Drie tieners van Paramaribo naar Arnhem

Wist Anna dat ze zou afreizen met de dochters van de overleden slavenmeester Gerard de Vree, om hen te begeleiden op de zeereis naar 'huis', naar Gelderland? Anna verliest op het moment van vertrek alle contact met haar familie en geboortegrond. De jonge meisjes die haar 'meesteressen' zijn, vormen de enige band met de plek en gemeenschap waar zij is opgegroeid. Zingt Anna ook met de zussen liedjes als Faya Siton of Kofi Lepi na Bon, of zijn deze alleen binnen de eigen kring van slaafgemaakten gedeeld? Spreken zij onderling ook sranan? Hun Surinaamse tongval zal in Arnhem zeker opvallen.

Anna is wanneer ze Suriname verlaat, zestien of zeventien jaar oud, ofwel praktisch net zo oud als de beide zussen De Vree met wie ze naar de Republiek reist. (12) Het verschil: Anna heeft de status van slavine en heeft daarom slechts een voornaam, de zussen zijn vrije meiden

met ieder drie namen en een behoorlijke erfenis in het verschiet. De reden van hun vertrek: door het overlijden van hun vader, Gerard de Vree, zijn zij wees geworden. Hun moeder was jaren eerder al gestorven, evenals hun zussen en broer. Hun oom Derk de Vree, burgemeester van Arnhem en een broer van vader, laat zijn twee nichten met Anna naar Gelderland komen. Gerard de Vree bepaalt bij testament "dat zijn dochters bij eerste gelegenheid en goed seizoen" begeleid door één of twee dienstmeiden naar het moederland moeten gaan. Het wordt één dienstbode: Anna.

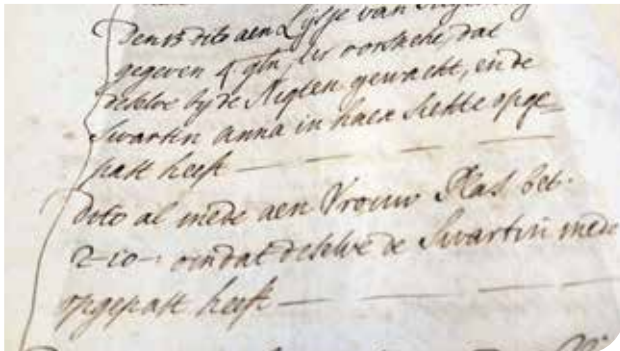
Aan boord

Het schip waarop Anna en de zussen varen heet de Susanna, met als kapitein Rijk Hendricksz. In de vroege zomer van 1727 vertrekt het in konvooi met drie of vier andere schepen naar de Republiek, naar Texel en Amsterdam. De zusters De Vree zijn verzekerd tegen "de zeeroverijen des Turks", ieder voor een som van achtentwintigduizend gulden. Aan boord zijn ook tweehonderd okshoofden Surinaamse suiker van plantage Vossenburg, de kleding van de overledene en het goud en zilverwerk en de juwelen van de familie de Vree. Uit de administratie van plantage Vossenburg blijkt dat de overtocht terdege werd voorbereid; in 1727 zijn er kosten voor het breien van acht borstrokken en wollen mutsen. Hoe zou Anna de overtocht op het schip van Rijk Hendricksz hebben beleefd? Verbleef zij in dezelfde kajuit als de zussen Hester en Johanna de Vree?

Aankomst

Na aankomst gaan Anna en de zussen in de zomer van 1727 met de beurtschipper van Amsterdam naar Arnhem met vijf koffers en twee trossen bagage. Anna komt een paar keer voor in de voogdijrekening van oom Derk de Vree (13), waardoor we een paar strepen kunnen schetsen van haar bestaan in Arnhem. Anna en de zussen De Vree worden na aankomst in de Republiek ziek. Derk de Vree betaalt in september voor de verzorging van Hester, Johanna en Anna. Eind oktober 1727 staan betalingen aan de dokter en de apotheker voor zowel de zussen als Anna opgetekend. Anna heeft dan wel geen achternaam, haar huidskleur 'kleeft aan haar naam', althans voor de mensen om haar heen in het Arnhemse, want in de administratie heet ze niet gewoon 'Anna', maar "swartin Anna": "Den 13 dito (september 1727) aan Lijsje van Blijenborg gegeven 4 gln ter oorzaeke, dat dezelve bij de Nigten gewacht, en

de swartin Anna in haar siekte opgepakt heeft” en ”dito al mede aen Vrouw Plas bet. 2,10 omdat dezelfde de Swartin mede opgepakt heeft”.

KOSTEN VOOR DE ZIEKE ANNA, UIT VOOGDIJREKENING VAN DERK DE VREE, GELDERS ARCHIEF.

Bijbels en een rijglijfje

De zussen én Anna krijgen een bijbel, in de rekening staat de aankoop van drie bijbels met zilverbeslag vermeld. In december 1727 krijgen de zussen geld voor handschoenen voor Anna en een boek. Een half jaar later wordt voor Anna een rijglijfje betaald. Zij lijkt dus gekleed te zijn in eenzelfde soort kledij als de twee zussen. Of de kwaliteit van de stoffen hetzelfde was? Anna verdient wat geld met naaiwerk, het maken van twee jakjes en een hemdrok.

Naar school

DE INGANG NAAR DE BINNENPLAATS VAN HET WEESHUIS WAAR ANNA NAAR SCHOOL GING LAG OP DE HOEK VAN DE MARIËNBURGSTRAAT EN KETELSTRAAT, DE INGANG ZAT IN EEN STEEG TER HOOGTE VAN HET TWEEDE PAND RECHTS. FOTO DINEKE STAM.

Wat doet Anna als de zussen in november 1727 naar de kostschool gaan? Zelf gaat ze pas in de zomer van 1728 naar school. Dit blijkt uit een betaling op 14 december 1728: voor vijf maanden schoolgeld voor Anna betaald aan Van Kel, onderwijzer in het Burgerweeshuis. Dit is de school voor weeskinderen op de hoek van de

Mariënburgstraat en de Ketelstraat, het steegje naar de ingang is ter hoogte van Ketelstraat 4. Daar kan Anna naar toe lopen vanuit het huis van Derk de Vree in de Bakkerstraat (ter hoogte van het huidige nummer 72). Het bedrag van Anna's schoolgeld is vele malen lager dan dat voor de kostschool van de zussen. Voor Anna's bijna twee jaar op school wordt in totaal zes gulden gulden betaald, voor ruim een jaar kostschool van de zussen minstens zeshonderd gulden. De zussen krijgen zakgeld en aparte bedragen voor thee en de huur van een 'cabinet' op de school. En voor de diensten van een zangmeester en de dansmeester Monsieur Loth en het kostgeld voor de 'mademoiselle'. Zal Anna wel eens mee hebben gedaan met de dansles, of de zangles?

SCHOOLGELD BETAALD VOOR ANNA, UIT DE VOOGDIJREKENING VAN DERK DE VREE. GELDERS ARCHIEF.

Anna blijft langer op school dan de zussen de Vree, tot de zomer van 1730. Op 20 januari van 1729 gaan de zussen van school en wordt het kostgeld van de afgelopen tijd aan de heer Bouillonnière voldaan met een fooi voor de meid erbij. De laatste vermelding van Anna in de voogdijrekening van Johanna de Vree is op 1 januari 1731: 'nog aan nigt gegeven voor Anna, 3 gulden'. Het duurt dan nog tot 1801 dat Anna weer in het familiearchief van de familie Brantsen verschijnt.

IN DEZE PANDEN LINKS NAAST DE PAPEGAAIJENSTEEG WOONDEN DE FAMILIES BRANTS EN DE VREE, TER HOOGTE VAN BAKKERSTRAAT 72 EN 74. FOTO ASCHWIN DROST.

Anna in de familiechroniek

Pas in 1801 komt Anna van Vossenburg weer in het archief van de Brantsens voor: Johan Brantsen schrijft in een familiechroniek uit 1801 over de zussen Hester Henriëtte en Johanna Elisabeth de Vree:

‘... en kwamen hier behouden over met een Zwarte meid. Die naderhand gedoopt en haare belijdenis gedaan heeft. Men had deeze de naam van Anna van Vossenburg gegeven, naar die Plantagie waar zij geboren was. Zij bleef gedurende haar leven bij Johan Brantsen en Hester Henriëtte de Vree in huis, en deeze overleden zijnde, bij hunne oudste zoon Gerard Brantsen in het ouderlijk huis in de Bakkerstraat waar zij in haar zeventigste jaar stief. Op haar doodsbed gaf zij aan de opsteller dezes, Johan Brantsen tot een gedachtenis een zilvere kurkentrekker met een cachet daaraan.’(14)

Johan was een kleinzoon van zowel Hester als Johanna, door een huwelijk van nicht en neef Brantsen met Brantsen.

Buren van Brantsen

In de Bakkerstraat in het centrum van Arnhem wonen Anna en de zussen al vanaf hun aankomst. Het huis van oom Derk de Vree staat direct naast de burgemeesters woning van de familie Brantsen (de twee huizen links van de Papegaaiensteeg, Bakkerstraat huidige nummers 72 en 74). Het is bijna onvermijdelijk: de zusters De Vree huwen met de twee buurjongens. De elitefamilies uit de stad versterken elkaar en vergroten hun rijkdom. Hester huwt met de oudste zoon, Johan Brantsen, in 1729. Johanna trouwt vijf jaar later met de derde zoon, Hendrik Willem Brantsen, die het beheer van Vossenburg overneemt. Zij kopen Zypendaal in 1742 en bouwen het zoals we dat nu kennen.

De Olde Munte

Anna gaat mee met Hester de Vree en Johan Brantsen. Na hun huwelijk bouwen zij De Olde Munte, een patriciërs woning aan de Bakkerstraat. Het huis stond op de plaats waar ooit munten werden geslagen. Het werd in 1925 afgebroken, een deel van de inboedel ging naar de Lakenhal in Leiden. Anna blijft daar wonen na de dood van Hester in 1742. Ze zal ook in de zomer vaak op het landgoed Hulkestein zijn geweest, dat Johan van zijn vader had geërfd. Hulkestein is in de Tweede Wereldoorlog verwoest en niet meer herbouwd. Anna woont ook nog in De Olde Munte als Johan Brantsen na vijf jaar hertrouwt met Anna Elisabeth

Schimmelpenninck tot de Kimmenade (1705-1774). Ze blijft bij Hesters zoon Gerard Brantsen (1735-1809) die na zijn vaders dood in 1774 de Olde Munte erft en samen met zijn zussen, broer, nichten en neven de plantages erft.(15)

Vossenburg onder de Brantsens

Door al deze huwelijken komen drie Surinaamse plantages Vossenburg, Wayampibo en Onverwagt van de familie de Vree via de twee zussen in handen van de familie Brantsen. Ze zijn daarmee ook de eigenaren van de geslaafde mannen, vrouwen en kinderen; degenen die het werk verzetten, al gauw een paar honderd mensen. Anna hoort dan niet meer tot hun eigendom, zij is in Arnhem officieel een vrije vrouw.

De broers Brantsen gaan zelf niet naar Suriname, maar worden uitstekend op de hoogte gehouden via correspondentie van het wel en wee op de plantages. De Brantsens kregen ieder jaar bericht over de opbrengsten van Vossenburg, maar hoorde Anna ooit iets van haar familie?

Familie van Anna?

Op de lijst van de slavenmacht van Vossenburg in 1744 (54 vrouwen, 82 mannen, 39 jongens en 25 meisjes) staan nog steeds twee vrouwen genaamd Anna, een ervan heet nu Anna (mulattin). Als het klopt dat er een moeder-dochter connectie tussen de Anna's was, dan had Anna's moeder nog een dochter met een witte man gekregen. In 1760 (94 vrouwen, 76 mannen, 54 jongens en 48 meisjes) staan Anna (mulattin) en Anna er nog steeds op, onder de categorie "van generlei waarde". Een categorie die pijnlijk duidelijk maakt dat de mensen in de administratie als een ding werden beschouwd, alleen van waarde vanwege het werk dat ze verrichtten en de kinderen die ze voortbrachten..

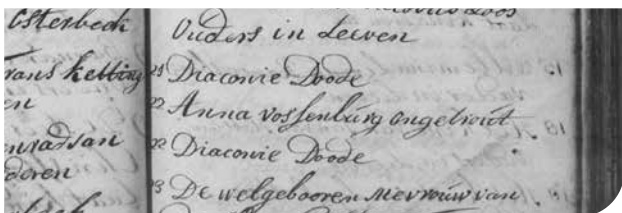
Anna's doop

Net nadat Anna in 1727 in Arnhem aankomt krijgt ze een bijbel. Pas op zondag 26 maart 1741 "na voorafgaande geloofsbelijdenis" wordt Anna gedoopt. (16) Waarschijnlijk vond Anna's doop plaats in de Grote- of Eusebiuskerk. De kerkenraad van de Nederduits-gereformeerde kerk in Arnhem vermeldt dat "een heidinne" met de naam Anna van Vossenburg belijdenis heeft gedaan en is gedoopt. Anna is dan inmiddels bijna veertien jaar in Nederland. Doop was vaak een

voorwaarde voor het verkrijgen van de vrijheid, maar dat lijkt bij Anna niet zo te zijn, zij is al vrij.

Anna's sterven

In het begrafenisboek van de Nederduits-gereformeerde kerk van Arnhem staat Anna's begrafenis genoteerd. Die vindt plaats op 22 december 1780, "Anna Vossenburg, ongetrouwt".(17) Het is opmerkelijk dat van de vrouwen die meegenomen werden in slavernij er weinig trouwden, meerdere keren – zoals bij Susanna Dumion – bleven ze hun hele leven in dienst van de familie. Van enkele mannen in vergelijkbare posities als Anna, zoals Louis Alons (1754/55-1831) uit Curaçao en Sappemeer, of Cupido (1760-1806), is wel bekend dat ze trouwden en nazaten in Nederland kregen.(18)

'OVERLIJDEN ANNA VOSSENBURG ONGETROUT - 22-11-1780'
GELDERS ARCHIEF, BEGRAAFBOEK NEDERLANDS HERVORMDE GEMEENTE.

Anna geeft op haar sterfbed een zilveren kurkentrekker aan Johan Brantsen jr, zo schrijft hij in de familiechroniek. Dit betekent dat zij niet geheel zonder have en goed gestorven is. Waarom geeft ze dit cadeau aan Johan? Is het een erfstuk van de zusjes? Heeft ze de kurkentrekker ooit zelf gebruikt om een glaasje voor een gast en voor zichzelf in te schenken? Of gebruikt hij hem om haar een glaasje in te schenken?

Meer vragen

Of en waar er nog iets over haar leven in Arnhem te vinden kan zijn? Wat doet ze al die jaren vanaf 1731 tot 1780? Ze is naar school geweest. Ze kon kleding naaien. Kookte ze? Zorgde ze voor de kinderen van Hester Brantsen-De Vree toen die was overleden in 1742? Stond haar hele leven in dienst van de familie Brantsen, konden de kinderen altijd bij haar terecht met hun vragen?(19) Had ze vrienden of vriendinnen? Hoe had ze zich voorbereid op de doop? Ging ze wekelijks naar de kerk? Viel zij op in Arnhem? Kende ze andere mensen van kleur? Ze was niet de enige in de omgeving. Het zou kunnen dat ze Rabeau, 'hofmoor' bij Willem IV, of zijn opvolgers Cupido en Sideron (1756-1803) bij Willem V wel eens heeft ontmoet, er was contact tussen de Brantsens en het hof. Of heeft ze Quaco ontmoet, toen

hij in 1777 met John Gabriel Stedman in Nederland aankwam?

NOTEN

- (1) Ineke Mok kwam Anna van Vossenburg op het spoor bij haar onderzoek over Quaco in 2012 dankzij Jorien Jas, curator, Geldersch Landschap en Kasteelen. Het boek *De mensen van Vossenburg en Wayampibo, twee Surinaamse plantages in de slaventijd* (2019) van Bert Koene gaf veel achtergrondinformatie.
- (2) ISSG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana 1727-1735, [inventarisnummer 9](#), [scannummer 14](#).
- (3) IISG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana 1727-1735, [inventarisnummer 2](#), [scannummer 63](#).
- (4) B. Koene, *Schijngestalten. De levens van diplomaat en rokkenjager Gerard Brantsen* (2013), p. 13
- (5) Zie voor een uitgebreide indruk van Vossenburg de onvolprezen website van Philip Dikland, *Suriname Heritage Guide* en zie ook de [algemene kaart van Suriname](#), met de plantage Vossenburg zichtbaar
- (6) IISG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana, [inventarisnummer 5](#), [scannummer 8](#).
- (7) IISG, Collectie Plantages Vossenburg, Wayampibo en Vredesteyn, Suriname en Brits Guyana, [inventarisnummer 2](#). Zij komen voor in de [Grootboekrekening van 1718](#), scan 298 en 330.
- (8) R. Beeldsnijder, *Om werk van jullie te hebben. Plantageslaven in Suriname 1730-1750* (1994), p.116. ; Genoemd in B. Koene (2019), p.38.
- (9) A. van Stipriaan, *Surinaams contrast*, KITLV-uitgeverij Leiden, 1993. p. 384, 396, 399, 447
- (10) B. Koene (2019), p. 67.
- (11) Familie getekend door Braij die rond 1845 directeur was van de plantage Vossenburg; *Collectie Ver Huell*.
- (12) Leeftijd bij overlijden wordt genoemd door Johan Brantsen junior (geboren 1768) in GA FAB, inv nr 1 fol 47 tot 49. Deze Johan Brantsen is de kleinzoon van Hester Henriëtte de Vree en Johan sr. Zijn vader, Gerard Brantsen (1735-1809) erfde na het overlijden van zijn vader Johan Brantsen senior in 1774 het huis aan de Olde Munte. Anna woonde daar nog steeds toen Johan jr. werd geboren. Anna stierf in 1780 stierf, dus Johan was toen 12. Volgens hem trok Anna meteen na het huwelijk in bij De Olde Munte. Het jaar van overlijden vond Ineke Mok in het Gelders Archief in het Begraafboek van de Hervormde Gemeente Arnhem.
- (13) Gelders Archief, Familie archief Brantsen 0452 inv. nr. 182.
- (14) Gelders Archief, Familie Archief Brantsen, inv nr 1 fol 47 tot 49
- (15) Hester Henriëtte had vier kinderen: Nalida Johanna, Gerard, Wilhelmina Elisabeth en Derk Willem Abraham (pag. 100 Koene). Die vier kinderen erfden de plantages. Hun oom Hendrik Willem deed de administratie van de plantages. De oudste zoon Gerard Brantsen erfde De Olde Munte. De jongste zoon trouwde met zijn nicht Gerarda Abigail Brantsen, de dochter van Johanna Elisabeth en hún zoon is de Johan jr die in 1768 werd geboren en over Anna schreef.
- (16) Gelders Archief, Lidmaten Hervormde Kerk, inv nr 87 scan 132
- (17) Gelders Archief, Begraafboek Hervormde Gemeente Arnhem, Kerkenraad 1738-1796 (inv. 160, p.166)
- (18) B. Henkes en M. Fokken, *Sporen van het slavernijverleden in Groningen* (2016), p.7 en E. Schreuder, *Cupido en Sideron. Twee Moren aan het hof van Oranje* (2017).
- (19) Podcast [De plantage van onze voorouders](#), deel I.

'SCÈNES UIT PERFORMANCE ANNA'
ONDER REGIE VAN FARIDA NABIBAKS BRACHTEN DANSERS EN MUSICI IN DE DRIEDELIGE SERIE DANSTHEATERVERSTELLINGEN O.A. *SCHITTERENDE SCHADUW* ANNA VAN VOSSENBURG OP TONEEL. JUNI 2023, REFRAMING HERSTORY ART FOUNDATION, MARIETTE KRANENBURG FOTOGRAFIE.

THIS IS NOT A PORTRAIT (2021), RICHARD KOFI
KUNSTWERK VAN RICHARD KOFI VOOR SONSBEK 20-24 GEBASEERD OP HET VERHAAL VAN ANNA VAN VOSSENBURG IN OPDRACHT VAN THE BLACK ARCHIVES.

Quaco en familie Torck van Rosendael

Bediende voor de Arnhemse elite

Locatie: Kerklaan 15, Rozendaal

AUTEUR: ELSE GOOTJES (MET MEDEWERKING VAN INEKE MOK)

Quaco is geboren in Guinee, Afrika en via John Gabriel Stedman (1744-1797), een Schots-Nederlandse kapitein, krijgen we een inkijk in het leven van Quaco, al is de informatie beperkt. Ineke Mok deed uitgebreid onderzoek naar het leven van Quaco in historische bronnen. Daarmee kwam een heel nieuw verhaal en naar boven. Samen met Eric Heuvel schreef zij een stripboek over hem. Maar wie was Quaco en wat is zijn connectie met Arnhem?

HET STRIPBOEK OVER QUACO: 'LEVEN IN SLAVERNIJ' PD.

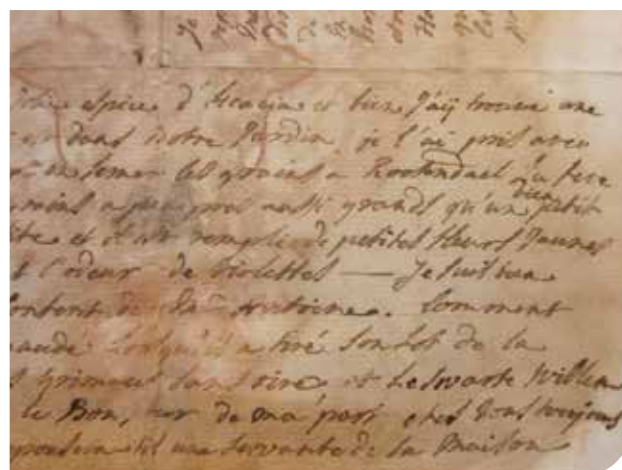
Persoonlijke bediende

Stedman komt in 1773 naar Suriname met als doel de strijd aan te gaan tegen marrons, de slaafgemaakten die vluchten van de plantages. Hij verblijft er gedurende vier jaar en houdt een dagboek met (aan) tekeningen bij van deze strijd. In 1796 wordt dit dagboek in Londen

uitgegeven onder de titel: *Narrative of a Five Years Expedition against the Revolted Negroes of Surinam*. Uit het dagboek blijkt dat Quaco voordat hij de zogenaamde futuboi, de persoonlijke bediende van Stedman wordt, 'eigendom' is van de Schotse plantage-eigenaar Walter Kennedy. Quaco is dan ongeveer twaalf jaar. In 1775 koopt Stedman Quaco voor vijfhonderd gulden van Kennedy. (1)

Quaco in het Gelders Archief: 'swarte Willem'

In het Gelders Archief komt in een brief uit 1782-83, van of aan Betje, één van de dochters van de familie Torck van Rosendael de naam van Quaco voor. Hij werd door de familie Torck van Rosendael "swarte Willem" genoemd. Rechtsonder in de brief staat: "le swarte Willem, comment fait il avec son argent (...)". (2) We weten dat Quaco uiteindelijk via Stedman bij de familie Torck van Rosendael terecht komt.

UITSNEDE UIT BRIEF UIT HET ARCHIEF VAN 'HUIS ROSENDAEL' IN HET GELDERS ARCHIEF FOTO DOOR INEKE MOK.

Als op 1 april 1777 de diensttijd van Stedman in Suriname erop zit, keert hij samen met Quaco terug naar Holland. Het is niet helemaal duidelijk wanneer Quaco op Kasteel Rosendael arriveert. Eerst verblijft Quaco samen met Stedman onder andere in Bergen op

Zoom en Zutphen. Stedman meldt in 1777 dat hij Quaco met diens toestemming 'cadeau' doet aan de vrouwe van Rosendael, Eusebia Jacoba de Rode van Heeckeren, gehuwd met Assueer Jan Torck van Rosendael. Uit de originele dagboekaantekeningen van Stedman die Ineke Mok onderzocht, blijkt echter dat Quaco pas later bij de familie Torck van Rosendael in dienst komt, waarschijnlijk rond 1780. Dan is Quaco inmiddels vrijverklaard (10 juli 1778). (3)

Doopvermelding als 'Willem'

De naam Willem is ook terug te vinden in de doopvermelding van Quaco. Op 13 november 1785 is Quaco gedoopt in de Nederduits gereformeerde kerk van Rosendael, aan de Kerklaan vlak naast het kasteel. Bij zijn doopvermelding staat: "een Afrikaansche Moor in dienst van de WLHG (Weledel hooggeboren) heer van Rosendael". Bij zijn doop krijgt hij de naam: Willem Stedman of Stidman, vernoemd naar zijn eerdere meester.

FOTO VAN HET DOOPBOEK VAN DE KERK VAN ROSENDAEL FOTO: INEKE MOK.

NEDERLANDS HERVORMDE KERK IN ROSENDAEL, KERKSTRAAT 15, FOTO: MARCEL MULDER.

Quaco en Arnhem

Het is aannemelijk dat de familie Torck uit Rosendael en de andere families uit de Arnhemse elite zoals de familie Brantsen onderling contact hadden en elkaar kenden. Dit blijkt ook uit de bronnen van onder andere Kasteel Rozendaal. Assueer Jan Torck was lid van het Ridderschap van de Veluwe en afgevaardigde van Gelderland in de Raad van State. Hij zal hij dus regelmatig Arnhem hebben aangedaan en hij had veel connecties in Arnhem, ook via de familie van zijn vrouw, de Rode van Heeckeren. Hijzelf en Quaco zullen regelmatig Arnhem hebben bezocht. Bekend is dat Quaco paardreed en misschien ook wel koetsier was en in die rol meeging met bezoeken aan Arnhem. De afstand vanaf Kasteel Rosendael naar het centrum van Arnhem was ook in die tijd goed relatief te overbruggen.

Uit beeld

In 1790 werd Quaco lid van de Nederduits-gereformeerde kerk van Someren in Brabant en vanaf dan is hij bediende op het nabijgelegen kasteel Asten van Assueer Jan Torck (1733-1793), heer van Rosendael. In 1792 wordt hij hier om onduidelijke redenen weggestuurd. Quaco monstert op 19 november 1792 aan op het VOC-schip IJsselmonde. Vanuit Goederede in Zuid-Holland vertrekt hij naar Batavia waar hij in augustus 1793 arriveert. Zijn naam is terug te vinden in het soldijboek van dit schip: matroos Willem Stedman of Stidman, van de kust van Guinee. Op 31 oktober 1795 eindigt zijn contract bij de VOC en het schip de IJsselmonde wordt een jaar later gesloopt. Dit is het tot nu toe het laatste teken van leven van de dan ongeveer 32 jaar oude Quaco.

Meer lezen?

In het stripverhaal over Quaco staan veel details over het leven van Quaco, verteld vanuit zijn eigen perspectief. Op de website van het stripboek staan ook meer bronnen en lesmateriaal.

NOTEN

'Quaco, een leven in slavernij' Ineke Mok en Eric Heuvel
www.quaco.info

(1) De publicatie van John Gabriel Stedman, via Worldcat.org

(2) Gelders Archief 0525 Huis Rosendael, 810 Ingekomen brieven bij Betje A.A.A. Torck, 1782-1783. 1 omslag pagina 9

(3) <https://www.cultuursporen.nl/2016/11/quaco-in-zutphen-en-bragen-op-zoom/>

Frederik Wolfert Simons en Wolfert Simon van Hoogenheim in Berbice en Arnhem

Locatie: Nederlands Hervormde Kerk Arnhem

AUTEUR: DINEKE STAM

‘Slavernij is een voortdurende staat van oorlog’

OLAUDAH EQUIANO (1789) EN VINCENT BROWN (2020).

De langdurige slavenopstand in Berbice in 1763 is bij uitstek een illustratie van bovenstaand citaat.(1) De weg naar plantageslavernij is bezaaid met oorlog: krijgsgevangenen en ontheemden zijn geroofd om te werken, een systeem van terreur is gemaakt om de slavernij in stand te houden, mensenlevens tellen alleen zolang ze winst opleveren. De benamingen in plantagekasboeken achter de namen van sommige slaafgemaakten spreken boekdelen: ‘verrot en niks waard’, ‘oud en af’, ‘oud, van weinig dienst’, ‘malinker’.(2) Wolfert van Hoogenheim (ca 1730-1794) is gouverneur tijdens de opstand in Berbice en komt terug naar Arnhem met Frederik Wolfert Simons. Wat is hun route in en uit het slagveld van slavernij?

Gouverneur van Berbice

Op 7 September 1760 zeilt vanaf Texel het schip de Willemina Johanna naar de Colonie de Berbice met aan boord ‘gerepatrieert Wolfert Gouverneur der Colonie de Berbice, benefens deszelfs Huisvrouw, en drie bediende als een Knecht en twee Vrouwspersonen met Name, Fredrik Christiaansz, Alletta’ met nog vele andere passagiers onder wie chirurgijns en soldaten en ook ‘Roosje Slavin, behorende aan de Directie’(3). Van Hoogenheim is dan net aangesteld als gouverneur. Voor die tijd is hij militair bij de infanterie in het regiment Van Hardenbroek waar hij een compagnie leidt.(4) Dat hij al eerder in de Berbice is geweest, lijkt het woord ‘gerepatrieert’ te impliceren. In dat geval zouden de drie bedienden ook toen al in slavernij die rol gehad kunnen hebben. Van Hoogenheim trouwt in mei 1760 in Driel met de in Arnhem geboren Henrietta Wilhelmina Otters. Zij

is gerelateerd aan de familie Tulleken. (5). Al snel na aankomst sterft Henriëtte Wilhelmina tegelijk met haar doodgeboren kind. Het jaar 1762 is vol honger en protest en de verdediging op Fort Naussau is zwaar onvoldoende. Er wonen rond de 350 Europeanen en 5000 Afrikanen in Berbice.

Gevechten

Op plantage Magdalenenburg, eigendom van Vernesobre en berucht om het geweld tegen de slavenmacht, breekt de opstand uit. De witte opzichter wordt gedood. Een groep van tien opstandelingen betreft de buurplantage bij het verzet. De Afrikaan Cuffy neemt de leiding, op iedere plantage veroveren ze wapens en ze weten steeds te ontkomen aan de kleine troepenmacht van de gouverneur. Als ze de compagniesplantage de Pereboom veroveren laat gouverneur Van Hoogenheim het fort Nassau in brand steken en vlucht naar Sint Andries aan de monding van de rivier. Cuffy roept zich uit tot nieuwe gouverneur en schrijft aan Van Hoogenheim dat hij vrede wil, de Berbice wil verdelen en in zijn deel de slavernij afschaffen. Van Hoogenheim wacht op versterking van de troepen, het duurt te lang voor Cuffy’s achterban en Atta neemt de macht over. Cuffy berooft zichzelf van het leven.

Geld en troepen

De oorlog in Berbice in 1763 tussen revolutionaire slaven en koloniale machthebbers duurt meer dan een jaar. Nadat de Nederlanders extra troepen uit de Republiek en vanuit de koloniale overheden in de buurlanden krijgen, is de veldslag voor het verzet verloren. De Gelderse landdag, in 1763 bijeen in Zutphen, financiert mee aan de militaire expeditie naar Berbice. De hertog van Brunswijk bepleit met succes om het volledig soldij en eretekens voor de teruggekeerde soldaten te betalen. De stukken zijn verzonden namens de voorname bestuurder Willem Engelen,

eerste ordinaris raad in het Hof van Gelderland. Willem Engelen (1709-1790) is gehuwd met Nalida Alina Brantsen, een dochter van Hester Henriette de Vree, die met haar zus en Anna van Vossenburch van Suriname Arnhem reist in 1727.(6)

Meer dan zeshonderd soldaten uit Nederland heroveren in 1764 de kolonie. In totaal komen meer dan 1800 Afrikanen om. Atta en meer dan honderd rebellen zijn ter dood veroordeeld, soms met gruwelijke methoden. De Sociëteit is veel geld kwijtgeraakt, de plantages zijn verwoest, velen zijn weggevlucht.

OPSTAND IN BERBICE 1763 COLL. WEST FRIESMUSEUM.

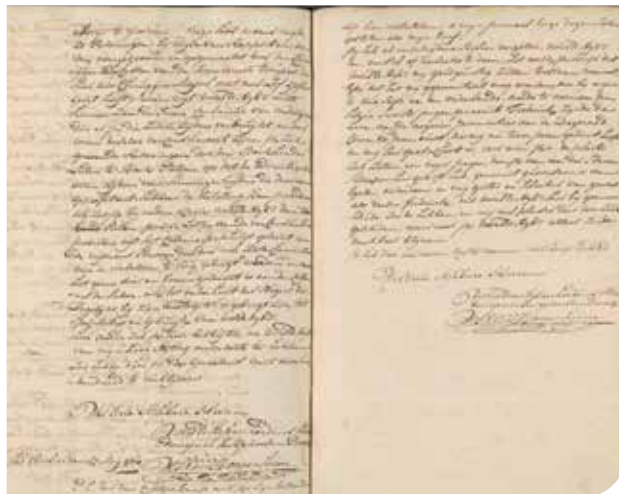
Terug naar Arnhem

De Sociëteit negeert het herstelplan dat Van Hoogenheim eind 1763 schrijft, waarop hij ontslag neemt en in 1765 terugkeert, als eindelijk zijn vervanger is gearriveerd. Werkloos in Arnhem schrijft hij een *Corte Memorie vervattende een waargtige en beknopte beschrijvinge van het gepasseerde in de Berbice, in den Jaer 1763 met Relatie tot een Revolte van de Negros Slaeven aldaar in het gemeen, en de Persoon van Wolphert Simon van Hoogenheim in qualiteijt als tijdelijken Gouverneur Generael van den Gecotroijeerde Coloonie in het bijzonder, 1766*. Nadat hij een kopie daarvan stuurt aan Ferdinand van Brunswijk-Wolfenbüttel, zorgt die ervoor dat van Hoogenheim in 1767 als majoor kan terugkeren.

Frederik Wolfert Simons

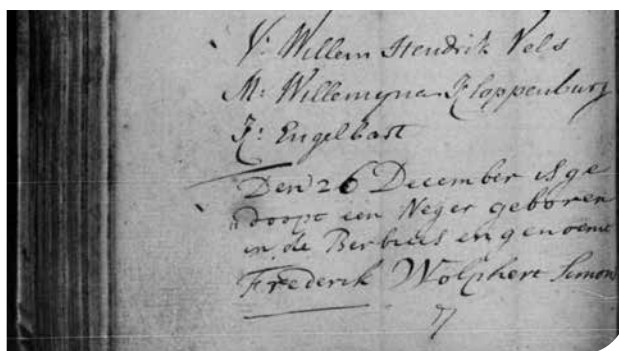
In een PS van een brief uit Rio Berbice aan de directeuren van de Compagnie den 27 Meij 1764 vraagt Van Hoogenheim om toestemming om op zijn terugreis naar het vaderland mee te nemen 'Een klijne swarte jongen, genaemt Frederiek, zijnde die zoon

van de negerin Jacomintie van de Dageraad. Circa 12 Jaren ouwt, die mij nu twee jaren gedient heeft en mij seer Geatacheert is'. Hij zal voor hem in de plaats een jongen achterlaten die hij zelf gekocht heeft, genaamd Guerrison, van dezelfde leeftijd maar groter en 'kloeker van gewas' als Frederik dus voor de Compagnie minstens evenveel waard, terwijl het Van Hoogenheim 'veel plaisir' zou opleveren.(7)

BRIEF WAARIN VAN HOOGENHEIM TOESTEMMING VRAAGT OM FREDERIK MEE TE NEMEN. NATIONAAL ARCHIEF.

De naam Fredrik komt ook voor in een lange brief van Van Hoogenheim tijdens het beleg, waarin hij Sociëteit vraagt om slaafgemaakten die met gevaar voor eigen leven de Colonie reële diensten hebben geleverd, zoals Frederick, Calvis Simoon en de timmerman Cristiaan voor hun trouw te belonen door hen de vrijheid te verlenen onder de voorwaarde dat ze zouden blijven werken voor de Compagnie.(8)

DOOPINSCHRIJVING VAN FREDERIK WOLPHERT UIT 1768, GELDERS ARCHIEF.

Doopinschrijving

Frederik is inderdaad meegekomen, zo blijkt uit zijn kale doopinschrijving uit 1768: 'Den 26 december is gedoopt een Neger geboren in de Berbice en genoemd Frederik Wolphert Simon.' Hij zou met veel lof zich

hebben bekend tot de Nederlands Hervormde kerk in Arnhem.⁽⁹⁾ De vader en moeder ontbreken op de doopinschrijving. Er staan ook geen getuigen bij, of meters en peters, zoals vaker voorkomt. Het ziet er eenzaam uit. Waar is Van Hoogenheim? Van Hoogenheim woont nog in Breda in 1775, waar hij een huis huurt en renten krijgt op VOC-aandelen. In 1793 woont hij in Tilburg en het jaar daarop sterft hij in Vleuten. Verdere sporen van Frederik ontbreken.⁽¹⁰⁾ De voortdurende staat van oorlog die slavernij is, hangt samen met deportatie en verzet. De andere kant daarvan is de diaspora, volgens de hierboven geciteerde Vincent Brown. Overleven door nieuwe kansen op te zoeken buiten het slagveld. Mensen zoals Frederik, Anna van Vossenburg en de zusters Snitsevorg verkeren in de positie van slaaf als ze door hun ‘meester/es’ meegenomen worden naar de Republiek. De veerkracht die nodig is om in relatieve vrijheid in Europa in de diaspora een nieuw leven op te bouwen is een antwoord op slavernij.

NOTEN

(1) Equiano 1789 verscheen zijn autobiografie onder de titel *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano, or Gustavus Vassa the African*, Marina N. Bolotnikova, „History from Below, Vincent Brown writes war and empire into the history of Atlantic slavery. in: Harvard Magazine maart april 2020. Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van

Marjoleine Kars, Bloed in de rivier. Amsterdam, 2021. Karin Amatoekrim, Deze dappere man leidde de eerste grote opstand tegen de Nederlandse Slavernij in *De Correspondent* 31 juli 2023, <https://decorrespondent.nl/14569/deze-dappere-man-leidde-de-eerste-grote-opstand-tegen-de-nederlandse-slavernij/bbd3d741-659a-0d18-1a47-51acb07c6c5>. Met prachtige beelden van Brian Elstak.

(2) Bert Koene, De mensen van Vossenburg en Wayampibo. Twee Surinaamse plantages in de slaventijd. Hilversum 2019. p. 71, 130.

(3) SvB arch inv nr 17 (scan 232) Algemeen > Resoluties > Resolutieboeken der Directie. Genummerd 1 - 10. > 1756 januari 5 - 1762 juli 8

(4) NA.Index Landmacht: Officieren, Onderofficieren en Manschappen (Staatse Militairen), 1707 - 1795.01.19, inv.nr. 1936)

(5) (Gelders Archief, *Doop-, Trouw-, en Begraafboeken*, 0176-638, pagina 50. Dank voor email van Marjoleine Kars over Frederik Simons en mogelijke correspondentie van Van Hoogenheim met zijn schoonvader in Arnhem, die helaas (nog) niet is teruggevonden, de zoektocht in het Gelders Archief met zoekwoord ‘Otters’ en treffers in de archiefinventarissen gaf een familierelatie tussen Tulleken en Otters.

(6) Gelders Archief, 1707 Gelderse Landdagsrecessen 1581-1798, inv nr 119119 Missive van H.H.M. met verzoek om te bewilligen in een petitie van de Raad van State van 706.000 gulden voor de expeditie naar de kolonie van de Berbice.

(7) Marjoleine Kars, Bloed in de rivier. Amsterdam, 2021. p 292 en noot 10 p 375. Originele tekst in https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.05/invnr/135/file/NL-HaNA_1.05.05_135_0171

(8) https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.05.05/invnr/135/file/NL-HaNA_1.05.05_135_0104

(9) Marjoleine Kars noemt op p.292 en noot 10 Maandelijks Uittreksel of Boekzaal der Geleerde Wereld 109 (jan - juni 1769) 93-93. GA DTB 0176-114, 106 de doopacte is scan nr 56 <https://www.geldersarchief.nl/bronnen/archieven?mivast=37&mizig=158&miadt=37&miaet=14&micode=0176&minr=37215594&miview=ldt>

(10) De documenten over Van Hoogenheim via Openarchieven: Stadsarchief Breda, inv.nr. 1118, 9 februari 1775, J.F. Mirandolle, Allerhande acten (Minuten), 1775, aktenummer 18; Stadsarchief Breda, inventaris-num-mer 1120, 18 maart 1777, J.F. Mirandolle, Allerhande acten (Minuten), 1777, aktenummer 28, Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, archief 34-4, inventaris-num-mer 1718, 27-05-1793, J. T. BLEKMAN, aktenummer 43.

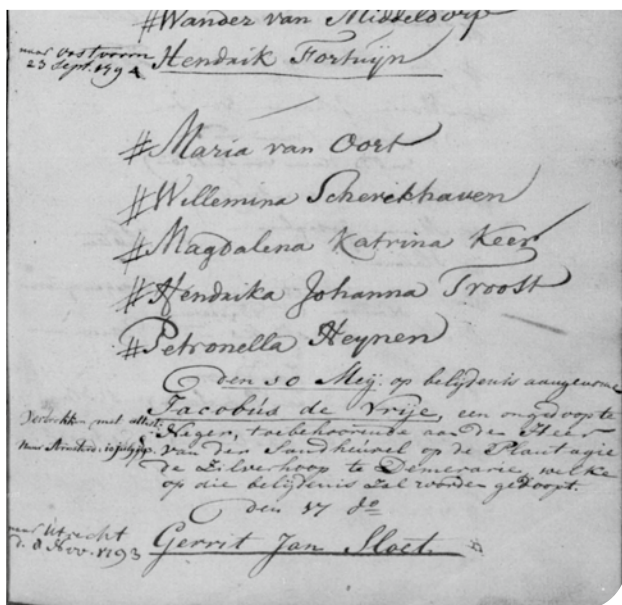
Dwaalsporen: Jacobus de Vrije en Christiaan Lespau in Arnhem (1823-1900)

Advocatenkantoor De Kempnaer

Locatie: Hervormde kerk Arnhem

AUTEUR: INEKE MOK

Eind achttiende en begin negentiende eeuw waren er behalve Pieter Rudolph Lesnod nog twee mannen uit het huidige Guyana in Arnhem of althans in de buurt ervan: Jacobus de Vrije en Christiaan Lespau. Jacobus de Vrije was meegenomen uit de kolonie Demerara, Christiaan Lespau, net als Pieter Rudolph Lesnod, uit Berbice. Maar hoe hun relatie met Arnhem nu precies was? Die vraag kunnen we amper beantwoorden.

DOOPINSCHRIJVING VAN JACOBUS DE VRIJE IN DE HERVORMDE KERK VAN ARNHEM, 30 MEI 1793, GELDERS ARCHIEF.

Jacobus de Vrije – ‘ongedoopte neger’

Over Jacobus de Vrije kennen we alleen enkele regels in het lidmatenboek van de hervormde kerk van Arnhem. Daarin staat bij mei 1793 dat de ‘ongedoopte neger Jacobus de Vrije’ op belijdenis wordt aangenomen en bij die gelegenheid zal worden gedoopt. De belijdenis

was op 30 mei, staat erbij. Jacobus de Vrije zou volgens deze tekst toebehoren aan ‘Van den Sandheuvel op plantagie Zilverhoop te Demerarie’. In de kantlijn is genoteerd dat hij in juli met een attestaat naar Amsterdam was vertrokken.

De plantage Zilverhoop te Demerara is niet gevonden, evenmin gegevens over een Jacobus de Vrije in Amsterdam. Daar is wel in 1796 een Jacobus de Vrije overleden. Maar meer gegevens ontbreken en onder de achternamen De Vrij of De Vrije komen meer personen voor, maar geen van deze namen waren te koppelen aan Demerara of ‘Van den Sandheuvel’. De laatste zou evenwel goed Bartholomeus van den Santheuvel zijn, want onder de naam van handelskantoor Bath. van den Santheuvel & Zoon komen in hetzelfde stadsarchief talloze notariële akten naar voren over investeringen in de koloniën. Ook in Demerara. Dat hij ook in Arnhem verbleef, daarvan is nog geen bewijs gevonden. Bij wie Jacobus de Vrije verbleef is dan ook onduidelijk.

LANDGOED DE OMMERSHOF TE VELP, 1730-1750, GELDERS ARCHIEF.

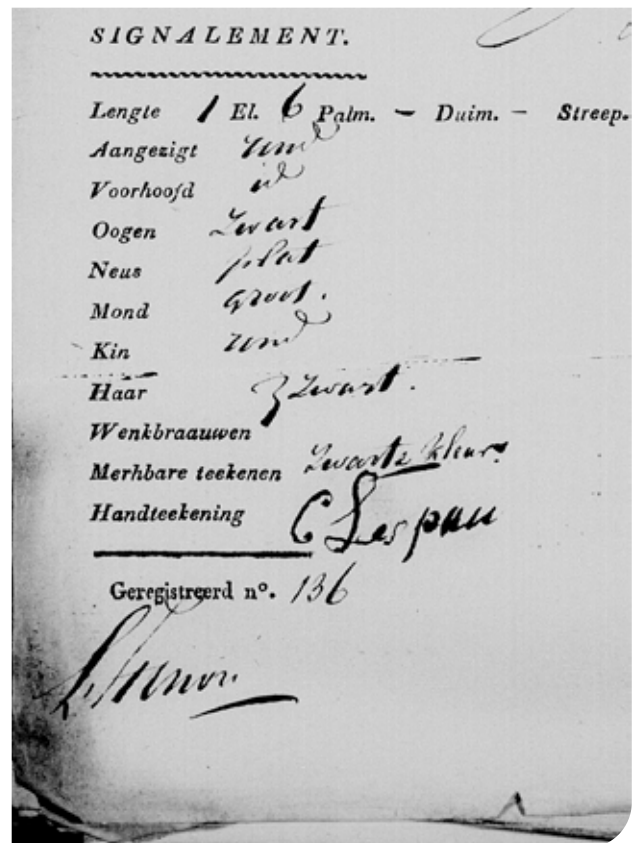
Mabba of Christiaan Lespau – uit Angola

Wat later dan Jacobus de Vrije zou Christiaan Lespau uit Angola in Arnhem hebben gewoond. Over hem staat een onderzoeksverslag in de publicatie *Sporen van slavernijverleden in Gelderland* uit 2023.(1)

Christiaan Lespau was gedoopt te Velp in 1812 en kreeg bij die gelegenheid de naam Christiaan Lespau. Erbij staat dat hij uit Angola kwam. Mijn vermoeden was dat hij met de naam Lespau vernoemd werd naar George Pauels, die hem kan hebben meegenomen vanuit de Berbice. Zijn naam zagen we eerder bij Catharina Gaillard, hij was een bekende van haar (zie pp. 160-167). Lespau zou toen hebben gediend bij Jacob Matthijs Simons die op de Ommerhof woonde te Velp. Van dat landgoed is inmiddels een afbeelding bekend, zij het uit een vroegere periode. In het jaar van zijn doop kreeg Lespau een attestaat voor Arnhem, in 1814 verliet hij Arnhem voor Den Haag, waar hij vervolgens in dienst trad bij de heer Citters en de minister Van Maanen. Deze gegevens zijn bekend door de huwelijksbijlagen, hij trouwde in 1826. Daarin staat ook iets over zijn verleden en daarin wordt Angola ingewisseld voor 'de kust van Guinee'. In het bijgesloten militieregister wordt ook zijn signalement 'ingevuld'.

Ca. 1794 geboren op de kust van Guinee, acht à negen jaar oud als slaaf onder de naam Mabba naar de West vervoerd zonder ooit ouders of familie nog gezien te hebben. Na verblijf aldaar van ongeveer 4 jaar met de heer Paulus in Nederland gekomen en dienstbaar geworden bij Noel Simons te Amsterdam en daarna bij de heer Kempnaer in Gelderland.

Lespau vertrekt dan omstreeks 1828 met zijn vrouw en twee kinderen naar Velp, waar hij bij de geboorteaangiften van de twee kinderen die daar geboren worden, als 'hereknecht' en vervolgens als 'koopman' wordt aangeduid. Dat beroep zou ook zijn schoonvader, bij het huwelijk van Lespau nog 'broodbakker' hebben die op hetzelfde adres stond ingeschreven en die in 1829 te Velp overlijdt.(2) Was dat de reden voor terugkeer van Lespau en zijn gezin naar Den Haag? En voor wie was hij Hereknecht? Die vragen blijven ook nu nog onbeantwoord.

UIT DE MILITIEREGISTERS, OPGENOMEN IN DE HUWELIJKE BIJLAGEN, 1816. (VIA OPEN ARCHIVES, GEDIGITALISEERDE PAGINA'S P.204-212).

Dwaalspoor: Jacob Mattheüs de Kempnaer (1793-1877)

Rest ook nog de vraag bij wie Lespau eerder had gediend in Arnhem. Volgens de huwelijksbijlagen had hij gediend bij een heer De Kempnaer te Gelderland. Was dat advocaat Jacob Mattheüs de Kempnaer? Jacob Mattheüs de Kempnaer was de grondlegger van het Arnhemse advocatenkantoor De Kempnaer, dat al zes generaties bestaat. In 1816 verhuisde hij van Leiden naar Arnhem, en hield zijn hele leven zeer nauwgezet een kasboek bij (3). Meerdere dienstboden, knechten en huisbewaarders komen er met naam in voor, maar geen Christiaan Lespau. Wel vielen in de kasboeken en correspondentie de zogenoemde 'overzeese bezittingen' en investeringen in onder andere Brazilië, en een jaarlijkse 'bijdrage tot kennis der koloniën' op. Interessant is dat De Kempnaer die later ook politiek actief werd, zo was hij van 1848-1849 minister van binnenlandse zaken, als kamerlid onder meer deel uitmaakte van de commissie die onderzoek deed naar de suikercultuur in Nederlands-Indië. De rapporteurs, onder wie De Kempnaer, spraken zich hierin duidelijk uit tegen het Cultuurstelsel omdat deze vorm van dwangarbeid leidde tot armoede en hongernoden. (4)

Connectie met de koloniën

Privé zullen de koloniën voor De Kempnaer nooit heel ver weggeweest. Zijn vader Pieter Pama was koopman geweest op Oost- en West-Indië en zelf was hij bijvoorbeeld goed bevriend met zijn aangehuwde oom Adriaan van der Hoop van het handelskantoor Hope & Co (5), die enorme investeringen deed in de koloniën en slavernij, en na de stadhouder de rijkste man van Nederland was. In Arnhem kende De Kempnaer ook Charles Henri Roëll en de zijnen van dichtbij zoals we zagen in het spoor over ‘De Berbice- connecties en compensaties’.

De connectie van De Kempnaer met de koloniën komen nu maar zijdelings ter sprake en stippen we slechts aan, want feitelijk begaven we ons met hem op een dwaalspoor: toen De Kempnaer zich in 1816 in Arnhem vestigde was Lespau al twee jaar in Den Haag. Dit is iets wat op een later moment nog onderzocht en gevonden kan worden. Er is wel via Den Haag een link tussen De Kempnaer en Christiaan Lespau: de laatste

was in 1825 dienstbode bij de hervormde predikant Van de Kastele in Den Haag en deze was gehuwd met Sara Clasina de Kempnaer, tante van Jacob Mattheüs de Kempnaer.

NOTEN

(1) Ineke Mok 2023 ‘Mabba uit Angola, alias Christiaan Lespau van de kust van Guinee (ca. 1790-1858)’, in: Sporen van slavernijverleden in Gelderland. (Digitaal beschikbaar)

(2) Arnhem: Gelders Archief, archr.nr. 0207 Burgerlijke stand Gelderland, 1811-1902, inv.nr. 3169.02, akte 57.

(3) Dank hiervoor aan medewerkers van het Gelders Archief, die deze kasboeken en zijn correspondentie voor ons opzochten en dank aan Else Gootjes die zich eveneens over deze stukken heeft gebogen.

(4) Peet Theeuwen 2016, ‘Een conservatief liberaal die zichzelf gelijk bleef. Jacob Mattheüs de Kempnaer op het nationale politieke toneel, 1844-1869.’ In: Otto Boonstra & René Nijhof (red) *200 jaar De Kempnaer, advocaten in Arnhem*, Hilversum: Verloren, 87-115:106.

(5) Voor deze relatie: Peet Theeuwen 2016, ‘De welsprekende van het schitterende negental’. Jacob Mattheüs de Kempnaer op het nationale politieke toneel, 1844-1869.’ In: Otto Boonstra & René Nijhof (red) *200 jaar De Kempnaer, advocaten in Arnhem*, Hilversum: Verloren, 67-87:78.

Pieter Rudolph Lesnod: vader, echtgenoot, vriend en lijfknecht

Locatie: Huize Westerveld, Elden

HUIZE WESTERVELD CA. 1910 TE ELDEN, NU DEEL VAN ARNHEM. HET HUIS WERD IN 1944 VERNIELD DOOR BOMBARDEMENT. FOTOGRAAF ONBEKEND. GELDERS ARCHIEF, ARCHIEFN.R.1501-04 -3103, FOTOCOLLECTIE VOORMALIG GEMEENTEARCHIEF ARNHEM.

AUTEUR: INEKE MOK

Pieter Rudolph Lesnod zou in 1786 in slavernij geboren zijn op plantage 's Gravenhage in de toenmalige Nederlandse kolonie Berbice. (1) Bijna tachtig jaar later overleed hij in Arnhem. Eerder woonde hij in Elden dat in 1818 bij Elst en sinds 1866 bij Arnhem hoort. Over zijn vroegere periode in Den Haag is al wat bekend dankzij onderzoek van de voormalig stadsarchivaris van Den Haag Sven Veldhuijzen(2), maar nog niet over zijn tijd te Elden. Dat een zwarte man gewoond moest hebben op Huize Westerveld aldaar, behoorde ooit wel tot de overlevering binnen de familie van Voorst tot Voorst, die sinds 1835 verbonden was aan dit huis. In de Historische Kring van Elden werd in 2014 voorzichtig de naam Pieter Rudolph Lesnod aan hem gekoppeld.(3) Terecht, zo zal blijken.

Dit artikel is een poging de levensloop van Pieter Rudolph Lesnod te schetsen aan de hand van onder meer doopboeken, huwelijksakten en testamenten, ook

van degene die hem tot haar eigendom had gerekend. Want zij, Catharina Gaillard, bepaalde ook in Nederland nog deels de loop van zijn leven, zij het onder andere omstandigheden. Onmiskenbaar gaat dit spoor daarom ook over haar. Lesnod bouwde hier evenwel ook een eigen leven op en voor zijn huwelijksgeluk wist hij de gang naar de rechter te vinden. Zijn verhaal start in Berbice. Den Haag komt ook aan bod, om toch uiteindelijk zoveel mogelijk gegevens over zijn leven bijeen te krijgen.

Geboren op plantage 's Gravenhage in Berbice

Het geboortjaar 1786 van Pieter Rudolph Lesnod staat in de huwelijksbijlagen voor zijn huwelijk in 1816 te Den Haag. Zijn vader zou heette Pieter, zijn moeder Pieternel en zij waren respectievelijk in 1789 en 1791 overleden, zijn grootouders waren al vele jaren eerder al gestorven. Zij moeten dus ook op de plantage hebben gewoond en gewerkt, zeg maar gezwoegd. Of Pieter broers of zusters had, dan wel andere familieleden, vermeldt de bijlage niet. (4) De kleine Pieter werd dus vroeg wees. Zijn naam en die van zijn ouders klinken Hollands, maar ze kunnen kloppen, zeker als we bedenken dat het namen betreft die zij toegekend kregen van de eigenaar, directeur of administrateur van de plantage 's Gravenhage in Berbice. Pieter is naar zijn ouders vernoemd en had net als zij de status van 'slaaf'.

In Pieters geboortjaar 1786 was plantage 's Gravenhage nog van Abraham Walenson (1736-1787) uit Amsterdam, evenals plantage Vigilante. Hij huwde in 1866 met plantersdochter Catharina Gaillard (1750-1835), geboren en getogen in Berbice. Zij had de plantage De Bestendigheid geërfd van haar moeder. Bij haar huwelijk kwam deze plantage echter op de naam van haar echtgenoot te staan.(5) Twee dochters werden uit dit huwelijk geboren: in 1773 Cornelia Catharina en in 1776 Christina Philippine.

Catharina Gaillard en slaafgemaakten uit Afrika

Rudolph Lesnod kende plantersdochter Catharina Gaillard en haar dochters dus al vanaf zijn geboorte. Van de plantage 's Gravenhage is echter geen administratie bekend, en we weten voorsnog verder niets over de ouders van Lesnod en de andere slaafgemaakten van de plantage. We weten alleen dat in 1782-1783 op de plantage 3 'witte' personen en 67 slaafgemaakten met Afrikaanse roots werden geregistreerd – voor Berbice werd onderscheid gemaakt tussen 'zwarte' en 'roode' slaafgemaakten -, een aantal dat nauwelijks verschilde met de opgave van eind achttiende eeuw toen bij deze plantage zeventig personen als 'slaven' werden geregistreerd.(6) Sommigen van hen moeten nog in Afrika zijn geboren zijn want in 1783 was Walenson een van degenen die zich te Amsterdam inschreef voor de aankoop van twaalf Afrikanen uit Guinea. Zo blijkt uit een document in het notarieel archief te Amsterdam(7) onder meer dat ze niet uit Angola of Luango mochten komen, dat ze niet blind of ziek of anderszins gebrekkig mochten zijn en hoe de aankoop en verkoop dienden te geschieden. Bovendien moest een derde vrouw en tweederde man zijn.

Afrikanen kwamen rond 1787 aan op de plantage. Catharina Gaillard had toen inmiddels de zaken van haar overleden man overgenomen. Haar naam staat dan ook op de wisselbrieven, betalingsopdrachten, gevonden in de brievenzak van het schip dat na verkoop van de Afrikanen was vergaan op de Rio Cormantijn.(8) Deze wisselbrieven zijn 'getrokken' ten laste van twee mannen met een waarde van 837 gulden. De kleine Pieter kende dus zeker op jonge leeftijd al mensen die als slaven ergens vanuit Afrika op de plantage werden gehuisvest en mogelijk niet, zoals hijzelf waarschijnlijk, het Berbice-Nederlands spraken. Enige tijd later moet Catharina Gaillard – een huwelijksdatum heb ik niet gevonden - gehuwd zijn met Charles Henry Donzel; hij stond in de zogeheten Missieven van Berbice in 1789-1790 al te boek als eigenaar van dezelfde plantage 's Gravenhage.(9) Ook plantage De Bestendigheid ging over naar een man: naar Jan Carel Willem Herlin, de man van dochter Christina Catharina, die bovendien voor diverse andere plantages optrad als administrateur en directeur was van plantage Schumacherslust.(10) Kreeg Catharina Gaillard in 1793 ondanks haar leeftijd – zij was toen ruim veertig jaar - een kind? Het zou

kunnen, want bij 'de heer Donzel' (dit kán Aimée Donzel zijn, de broer van Charles Henri) werd in september dat jaar de slaafgemaakte Alida 'afgegeven' om het kind van Donzel te zogen, zo staat er. Hiervoor moest zij tot april 1794 haar werk aan het fort onderbreken.(11) Het kind moet vroeg overleden zijn, want een ander kind van Gaillard behalve de twee dochters komt in de archieven niet voor.

DOOP VAN PIETER RUDOLF LESNOD, 1811 TE AMSTERDAM, SAMEN MET CHRISTIAN CHRISTIANSSE. DE KOSTER IS AANWEZIG. FRAGMENT UIT HET DOOPBOEK VAN DE HERVORMDE KERK AMSTERDAM, STADSARCHIEF AMSTERDAM.

Naar Nederland

De vroegst concrete aanwijzing dat Pieter Lesnod in Nederland woonde, is de registratie van zijn doop op maandagmiddag 15 april 1811 in Amsterdam, sindsdien heette hij voluit Pieter Rudolf of Rudolph Lesnod.(12) De koster trad daarbij op getuige. Met hem werd die middag ook Christina Christiansse gedoopt, beiden waren, zo staat er, 'bejaard', ofwel volwassen. Gerede kans dat ook zij, gelet op haar naam en op het feit dat ze samen werden gedoopt onder toeziend oog van dezelfde getuige (in het document staan de dopelingen bovendien samen tussen een accolade, zie illustratie), meegekomen is uit Berbice. Over haar, evenmin met haar naam gespeld als Christianse, heb ik echter verder niets kunnen vinden. Pieter werd met de achternaam Lesnod zijn leven lang, zoals vaker bij dopen van voormalig slaafgemaakten, verbonden met zijn eigenaar: Lesnod is een anagram van Donzel, de plantage-eigenaar die bij Lesnods doop al overleden was. Zijn weduwe bleef de naam Donzel voeren.

Al voor zijn doop zal Lesnod zijn geboortegrond hebben verlaten, want op 8 januari 1803 was het echtpaar Gaillard-Donzel getuige bij de doop van hun eerste kleinkind Charles Henri Roëll te Amsterdam, zoon van dochter Christina Philippine en haar man Corneille Elie Roëll, die een jaar eerder nog in Berbice waren getrouwd, het jaar waarin haar eerste echtgenoot, planterszoon Jan Abraham Swaving, was overleden.(13) Pieter Rudolp Lesnod was in 1803 ongeveer zestien jaar oud. Maar ook al eerder, in 1795, was het echtpaar in Nederland, toen

ze eveneens getuige waren bij een doop.(14) Was Pieter daarbij? Evenmin is duidelijk of hij Charles Henri Donzel had begeleid op zijn reis naar Frankrijk en Zwitserland die in 1808, in de buurt van Besançon, overleed.

In Den Haag

In het jaar van zijn doop in 1811 te Amsterdam vertrok Lesnod in ieder geval met een attestaat naar Den Haag en woonde hij in het centrum aan de Wagenstraat, de straat die nu uitkomt bij het station Hollands Spoor. (15) Weduwe Gaillard zou eveneens in Den Haag wonen, toen waarschijnlijk aan de Prinsengracht. (16) Daar woonde in 1813 eveneens haar dochter Christina Philippina Walenson. (17) De andere dochter, Cornelia Catharina, woonde in Leiden waar zij 43 jaar oud en inmiddels weduwe van Jan Carel Willem Herlin, in 1816 in het huwelijk trad met de 41-jarige gepensioneerde ritmeester bij het regiment Hussaren: Joannes Joseph Debets, geboren te Heerlen. (18) Aan hem dragen Gaillard en haar twee dochters in 1821 het beheer over van al hun bezittingen, ook die van plantage De Bestendigheid in Berbice. Gaillard woont dan met dochter Cornelia Christina en haar man aan het Westeinde 22 (oud nummer) te Den Haag, dochter Christina Philippina, sinds 1806 weduwe Roëll, was naar Delft verhuisd. (19)

Een volgend spoor leidt naar de Groenendaalstraat, een inmiddels verdwenen straat in Den Haag, waar in 1813 baby Petronella Johanna Maria Lesnod zou zijn geboren, van wie de eerste naam lijkt op die van de moeder van Lesnod, Pieternel. (20) Vader Lesnod was toen bediende, net als de moeder, Anna Wedepool. Op dat moment waren beiden niet getrouwd. Een half jaar later, begin 1814, overleed de kleine Petronella. Het gezin moet alweer verhuisd zijn, Lesnod althans woonde toen in het pand naast de Waalse Kerk aan het Noordeinde 25. (21)

Huwelijksverbod?

Eind achttiende eeuw werd in Frankrijk een wet ingevoerd die huwelijken tussen 'zwart' en 'wit' verbood. In 1803 maakte de Franse regering per circulaire bekend dat dit verbod er voor Nederland ook aan zat te komen. Had Pieter Rudolf Lesnod zich aanvankelijk hierdoor van een huwelijk laten weerhouden? (22) Lesnod moest van die wet op de hoogte zijn, want hij had zich terdege voorbereid op een eventueel bezwaar van de gemeente toen hij bij de burgerlijke stand zijn voornemen tot een huwelijk met Anna Wedepool bekend maakte. Bij

die gelegenheid overhandigde hij de ambtenaar een kopie van een vergelijkbaar huwelijk te Amsterdam mét toestemming. Het ging hier om het huwelijk van Jan Andries Machielse uit Curaçao met een witte vrouw te Amsterdam. De Haagse ambtenaar wendde zich voor advies tot de minister van Justitie Cornelis Felix van Maanen – hij was tevens president geweest van het zogeheten Keizerlijk Gerechtshof te Den Haag, dat Franse wetten moest toepassen voor Nederland(23)- die geen grond kon vinden voor een bezwaar tegen dit huwelijk. Opvallend detail: dezelfde minister Van Maanen kennen we in de jaren twintig als werkgever van de Afrikaan Mabba ofwel Christiaan Lespau, eveneens uit Berbice. (24) De laatste kwam in 1814 met een attestaat uit Velp, en vertrok in de jaren twintig voor enkele jaren wederom naar Velp. Ofwel, dikke kans dat Lesnod en Lespau elkaar kenden.

Aangezien Lesnod niet over alle gewenste documenten beschikte traden, zo staat in de huwelijksbijlage, onder anderen de weduwe Gaillard en haar twee dochters op als de getuigen die 'zijn echtheid' moesten bevestigen. Op 25 september 1816 trouwde Pieter Rudolph Lesnod met de 26-jarige katholieke Anna Wedepool, hun geloofsverschil leek geen probleem. (25) In Den Haag werden nog twee kinderen geboren: op 17 februari 1817 Louis Charles Henri, duidelijk vernoemd naar wijlen Charles Henri Donzel, de echtgenoot van Catharina Gaillard. In 1819 werd dochter Elisabeth Maria geboren. En dit is heel frappant: geen van deze twee kinderen is opgenomen in een (gedigitaliseerd) doopregister. Evenmin komen hun namen voor in een huwelijks- of overlijdensbericht. Ze lijken van de aardbodem verdwenen.

Lijknecht van Catharina Gaillard

We kunnen ervan uitgaan dat Pieter Rudolph Lesnod al die tijd bij de weduwe Gaillard werkte. Volgens de eerdergenoemde huwelijksbijlage van eind 1815 woonde hij toen bij haar in. Ook in 1818 woonde de weduwe nog steeds in Den Haag, zo staat in het testament dat zij dat jaar op 21 november liet opmaken in Amsterdam. (26) Vanwege het passeren van de akte verbleef ze aan de Keizersgracht bij Samuel Adriaan Westerlo. Koopman Westerlo was in ieder geval een zakelijk contact voor haar, hij had vele belangen in de Berbice en zijn naam was in ieder geval ook verbonden aan plantages die in 1818/1819 op haar naam stonden: 's Gravenhage,

Bestendigheid en Uitvlucht (zie ook hoofdstuk X).(27) Pieter Rudolph Lesnod was toen eveneens in Amsterdam, want zo staat er klip en klaar: Catharina Gaillard was blind. Lesnod zal haar begeleid hebben. Ze kon wel een handtekening zetten, 'wed. Donzel', zij het in een onbeholpen ogend handschrift. Bij testament vermaakte ze tweederde van al haar bezittingen en effecten aan haar beide dochters. 4.000 gulden was er verder voor weduwe Raven-Hattinga, de moeder van Charles Henri Raven, bij wiens doop zij met wijlen haar man in 1795 nog getuige was. Voor Pieter Rudolph Lesnod was er een bedrag van 300 gulden die jaarlijks aan hem in contanten moest worden uitbetaald, zonder dat er nog iets afging aan belastingen. Ze benoemde naast haar schoonzoon Joseph Joannes Debets, eveneens Westerlo en Johannes van de Broek tot executeuren.(28) De laatste, Johannes van de Broek, was net als zij en Lesnod in Berbice geboren. Hij was naast administrateur van De Bestendigheid toen schoonzoon Herlin daar nog de scepter zwaaide, zelf eigenaar van twee plantages en administrateur van diverse andere plantages in Berbice. (29) Zijn naam keert straks terug in Elden. Een maand voordat het testament werd opgemaakt, beviel Gaillards dochter Cornelia Catharina, gehuwd met Debets, aan het Rapenburg te Leiden van een dochter. Op 16 juni 1821 kocht Debets Huize Westerveld met omliggende landerijen die doorliepen tot aan de Rijn, waarna het gezin en Catharina Gaillard naar Elden verhuisden.(30) Daar komt ook Pieter Rudolph Lesnod weer in beeld.(31)

MINIATUURPORTRET (IVOOR 6,2 X 4,8 CM) VAN CORNELIA CATHARINA WALENSON (MET TROPISCHE ACHTERGROND), DATERING RKD 1800-1824, PRIVÉ-COLLECTIE, VIA RKD.

Naar Elden

Dat Pieter Rudolph Lesnod ook in Elden woonde, blijkt onder meer uit het overlijdensbericht van zijn zoon Louis op 16 november 1830, twaalf jaar oud, geen beroep vermeld.(32) Zoon Louis was dus geboren in 1817 of 1818, ongeveer jaar na zoon Louis Charles Henri. Even vermoedde ik een vergissing, omdat 'Louis' ook gemakshalve in plaats van de drie voornamen kon zijn gebruikt. Tot ik in het overlijdensbericht van Louis de naam van de moeder overlas: dat was niet Anna Weedepool, de moeder van Louis Charles Henri, maar Johanna Maria Wederpoel, ongetwijfeld familie van Anna, over wie ik verder geen informatie vond.(33) Het overlijden van Louis was aangegeven door twee arbeiders, bekenden van Louis, die niet konden lezen of schrijven. De akte werd hen daarom voorgelezen, Louis was gestorven te Elden nr. 92. Dat was ongeveer tegenover Huis Westerveld en zou op de plek kunnen zijn waar nu De Noodwoning staat aan Rijksweg-West 92 B, het gebouw van de Historische Kring Elden.(34)

Huwelijksperikelen

Het kan niet anders dan dat het huwelijk met Anna Weedepool door de geboorte van zoon Louis, zo snel na hun huwelijk en de geboorte van hun zoontje Louis Charles Henri Louis, onder druk heeft gestaan of al onder druk stond. Dat moet ook het geval zijn geweest, en nu maak ik een behoorlijke sprong in de tijd, want in 1843 diende Lesnod bij de arrondissementsrechtbank te Arnhem het verzoek in tot echtscheiding. Zijn argument: zijn vrouw zou een verhouding hebben met ene Willem Boekwijt en in Haarlem verblijven. Haar overspel overtuigde de rechter en in 1844 werd het huwelijk ontbonden.(35) En inderdaad, Anna Weedepool staat aldus gespeld, 39 jaar oud, in ieder geval al in 1829 ingeschreven in Haarlem. Met Willem Boekwijt kreeg ze nog vijf kinderen, van wie er eentje al vroeg overleed. Aanvankelijk ontbeerde ze elk inkomen, later staan zij, haar man en drie dochters geregistreerd als fabrieksarbeider.(36)

Een bediende die niet in huis woonde

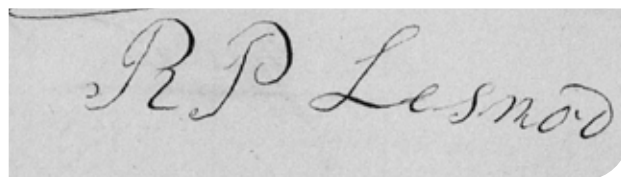
Kortom, het huwelijksgeluk van Pieter Rudolph Lesnod met Ana Weedepool was van korte duur. Beiden kregen enkele jaren na hun huwelijk kinderen met andere partners. Het lijkt erop dat hun gezamenlijke kinderen al vroeg overleden, en dat Pieter Rudolph Lesnod zelf geen nakomelingen had. Dat Lesnod juist in 1843

het verzoek tot echtscheiding had aangevraagd zal alles te maken hebben gehad met zijn nieuwe liefde, want een maand nadat de rechtbank zijn verzoek tot echtscheiding had gehonoreerd, huwde hij met de dan 46 jaar oude Hendrika Wilhelmina van der Heijde uit Den Haag.(37) Mogelijk kenden zij elkaar langer, want ook zij woonde in Den Haag enige tijd op het Noordeinde en ook zij verbleef voor 1835 al te Elden, zoals we nog zullen zien.(38) Lesnod zou bij zijn huwelijk 55 jaar oud zijn, wat niet strookt met zijn geboortjaar van 1786. Hij wordt in de huwelijksakte aangeduid als ‘oppasser’, een bediende die niet in huis woonde. Zijn ouders worden niet genoemd. Een doopakte kon hij overleggen, maar niet zijn geboorteakte of een akte van bekendheid.

Jaarlijks legaat voor Lesnod

Terug naar Huize Westerveld en een tiental jaren terug in de tijd. Vader en zoon Louis Lesnod moeten samen op enig moment naar Elden zijn gegaan en mogelijk diende ook Louis op Huize Westerveld. In de overlijdensakte van zijn zoon Louis werd Pieter Rudolph Lesnod in ieder geval wel als bediende aangeduid, ongetwijfeld voor Catharina Gaillard, die daar woonde met het gezin van haar dochter Catharina Cornelia.

Ook uit een recenter testament van Gaillard, opgemaakt op 3 april 1827 door de Arnhemse notaris Hugenoth in het huis van dochter Catharina Philippine, weduwe Roëll aan de Rhijnhaven, nummer 55, wijk G. Daar logeerde Gaillard op dat moment, en Lesnod zal bij haar zijn geweest. Gaillard wijst in het testament naast haar schoonzoon Debets ook Johannes van den Broek weer aan als executeur, die ze kende uit Berbice en die inmiddels in Rees woonde in het grote huis Aspen, dat nog steeds bestaat. Ten tijde van het notarisbezoek verbleef hij op Westerveld. En ook in dit testament wordt Lesnod genoemd, maar hij krijgt in plaats van de eerder toegezegde 300 contante guldens jaarlijks, nu jaarlijks een legaat van 150 gulden. Een halvering ten opzichte van tien jaar geleden. Een reden wordt niet opgegeven. Uit het testament komt naar voren dat Catharina Gaillard al een tijd de administratie voerde van plantage De Bestendigheid, aan haar overgelaten ‘voor zekere bepaalde tijd’ door haar dochter Christina Philippine. Gaillard liet optekenen dat ze deze taak na haar overlijden zou overdragen aan haar schoonzoon Joannes Joseph Debets.

HANDEKENING VAN PIETER RUDOLPH LESNOD BIJ DE OVERLIJDENS AKTE VAN JOHANNES VAN DEN BROEK UIT BERBICE. GELDERS ARCHIEF.

Vriend van de overledene

Voor haar bezit in de kolonie wees ze George Pauels en Adrianus Krieger aan als executeurs. De eerste kennen we als de man die begin negentiende eeuw ene Mabba uit Angola meenam vanuit Berbice, die later bij zijn doop in Velp de naam Christiaan Lespau aannam.(39)

Was Johannes van den Broek een goede bekende? Zeker. Hij was net als Gaillard, haar dochters en Lesnod geboren in Berbice en deed al lang zaken voor Gaillard, en was zelf, zoals gezegd, plantage-eigenaar. Lesnod moet op hem gesteld zijn geraakt, want hij deed als ‘vriend van de overledene’, net als Debets, aangifte van Van den Broeks overlijden op Westerveld op 30 juli 1827.(40)

De laatste testamenten

Een jaar later ontbood Gaillard de notaris wederom, terwijl ze bij haar dochter logeerde, nu ‘Over de Rhijnhaven’, nr. 82 wijk G.(41) Dit testament lijkt in grote lijnen op de vorige, in plaats van wijlen Van den Broek wees ze nu haar kleinzoon Charles Henri Roëll, advocaat te Arnhem, als executeur aan. Voor Lesnod veranderde er niets: voor hem moest er nog steeds een legaat van 150 klinkende guldens beschikbaar zijn vanaf de dag van haar overlijden. Dat bleef zo in het volgende en laatste testament van 15 mei 1830. Het lijkt erop dat alleen deze dochter nu erft, evenals haar zoon Charles Henri Roëll.(42) Gaillard woonde in die tijd nog steeds in Elden en logeerde wederom bij haar dochter, die toen in de Bakkerstraat verbleef, in het huis van suikerbakker Jansen.(43)

Berbice op papier dichtbij

Ondertussen bleef Berbice op papier dichtbij voor de familie. Dochter Christina Philippine Walenson, sinds 1806 weduwe van Cornelis Elias Roëll, en in (of vanaf?) 1818/1819 eigenaar van plantage De Bestendigheid, toen tevens dus ‘eigenaar’ van de 196 slaafgemaakten aldaar. In 1834 diende zij dan wel haar moeder een claim in voor compensatie van de dan

nog 150 slaafgemaakten die vrijkwamen vanwege de afschaffing van de slavernij in de Britse koloniën.(44) Haar vergoeding werd in januari 1836 vastgesteld op ruim 8.000 pond.(45) Later zou zij, het kan begin jaren veertig zijn, met haar zoon en zijn gezin verhuizen naar landgoed Maagdenberg te Venlo, nu een café-restaurant, waar ze in 1854 overleed.

Catharina Gaillard overleden

In hetzelfde jaar waarin zij haar claim indiende, overleed haar zus Cornelia Catherina op Huize Westerveld. Het jaar daarop, in januari 1835, volgde haar moeder Catharina Gaillard. Later dat jaar trad haar zestienjarige achterkleindochter in het huwelijk met Eduwardus Ludovicus van Voorst tot Voorst. Zij werden de bewoners van Huize Westerveld. In haar testament had Gaillard haar vermogen nog verdeeld onder haar dochters/ kleindochter en kleinzoon.(46)De laatste woonde toen volgens het testament net als zijn moeder in Arnhem. Apart werd ook in dit testament Pieter Rudolph Lesnod genoemd, haar 'lijf knecht', wonend in Elden. Voor hem wilde zij nog steeds een jaarlijks legaat van 150 gulden laten uitkeren. In 'klinkende munten', had zij eerder bepaald. Maar in de afrekening, zoals ondertekend door haar schoonzoon Debets in 1835, lijkt hij met minder genoeg te moeten nemen. Over zes jaar berekend zou hij 900 gulden krijgen, maar daar werd 10% vanaf getrokken omdat hij geen familie was, daarbij werd 38% rente geteld dat met de 90 gulden leek af te gaan van de 900.(47).

'Een zwarte man op Huize Westerveld'

Gaillard en haar dochter werden begraven op het kerkhof naast de Bonifatiuskerk te Elden. In 1836 hertrouwde Joannes Joseph Debets en vertrok hij naar 'op de Beek' te Arnhem. Een jaar eerder had Lesnod Elden verlaten. Dat zal eind van dat jaar zijn geweest; zijn naam staat bij de laatste lidmaten van de hervormde kerk te Arnhem vermeld, hij zou van Elden komen. In datzelfde register staat bij 1836 zijn toen nog aanstaande vrouw Hendrika Wilhelmina van der Heijde.(48) Ook zij dus kwam van Elden en wellicht betrokken zij samen een huis. Het is mogelijk dat Lesnod – en wie weet ook zijn vrouw - nog een tijd op Huize Westerveld bleef dienen bij de kleindochter van Gaillard, gehuwd Van Voorst tot Voorst, want van een legaat van 150 gulden, mocht hij dat al hebben ontvangen, kon hij niet leven.(49)Dat zou verklaren waarom in die familie

het verhaal rondging dat op Westerveld een zwarte man had gediend. Maar feitelijk heb ik niet kunnen achterhalen waar hij werkte in de dertig jaar tussen zijn vertrek uit Elden tot aan zijn overlijden. Werkte hij bij een van de andere mensen uit Berbice, onder wie familie van Gaillard, die waren neergestreken in Arnhem? (zie pp. 98-102). Ook dat is mogelijk.

BEELD VAN DE VIJFZINNENSTRAAT CA. 1916. IN DEZE STRAAT OVERLEED PIETER RUDOLPH LESNOD IN 1864. ZIJN HUIS IS ER NIET MEER. FOTOGRAAF ONBEKEND. ARNHEM: GELDERS ARCHIEF.

Overlijden Lesnod in de Vijfzinnenstraat

Op 16 november 1864 overleed Pieter Rudolph Lesnod in 'de Vijf Zinnen', ofwel in de Vijfzinnenstraat te Arnhem.(50) Volgens het adresboek van 1863 was dat in Wijk I nummer 189 (nu ongeveer op de plek van nummer 45), waar hij toen te boek stond als 'particulier'.(51) Bij zijn overlijden zou hij bijna 80 jaar moeten zijn geweest, in de akte staat 65 jaar. Hij had toen geen beroep, de namen van zijn ouders waren onbekend. De twee mannen die aangiften deden van zijn overlijden, waren net als hij ooit was, oppasser en bediende. Exact tien jaar later, op dezelfde datum, op hetzelfde adres, overleed ook zijn vrouw, 78 jaar oud.(52)

De naam Pieter Rudolph Lesnod werd voor het laatst genoemd in de Nederlandsche Staatscourant van 22 februari 1937. Het betreft hier een oproep over een onbeheerde nalatenschap, beschikbaar gekomen na het overlijden van zijn vrouw in 1874. Er waren al eerder oproepen geplaatst, maar blijkbaar had niemand gereageerd. 744,33 Gulden was er beschikbaar. In 1938 kon dat bedrag niet meer opgeëist worden. (53)

Ten slotte: SINA of SIENA, niet te laatste persoon van kleur

Op Huize Westerveld was Pieter Rudolph Lesnod niet de laatste persoon van kleur. In 1920 overleed op Westerveld de aldus genoemde 'baboe' Sina of Siena, volgens het grafschrift 'ruim zeventig jaar oud'. Zonder achternaam. Ze ligt begraven op het oude gedeelte van de Bonifatiuskerk van Elden en was in dienst geweest van de familie Van Voorst tot Voorst, om precies te zijn bij een achterkleinzoon van Catharina Gaillard. Walter van Voorst tot Voorst had in Nederlands-Indië carrière gemaakt en Sina meegenomen naar Huize Westerveld. (54)

Haar verhaal ligt mogelijk besloten in archiefstukken van de familie Voorst tot Voorst, en wie weet komt daarin ook Pieter Rudolph Lesnod voor, zodat we meer beeld krijgen van zijn leven na 1835, na het overlijden van Catharina Gaillard. Vooralsnog heb ik niet kunnen achterhalen of en bij wie binnen de familie relevante documenten, zoals kasboeken, bewaard zijn gebleven.

NOTEN

(1) Sven E. Veldhuijzen, De moren van Patras; vroege allochtonen in Den Haag. Concept-artikel, gemeentearchief Den Haag, [notatie in potlood] OV18 Algemeen. nr. 36. Plantage 's-Gravenhage te Berbice wordt hierin als geboortegrond vermeld, echter zonder bron.

(2) Zie noot 1.

(3) Uit tekst voor verslag rondleiding voor het Kringbulletin van de Historische Kring Elden, door Renée Maassen, mij door hem per mail toegestuurd, 22 september 2023.

(4) Den Haag: Haags Gemeentearchief, arch.nr. 0335-01, inv.nr. 565, Huwelijksakten Den Haag, akte 143 A, akteplaats 's-Gravenhage, akte- en huwelijksdatum 25 september 1816. Huwelijksbijlagen via Open Archives, bij jaartal 1816.

(5) Voor eigenaren Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 1.05.05 'Inventaris van het archief van de Sociëteit van Berbice, (1681) 1729-1795 (1800)', inv.nr. 168, p. 230. Het betreft hier een overzicht van bewoners van de plantages (juli 1782-juli 1783) voor wie zogenaamd koppelgeld verschuldigd is.

(6) Den Haag: Nationaal Archief Den Haag, arch.nr. 1.05.05 'Inventaris van het archief van de Sociëteit van Berbice, (1681) 1729-1795 (1800)'. Hierin een document, een klein katern, waarschijnlijk eind achttiende eeuw, waarin eigenaren van de plantages vermeld staan, met aantal slaafgemaakten.

(7) Amsterdam: Stadsarchief Amsterdam, Notariële archieven, gemeente Amsterdam, periode 1783, arch.nr.5075, inv.nr.14360, akte 685813.

(8) Amsterdam: Stadsarchief Amsterdam, Notariële archieven, gemeente Amsterdam, periode 1788, arch.nr. 5075, inv.nr.17693, akte 673984. In hetzelfde archief bevindt zich ook een notariële akte van 19 oktober 1773 (deel 10187, akte 273480) waaruit blijkt dat hij ook in Suriname had gewoond; hij krijgt een volmacht om namens koopvrouw Alegonda Klink aldaar zaken te doen. Post werd in een

zogenaamde brievenzak bewaard, deze werd voor vertrek hermetisch (en waterdicht) afgesloten en pas na aankomst geopend.

(9) Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 1.05.05 'Inventaris van het archief van de Sociëteit van Berbice, (1681) 1729-1795 (1800)', inv.nr. 180 en voor 1791-1793, inv.nr. 185, p.909. Zie voor 1794 en meer info: *Naam-lyst der bestierders, officieren, bediendens, en plantagien Op de Colonie Berbice, Wieronje, Canje en Wicki.* [etc.], Amsterdam 1794, uitgewerkt/ digitaal beschikbaar via Paul Koulen,©. Merkwaardig genoeg komt een Abraham Walenson in diverse kranten van 1800 tot en met 1804 voor als eigenaar/ directeur van de plantage 's Gravenhage, in januari 1805 wordt hij in verband met de obligaties aangeduid als 'wijlen' Abraham Walenson. Blijkbaar ging het niet bepaald voorspoedig met de winsten. Er is dan een negotiatie op de plantage. In de Leydse Courant van 11 januari 1788 wordt hij voor het eerst genoemd, het gaat dan om obligaties op de plantages die voor hem worden verstrekt. In dezelfde krant wordt Catharina Gaillard genoemd als weduwe en als eigenaar van Bestendigheid, en ook voor deze plantages worden obligaties aangeboden. In 1818/1819 rusten op beide plantages hypotheken. Hierover ook berichten in 'Inventaris van het archief van de Sociëteit van Berbice', zie boven. Zie voor wijzigingen hierin in 1820: <https://dloc.com/AA00093219/00467/zoom/0> Meer plantages worden in verband met Gaillard genoemd.

(10) Zie noot 8, eerste deel.

(11) Den Haag: Nationaal Archief, arch.nr. 1.05.05 'Inventaris van het archief van de Sociëteit van Berbice, (1681) 1729-1795 (1800)', inv.nr. 191, p. 662.

(12) Amsterdam: Stadsarchief Amsterdam, DTB Dopen, gemeente Amsterdam, 1807-1811, Hervorm, arch.nr. 5001, inv.nr. 74, bladnr. 71 (folio 35), nr. 9, akte DTB 74.

(13) Amsterdam: Stadsarchief Amsterdam, DTB Dopen, Amsterdam, 1798-1811, Waals-Hervormd, arch.nr. 5001, inv.nr. 136, blad p. 80 (folio 40 ev.), nr. 6, akte DTB 136. Hadden zij 'Primo' meegenomen, die in 1809 in Amsterdam overleed, slechts vermeld in het originele document als 'Primo neger van mevr. Roëll'? zie: https://archieff.amsterdam/indexen/persons?ss=%7B%22q%22:%22Ro%C3%8Bl-%22%7D&sort=%7B%22order_i_datum%22:%22asc%22%7D&page=12

(14) Utrecht: Het Utrechts Archief, DTB Dopen, Utrecht, NH Dopen 1794-1802, arch.nr. 711, reg.nr.18, p.110, 3-12-1795. Het gaat om de doop van Charles Henri Raven.. Zijn moeder, geboren Hattinga, wonend in Den Haag, neemt Gaillard op in haar testament van 1818, Amsterdam, zie verder.

(15) Den Haag: Gemeentearchief Den Haag, 0203-01.269, Lidmatentregister van de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage, inv.nr. 269.

(16) Sven Veldhuijzen, lemma Lesnod, ze zou wonen in wijk W.106. Dit lijkt de Prinsengracht te zijn. Veldhuijzen noemt geen bron. In 1811 woonde zij daar in ieder geval niet.

(17) Den Haag: Stadsarchief Den Haag, lidmatenregister Kerkenraad van de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage, 1805-1821, 0203-01, inv.nr.269.

(18) Leiden: Erfgoed Leiden en Omstreken, stadsarchief van Leiden, Huwelijksakten 1816, arch.nr. 0516, Stadsbestuur (SA III) (1816-1929), inv.nr. 4807, akte 224.

(19) Den Haag, Haags Gemeentearchief, arch.nr. 0372-01 Notarieel Archief Den Haag, inv.nr. 3.684 notaris Jan Willem van Alphen, minuutakten 4481-4482, akten 44, 45,48, 51 en 63.

(20) Deze straat wordt genoemd in *Naamlyst van al de geboren; benevens de genen welke zich in den* [etc.], <https://play.google.com/store/books/details?id=EqtpAAAACAAJ&rdid=book-EqtpAAAACAAJ&dot=1&pli=1>.

(21) Haar overlijden: Den Haag: Haags Gemeentearchief, BS Overlijden, arch.nr. 335-01, inv.nr. 1199, 08-01-1814, akte 35. <https://hdl.handle.net/21.12124/8DDEDE98833242D8A6FE3C917A797B69>. Lesnod zou toen wonen in Wijk F 112, dat overeenkomt met deze locatie. Het huis stond op naam van koopman Diederik Mulder.

- (22)** Zie voor deze kwestie: Michiel Doortmont 'Gemengde Huwelijken'; blog op website Hoe Heette Christiaan? Van Annemieke van de Vegt, z.d.
- (23)** Deze tussenzin ontleend aan Michiel Doortmont, zie voorgaande noot.
- (24)** Ineke Mok 2022, 'Mabba uit Angola, alias Christiaan Lespau van de kust van Guinee (ca. 1790-1858) Zijn achtergrond en Gelderse jaren – een onderzoeksverslag', in: *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*, Arnhem: Erfgoed Gelderland (digitaal), 130-134.
- (25)** Den Haag: Gemeentearchief Den Haag, Huwelijksakten Den Haag 0335-01.565, akte 143A, akteplaats Den Haag, aktedatum 25 september 1816, tevens huwelijksdatum. In origineel worden de ouders genoemd, die overleden zouden zijn. Link: <https://haagsgemeentearchief.nl/archieven-mais/overzicht?mizig=53&miadt=59&miaet=54&micode=0335-01.565&minr=5234805&miview=ldt>
- (26)** Amsterdam: Stadsarchief Amsterdam, arch.nr. 5075 Archief Notarissen Amsterdam, inv.nr. 497 notaris Marius van Ommeren, 1969 2A, minuutacten, 21 november 1818, akte 427 en 428.
- (27)** Paul Koulen, Lijst van eigenaren van plantages, en houders van hypotheeken op plantages in Berbice, Demerara en Essequibo, 1818-1819. Digitaal document. 2014/2015. Ook de naam van zijn vrouw, geboren Schumacher, komt veelvuldig voor op deze lijst.
- (28)** In een nieuwer testament wordt eveneens verwezen naar een testament opgemaakt in Den Haag, 7 februari 1822, door notaris Jan de Bas. Dit document lijkt niet bewaard te zijn gebleven in het Gemeente Archief Den Haag. .
- (29)** *Naam-lyst der bestierders, officieren, bediendens, en plantagien Op de Colonie Berbice, Wieronje, Canje en Wicki.* [etc.], Amsterdam 1794, uitgewerkt/ digitaal beschikbaar via Paul Koulen.
- (30)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0168 Notarieel Archief, inv.nr. 6664, notaris Busgers, Arnhem, akte 105, 16 juni 1821, volgnr. 671 van 1630. Op deze akte kwam ik via artikel René Maassen, zie noot 51.
- (31)** Leiden: Erfgoed Leiden en Omstreken, stadsarchief Leiden, BS Geboorten, inv.nr. 4679, arch.nr. 0516, aktedatum 6-10-1818, Leiden.
- (32)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207, inv.nr. 5030.09, overlijdensregister Elst, akte70, volgnr. 22 van 25.
- (33)** Een Johanna Maria Wederpoel, aldus gespeld, geboren in Den Haag overlijdt in 1849 in Schiedam, bron: Gemeentearchief Schiedam, BS Overlijden, Schiedam, 8 oktober 1849, aktenummer 513. Een zoonje van een Johanna Maria Wedepool overlijdt te Den Haag 1838, Den Haag: Haags Gemeente Archief, arch.nr. 0335-01, burgerlijke stand van de gemeente Den Haag, inv.nr. 1227, 1838, 2 jan. – 31 dec.
- (34)** Mijn reconstructie op basis van twee kadastrale kaarten van Elden, via het Gelders Archief: Veldwerk_AHM01_AB-39; Hulpkaart_EDN99_B_128A.
- (35)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207 Burgerlijke stand Gelderland, 1811-1902, huwelijksregister, inv.nr. 151.05, aktesoort Echtscheiding, Arnhem, 14-02-1844, akte 19.
- (36)** Haarlem: Noord-Hollands Archief, arch.nr. 2295, Gemeentebestuur van Haarlem (Gemeente Haarlem), inv.nr. 2631, Wijk V, volgnr. 77 van 150; inv.nr. 2640, volgnr. 51 van 99; arch.nr. 358.46, Burgerlijke stand van de gemeente Haarlem, inv.nr. 21846, deel 1, 1846, volgnr. 288 van 334; Leiden: Erfgoed Leiden en Omstreken, arch.nr. 0516, archief Burgerlijke Stand, Geboorte, inv.nr. 4686, Leiden, aktedatum 8-11-1825.
- (37)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207 Burgerlijke stand Gelderland, 1811-1902, huwelijksregister, inv.nr. 151.05, Arnhem, 27-03-1844, akte 33.
- (38)** Den Haag: Haags Gemeentearchief, 0203-01.269 Lidmatenregister van de Hervormde gemeente Den Haag, 1814.
- (39)** Ineke Mok, 2023, 'Mabba uit Angola, alias Christiaan Lespau van de kust van Guinee (ca. 1790-1858)', in: *Sporen van slavernij in Gelderland*, Arnhem: Erfgoed Gelderland, 130-133.
- (40)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207, inv.nr. 5030-06, akte 35, volgnummer 13 van 22, 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902.
- (41)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0618 Notariële Archieven 811-1925, inv.nr. 6682, notaris Hugenpoth, akte 6, 5 maart 1828. [579 ev]
- (42)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0618 Notariële Archieven 811-1925, inv.nr. 6683, notaris Hugenpoth, akte 30, 15 mei 1830. [957 ev] Haar beweegredenen voor de wijziging zijn lastig te volgen. Meende ze dat haar andere dochter door haar huwelijk met Debets wel 'onder de pannen' was? Ze spreekt namelijk over schulden die de dochter had gemaakt.
- (43)** De suikerbakkerij van Frederik Hendrik Jansen was schuin tegenover De Olde Munte, voormalig woonhuis van de familie Brantsen. Met dank aan Jan de Vries, per mail 29 januari 2024.
- (44)** Zie: Legacies of British Slavery, onder Bestendigheid. Ook Catharina Gaillard zou een claim hebben ingediend, die werd niet gehonoreerd. Zij overlijdt echter al in 1835.
- (45)** Volgens de IISG-calculator zou dit in 2021 neerkomen op een bedrag tussen de 818,000.00 en 39,000.000 pond, een onwaarschijnlijk hoog bedrag. Volgens de site van British
- (46)** Arnhem, Gelders Archief, arch.nr. 028 Memories van Successie, kantoor Elst, inv. nr. 27, 1835, N.B. Moederfilm 149, akte 61,66 (volgnummer 79 van 712).
- (47)** Voor wie zich over de toekenning wil buigen: https://www.geldersarchief.nl/bronnen/personen?mivast=37&mizig=128&miadt=37&miview=tbl&milang=nl&mif3=275&mizk_alle=gaillard
- (48)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 2179, inv.nr. 90 Hervormde Gemeente Arnhem, lidmatenboek 1799-1859.
- (49)** De 150 gulden per jaar komt neer op het laagste loon in 1853 betaald aan iemand die werkt in de touwslagerij, namelijk 3 gulden per week, een loon dat toen al extreem laag was en waarvan men niet kon rondkomen. Zie: I.J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw (1813-1870)*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1929 (tweede druk), 2007 dbnl / erven I.J. Brugmans, p.129-130.
- (50)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207 Burgelijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, inv.nr. 395.03, akte 705, aktedatum 17-11-1864, overlijdensdatum 16-11-1864 Arnhem.
- (51)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 1611 Adresboeken van Arnhem en omgeving; adresboek van Arnhem en omstreken, 1863. Lesnod is hierin gespeld als Lesnolt. Huidige plek, dankzij naspeuring van Jan de Vries, per mail 29 januari 2024.
- (52)** Arnhem: Gelders Archief, arch.nr. 0207 Burgelijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, inv.nr. 399.06, akte 793, aktedatum 17-11-1874, overlijdensdatum 16-11-1874 Arnhem.
- (53)** Het betreft zogenaamde geconsigneerde geldsommen, bedragen van bijvoorbeeld erfenissen, die (tegen rente) in bewaring zijn gegeven aan de overheid, tot een rechthebbende zich meldt.
- (54)** Zie voor de rol van Walter van Voorst tot Voorst in Nederlands-Indië, R.Maassen, H. Putman, G. Visser 2017, 'Walter baron van Voorst tot Voorst (1844-1922), de tweede baron van Westerveld in Elden', in: *Kringbulletin* 137, 18-22.

'Zich noemende van Snitsevorg'

Twee zussen uit Demerara

Locatie: Locatie: Steenstraat 1 28

AUTEUR: DINEKE STAM

Demerara en Arnhem

Meer dan een klein spoor is het niet, twee zussen uit Demerara die trouwen met Arnhemse mannen. Maar hun gegevens schetsen mogelijkheden voor vrijgemaakten uit slavernij in de diaspora. Snitsevorg is een anagram van Grovestins, in dit geval waarschijnlijk van Carolus August baron Sirtema van Grovestins, een oomzegger- neef van de gouverneur en plantage-eigenaar in Demerara en Essequibo Willem August Sirtema van Grovestins (1740-1813)(1) Deze Grovestins is waarschijnlijk de eigenaar geweest van Anglinetta of Petty Snitsevorg en heeft ook een persoonlijke relatie met haar.

Doop in Den Haag

Petty Snitsevorg is gedoopt in 1815 in Den Haag en wordt een 'negerin' genoemd. In 1817 krijgt Petty met Carolus August een zoon genaamd Idserd Cornelis van Snitsevorg, dezelfde naam als van de vader van Carolus, die Lodewijk Idzard heette. De zoon blijft in Nederland als Peggy en Carolus terugkeren naar Demerara. De toevoeging 'van' komt vaak voor bij mensen die als eigendom gelden van een ander en ook bij adellijke namen. In Demerara krijgt Peggy nog twee kinderen met Carolus: Maria Sophia Geertruida in 1824 en Carolina Angelique Georgina in 1829. Maria trouwt in de kolonie met Van Weerden en is weduwe van hem als zij

DE STEENSTRAAT GEZIEN VANAF DE VELPERPOORT IN 1880. FOTO BRAINICH GELDERS ARCHIEF.

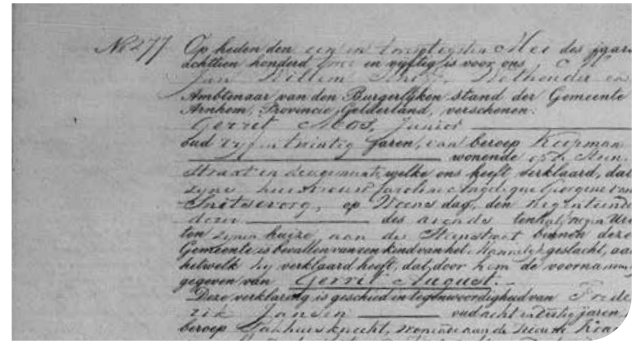
in 1849 naar Den Haag reist en trouwt met de Arnhemse militair Conradus Friedrich Julius Kern. Ze krijgen een dochter en een zoon.(2)

Caroline van Snitsevorg

Maria's zuster Caroline Angeline Georgina trouwt in 1851 met de Arnhemse koopman Gerrit Mos. Hun kind Gerrit August wordt geboren op de Steenstraat en sterft op jonge leeftijd.(3) De familie komt dicht bij elkaar op 24 juli 1856 in Den Haag. Dan is Carolina 27 jaar en weduwe van Gerrit Mos en trouwt zij met Conradus Kern, de weduwnaar of gescheiden man van Maria. Hij is inmiddels 39 jaar en gepensioneerd kapitein van het Oost-Indisch leger, gedecoreerd met de militaire Willemsorde. Bij bruid Caroline Angeline Georgine Snitsevorg, staat aangetekend 'zich noemende van Snitsevorg', zonder beroep.

De zussen komen via hun huwelijken hoger op de maatschappelijke ladder. Zo is bijvoorbeeld bij het huwelijk van de dochter van Conradus Kern en Maria Kern-Snitsevorg in 1873 een van de getuigen de burgemeester van Voorburg. Die sociale stijging geldt niet voor broer Idsert die in Nederland is gebleven. Idsert wordt timmerman, 'reiziger' en trouwt met de

dochter van een molenmaker en een koetsier, beroepen in de dienstbare stand. Er is ongetwijfeld meer uit te zoeken over de beide zussen, hun echtgenoten en de rest van de familie. Caroline Snitsevorg is een voorbeeld van een negentiende-eeuwse inwoner van kleur in Arnhem, dat is het korte verhaal. Zij sterft 1892 in Den Haag.

INSCHRIJVING VAN ZOON GERRIT MOS IN HET GEBOORTEREGISTER. GELDERS ARCHIEF.

NOTEN

(1) Barbara Henkes, Sporen van het slavernijverleden in Fryslân. Groningen, 2021. p. 30 <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-driessen/1181806.php> en www.openarchieven.nl

(2) Valika Smeulders, Leven als koloniale bediende in Den Haag. In: Captain, Oostindie en Smeulders (red) Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag. Den Haag, 2022., p.33-49. p. 39 en 40. Diverse stukken op www.openarchieven.nl.

(3) NL-AhGIdA_0207_67.02-0023.jpg

Bronbekers met Aziatische en Afrikaanse roots

Locatie: Bronbeek, Velperweg 147

AUTEUR: DINEKE STAM

Op Koninklijk Militair Invalidenhuis Bronbeek aan de Velperweg wonen altijd wel mannen van kleur. Ze zijn als soldaat geworven in Afrika of stammen af van een Indonesische moeder. Ook de tweede commandant Karel van der Heijden behoort tot deze groep, iets dat in eigentijdse geschriften vakkundig verborgen is gehouden. Wat weten we over hen en over de zogenaamde Belanda Itam, mannen die in Ghana voor het KNIL waren geworven. En hoe zit het met de Indonesische moeders?

In het buitenland geboren

In 1888 viert Bronbeek zijn 25-jarig jubileum. Dan heeft het Koninklijk Militair Invalidenhuis al aan tweeduizend veteranen onderdak geboden. Gemeten over 20 jaar was 65 procent van hen Nederlands, de grootste groepen buitenlanders komen uit Duitsland België, Zwitserland, Frankrijk en andere Europese landen.(1) Minimaal zestien bewoners zijn buiten Europa geboren. Twaalf van hen zijn genoemd in een databestand met 6085 namen van bewoners. Willem van de Heuvel, geboren in 1866 op Curaçao, woont in 1896 en 1897 op Bronbeek. De twee jaar jongere George Emil Hooser is afkomstig van het door Denemarken gekoloniseerde St. Thomas. Zeven mannen zijn geboren in de Indonesische Archipel. In Makassar gaf Sorriman het leven aan Hendrik Nicolaas Biorn, zijn vader was Benzamin Biorn. Hij leefde van 1892 tot 1893 op Bronbeek en overleed daar aan Lues Cerebri, een gevolg van syphilis.(2)

FRAGMENT UIT DE INSCHRIJVING VAN HENDRIK NICOLAAS BIORN IN HET STAMBOEK OF PENSIOENREGISTER. NATIONAAL ARCHIEF

MOGELIJK IS DIT EEN PORTRET VAN JAN KOOIJ, GESCHILDERD DOOR ISAAC ISRAËLS, 1882. COLLECTIE BRONBEEK.

Indische voormoeders

De positie van lokale vrouwen die met Europese mannen samenleven en met wie zij vaak kinderen krijgen is niet de hele koloniale periode hetzelfde. De 'njai' zoals zij worden genoemd zijn de spil van het familieleven, de oermoeders van de Indo-Europeanen, en dat geldt voor een groot deel van de huidige Indische Nederlanders. In de vroege VOC-tijd haalt de onderneming ook Europese vrouwen naar de kolonie, maar die zogenaamde Compagniesdochtertjes blijken zich niet naar wens te gedragen. Dan wordt samenwonen met lokale vrouwen gestimuleerd, ook met vrouwen in slavernij. Dat duurt tot rond 1870. Op de kazernes horen zij bij een soldaat, slapen in en onder zijn bed, verzorgen de was, zijn onbetaalde huishoudsters en krijgen kinderen. Hun positie verschilt enorm, kenmerkend is de rechteloosheid.(3)

DE INSCHRIJVING VAN NJAI MARIE IN HET OUD INDISCH PASPOORTARCHIEF, 1937. ZIJ GEHUWD MET SERGEANT ZIEKENVERPLEGER GERRIT JAN VREEMAN, DIE IN AMBAWARA OVERLEED 1945.

Van der Steur-kinderen

Op Bronbeek wonen er ook enkele zogenaamde ‘Van der Steur-kinderen’. De bekende zendeling Johannes van der Steur (1865-1945) voedt in het tehuis Oranje-Nassau in Magelang op Java in totaal meer dan 7000 kinderen op, vooral ‘soldatenkinderen’. Dat zijn kinderen van een lokale vrouw en een KNIL-militair die in de kolonie inmiddels sociaal gezien niet meer geaccepteerd worden. De kinderen worden bij de moeders weggehaald en komen in een tehuis of op de in 1848 opgerichte militaire Pupillenschool Kedong-Kebo, een idee van Hubert de Stuers. Die is bedoeld voor zonen van Nederlandse militairen en inlandse moeders tussen 7 en 18 jaar.

DE BADPLAATS VOOR JONGENS VAN HET TEHUIS VAN VAN DE STEUR. COLL. TROPENMUSEUM. (WIKIMEDIA)

Het verhaal van Frits Gottfried Drijzen geboren in Tjilatjap (Cilacap) (1923-2017), zoon van Johan Caspar Drijzen en Fatima toont de kwetsbaarheid van de verhoudingen vooral voor Indonesische vrouwen.(4) Frits groeit gedeeltelijk op in het weeshuis van Van der Steur in Magelang. Zijn moeder Fatima is afkomstig van een paleis, een kraton, en wordt vanwege haar zwangerschap door haar familie verstoten. Adjudant-

onderofficier F.G. Drijzen verlaat de dienst op 1 november 1980 met functioneel leeftijdsontslag. In 2012 gaat Drijzen op Bronbeek wonen. Hij geeft les in Pentjak Silat in Arnhem. In 2017 overlijdt hij op Bronbeek.

FRITS DRIJZEN (L) EN JAMES ZELLER, BRON OUD INDISCH PASPOORTARCHIEF CBG.

Dichter James Zeller en honderdjarige Cornelis Willem Ottevanger

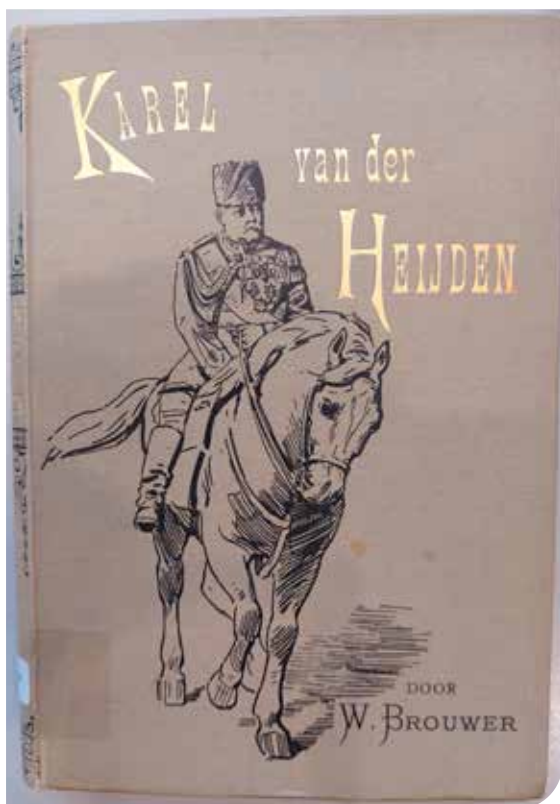
James Zeller (1881-1966) heeft op Bronbeek waar hij sinds 1952 woont de bijnaam Haile Selassie. Zijn vader is afkomstig uit Abessinië, het huidige Ethiopië, en heeft ook voor het KNIL gevochten tot zijn dood in 1896 in Semarang. Volgens de administratie heet de vader Johannes en is hij RK gehuwd met Magdalena Painah, zij heeft de Indonesische nationaliteit. James is in Semarang geboren en komt in 1900 als soldaat in dienst in Banjoe Biroe tot hij in 1912 te Semarang uit dienst gaat. ‘Zijn liefste bezigheid is het overschrijven van mooie gedichten.’(5)

Een van de oudste bewoners van Bronbeek is adjudant-onderofficier Cornelis Willem Ottevanger (1915 – 2016), geboren in Tjimahi (Cimahi) op West Java. Zijn moeder heet Noursijem, zijn vader Gerrit, zijn moeder staat als weduwe genoteerd. Ottevanger dient van 1931-1955 in het KNIL, vanaf 1938 als sergeant in Menado, waar hij inheemse milities in hun eigen taal opleidt.

Karel van der Heijden

Karel van der Heijden (1826-1900) is commandant van Bronbeek van 1887 tot 1900. Hij is geboren in Batavia als buitenechtelijk kind is van een Bouginese of Timorese vrouw en Hubert Joseph Jean Lambert, Ridder de Stuers (1788-1860), iets dat zorgvuldig verborgen blijft. Zelfs de stamboeken van het KNIL vermelden alleen zijn adoptieouders, de scheepskapitein Jean van der Heijden en Wilhelmina

Siebing. Wel staat erbij geschreven 'Als Nederlander aangemerkt.' De biologische vader Hubert de Stuers is na lange dienst in 1830 benoemd als generaal-majoor en opperbevelhebber van het Nederlands Indische leger, hierboven is hij al genoemd bij de pupillenschool. Zoon Karel heeft daar niet opgezet, want die wordt opgevoed in Nederland en gaat naar kostschool in Arnhem. De Stuers' broer oppert bij koning Willem III het idee voor een tehuis voor gewonde soldaten dat uitmondt in Bronbeek en verzoekt Van der Heijden na zijn diensttijd in het KNIL om commandant te worden. Van der Heijden is in 1880 tot luitenant-generaal bevorderd na hardhandig en omstreden optreden in Atjeh, zoals het platbranden van 400 tot 500 kampongs en vernieling van alle vruchtbomen en gewassen op de velden, waardoor de bevolking honger lijdt en 30.000 inwoners van Atjeh sterven. Hij verloor een oog op het slagveld en wordt daardoor 'Generaal Eenoog' genoemd.(6)

OMSLAG VAN EEN HELDENVERHAAL OVER VAN DER HEIJDEN UIT DE BIBLIOTHEEK VAN BRONBEEK, 1887.

ILLUSTRATIE UIT EEN BOEK TER GELEGENHEID VAN DE 70STE VERJAARDAG VAN VAN DER HEIJDEN, 1896, N. VAN HARPEN, UITGAVE AMSTERDAMSE COURANT. LITHOTEKENING TRESLING&CO. COLLECTIE BRONBEEK.

Louis Carré en Dirk van Es: Belanda Itam

Eind juli 1890 komen twee Ghanese soldaten na hun diensttijd aan op Bronbeek: Louis Carré (1846-1897) en Dirk van Es (geb. 1847). Dirk van Es verzoekt op 1 september om ontslag uit Bronbeek en wil terugkeren naar St. George d' Elmina. Omdat hij alleen maar in het bezit is van 'dunne Indische kleding, waarmee hij bezwaarlijk de reis zal kunnen doen' vraagt Bronbeek fondsen 'om den man van boven- en onderkleding te voorzien.' Via het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk vaart hij terug naar Afrika. Louis Carré blijft op Bronbeek wonen en zal zijn ouders Affoesie Jammie en Akusua Abramba niet meer terugzien. Hij sterft 1897 op Bronbeek als gevolg van een ontsteking in het hartzakje.

De militaire carrières van Van Es en Carré lopen gelijk op. In 1868 zijn ze in het werfdepot op de Afrikaanse kust in het huidige Ghana ingeschreven als 'negersoldaat'. De periode van illegale werving van slaafgemaakte Afrikanen uit de jaren 1840 is inmiddels voorbij. Carré en Van Es gaan tegelijk op 30 mei 1870 in Elmina aan boord en komen op 14 augustus 1870 aan in Batavia. Na twee keer een contract van zes jaar, krijgen beiden een jaarlijks gagement. Ze vechten zij aan zij in Atjeh en krijgen beiden een medaille. De Ghanezen hebben evenals de ruim 400 Surinamers en Antillianen die tussen 1908 en 1949 na hun opleiding in het KNIL dienen, de juridische status van Europeanen.(7) Ongeveer twintig procent van de 35.000 KNIL-soldaten

in de twintigste eeuw geldt als Europees. Ambonese of Molukse militairen hebben die status niet, zij zijn onderdeel van ander complex verhaal. Een aantal van de Afrikaanse KNIL-soldaten bleef op Java wonen en kregen daar de naam Belanda Itam, Zwarte Hollander.

De beide Afrikanen Carré en Van Es, gepensioneerde soldaten van het oost-indische leger, sedert 1 Juli in subsistentie bij het koloniaal werfdepôt, zijn van Harderwijk naar *Bronbeek* vertrokken, om in het invalidengesticht hun verdere levensdagen te slijten. Zij behooren tot het nagenoeg geheel uitgestorven ashan-tijnsche element in het koloniale leger, dat te allen tijde, en laatstelijk vooral op Atjeh, de beste diensten aan het Gouvernement bewees. Om hun eenvoudige, kinderlijke natuur, hun afhankelijkheid aan de Compagnie, hun onvervaard moed en hun doodsverachting in den krijg werden die trouwhartige kerels steeds hoog in het leger gewaardeerd. Hoe jammer, dat zij de gelederen hebben verlaten, om wellicht nimmer daarin terug te keeren.

Ook te Harderwijk hebben de hierboven genoemde zwarte broeders zich weer uitstekend gedragen en tot geen enkele klacht aanleiding gegeven. Zij zijn bijna een maand in de kazerne gebleven, zonder ooit te vragen om eens uit te mogen gaan, nadat hun eenmaal gelast was het kwartier niet te verlaten. Alles was hun „baai” (goed), en met het gure, regenachtige weer, dat zij, natuurlijk, minder „baai” vonden, zaten zij maar trouw te dammen in de cantine. Hartelijk hopen wij, dat het den ouden, trouwen krijgers zoo goed mag gaan op *Bronbeek*, dat zij nimmer naar hun warm Land terugverlangen. (Zw. Ct.)

ZWOLSE COURANT EN TEKENING VAN AFRIKAANSE KNIL SOLDATEN, UIT: BRUNINGS, HET LEGER, INLANDSE EN AFRIKAANSE TROPEN, 1890.

NOTEN

(1) Bevaart, p. 60.

(2) Bestand Bewoners Bronbeek 2020, en N.A. 2.10.50 Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: Stamboeken en pensioenregisters van Militairen KNIL in Oost- en West-Indië, 1815-1949 (1954) NL-HaNA_2.10.50_198_0317

(3) R. Hoeft e.a., *Koloniaal Haarlem* p. 93; Reggie Baay (2008) *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië* en Reggie Baay (2015); Pamela Pattynama (2011), Suze Zijlstra, (2021). *De voormoeders. Een verborgen Nederlandse-Indische familiegeschiedenis*. Amsterdam: Ambo/Anthos)

(4) Dank aan Hans van den Akker die hem heeft gekend en me zijn dossier ter inzage gaf.

(5) HaCBG_1796_Z01215 Oud Indisch Paspoort CBG, Ook voor de informatie over Ottevanger en Zeller dank ik Hans van den Akker, het krantenartikel uit de *Revue* staat geciteerd in het dossier van Bronbeek.

(6) Over Van der Heijden zie o.a. de online Deelcatalogus Bronbeek: Personen en instellingen en Reindersma (2023) p. 42,43

(7) Orderboeken Bronbeek, Memorandum (2 boeken: p.434 en p. 297).

(8) Paul van der Heijden, lezing Bronbeek 5 oktober 2023) en dossiers Bronbeek.

Maria Wilhelmina Gijsbertina van Zadelhoff (1823-1900)

Van Prudentia naar Maria, van Berbice tot Arnhem

Locatie: Spijkerstraat (Bestedelingenhuis)

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Op 22 maart 1900 overleed Maria Wilhelmina Gijsbertina van Zadelhoff in het Protestants bestedelingenhuis aan de Spijkerstraat in Arnhem. Maria was 77 jaar eerder in slavernij geboren in de toenmalige Britse kolonie Berbice. Zij werd aanvankelijk Prudentia genoemd, naar de koffieplantage La Prudence, voordat zij in Lathum gedoopt werd tot Maria. Dit spoor vormt een tussenstand in het onderzoek door nazaten naar het tragische verhaal van hun voormoeder.

Een DNA-test

De zoektocht naar Maria (en Prudentia) begon met de herinnering van Tineke van Zalinge waarbij haar moeder vertelde over 'een exotische vrouw' (zie het interview op pp. 180-181); en met de DNA-test van haar

neef Tim van Zalinge. Uit de testresultaten van Ancestry.com bleek dat het DNA van Tim voor 1% afkomstig is van 'Cameroon, Congo & Western Bantu Peoples', ofwel de regio van midden en westelijk Afrika. Het lukte Tim om van de 128 voorouders uit acht generaties, een Afrikaanse voormoeder te achterhalen. Via de moeder van Tineke en de oma van Tim, Johanna 'Joosje' Scholten, loopt het DNA-spoor in vrouwelijke lijn naar Joosjes moeder Jacoba Christina Remmelink en verder naar Wilhelmina Geurdina Frederika Gerritsen. Haar moeder, Maria Wilhelmina Gijsbertina van Zadelhoff, blijkt de dochter van een Afrikaanse vrouw, Juliana Mardi, en een Nederlandse vader, Gijsbert van Zadelhoff. Het spoor leidt Tineke en Tim 'there and back again', van Lathum in de Liemers naar de plantageslavernij in Berbice, terug naar Lathum, en naar Arnhem.(1)

KAART BERBICE VAN BOUCHENROEDER (1802). PLANTAGE LA PRUDENCE IS AANGEGEVEN IN ROOD, BIJ BLAUWE PIJL. NL-HANA_4.VEL_1577A.

Gijsbert van Zadelhoff uit Lathum

Gijsbert van Zadelhoff (1784-1829) komt uit een Liemerse landbouwersfamilie uit Lathum. Vader Willem van Zadelhoff bezat verschillende grotere landbouwgronden in de Liemers en rond Arnhem, waaronder bouwland met een boerderij aan de ‘Velpseweg’ en een weide in het Arnhemse Broek. (2) Gijsbert was zelf ook landbouwer. Zijn frequente verhuizingen zijn te volgen via attestaties van de Hervormde Gemeente. In de eerste jaren van de negentiende eeuw verhuisde hij achtereenvolgens naar de kerkelijke gemeenten van Doesburg, Arnhem en Brummen. (3) Dat hij zich vestigde op plekken waar de familie landbouwgronden bezat, doet vermoeden dat hij periodiek verschillend familiebezit beheerde. Van de Gelderse landbouwgrond is het een verre reis naar de koffieplantages van Berbice, waar Gijsbert in de bronnen opduikt jaren 1820.

Berbice en plantage La Prudence

Berbice, het huidige Guyana aan de noordkust van Zuid-Amerika, genoemd naar de gelijknamige rivier en gelegen ten westen van Suriname, was sinds 1627 een Nederlandse kolonie (zie ook pp. 154-156). In 1768, enkele jaren na de grote opstand van 1763, werd de in Nijmegen geboren Stephen Hendrik de la Sablonière (1714-1773) benoemd tot gouverneur van Berbice. Toen hij nog geen vijf jaar later in 1773 overleed liet hij zijn echtgenote en kinderen drie plantages na: Maria & Agnes (dat later van de hand werd gedaan), Bleyendaal aan de rivier de Canje en La Prudence. Deze laatste staat in de boeken als groot ‘500 akkers in de groote Maripaan in Rio Berbice’, en was gelegen op de oostoever van de rivier de Berbice. Alle drie waren koffieplantages. De weduwe De la Sablonière keerde terug naar Nederland en het beheer van de plantages werd uitbesteed aan de Firma S.A. Westerlo & Co. (4)

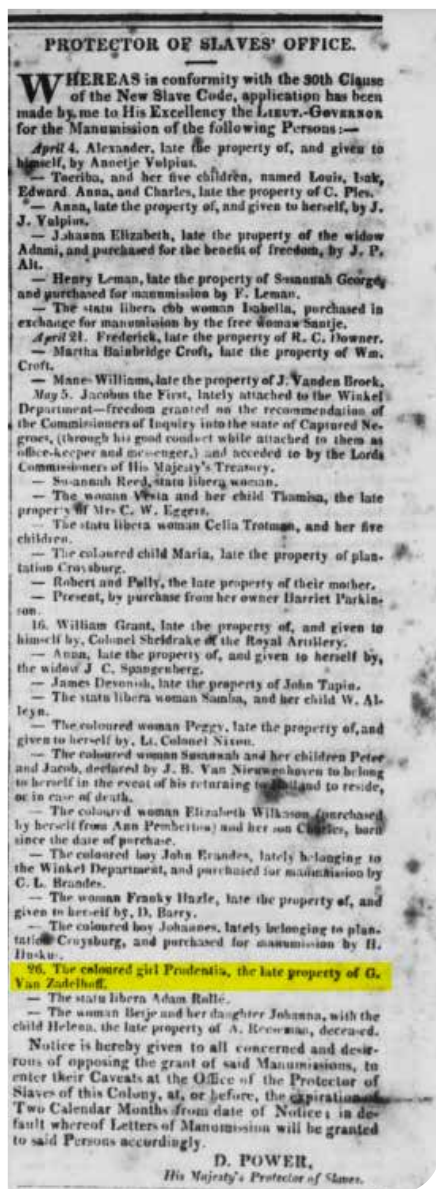
De erfgenamen van De la Sablonière waren al decennia in Nederland op het moment dat Gijsbert van Zadelhoff naar Berbice vertrok. De kolonie was sinds 1803 een Britse kolonie. Het is op dit moment nog onduidelijk wanneer Gijsbert naar Berbice kwam en in welke capaciteit. Na zijn overlijden wordt hij in een akte “planter op de Plantage La Prudence op de Engelse kolonie van Berbice” genoemd. (5) Planter betekent

hier waarschijnlijk hetzelfde als landbouwer. Had hij dagelijkse leiding over de plantage en was hij met zijn landbouwkundige kennis verantwoordelijk voor (aanplant van) de koffiebomen? Was hij wellicht juist vanwege zijn expertise naar de kolonie gekomen, mogelijk op verzoek of voorspraak van de familie De la Sablonière in Nederland? Hij bemoeide zich in elk geval ook met de inzet van slaafgemaakten.

In 1818 stonden er in totaal 140 slaafgemaakten geregistreerd op plantage La Prudence, 75 vrouwen en 65 mannen. Dat jaar kwam nog een groep slaafgemaakten terug naar de plantage, waarmee het aantal slaafgemaakten tot 196 steeg. In de volgende jaren werden vaker slaafgemaakten van de ene plantage naar de andere verplaatst. Zo keerden in 1825 vijftig slaafgemaakten terug van plantage Maria & Agnes; en in 1828 werd de terugkeer vermeld van een onbekend aantal slaafgemaakten, “the property of the heirs of Mrs de la Sabloniere, attached to Pln La Prudence, return by G. van Zadelhoff q.q.” Gijsbert van Zadelhoff was ‘qualitate qua’, ambtshalve, betrokken bij de verplaatsing van slaafgemaakten in eigendom van de familie De la Sablonière. (6)

Juliana Mardi en Prudentia

Op 11 februari 1823 wordt een meisje geboren dat de naam Prudentia krijgt. (7) De vader is Gijsbert van Zadelhoff, de moeder is Juliana Mardi (...-...). Zij is de oorsprong van het Afrikaanse DNA van Tineke en Tim. Het uiterst wrange is dat we op dit moment niets meer van Juliana weten dan dat zij een Afrikaanse vrouw is. We weten niet of zij in slavernij geboren is in Berbice, als kind van twee Afrikaanse ouders, of dat ze de verschrikkelijke reis van de westkust van Afrika naar de ‘Wilde Kust’ heeft moeten doorstaan. Het is onbekend wie haar de namen Juliana Mardi – dinsdag in het Frans – heeft gegeven. Het is ook gissen naar de relatie tussen Juliana en Gijsbert. Tineke hoopt dat er sprake was van een liefdesrelatie, maar de pijnlijke realiteit is dat Europese kolonisten zich vaak vergrepen aan tot slaaf gemaakte vrouwen. Kinderen uit deze ‘relaties’ kregen de status van de slaafgemaakte moeder, niet die van de vrije vader. Het meisje Prudentia werd dan ook ‘in ketenen’ geboren.

VERZOEK MANUMISSIE PRUDENTIA DOOR VADER GIJSBERT VAN ZADELHOFF, 26 MEI 1827. PRUDENTIA VERKREEG HAAR VRIJHEID OP 6 AUGUSTUS. ER IS GEEN ENKELE VERWIJZING NAAR HAAR MOEDER JULIANA MARDI. BERBICE ROYAL GAZETTE, 30 MEI 1827.

Het is onduidelijk of Juliana als slaafgemaakte eigendom was van Gijsbert, of dat zij behoorde tot plantage La Prudence, of zelfs een andere plantage. Het feit dat Prudentia naar de plantage La Prudence werd genoemd, maakt het wel aannemelijk dat zij hier geboren is en tot de slavenmacht van de plantage behoorde. Gijsbert gold wel als eigenaar van zijn eigen tot slaaf gemaakte dochter. Toen Prudentia drie jaar oud was diende Gijsbert in mei 1827 officieel verzoek in voor haar manumissie, zie afbeelding hierboven. Dit werd door het Britse koloniale bestuur in Berbice goedgekeurd op 6 augustus. Prudentia is een vrij persoon geworden.(8)

Over Juliana wordt met geen woord gesproken. Heeft zij kunnen en mogen meemaken dat haar dochter een verder leven in slavernij bespaard zou blijven? Wat deed dat met haar, en haar eigen blijvende status als slaafgemaakte? Speelde zij geen rol (meer) in het leven van Gijsbert, of was zij op dat moment niet meer in leven? Het is, zoals Tineke in het interview zegt, een akelig idee dat we eigenlijk niets weten over Juliana. Het is alsof zij uit het leven van Prudentia is gewist. In een latere akte, bijna twee decennia later, werd opgetekend dat zij niets weet over het lot van haar moeder en “niet in Staat is een bewijs van het overlijden haren Moeder te overleggen alzo de plaets van het Overlijden van deze haar geheel Onbekend is”, zie afbeelding volgende bladzijde.

Naar Lathum

Gijsbert van Zadelhoff en Prudentia bleven nog twee jaar in de kolonie Berbice. Op 3 oktober 1829 plaatste de Berbice Royal Gazette een Kennisgeving, gedateerd 30 september, met de melding dat Van Zadelhoff op punt van vertrek stond. Gijsbert keerde terug naar Lathum om zich in zijn geboortedorp te vestigen en hij nam zijn zesjarige dochter mee. Hij overleed echter al drie dagen na aankomst in Lathum in zijn ouderlijk huis. Als doodsoorzaak wordt ‘eener water-ziekte’ genoemd, mogelijk waterzucht of oedeem.(9)

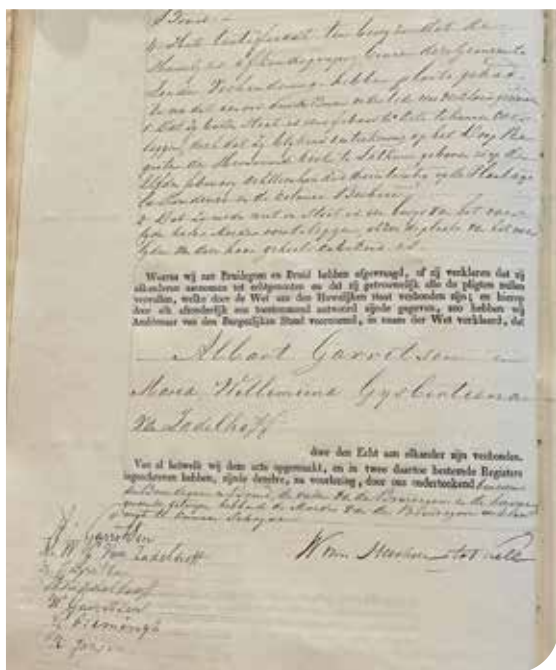
Prudentia zal zich heel eenzaam en ontheemd hebben gevoeld. Meegenomen uit de omgeving die zij in haar jonge leven had leren kennen, ver weg in een onbekend en koud land – het was hartje winter in Lathum – en niemand die zij kende nu haar vader was overleden. Een meisje van kleur, mogelijk het enige, in een witte Lathumse wereld. Met haar doop raakte ze ook haar naam kwijt, alsof haar eerdere bestaan verscheurd is. Prudentia werd Maria Wilhelmina Gijsbertina van Zadelhoff.(10) Ze werd genoemd naar respectievelijk haar grootmoeder en grootvader uit Lathum, en naar haar vader. Opnieuw geen enkele verwijzing naar haar moeder.

In de ‘memorie van aangifte der nalatenschap’ van Gijsbert van Zadelhof worden Jean Pierre Jannette Walen en Nicolaas van Zadelhoff genoemd als “present zijnde voogden van het mulatten meisje Maria Willemina Gijsbertina”.(11) Nicolaas van Zadelhoff is de broer van de overleden Gijsbert en nam Maria als

“kostgangster” op in zijn huishouden.(12) Hij kreeg hiervoor een toelage uit de erfenis van het meisje. De eerstgenoemde voogd is de zoon van Daniel Walen en Ephraïma Bartha Johanna de la Sablonière, nu de mede-eigenaren van de plantage La Prudence. Naast de twee genoemde voogden was er nog een derde, Pieter ter Reehorst. Hij was planter, “woonachtig in de Kolonie van Berbice” en verantwoordelijk voor de nalatenschap van Gijsbert in Berbice.(13)

Prudentia wordt Maria, een leven in de Liemers

Maria Wilhelmina Gijsbertina woonde aanvankelijk in het ouderlijk huis van Gijsbert, dat inmiddels in bezit was van oom Nicolaas van Zadelhoff (locatie, huidige Bandijk 71). Oma Maria woonde hier ook nog. In 1829 kocht Nicolaas het nu monumentale Huis te Lathum. Hier groeide Maria op in het gezin van haar oom. Over de jeugd van Maria in Lathum is verder nog niets bekend. Ze duikt weer op in de bronnen toen zij op 10 september 1846 als 23-jarige vrouw in het huwelijk trad met Albart Gerritsen (1821-1882).(14) Opvallend genoeg is haar voogd Nicolaas hierbij niet aanwezig om de bruid ‘weg te geven’, maar wel een andere oom, Hendrik van Zadelhoff. Maria en Albart kenden elkaar waarschijnlijk al vanaf hun kinderjaren goed. Oom Hendrik woonde in de boerderij naast die van de familie Gerritsen aan aan de Bandijk in Lathum.

DETAIL HUWELIJKSAKTE MARIA EN ALBART, 10 SEPTEMBER 1846. MARIA VERKLAART ONDER EDE DAT ZIJ GEEN GEBOORTEAKTE KAN OVERLEGGEN OF HET MOMENT EN DE PLAATS VAN HET OVERLIJDEN VAN HAAR MOEDER. NL-AHGLDA_0207_6650.09

Maria en Albert verhuisden direct na hun huwelijk naar Westervoort. Hier kregen zij drie kinderen. De oudste, Berend Gijsbart Jan Willem Gerritsen (1846-...), werd al drie maanden na huwelijk geboren. Er volgden nog twee dochters, Gesina Alberta Aleida Gerritsen (1852-1913) en Wilhelmina Geurdina Frederika Gerritsen (1854-1913). Via Wilhelmina loopt de familielijn naar Tineke en Tim.

Naar Arnhem

Op 11 november 1858 verhuisde Maria met haar gezin naar Arnhem.(15) De Arnhemse periode is nog grotendeels in nevelen gehuld en we weten nog niet waar de familie woonde. Er volgde ook een verblijf in Enschede. Het is hier dat duidelijk wordt dat het niet goed gaat in het gezin. Op 2 oktober 1872 werd voor de arrondissementsrechtbank van Almelo de ontbinding aangevraagd van het huwelijk tussen “comparant Albart Gerritsen ook wel genaamd Albart Garritsen voornoemd en Maria Willemina Gijsbertina Zadelhoff, domicilie hebbende te Enschede thans verblijf houdende te Arnhem, en zulke op grond van overspel van zijde Maria Willemina Gijsbertina Zadelhoff, zijnde de laatst gemeenschappelijke woning de gemeente Enschede”. (16)

Maria was toen al weer terug in Arnhem en zij zou de stad niet meer verlaten. Op donderdag 22 maart 1900 overleed Maria in het Protestants Bestedelingenhuis in Arnhem. Het complex lag aan de Spijkerstraat tegenover de Driekoningenstraat. Het bestedelingenhuis was in 1840 opgericht door de Hervormde en Lutherse Gemeente in Arnhem ten behoeve van de armenzorg, aanvankelijk in de Roggestraat, vanaf 1866 in het huidige Spijkerkwartier. Naast armenzorg deed het dienst als ‘verzorgingshuis’ en huisvestte mensen, volwassen en kinderen, die niet zelfstandig konden wonen en/of overlast veroorzaakten. Waarom verbleef Maria hier, was zij ziek of niet in staat om voor zichzelf te zorgen? Was zij eenzaam en aan haar lot overgelaten? Heeft zij haar kleinkinderen mogen leren kennen, of was de familie na de scheiding ontwricht en is dat de reden dat de familie nog zo weinig van Maria herinnerde? We moeten voor nu het antwoord schuldig blijven.

De dood van Maria werd aangegeven door één van de suppoosten van het tehuis. Blijkbaar was Berbice voor

Arnhemmers toen al ver weg, er werd opgegeven dat Maria was “geboren te Paramaribo”.(17)

Is Maria ooit ergens thuis geweest, heeft zij zich ooit echt ergens thuis gevoeld? Haar moeder, of Afrikaanse grootouders waren gedeporteerd van Afrika naar Berbice. Maria was verplaatst naar een haar onbekend

werelddeel, en na het overlijden van haar vader zonder bekenden. Het ‘nergens thuis zijn’ kan worden geduid als transgeneratieel. Tineke geeft in het interview aan dat verschillende familieleden, waaronder zij zelf, over meerdere generaties dit gevoel hebben of hadden. De emotie krijgt een plaats met de (her)ontdekking van de familiegeschiedenis.

LINKS HET MOGELIJKE PORTRET VAN MARIA WILHELMINA GIJSBERTINA VAN ZADELHOFF, GEBOREN ALS PRUDENTIA IN BERBICE. IN HET MIDDEN EN RECHTS VIER KLEINDOCHTERS, DE DOCHTERS VAN WILHELMINA GEURDINA FREDERIKA GERRITSEN. VAN LINKS NAAR RECHTS: WILLEMINA (MIENTJE), GERDINA (DIEN) EN JACOBA CHRISTINA (CHRISJE) EN, APART, JOHANNETTA (JO). JACOBA, GEBOREN IN 1880, IS DE GROOTMOEDER VAN TINEKE EN DE OVERGROOTMOEDER VAN TIM. HET IS MOGELIJK DAT ZIJ MARIA HEEFT GEKEND. TOCH WAS MARIA ONBEKEND IN DE FAMILIE, AL WERD WEL GESPOKEN OVER DE GETINTE HUID, VOLLERE LIPPEN EN DE DONKERE OGEN EN HAAR VAN SOMMIGE FAMILIELEDEN. FOTO'S VIA TINEKE EN TIM VAN ZALINGE.

NOTEN

(1) De tekst is voor een groot deel gebaseerd op het onderzoek door Tim van Zalinge: ‘Een verborgen verleden. DNA Zoektocht naar een Voorouder (Bratton 2020)’, vervolgonderzoek door Tineke van Zalinge, Tim en de auteur; aangevuld door gezamenlijke gesprekken en correspondentie. Speciale dank aan Karin Degen (Hoofd Liemers Museum) en Edith de Geest (Archivaris Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg). In opdracht van Liemers Museum doet de auteur in 2024 verder onderzoek naar Maria van Zadelhoff. De resultaten hiervan zullen later dit jaar verschijnen en zichtbaar worden via het Liemers Museum.

(2) NL-AhGldA Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 428 fol. 108r-109v (scans 217-219): <https://permalink.geldersarchief.nl/44ABDDAC8C-82496DAC04FC131F5476C0>.

(3) Zie bijv. NL-AhGldA Toegang 2179 Hervormde Gemeente Arnhem, inv. nr. 90 (scan 0009); inv. nr. 94 (scan 0407).

(4) Voor de slavenopstand zie: Marjoleine Kars, *Bloed in de rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 2021). Voor de familie De la Sablonière en plantage La Prudence zie: Marco Krijnsen, ‘Van Kampen naar de Barre-biesjes. De onmogelijke opdracht van gouverneur Stephen Hendrik de la Sablonière’, in: Martin van der Linde, Esther van Velden en Marco Krijnsen (red.), *Overijssel & Slavernij* (Zwolle 2023), pp. 62-67.

(5) NL-AhGldA, Toegang 0221 Memories van Successie Kantoor Zevenaar, inv. nr. 55, fols. 33-35. Zie onder, noot 11.

(6) Data en informatie via het Centre for the Study of the Legacies of British Slavery, University College London: <https://www.ucl.ac.uk/lbs/estate/view/1173>.

(7) Er is geen geboorteakte uit Berbice bekend, maar op de huwelijksakte, zie noot 14, staat vermeld “Dat zij [Maria] buiten staat is een Geboorte akte te kunnen overleggen, doch dat zij blijkens aantekening op het doop Register de Hervormde kerk te Lathum geboren is op den Elften februari achtienhonderd drieëntwintig op de Plantage La Prudence in de kolonie Berbice”. Deze datum staat ook in alle bevolkingsregisters vermeld.

(8) Verzoek voor manumissie, Berbice Royal Gazette 30 mei 1827 (pagina 4): <https://original-ufdc.uflib.ufl.edu/AA00071029/00410?search=berbice+%3d1829>. De manumissie is opgenomen in de House of Lords Sessional Papers, vol. 241 (1828), p. 268.

(9) NL-AhGldA, 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, inv. nr. 6633.19, akte 38: <https://permalink.geldersarchief.nl/37E585A0F4D34E2C97C5D77FA0A3ABFE>. Overlijdensadvertentie Arnhemsche Courant 2 januari 1829: https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=zadelhoff&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2201-01-1828%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2201-02-1830%22%29&redirect=true&identifier=dd:010041217:mpeg21:a0011&resultsidentifier=ddd:010041217:mpeg21:a0011&rowid=2.

(10) De doopakte is niet teruggevonden in het doopregister van de Hervormde Gemeente van Lathum. De huwelijksakte maakt wel expliciet melding hiervan, zie afbeelding op p. 177 en noot 14.

(11) NL-AhGldA, Toegang 0221 Memories van Successie Kantoor Zevenaer, inv. nr. 55, fols. 33-35 (scans 53-55), d.d. 28 december 1829: <https://permalink.geldersarchief.nl/CBA3A888713345638AC99619121EC055>. De 'Lathumse' nalatenschap, bestaande onder meer uit het Erve en Goed Hamerden in Westervoort, 'bestaande in huis, schuur, berg en bakhuis, hof, boomgaard, bouw- en weidelanden in elzenpas, te zamen groot ongeveer vier en dertig bunders, met de Heerlijkheid Westervoort bestaande in het regt van jagt en visscherij', werd gewaardeerd op 15.600 gulden en verdeeld onder Gijsberts moeder Maria ten Bosch (een derde deel) en zijn dochter Maria Wilhelmina Gijsbertina (twee derde).

(12) Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg, inv. nr. 390 Bevolkingsregister Lathum 1829-1839, blad 19. In het volgende register (1839-1846) wordt Maria geen 'kostganger' meer genoemd, maar 'niet'.

(13) Een tweede nalatenschap voor Maria, waarvoor zij universeel erfgename was, bestond uit het vermogen van Gijsbert in Berbice. Dit werd beheerd door of belegd in de Firma S. A. Westerlo & Co (waar ook Walen deel van uitmaakte). Deze bankiers- en makelaarsfirma behartigde de zakelijke belangen van Nederlandse plantage-eigenaren, waaronder de erven De la Sablonière. De firma ging failliet, waardoor Maria een groot deel van haar erfenis verloor. Maria voerde

hierin 1849 als volwassen vrouw, samen met haar echtgenoot, een rechtszaak over. Zij wonnen die uiteindelijk in hoger beroep, maar het is niet duidelijk of zij haar rechtmatige erfenis ooit heeft ontvangen. Hoe groot was de impact van deze strijd om de nalatenschap van haar vader? Heeft het (mogelijk mislopen van het kapitaal) weerslag gehad op haar leven en was het mogelijk ook van invloed op de latere echtscheiding? Het is nog niet duidelijk. Beide nalatenschappen vormen onderdeel van het vervolgonderzoek.

(14) NL-AhGldA, 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, inv. nr. 6650.09, akte 8: <https://permalink.geldersarchief.nl/092C62A4A91E405B9236030F79B8D77B>. Albart Garritsen werd ook wel Albert Gerritsen genoemd.

(15) Streekarchivariaat De Liemers en Doesburg, Nieuw Archief Westervoort 1814-1935, inv. nr. 340 Bevolkingsregister Westervoort 1849-1861, blad 80.

(16) NL-ZHCO 0123 Burgerlijke Stand in Overijssel, inv. nr. 3715, akte 11 (scan 7). Maria en Albart leefden al gescheiden. Maria was in Arnhem en niet aanwezig bij de ontbinding van haar huwelijk en is niet een van de ondertekenaars. Wat betekent dit voor de uitspraak, en de reden voor echtscheiding? Heeft Maria hierin wel een stem gehad? <https://proxy.archieven.nl/20/AAEDEF2DAB04A6FA0042C7B66D3F9CE>.

(17) NL-AhGldA Toegang 0207 Burgerlijke Stand Gelderland, inv. nr. 412.02 nr. 321 (scan 0110): <https://permalink.geldersarchief.nl/39F3A590BD104665846C3B6A751C1F88>.

Een betekenisvolle lijn

Interview met Tineke van Zalinge

Tineke van Zalinge (1951) is geboren in Breda, als dochter van Ad van Zalinge en Joosje Scholten. Haar familieverhaal brengt ons naar Berbice, Lathum en Arnhem. Haar voormoeder was begin 19e eeuw een slaafgemaakte vrouw op de plantage La Prudence in Berbice, haar voorvader was op deze plek planter. Wat betekent deze familiegeschiedenis voor haar?

Afrikaans DNA

“In mijn familie is lange tijd gesproken over een zogenaamde ‘exotische’ voormoeder. Ik was een keer op de Pasar Malam in Den Haag en daar kocht ik samen met een vriendin een boek van Yvonne Keuls. Ik vroeg haar in het boek te schrijven: ‘voor mijn Indische vriendin’. Toen vulde Yvonne Keuls aan: ‘van een Indische vriendin’. ‘Nee’ zei ik, ‘ik ben niet Indisch’, maar tegelijkertijd kwam bij mij de gedachte naar die ‘exotische’ vrouw in de familie weer naar voren. Ik besprak dit tijdens een familiebijeenkomst met mijn neef Tim die in Engeland woont. Zowel zijn vader als ik hebben een licht getinte huid. Tim besloot uiteindelijk om een DNA-test te doen en daaruit bleek dat er een voorouder in onze familielijn uit Afrika komt. Hij heeft dat mij niet gelijk verteld, maar hij is in historische bronnen gaan speuren.”

Voormoeder uit Berbice

“Daaruit bleek dat onze voorvader Gijsbert van Zadelhoff planter was in de kolonie Berbice. Hij kreeg een relatie met de tot slaafgemaakte vrouw Juliana Mardi, die waarschijnlijk werkte op de plantage La Prudence. Daar kwam mijn voormoeder Maria van Zadelhoff (11 februari 1823) uit voort. In eerste instantie heette het meisje Prudentia, genoemd naar de plantage. Uiteindelijk zijn Gijsbert van Zadelhoff en dochter Maria naar Nederland gekomen, naar Lathum. Maria heeft de laatste dertig jaar van haar leven in Arnhem gewoond. Twee elementen van het slavernijverleden kwamen ineens in onze familiegeschiedenis naar voren: de planter en de Afrikaanse tot slaaf gemaakte vrouw die met elkaar een relatie en een kind kregen.”

Tien vingers in de aarde

“Dit verleden wordt in onze familie meegedragen, door mij, maar ook door mijn voormoeders. Mijn moeder is in Arnhem geboren, de plaats waar ook onze voormoeder Maria van Zadelhoff is overleden in 1900 in het Protestants Bestedelingenhuis. De familie van mijn moeder heeft op veel verschillende plekken gewoond omdat mijn opa gevangenisdirecteur was. Ze kregen vaak een huis van de overheid toegewezen, meestal zonder tuin. Dan zette mijn grootmoeder een teiltje en plantenbakken bij de keuken. Daar gingen dan planten in. Mijn moeder deed precies hetzelfde. Ze zei: ik moet die aarde voelen. Ik zeg ook altijd: ‘ik moet tien vingers in de aarde hebben, want anders dan raak ik uit evenwicht’. Ik vind dat zo’n betekenisvolle lijn dat je je vingers in de aarde moet hebben. Als ik ergens ben, bijvoorbeeld een huisje huur, dan ga ik direct speuren in m’n omgeving naar bloemen of zaadjes. “

Transgenerationeel

“Dit verhaal heeft absoluut een transgenerationeel aspect. Ik vraag me af hoe mijn voormoeder Juliana Mardi in Berbice is gekomen. Dat verschrikkelijke verhaal van de deportatie. Ik gebruik het woord gedeporteerd expres, ze is uit haar omgeving gerukt. Het moet in de buurt van het huidige Congo zijn geweest. Over haar weten we eigenlijk niets. Daar komt wel het DNA vandaan en dat doordeesemt ook mijn verhaal. En ook Gijsbert, wat voor jongen was dat dan? Is hij heel erg wit gebleven daar of is hij ‘verkleurd’? Heeft hij toch gevoeld op wat voor bodem hij terecht is gekomen? In hoeverre heeft hij zich verbonden met het verhaal van zijn -ik hoop geliefde- Juliana Mardi? Ik hoop dat hij van haar gehouden heeft en dat het een liefdesbaby was. Dat is mijn romantische hart. Waarom neemt hij haar anders mee?”

Op zoek

“Mijn moeder zei altijd tegen mij: ik voel mij nergens thuis. Ik heb precies hetzelfde en ik zie het ook bij een aantal ooms en neven en nichten. Overal waar ik gewoond heb vraag ik mij af: is dit mijn thuis? Ik ben onder andere ook in Suriname en Indonesië geweest. Waar ben ik thuis? Ik wil dat nog gaan ontdekken. Mijn kinderen kennen het verhaal en voelen wat het voor mij betekent. Als ik denk aan dat transgenerationele aspect, dan zie ik dat ook zij zelf weer betekenis te geven hebben aan hun eigen leven. Waar zijn zij naar op zoek? We zijn toch allemaal op zoek?”

Mijn blik is veranderd

In de televisie-documentaire van Orville Breeveld wat gaat over vergeten zwarte figuren in de Europese geschiedenis, zag ik dat er volop zwarte aanwezigheid Nederland was. Dat waren mensen die al dan niet onder dwang hierheen gekomen zijn. Daarnaast krijgt zwarte aanwezigheid op schilderijen en in de collectie van musea de aandacht van conservatoren. Parallel hieraan zag ik in het Rijksmuseum de tentoonstelling Slavernij en las ik het boek: ‘In het Licht’ van Esi Edugyan. Dit soort kennis, gekoppeld aan mijn eigen verhaal, maakt dat mijn blik veranderd is. Die blik staat tegen de coulissen van mijn familieverhaal. Ik zou ons verhaal aan volgende generaties mee willen geven. Dat ze weten dat dit gespeeld heeft in onze familie en dat het verbonden is aan de geschiedenis van slavernij. Dit verleden moet veel meer aandacht krijgen.

Verdriet en vreugde

Zelf zou ik nog heel graag naar Berbice -het huidige Guyana- gaan om daar op de grond van wat ooit plantage La Prudence was mijn handen in de aarde te zetten. Er zit verdriet in dit verhaal, in deze transgenerationele erfenis, maar er kan ook heel veel vreugde in schuilen.

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom en Else Gootjes op basis van een interview met Tineke van Zalinge, afgenomen in december 2023 in Arnhem. Foto: Henck Pengel.

5. Stemmen in de stad

Elisabeth Maria Post

Schrijfster over Demerara en slavernij in de pastorie Walburgisplein

Locatie: Walburgisplein

AUTEUR: DINEKE STAM

ILLUSTRATIES UIT DE ROMAN REINHART TONEN DE ZWARE ARBEID EN HET AFSCHEID VAN REINHART BIJ VERTREK UIT DE KOLONIE. DNBL.ORG.

In de jaren 1791-1792 schrijft Elisabeth Maria Post (1755-1812) hier haar driedelige briefroman Reinhart, of natuur en godsdienst.(1) Zij woont met haar moeder bij haar broer, dominee Evert Johan Post van de Eusebiuskerk, in de pastorie op het Walburgisplein. De roman Reinhart is gebaseerd op de correspondentie met haar andere broer in Demerara, Hermanus Hillebertus Post (1753-1809). Hij reist in 1773 naar Essequibo om het gezinsinkomen te helpen verdienen. Eerder vaart de oudste broer Gerrit ook met dat doel naar Azië, hij is op het schip naar Batavia overleden.(2)

Plantage Le Resouvenir

Hermanus Post laat door dertien mannen en vrouwen in slavernij in Demerara de plantage Le Resouvenir aanleggen en koopt honderden mensen uit Afrika. Bij zijn overlijden in 1809 wonen en werken 375 slaafgemaakten op Le Resouvenir. Post wil hen tot christenen bekeren en maakt gebruik van de zendeling John Wray, die met een zwarte schoolmeester Count catechisatie en leeslessen verzorgt. In Demerara is de regering dan nog tegen kerstening van de slaafgemaakten.

Christelijke slavenmeester

De roman van Elisabeth Post propageert het idee van een 'goede slavenmeester' en is dus geen anti-slavernijboek. Het boek beleeft een tweede druk en wordt in het Duits vertaald. Post heeft veel contact met dominees en schrijvers in Arnhem. Haar broer Evert Post is een van de oprichters van Prodesse Conamur. In 1792 verhuist Elisabeth Post met haar zuster naar Velp. Op plantage Le Resouvenir in Demerara start in 1823 de grotendeels vreedzame slavenopstand waar uiteindelijk twaalfduizend mensen aan meedoen en die na twee dagen gruwelijk wordt neergeslagen.(3)

OPSTAND IN DEMERARA. JOSHUA BRYAN 1823. PROVIDENCE, RHODE ISLAND USA: JOHN CARTER BROWN LIBRARY.

NOTEN

(1) https://www.biografischwoordenboek gelderland.nl/bio/1_Elisabeth_Maria_Post en https://www.dbnl.org/tekst/post003rein01_01/post003rein01_01_0045.php

(2) A.N. Paasman, Elisabeth Maria Post (1755-1812) Amsterdam, Thespa, 1974.

(3) Mok en Stam, Haarlemmers en de slavernij, p. 243-245.

Een pleidooi voor radicale gelijkwaardigheid

De activistische redevoering van Johannes Stolk voor algemeen onderwijs, 10 maart 1794

Locatie: Hoek Ketelstraat-Zwanenstraat.

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Op 10 maart 1794 hield Johannes Stolk, gewezen predikant in Velp, een fel en radicaal pleidooi voor algemeen onderwijs bij Prodesse Conamur. Hij verwees daarbij naar slavernij en de intrinsieke gelijkheid van alle mensen, ongeacht kleur, afkomst en herkomst. De lezing in de Zwanenstraat leidde tot verbanning uit Arnhem en Gelderland.

Dominee Johannes Stolk (1761-1834)

Johannes Stolk is in Rotterdam geboren binnen een Kralingse patriciërsfamilie in een gezin met tien kinderen. Na een studie theologie aan de Universiteit Leiden werd hij in 1785 beroepen in de Oude Jan in Velp.(1) Hier trouwde Johannes Stolk op 13 februari 1788 met de Arnhemse koopmansdochter Aletta Knipschaer (1767-1834).(2) Uit het huwelijk zijn zeven kinderen geboren.

Johannes Stolk was een patriot en geïnspireerd door de ideeën van gelijkheid en rechten van de mens vanuit de Franse Revolutie. Als predikant in Velp botste hij in deze roerige jaren van patriotse revolutie en het stadhoudelijk herstel met zijn prinsgezinde gemeente, waaronder Assueer Jan baron Torck van Rosendael (1733-1793). Stolk vroeg in 1793 zijn emeritaat aan; hij was toen pas 32 jaar oud. Als reden voerde hij zijn gezondheid aan, maar zeker is dat hij zich niet thuis voelde in de Oranjegezinde omgeving van Velp.

Een hartstochtelijk en 'activistisch' pleidooi

In 1792 is in Arnhem het Natuur- en Letterkundig Genootschap Prodesse Conamur, 'Wij trachten tot nut te zijn', opgericht. In de eerste jaren was het genootschap conservatief van aard, waarbij uitdrukkelijk geen plaats was voor politieke kwesties. Het steunde voor een belangrijk deel op de conservatieve elite van Arnhem.

Op 10 maart 1794 hield Johannes Stolk een lezing

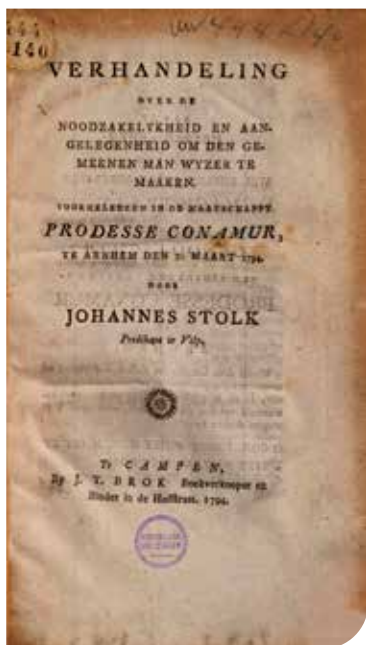

OP DE BOVENVERDIEPING VAN HET HUIS OP DE HOEK VAN DE KETELSTRAAT EN DE ZWANENSTRAAT HIELD STOLK ZIJN REDEVOERING. FOTO ASCHWIN DROST.

voor de leden van Prodesse Conamur, in het huis van de weduwe Hendrika van Gruting-Haverkamp, op de hoek van de Ketelstraat en de Zwanenstraat. Zijn 'Verhandeling over de noodzakelykheid en aangelegenheid om den gemeenen man wyzer te maaken' bleek juist wel radicaal, "activistisch" en politiek. Stolk sprak zich stellig uit voor de universele gelijkheid van mensen en recht op gelijke behandeling, ongeacht geografische of sociale positie, of de huidskleur van mensen, en impliciet ook tegen slavernij.(3)

Stolk verwoordde het zelf als volgt: "De arme volksmeenigte zyn geene lastdieren, geene ossen of schaapen om hen uit te mergelen of vet te mesten, te scheeren en te slachten – neen, zy zyn menschen – menschen die met alle de overigen van gelyke

afkomst zyn – [...] Zoo lang ik op goede gronden my verzekerd houde, dat de menschen, hoe afgelegen in plaats, colour, stand en rangen, echter allen eenen geslachtvader hebben, dat zy uit één bloed geboren en alle broeders zyn, houde ik my tevens ten vollen verzekerd, dat ieder individu van dit gedeelte der schepping op den titel van mensch volkomen recht bezit en dus op eene menschelyke behandeling.”(4)

TITELBLAD GEDRUKTE UITGAVE VAN DE 'VERHANDELING' DOOR JOHANNES STOLK. VIA GOOGLE BOOKS.

Voor Stolk was onderwijs de weg naar beschaving en een universeel en goddelijke recht, het natuurrecht van de menswaardigheid. “Hij [God] gaf aan menschen de byzondere geschiktheid om gelukkig te zyn, en aan elk den wensch om het waarlyk te worden – en zou het beste Wezen dat alles vruchteloos hebben ingeplant – neen, God zou niet goed zyn, zoo zyne Wysheid de volken in de boeien van slaverny en rampzaligheid wilde gekluisterd houden”.

Stolk stelde dat het vrije handelen van de mens voor ongeschoolden een illusie is en de ‘gemeene man’ pas door opvoeding, dat wil zeggen onderwijs, vat op het eigen leven krijgt. De geschoolde mens wordt zo tot voordeel van de samenleving. Het impliceert tegelijkertijd deelname aan de maatschappij, ook het bestuur, voor ‘de gewone man’.

Voor de Arnhemse elite was de volgende uitspraak ongehoord en kon worden opgevat als direct aan hen gericht: “Inderdaad, het is eene strafbaare inbreuk op de rechten des menschdoms, dat de meeste menschen

zich dood zouden werken om de overige weinigen wys en ryk te maken, en zelve in domheid en armoede te sterven”.(5)

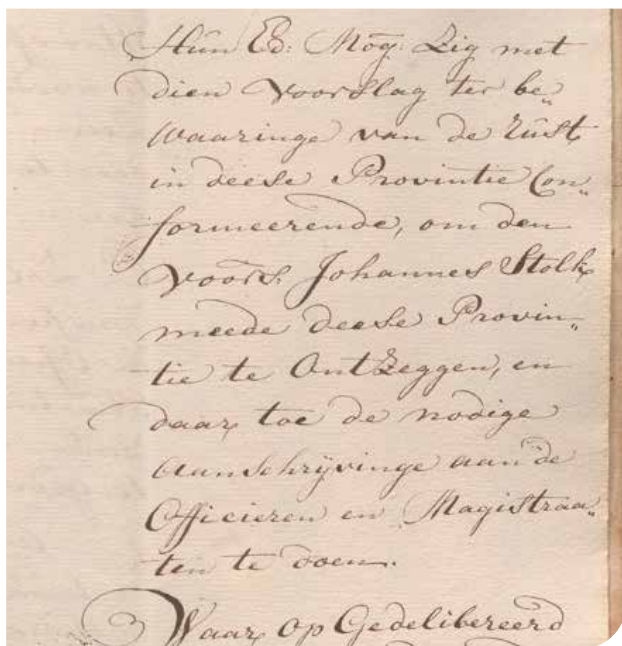
Verbanning en eerherstel

De lezing van Johannes Stolk bij Prodesse Conamur viel ook slecht bij het stadsbestuur. Zij pasten snelrecht toe, waarbij Stolk zich niet kon of mocht verdedigen of verklaren. Op 14 maart 1794 werd hij verbannen uit Arnhem. “De magistraat met de hoogste verontwaardiging, eerst door geloofwaardige en onzijdige berichten, vernomen hebbende en vervolgens by examinatie van het origineele manuscript zelve [...], dat Johannes Stolk, voorheen predikant te Velp, dog van den dienst aldaar op deszelves verzoek ontslagen en zich onlangs hier ter stede met ‘er woon hebbende nedergezet, zich heeft durven onderstaan, om op laatstleden maandagavond, den 10den deezer maand, als medelid van zeker alhier zich geformeerd hebbende gezelschap, de naam voerende van het Collegium Physicum, in ‘t zelve collegie onbeschroomd voor te leezen, een uitgebreide en voor alle weldenkende Leden der maatschappye ergerlyke verhandeling, onder den titul: *Over de noodzaaklykheid en aangelegenheid om den Gemeenen man wyzer te maaken*, dewelke behalven verscheide byzondere, zeer bedenkelyke periodes [zinnen], expressien en bewoordingen, over het geheel en in ‘t algemeen vervuld is met allergevaarlykste stellingen en grondbeginzelen [...] Hebbende Hun Wel Ed Groot Achtb na met rypen raade daar over gedelibereerd te hebben, goedgevonden en verstaan om voorsch Johannes Stolk deeze Stad en Scheependom te ontzeggen en dien ten gevolge te ordonneeren, gelyk geschied kragt deezes om binnen tweemaal vier-en-twintig uren na insinuatie deezes, dezelve te ruimen [...]”.(6)

Enkele dagen later werd Stolk na een buitengewone statenvergadering door Gewestelijke Staten ook uit Gelderland verbannen.(7)

Johannes Stolk vertrok met zijn echtgenote Aletta Knipschaer en hun drie jonge kinderen, maar werd ook in Holland en Friesland achtervolgd door de Arnhemse en Gelderse verbanning. Het gezin verbleef in 1794 enige tijd in de Duitse grensregio, in Emmerik. De verbanning duurde uiteindelijk niet lang. Na de politieke omwenteling begin 1795 en omverwerping van het stadhouderlijke bestel werd Johannes

Stolk gerehabiliteerd. Hij werd als stemgerechtigd burger in Arnhem toegelaten en kreeg de functie van Schout in Velp en Rheden aangeboden, net als de predikantsplaats. Stolk weigerde en bedankte hiervoor. In 1797 accepteerde hij wel een nieuwe beroeping in Vierlingsbeek (tot 1801) en vervolgens in Niftrik en Balgoy bij Wijchen. In 1818 werd hij tenslotte beroepen in Neerbosch. Johannes Stolk overleed op 7 juni 1834 in zijn huis aan de Lange Nieuwstraat in Nijmegen.(8)

DETAIL RESOLUTIE STATENVERGADERING MET BESLUIT VERBANNING JOHANNES STOLK UIT GELDERLAND. NL-AHGLDA_2000_151, SCAN 0139.

Radicale gelijkwaardigheid door onderwijs

Johannes Stolk liet bij Prodesse Conamur een bijzondere stem horen. Zijn lezing was geen pleidooi voor abolitionisme, maar voor menswaardigheid. Gelijkheid was voor hem inclusief, in zijn wereld-, mens- en godsbeeld waren alle mensen gelijk en kende geen plaats voor slavernij en racisme. Het betoog van Stolk ten overstaan van de Arnhemse culturele elite ging over het recht op algemeen onderwijs, voor iedereen en waar ook in de Nederlandse wereld. Radicale gelijkwaardigheid om je te kunnen en mogen ontwikkelen en ontplooien, het recht om te zijn en te worden wie je bent.

Onderwijs in Arnhem

Arnhem telde rond 1800 ongeveer 9000 inwoners. Er waren vijf kleine Franse scholen, die tezamen ruim vijftig leerlingen telden. Op de Latijnse school zaten

ongeveer veertig leerlingen. Beide schooltypen trokken vooral leerlingen uit de midden en hogere klasse door het hoge schoolgeld, waardoor zij onbereikbaar waren voor de lagere sociale groepen. Dit gold eveneens voor de duurdere Nederduitse scholen, waar kinderen in eigen tempo lezen, rekenen en schrijven leerden. Dit betekende dat een groot deel van de Arnhemse kinderen geen of andersoortig onderwijs kregen. Een groep kinderen werd in het weeshuis geschoold. Daarnaast gingen ook ongeveer honderd kinderen naar de Arnhemse Stads Leer- en Spinschool, waar zij met spinnen 3 stuivers per dag verdienden en niet langs de deuren hoefden om te bedelen. Maar voor een aanzienlijke groep kinderen was er geen geregeld onderwijs. Pas na het midden van de negentiende eeuw zou het aantal stadsscholen voor lager onderwijs worden uitgebreid.(9)

Wat betreft Anna van Vossenburch (zie pp. 144-151) is interessant dat zij onderwijs kreeg in het weeshuis, terwijl de twee zusjes De Vree, met wie zij samen naar Arnhem was gekomen, beter en duurder onderwijs genoten. Maar hoewel Anna in het huishouden van de familie De Vree achtergesteld was, kreeg zij wel scholing in tegenstelling tot een aanzienlijk deel van de arme Arnhemse bevolking.

NOTEN

- (1) De basis voor dit spoor over Johannes Stolk vormt Pieter van Wissing, *Een verlichter in de ban: de controversiële lezing van Johannes Stolk in 1794* (Hilversum 2016).
- (2) NL-AhGldA Toegang 0176 DTB Arnhem, inv. nr. 1381 fol. 25 (scan 27).
- (3) De tekst van de redevoering, is samen Stolks verantwoording aan de Arnhemse magistraat uitgegeven 'Te Campen, By J. T. Brok Boekverkooper en Binder in de Hoffstraat. 1794'. Het is online beschikbaar via: https://books.google.com/books/about/Verhandeling_over_de_noodzakelijkheid_en.html?hl=nl&id=duBXAAAACAAJ. De volledige tekst staat ook in het boek van Pieter van Wissing.
- (4) 'Verhandeling over de Noodzakelijkheid en Aangelegenheid om den Gemeenen Man wyzer te maaken. Voorgelezen in de Maatschappij Prodesse Conamur, te Arnhem den 10 Maart 1794 door Johannes Stolk Predikant te Velp', pp. 14-15.
- (5) 'Verhandeling', p. 29.
- (6) NL-AhGldA Toegang 2000 Oud Archief Arnhem, inv. nr. 77, Commissie- en Politieboek der stad Arnhem (scans 303-306), resolutie van de Arnhemse magistraat, 14 maart 1794. Vervolgstukken op 17 en 21 maart (scans 307-312). <https://permalink.geldersarchief.nl/62D8DA53E-C0D44429A97817F0CED34D5>.
- (7) NL-AhGldA Toegang 2000 OAA, inv. nr. 151, Minuut-resolutiën van den magistraat van Arnhem (scans 130-140). <https://permalink.geldersarchief.nl/74932B2F29624C8DAE45FF6246C66182>.
- (8) NL-AhGldA Toegang 0207 Burgerlijke Stand Gelderland, inv. nr. 1262.04, Overlijdensakte, 252 (scan 82).
- (9) Pieter van Wissing, *Een verlichter in de ban*, pp. 45-46.

'Daar onse harten bloeden'

Louise van Ommeren borduurt een Verlichtingsprotest tegen de slavernij

Louise van Ommeren-Hengevelt (1757-1846)

Locatie: Roggestraat en Broerenstraat

AUTEUR: JAN DE VRIES

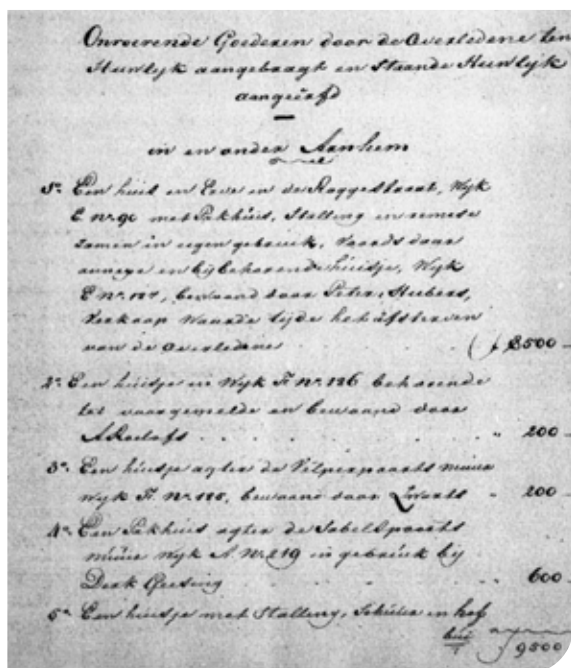

'ONSE HARTEN BLOEDEN, OP HET ZIEN VAN SLAVERNIJ'
BORDUURWERK DOOR LOUISE VAN OMMEREN-HENGEVELT, 1794.
RIJKSMUSEUM AMSTERDAM.

Een rijke weduwe

Op donderdag 30 december 1819 overleed 'des namiddags om vijf uren in zijnen woonhuis in de roggestraat in de ouderdom van zesenvijftig jaren' Jacob Jan van Ommeren.(1) Zijn woonhuis stond op de plek waar nu (2024) de huisnummers 34-36 van de Roggestraat zijn. Het huis was deel van een flink grondstuk dat liep van de Roggestraat tot aan de Walstraat. Die straat liep parallel aan de stadsmuur van de Velperpoort richting het zuiden.

Van Ommeren liet vrijwel al zijn bezittingen na aan zijn 62-jarige echtgenote Louise van Ommeren-Hengevelt. De vermelding in de overlijdensakte 'landeigenaar' voor de overledene was niet teveel gezegd. De weduwe Van Ommeren werd niet alleen eigenaresse van het woonhuis, koetshuis en erf tussen de Rogge- en de Walstraat. Ze erfde ook andere, verhuurde, huizen aan de Walstraat en grondstukken met huizen binnen en buiten de stadsmuren. Daarnaast nog tal van bezittingen in het Ambt Over-Betuwe, waaronder 'Het goed den Oldenhoff genaamd' bij Driel, meerdere stukken tabaksland bij Amersfoort, enz., enz.(2) Die landerijen voorzagen de tabakskoopman Van Ommeren van de noodzakelijke handelswaar.

HET EERSTE DEEL VAN DE LIJST MET ONROEREND GOED-BEZITTINGEN DIE LOUISE VAN OMMEREN-HENGEVELT NA DE DOOD VAN HAAR MAN IN 1819 ONTVING. GELDERS ARCHIEF, MEMORIES VAN SUCCESSIE 1819.

DE INSCHRIJVING VAN JACOB JAN VAN OMMEREN IN 1787 ALS LID VAN HET PATRIOTTISCH GENOOTSCHAP MET DE ZINSPREUK (VERKORT) 'AAN 'T NUT VAN 'T ALGEMEEN'. BIBLIOTHEEK ARNHEM, HANDSCHRIFTEN MS 50.

Een patriot als echtgenoot

De rijkdom van de Van Ommerens zou suggereren dat ze al sinds hun huwelijk in 1784 tot de gevestigde welgestelde klasse in Arnhem behoorden. Tot de gegoede burgerij mochten ze zich zeker rekenen, maar qua politieke en maatschappelijke opvattingen stelden ze zich op tegen de vrijwel gesloten heersende conservatieve Arnhemse en Gelderse regentengroep. In hun huwelijksjaar braken in de stad voor het tweede opeenvolgende jaar grote onlusten uit, de 'Kerkhofoproeren'. Die brachten diepgaande sociale en politieke tegenstellingen aan het licht en de opstandige patriotten kregen zowaar enige invloed in het stadsbestuur. Jacobus Jan sloot zich in januari 1787 aan bij het twee jaar eerder opgerichte patriottische 'Genootschap ter spreuk voerende: Aan 't nut van 't Algemeen - Aan 't heil van Stad en Land, zij steeds deez' broedrenkring, door waare deugd verpand.'(3)

DE HERBERG VAN DE PATRIOT CORNELIS LIMPERS OP HET LAND VAN DE MARKT, VRIJWEL DE BUURMAN VAN LOUISE VAN OMMEREN, WERD IN 1787 BELAAGD DOOR PRINSGEZINDE SOLDATEN VAN HET ARNHEMSE GARNIZOEN. GELDERS ARCHIEF.

Oproer prinsgezinden en patriotten, 1787

In de zomer van datzelfde jaar grepen de Oranjegezinde aanhangers van stadhouder Willem V weer de macht in de stad. Dat ging opnieuw met het nodige straatgeweld gepaard. Zo werd het huis van de volkse patriottenvoorman Cornelis Limpers op het Land van de Markt, enkele deuren naast het woonhuis van Van Ommeren, door Prinsgezinde soldaten

beschoten.(4) Enkele vooraanstaande patriottenleiders zochten buiten de stad een veilig heenkomen en het patriottische genootschap Aan 't nut van 't algemeen enz. werd verboden.

Acht jaar later werden de politieke machtsbordjes opnieuw verhangen door de komst van het Franse leger en in hun kielzog de gevluchte patriotten. Van Ommeren verwierf verschillende bestuursfuncties in de stad en de provincie. Zo maakte hij als één van de vijf leden deel uit van het overgangsbestuur in de stad, het *Comité Revolutionnaire*. Bovendien was hij de Arnhemse afgevaardigde in het nieuwe bestuur van het Kwartier van Veluwe en Gelderland.

HET PORTRET VAN DE VERLICHTINGSDENKER JEAN-JACQUES ROUSSEAU HEEFT STERKE OVEREENKOMSTEN MET DE MAN DIE DOOR LOUISE VAN OMMEREN IS AFGEBEELD OP HAAR BORDUURWERK. TEKENING VAN RICHARD PURCELL NAAR ALLAN RAMSAY, SCOTTISCH NATIONAL PORTRAIT GALLERY.

Een vrouw met Verlichtingsideeën

Vrouwen als Louise van Ommeren mochten geen bestuursfuncties vervullen, maar zij droeg op geheel eigen wijze de progressieve Verlichtingsideeën uit. Zij borduurde in 1794 een oproep voor de afschaffing van de slavernij. Dat was ruim voordat de abolitionismebeweging in Nederland van enige betekenis was en bijna zeventig jaar voor de formele afschaffing van de slavernij in Suriname en in de Nederlandse bezittingen in het Caribisch gebied. De geborduurde tekst laat er geen misverstanden over bestaan:

'Komt, daar onse harten bloeden,
Op het zien van slavernij
Dat hier onse daden spreken,
Laten wij dit Muisje vrij.'

De vier personen die op het borduurwerk aan een tuintafel naar het gekooide muisje kijken, zijn door hun kleding te bestempelen als welgestelde burgers. De bevolkingsgroep waartoe ook Louise toebehoorde. Omdat we geen andere documenten over het handwerk tot onze beschikking hebben, is een verdere interpretatie vooral gebaseerd op veronderstellingen.(5)

Zo heeft de zittende man links qua kleding veel overeenkomsten met een portret uit 1766 van de Franse Verlichtingsfilosoof Jean-Jacques Rousseau door Allan Ramsay (1712-1778). De kamerjas en de muts lijken rechtstreeks aan dat portret ontleend te zijn. De oproep om het muisje en de tot slaaf gemaakten te bevrijden, sluit volledig aan bij Rousseau's beroemde openingszin van zijn *Du Contrat Social (Het maatschappelijk verdrag)* uit 1762: 'De mens wordt vrij geboren en overal ligt hij in ketenen'.

PLAAT UIT DE IN ARNHEM GESCHREVEN BRIEFENROMAN *REINHART, OF NATUUR EN GODSDIENST* VAN ELISABETH MARIA POST. HET HOOFDPERSONAGE WIL EEN 'GOEDE MEESTER' ZIJN VOOR ZIJN TOT SLAAF GEMAAKTEN
E.M. POST, *REINHART, OF NATUUR EN GODSDIENST*, AMSTERDAM 1791.

Een sentimentele oproep

De woorden op het borduurwerk lijken gesproken te worden door de vrouw in het midden. Zijn benadrukt haar tekst met een open handgebaar richting de zittende man. Het vers is, ondanks de woorden 'Dat hier onse daden spreken' geen felle oproep. Met 'daar onse harten bloeden' doet het enigszins sentimenteel aan. Zo'n zin zou rechtstreeks uit het werk van Elisabeth Maria Post (1755-1812) kunnen komen. Deze schrijfster woonde tussen 1787-1794 in Arnhem en Velp en was een leeftijdgenote van Louise die in 1757 in 's Hertogenbosch was geboren. In Arnhem woonde Post in bij haar broer Evert Johan, een Verlichtingsgezinde predikant van de St. Eusebiuskerk. Tijdens haar Arnhemse verblijf schreef Elisabeth de brievenroman *Reinhart, of Natuur en godsdienst*. De hoofdpersoon Reinhart probeert in Zuid-Amerika een plantageleven op te bouwen, waarbij hij oog heeft voor de oorspronkelijke plaatselijke bevolking en de tot slaaf gemaakte plantagebewoners. Het project mislukt echter en Reinhart keert gedesillusioneerd terug naar Nederland. Reinhart verzucht in een brief aan zijn vriend Karel: 'maar, ach! mijne arme kindertjens! hoe doen zij mijn hart bloeden!'(6) Een vrijwel gelijke hartenkreet als op het borduurwerk van Louise. En, hoewel er (nog) geen direct bewijs is dat Elisabeth en Louise elkaar kenden, het zou bijzonder zijn als ze elkaar in de kleine progressieve burgerlijke Arnhemse kring niet hadden ontmoet en gesproken.

Een educatieve oproep

De kleine jongen op het borduurwerk zou kunnen verwijzen naar de hoofdpersoon uit Rousseaus' invloedrijke pedagogische werk *Émile, ou De l'éducation (Emile, of Over de opvoeding)*, net als *Du Contrat Social* uit 1762. Het kind, in de ogen van Rousseau, is een onbedorven mens. Ouderen, zoals ouders en leerkrachten, dienen het kind op het juiste moment datgene aan te reiken zodat het zich optimaal kan ontwikkelen.

Tekst en beeld van het borduurwerk ademen deze opvoedkundige boodschap uit: de mens dient in actie te komen op basis wat hij ziet, ervaart en weet.

De laatste figuur in het tafereel, de vrouw rechts, zou Louise zelf kunnen zijn. Zeker weten doen we dit niet, want er zijn geen portretten van haar bekend. Het past wel in de Verlichtingsopvatting dat de mens zelf verantwoordelijkheid neemt voor zijn doen en laten en zich niet schuilt houdt.

ROGGESTRAAT EN VELPERPLEIN, 1852

GEZICHT VANAF HET VELPERPLEIN OP HET BEGIN VAN DE ROGGESTRAAT. AAN DE LINKERZIJDE VAN DE STRAAT, ZO'N HONDERD METER VAN HET VELPERPLEIN, STOND HET WOONHUIS VAN LOUISE VAN OMMEREN. DOOR DE SLOOP VAN DE VESTINGWERKEN, WAARONDER DE VELPERPOORT, ONDERGING DIT GEBIED GROTE VERANDERINGEN TUSSEN 1819 EN 1860. LINKS OP HET VELPERPLEIN HET HUIS VAN DE FAMILIE CREMER UIT 1835. DE FAMILIE VAN DE SCHRIJVER EN IJVERAAR VOOR DE AFSCHAFFING VAN DE KINDERARBEID JACOB JAN CREMER (1827-1880) ONDERHIELD EEN HECHTE BAND MET LOUISE VAN OMMEREN-HENGEVELT. GELDERS ARCHIEF.

Opmerkelijk Arnhems meisje

Over het persoonlijke leven van Louise van Ommeren is weinig tot niets bekend. De lofrede op haar van de Drielse dominee Herman Fredrik Mallinckrodt uit 1837 bevat grote, maar zeer algemene en wijdlopijge, loftuitingen.⁽⁷⁾ Kinderen kreeg ze niet en na de dood van haar man in 1819 trok zich steeds vaker terug op het buitengoed De Oldenhof bij Driel. Ze bereikte de hoge leeftijd van negenentachtig jaar en overleed in Arnhem op 30 april 1849. De aangifte werd gedaan door de broer van haar man, advocaat Elias Johan van Ommeren. Hij was in het gezelschap van Alexander Cremer, een 'aangehuwde neef' van Louise.⁽⁸⁾ Cremer en zijn vrouw Louise Nagel (1799-1878) hadden zeer nauwe banden met Louise. Na de dood van haar moeder werd Nagel op zesjarige leeftijd aan de zorgen van Van Ommeren toevertrouwd. Het echtpaar Cremer-Nagel waren de ouders van Jacob Jan Cremer (1827-1880), de latere onvermoeibare voorvechter van de afschaffing van de kinderarbeid in Nederland. Zo loopt er een lijn van de strijd tegen slavernij in de achttiende eeuw naar het aan de kaak stellen van kinderarbeid en -uitbuiting, een vorm van 'moderne slavernij', in de negentiende eeuw. Met de dood van Louise van Ommeren-Hengevelt kwam een eind aan het leven van een opmerkelijk 'Arnhems Meisje'. Eén van de huizen die zij in het begin van de negentiende eeuw bij het kerkhof van de Eusebiuskerk bezat, werd omschreven als 'in de Kerkstraat op

de hoek van de Knekelsteeg'. In dit pand zit nu, op Broerenstraat 41, *Grand Café Arnhems Meisje*.

NOTEN

(1) Gelders Archief 0207_379.03 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, Overlijdensregister Arnhem 1819, aktenummer 317, overlijdensdatum 30-12-1819, aktedatum 31-12-1819; <https://permalink.geldersarchief.nl/B0E2901815E14B8492E382BEE68D4052>.

(2) Gelders Archief, Archief 0021 Memorie van successie, Kantoor Arnhem, inv.nr. 2, Memorie van successie te Arnhem 1819, folio 2. <https://permalink.geldersarchief.nl/49F725BECE6242158B84E-A263DE874F7>

(3) Dit patriottische genootschap wordt in enkele publicaties over Louise van Ommeren verward met de in 1795 opgerichte *Vaderlandsche Sociëteit voor Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap*. Zie voor een verheldering van dit misverstand Van Wissing 78 en G.A.M. Beekelaar, 'Van Staatkundig Dagblad tot Arnhemsche Courant. Mensen en achtergronden', in *Bijdragen en Mededelingen van Gelre* 72 (1981), 191-224, vooral 195-197 en H.Chr. van Bommel, *Catalogus van de handschriften aanwezig in de Bibliotheek Arnhem*, Utrecht 1997, 88. J.J. van Ommeren werd volgens de ledenlijst van het genootschap als lid aangenomen op 22 januari 1787. Zie: *Wetten en aantekeningen betreffende het Genootschap ter spreuk voerende: Aan 't nut van 't Algemeen - Aan 't heil van Stad en Land, zij steeds deez' broedrenkring, door waare deugd verpand*, in: Bibliotheek Arnhem, Handschriften MS 50, folio 43r.

(4) *Crimineele sententie Tegens den Gevangen Willem Cristoffel Zorreth. Ter Executie gestelt binnen Arnhem den 9. December 1795*, Arnhem 1795, passim en vooral 117. Zie ook P. van Wissing, 'Stad op drift: politiek tussen 1700 en 1815', in: F. Keverling Buisman, (red.), *Arnhem van 1700 tot 1900*, Utrecht 2009, 54-90.

(5) Voor Louise van Ommeren en het borduurwerk, zie: R. Akkerman en L. de Jong, 'Een geborduurd protest tegen de slavernij, Louise van Ommeren-Hengevelt', in: M. Wingens (red.), *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*, Arnhem 2022, 127-129.

URL: <https://erfgoed gelderland.nl/wp-content/uploads/2022/09/Publicatie-Sporen-van-Slavernijverleden.pdf>; F. Coenders, 'Louise van Ommeren-Hengevelt (1757-1846). Een rijke en maatschappelijk betrokken borduurster in Driel', *Driels Oud Neijs* 9 (2022-3);

K. Duysters, 'Ode aan vier vrouwen in de naaldkunst. Louise van Ommeren, Constance de Nerée tot Babberich, Mien Bongers en Tjitske Modderman', *Arnhems Historisch Tijdschrift* 34 (2014), 62-65; S. Legêne, 'Gekooide levens: een vrije interpretatie van een borduurwerk tegen de slavernij', *Bulletin van het Rijksmuseum* 48 (2000), 280-293; S. Legêne, *Spiegelreflex. Culturele sporen van de koloniale ervaring*, Amsterdam 2010, 37-55; S. Legêne, 'Hoe Nederlandse vrouwen lieten hun afkeer van slavernij blijken met subtiel handwerk', *de Volkskrant* 14 maart 2023: <https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2022/ons-koloniale-verleden/borduurwerk-v546119/>.

(6) E.M. Post, *Reinhart, of natuur en godsdienst*, deel 3, Amsterdam 1791, 282; via: https://www.dbnl.org/tekst/post003rein01_01/index.php. Citaat in deel 3, zesde boek, XIV: https://www.dbnl.org/tekst/post003rein01_01/post003rein01_01_0173.php. B. Paasman, *Post, Elisabeth Maria, Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. URL: <https://resources.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Post> [13/01/2014].

(7) Gelders Archief, 3174-121, Hervormde Gemeente Driel, Transcriptie van een toespraak van ds. H.F. Mallinckrodt tot mevrouw Louise van Ommeren-Hengevelt uit 1837, 1986.

(8) Gelders Archief, 0207 Burgerlijke stand Gelderland, dubbelen 1811-1902, Overlijdensregister Arnhem 1846, aktenummer 173, overlijdensdatum 30-4-1846, aktedatum 1-5-1846; <https://permalink.geldersarchief.nl/EEC8AF891D5C43E6B99A4C1248D461B4>.

De Arnhemsche Courant en de afschaffing van slavernij

Vorming van een kritische stem in het slavernijdebat

Locatie: hoek Ketelstraat-Heijdendaalsteeg

AUTEUR: ASCHWIN DROST

De Arnhemsche Courant stond in de negentiende eeuw bekend als een kritische liberale krant. De uitgevers, vader en zoon Thieme, waren samen met hun redacteurs niet alleen fel op binnenlands politiek gebied, de krant ontwikkelde ook een kritische visie op de Nederlandse koloniale politiek en de afschaffing van slavernij. Hierbij werd onomwonden de wreedheid van het systeem en een trainerende overheid benoemd.

Thieme en de Arnhemsche Courant, een luis in de pels

De Arnhemsche Courant(1) is in 1814 opgericht door de patriot en courancier Steven van Bronkhorst (1763-1826). Twee jaar later, in februari 1816, kwam de krant in handen van de Arnhemse uitgever Carl Albert Thieme (1793-1847). Thieme woonde aanvankelijk in de Ketelstraat in Arnhem, op de hoek van de Mariënburgstraat. In 1826 kocht hij verderop in de Ketelstraat, op de hoek met de Heijdendaalsteeg, een huis met erven en open plaats, pakhuis, koetshuis en stalling. Het geheel lag tussen de Ketelstraat en de Weezenstraat. De drukkerij werd ook naar dit grotere pand verplaatst. Het bureau had als correspondentieadres Weezenstraat, wijk D, nr. 70.

De Arnhemsche Courant ontwikkelde zich onder Carl Albert Thieme tot een kritisch liberale, 'redenerende' en oppositionele politieke krant. De krant plaatste, vaak al op de voorpagina, grote en gedegen, kritisch opiniërende en analyserende artikelen. Er was aandacht voor publieke meningsvorming en er werd stevige kritiek geuit op de conservatieve politiek van de koningen Willem I en II. De krant was daarnaast krachtig pleiter voor de nieuwe grondwet van Thorbecke. Dit leidde tot meerdere botsingen met de autoriteiten en drie grote smaadprocessen. Thieme werd daarbij gesteund en

HOEKPAND KETELSTRAAT-HEIJDENDAALSTEEG. OP DEZE LOCATIE WAS VANAF 1826 DE DRUKKERIJ VAN DE ARNHEMSCHE COURANT GEVESTIGD. FOTO ASCHWIN DROST.

verdedigd door vriend en advocaat Jacob Matthaeus de Kempener, die kantoor hield in de Zwanenstraat, vlakbij de drukkerij van Thieme.

Bij het overlijden van Carl Albert Thieme in 1847 werden zijn visie en ethos op de voorpagina van de Arnhemsche Courant als volgt samengevat: "Thieme was geen gewoon courancier; hij beschouwde zijne courant niet enkel als eene kostwinning, maar in de eerste plaats als een middel om verlichting ten verspreiden en vooruitgang te bevorderen. En dat hij, waar de nood aan den man kwam, er niet voor terugdeinsde, de lasten en kwellingen op zich te nemen, welke aan dergelijke onderneming verknocht zijn, heeft hij meer dan eens bewezen."(2) Carl Albert werd opgevolgd door zijn zoon Gerrit Jan Thieme (1827-1889). Waar onder zijn vader

vooral het Koningshuis en conservatieve krachten het moesten ontgelden bij de strijd om de herziening van de grondwet, daar ontwikkelde de Arnhemsche Courant zich onder Gerrit Jan Thieme ook tot een kritische stem tegen de conservatieve Nederlandse houding bij de afschaffing van de slavernij.

De Arnhemse Courant buiten de stad

De Arnhemsche Courant werd niet alleen in de Arnhemsche koffiehuisen gelezen, maar door het hele land en zelfs in de koloniën. Zo was de krant bijvoorbeeld te lezen in de bibliotheek van de in slavernij geboren Johanna Christina Jonas in Paramaribo. Na haar manumissie had Johanna een school en bibliotheek opgericht, met als doelgroep kinderen van alle huidskleuren.(3)

De Arnhemsche Courant en slavernij

Tot de jaren 1840 werd in de Arnhemsche Courant nog niet heel frequent gepubliceerd over de Nederlands koloniale slavernij. De krant maakte bijvoorbeeld geen melding van de lezing die Jan Nedermeijer van Rosental in 1819 hield bij Prodesse Conamur over Haïti (zie pp. 199-201). Artikelen over het 'juk van slavernij' hebben in de jaren tussen 1814-1840 vooral betrekking op de situatie in Europa en oorlogen. Zo hebben 'wij' het juk van Franse slavernij afgeworpen na de nederlaag van Napoleon en verdrijving van de Fransen. De Belgische onafhankelijkheid van Nederland werd door de krant omschreven als "eene volkomen afwerping van het juk der verachtelijkste slavernij".(4) Er waren daarnaast regelmatig stukken over 'verachtelijke christenslavernij' en de 'gesel' van 'Barbarijsche slavernij' in Noord-Afrika, waaronder Europese landen te lijden hadden.(5)

Het Nederlandse koloniale slavernijsysteem was op dit moment in de Arnhemsche Courant nog geen gesel of juk. De Britten kregen in de krant juist het verwijt meer bezig te zijn met "slavernij der Zwarten", waardoor de West-Indische koloniën van Nederland en Frankrijk ten onder zouden gaan en de Britse Oost-Indische koloniën bevoordeeld werden, dan met "slavernij der Blanken". Frankrijk kreeg daarentegen alle lof voor hun verovering en bezetting van Algerije, die een einde moest maken aan slavernij rondom de Middellandse zee.(6)

Toch werd al wel in 1821 een kritisch stuk over slavernij in de Arnhemsche Courant geplaatst, onder de titel

Staatje van wreedheid der blanken in de West-Indien. Het betrof de ervaringen van een Britse reiziger, onderweg naar een plantage. Hij vertelt hoe hij een door dieren aangegeten slaafgemaakte, gevangen in een ijzeren kooi en in doodsstrijd, te drinken gaf en vervolgens uit zijn lijden verlost. Op de plantage vroeg de reiziger naar de onmenselijke behandeling van slaafgemaakten en schrok van het antwoord: "deze wreede straf was voor het belang der plantaadje hoogst noodig". De Arnhemsche Courant beëindigde het artikel met de volgende woorden: "En aan deze helsche volksregt hebben wij onze specerijen, onze koffij en suiker te danken! Gezegend zij dus de afschaffing van slaven en slavenhandel!"(7)

Wanneer in de eerste decennia van de Arnhemsche Courant gesproken werd over koloniale slavernij, dan was dit voornamelijk met betrekking tot de koloniën van andere Europese landen, of bij opstanden en verzet. Dit werd dan beschreven vanuit het oogpunt van het gevaar voor de Europese belangen en bezittingen, niet vanuit de tot slaaf gemaakte mensen. Nog in 1842 bleek de krant geen voorstander van directe afschaffing van slavernij. Bij de berichtgeving over onrust op Surinaamse plantages, na "geruchten omtrent eene op handen zijnde emancipatie", deelde de Arnhemsche Courant de mening "dat het verspreiden in de koloniën van boekjes en traktaatjes over de emancipatie de afkeuring verdient [...] Wat baat het trouwens, om aan vrome uitboezemingen tegen de slavernij bot te vieren, wanneer men de millioenen niet weet aan te wijzen, tot het verwezenlijken van die uitboezemingen [...]".(8)

In een groot artikel over *Eene vergeten kolonie*, stelde de Arnhemsche Courant het volgende vast: "Suriname is niet alleen een kwijnende kolonie, maar een land dat ons bijna onbekend is".(9) De krant koppelde de desinteresse van Nederlanders in Suriname en de slechte staat waarin het land verkeerde direct aan slavernij:

FRAGMENT ARNHEMSCHE COURANT, 13 JANUARI 1852 VIA DELPHER.

Een kritischer perspectief

De Arnhemsche Courant ergerde zich vanaf midden jaren vijftig steeds meer aan de systematische vertraging van emancipatie van slaafgemaakten in Suriname. Deze werd veroorzaakt door een besluiteloze en trainerende overheid én het mechanisme van slim opererende tegenstanders van afschaffing van slavernij, die steeds nieuwe obstakels opwierpen. (10) De uitgebreide artikelen resoneren opvallend met het huidige slavernijdebat en de traagheid bij het aanbieden van excuses voor het koloniale slavernijverleden. De toon en urgentie in de artikelen van de Arnhemsche Courant verschoof en de krant nam op haar beurt steeds stilliger positie tegen slavernij en stelde daarbij het lot van de voormalig slaafgemaakten meer centraal. Afschaffing diende direct en losgekoppeld van de vraag over compensatie plaats te vinden. “Geleidelijke afschaffing der slavernij is niet een ijdel droombeeld, maar een hatelijk middel om de slavernij, ondere eenen gewijzigden, wellicht eenen eenigzins verzachten vorm te doen voortduren [...] Tussen de slavernij en de vrijheid is geen middenterm. Lijfeigenschap, dwangarbeid, alle maatschappelijke instellingen waarbij den mensch de vrije beschikking over zijn persoon en zijnen arbeid ontkend worden, is niets anders dan slavernij.” Daarnaast stelt de krant dat er sprake dient te zijn van wederzijdse emancipatie: “Men vergeet te vaak, dat in eene slavenmaatschappij de hervorming zoowel op de vrijen als op de slaven werken moet, dat de zedelijke begrippen van genen, zoowel als van dezen door de slavernij bedorven zijn”. (11) Zie ook het ‘Bijvoegsel’ bij de Arnhemsche Courant op p. 194.

Bij de kritiek op de slavenhouders, de trainerende groep die obstakels bleef opwerpen, gaan direct de gedachten naar de Arnhemse familie Brantsen, die plantagebezitters waren en penvoerder inzake de compensatieregeling voor slavenhouders. Voor de familie Brantsen en hun plantage- en slavernijbezit zie pp. 115-120.

Afschaffing slavernij betaald met dwangarbeid

Tussen 1 en 5 mei 1865 verscheen in de Arnhemsche Courant een vijfdelige bespreking en beoordeling van ‘Nederland’s Rechten en verplichtingen ten opzichte van Indië’. Dit artikel van Robert Fruin was eerder in het cultureel en literair tijdschrift De Gids verschenen.

Een punt waar de Arnhemsche Courant de aandacht op vestigde was dat de vrijheid van Surinaamse slaafgemaakten werd betaald met dwangarbeid van mensen uit Oost-Indië:

FRAGMENT ARNHEMSCHE COURANT, 2 MEI 1865 VIA DELPHER.

Bovendien concludeerde de Arnhemsche Courant in een groot hoofdredactioneel commentaar op de ‘Vaststelling van de regerings-reglementen voor West-Indië’, dat tot het moment waarop het staatstoezicht werd opgeheven “de afschaffing der slavernij eigenlijk slechts eene fictie is”, waarbij de vrijgemaakten in “den toestand van slaaf gebragt [is] onder een eigenaardig kultuur-stelsel” en uitgesloten van alle trappen van het *self-government*”. (12) Directe en onvoorwaardelijke afschaffing van slavernij was volgens de krant de enige oplossing.

NOTEN

(1) Voor de Arnhemsche Courant en haar uitgevers in de 19e eeuw zie o.a.: H. Bekkers en M. Hommerson, *Spiegel van Arnhem. 175 jaar leven en lezen in Arnhem* (Arnhem 1989); G.A.M. Beekelaar (e.a.), *Maar wat is het toch voor eene Courant? De Arnhemsche? Opstellen over de Arnhemsche Courant, 1830-1850* (Gemeentearchief Arnhem 1981); W.P. Sautijn Kluit, *Arnhemse Couranten* (Amsterdam 1892). Alle in de tekst genoemde edities, opgenomen en afgebeelde citaten uit de *Arnhemsche Courant* zijn online beschikbaar via <https://www.delper.nl/>.

(2) *Arnhemsche Courant*, 31 oktober 1847.

(3) Ellen Neslo, ‘Sociale stijging in het negentiende-eeuwse Paramaribo. De bijzondere bibliotheek van Johanna Christina Jonas (1799-1849)’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 132.4 (2019), pp. 609-635. De Arnhemsche Courant wordt vermeld op p. 631. Met dank aan Fenna Ytsma en Dineke Stam voor het attenderen op dit artikel.

(4) *Arnhemsche Courant*, 26 mei 1835.

(5) Zie bijvoorbeeld *Arnhemsche Courant*, 15 april 1830.

(6) Zie bijvoorbeeld *Arnhemsche Courant*, 20 juli 1830.

(7) *Arnhemsche Courant*, 6 februari 1821.

(8) *Arnhemsche Courant*, 15 mei 1842.

(9) *Arnhemsche Courant*, 13 januari 1852.

(10) Zie onder meer: *Arnhemsche Courant*, 23 maart 1861; 27 maart 1861 en 13 mei 1861.

(11) De citaten zijn afkomstig uit: *Arnhemsche Courant*, 27 maart 1861.

(12) *Arnhemsche Courant*, 2 juni 1865.

BIJVOEGSEL,

BEHOORENDE BIJ DE

ARNHEMSCHE COURANT

van MAANDAG 13 MEI 1861.

ARNHEM, 11 MEI.

De beraadslaging over het bezig sijn heeft den minister van Koloniën aanleiding gegeven tot eenige korte mededeelingen omtrent de bij hem bestaande plannen ter emancipatie van de negro-slaven in de West-Indische koloniën. Die mededeelingen kunnen hierop neder, dat de minister een vast-outwerp in gereedheid brengt, waarin de afschaffing der slavernij, even als bij de vorige outwerpen, verbonden wordt aan de schadevergoeding en aan een staattoezigt over de vrijverklaarden; buitendien zal thans ook de immigratie onder de leiding en het toezigt van het gouvernement aan den maatregel vastgevoerd worden.

Zoo men zich nog de eerste wet-outwerpen, door den minister Rochussen ingediend, herinnert, zal men tusschen het project van dien afgekeerde staatsman en dat van zijnen welgesindes heeling nog al eenige overeenkomst aantreffen, vooral wanneer men meer let op het wesen dan op den vorm der zaak. Beide gaan van het denkbeeld uit, dat de belangen der slavenzigenaars het vraagstuk der emancipatie geheel beheerschen en er geens de minste sprake van vrijverklaaring wettig kan, zoo lang de schadevergoeding der meesters niet tot in de geringste bijzonderheden geregeld en verzekerd is. Beiden willen vervolgens, door middel van een bijzonder staattoezigt, de vrijgemaakten, gedurende een reeks van tien jaren, nog in een soort van vermomde slavernij laten voortleven. Beiden nemen stichtelijk huismiddeltjes te bast om de door de overgrote meerderheid gewenschte vernietiging der slavernij in bij- en overnassation (tijd van den heer Rochussen) te verwarmen en daardoor het gewigtig vraagstuk, waarop het vooral aankomt, slepend te houden. De minister Rochussen toch begon met de emancipatie afhankelijk te maken van de instelling eener koloniale bank; zijn opvolger zal haar thans ondergeschikt maken aan den toevoer van verzeerde arbeiders onder de leiding en het toezigt van het gouvernement.

Op dien weg blijft de afschaffing eener gruwelijken instelling, die ons nait ontcoert, ons illuise, een ijel lichtbeeld, dat ons steeds wordt voorgespiegeld en steeds verrijkt zonder wij het minnen te bereiken. Het is alsof telkens de emancipatie-plannen door slavenhouders gerodigeerd worden, die noodde van hunne geïmpresede stelling tegenover de slaven afzien en daarom telkens aan de afschaffing voorwaarden verbinden, welke het doel van den wetgever verjelen en het tot een steeds meer en meer verrijverd en achtarmelredend vercheid verschuiven.

De afschaffing der slavernij is een eenzijdige zaak. Zij staat geheel op zich zelf. Zij heeft niet het minst te maken met schadeoostellingen die men nil wegchinken aan eigenaars, aan wie men zoo lang het ongetoed genot liet om, met de zweep in de hand, hunne slaven te exploiteren, terwijl niemand er aan denkt, aan de mishandelde slagtoffers vergoeding te geven voor het ondergaan lied en voor hunne miskende natuurlijke regten. De emancipatie is nog minder gebonden aan de hervorming van licitigheden en administratie en politie welke daarvan wel een gevolg kunnen zijn, maar geen sur, geen oogenblik zelfs de vrijverklaaring mogen ophouden. Zij heeft volstrekt niets gemeen met een meer of minder goed haakwren of met immigratie-plannen, of met de oude of

nieuwe burgerlijke rechtpleging of met de verbinding der hoofrivieren met de haven van Paramaribo door middel van kaanden, of met de uillegging van de hoofdplaats van het eiland Curacao en zoo vele andere bijzaken, die wij thans vrezzen dat beattelingen aan de emancipatie zullen vastgeknoopt worden. Indien de vertegenwoordiging niet fuideljk en bondig aan de regering verklaart, dat zij de eindeloze myslifiosities over de afschaffing der slavernij moede is en geen enkel wet-outwerp meer in overweging wenscht te nemen, dat zich niet eenvoudij bepaalt tot de onvoorwaardelijke vrijverklaaring der negro-slaven en aan nadere wettelijke bepalingen het regelen der schadevergoeding, der immigratie enz. overlaat.

Wij gelooven dat het thans voor niemand aan gemoedlijken twijfel meer onderhevig kan zijn, dat dit de eenige, ware weg is om tot eene uitkomst te geraken. Doss schandvlek, die nog steeds op den Nederlandichen naam kleeft, zal dan alleen uitgewischt worden, wanneer men met krachtige hand het gebuis armlijg door omenschelijkheid, equitate en ongerechtigheid op de diepe ellende der neggers gebouwd en dat thans op zijne vermomde grondslagen elken dag dreigt in te storten. De hanker, die aan onze West-Indische bestellingen knaagt, behoort, zonder omzeuen en navenbedoddingen, uitgesproken te worden; de boeien der slaven behooren verbroken te worden en er moet, om tot een goeten grondslag te geraken, waarop dan verder met vrucht kan voortgebouwd worden, geen zweuen van bedekte slavernij overblijven.

Wij laten vooreerst de quaestie der schadevergoeding in het midden. Het regt daarop is door de groote meerderheid der Kamer ontkeerd; slavenhouders en hunne vrienden beweren daarentegen, dat de mensch in het algemeen onsludig minder regt heeft op het bezit van zijn persoon en van zijnen arbeid, dan zij in het bijzonder op de schadevergoeding kunnen doen gelden. Wij wenschen, in het belang eener spoedige emancipatie, dat die quaestie van de eigenlijke afschaffing der slavernij losgemaakt worde; dat men onmiddellijk tot de gehele emancipatie overga; dat inzachen de slaven behoort worden getegisterd aan het zwart volkerregister bewaard blijft totdat eindelijk nitgemaakt zal wesen, of er al dan niet schadevergoeding aan de slavenhouders zal worden gegeven, hoe groot die schadevergoeding zal wesen en in welken vorm zij versterkt zal worden. Praktisch is dit de eenige goede uitweg. Engeland en Frankrijk zijn ons daarin voorgestaan. Ook in hunne koloniën is de slavernij afgeschaft, zonder vooraansende schadeoostelling aan de eigenaars. Die schadeoostelling is hun niet later uitbetaald en men mag beween dat zij toen veel meer nat van hun geld hebben getrokken dan wanneer het hun onmiddellijk was ter hand gesteld, daar zij in hunne eerste drift tegen den nieuwen lootsand van vrijheid het de grootste dwaxsheden overvloegen, waarbij zij natuurlijk hun wetbegrepen eigenbelang uit het oog verloren.

In de tweede plaats, achten wij een bijzonder staattoezigt over de vrijgemaakten, gedurende eenen korteren of langeren tijd, niet slechts in strijd met het doel dat men beoogt, namelijk met de vernietiging der slavernij en hare noodlottige gevolgen; maar het konst en tevens onverwenschaar voor met het juist begrip eener goede politieoog en met een

voorzigtige staatkunde. Wat toch moet het government bij de afschaffing der slavernij het meest ter harte gaan? Is het niet het dampen van de kloven die tusschen de twee doelen der West-Indische maatschappij bestaan? En hoe zal het daarmee gaan, wanneer, gedurende tien jaren na de toegemaakte emancipatie, van regeringwege het denkbeeld levendig wordt gebouwd, dat de koloniale maatschappij verloed blijft in eigenlijke vrijen van andere, en in heralings vrijgemaakten, waarop nog steeds bijzondere wettelijke bepalingen toegepast worden? Wanneer men dat juist het tegenovergestelde bedoeld van hetgeen men vooral moet wenschen, het uiteenschen eemlijk van de traditie der slavernij, dan zou men geen beter middel kunnen uitdenken dan dit raspedig staattoezigt, dat, als het iets beteekent, voornaker strekken zal om de vrijgemaakten te herinneren aan de ketens waarin zij vroeger gekhinderd waren en die hun nog steeds als een herinnering — mischieu als een herdering — wespelen. Balthussen is het staattoezigt overbodig, zoo men althans daarmede niet de geheime bedoeling heeft de vrijgemaakten, onder eenen anderen vorm, aan de belangen der eigenaars op te offeren. Naast de slaven-maatschappij, bestaat nu reeds een klein vrije maatschappij in de West-Indische Koloniën. Die kleine vrije maatschappij mooge goed of kwaad zijn; maar zoo als zij bestaat, kan zij, zonder hinder, de gehele slaven-bevolking in zich opeemen. Bij een onvoorwaardelijke emancipatie, treden op dien soort de vrijgemaakten in al de regten en verplichtingen der tegenwoordige vrije kolonisten en de wet wordt voor allen gelijk. Het staats- of lever het politie-toezigt omvat dan de gehele bevolking; alle categorien van personen verblijven; de verscheidenheid van aanleg, van beroepen, van hardsigheden en van misdrijven alleen blijven bestaan. De vrijgemaakten slaaf die zich onderzocht door eerkracht en goeden wil, trekt zijn verband loon, even als die der van andere vrije, die zich aan de wet vergruipen, dezelfde straf ondergaan als de strafschuldige geïmancipateerden.

Zoo men nu bedocht mogt zijn, dat de vrijgemaakten misbruik van hunne vrijheid zullen maken; dat zij zich niet zullen wesen te gedrugen, ten minste niet even goed als de tegenwoordige vrije ingezetenen der W. I. koloniën, dan nog zien wij niet de noodzakelijkheid in om op grond van die bloote bedachtelijkheid, de vrijgemaakten massaal aan een speciaal politie-toezigt te onderwerpen. Gesteld, dat men lidganger en landlooper wil in keur gaan, wat belet in dit geval de uitvaardiging eener wet, die in het algemeen bepaalt dat dit misdrijven zijn die gestraft zullen worden? De lidgangers en landloopers, overschillig of zij vóde de emancipatie vrij waren of toen eerst vrij zijn geworden, zullen dan terecht gesteld worden, terwijl de massa vrijgemaakten die zich niet aan landlooperij overgeven, als goede burgers het genot kunnen regimale vrijheid behouden en van alle sillekeurige toezichtingingen van souteijde brutale gezaghebbers vrijhoofd blijven.

Alle goedsde redenen ontbreken dus aan een bijzonder staattoezigt over de vrijgemaakten. Het is alreder een soort van gouvernement-kwaad, welke juist omdat men niet praize kan nagaan hoe zij eigenlijk werkt, aanleiding kon geven tot allerlei siekte-verschijnselen. En nu zouden wij masser

Grote Sociëteit en Buiten Sociëteit in de negentiende eeuw

Locatie: Koningstraat 16 en Utrechtseweg 87

AUTEUR: DINEKE STAM

Hoe passen de in de koloniën rijk geworden ambtenaren en ondernemers in de Arnhemse samenleving? Deze vraag over maatschappelijke uit- en insluiting staat hier centraal aan de hand van een korte geschiedenis van de Grote Sociëteit en de Buitensociëteit in de negentiende eeuw. Het slavernijverleden komt slechts impliciet aan de orde, het gaat om de brede context van sociale verhoudingen en opvattingen.

Gewin, gevoel, gelijkheid

Het fenomeen dat de Nederlandse staat en samenleving profiteerden van koloniale handel en bestuur en tegelijkertijd een geringe waardering hadden voor mensen uit de koloniën in Nederland bestaat al in de negentiende eeuw. Ook op rijke mensen uit de koloniën wordt geringschattend neergekeken door andere welgestelden met 'oud geld', klinkende familienamen en grondbezit. Dat een neerbuigende houding van welgestelde burgers en adel bestaat ten opzichte van arme mensen uit binnen- en buitenland, voor de laatsten dus vaak in het kwadraat, hoeft geen betoog. Standsbesef is in de negentiende eeuw alom tegenwoordig, ook al zijn tijdens de Franse revolutie de idealen van 'gelijkheid, vrijheid en broederschap' enige tijd gevierd. De gelijkheid van gezeten burgers, allen rijke witte mannen, ten opzichte van uiteenlopende en overlappende groepen als ambachtlieden, arbeiders, joden, katholieken, mensen van kleur, vrouwen, is ver te zoeken. Naast sociale klasse spelen daarbij kleur, herkomst en sekse en hoe die verschillen elkaar kruisen of op elkaar inwerken een rol. Nicolaas Beets, die in 1868 een lezing hield in Musis Sacrum in Arnhem, geeft in zijn Camera Obscura uit 1851 een treffend beeld van de behandeling van de familie Kegge, die net is teruggekeerd uit West-Indië met nieuwe rijkdom, zwarte bedienden in slavernij en een vrouw des huizes

die de dochter is van 'een Westindische van ouder tot ouder, een inboorlinge'. De familie met haar 'uiterlijk praalvertoon' kan niet doordringen tot de hoogste sociale kringen. Hoewel Beets zich duidelijk uitspreekt tegen slavernij, heeft zijn lezing in Arnhem daar niets mee te maken. Die gaat over de reien, de koorzangen, in de werken van de geëerde dichter Joost van den Vondel (1587– 1679).(1)

ZICHT OP DE BINNENSTAD MET DE RECHTS ST. MARTINUSKERK IN DE STEENSTRAAT. IN HET MIDDEN DE VOORMALIGE GROTE SOCIËTEIT AAN DE KONINGSTRAAT, NA 1945 GEMEENTESECRETARIE, 1955. FOTOGRAAF POLITIE ARNHEM, GELDERS ARCHIEF

Grote Sociëteit

Het initiatief uit 1808 om een Gro(o)te Sociëteit op te richten voor 'de meest aanzienlijke ambtenaren en voornaamste ingezetenen' van Arnhem komt voort uit een groep mannen die zich al voor de Franse tijd hebben verenigd in 'Turpius'.(2) Doel is de onderlinge omgang te bevorderen. Turpius s afgeleid van *Turpius ejicitur quam non admittitur hospes* wat betekent dat het beter zou zijn om tevoren iemand uit te sluiten dan iemand buiten te moeten zetten. Turpius bestaat vanaf 1763 als ontmoetingsplek voor 'heeren van stand'. D.W.A. Brantsen, mr. J. Copes van Hasselt, mr. R.I. Bouricius, mr. F. van Meurs en A. Croiset. Zij ondertekenen een huurcontract namens Turpius met de Loge van Vrijmetselaars. Bestuurders, hoge militairen,

officiëren, adellijke orangisten en voormalige patriotten, een wijnhandelaar of boekverkoper, mannen met uiteenlopende denkbeelden zijn lid. Aan de leestafel lezen de leden het binnen- en buitenlandse nieuws. Men eet er lunch, diner of souper, drinkt port, jenever bier en meer, rookt er sigaren, speelt biljart of kaart en bespreekt ongetwijfeld allerlei kwesties. Wellicht komt ook de trotse tweedelige uitgave van boekverkoper Wouter Troost uit de Rijnstraat over de VOC ter sprake. De vaste kastelein in deze mannenclub is Johanna Birke, die 9 juni 1794 wordt ingeschreven als lid van het tappersgilde.

HISTORISCH VERHAAL OVER DE VOC DOOR BOEKVERKOPER WOUTER TROOST IN ARNHEM, 1772, COLLECTIE IISG.

Eigen ontmoetingsplaatsen: de Buiten Sociëteit

De crème de la crème van de oude elite, mannen die elkaar treffen in de Grote Sociëteit, heeft geen hartelijk welkom voor de welgestelde koloniale uit de Indische Archipel.⁽³⁾ Door hun rijkdom zijn de *nouveau riches* in staat om zelf ontmoetingsplaatsen en culturele paleizen te creëren, zoals in 1844 de Buitensociëteit en in 1879 de Vogel- en Plantentuin (zie p. 131). Het lukt sommigen van hen overigens wel om door te dringen tot posities in het stadsbestuur, zoals blijkt uit de carrière Sweerts de Landas. (zie p. 41-43) De Buitensociëteit koopt de uitspanning van Reh, prachtig gelegen aan de hoge oever van de Rijn buiten het centrum van de stad en laat daar in 1873 een stijlvol nieuw gebouw optrekken waarin nu het Museum Arnhem is gevestigd. De Grote Sociëteit kan niet achterblijven en verhuist in 1878 naar een nieuw groot gebouw in de Koningstraat, het inmiddels afgebroken pand op de plek waar voorheen het huis stond van mr. D.W.A. Brantsen, raadsheer aan het Hof van Gelre.

GEZICHT OP DE RIJN MET OP DE ACHTERGROND RECHTS DE BUITENSOCIËTEIT, VROEGER REEBERG, 1879. SCHILDER ONBEKEND, FOTO N.B. VAN DER WAALS. GELDERS ARCHIEF.

Oprichting

Toch is er wel contact tussen de Grote Sociëteit en de Buiten Sociëteit. Zo melden de notulen van de algemene vergaderingen van de Buiten Sociëteit dat mr. A.A. Roukens en mr. J.J. Schiff de heeren van de Grote Sociëteit hebben gevraagd om mee te werken aan de inrichting, een voorstel dat instemming vindt. De twee juristen vormen samen met Jonkheer A. van de Poll, mr. G.J. IJssel de Schepper en N.W. Budding de eerste directie.(4) Van de Poll behoort tot de 139 van de ongeveer 280 adellijke geslachten in Nederland die een band hebben met Nederlands-Indië, vooral omdat een aantal familieleden daar in de 19e en 20ste eeuw zijn gevestigd.(5) In korte tijd brengen 126 deelnemers 31.200 gulden voor de Buitensociëteit bij elkaar, doordat leden obligaties kopen waarop 5 % rente wordt uitgekeerd. Het bedrag is genoeg voor aankoop van het pand. De voormalige kamerdienaar op Middachten Jan van de Burch wordt kastelein. De reglementen worden aangenomen. In jaar 1845 telt de Sociëteit 180 gewone leden, naast 65 buitengewone en 37 tijdelijke leden.

Leden

Onder de nieuwe leden zijn in 1856-1858 de logementhouder Geveke, de kapitein van het Oost-Indische leger F.C.H. van Vloten, het tijdelijke lid koopvaardijkapitein J. Stolte, de oud-Raad van Nederlands-Indië W.C. Visscher, enkele particulieren, een officier van gezondheid van het garnizoen en een hoofdambtenaar der belastingen. Er is ook enige overlap met leden van de Grote Sociëteit. Beide sociëteiten laten alleen mannen toe als gewoon lid. Vanaf het begin kunnen vrouwen in de Buiten Sociëteit buitengewoon lid zijn. Vrouwen zijn zeker bij beide Sociëteiten aanwezig op de bals, als echtgenote of introducee. De Groote Sociëteit opent pas in 2021 het lidmaatschap voor vrouwen. De Buiten Sociëteit telt in 1868/69 meer dan 400 gewone leden en 56 buitengewone Leden Dames, veel weduwen onder wie weduwe Viervant, de weduwe Banck, een aantal mejuffrouwen, een freule en barones. Enkele namen van gewone leden: J.W. Wijkerheld Bisdom, J.H.G. Boissevain en Th. Feith, J.B.O Siczek, vader en zoon J.M.D. de Kempnaer, Baron én Barones van Zuylen van Nijeveld, Jonkheer I.J. Rammelman Elsevier (zie pp. 103-114), M.J.T. Phaff, Van Pallandt, Van Tuyl van Serooskerken, F.L.L. Baron Van Heeckeren, Van Nispen tot Sevenaer en Van Nispen van Pannerden uit

Zevenaer, Baron van Verschuier, mr. Baron Teding van Berkhout, D'Aulnis de Bourouill, Van Limburg Stirum, I. van Emden uit Oosterbeek, mr. E.I.J. Vitringa , dr. P. Kerkhoven, B. de Waal, Jhr. J.H.Baud, Baron, I.J.L. Crenz, C.W. Uhlenbeck, J.H.L. Maurenbrecher, G.J. Thieme en A.G. van Eck. (6)

Onderlinge verhouding

Uit de omgang met het personeel blijkt dat de sociale verhoudingen verre van 'open' of gelijkwaardig zijn. Zo heeft het lid de heer Siczek een klacht over een knecht die hem niet snel genoeg zou hebben bediend. Hoewel Siczek, zo staat in de notulen, om zijn opvliegendheid bekend staat, wil de directie het verhaal van Siczek niet in twijfel stellen en dus geen wederhoor toepassen en zou de knecht ontslagen worden tenzij de kastelein hem waardeert én de knecht zijn excuus aanbiedt en die worden geaccepteerd. Dat gebeurt, de kastelein spreekt zijn waardering uit over de knecht maar mag niet vertellen hoe volgens hem het incident is verlopen. De knecht toont spijt en mag ook niet zijn kant van het verhaal vertellen. Een bestuurslid gaat Siczek voorbereiden op de excuses, die worden uitgesproken en geaccepteerd. (7) Dat leden elkaar onvoorwaardelijk steunen, blijkt ook uit de weigering van de directie om een militair, een volontair die ook 'gewoon' lid was, de toegang te ontzeggen omdat zijn garnizoen commandant dat schriftelijk had verzocht. 'Op mededeling van een derde' gaat men daar niet op in.

HET PERSONEEL VAN DE CENTRALE KEUKEN VAN DE BUITEN SOCIËTEIT IN 1918. GELDERS ARCHIEF.

Muziek, whist en meer

De Buiten Sociëteit onderscheidt zich vooral door muziekkuitvoeringen. Zo is er bijvoorbeeld in de maanden juni, juli en augustus 1886 iedere woensdag

en zondag muziek, uitgevoerd door de regimenten infanterie van Arnhem en Nijmegen en door de schutterij van Arnhem, naast de matinées, extra avondconcerten en uitvoeringen van dansmuziek. Ook organiseert men roeiwedstrijden en biljart- en whistconcoursen. Op de leestafel van de Buiten Sociëteit ligt naast de kranten en almanakken ook een 'kaart der Oost Indische bezittingen'. Zo kunnen veel leden aanwijzen waar vroeger hun suikerfabrieken, kantoren en plantages hebben gestaan. Rond 1900 vermindert het animo. In 1910 probeert het bestuur met een wervingsactie de Buiten Sociëteit nieuw leven in te blazen. In het zevenkoppige bestuur zitten dan drie leden van de gemeenteraad. Die besluit in 1914 om het gebouw te bestemmen voor het gemeentemuseum.

NOTEN

- (1) De lezing van Beets wordt genoemd in K.F.E. Langenhof en C. Seebach, *De Muzen Omsingeld*, Gemeentearchief Arnhem 1983 p 16. Zie R. Buikema en M. Meijer, *Cultuur en Migratie in Nederland*, Inleiding. Citaten uit 21ste druk van *Camera Obscura* p 215 en 258, ontleend aan https://www.dbnl.org/tekst/_spe011197401_01/_spe011197401_01_0027.php
- (2) C.M. Kooi, *Groote Sociëteit Arnhem 250 jaar (1763-2013)*. In: *Arnhems Historisch Tijdschrift* 2013/1 p 1-10, hierin p. 4-6, en een tekst van docplayer getiteld *DE OPRICHTING VAN DE GROOTE SOCIETEIT Toch 1763!*. Deze tekst is genoemd op de website van de Grote Sociëteit.
- (3) P.M.M. Klep, 'Economische en sociale ontwikkeling', in: Ingrid Jacobs [et al.] red. *Frank Keverling Buisman, Arnhem van 1700 tot 1900*, Utrecht 2009, 116-171, aldaar 160. En Arnhem.nl
- (4) 2056 Buitensociëteit te Arnhem, Inv. nr. 1 Notulen Algemene vergaderingen 1844-1865. Ledenlijsten deels digitaal op *Gelders Archief*, 2056 Buitensociëteit te Arnhem, inv. nr. 12 1883-1902
- (5) <https://www.oudeadel.nl/nederlandse-adel-in-indie/>. Door Titus von Bönninghausen. Oorspronkelijke publicatie: *Nederlandse adel in Indië*, Van Adel, Nieuwsbrief van de Nederlandse Adelsvereniging, 2021-I, p. 16-21.
- (6) 2056 Buitensociëteit te Arnhem, in.nr, 11 Naamlijst der leden 1868-1869
- (7) 2056 Buitensociëteit te Arnhem, inv. nr. 3 Notulen Directievergaderingen 1856-1861

Bestuurder Jan Nedermeijer van Rosenthal en de afschaffing van de slavernij

Locatie: Bakkerstraat 19

AUTEUR: DINEKE STAM

In dit pand op de Bakkerstraat 19, bekend als het Notarishuis, woonde van 1844 tot 1850 het adellijke echtpaar Jan Nedermeijer van Rosenthal (Culemborg, 1792 – Den Haag, 1857) en Jeanette Willemine barones van Eck (Arnhem, 1802 - Den Haag, 1851) met hun kinderen. Direct na hun huwelijk in 1823 betrokken ze landgoed Rennerenk aan de Velperweg. Daarna woonden ze aan het Walburgplein waar hun kindertal groeide tot acht.(1) Jan Nedermeijer van Rosenthal was al vroeg een voorstander van de afschaffing van de slavernij. Hij werkte als advocaat en was bestuurder van Arnhem, Tweede kamerlid en formateur en minister van het kabinet Thorbecke, tussen 1848 en 1851.

JOHAN THEODOOR HENDRIK NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL (1792-1857). CA. 1840, JOSEPH KAISER. PARTICULIERE COLLECTIE/ RKD.

BARONES JEANETTE WILLEMINE VAN ECK VAN OVERBEEK (1802-1851). CA. 1835, JOSEPH KAISER. GELDERSCH LANDSCHAP & KASTEELN, BRUIKLEEN PARTICULIERE COLLECTIE.

Echtgenote barones van Eck

Mede door toedoen van zijn Leidse studievrienden jhr. mr. J.A.A.W. Van Rappard en J.M. de Kempnaer vestigde Nedermeijer zich in Arnhem, waar hij na vijf jaar in het huwelijk trad met Jeanette Willemine van Eck die woonde op Huis Overbeek in Velp. Zij was de dochter van de Heer van Overbeek en Nergena Samuel baron van Eck (1779-1843) en Jacoba Louise van Lynden. Deze familie had een groot deel van hun fortuin te danken aan oom Lubbert van Eck (1719, Velp – 1765, Colombo), die onder andere VOC-gouverneur was van respectievelijk Coromandel en van Ceylon en het bekende kanon van Kandij in de oorlog buitmaakte. Hij was ook slavenhouder, zo blijkt uit zijn testament. In 1759 leefden er 42 mensen van zijn personeel in slavernij (zie pp. 76-77).(2)

HET HUIS VAN HET GEZIN NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL OP BAKKERSTRAAT 19. HET WAPEN OP HET SMEEDIJZEREN HEK OP HET BALKON BOVEN DE INGANG IS VAN DE HET ECHTPAAR VAN HEECKEREN-VAN WESTERHOLT, EIGENAREN TOT 1792. FOTO: TIJDBEELD.COM.

HET TRAPPENHUIS VAN BAKKERSTRAAT 19 DATEERT VAN ROND 1750. FOTO: TIJDBEELD.COM.

Raadslid

Jan Nedermeijer van Rosenthal was vanaf 1833 raadslid van de gemeente Arnhem. Hij woonde toen al ruim 15 jaar in Arnhem, waar hij een praktijk voerde als advocaat. Van officier bij de Rechtbank van eerste Aanleg in Arnhem in 1817 was hij opgeklommen tot auditeur-militair voor de provincie, de militair officier van justitie van Gelderland. Hij zette zich daarnaast in voor de schoolcommissie, het armbestuur en de vrijmetselarij, loge de Geldersche Broederschap. In 1836 trad nam de Ridderschap van Gelderland Nedermeijer van Rosenthal op als lid, twee jaar eerder had koning Willem I hem tot ridder benoemd op grond van de Duitse riddertitel van zijn vader. Van 1841 tot 1849 was Nedermeijer van Rosenthal wethouder van Arnhem, totdat hij minister werd en naar Den Haag verhuisde.

Wie kon kiezen?

De Raad bestond op het moment van de verkiezing van Nedermeijer van Rosenthal uit 15 mannen, die

door een kiescollege van 30 man waren gekozen en door de koning voor het leven benoemd. Het kiescollege werd gekozen door mannen die een bepaalde belasting betaalden. In 1829 was dat bedrag, de census, vastgesteld op 15 gulden. Van de 14.509 inwoners stemden toen 672 mannen (4,6 procent). In 1839 ging het om 994 van de 16.758 mannen (5,9 procent).(3)

De noodzaak de slavernij van Afrikanen volledig af te schaffen

Nedermeijer van Rosenthal hoort thuis in dit onderzoek omdat hij zijn rechtenstudie in 1816 had voltooid met een proefschrift over de afschaffing van de slavernij. Zijn standpunt blijkt al uit de titel van de verhandeling, die zoals toen gebruikelijk in het Latijn was geschreven: *De servorum Afrorum Comercio, eoque recte sublato, nec non de Arorum servitute penitus tollenda, ofwel Over de handel in Afrikaanse slaven en de terechte opheffing daarvan én de noodzaak de slavernij van Afrikanen volledig af te schaffen*. Met die mening was hij in Nederland zijn tijd vooruit. De afschaffing van de slavernij zou nog ruim veertig jaar duren. Wel had koning Willem I in 1814 de slavenhandel afgeschaft, omdat de Britten dat als voorwaarde stelden voor 'teruggave' van de Nederlandse koloniën die tot 1814 onder Brits bewind waren geweest. Na de val van Napoleon, het einde van de Franse tijd was in het Nederlandse rijk de slavenhandel verboden, maar er stond geen enkele sanctie tegenover, dus in de praktijk gingen lorredraaiers of smokkelaars door met de mensenhandel. De Britten hadden in de slavenhandel verboden en schaften in 1834 de slavernij in het Britse Koninkrijk af. Nederland volgde in 1860, respectievelijk 1863 in de Indonesische Archipel en de Cariben.

Het proefschrift

Nedermeijer van Rosenthal bepleitte het recht van ieder mens om vrij te zijn, dienstbaarheid mocht vrijheid niet vernietigen. Na een deel over slavernij algemeen en een volgend over Afrikanen in slavernij op plantages, behandelde hij drie redenen waarom emancipatie in ieders belang is. Slavernij was ten eerste ronduit slecht voor de slavenhouders die kwamen te lijden aan zelfoverschatting, hun zelfbeheersing verloren en vervielen in wreedheden. Ten tweede was slavernij een bron van vijandigheid in iedere samenleving, slechte behandeling leidde altijd tot opstanden. Ten derde was emancipatie in ieders belang omdat een persoon

in slavernij geen reden had om hard te werken, en de opbrengst van de arbeid verdween in particuliere zakken, er kwam niets ter gunste aan vrije burgers of de staat.⁽⁴⁾ Van Rosenthal ontkrachtte het goedpraten van slavernij, zoals het idee dat ongelovige Afrikanen erdoor tot het christendom zouden worden bekeerd of dat het hen beschaving zou bijbrengen. Het feit dat ook in Afrika slavenhandel en slavernij bestond, betekende niet dat Europeanen er geen schuld aan hadden. Want ook zij schonden het natuurlijke recht op vrijheid. De geestkracht van de moderne tijd zou een einde maken aan de slavernij, daarvan was Van Rosenthal overtuigd, evenals van de noodzaak om het verlies van bezit voor de slavenhouders te compenseren, bijvoorbeeld doordat mensen zich stapje voor stapje uit slavernij zouden kunnen vrijkopen.

Lezing over Haïti

Dat Nedermeijer van Rosenthal aanvankelijk ook in Arnhem de afschaffing van de slavernij aan de orde stelde, blijkt uit zijn lezing over Haïti op 8 maart 1819 voor het Genootschap van Natuurkundige en andere Wetenschappen (de voorloper van Historisch genootschap Prodesse Conamur). De lezing zelf is niet terug te vinden, maar gezien de strekking van zijn proefschrift zal hij de loftrumpet hebben gestoken over het land waar slaafgemaakten het juk van de slavernij hadden weten af te werpen en als vrije mensen een wet hadden aangenomen die alle burgers ongeacht kleur of gender stemrecht gaf.

Vertraagde aandacht

Veel opzien heeft het proefschrift van Nedermeijer van Rosenthal niet gebaard. Daar kwam pas een kwart eeuw later verandering in met het nieuwe proefschrift van J. de Neufville *Over hetgeen er na het congres van Wenen tussen de volken tot opheffing van de slavenhandel gedaan is*, dat voortbouwde op het boek van Rosenthal. Er verscheen een brochure over Neufvilles dissertatie *De vrijlating der slaven in hare gevolgen beschouwd en op de Nederlandsche volksplantingen toegepast*, die het juist aangetreden Tweede Kamerlid Nedermeijer van Rosenthal in 1841 tijdens een speech cadeau deed aan de Tweede Kamer.⁽⁵⁾ De Provinciale Staten van Gelderland had hem tot lid van de Tweede Kamer gekozen, een nipte overwinning op J.M. de Kempnaer die drie jaar later ook Tweede Kamerlid werd.

Afschaffing van de slavernij

Als Kamerlid had Nedermeijer van Rosenthal geen zeggenschap over het koloniaal beleid, dat was voorbehouden aan koning Willem II. Diverse petities in de jaren veertig, burgerinitiatieven van liberalen en orthodoxe christenen bepleitten bij de koning de afschaffing van de slavernij. Nedermeijer van Rosenthal ondertekende ze allebei. Ook droeg hij bij aan het tijdschrift *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën, bijzonderlijk betrekkelijke de vrijlating der slaven*, dat in 1843 voor het eerst verscheen. Nedermeijer van Rosenthal werd 1855 gekozen in het hoofdbestuur van de NMBAS, de Nederlandsche Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij. In de Kamer en als minister van Justitie had hij weinig aan de afschaffing bijgedragen. Wel werkte hij mee aan de Grondwet van 1848 waardoor de ruimte voor wetgeving over koloniale zaken ontstond en voor het eerst een artikel over afschaffing werd opgenomen. De schadevergoeding voor de slavenhouders was steeds het breekpunt en pas in 1855 kwam een commissie met eindrapport dat een jaar later de basis vormde voor een concreet wetsvoorstel. Nedermeijer van Rosenthal stierf voordat het wetsvoorstel nog eens 6 jaar later werd aangenomen.

Ondanks zijn afkeer van slavernij en zijn lidmaatschap van de NMBAS beheerde Nedermeijer van Rosenthal in de jaren 1849-1852 voor ene graaf van Rennenberg te Parijs een aantal obligaties op Surinaamse plantages: Rust en Werk (446), Lust tot Rust (428) en T Einde Rust (430). Bij de afschaffing van de slavernij kwamen op die drie plantages bij elkaar 1304 mensen vrij uit slavernij. ⁽⁶⁾

NOTEN

- ⁽¹⁾ Dit spoor is grotendeels gebaseerd op Bert Koene, *De man die op Thorbecke moest passen. Politicus, vrijmetselaar en slavenvriend Jan Nedermeijer van Rosenthal, 1792-1857*. Amsterdam (AUP) 2021.
- ⁽²⁾ Marthe Raven, *Indië in Velp en Rozendaal*. 2019. Wandelgids uitgegeven door het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum Bronbeek te Arnhem, Ministerie van Defensie, p. 28 en 29. Over het Kanon van Kandij zie <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/NG-NM-1015>.
- ⁽³⁾ Koene, p. 52
- ⁽⁴⁾ Koene, p. 170 en 171.
- ⁽⁵⁾ Staten Generaal Digitaal, 26 oktober 1841. https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/18411842/0000447805/1/pdf/SGD_18411842_0000008.pdf.
- ⁽⁶⁾ Gelders Archief Familiearchief Bosch van Rosenthal, 0724 nr 182. Nationaal Archief, index Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863) <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341?activeTab=nt&searchTerm=Einde%20werk>

Nederlands-Indische auteur Maria Dermoût

Slavenhouder Mevrouw Kleyntjes

Locatie: Stationsplein Arnhem

AUTEUR: DINEKE STAM

De op late leeftijd debuterende schrijfster Maria Dermoût (1888-1962) werkt in 1942 hier op het Stationsplein aan haar verhalen en romans die zich afspelen in koloniaal Indonesië. In 1933 verhuizen zij en haar man mr. Isaac Dermoût na zijn pensionering als president van het Hoogerechtshof in Batavia (nu Jakarta) naar Noordwijk in Nederland. In 1940 moet het echtpaar op bevel van de Duitse bezetter daar vertrekken. Ze huizen in bij hun dochter op de Jacob Marislaan in Arnhem, tot ze op het Stationsplein enkele jaren een appartement bewonen dat nu niet meer bestaat. Maria Dermoût krijgt in 1956 de culturele prijs van Arnhem.(1)

Ambon

Maria Dermoût verblijft van 1910 en 1914 op Ambon. Daar maakt ze kennis met Lien van Aart, die model staat voor Mevrouw Kleyntjes in haar succesvolle roman *De tienduizend dingen* uit 1955. Uit de tekst blijkt dat de familie Kleyntjes slavenhouder is.(2) De tuin Kleyntjes is een oude specerijen tuin die beschikte over een slavenbel, 'die nu geluid werd voor iedere prauw die aankwam of weg ging'.(3) Het fotoalbum van de echte Lien van Aart toont haar als Indische moeder van een voorname Euraziatische familie. De sfeer van het verhaal ademt een nostalgisch verlangen naar de Indische koloniale samenleving.

NOTEN

- (1) Judith Reindersma (2023), *Sporen uit Oost en West*. p 5 en 6.
(2) Caroline Drieënhuizen, Maria Dermoûts 'dame aan de binnenbaai' in de Nederlandse herinneringscultuur. De vele gezichten van 'mevrouw van Kleyntjes'. In: *Indische Letteren*. Jaargang 32 (2017) p. 51-64. Hierin vooral 60 en 63.
(3) geciteerd in <https://mariadermout.wordpress.com/wetenswaardigheden/> door Maria de Bruyn Ouboter.

STATIONSPLEIN ARNHEM, SEPTEMBER 1945 MET UITGEBRAND STATIONSGEBOUW EN LEGERAUTO'S DIE REIZIGERS VERVOEREN, FOTO EMMY ANDRIESSE, GELDERS ARCHIEF.

AUTEURSFOOTO MARIA DERMOÛT, DOOR LARRY BURROWS. SINGEL UITGEVERIJ.

‘Er stroomt wel Surinaams bloed door je aderen’

Interview met Michel van Rey

Michel van Rey is geboren op 11 maart 1946 in Paramaribo. Hij bracht als kind veel tijd door op de Centrale Markt. Michel werd beroepsofficier in zowel Suriname als Nederland. Hij woonde en werkte in Arnhem, onder andere op de kazerne in Schaarsbergen. Samen met zijn vrouw Linda kreeg hij drie kinderen. Uiteindelijk werd hij docent aan de Hogeschool voor Economische Studies (HES) te Amsterdam. De laatste jaren woont Michel de helft van het jaar in Suriname, nog altijd dichtbij zijn geboortegrond in de wijk Frimangron in Paramaribo.

Opgegroeid op de Centrale Markt

“Ik ben geboren op maandag 11 maart 1946, in de volkswijk Frimangron aan de Zwartenhovenbrugstraat in Paramaribo. Mijn vader zat in de visserij, mijn moeder verkocht vruchten en deed schoonmaakwerk. Kort na mijn geboorte werd ik direct meegenomen naar de Centrale Markt, want er moest vis verkocht worden. Je had in die tijd ronde stenen badkuipen op de markt, waar je een baby in kon leggen. Als kind werkte ik ook mee op de markt. Wij woonden totdat ik een jaar of negen was dicht bij de landingsplaats van de vissers, bij de Drambrandersgracht die toen nog vanaf de Surinamerivier de stad in liep. Er kwamen veel mensen uit de wijk om hier vis te kopen of verkopen. Ik groeide op in een relatief goede economische tijd. De Saramaccastraat, de Zwartenhovenbrugstraat, de wijk Frimangron, dat is mijn buurt, waar ik mij gelukkig voel. Als ik vanuit Nederland kom moet ik altijd als eerste even naar de Centrale Markt wandelen, even de geur ruiken. Mijn ouders waren hardwerkende, eenvoudige mensen. Armoede heb ik eigenlijk nooit echt gekend. Ik had een zus die vroeg is overleden. Daardoor werd ik door mijn vader en mijn moeder wel eens verwend, omdat ze alleen mij hadden.”

1 juli en 'Freeman ground'

"Als er al over het slavernijverleden gesproken werd, dan was dat over de feestelijkheden rond 1 juli. Wat ik me goed herinner, is dat er op de Centrale Markt op 1 juli uitbundig werd gefeest. De markt was dan afgesloten en de vrouwen kwamen gekleed in de mooiste koto en er werd gedanst alsof er iets te vieren viel. Later brak het besef door dat 1 juli natuurlijk ook de nodige pijn met zich meebracht en dat het de vraag is of er iets te vieren viel. De naam van de wijk waar ik opgroeide in Paramaribo, Frimangron, betekent: 'Freeman ground, land van vrije mensen'. Maar wie waren die zogenaamde 'freeman'? Is dat misschien mijn betovergrootvader die al in 1853 vrijkwam via manumissie en hier ging wonen? Of is het iemand geweest die de toezegging van de koloniale overheid heeft gehad dat als hij als redi musu op weggevluchte slaafgemaakten zou jagen een stukje grond kreeg in Paramaribo? Het is voor mij onduidelijk welke rol mijn betovergrootvader gespeeld heeft. Het zijn dingen die je niet altijd meer na kunt trekken, misschien ook niet zelf moet willen natrekken. Ik weet het niet."

Naar Nederland

"Ik heb de Zuiderstadsschool, de Christian David School en de Froweinschool in Paramaribo bezocht. Mijn ouders waren politiek actief en daardoor ging ik vaak mee naar bijvoorbeeld partijbijeenkomsten van de Nationale Partij Suriname (NPS). Op 25 april 1966 kwam ik met de eerste vaart van de Oranje Nassau naar Nederland. Ik ging tijdelijk wonen in Alphen aan den Rijn bij een Nederlandse familie. Het was de bedoeling dat ik me daar zou specialiseren in verf bij Histor Verffabrieken (Varossieau), want ze wilden een verffabriek beginnen in Suriname. Als verfdeskundige met kennis, zou ik dan teruggaan naar Suriname. Maar dat is er niet van gekomen, mij in die verf bekwamen, dat lag me niet helemaal."

Landmacht

"Ik wilde naar de luchtmacht om daar boordwerktuigkundige te worden, maar toentertijd moest je toestemming hebben van je ouders. Mijn vader gaf mij die toestemming wel, maar mijn moeder die zei: 'mijn zoon gaat niet vliegen'. Dat kwam omdat zij mijn zus al had verloren. Via de TRIS (De Troepenmacht in Suriname) in Suriname werden er dan brieven uitgewisseld naar Nederland over deze toestemming. Uiteindelijk koos ik voor de landmacht, want daar liep je minder risico's, daar ging alles te voet. Ik heb de Koninklijke Militaire school gedaan in Weert. Tussentijds heb ik in de kazerne in Seedorf in Duitsland gezeten, samen met onder andere Desi Bouterse. Ik kwam af en toe terug naar Suriname en dan stond ik direct weer vis te verkopen op de Centrale Markt met mijn vader. De herbouw en herziening van de markt in 1967 heb ik heel bewust meegemaakt."

Arnhem

"Later kwam ik in Arnhem te werken in de kazerne op Schaarsbergen. Ik woonde in Arnhem, aan de Boulevard Heuvelink. Daar leerde ik in 1972 mijn vrouw Linda kennen, zij werkte voor de Provincie Gelderland. We zijn in 1974 getrouwd in Arnhem. Ik heb plezierige herinneringen aan Arnhem. Je had zeker toen een grote Surinaamse gemeenschap in Arnhem. Die leerde ik hier voor een deel kennen, voor het geval dat ik ze in Suriname al niet kende."

Staatsgreep

“In 1975 ben ik als beroepsofficier teruggegaan naar Suriname. Tot 1980 heb ik bij de Surinaamse krijgsmacht gediend en was ik ook lid van de Nationale Militaire Raad. 30 Januari 1980 vormt één van de belangrijkste dagen van mijn leven. De regering Arron gaf volgens de toenmalige bevelhebber Elstak opdracht om de kazerne gewelddadig te ontruimen. Munitie werd uitgereikt en wapens geladen. Tussen de protesterende militairen stonden ook militairen waar ik de compagniescommandant van was. Mensen die aan mijn leiding waren toevertrouwd. Toen de munitie daarvoor werd uitgereikt heb ik daartegen geprotesteerd, want daar deed ik dus niet aan mee. Ik ben van mening dat ik op 30 januari 1980 levens van mensen heb gered waarvan sommigen zich later ontwikkelden tot moordenaars, onderdrukkers en berovers van het Surinaamse volk. Zelfs als ik dat van tevoren had geweten, dan nog had ik hetzelfde gedaan. Ik heb geen spijt van de keuzes die ik gemaakt heb in mijn leven.

Weer terug in Arnhem, stichting Wan’atti

“Na de staatsgreep, in april 1980, zijn mijn vrouw Linda en ik met onze drie kinderen teruggekomen naar Nederland en konden wij tijdelijk wonen aan de Trans in Arnhem. Ik ben mij toen gaan bezighouden met de Surinaamse stichting Wan’atti in Arnhem, onder andere met een aantal vrienden, Arnold en Remi Esajas en Piet van Rensoever. Ook werd ik bestuurslid van de Evangelische Broedergemeente in Arnhem. Later verhuisden wij naar Nijmegen. Ik heb altijd een band met Arnhem gehouden en in Nijmegen was ook een dependance van de stichting Wan’atti.”

Carrière switch

“Vanaf ongeveer 1986 ben ik een aantal jaren adviseur geweest van Ronnie Brunswijk bij het Jungle Commando tijdens het verzet tegen de dictatuur van Boutserse en zijn aanhang en de Binnenlandse Oorlog. Dat was toen in mijn ogen de strijd die nog geleverd moest worden. In diezelfde periode ben ik samen met een vriend in Nijmegen een exportmanagement bedrijf gestart. We deden onder andere projecten in Liberia. Dit alles gebeurde na het afronden van mijn studie aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. In 1987 werd ik docent bedrijfskunde aan de Hogeschool voor Economische Studies in Amsterdam en dit heb ik gedaan tot aan mijn pensioen.”

De bouwstenen van je geschiedenis

“Je moet je geschiedenis kennen en je moet de bouwstenen die jouw cultuur je aanreiken kunnen gebruiken. Juist ook omdat we zo’n diverse samenleving hebben ontwikkeld met verschillende etniciteiten, is het van belang om je bewust te zijn van waar je komt, van hoever je komt en hoe dat zich verhoudt tot andere culturen. Je ziet nu een discussie over hoe we dat - en dan zeg ik het oneerbiedig- het slavernijverleden kunnen kapitaliseren. In 2001 vond in Durban de World Conference against Racism plaats. Daar zijn internationale afspraken gemaakt over hoe er met slavernijverleden moet worden omgegaan en hoe daar eventueel ook compensatie aan gegeven moet worden. Dat is een discussie die ik goed vind en dat moet vooral doorgaan. Armand Zunder heeft hier veel onderzoek naar gedaan en ik luister en lees daar wel eens over. Dit zijn ook dingen die je kunt overdragen aan anderen, aan je kinderen. Daar moeten geschikte boeken voor komen.”

Doorgeven aan volgende generaties

“Met mijn kinderen praat ik over Suriname en wat er omgaat in de politiek. Ze hebben bijvoorbeeld Anton de Kom gelezen. Bij de één is er meer affiniteit dan bij de ander. Mijn dochter is uroloog en gaat jaarlijks drie weken naar Suriname om in het ziekenhuis te werken. We zijn ook wel bezig met de stamboom van onze familie. Tegen mijn kleinkinderen -hoe klein ze dan ook zijn, zeg ik vaak: ‘Er stroomt wel Surinaams bloed door je aderen. Suriname is ook jouw land.’ Dan kijken ze mij met grote ogen aan. Te pas en te onpas prent ik het ze in, want misschien gaat deze geschiedenis te zijner tijd ook bij hen een rol spelen.”

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom en Else Gootjes op basis van een interview met Michel van Rey, afgenomen in januari 2023 in Suriname en december 2023 in Nijmegen. Foto’s: Henck Pengel, Else Gootjes.

6. Arnhem overzee

Arnhem en Nieuw-Nederland

Nicasius de Sille Eerste Raad, Schout en Fiscaal

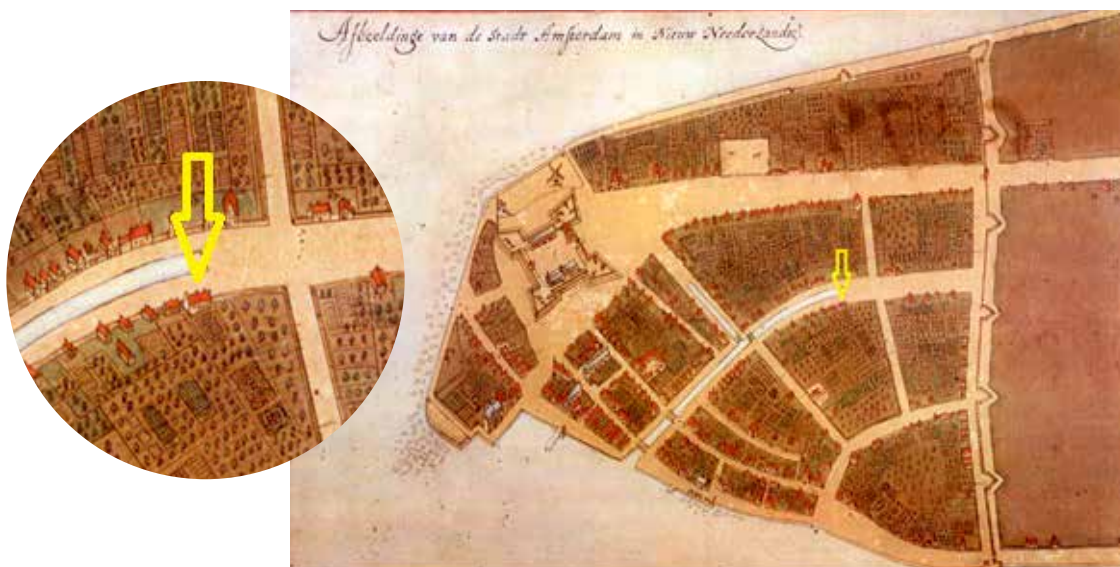
De Markt (Huis Anderlecht).

AUTEUR: ASCHWIN DROST

De Arnhemmer Nicasius de Sille was de tweede man in de WIC-kolonie Nieuw-Nederland, van 1653 tot 1664, toen de Nederlandse kolonie in Noord-Amerika door de Engelsen werd veroverd. Hij vertegenwoordigde de belangen van de WIC en was mede bepalend voor het slavernijbeleid, de (openbare) verkopen, het straffen en de manumissie van slaafgemaakten.

Een Nederlandse kolonie in Nieuw-Nederland

Nederlanders waren al voor de oprichting van de WIC actief in Noord-Amerika. Zo had de Nieuw-Nederland Compagnie in 1614 octrooi gekregen voor dit deel van de trans-Atlantische wereld. Veel van de initiatieven voor handelsposten werden bekostigd en vertrokken vanuit Amsterdam. Binnen de WIC was het vervolgens de Kamer van Amsterdam, waarin de Bewindhebber uit Gelderland zitting had, die zich direct bemoeide met de kolonie Nieuw-Nederland.(1)

NIEUW-AMSTERDAM, MET HET HUIS EN DE GROTE LANGE TUIN VAN NICASIUS DE SILLE IN DE PRINCE STRAET, 1660. 'CASTELLOKAART'; JACQUES CORTELYOU. NEW YORK PUBLIC LIBRARY, WIKIMEDIA COMMONS.

De Amsterdamse Kamer gaf in 1625 opdracht tot de aanleg van Fort Amsterdam. In 1626 meldden Nederlandse handelaren de ‘aankoop’ van het eiland Manhattan in de zogenaamde ‘Schagenbrief’. (2) Dergelijke zogenaamde verdragen leggen pijnlijk duidelijk een totaal verschillend denkkader en wereldbeeld bloot. Voor de kolonisten en WIC waren de verdragen een juridische overdracht en permanente aankoop van land; voor de lokale Munsee gemeenschappen niet meer dan toestemming aan de WIC om toegang tot het land te krijgen. De Munsee op Manhattan en de Mespetches (Maspeth) gemeenschappen die Long Island bewoonden, bleven het land bewerken en jagen op de gronden die de WIC als hun bezit claimden. Bestuurlijke incompetentie leidde tot gewelddadige conflicten en oorlogen met de lokale gemeenschappen en bracht de bont- en pelshandel in bever- en ottervellen, de belangrijkste inkomstenbron voor de Nederlandse kolonie, in gevaar. Kolonisten van andere Europese landen vormend ook een bedreiging.

De Amsterdamse Kamer van de WIC, voorstander van een intensievere kolonisatiepolitiek, greep in en stelde bestuurlijk orde op zaken. Peter Stuyvesant (1611/12-1672) werd aangesteld tot directeur-generaal van Nieuw-Nederland en arriveerde in 1647 in Nieuw-Amsterdam. In 1653 werd de in Arnhem geboren Nicasius de Sille (1610-1674) benoemd tot de nieuwe Eerste Raad en werd de tweede man in de kolonie.

Nicasius de Sille, Eerste Raad, Schout en Fiscaal in Nieuw-Nederland

Nicasius de Sille is geboren in Arnhem als zoon van Laurens de Sille en Walburga Everwijn. Hij groeide op in ‘Huis Anderlecht’ op de Markt. Het gezin De Sille verhuisde naar Den Haag toen vader Laurens achtereenvolgens commissie kreeg ter voorbereiding de WIC en als advocaat-fiscaal van de Generaliteit (zie pp. 20-21). Nicasius studeerde rechten en werd advocaat aan het Hof van Holland en kapitein in dienst van de Staten-Generaal.(3)

INTRODUCTIEBRIEF VAN DE BEWINDHEBBERS WIC-KAMER VAN AMSTERDAM MET DE BENOEMING VAN NICASIVS DE SILLE TOT EERSTE RAAD, 4 JULI 1653 - NYSA_A1810-78_V11_85_56057.

Nicasius de Sille werd in 1653 benoemd tot Eerste Raad van de kolonie Nieuw-Nederland en kreeg een introductiebrief mee, gedateerd op 4 juli 1653, die directeur-generaal Stuyvesant van de commissie en aanstelling op de hoogte bracht.(4) De brief verwijst expliciet naar de juridische én militaire ervaring en capaciteiten van Nicasius en de opdracht om allianties, contacten en handel met zowel lokale bevolkingsgemeenschappen als Europese kolonisten te beschermen. Tevens diende hij namens de WIC bestuurlijk en juridisch wet en recht te handhaven. Nicasius de Sille was op dat moment weduwnaar en vertrok op 23 augustus 1653 met zijn vijf kinderen en een dienstmeid naar Nieuw-Nederland. Ze arriveerden op 3 november 1653 bij het fort van Nieuw-Amsterdam. (5)

Er zijn twee brieven van Nicasius de Sille bekend uit mei 1654, een half jaar na aankomst. Hij beschrijft de reis, de ontvangst en zijn ervaringen: “dit landt staet mijn uytermaten wel aen, ick sal mijn leven hier niet trachten van daen te willen gaen”. Hij beschrijft het

land en de lokale bevolking en geeft aan dat “Mijn kinders beginnen als wilts te spreken, kunnen al met de wilden handelen.” Nicasius verkondigt dat “Ick ben van meningne oock een grote plantage eerstdaegs te beginnen.”(6) Het is vooralsnog niet bekend of dit ook gelukt is, maar in dat geval werd de plantage bewerkt door slaafgemaakten.

De Sille vervulde vanaf 1656, naast de post van Eerste Raad van Nieuw-Nederland, de functies van Schout en Fiscaal. De Schout representeerde de ‘provinciale regering’. Nicasius handelde daarbij als hoofd en voorzitter van de magistraat en het rechtersambt van de kolonie Nieuw-Nederland én de stad Nieuw-Amsterdam. Als fiscaal was De Sille verantwoordelijk voor het naleven van de rechten van de WIC en de bepalingen die door de Compagnie waren opgesteld. Hij was onder meer verantwoordelijk voor de inspectie van schepen voordat toestemming verleend werd om goederen en mensen, waaronder slaafgemaakten, aan land te brengen of te laten vertrekken. De combinatie van functies maakte De Sille ook direct betrokken en verantwoordelijk in de juridische en beleidsmatige aspecten van slavernij in de kolonie.

Slavernij in Nieuw-Nederland

Nederlandse betrokkenheid bij slavernij in Noord-Amerika begon al voor de oprichting van de WIC. Stadhouders prins Maurits van Oranje had in 1618 ‘kaperbrieven’ uitgegeven, waarmee de kapiteins van schepen toestemming hadden om vijandige schepen aan te vallen. Het moment waarop het schip de Witte Leeuw in 1619 landde bij de Engelse kolonie Virginia, met twintig à dertig tot slaaf gemaakte Afrikanen, buitgemaakt op Portugezen met een kaperbrief van de stadhouder, wordt beschouwd als het begin van de slavernij in de Verenigde Staten.(7) De slavernij in Nieuw-Nederland begon op 29 augustus 1627, toen de Bruynvisch met 22 slaafgemaakten arriveerde in Nieuw-Amsterdam.(8)

Het belang van slavernij voor Nieuw-Nederland is lang onderschat, mogelijk doordat slaafgemaakten niet nadrukkelijk zichtbaar of ‘verdienstelijk’ waren. De WIC-kolonie was geen plantagekolonie zoals de Engelse kolonies in Virginia en Maryland. De tot slaaf gemaakte Afrikanen waren echter juist van groot en direct belang voor de Nederlandse kolonisatie in Noord-Amerika. Het

was voor de WIC namelijk niet eenvoudig om Europese kolonisten aan te trekken. Slaafgemaakten werden gebruikt om voet aan de grond te krijgen én te houden, om de kolonie te ontwikkelen en te verdedigen. Zij werden ingezet bij bouw- en reparatiewerkzaamheden en andere zware en fysieke arbeid.(9)

De Nederlandse inter-koloniale slavenhandel groeide sterk nadat de Republiek Curaçao op de Spanjaarden veroverden en het eiland belangrijk werd als ‘overslagplaats’ en knooppunt voor de trans-Atlantische slavenhandel. Van hieruit werden slaafgemaakten ook doorgestuurd naar Nieuw-Nederland. Het ging daarbij om kleinere aantallen van maximaal enkele tientallen. Trans-Atlantische slavenhandel naar Nieuw-Nederland bleef een uitzondering. Alleen de schepen ‘t Witte Paert (1655) en de Gideon (1664) kwamen direct vanuit Afrika naar Noord-Amerika. Aan boord van de Gideon waren 291 tot slaaf gemaakte mensen.

BELASTING VAN 10% OP VERKOOP EN UITVOER VAN SLAAFGEAAKTEN. MEDEONDERTEKEND DOOR NICASIU DE SILLE. NYSA_A1809-78_V07_PT1_0059.

De slaafgemaakten werden in Nieuw-Nederland verkocht, soms per veiling. De prijs lag in de jaren 1650 tussen 140-375 gulden en liep op tot 600 gulden

aan het einde van het Nederlandse koloniale bewind in 1664. Slaafgemaakten waren onmisbaar voor het voortbestaan van de kolonie en de uitvoerhandel van mensen in slavernij werd door Stuyvesant en De Sille actief tegengegaan met substantiële exportheffingen van 10% van de (verkoop)waarde, zie afbeelding op de vorige pagina.⁽¹⁰⁾ De meeste slaafgemaakten waren in bezit van de WIC. Alleen de rijkste privépersonen in Nieuw-Nederland en hoge functionarissen zoals Stuyvesant en De Sille, konden zich slavenbezit veroorloven. In de Engelse koloniale tijd werd privaat bezit van slaafgemaakten algemener.

In de Nederlandse kolonie werd een hiërarchie onder slaafgemaakten gehanteerd. Er waren zogenaamde ‘half vrije slaven’. In deze vorm van slavernij leefde de slaafgemaakte in naam ‘in vrijheid’, maar zij waren verplicht jaarlijks een deel van hun opbrengsten af te dragen. Zij werden verder gedwongen om, waar en wanneer dit nodig geacht werd, diensten voor de WIC te leveren. De conditionele vrijheid hield de dwangarbeiders onder controle en loyaal, omdat de vrijere status weer kon worden afgenomen. Ook in half vrije status waren de mensen aan de grond gebonden en, belangrijker nog, hun kinderen bleven als slaafgemaakten geketend aan de WIC.⁽¹¹⁾ Er waren daarnaast slaafgemaakten die geketend werden tewerkgesteld, onder meer bij het graven van kanalen. Mogelijk werd het vooral als strafmaatregel gebruikt. Er zijn ook gevallen bekend waarbij kolonisten, na bijvoorbeeld moord of desertie, samen met slaafgemaakten ‘in de ketting gaan’. Nicasius de Sille was als Eerste Raad en Fiscaal nadrukkelijk betrokken bij aankondigingen van (openbare) verkopen van slaafgemaakten, uitspraken over straffen en veroordelingen, en het al dan niet toekennen van (gedeeltelijke) vrijheid aan slaafgemaakten.

NOTEN

(1) Voor Nieuw-Nederland zie o.a.: Jaap Jacobs, *The Colony of New Netherland. A Dutch settlement in Seventeenth-Century America* (New York 2009); Donna Merwick, *The shame and the sorrow. Dutch-American encounters in New Netherland* (Philadelphia 2006); Paul Otto, *The Dutch-Munsee encounter in America. The struggle for sovereignty in the Hudson Valley* (New York en Londen 2006). Zie ook: <https://www.newnetherlandinstitute.org/>. Zie verder hieronder, noot (9).

(2) Brief van Pieter Schagen aan de Staten-Generaal, d.d. 5 november 1626. NL-HaNA 1.01.02 Archief Staten-Generaal, inv. nr. 5751B: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.01.02/invnr/5751B/file/NL-HaNA_1.01.02_5751B_P001?eadID=1.01.02&unitID=5751B&query=5751B.

(3) Jacob de Sille (1609-na 1669), de oudere broer van Nicasius, zou hun vader Laurens de Sille opvolgen als advocaat-fiscaal van de Generaliteit. In deze functie waren beiden ook betrokken bij juridische zaken met betrekking tot koloniale zaken en de VOC en WIC.

(4) NYSA_A1810-78_V11_85_56057: <https://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/45176>.

(5) Nicasius was getrouwd met Cornelia Meulmans (ca. 1615-voor 1653). De vijf kinderen die met Nicasius meegaan naar Nieuw-Nederland zijn: Walburga de Sille (1639-1686), Anna de Sille (1640-1711), Gerardina de Sille (1642-1720), Laurens de Sille (1643-1729) en Petrus de Sille (1645-1663).

(6) A. J. F. van Laer, ‘Letters of Nicasius de Sille, 1654’, in: *The Quarterly Journal of the New York State Historical Association* 1.3 (1920), pp. 98-108. Nederlandse transcripties via Berkeley Dutch Studies, Berkeley University of California: <https://dutch.berkeley.edu/documents>.

(7) Nikole Hannah-Jones & The New York Times Magazine, *The 1619 Project. A new American origin story* (New York 2019). Zie ook: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html>.

(8) Zie het recente artikel van Jaap Jacobs, ‘The arrival of enslaved Africans in New Amsterdam’, in: *New York History* 104.1 (2023), pp. 96-114.

(9) Voor slavernij in Nieuw-Nederland zie o.a.: Dienne Hondius e.a., *Dutch New York Histories. Connecting African, native American and slavery heritage* (Amsterdam 2017); Andrea Mosterman, *Spaces of enslavement. A history of slavery and resistance in Dutch New York* (Ithaca en Londen 2021); Andrea Mosterman, ‘Slavernij in Noord-Amerika’, in: Rosemary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum en Urwin Vyent (red.), *Staat & Slavernij. Het koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023), pp. 263-273. Zie ook: <https://www.newnetherlandinstitute.org/history-and-heritage/digital-exhibitions/slavery-exhibit>. Zie verder hierboven, noot (1).

(10) Zie bijvoorbeeld de ordonnanties van 6 augustus 1655, NYSA_A1809-78_V06_0070b: <https://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/52316> en NYSA_A1809-78_V07_pt1_0059: <https://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/56681> (met handtekening De Sille).

(11) Andrea Mosterman, *Spaces of enslavement* (Ithaca en Londen 2021), pp. 27-28.

Nieuw-Amsterdam, Arnhem en Nieuw-Utrecht

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Nicasius de Sille bezat in Nieuw-Amsterdam, op het eiland van Manhattan, verschillende stukken grond. In 1654 had hij er een patent gekregen(1), in 1657 gevolgd door een tweede patent voor land aan de waterkant.(2) De Sille maakte de zogenoemde List of 1660, een lijst met alle burgers/inwoners van Nieuw-Amsterdam met hun adressen. Hij staat zelf vermeld als eigenaar van een huis en grond (lot 8) in de Prince Straet, Blok L (zie ook afbeelding p. 206).(3)

De Sille had ook op Long Island bezittingen. Op 29 februari 1656 kreeg hij het verzoek van kolonisten om land te laten opmeten en een stratenplan met kavels te bepalen voor een nieuwe nederzetting op Long Island, aan een stroompje bij de Newton Creek, op de grens van huidig Queens en Brooklyn. De nieuwe nederzetting werd naar de geboortestad van De Sille Arnhem genoemd.(4) Nicasius kreeg hierbij zelf patent op land bij de nederzetting.(5) De werkzaamheden bij de aanleg van de nederzetting werden verricht door slaafgemaakten. Uiteindelijk bleek de locatie niet geschikt voor een eigen nederzetting en vormde het een obstakel voor de ontwikkeling van Breukelen. Arnhem werd in 1660 opgeheven.

Nicasius de Sille was in 1657 een van de eerste 20

DETAIL KAART VAN NICOLAES VISSCHER II, MET NIEUW-AMSTERDAM EN LONG ISLAND. IN DE GELE CIRKEL BOVEN 'D. AERNHEM' EN ONDER 'A. UYTRECHT', WAAR NICASIVS DE SILLE VANAF 1660 TOT AAN ZIJN DOOD IN 1774 LEEFDE.

gepatenteerden van Nieuw-Utrecht. Hij liet een huis bouwen van lokaal gesteente (het eerste stenen huis in de nederzetting) met dakpannen uit Nederland. Hij bleef hier tot zijn dood in 1674 wonen.(6)

NOTEN

(1) NYS A1880-78_VHHpt2_0008: <https://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/Objects/51400>.

(2) NYS A1880-78_VHHpt2_0093: <https://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/51491>.

(3) Zie de interactieve 'Castello-kaart', waarop de gegevens van de lijst van De Sille per huis zijn ingevuld (klikken op de huizen). <https://web.archive.org/web/20131114073303/http://teachout.org/vna/map.html>.

(4) NYS A1809-78_V06_0310d: <http://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/52589>; NYS A1809-78_V06_0311a: <http://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/52590>.

(5) NYS A1880-78_VHHpt2_0049: <https://digitalcollections.archives.nysed.gov/index.php/Detail/objects/51441>.

(6) Christopher Morgan, *Documentary History of the State of New York* volume 1 (1816), pp. 627-686, 'Papers relating to Long Island'; speciaal pp. 634-635. Zie ook: A. J. F. van Laer, 'Letters of Nicasius de Sille, 1654', in: *The Quarterly Journal of the New York State Historical Association* 1.3 (1920), p.100.

Het scheepsjournaal van Laurens de Sille

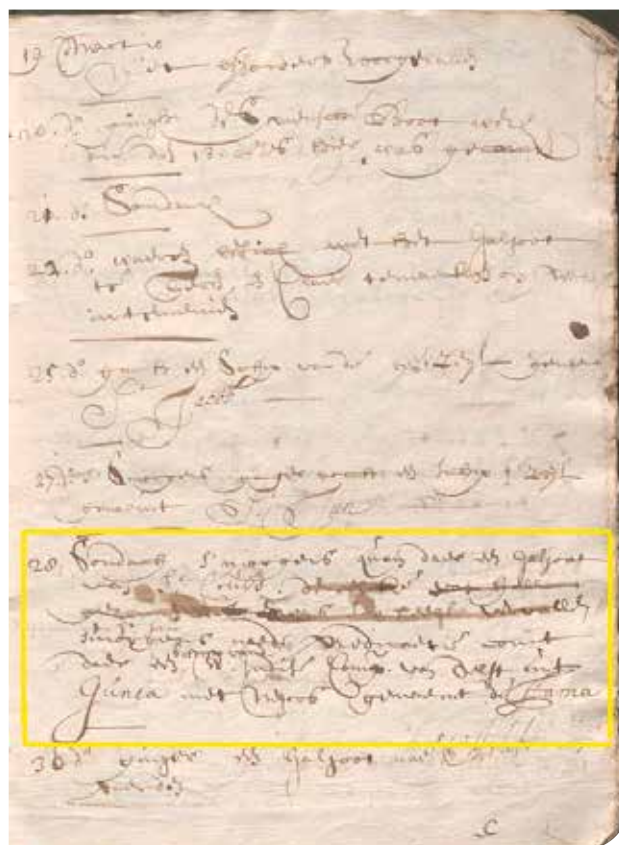
AUTEUR: ASCHWIN DROST

In het Gelders Archief wordt een bijzonder scheepsjournaal uit 1660 bewaard: *‘Joernael van de Reijse gedaen met het Galjoot de Nieuwer Amstel naar Curacao van Amsterdam in N: Nederland’*. Het is bijgehouden door Laurens de Sille, zoon van Eerste Raad, Schout en Fiscaal van Nieuw-Nederland Nicasius de Sille.

Laurens de Sille (1643-1729) was negen jaar oud toen hij in 1653 samen met zijn vader, zussen en broertje naar Nieuw-Nederland kwam. Als twaalfjarige jongen trad hij in dienst van de WIC als cadet. Op 16 januari 1660 diende hij het verzoek in om de functie van supercargo voor het schip *Nieuwer Amstel* te mogen vervullen. Hij is dan zestien jaar. Als supercargo kreeg hij een adviserende en bemiddelende rol tussen het schip en de organisatie aan wal. Het koopvaardijship de *Nieuwer Amstel* was gecharterd voor een reis naar Curaçao.

Supercargo Laurens de Sille hield tijdens de reis van 17 februari tot 23 juni 1660 een scheepsjournaal bij. (1) Dagelijks zijn er bijdragen over de weersgesteldheid en meldingen van de schepen die hij op de reis tegenkwam. Laurens geeft summier informatie over de eilanden, de bewoners en de schepen die tot slaaf gemaakte mensen vervoerden. Het journaal geeft zo een inkijkje in de scheepsactiviteiten van, naar, op en bij Curaçao in het midden van de zeventiende eeuw. De twee maanden die Laurens op Curaçao verbleef laten zien hoe het eiland een ‘hub’ was geworden voor de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel. (2)

De route van de reis liep van 17 februari zuidoostwaarts naar Bermuda (23 februari) en vervolgens zuidwaarts langs St. Maarten (5 maart) en Bonaire (10 maart). Op 12 maart arriveerde de *Nieuwer Amstel* bij Curaçao. Laurens noemt onder andere het schip *Eyckenboom*, dat vanuit Afrika met slaafgemaakten was aangekomen. Hij noteerde verder een WIC-schip uit Delft, de *Fama*

PAGINA UIT HET SCHEEPSJOURNAAL VAN LAURENS DE SILLE MET MELDING OVER WIC-SCHIP FAMA MET SLAAFGEMAAKTEN UIT GUINEE. NL-AHGLDA_0554_9.

(of *Faem*), dat op 28 maart arriveerde na de kerkdienst, en dat ook (een ongenoemd aantal) slaafgemaakten naar het eiland bracht: “comt daer een schip vande W:Indische Comp van delft uijt *Gunea* met Negros genaemt de *Fama*”. (3) De *Slave Voyages* ‘Trans-Atlantic Slave Trade Database’ bevat opgaven van vijf reizen naar Curaçao in 1660, maar het schip de *Fama* ontbreekt in de lijst. Het is dankzij het scheepsjournaal van Laurens de Sille dat we weten dat er tenminste nog een zesde schip met slaafgemaakten naar Curaçao reisde dat jaar. (4)

De reis van de *Eyckenboom*, ook *Eikenboom* [voyage ID 11392], was begonnen op 1 februari 1659 vanaf Texel. Het schip zal zijn betaald en uitgerust door de Kamer van Amsterdam, waarin Gelderland zitting had.

De slaafgemaakten werden aangekocht in Ardra, ook bekend als het koninkrijk Allada, gelegen aan de kust van West-Afrika in het huidige Benin. De slaafgemaakten kwamen aan boord tussen 9 oktober en 20 december 1659 (vertrekdatum). De hoofdbestemming was Curaçao met als tweede en eindbestemming Nieuw-Amsterdam. Van de in totaal 367 slaafgemaakten kwamen 316 levend aan op Curaçao, 50 mensen hadden de mensonterende reis niet overleefd. Twintig tot slaaf gemaakte mensen zouden met de *Eyckenboom* verder worden vervoerd naar Nieuw-Amsterdam. Een van hen overleed onderweg.⁽⁵⁾

De Nieuwer Amstel met De Sille voer op 8 mei samen met de *Eyckenboom* (met naast slaafgemaakten nu ook zout aan boord) naar Nieuw-Nederland. De reis ging via Aruba om paarden te bemachtigen voor de Nederlandse kolonie. Op 23 juni 1660 was Laurens terug in Nieuw-Amsterdam.

Laurens de Sille keerde in tegenstelling tot zijn vader Nicasius na de Engelse overname van Nieuw-Nederland in 1664 terug naar de Nederlandse Republiek.

NOTEN

(1) NL-AhGldA, Toegang 0554 Familie de Sille, inv. nr. 9. Het scheepsjournaal betreft scan 14-38. Eerste scans betreft woordenlijsten latijn, laatste scans opnieuw latijn en gekrabbeld, alsof het schrijfgereï uitgeteerd werd: <https://www.geldersarchief.nl/bronnen/archieven?mizig=210&miadt=37&miaet=1&micode=0554&minr=63015360&miview=inv2>.

(2) Julie van den Hout, Jaap Jacobs en Jeroen Dewulf, 'The Journal of the Galliot Nieuwer Amstel. A 1660 Voyage to Curaçao from New Amsterdam', in: *New West Indian Guide* 96 (2022) pp. 291-323.

(3) NL-AhGldA, Toegang 0554 Familie de Sille, inv. nr. 9, scan 23.

(4) Julie van den Hout, Jaap Jacobs en Jeroen Dewulf, 'The Journal of the Galliot Nieuwer Amstel', p. 297; <https://www.slavevoyages.org/voyage/database>.

(5) Data via: <https://www.slavevoyages.org/voyage/database>. Voor de Liefde [ID 11689], Nieuw Westindisch Huis [ID 11803], Eendracht [ID 11804] en Medea [ID 44225] zijn soortgelijke gegevens beschikbaar. Voor de 20 slaafgemaakten die naar Nieuw-Amsterdam werden meeegenomen, zie: Julie van den Hout, Jaap Jacobs en Jeroen Dewulf, 'The Journal of the Galliot Nieuwer Amstel', p. 299.

Rudolph van den Clooster

Arnhemmer in Curaçao

Locatie: geboren in Arnhem, verder onbekend

AUTEUR: CAMILLA DE KONING

De Arnhemmer Rudolph van den Clooster (?- <1755) vertrok aan het begin van de achttiende eeuw als soldaat voor de WIC naar Curaçao. Daar werd hij ook opzichter van de pakhuizen, deurwaarder en gerechtsbode. Tegelijk verhandelde hij suiker, cacao, dierenhuiden en hout en kocht hij meerdere plantages aan. Hoeveel tot slaafgemaakten hij in zijn bezit was is onduidelijk, wel weten we dat hij meerdere mensen brieven van vrijdom gaf.

Bosschieter

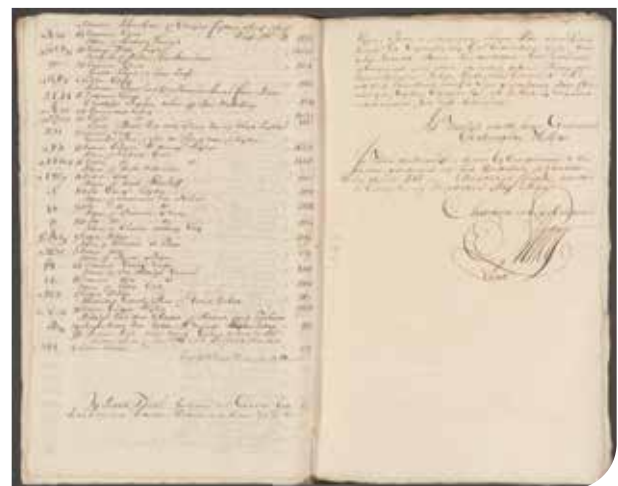
In 1719 verschijnt Rudolph van den Clooster in de soldijboeken van de West-Indische Compagnie. (1) In tegenstelling tot andere registraties werd niet opgeschreven waar Rudolph vandaan kwam. Hij ging in dienst op Curaçao, maar hoelang hij hier al woonde, zijn leeftijd, afkomst, en werk voordat hij in dienst ging blijven buiten beschouwing. Rudolph werd aangenomen als bosschieter, wat het onwaarschijnlijk maakt dat hij eerder in dienst is geweest bij de WIC of VOC. Een bosschieter was een soldaat die verantwoordelijk was voor het afschieten van de kanonnen, en deze functie behoorde tot de lagere rangen.

EERSTE REGISTRATIE VAN RUDOLPH BIJ DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE.
NL-HANA_1.05.01.02_227_0169.

Arnhemmer

We weten dat Rudolf Arnhemmer is door zijn huwelijk. Op 26 maart 1724 in het huwelijk trad met Christina Thiesing. Waar Christina aangaf geboren en getogen te zijn op Curaçao, gaf Rudolph aan dat hij afkomstig was uit Arnhem.(3) Maar wat bracht hem naar Curaçao? Rudolph werkte zowel als bosschieter en handelaar. Hij verscheepte in 1718 en 1719 seroenen (verpakkingen van 100 tot 300 kilo) cacao naar zijn compagnon in Amsterdam, ene Daniel Peijnendaal.(4) Later handelde hij ook in dierenhuiden, hout en suiker.(5)

VOORBEELD SUIKERHANDEL VAN RUDOLPH IN 1747
NL-HANA_1.05.01.02_1159_0094.

In dienst van de koloniale overheid

Rudolph is soldaat en koopman, en werkt ook voor de koloniale overheid van het eiland, als opzichter van het pakhuis van de West-Indische Compagnie.(6) In een brief aan de Heren Tienen gedateerd 15 juni 1728 geeft A. van der Wijk aan dat Rudolph, 'die des Edele Compagnies Packhuijsen lang heeft bedient' deze functie heeft verlaten, net zoals het eiland zelf. Hij zou naar het vaderland zijn gevaren aan boord van de London Post, met kapitein Jan Piet.(7) Op 12 oktober 1729 is Rudolph weer op Curaçao, waar hij een grote stap in zijn loopbaan maakt. Hij werd de deurwaarder

en gerechtsbode van de koloniale overheid op Curaçao, een aanstelling voor het leven.(8)

RUDOLPH IN DIENST ALS DEURWAARDER EN GERECHTSBODE OP CURAÇAO
NL-HANA_1.05.01.02_582_0601.

Reder en scheper

Rudolph bleef actief in de handel. Hij ontwikkelde zich tot reder, hij kocht ten minste één schip of 'barque' die hij *Florensia Christina* noemde. De *Florensia* voer door de Cariben maar maakte ook Atlantische reizen.(9) In 1745 legde de *Florensia* een reis af van Cartagena naar Nieuw York. Aan boord waren onder andere veertigduizend zilverstukken van acht, ofwel de munteenheid pesos. Het schip viel echter ten prooi aan Engelse kapers die de buit verdeelden, de boot zelf werd teruggestuurd naar Curaçao.(10)

Van den Clooster vervulde op deze manier meerdere rollen in de scheepvaart en breidde zijn activiteiten steeds verder uit. Van een koopman in cacao ontwikkelde hij zich tot reder, om vervolgens ook betrokken te raken in bodemerij, scheepsleningen/ scheepsleningen. Of hij hier veel profijt van had is onduidelijk, want slechts de gevallen waarin het mis ging en het schip en/of de lading deels verloren ging zijn terug te vinden in de bronnen. Ondanks deze risico's begon Rudolph steeds welvarender te worden. Zo verscheepte hij vanuit Curaçao in 1744 naar zijn compagnon Jacobus van Eijndhoven een pak van 'vijf baaren goud te saamen 333 3/8 onces' en een zak met 852,5 gouden dubloenen.(11)

Op het eiland

De handel van Rudolph beperkte zich niet tot schepen en het verschepen van goederen. Curaçaose en WIC-bronnen laten zien dat hij op het eiland meer en meer

bezittingen vergaarde. Curaçao was een handelseiland en werd voornamelijk gebruikt voor het verschepen van goederen en slaafgemaakten. Grootschalige plantages zoals die in bijvoorbeeld Suriname en Demerara werden opgebouwd waren hier amper aanwezig, ook omdat de grond hiervoor niet geschikt was. Op Curaçao spraken daarom van tuinen (thuijnen/tuijnen) en kanoekjes (*kunuku*). Dit waren stukken grond die werden bewerkt door slaafgemaakten en de lokale bevolking van voedsel voorzagen. Daarnaast bestonden er zoutvlaktes en werd er veel vee gehouden op Curaçao.

Plantagebezit

Rudolph bezat in zijn leven in ieder geval drie (delen) van plantages/tuinen op Curaçao: Plantage Mal Pais, Plantage Inzigt en plantage Ter Burg en Texel. Aankoopaktes zijn van deze transacties niet te vinden, maar uit door de WIC genoteerde transporten, werd duidelijk dat Rudolph in ieder geval investeerde in deze drie plantages. In begin januari 1737 kocht Rudolph een deel van de Plantage Mal Pais aan voor 2630 pesos.(12) Slechts een paar maanden later in december 1737 kocht Rudolph een deel van Plantage Ter Burg en Texel.(13) De plantage Inzigt, gelegen aan de overzijde van de haven, staat in 1751 geregistreerd als het bezit van Rudolph en ene Nathanael Ellis.(14) Zelf woonde Rudolph met zijn vrouw Christina in Fort Amsterdam, het hart van de koloniale overheid, strategisch geplaatst aan de haven van Willemstad.(15) Een consistent inzicht in de bewoners van het fort is nooit opgetekend, of niet overgeleverd in de archieven. Toch kan inzicht worden gegeven in de bewoners van het fort door de lijsten die werden opgesteld de predikanten van de gereformeerde kerk.

Schip Florentina Christina

Voor de jaren 1732 en 1740 bestaan een lijst van lidmaten op het eiland, en hierop is iets opvallends te zien. Zowel in 1732 als in 1740 staat Rudolph op de lijst, net zoals zijn vrouw Christina. Maar boven Christina in de lijst staat Florentia Harlaeus, de weduwe van Rudolph van den Clooster. De naam Florentia, in combinatie met Christina, komt bekend voor: het schip van Rudolph werd naar deze vrouwen genoemd. Een zoektocht in Gelders en Amsterdams bronnenmateriaal openbaart de oplossing op dit raadsel: Florentia Harlaeus moet Rudolph's moeder zijn geweest, die getrouwd was met Rudolph senior. Dit

wordt duidelijk uit het testament van Aleijda Harlaeus. Zij werd al eerder gemachtigd door Rudolph in 1742 om verschillende panden in Arnhem te verkopen, en dit blijkt geen toeval. In het testament dat zij deelde met haar zuster Elisabeth legateren zij aan ‘neeff Rudolph van den Clooster, na onser beijder dood de somma van twee duijsent guldens’.(16) Het is een erfenis met een belangrijke voorwaarde. Ene Cornelis Brouwer, zou de gezusters een groot vermogen hebben nagelaten met aandelen in de VOC en WIC. Een nalatenschap waar Rudolph na de dood van Elisabeth en Aleijda de winsten van zou erven. Maar uit Amsterdamse bronnen blijkt dat er om deze erfenis veel onenigheid was. Het is in de documenten rondom deze bronnen dat duidelijk wordt dat er nog een zus was: Florentia Catharina. (17) Aanvullende bronnen ontbreken, zowel over de geboorte en dood van Rudolph’s ouders als wanneer Florentia naar Curaçao zou zijn gekomen.

KELKGLAS ‘DE CURAÇAO’S VAARDER’
DIT KELKGLAS UIT DE COLLECTIE VAN MUSEUM ARNHEM BEVAT LANGS DE RAND VAN HET GLAS DE TEKST: ‘DE CURAÇAO’S VAARDER’. OP HET KELKGLAS IS EEN KOOPVAARDIJSCHIP AFGEBEELD MET OP DE ACHTERSTEVEN DE NAAM ‘D.DUYF’ EN EEN AFBEELDING VAN EEN DUIF. AAN DE ANDERE ZIJDE STAAT EEN SOORT RONDE, GEVLOCHTEN MAND GEVULD MET TABAK MET RECHTS EEN EUROPESE KOOPMAN MET EEN PRUIK, STEEK, LANG VEST, JAS EN STOK IN DE HAND, EN LINKS EEN INHEEMSE MAN IN EUROPESE KLEDIJ MET LANGE HAREN, EEN VERENTOOL, EEN HOED OP EN EEN SABEL IN DE HAND. DE KOOPVAARDER DE DUYF IS HET ENIGE ACHTTIENDE-EEUWSE SCHIP MET DEZE NAAM GEWEEST. IN 1745 ZOU HET SCHIP ZIJN EERSTE ZEEREIS MAKEN. DE KAPITEIN VAN HET SCHIP HEETTE ANT. SPENCER. HET WAS ZIJN EERSTE EN TEVENS LAATSTE REIS OP EEN HOLLANDS SCHIP, AANGEZIEN HET SCHIP IN 1745/1746 DOOR DE ENGELSEN WERD ‘GENOMEN’ TEN TIJDE VAN DE OOSTENRIJKSE SUCCESIEOORLOG. (BRON: MUSEUM ARNHEM EN KRISTIN DUYSTERS, 2002; MET DANK AAN J.C.A. SCHOKKENBROEK, NEDERLANDS SCHEEPVAARTMUSEUM, AMSTERDAM.

Eigenaar van tot slaafgemaakten

In kaart brengen hoeveel slaafgemaakten Rudolph bezat is helaas onmogelijk. Inventarissen van plantages ontbreken en ook zijn eigen testament en de boedelinventaris die zijn opgemaakt na zijn dood zijn niet overgeleverd. Maar dat Rudolph slavenhouder was is zeker en is terug te zien in de mensen die hij manumitteerde, vrijmaakte. Een manumissie was een verzoek aan de koloniale overheid waarbij een eigenaar of andere belanghebbende brieven van vrijdom aanvroeg. Dit verzoek kon worden afgewezen of toegewezen, en om de zaak te helpen werd vaak enkele woorden context gegeven. In zijn leven manumitteerde Rudolph drie vrouwen en twee kinderen. Op 23 april 1742 werd als eerste Markita gemanumitteerd, volgens het verzoek was zij vrijgekocht door Pier Robert voor een som van 100 pesos, waarna Rudolph Markita ‘volcoom en vrij gegeven (...) en de van alle slaafsche dienst heeft ontslagen’.(18)

Meer manumissies

In begin februari 1743 volgde Sablica, die zelf Rudolph 80 pesos had overhandigd, en hiermee haar weg naar vrijheid kocht. (19) Twee maanden later volgde Cica, die uit ‘consideratie van de getrouwe dienste aan hem bewesen’ haar brieven van vrijdom ontving. Het is een opmerkelijk verzoek, niet door de verwijzing naar Cica’s trouwe dienst, maar door het ontbreken van een bedrag dat van handen wisselde. Hierover is een notitie bijgevoegd: “de somme behoeft daarinne niet te werden gespecificeert, alsoo deese vrijgevingh meer uyt onse goede wil alsom het geld geschied.” (20) De laatste vrijlating wordt *post mortem*, na Rudolph’s dood, uitgevoerd omdat hij dit had gespecificeerd in zijn testament. De executeurs van dit testament verzoeken eind 1760 vrijbrieven voor Dorothea en haar kinderen Helena en Joseph, wederom als dank voor hun ‘getrouwe diensten’.(21)

Het vrijlaten van slaafgemaakten was een bekende, maar zeldzame praktijk in de achttiende eeuwse Nederlandse koloniën. Voor de periode 1722 tot en met 1800 zijn 2787 verzoeken voor vrijbrieven overgeleverd, slechts gemiddeld 35 manumissies per jaar. Op Curaçao leefden in dezelfde 78 jaar duizenden slaafgemaakten die geen enkele kans op vrijheid hadden.(22)

Overlijden

Aan de Heren Tien werd in oktober 1751 een brief geschreven waarin werd vermeld dat Rudolph van den Clooster zijn functie als bode en deurwaarder niet langer kon waarnemen.⁽²³⁾ Hoe oud Rudolph op dit moment was is onduidelijk, vier jaar later zou hij komen te overlijden op Curaçao. De exacte overlijdensdatum van Rudolph is niet overgeleverd, maar uit de documentatie van de manumissies van Dorothea, Helena en Joseph blijkt dat hij op 21 december 1754 een testamentaire dispositie opstelde die werd aangehouden bij zijn overlijden. Bronnen van de WIC uit juli en november 1755 verwijzen vervolgens naar Christina Thiesing als de weduwe van Rudolph van den Clooster.⁽²⁴⁾

De afwikkeling van Rudolphs nalatenschap was niet eenvoudig. Meerdere zaken werden aangespannen tegen de afhandeling door zijn executeurs, en wellicht werd dit proces bemoeilijkt omdat Rudolph behalve Christina geen directe familie op het eiland had. Rudolph stierf kinderloos, en zijn Arnhemse lijn die onlosmakelijk verbonden was met Curaçao hield op met bestaan.

NOTEN

- (1) Nationaal Archief Den Haag (NL-HaNA), 1.05.01.02, inv. 227, 24.
- (2) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 227, 122.
- (3) NL-HaNA, 1.05.12.01, inv. 1468, folio 5r. 11 en 26 maart 1724.
- (4) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 574, 725.
- (5) Stadsarchief Amsterdam (SAA). 5075. 10711. 476 en NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 1159, 94.
- (6) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 575, 171.
- (7) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 579, 192.
- (8) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 23, 56.
- (9) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 587, 531.
- (10) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 316, 245.
- (11) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 1158, 404.
- (12) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 1156, 521.
- (13) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 1156, 517.
- (14) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 598, 700.
- (15) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 1160, 302.
- (16) Gelders Archief Arnhem (NL-AhGldA), inv. 2003, 484, 237.
- (17) SAA, 5075, 11134, nr 311.
- (18) NL-HaNA, 1.05.12.01, inv. 174, folio 16.
- (19) NL-HaNA, 1.05.12.01, inv. 175, folio 17.
- (20) NL-HaNA, 1.05.12.01, inv. 175, folio 40.
- (21) NL-HaNA, 1.05.12.01, inv. 191, folio 150.
- (22) H. R. Jordaan, 'Slavernij en vrijheid op Curaçao: de dynamiek van een achttiende-eeuws Atlantisch handelsknooppunt' (Leiden University, 2012), 59–105, <https://hdl.handle.net/1887/19083>.
- (23) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 406, 249.
- (24) NL-HaNA, 1.05.01.02, inv. 686, 66 en inv. 218, 465.

Arnhem, de Kaapkolonie en sporen van slavernij

De familie Beck-Van Oudenaarden-Slotsboo (deel 1)

Locatie: Koningstraat/Kromme Elleboogsteeg

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Begin achttiende eeuw vertrokken kort na elkaar broer en zus Henricus en Aletta Beck vanuit Arnhem naar de VOC-kolonie in zuidelijk Afrika. Later volgde nog hun Arnhemse nicht Stevelina van Oudenaarden. De drie Arnhemmers werden onderdeel van de bovenlaag van de Kaapse koloniale samenleving. Henricus vanuit zijn functie als predikant, Aletta en Stevelina door huwelijken. Zij waren ook persoonlijk actief binnen het koloniale slavernijsysteem; zij kochten, verkochten en bezaten meerdere tot slaafgemaakte mensen.

Familie Beck in Arnhem

De familie Beck kwam oorspronkelijk uit Keulen en had zich in de eerste decennia van de zeventiende eeuw in Den Haag en Delft gevestigd. Stephanus Beck (1627-1700), geboren in Delft, kwam rond 1654 in Arnhem, waar hij van 1656-1696 hoofd van de Franse School was. Eerder was ook zijn oom David Beck (1594-1634) al meester van de Franse school in Arnhem geweest.(1) Stephanus trouwde op 31 december 1662 met Aletta van Ophuijsen (...-1720). Uit dit huwelijk werden in totaal acht kinderen geboren, waarvan vier kinderen de volwassen leeftijd bereikten zie stamboom volgende pagina. De kinderen groeiden op in een huis met hof, achterhuis en schuur “staande en gelegen in de Koningstraat en in de Cromme elleboog uitgaande”.(2)

Drie van de kinderen, Henricus Beck (1664-1755), Aletta Beck (1667-1752) en Sara Beck (1676-1720) werden in Arnhem onderdeel van een dichtgezelschap, de zogenaamde ‘Digtkundige maatschappij’. Hier waren zij bekend onder de pseudoniemen ‘Waarmond’, ‘Astrea’ en ‘Sylvia’. In 1750 zou in Amsterdam de bundel ‘Mengel-Digten van Aletta Beck’ verschijnen. Hierin staan 64 gedichten, waarvan 56 door Aletta zijn gemaakt, zeven door andere leden uit de Arnhemse dichtclub, en een door een vriend. Van de opgenomen gedichten van Aletta zijn 47 geschreven in Arnhem, de overige in zuidelijk Afrika.(3)

Naar de Kaap de Goede Hoop

Na een studie Theologie meldde Henricus Beck zich in 1701 bij de Heren Zeventien van de Verenigde Oost-Indische Compagnie voor de vrijgekomen post van predikant in de VOC-kolonie aan de Kaap de Goede Hoop. Hij vertrok 21 december 1701 met het schip Reigersdaal vanaf Texel en arriveerde op 13 april 1702 aan de Kaap de Goede Hoop.(4) Henricus was meer dan drie decennia predikant, en was een omstreden figuur. Hij was achtereenvolgens predikant van de gemeenten Drakenstein (1802-1706), Stellenbosch (1704-1726) en Kaapstad (1707-1708, 1726-1732). Vanaf 1703 was Beck ook eigenaar van een ‘plaats’, een boerderij met land, buiten Drakenstein.(5) Henricus trouwde in 1707 met Johanna Constantia Elsevier (1684-1759). Het huwelijk zou kinderloos blijven en lijkt niet bijzonder gelukkig geweest te zijn. In 1726 vertrok Johanna met ‘voorkennisse en toestemminge’ van Henricus Beck naar de Nederlandse Republiek.(6)

Aletta Beck was haar broer in 1705 gevolgd naar zuidelijk Afrika en woonde de eerste jaren bij hem in de pastorie van Stellenbosch. In 1709 trouwde zij met Samuel Martini de Meurs (...-1711), landdrost van de Kaapse buitengebieden en de kolonies van Stellenbosch en Drakenstein. Hij overleed nog geen twee jaar later, maar liet Aletta goed verzorgd achter.(7) Met de erfenis was Aletta in staat om buiten Stellenbosch de boerderij Voorgelegen met bijbehorende grond te kopen. Aletta hertrouwde in 1715 met de Deense kapitein-luitenant van het Kaapse garnizoen en lid van de Politieke Raad, Kaje (Caius) Slotsboo (1668-1726). Hij had drie kinderen uit een eerder huwelijk: Maria Judith Slotsboo, Louisa Adriana Slotsboo en Petrus Jesse Slotsboo. Aletta en Kaje kregen samen een zoontje dat op 9 juni 1717 als Cajus Henricus Slotsboo werd gedoopt. Het jongetje overleed niet lang daarna. Kaje Slotsboo overleed in 1726 na een ziekbed. Het contact met haar twee inmiddels gehuwde stiefdochters en hun echtgenoten bleef altijd hecht.(8)

In deze periode kwam ook Stevelina van Oudenaarden (1712-1752), dochter van Sara Beck, de jongere zus van Aletta en Henricus, naar de Kaap de Goede Hoop. Zij woonde samen met haar tante en haar oom, die inmiddels als predikant van Stellenbosch naar Kaapstad was overgeplaatst. In het huishouden woonde ook Aletta's stiefzoon Petrus Jesse Slotsboo (1711-1748).

Stevelina en Petrus Jesse trouwden op 8 mei 1735. Hij was inmiddels Eerste Gewoone Clerq en Onderkoopman en verzorgde in die functie onder meer de algemene correspondentie van de Kaapse regering. Het echtpaar kreeg vier kinderen, waarvan het eerste kort na de geboorte overleed. De drie zoons van Stevelina en Petrus Jesse kwamen later naar Arnhem: Cajus Petrus Slotsboo, Daniël Josephus Slotsboo, en Henricus Jacobus Slotsboo, zie pp. 224-226.

Slaafgemaakten in bezit van de Arnhemmers:

Henricus, Aletta en Stevelina behoorden in de Kaapse samenleving tot de koloniale elite. Henricus vanwege zijn dienstverband bij de VOC en functie als predikant, de twee vrouwen hadden zich via huwelijken verbonden met families en posities van koloniale macht en welvaart. De Arnhemmers waren eigenaar van meerdere bezittingen. Tot het huis- en

landbezit behoorden ook tot slaafgemaakten die hier in eigendom van Henricus en Alette tewerkgesteld werden. Net als de Kaapkolonie werden ook de huishoudens van Henricus en Aletta draaiend gehouden met de arbeid van tot slaaf gemaakte mensen.

Henricus Beck heeft over de periode van 1710-1716 een rekeningboek of 'schuldboekje' bijgehouden, met zijn inkomsten, uitgaven en leningen. Twee bladzijden zijn gewijd aan transacties van slaafgemaakten.(9) De bedragen zijn in rijksdaalders, die aan de Kaap gelijk stonden aan ongeveer 3 gulden. Beck heeft op basis van deze notities in deze periode twaalf tot slaaf gemaakte mensen gekocht: Titus à 65 rds; Marise à 60 rds; Sara à 50 rds; Jubse à 30 rds; Corilon à 65 rds; Jan Baly à 82 rds; Prins van Bengale rds 55; Housaar à 130 rds; Elias à 70 rds; Siphron à 110 rds; Caatje à 110 rds; Adam van de Cust, à 75 rds. Twee van hen overleden nog in dezelfde periode: Sara en Jubse. Drie slaafgemaakten zijn in deze periode verkocht: Marise à 70 rds; Corilon à 130 rds; Antonij à 100 rds.

Beck noteerde in zijn boekje expliciet dat zijn echtgenote Johanna Constantia Elsevier vier slaafgemaakten voor zichzelf had: Diana, Aaron, Jan van Baly en Caatje. Deze laatste is mogelijk de Catharina van Makassar die Johanna in 1726 naar Nederland begeleidde. Voor een echtpaar zonder kinderen hadden zij een groot aantal slaafgemaakten in bezit. Zouden de slaven die Johanna 'voor zichzelf gekozen' heeft in het huishouden zijn tewerkgesteld, of als bedienden? En gebruikte Henricus de overigen voor werk op zijn boerderij of in de pastorie? Van Aletta is bekend dat zij ook slaafgemaakten in haar huishouding en op haar boerderijen had, maar niet hoeveel of hoe zij heetten en waar zij vandaan kwamen.

Henricus Beck heeft meer tot slaaf gemaakte mensen in zijn bezit gehad dan de mannen en vrouwen die hij in het rekeningoverzicht vermeldde. Al in maart 1703 kocht hij de 22-jarige slaafgemaakte David voor 60 rds. Deze David ontsnapte een jaar later en werd daarna tijdens een ruzie gedood door een andere ontsnapte slaaf, Daniël, die hij onderweg had ontmoet. Deze Daniël werd vervolgens berecht en opgehangen.(10) Uit latere transacties is bekend dat hij in elk geval in 1716 nog twee slaafgemaakten kocht: Housaar van Boegies (uit Sulawesi) en Marion van Malabar, en in 1725 Sambo

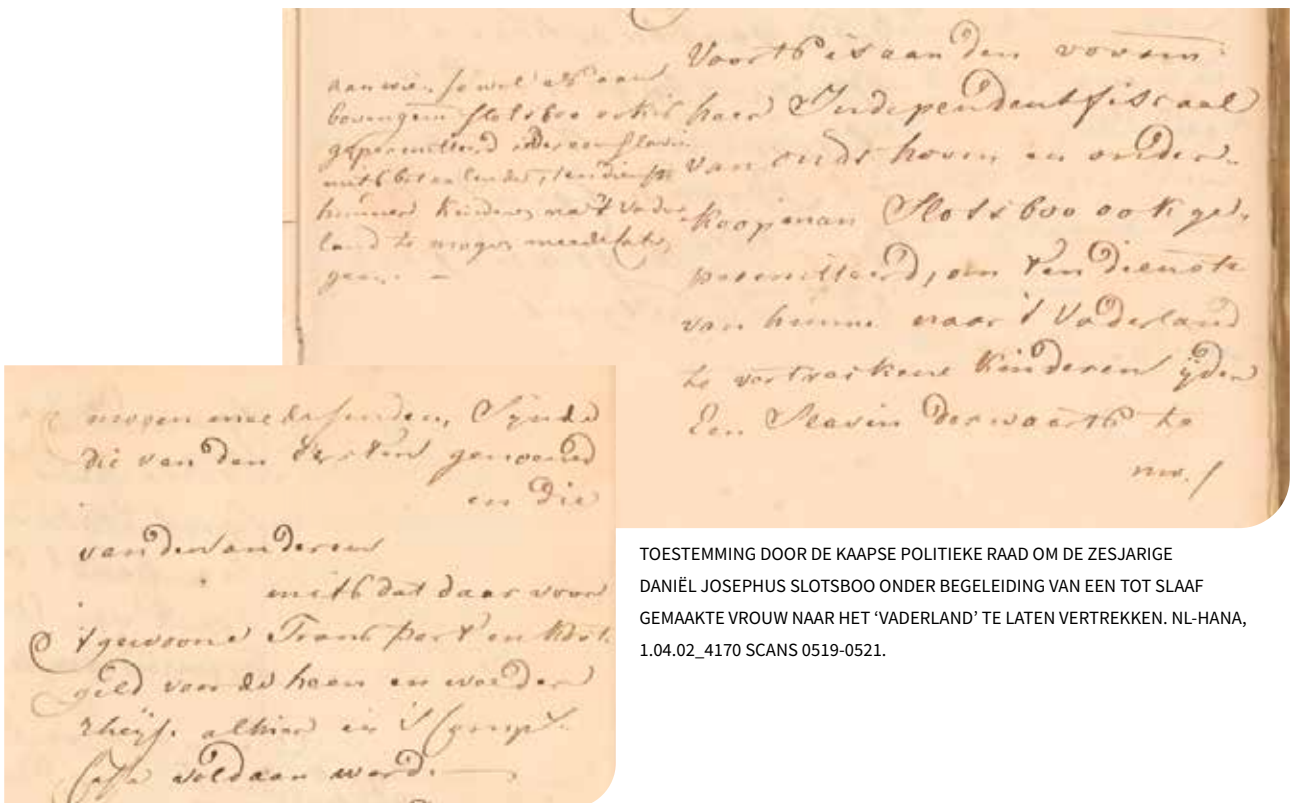
van Madagaskar.(11) Ambtshalve beschikte predikant Beck ook nog over een compagnieslaaf.

Het persoonlijke leven van mensen in slavernij is niet gemakkelijk te reconstrueren vanuit de bronnen. Vaak is alleen een naam bekend – als deze al wordt genoemd. Soms is via een toponiem een herkomst te herleiden. Herkomst betekent hier niet per se de plek van geboorte, maar kan ook de regio zijn waar iemand is gevangengenomen, ingescheept of tot slaaf gemaakt. In sommige gevallen komen we iets meer te weten, bijvoorbeeld in het geval van bovengenoemde David, die naar vrijheid vluchtte maar vervolgens werd vermoord. Het is in zaken waaraan de koloniale machthebber belang hechtte zoals rechtspraak – meestal als aangeklaagde of getuige, zelden als aanklager – dat slaafgemaakten naar voren komen en fragmenten uit hun leven, niet zelden in combinatie met straf of dood, in koloniale akten worden teruggevonden. In 1741 worden nog eens twee slaafgemaakten van Henricus Beck genoemd: Maria van Malakka (huidig Maleisië) en Hoesaar van Boegies, toen zij optraden als getuigen van onrust in de buurt van het huis van Beck.(12)

Catrijn van Batavia en Daniël Josephus Slotsboo

In 1748 besloten Stevelina van Oudenaarden en Petrus Jesse Slotsboo om hun tweede zoon Daniël Josephus Slotsboo (1742-...) naar de Nederlandse Republiek te sturen. De reden is niet duidelijk. Het was niet ongebruikelijk dat kinderen uit hogere kringen vanuit de Kaap naar het vaderland vertrokken met oog op een goede scholing en opleiding. Maar Daniël was zes jaar oud, waarom werd zijn twee jaar oudere broer Cajus Petrus niet gestuurd? Wellicht vormt zijn oom Daniël Nolthenius (ca. 1703-1754) een verklaring. Hij was weduwnaar van Maria Judith Slotsboo (1706-1741) en na een carrière in Oost-Indië onderweg van Batavia naar de Republiek. Zijn zesjarige neef was naar hem genoemd en misschien wilde Nolthenius de jongen onder zijn hoede meenemen. We weten het niet.

Op 20 februari 1748 gaf de Kaapse Politieke Raad toestemming om de jongen met de retourvloot naar het vaderland te laten vertrekken. Ten dienste van Daniël Josephus mocht tegen betaling van “het gewone transport en Costgeld voor de heen en weeder rheijsje” een tot slaaf gemaakte vrouw mee, zie afbeelding hieronder. De plek waar de naam van de slaafgemaakte

TOESTEMMING DOOR DE KAAPSE POLITIEKE RAAD OM DE ZESJARIGE DANIËL JOSEPHUS SLOTSBOO ONDER BEGELEIDING VAN EEN TOT SLAAF GEMAAKTE VROUW NAAR HET 'VADERLAND' TE LATEN VERTREKKEN. NL-HANA, 1.04.02_4170 SCANS 0519-0521.

had moeten staan is niet ingevuld. We weten uit een andere bron dat Catrijn van Batavia op de reis Daniël heeft begeleid en voor hem zorgde. Zoals gebruikelijk diende vooraf voor zowel de heen- als terugreis van de slaafgemaakte te worden betaald.(13) Zie afbeelding hieronder.

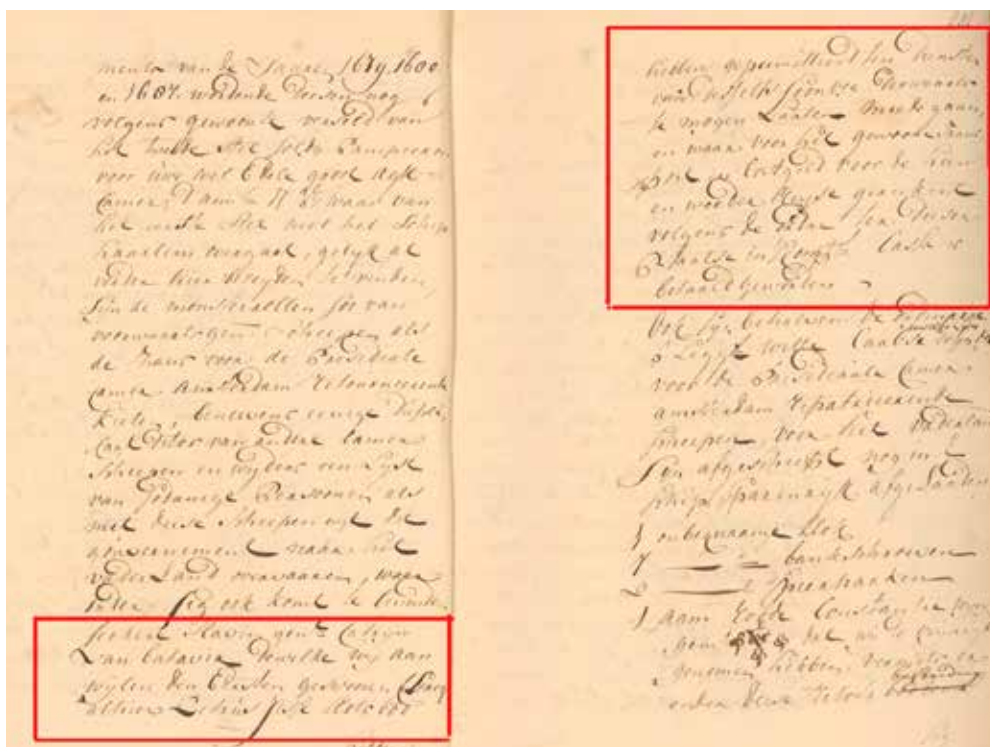
Catrijn van Batavia was een van de slaafgemaakten in bezit van Petrus Jesse Slotsboo en Stevelina van Oudenaarden. Zij was gekocht uit een boedelverkoop “1 meijt gen:t Cathrijn van Batavia met haar kind gen:t Isak van de Caab”.(14) Het is dankzij deze vermelding dat we weten dat Catrijn een kind had, een zoon die aan de Kaap geboren was.

Overlijdens en slaafgemaakten

Enkele weken na het vertrek van de jongen overleed Petrus Jesse Slotsboo op 37-jarige leeftijd. Vier jaar later, op 24 februari 1752, overleed Stevelina van Oudenaarden, nog geen veertig jaar oud. Uit de boedelinventaris die na haar dood werd opgesteld blijkt dat zij op dat moment in bezit was van twee huizen en erven aan de oostkant van de huidige Parlementstraat tegenover de compagnietuin. Dit was dicht bij de kerk en de slavenlogies (het huidige Iziko Slave Lodge Museum). De twee zoons die nog bij haar aan de Kaap

waren, Caje Petrus en Henricus Jacobus, waren toen twaalf en zes jaar oud. Zij kwamen nu voorlopig in de zorg van hun oom en tante, het echtpaar Louisa Adriana Slotsboo (1708-1762) en de secretaris van de Politieke Raad en Raad van Justitie Josephus de Grandprez (ca. 1695-1761). Bij testament was vastgelegd dat de jongens, net als hun broer Daniël Josephus naar Arnhem zouden gaan (zie voor de jongens in Arnhem: pp. 224-226). Hierbij staat vermeld dat wanneer de broers naar Nederland zijn vertrokken, de slaafgemaakte vrouwen Candice van de Kaap en Speranza dienden te worden vrijgemaakt. Zij waren blijkbaar aan de zorg voor de twee jongens toegewezen. Bij de uiteindelijke manumissie wordt nog vermeld dat ook de kinderen van Candice, Aspasia (Spasia), Damon en Alida vrijgemaakt werden.(15)

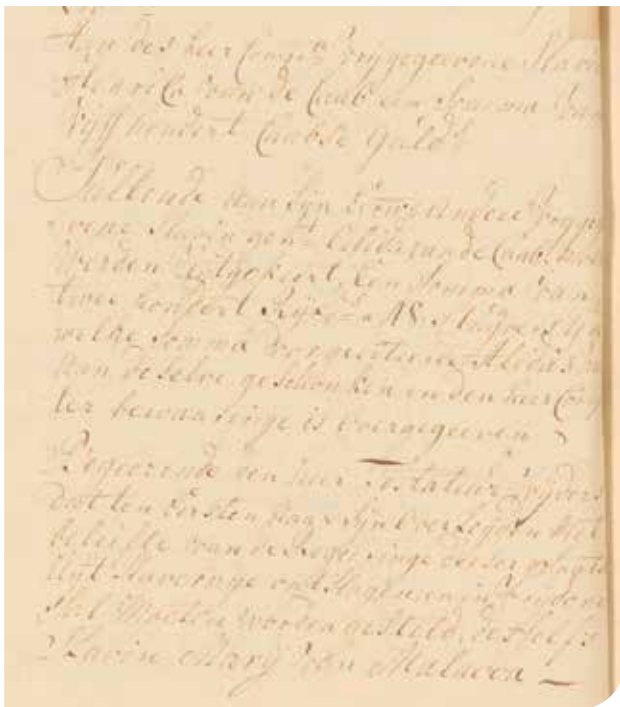
Net twee weken na het overlijden van Stevelina stierf ook Aletta Beck, op 11 maart 1752. Zij was 81 jaar oud. Drie jaar later overleed ook Henricus Beck in juni 1755 op 91-jarige leeftijd. Alleen van hem is bekend uit doktersrekeningen “voor gedaane practijk en geleverde medicamente in zijn langdurende ziekte” dat hij ziek was. In deze periode heerste ook een pokkenepidemie, waaraan Carel van de Kaap en Hoesaar van Boegies, slaafgemaakten van Beck overleden.

CATRIJN VAN BATAVIA BEGELEIDDE DANIËL JOSEPHUS SLOTSBOO NAAR DE NEDERLANDSE REPUBLIEK EN DIENDE VERVOLGENS MET HETZELFDE SCHIP TERUG NAAR DE KAAPKOLONIE TE KOMEN. NL-HANA, 1.04.02_4175 SCAN 80.

Andere slaafgemaakten werden ziek en werden ter verzorging uit huis geplaatst. Chirurgijn Van der Riet diende, net als voor de zieke Beck, later een rekening in voor “gedaane practijk en geleverde medicamente voor seve slaven met de kinder pokjes en swaare accidenten. [kwalen] van primo Julij 1755 tot in de maand September daar aan volgende”. Onder de zieke slaafgemaakten zijn in elk geval Cordon van Makassar, die vanuit de boedel verkocht zal worden, en het meisje Johanna van de Kaap. Bij testament laat Henricus “alle hetgeene tot sijn lijff behoort heeft, soo wolle als linnegoed” na aan zijn slaafgemaakten. Het gaat om alle boven- en onderkleding.(16)

Twee door Henricus Beck eerder ‘vrijgegeven’ slaafgemaakten Henrica van de Caab en Alida van de Caab ontvingen respectievelijk 500 gulden en 200 rijksdaalders. Henricus gaf verder opdracht mee dat na zijn overlijden Marij van Malacca “uijt slavernije ontslagen, en in vrijdom sal moeten worden gesteld”. (17)

DE VRIJE HENRICA EN ALIDA VAN DE CAAB WORDEN BEDEELD IN HET TESTAMENT VAN HENRICUS BECK. MARIJ VAN MALACCA WORDT NA ZIJN DOOD VRIJGEMAAKT. NL-HANA_1.04.02_6871_0236.

NOTEN

- (1) Voor de familie Beck zie: Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens. Henricus & Aletta Beck en die samelewing van hul tyd, 1702-1755* (Pretoria 2013), pp. 12-15; Pieter van Wissing, ‘Aletta Beck (1667-1752). Een Arnhemse in Zuid-Afrika’, in: *Arnhems Historisch Tijdschrift* 31.3 (2011), pp. 117-140; Vybeke Pieters en Gert Jan Schutte, ‘Een vergeten Kaapse dichteres: Aletta Beck’, in: *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 39.1 (1999), pp. 67-84. Voor David Beck zie: Jeroen Blaak, *Mijn voornaamste daden en ontmoetingen. Dagboek van David Beck, Arnhem 1627-1628* (Hilversum 2014). Voor dit artikel is de dubbelbiografie van Karel Schoeman een belangrijke bron van informatie geweest.
- (2) Het huis wordt in 1793 verkocht aan de Ontvanger van Baijen, NL-AhGldA, Toegang 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 420, fol. 492r-492v (scan 793-794) <https://permalink.geldersarchief.nl/4FF04E27A0374961942615C-859BE4EDD>.
- (3) De dichtbundel is online beschikbaar via Google Books: [Mengel-digten - Aletta Beck - Google Boeken](#). Pieter van Wissing, ‘Aletta Beck’, in: AHT 31.3 (2011), p. 133; Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, p. 320.
- (4) NL-HaNA, 1.04.02 VOC, inv. nr. 5500 Grootboek en Journaal Reijgersdaal, scan 11: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/5500/file/NL-HaNA_1.04.02_5500_0011?eadID=1.04.02&unitID=5500&query=5500.
- (5) Achtereenvolgens Koelenhof, dat hij betaalde met geld dat zijn moeder vanuit Arnhem overmaakte, en vervolgens het naastgelegen Krommen Rhee. Zie: Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 74-75, 90-92.
- (6) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 225-226. Zij kreeg hierbij toestemming om de slaafgemaakte Catharina van Makassar mee te nemen. Waarschijnlijk is zij ‘Caatje’ uit het jaarrekeningenboek van Beck, zie onder noot 9.
- (7) Stadsargief van Stellenbosch 1/STB 18/3, testamenten Stellenbosch, 24 januari 1710.
- (8) Voor de twee huwelijken van Aletta Beck zie: Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 194-268; Pieter van Wissing, ‘Aletta Beck’, in: AHT 31.3 (2011), p. 130-132.
- (9) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 182-184; Cape Archives, Master’s Office and Orphan Chamber (MOOC) 14/19, vol. 3, 124, folio 8.
- (10) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 76-77; Robert Shell, *Cape Slave Transactions*, via: <https://www.stamouers.com/index.php/people-of-south-africa/slaves/slave-transactions-2>.
- (11) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, p. 184; zie ook: *Cape Slave Transactions*.
- (12) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 420-421. Voor Slaafgemaakten in Kaapse gerechtelijke bronnen zie: Nigel Worden, en Gerald Groenewald (eds.), *Trials of slavery: selected documents concerning slaves from the Criminal Records of the Council of Justice at the Cape of Good Hope, 1705-1795* (Kaapstad 2005). Voor slavernij in de Kaapkolonie zie o.a. Karel Schoeman, *Portrait of a slave society. The Cape of Good Hope, 1717-1795* (Pretoria 2012); Robert Shell, *Children of Bondage. A social history of the slave society at the Cape of Good Hope, 1652-1838* (Hanover 1994).
- (13) Kaapse resolutie 20 februari 1748, NL-HaNA, 1.04.02 VOC, Overgekomen brieven en papieren inv. nr. 4170, scans 0519-0521. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/4170/file/NL-HaNA_1.04.02_4170_0519?eadID=1.04.02&unitID=4170&query=4170. Voor Catrijn zie inv. nr. 4175, scan 0080.
- (14) Cape Archives, MOOC 8/6.52 en 10/5.31.
- (15) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 437-438, 458; Cape Archives, MOOC 8/7.72a&b.
- (16) Karel Schoeman, *Twee Kaapse lewens*, pp. 443-447, 450-458; Cape Archives, MOOC 8/8.12a; Cape Archives, MOOC 14/19.124.
- (17) NL-HaNA_1.04.02 Archief VOC, inv. nr. 6871 kopietestamenten, scan 0236: https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/6871/file/NL-HaNA_1.04.02_6871_0233?eadID=1.04.02&unitID=6871&query=6871.

Drie Kaapse jongens in Arnhem

De familie Beck-Van Oudenaarden-Slotsboo (deel 2)

Locatie: Latijnse school Arnhem, voormalig Broerenklooster
(Broerenstraat ter hoogte van monument Mens tegen Macht/Turfstraat)

AUTEUR: ASCHWIN DROST

In 1753 werden drie aan de Kaap de Goede Hoop geboren broers in Arnhem met elkaar herenigd. Cajus Petrus, Daniël Josephus en Henricus Jacobus Slotsboo waren op dat moment respectievelijk dertien, elf en acht jaar oud. Daniël Josephus was al in 1748 vanuit de VOC-kolonie naar de Nederlandse Republiek gekomen, begeleid door de tot slaaf gemaakte vrouw Catrijn van Batavia. Na het overlijden van beide ouders, Petrus Jesse Slotsboo en Stevelina van Oudenaarden, kwamen ook de twee andere broers naar Arnhem, de geboortestad van hun moeder.

De Arnhemse Stevelina van Oudenaarden (1712-1752) was als tiener naar haar oom en tante Henricus en Aletta Beck in zuidelijk Afrika vertrokken, zie vorig artikel. Nadat haar echtgenoot in 1748 overleden was, liet Stevelina in haar testament vastleggen dat haar oudste zoon Cajus Petrus Slotsboo (1740-1812) en jongste zoon Henricus Jacobus Slotsboo (1745-1772) naar Arnhem gestuurd moesten worden voor een goede scholing.(1) Tweede zoon Daniël Josephus Slotsboo (1742-...) was al in 1748 naar Nederland gekomen.

De twee achtergebleven broertjes kwamen eerst in de zorg van hun oom en tante, het echtpaar Louisa Adriana Slotsboo (1708-1762) en de secretaris van de Politieke Raad en Raad van Justitie Josephus de Grandpreez (ca. 1695-1761). Tijdens de zitting van de Kaapse Politieke Raad op donderdag 29 maart 1753 werd het vertrek van de jongens naar Arnhem geregeld: "Laatstelijk is aan den E: Secret:s deeses Raads Josephus de Grandpreez geaccordeert om de onder desselfs voogdij Staande kinderen van wijlen den ondercoopman en eersten gesw: Clercq ter Politicque Secretareije alhier Petrus Jesse slotsboo in naamen Cajus Petrus en Henricus Jacobus slotsboo met een der Retour Scheepenen deeses Jaars

onder betaaling van het gewoone Transport en Costgeld om in de Cajuijt gelogeert en getracteert te werden, naar het vaderland te mogen oversenden."(2)

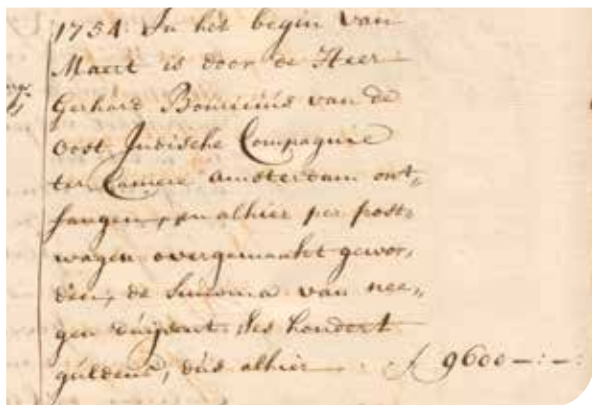
Onder voogdij van de Arnhemse Magistraat

De klerk ter secretarie van Arnhem, Rutger Reijnders, werd vanaf 22 september 1753 de door "de WelEdele en Achtbaare Heeren van de Magistraat deser Stadt volgens resolutie in dato den aengestelde administreerende voogd over de drie onmundige nagelatene kinderen van Petrus Jesse Slotsboo en Stevelina van Oudenaarden in leeven Ehelieden op Cabo de Goede Hoop overleeden, met naemen Cajus Petrus, Daniel Josephus en Hendricus Jacobus Slotsboo". Hij zou als voogd van de jongens optreden en de financiën regelen tot het moment dat zij volwassen waren.(3)

Cajus Petrus en Hendricus Jacobus verbleven de eerste weken na hun komst in Arnhem bij hun administrerend voogd Reijnders: "Den 22. Septemb: zijn de twee kinderen van wijlen de Heer Slotsboo met Hendrik Pool, die deselve van de Caap de Goede Hoop heeft overgebracht, binnen deese Stadt gearriveert, dewelke op orde van de Heer Borgermeester Gijsbert Tulleken Junior, (:de Heer Borgermeester Bentinck absent zijnde:) provisioneel ten Huijse van de Clercq Rutger Reijnders besorgt, en aldaer in Cost en drank verpleegt zijn geworden".(4)

De drie broers werden in Arnhem weer verenigd bij Laurentius van Thuijl, conector en preceptor van de Latijnse School. Hier waren de jongens ingeschreven in de kost voor de duur dat zij onderwijs kregen aan de school van Van Thuil. De Latijnse School was gevestigd in het voormalige Broerenklooster aan de Broerenstraat. De oudste broer Cajus Petrus vertrok in 1756 naar de Franse School in Rhenen om vervolgens in 1758 naar Amsterdam te gaan en in de leer te gaan als koopman. De

twee jongere broers bleven tot 1759 samen bij Van Thuijl, tot Daniël Josephus naar Franeker vertrok voor een studie Rechten bij de uit Arnhem afkomstige professor Hermanus Cannegieter. Henricus Jacobus zou in 1764 Theologie in Utrecht gaan studeren.(5)

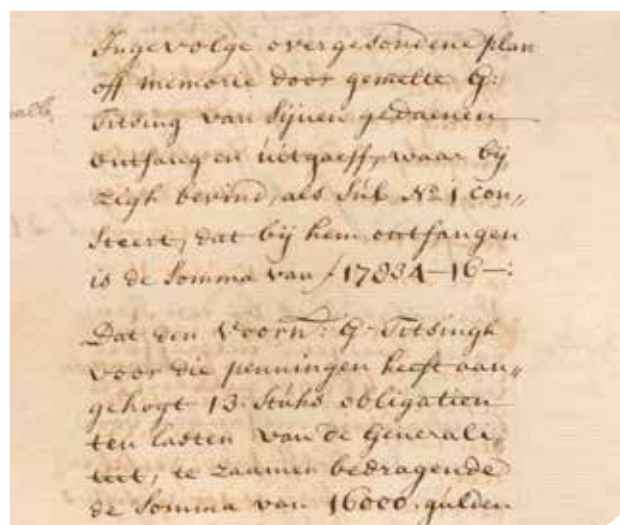
DETAIL VAN EEN GELDWISSEL VOOR 9600 GULDEN UIT 1754. VANUIT DE KAAPKOLONIE OPGESTUURD NAAR DE VOC KAMER IN AMSTERDAM EN DAAR OPGEHAALD DOOR POSTMEESTER GERHARD BOURICIUS. NL-AHGLDA_2003_585_1100.

Drie erfenissen

Vanuit de Kaap de Goede Hoop kwamen in de volgende tien jaar geregeld, soms bijzonder grote bedragen via geldwissels naar Nederland.(6) Het betrof naast financiële erfenis uit de nalatenschap van de ouders van de broers ook die van hun Arnhemse oudoom en -tante Henricus en Aletta Beck, die inmiddels ook beiden aan de Kaap waren overleden en hun gezamenlijke erfenis aan de jongens hadden nagelaten. Oom en tante Louisa Slotsboo en Josephus de Grandpreez leefden nog, maar na 1762 kwam ook hun nalatenschap naar Arnhem (zie ook de stamboom op p. 219).(7) De bewaard gebleven stukken in het Gelders Archief laten zien dat administrerend voogd Rutger Reijnders, maar ook postmeester Gerhard Bouricius het er druk mee hadden.

Het grote vermogen van tientallen duizenden guldens die vanuit de Kaapkolonie naar de drie jongens in Arnhem kwam is niet altijd een-op-een terug te voeren op verdiensten aan slavernij, behalve bij de verkoop van slaafgemaakten vanuit boedel na de overlijdens van ouders en (oud)ooms en tantes. De nalatenschappen zijn wel tot stand gekomen – en vermeerderd – binnen het Kaapse koloniale slavernijstelsel. Daarbij waren er tevens directe en indirecte verdiensten uit het slavenbezit en de arbeid die de slaafgemaakten verrichtten om de huishoudens en de ‘boerenbedrijven’ van de families draaiende te houden.

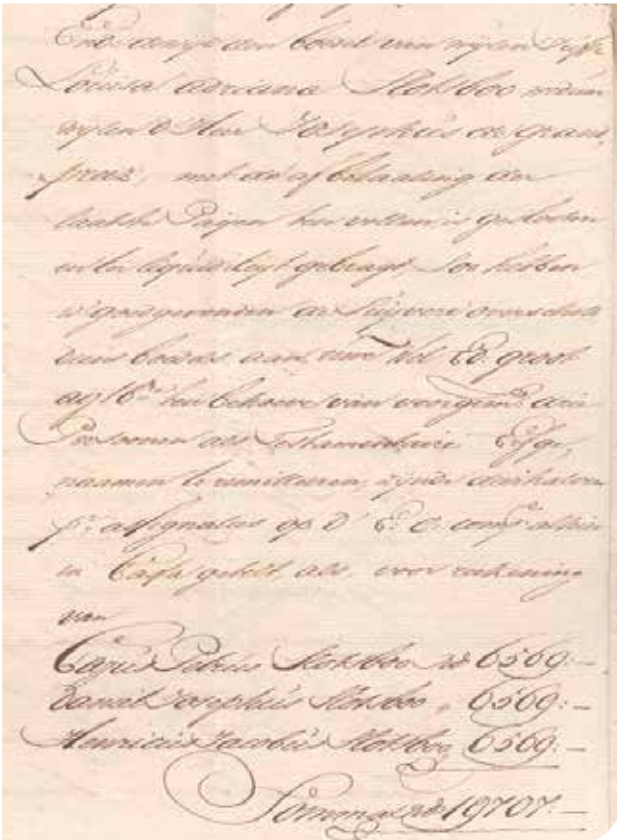
Naast de geldwissels vanuit de Kaap de Goede Hoop waren er inkomsten uit de “ontfangst van Renten en interessen van belegde en uitgesette Capitaalen”. Net als eerder bij de weeskinderen Van Baijen (zie pp. 78-83) werden ook nu grote sommen geld door de voogd belegd in obligaties(8) of uitgeleend. Een opvallende naam onder de mensen die een lening kregen was Johannes Jongbloet, op dat moment weduwnaar van Adriana van Baijen. Hij leende in 1758 een bedrag van 4200 gulden, tegen 3½ % rente, plus nog een aanvullend bedrag van 1000 gulden.(9)

EEN BEDRAG VAN 16.000 GULDEN UIT DE NALATENSCHAP VAN PETRUS JESSE SLOTSBOO EN STEVELINA VAN OUDENAARDEN WERD BELEGD IN 13 OBLIGATIES VAN DE GENERALITEIT. DEZE INVESTERINGEN KWAMEN INDIRECT OOK WEER TEN GOEDE VAN DE VOC EN WIC. NL-AHGLDA_2003_585-1277.

De uitgaven hadden allereerst betrekking op “uitgaeff van cost en schoolgeld, als meede voor kleedinge en andere zaaken”, maar de grootste posten waren toch de verstrekkingen van leningen en beleggingen in obligaties. Deze uitgaven, waarvan de leningen uiteindelijk ook weer terugkwamen, genereerden uit renten verdere inkomsten.

Er kwam niet alleen geld over vanuit de Kaapkolonie. Zo werd “met het schip ‘de Jonge Lieve’ voor de Camer Amsterdam [...] een kast met Familie portretten” verzonden. De inmiddels volwassen Cajus Petrus Slotsboo werd op 15 januari 1666 door de magistraat van Arnhem gemachtigd om de kist met schilderijen namens de drie broers in ontvangst te nemen. De portretten waren in bezit geweest van Henricus Beck, die in 1701 al familieportretten vanuit Arnhem had meegenomen naar de Kaap. Via het echtpaar Slotsboo-De Grandpreez kwamen de portretten nu weer terug naar Nederland.(10)

LAATSTE GELDWISSEL NA AFWIKKELEN NALATENSCHAP VAN TANTE LOUISA ADRIANA SLOTSBOO EN OOM JOSEPHUS DE GRANDPREEZ, WAARBIJ DE BROERS IEDER NOG 6.569 RIJKSDAALDERS ONTVINGEN, BIJNA 20.000 GULDEN. OMGEREKEND EEN KOOPKRACHT VAN BIJNA 245.000 EURO PER PERSOON. NL-AHGLDA_2003_587-0692.

Latere levens

Cajus Petrus keerde later als koopman terug naar zijn geboortestad aan de Kaap de Goede Hoop. Hij ging hier deel uitmaken van de Politieke Raad en Burgerkrijgsraad als secretaris. Hij overleed in Kaapstad in 1812, toen de kolonie inmiddels in Britse handen was. Henricus Jacobus werd predikant in Ouddorp (Zeeland) alwaar hij in 1772 overleed. Daniël Josephus, die als zesjarige door de slaafgemaakte Catrijn van Batavia naar Nederland was begeleid, trouwde in 1766 met Romelia Elisabeth van Burmania (1745-...). Het ging niet goed met Daniël en zijn huwelijk. De twee scheidden van tafel en bed in 1773, maar bleven getrouwd. Beiden werden in deze periode onder curatele gesteld, Daniël wegens drankmisbruik en verkwisting. Blijkbaar kon hij de weelde uit de erfenissen niet aan. In 1778 werd de curatele weer opgeheven. Het is onbekend waar en wanneer Daniël overleden is.

NOTEN

- (1) Cape Archives, Master's Office and Orphan Chamber (MOOC) 8/7.72a.
- (2) Cape Archives, Resolutions of the Council of Policy, 1753-03-29, C. 131, pp. 110-117.
- (3) De boedelinventaris voor de drie weeskinderen Slotsboo, met de rekeningen, de 'bonnetjes' en bijbehorende verantwoording van inkomsten en uitgaven, is bewaard vanaf 22 september 1753. De stukken zijn verzameld in twee aparte inventarisnummers. De rekeningen liggen niet op volgorde en stukken zijn soms ook in stukken gescheiden binnen en over de twee inventarissen: NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 585, omslag 4 (scans 1004-1340): <https://permalink.geldersarchief.nl/173A9CF043C7449D935FD5CA3C7D8F28> en inv. nr. 587, omslag 9 (scans 508-1052). Het citaat is afkomstig uit inv. nr. 585, scan 1099.
- (4) NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 585, scan 1275.
- (5) De scans 1227-1232, 1295-1298, 1301-1304 en 1315-1318 geven goed overzicht van de jaarlijkse kosten voor de twee jongste broers, in rekening gebracht door Laurentius van Thuil.
- (6) Zo werd in december 1755 een bedrag van 14.688 gulden en 12 stuivers in ontvangst genomen, NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 585, scan 1101.
- (7) Voor de erfenis van Louisa Adriana Slotsboo en Josephus de Grand Preez, zie NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 587, scans 611-634 en 690-695; voor de erfenis van Henricus en Aletta Beck, scans 637-689: <https://permalink.geldersarchief.nl/AB2F52BFA7B348B99C2D-2768020CA722>.
- (8) Een voorbeeld van een dergelijke grote belegging en inkomsten hieruit is de belegging van het bedrag van 16.000 gulden, uit een geldwissel van 17.834 gulden en 16 stuivers, in dertien obligaties in de Generaliteit, NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 585, scans 1277-1279.
- (9) NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 585, scans 1010-1011. Dit bedrag kwam uit de 'pot' van middelste zoon Daniël Josephus Slotsboo. In 1758 werd uit het deel van de twee andere broers ook nog voor in totaal 13.800 gulden uitgeleend. Hieruit leende Jongbloet nog eens 1000 gulden. Andere opvallende personen die leningen aangingen waren Hendrietta van Nassau, gravinne douariere van Athlone en burgemeester Gijsbert Tulleken, zie scans 1155-1159. Alle schuldenaars kwamen uit de sociale toplaag van Arnhem en omstreken.
- (10) NL-AhGldA 2003 ORA Arnhem, inv. nr. 587, fol. 9, scans 612-613: <https://permalink.geldersarchief.nl/AB2F52BFA7B348B99C2D-2768020CA722>; Karel Schoeman, Twee Kaapse lewens. Henricus & Aletta Beck en die samelewing van hul tyd, 1702-1755 (Pretoria 2013), pp. 462-463; Cape Archives, MOOC 8/11.26. Het is niet bekend waar de portretten nu zijn.

Schip De Arnhem en plaatsen in de wereld genoemd naar Arnhem

Locatie: Arnhem

AUTEUR: DINEKE STAM

De eerste vaart van VOC schip De Arnhem vertrekt op 10 maart 1655 van Vlie, tussen Vlieland en Terschelling. Na ruim zeven maanden op zee maakt het schip een tussenstop van twee weken op Kaap de Goede Hoop om door te varen naar Batavia, waar het bijna een jaar na vertrek aankomt. De Arnhem blijft op Batavia tot het eind augustus 1756 koers zet om via Siam, het huidige Thailand, te koersen naar en de VOC-handelspost op het eiland Deshima bij Nagasaki, Japan. De terugtocht gaat weer via Batavia en Kaap de Goede Hoop en duurt van oktober 1656 tot de aankomst op Vlie in jul 1658. Het schip is ruim twee jaar onderweg geweest.(1)

EEN VOC-SCHIP IN DE BAAI VAN NAGASAKI BIJ DESHIMA IN DE PERIODE 1568-1648. CA. 1759 KAMERSCHERM UIT DE GENKEI-SCHOOL NAGASAKI. COLLECTIE RIJKSMUSEUM.

Daarna vaart De Arnhem in 1658 voor de kamer Amsterdam en het jaar daarop voor de kamer Enkhuizen heen en weer naar Batavia via Kaap de Goede Hoop.

In 1661 komt De Arnhem behouden aan in Batavia, maar op de terugreis in februari 1662 loopt het schip vast op de riffen van de Cargados Carajos, een deel van het huidige Mauritius. Verschillende overlevenden kunnen aan wal komen. De andere zes andere schepen in het konvooi doorstaan de storm en varen door. Op 21 juni 1663 arriveert op het kasteel in Batavia het bericht van een matroos die het verlies van het schip heeft meegemaakt 'Volkert Everts van Soesum, adelborst, is aangekomen op Suratte met het Engels schip de Merrijroos'.(2) Suratte ligt aan de kust van het huidige India ten noorden van Mumbai. Over de lading van het schip Arnhem heb ik nog niets terug kunnen vinden, dus of er ook mensen in slavernij mee worden vervoerd weten we niet. Wel is bekend dat ook op de VOC-post Decima mensen in slavernij worden gehouden. (3)

SCHIPBREUK VOOR HET STRAND, 1631. JAN PORCELLIS. MAURITSHUIS.

Plaatsen genoemd naar Arnhem in de wereld

Naar verluidt komt de naam Arnhemland in Australië al uit 1623 van een eerder Schip De Arnhem met kapitein Matthew Flinders. De jonge Arnhem Land Progress Aboriginal Corporation (ALPA) zet zich in voor de cultuur en het erfgoed van de Yolŋu inwoners van Arnhemland.(4)

Gedurende enige tijd heet ook een plaats op Long Island Arnhem, naar de geboortestad van de patroon van de nederzetting en Eerste Raad, Schout en Fiscaal van de WIC-kolonie Nieuw Nederland, Nicasius de Sille, zie pp. 206-209.

Op Sumatra bestaat een plaats Arnhemia, niet ver van Medan. Daar bouwt de Deli Spoorweg maatschappij in 1920 een station. De naam is bekend van een gevecht tussen Republikeinen en Nederlandse troepen in 1947, waarbij 73 huizen van Chinese eigenaren worden verwoest.(5)

Ook op andere plaatsen in de wereld laten zeevarende Arnhemmers hun sporen na, om de herinnering aan hun plaats van herkomst te koesteren en als een vorm van toe-eigening van het gebied. Zo heet in Willemstad op Curaçao nog een straat naar Arnhem.(6)

NOTEN

(1) <https://www.vocsite.nl/schepen/11461/>

(2) https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/7612/file/NL-HaNA_1.04.02_7612_0550

(3) Alleen over de inname van proviand in Batavia staat er iets in de digitale stukken in het VOC-archief dit ik tegenkwam dia <https://dekok.xyz/htrsearch/> : https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/7611/file/NL-HaNA_1.04.02_7611_0364; Ik heb voor de lading van schip Arnhem gezocht via databases als slavevoyages.org; <https://exploringslavetradeinasia.com/>; <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/search> in Boekhouder Generaal Batavia; <https://data.netwerkdigitaalergoed.nl/browse/datasets?q=Arnhem>. Over de lading van De Geldermalsen zijn wel bronnen: <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs/bronnenbox/voc-schip-geldermalsen-vergaat-1752#collapse-4472>

(4) <https://www.alpa.asn.au/why-we-exist-alpa>

(5) Fotocollecties Wereldmuseum <https://hdl.handle.net/20.500.11840/4118> en Nationaal Archief. <http://hdl.handle.net/10648/b9cab627-72ba-586b-0b4f-3d43f3e8fe24>

(6) <https://indebuurt.nl/arnhem/genieten-van/mysterie/mysterie-opgelost-is-de-naam-arnhem-uniek-in-de-werld-117636/#slide-4>

Arnhemse VOC-opvarenden

Locatie: Eusebiuskerk

AUTEUR: DINEKE STAM

EUSEBIUSKERK TEKENING ARNHEM - GROTE (OUDE) MARKT, CA.1830- 1848, GELDERS ARCHIEF DOOR AUGUSTUS WIJNANTS

Hier in de Eusebiuskerk in de vroege achttiende eeuw is Martinus de Beijer voorzanger. Hij moet vooral de kerkgangers niet te lang laten zingen, vind het kerkbestuur. Twee van zijn zons, Johannes en Isaak, zijn overzee. Johannes gaat naar Suriname waar hij in 1721 in overlijdt. Over Isaak die met een VOC-schip vertrekt, is meer te achter halen.(1) Wat weten we van hem en andere Arnhemmers die met de VOC varen? Arnhemse bestuurders die investeren in aandelen van dit vroegkapitalistische bedrijf komen in hoofdstuk 2 naar voren en hoofdstuk 3 behandelt de nalatenschap van Arnhemmers overzee voor hun familie hier. Hier gaat het over de VOC als werkgever van vooral soldaten en matrozen afkomstig uit Arnhem. Daarbij speelt steeds de vraag hoe zij daardoor met slavernij in aanraking kwamen.

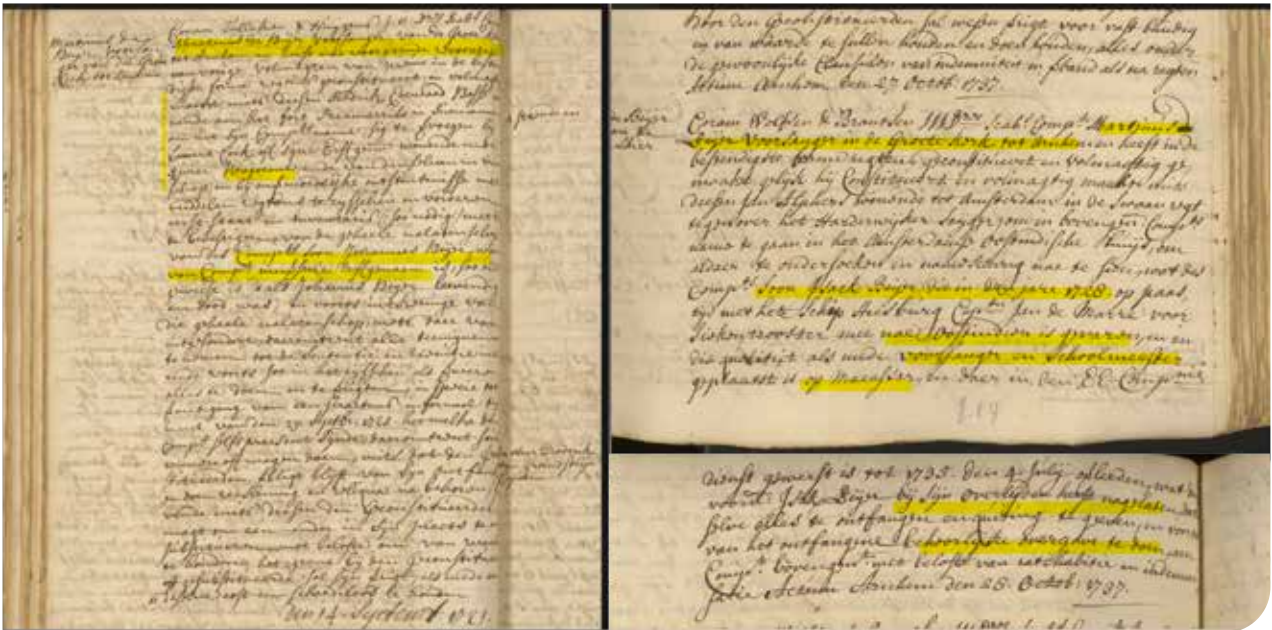
Isaac de Beijer

Isaac de Beijer monstert in 1727 aan als ziekentrooster op het schip Heesburg. In datzelfde jaar keert een Abraham Beijer uit Arnhem met het VOC-schip de Wapen van Hoorn huiswaarts, nadat hij tien jaar eerder met het schip naar Batavia is gegaan.(2) Mogelijk heeft Isaac van

hem over de nieuwe reis gehoord. De Heesburg vertrekt op 10 mei 1728 van Texel, maakt een tussenstop van tien dagen op het Kaapverdische eiland Santiago, arriveert eind september op de Kaap, verblijft daar een kleine maand en is aansluitend twee maanden op zee om op 21 december in Batavia te arriveren. Het is een reis van bijna acht maanden met aan boord 114 matrozen, 65 soldaten en een ambachtsman. Passagiers zijn er niet bij op deze reis, mensen in slavernij evenmin of zij zijn niet genoteerd.(3) Drie soldaten en vier matrozen sterven onderweg. Isaac oefent op Macassar in dienst van de VOC naast het beroep ziekenverzorger ook de functies van voorzanger en schoolmeester uit. Hij overlijdt in het ziekenhuis in 1737. Zijn vader Martinus de Beijer heeft recht op zijn nalatenschap, noteren de Arnhemse regenten Wolfsen en Brantsen in de Arnhemse stukken van het bestuur en vrijwillige rechtspraak.(4)

DOCUMENT JOHANNES, ZON VAN VOORZANGER DE BEIJER. DE HEREN TULLEKEN EN HUIJGENS VRAGEN AAN FREDERIK COENRAAD BOSSE OP HET FORT PARAMARIBO IN SURINAME EN AAN LAMMERT COCK AAN DE RIVIER LAWOEME OM EEN INVENTARIS OP TE MAKEN EN DE NALATENSCHAP VAN JOHANNES DE BEIJER IN KAART TE BRENGEN. GA, OUD RECHTERLIJK ARCHIEF

DOCUMENT ISAAC, ZOON VAN VOORZANGER DE BEIJER. WOLFSEN EN BRANTSEN REGISTREREN DE REIS EN DE NALATENSCHAP VAN ISAAC DE BEIJER VOOR ZIJN VADER MARTINUS DE BEIJER. GA, OUD RECHTERLIJK ARCHIEF.

VOC-opvarenden

Het enorme archief van de VOC is toegankelijk gemaakt met zoekhulpen en digitale collecties.(5) De personeelsadministratie in de scheepssoldijboeken van de verschillende kamers bevat betalingen en bijzonderheden aan alle (betaalde) opvarenden van elk VOC-schip. Vervolgonderzoek naar ieder individu kan veel andere gegevens opleveren, zoals we bij Isaac de Beijer zagen. Voor nu beperk ik me in hoofdzaak tot het zoeken naar de herkomst van de opvarenden met het zoekwoord ‘Arnhem’.(6) Hoeveel Arnhemers waren in dienst bij de VOC? De soldijboeken bevatten niet alleen ook de namen en woonplaatsen van de opvarenden, maar ook van de rechthebbenden, mensen die aan het einde van het dienstverband betalingen van de VOC tegoed hadden. Welke ‘begunstigden’ waren gevestigd in Arnhem?

Soldaten, matrozen en begunstigden

Uit de ‘zoekhulp opvarenden’ van de VOC in het Nationaal Archief blijkt dat naar schatting 1270 van in totaal 774.200 geregistreerde bemanning van de VOC-schepen in de periode 1699 tot 1794 uit Arnhem afkomstig is, dat is ongeveer 0,16 % over bijna de hele 18e eeuw. Het zijn vooral soldaten en matrozen. Het aantal van ongeveer tien begunstigden op de in totaal 76.337 begunstigden is procentueel nog vele malen kleiner. Arnhem had rond 1700 6000 inwoners - inclusief de militairen - en in 1795 telde de stad 9083 bewoners.

Het is moeilijk te zeggen hoeveel daarvan over de hele eeuw mannen vanaf 16 jaar waren.

Diaconie, moeders, echtgenoten en kinderen

Tot de begunstigden behoren moeders, echtgenoten, kinderen en instellingen als de diaconie. Pieternel Geestman woont in Arnhem en is de moeder en begunstigde van soldaat Bernardus de Grijp. Hij vaart in 1730 uit met het schip Elisabeth en monstert zes jaar later af op het schip Nieuwland.(7) Op de heenreis naar Batavia heeft de Elisabeth schip vier lijfeigenen aan boord.(8) Aletta Bouman uit Arnhem is de begunstigde en vrouw van Willem Meijer, in 1730 soldaat op het schip Ter Horst die na twee jaar alweer terug komt met het schip Blijdorp.(9) Johanna Rijnderts uit Arnhem staat in 1708 zowel te boek als vrouw en begunstigde van onderofficier Hendrik Gerritsen, als ook van korporaal Claas Schut uit Amsterdam. Zij reizen samen op het schip Popkenburg in 1708 af en keren met De Mossel in 1711 terug.(10) Is hier sprake is van een administratieve vergissing, van bigamie of van een slim bedenkfel van Johanna?

Drie kinderen die via de Arnhemse diaconie gage zouden ontvangen zijn Clara, Petronella en Gerard. Hun vader Roeloff Pieterse van den Bosch uit ‘Aarnhem’ is slechts 38 dagen van 29 december 1707 tot 5 februari 1708 koksmaat op het schip Kromstryen geweest, toen hij werd ontslagen wegens doodstraf. Waarom hij die straf krijgt, wordt niet duidelijk, de scheepsraad heeft hem

‘op begaand feiten (...) ter dood gecondemneert.’(11) Bij het afvaren van Goeree heeft hij al een schuld van 200 gulden aan ene Jan Jansen. Met de aantekening ‘zo veel te quade blijft’ wordt 210 gulden van zijn gage afgetrokken, waardoor er niets overblijft voor de kinderen.

Van Michiel Dolmaker op de Molukken tot Hermanus Maze op Timor

In de gedigitaliseerde VOC-archieven zijn er veel meer bijzonderheden over opvarende soldaten en matrozen te vinden. Onderstaande uiteenlopende voorbeelden van Arnhemmers die met het zoekwoord ‘Arnhem’ naar boven kwamen, geven een impressie van hun belevenissen.

Dolmaker

In 1688 is Michiel Dolmaker sergeant op Reduit Beverwijk op Nusa Laut, het Molukse eiland waar tegenwoordig een monument staat ter ere van verzetsstrijdster Martha Christina Tjihahu. De naam Michiel Dolmaker is niet in de soldijboeken terug te vinden, omdat die in 1699 beginnen. In 1690 was Sergeant Michiel Dolmaker gelegerd op Ambon, op de Pas Benguale. Daar leefde hij samen met een lokale vrouw, een van de soldaten leefde er met kind. Verder woonden er een onderchirurgijn, drie ongetrouwde Corporaels en negentien soldaten.

In mei 1693 woont hij op het Molukse eiland Manipa. Hij wordt daar gezien als ‘een bequaam en vigilant man’.(12) De Compagnies dienaar Michiel Dolmaker van Arnhem, sergeant staat als eerste genoemd in de inventaris van de Zielen, de bewoners op Reduit (vesting) Wantrouw onder het kopje ‘Europeanen en Nederlanders’, waar in totaal 44 mensen onder vallen, chirurgijns en helpers, 38 soldaten, 2 bosschieters inclusief 2 inlandse schoolmeesters. Het volgende kopje ‘Castiezen en Mestiezen’ telt 4 kinderen. Deze aanduidingen illustreren hoeveel waarde de Europese machthebbers hechtten aan ‘raciale’ categorieën, de omschrijving stond ook voor een hiërarchische ordening: hoe witter, hoe beter. Onder het volgende kopje ‘Amboinesen’ staan 4 mannen, 9 vrouwen en 6 kinderen. Onder het kopje slaven van der maccasser en Bouton staan 1 man 2 vrouw 1 kind. Onder Ditos Allerhande Zoort (dus slaafgemaakten van allerlei afkomst) 2 man 5 vrouw 3 kind. Soms staat er ook nog een kopje Mardijkers bij.(13) In 1696 is Dolmaker als

vaandrig terug op Ambon. Op dat eiland sterft hij in de functie van vaandrager in 1703.(14)

Fataal incident

Soldaat Adam Muijs van Arnhem raakt in 1718 betrokken bij een fataal incident. Hij is op de parade tussen pallissade en bamboe, zonder geweer, als een mede- soldaat hem met een bajonet stoot. Daarop vecht hij terug, weet de bajonet te grijpen en steekt zijn aanvaller neer, die binnen het uur aan zijn verwondingen sterft. Vanuit Palembang (Sumatra) gaat er een spoedbrief naar Batavia om de zaak voor een bevoegde rechter te krijgen.(15)

Begravenissen

Corporaal Dirk van Megen van Arnhem is in oktober 1729 in Cheribon overleden. De 7,4 gulden kosten van de begrafenis van soldaat Dirk Bouwman uit Arnhem in Rembang op het eiland Ternate in 1769 worden als ‘ongelden’ van zijn gage afgetrokken.

Gages, verzoeken, taken, huwelijken

Andere vermeldingen in het archief betreffen verhoging van gage. Corporaal Steven Engele uit Arnhem krijgt een verhoging van 14 naar 20 gulden als hij sergeant wordt. Fredrik Matthijs Boeneken van Arnhem is op Timor als bombardier aangekomen in 1736 en verzoekt om verhoging van gage. Als het contract erop zit, verzoekt een militair officieel om ‘verlossing’. Wouter Gerrits uit Arnhem doet dat in 1745 in Palembang op Sumatra. De Arnhemse soldaat Nicolaas van Eessen is in 1738 op Celebes (nu Sulawesi) Makassar ‘in’t Casteel Rotterdam’ en moet met nog twee soldaten een prauw begeleiden. Hermanus Maze op Timor krijgt in 1742 meer gage en vraagt om toestemming voor een huwelijk met Catharina Lette van Coupang. De woningen voor de gehuwde soldaten zijn op Timor in 1743 nog niet klaar. Naast matrozen en soldaten heeft de VOC ten slotte ook ‘ambtenaren’, mensen op kantoor. Zoals Jan Saubert uit Arnhem, die op Ambon assistent eerste klerk op de secretarie, en plaatsvervangend secretaris van de Raad van Justitie is. Zijn naam staat op een overzicht van de Dienaren en beschrijving van de Zielen op het kasteel Victoria in 1732, waar hij is gerubriceerd onder de Europeanen en onder de andere kopjes ook ‘vrije zwarten en Mardijkers’ en ‘slaven uit Macassar en Boeton’ staan geregistreerd.(16)

Residenten van Ambon		Van alle Personen die Comp.	
1	12	1	6
1		4	
1	1		3
1			7
			0

LIJSTEN VAN DE INWONERS OP AMBON, 1732. NATIONAAL ARCHIEF. [HTTPS://WWW.NATIONAALARCHIEF.NL/ONDERZOEKEN/ARCHIEF/1.04.02/INVNR/7960/FILE/NL-HANA_1.04.02_7960_0006](https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/INVNR/7960/FILE/NL-HANA_1.04.02_7960_0006)

Deze weergave van ongeveer een derde van de resultaten met zoekwoord 'Arnhem' in het digitale VOC-archief is een uitnodiging voor verder onderzoek. De korte vermeldingen geven een indruk van de verschillende plaatsen in Azië en Afrika waar inwoners van Arnhem per zeilschip naar toe zijn gevaren en hoe zij daarbij in aanraking zijn gekomen met slavernij.

- (10) n 1713 voer De Mossel van Cochin naar Batavia met 30 mannelijke slaafgemaakten. <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/15721>
- (11) 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811) Inv.nr14115 Kromstrijen: Grootboek 1707 - 1708, scan 80 en 81
- (12) VOC-archief, inv. nr 7532 (scan 65), over de jaren 1690,1691
- (13) NA VOC Archief inv. nr. 7956 208
- (14) VOC-archief, inv. nr. 7621 scan 135 Kamer Zeeland > Ingekomen van gouverneur-generaal > Kopie-uitgaande stukken van gouverneur-generaal en raden > Aan buitenforten > 1703 dec. 4 - 1704 feb. 22.
- (15) NA, VOC-archief, inventarisnummer 7542 Kamer Zeeland > Ingekomen van gouverneur-generaal > Missiven > 1718 maart 20
- (16) NA VOC-archief, inv. nr 7960 (scan 6) 1732 NL-Ha-NA_1.04.02_7960_0006

NOTEN

- (1) Dank aan Aschwin Drost die bij het doornemen van de bestuurlijke stukken en vrijwillige rechtspraak Oud Archief en ORA Arnhem de zonen van De Beijer tegenkwam. Gelders Archief, NL-AhGldA_2003_523 fol. 219vs (scan 0444) - 28-10-1737. Arnhem v 1700 tot 1800, p ?? over de duur van het zingen.
- (2) Nationaal Archief, <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02> en zoekhulp Opvarenden
- (3) Database Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries, ING-Huygens Instituut <https://resources.huygens.knaw.nl/das/>
- (4) Gelders Archief, NL-AhGldA_2003_523 fol. 219vs (scan 0444) - 28-10-1737
- (5) Het schip Heesburg was (nog) niet terug te vinden op de database in ontwikkeling <https://esta.iisg.nl/>. Prins Eugenius vervoerde in 1707 24 mannelijke slaafgemaakten vanuit Bengalen naar Batavia. Ook het Wapen van Hoorn bracht mensen in slavernij in 1743 naar Batavia
- (6) Ik zoek op verschillende spelling en liet mensen met de achternaam Arnhem buiten beschouwing.
- (7) 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811) Inv.nr. 5920 Elisabeth: Grootboek en journaal, 1730 1730. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/1.04.02/invnr/5920/file/NL-HaNA_1.04.02_5920_0543
- (8) <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/13215>. De Elisabeth kwam niet voor in <https://esta.iisg.nl/>.
- (9) Ter Horst kwam niet voor in <https://esta.iisg.nl/>, Blijdorp voer in 1763 met 30 mensen in slavernij van Batavia naar Ceylon. <https://bgb.resources.huygens.knaw.nl/voyage/5688>

FORT VICTORIA OP AMBON. 1700-1710, JACOB VAN MEURS. ATLAS OF MUTUAL HERITAGE, KB. [HTTPS://WWW.ATLASOFMUTUALHERITAGE.NL/NL/PAGE/2399/AANZICHT-VAN-FORT-VICTORIA-OP-AMBON](https://www.atlasofmutualheritage.nl/nl/page/2399/aanzicht-van-fort-victoria-op-ambon)

Petrus Jacobus Runckel in Elmina en in Arnhem

Locatie: Bergstraat 156

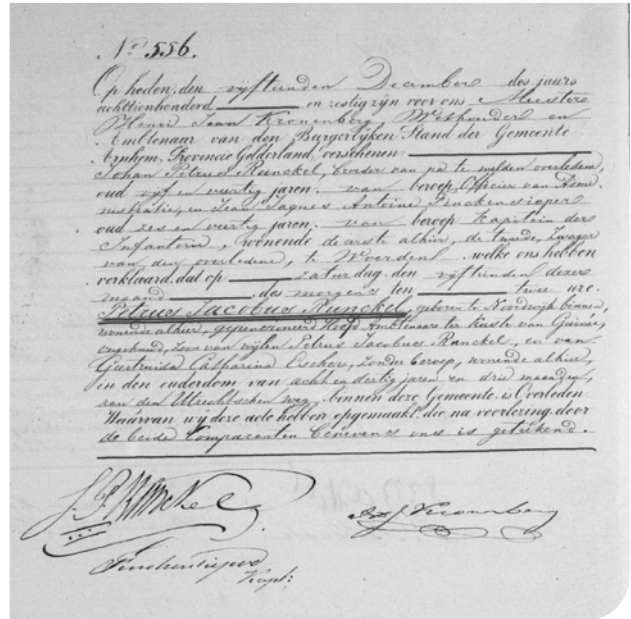
AUTEUR: DINEKE STAM

Petrus Jacobus Runckel (Noordwijk 1822 - Arnhem 1860) is in 1856 ad interim Gouverneur op Elmina, in het huidige Ghana. (1) Hij is majoor, dus militair, en tijdelijk de hoogste burgerlijke bestuurder op 'Westkust van Afrika', waarvan een deel op dat moment nog als kolonie van Nederland geldt. Ruim twee eeuwen zwaaien Nederlanders de scepter op het fort Elmina, een van de centrale plaatsen van de trans-Atlantische slavenhandel.

Petrus Jacobus Runckel komt na zijn terugkeer uit Elmina pal naast zijn moeder te wonen, hij op de Bergstraat I 156 en zij op de Utrechtsestraat I 156, waarschijnlijk op dezelfde hoek, zo blijkt uit het adresboek van 1860. (2) In dat jaar staat hij te boek als Oost-Indische Ambtenaar en bij het huwelijk van zijn zuster Fettia Susanna Maria Runckel met de militair Jean Jaques Antoine Finckensieper geeft hij aan dat hij 'fabrikant' is. (3) Wat hij fabriceerde staat er niet bij. Op 45-jarige leeftijd sterft Runckel in Arnhem. De overlijdensacte vermeldt het beroep Officier van administratie. (4)

FORT ELMINA IN DE NEGENTIENDE EEUW. TEKENING H.A. DOIJER. KONINKLIJK ZEEUWSCH GENOOTSCHAP DER WETENSCHAPPEN.

DE OVERLIJDENSACTE VAN P.J. RUNCKEL 15 DECEMBER 1860. NL-AHGLDA_0207_393.05.

NOTEN

- (1) Naamlijst van de Directeurs, Gouverneurs, Kommandeurs enz. ter Westkust van Afrika. https://www.dbnl.org/tekst/_alm009185901_01/_alm009185901_01_0039.php
- (2) <https://permalink.geldersarchief.nl/96568BEBE6BB4F03AA83CD-DEE4862250> scan nr 80
- (3) Gelders Archief toegang 0207 inv nr 159.08 Arnhem, 25-10-1860
- (4) RNL-AhGldA_0207_393.05-0024

‘Vóór mijn zoektocht wist ik helemaal niets van het slavernijverleden’

Interview met Ron Regterschot

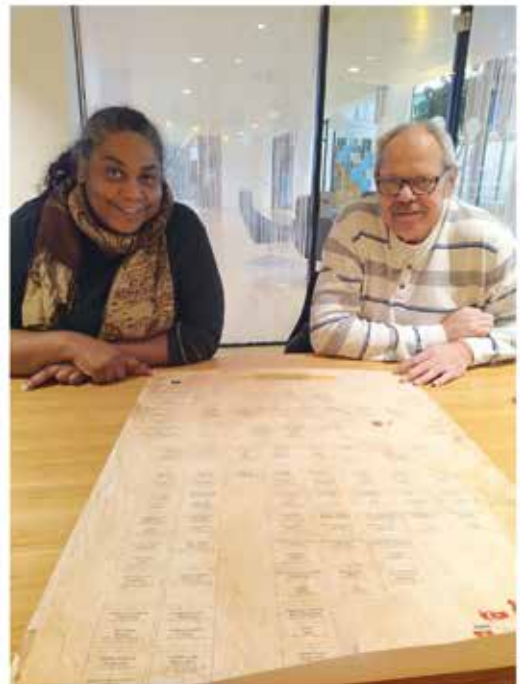
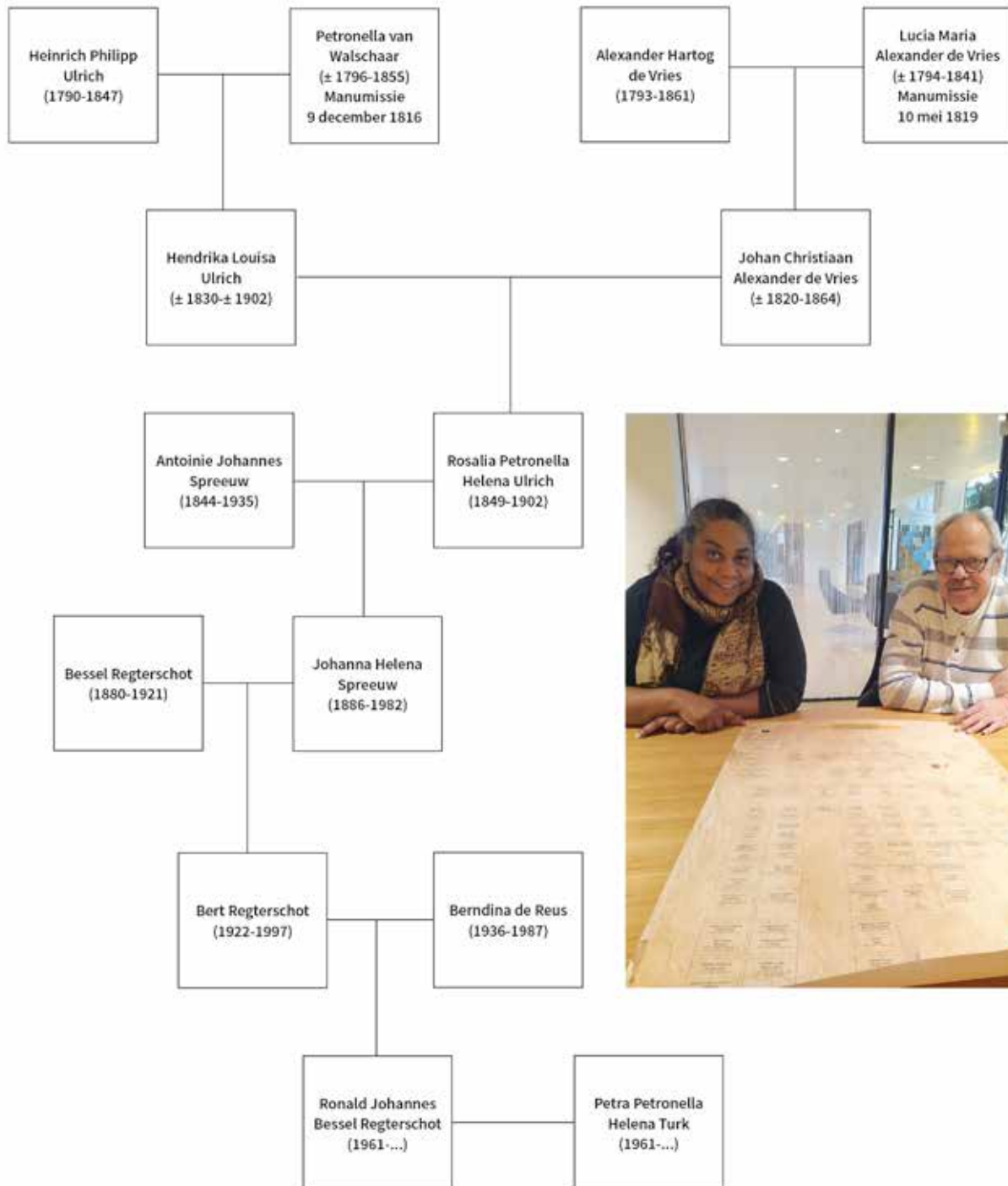
Ron Regterschot is op 20 april 1961 geboren op de hoek van de Rietgrachtstraat en de Gravenstraat in Arnhem. Hij is de oudste van de twee kinderen van Bert Regterschot en Dien Regterschot-de Reus. In 1982 trouwde hij met Petra Turk. Ron en Petra hebben twee kinderen en vier kleinkinderen. Ron is een witte Arnhemmer met een directe link met het slavernijverleden.

Zoektocht

“Ik wist eigenlijk heel weinig over mijn ouders. Mijn oom Wim, die niet ver bij ons vandaan woonde, kon veel vertellen over Suriname. Als twaalfjarige jongen hing ik aan zijn lippen. Hij had een sterke band met Suriname. Op een gegeven moment kwam ik erachter dat mijn vader in Suriname geboren was. Ik begon mij af te vragen waarom ik de dingen deed zoals ik ze deed. Wie ben ik eigenlijk? Wat weet ik van mijn ouders, vooral van mijn vader? Tijdens mijn zoektocht kwam ik meer te weten over de broers en zussen van mijn oma en kwam ik veel interessante namen tegen, zoals De La Para en Spreeuw. Ik ontdekte dat ik een zeer interessante stamboom heb, met twee uitersten. Antonie Johannes Spreeuw (1844-1935) is de vader van mijn oma Johanna Helena Spreeuw (1886-1982). Vanuit hem kun je mijn stamboom herleiden naar stadhouder prins Willem van Oranje. Maar eerlijk gezegd interesseert mij dat eigenlijk helemaal niet.”

Stamboom Ron Regterschot

STAMBOOM: BARBARA ESSEBOOM

Rosalia Petronella Helena Ulrich (±1850-1902)

“Ik was nieuwsgieriger naar de vrouwelijke lijn. Ik kwam uit bij Rosalia Petronella Helena Ulrich, de echtgenoot van Anthonie Johannes Spreeuw, mijn overgrootmoeder. Die naam kwam me bekend voor, omdat een nicht van mij Rosalie heet. Rosalia Ulrich klinkt helemaal niet Surinaams. Vervolgens ontdekte ik dat de achternaam Ulrich, uit het gebied Kassel in Duitsland kwam. Rosalia Ulrich is de kleindochter van Heinrich Philipp Ulrich (±1790-1847) en Petronella van Walschaar (±1796-1855).”

Petronella van Walschaar (±1796-1855)

“Petronella van Walschaar was eigendom van Petrus Walschaar (1770-1815), een Amsterdammer die naar Suriname was gekomen. Uit de documenten blijkt dat hij een aantal van zijn slaafgemaakten ruilt om in het bezit te komen van Petronella van Walschaar en Madeleentje van Walschaar (±1776-1841). Petronella van Walschaar kwam van de suikerplantage Cortenduur, ook Cortenduer of Kortenduur genoemd. Madeleentje kwam van de suikerrietplantage Sint Eustatius, of Eustachius. Zo kwam ik erachter dat ik afstam van slaafgemaakte mensen. Ik heb documenten waarin staat dat er een huis werd verkocht, inclusief de koeien, kippen en andere goederen: de ‘slaven’. Na het overlijden van Petrus Walschaar werden Petronella en Madeleentje op 9 december 1816 gemanumitteerd. Vanaf dan krijgen zij de achternaam Van Walschaar, want zij waren ooit eigendom van Petrus Walschaar.”

Lucia Maria Alexander de Vries (±1794-1841)

“Ook van de andere kant stam ik af van een vrouw in slavernij, dat was de moeder van Johan Christiaan Alexander de Vries (1823-1864) Lucia. Voor de geboorte van Johan diende zijn vader, Alexander Hartog de Vries (1793-1861), al een verzoek tot manumissie in bij het Rijk. In het document staat letterlijk: ‘Hij wil graag toestemming van de gouverneur om met Lucia te trouwen, zodat het kind dat zij draagt in vrijheid wordt geboren.’ Met andere woorden, als Lucia in vrijheid haar kind baart, dan zal het kind als vrij mens geboren worden. In de documenten kun je zien hoe het proces verliep van het aanvragen van vrijheid. Het werd aangekondigd in de krant, vergelijkbaar met het aanvragen van een bouwvergunning in de gemeente nu. Mensen konden hierop reageren als ze het er niet mee eens waren. Als er geen bezwaren waren na zes weken, kreeg de aanvrager toestemming van de gouverneur om de manumissiebrieven op te stellen. Deze brieven dienden als bewijs dat de persoon geen tot slaaf gemaakte was, maar een vrije persoon met bepaalde rechten. Uiteindelijk werd Lucia op 10 mei 1819 gemanumitteerd.”

Staatstoezicht

“Deze procedure hield, weliswaar in een andere vorm, tot 1873 stand. Tussen 1863 en 1873 in de periode van staatstoezicht, hadden vrijgemaakten die tot een plantage hadden toebehoord een verplichting tot arbeid. “Lediggang en zwerverij” waren strafbaar gesteld, zodat de vrijgemaakten niet zonder toestemming zich op de openbare weg konden bevinden. Er zijn zelfs documenten te vinden waarin deze processen zijn vastgelegd.”

Ook Arnhem heeft een slavernijverleden

“Ik realiseer mij dat ook Arnhem een slavernijverleden heeft. In deze stad waren er bijvoorbeeld welgestelde individuen die door middel van investeringen geld konden verdienen aan slavernij. Iets wat ‘gewone mensen’ in Nederland zich niet konden veroorloven, zij hadden simpelweg niet het benodigde kapitaal. Het is echter niet rechtvaardig om dit verleden uitsluitend te koppelen aan de rijke mensen. Niet elke inwoner van Arnhem arm of rijk was direct betrokken bij de slavernij. Wanneer we spreken over slavernij, blijft de zwakste schakel nog steeds de mens. Slavernij is onlosmakelijk verbonden met onze geschiedenis, maar het is essentieel dat het volledige verhaal wordt verteld.”

150 jaar oud worden

“Wat ik graag wil weten is waarom de eigenaar van Petronella van Walschaar, naar Suriname is gegaan en wat hij daar heeft gedaan. Was hij misschien een predikant, aangezien hij allerlei plantages bezocht? Hij is uiteindelijk in 1811 op Mon Désir overleden, maar de omstandigheden van zijn dood zijn niet bekend. Is hij misschien slachtoffer

geworden van een overval of gestorven aan een ziekte? Ik heb geen idee. Ik denk dat ik verder onderzoek moet doen in Engeland. Ik moet waarschijnlijk 150 jaar oud worden om mijn stamboom helemaal te kunnen reconstrueren.”

Naar Suriname

“Met mijn vrouw, jongere zus en zwager spreek ik vaak over mijn wens om Suriname te bezoeken, de plaatsen die in de documenten genoemd worden. Al is het maar een oud stuk ijzer aanraken, dat misschien ooit een deel van een machine voor de koffie- of suikerindustrie is geweest. Ik wil het ruiken. Dat verlangen, dat zit diep in mij. Natuurlijk zal ik ook de binnenstad verkennen en genieten van het lokale eten. Het is best vreemd, maar als ik erover praat, komen er veel emoties naar boven. Ik hoop dat ik nog de kans krijg om het te ervaren en te beleven voordat mijn tijd voorbij is.”

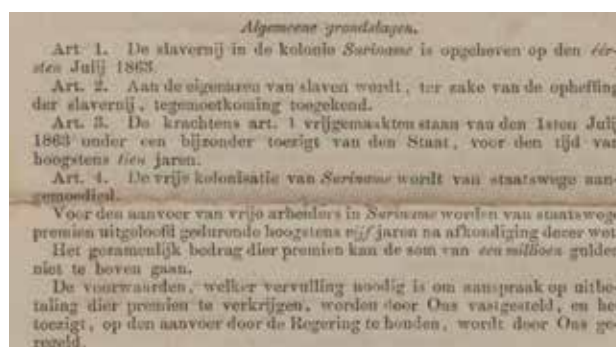
Toeval?

“Toen ik negentien was, ging ik in militaire dienst en volgde ik een opleiding bij de LIMOS in Nijmegen voor de luchtmacht. Nu blijkt dat Willem Adolf Spreeuw, de neef van mijn vader adjudant was op de Prins Hendrikkazerne. Vroeger was de LIMOS-kazerne de Prins Hendrikkazerne. Hij kwam naar Nederland om de jongens te trainen en hen voor te bereiden op Curaçao. Als adjudant woonde je niet in de kazerne, maar erbuiten. Elke ochtend kwam hij dus door de hoofdpoot, als getinte man, om naar zijn werk te gaan. Toen ik in 1980 in dienst ging en wacht liep, liep ik letterlijk in zijn voetsporen. Als ik verder zoek, kom ik bij de ouders van mijn oma, die trouwden op 20 april 1881. En precies 80 jaar later, op diezelfde dag in 1961, werd ik geboren. Mijn oma woonde op Gravenstraat 7b in Suriname. Ik ben geboren op de hoek van de Gravenstraat in Arnhem. Het is alsof het lot ermee speelt. Sommigen zeggen dat het te ver gezocht is, dat het toeval is. Ik ben er niet zeker van, is dat toeval?”

Een witte man

“Alle deze factoren hebben mij gevormd, van de plekken van mijn voorouders tot mijn ouders, ooms, tantes, neven en nichten tot mijn DNA. Alle invloeden uit verschillende landen hebben bijgedragen aan wie ik nu ben. What you see is what you get. En als je de tijd neemt om me te leren kennen, zul je meer van mij zien dan alleen een witte man.”

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom op basis van een interview met Ron Regterschot, afgenomen in mei 2023 in Arnhem. Foto: Henck Pengel.

7. Sporen in Arnhemse bewaarplaatsen en collecties

KRUIDNAGELSCHIP UIT DE COLLECTIE VAN VER HUELL EN WORDT BEWAARD IN HET MUSEUM ARNHEM, GM 2010-002, MARC PLUIM FOTOGRAFIE.

Maurits Ver Huell - Marineofficier, tekenaar en schrijver

Sporen van slavernij in woord en beeld

Bovenbergstraat 10, Arnhem

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Q. M. R., 'Maurits' Ver Huell (Zutphen, 11 september 1787 – Arnhem, 10 mei 1860) had van jongs af aan al grote passie voor natuur en tekenen. Als marineofficier legde hij zijn ervaringen en belevenissen vast in de Braziliaanse kolonie Brazilië (1807-1810) en in de Indonesische archipel (1815-1819). Maurits tekende hierbij ook zijn contacten op met tot slaaf gemaakte mensen, in woord en beeld. Dit is bijzonder, dankzij de 'reisherinneringen' van Ver Huell zijn niet alleen namen en beschrijvingen van individuele slaafgemaakten en vrijgemaakte mensen bewaard, maar soms ook hun portret.

PORTRET VAN QUIRIJN MAURITS RUDOLPH VER HUELL (1787-1860) OP 25-JARIGE LEEFTIJD. MAKER ONBEKEND, 1812, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 03247.

Maurits Ver Huell is de oudste zoon van mr. Everhard Alexander Ver Huell (1759-1829) en Anna Aleida Staring (1768-1810). Hij groeide op in Zutphen, Doesburg en op de landelijke buitenplaats Enserink. Verschillende familieleden uit de twee belangrijke Gelderse patriciërsgezachten Ver Huell en Staring waren bestuurlijk actief in Gelderland. Zowel de vader als beide grootvaders van Maurits waren burgemeester in Zutphen, Doetinchem en Doesburg. De families hadden daarnaast generaties lang binding met de VOC en marine. Ook voor Maurits Ver Huell was een carrière als zeeofficier voorbestemd, onder de hoede van oom Carel Hendrik (held van de Doggersbank en admiraal van Napoleon).

Marine-officier in Brazilië en de Indonesische archipel

Maurits diende in roerige tijden achtereenvolgens onder de vlag van de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon en het Franse keizerrijk onder diens broer Napoleon Bonaparte. In 1807 werd hij uitgezonden naar de Indonesische archipel. Op de Atlantische Oceaan raakte zijn schip De Vlieg beschadigd in gevecht met de Britten en verlegde koers naar Saõ Salvador in Brazilië. Tijdens zijn noodgedwongen verblijf van meer dan twee jaar werd Ver Huell voor het eerst met slavernij geconfronteerd en had op verschillende manieren contact met slaafgemaakten. In 1842 publiceerde hij zijn ervaringen in *Mijne eerste Zeereis*.(1)

Na de val van Napoleon in 1815 volgde de 'teruggave' van de koloniën die de Britten in 1806 op de Nederlanders hadden veroverd. Er werd een vloot uitgezonden naar de Indonesische archipel om het gezag van de Engelsen over te nemen. Maurits Ver Huell vertrok naar Oost-Indië en deed daar dienst als kapitein-luitenant-ter-zee. In Batavia werd hij eerste officier op het schip Admiraal Evertsen

van de in Bommel geboren commandant kapitein-ter-zee Dirk Hendrik Dietz (1766-1817). Toen deze onderweg naar Banda op zee overleed nam Maurits Ver Huell het commando over. Op 27 maart 1817 arriveerde het schip bij Banda Neira, waar op 2 april de machtsoverdracht van de Banda-eilanden aan het Nederlandse koloniale regime plaatsvond ten overstaan van Ver Huell. Later dat jaar was hij betrokken bij de grote opstand in de Molukken, beter bekend als de Pattimura-oorlog (zie ook pp. 251-255). In 1835-36 publiceerde hij de tweedelige Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën.(2)

Aan wal

Terug in Nederland trouwde hij in 1821 in Doesburg met Louise de Vaynes van Brakell (1796-1863). Het jaar erop werd zoon Alexander Willem Maurits Carel Ver Huell (1822-1897) geboren. Het jonge gezin vertrok datzelfde jaar naar Rotterdam waar Maurits de rest van zijn carrière (onder)equipagemeester was. In Rotterdam werd hij tevens lid van verschillende wetenschappelijke clubs en publiceerde zijn reisherinneringen over de Indonesische archipel (1835-36) en Brazilië (1842). Voor de Hollandsche Maatschappij van fraaie Kunsten en Wetenschappen hield hij ook lezingen over zijn reiservaringen in Oost en West. Verder verzorgde Ver Huell (voornamelijk entomologische) illustraties bij wetenschappelijke publicaties.(3)

Arnhem

Na zijn pensionering in 1850 verhuisde het gezin Ver Huell naar de Bovenbergstraat in Arnhem, een zijstraat van de Utrechtsestraat met statige huizen. Hier woonde Ver Huell tot zijn dood in 1860 op nummer 10. Zijn zoon Alexander verhuisde later naar de overkant, nummer 7. Zowel Maurits, echtgenote Louise als zoon Alexander zijn begraven in een monumentaal familiegraf op de Algemene Begraafplaats van Doesburg, ontworpen door Alexander Ver Huell.

Alexander Ver Huell legateerde zijn huis en alle bezittingen, waaronder alle werken van zijn vader, aan de stad Arnhem, op voorwaarde dat het tot museum ingericht zou worden. Het pand bleek ongeschikt als museum, en de Bovenbergstraat zelf verdween na de Tweede Wereldoorlog om plaats te maken voor Stationsplein-West (nu het overdekte busstation). De collectie Ver Huell vormde wel de basis van het latere Gemeentemuseum Arnhem, nu Museum Arnhem.

De collectie en het familiearchief worden tegenwoordig op verschillende locaties bewaard en beheerd: het Gelders Archief (Toegang 2039), Museum Arnhem en Erfgoedcentrum Rozet in Arnhem. Ook Museum Bronbeek beschikt over een deel uit de collectie van de familie Ver Huell, dat bij leven al geschonken was door

BOVENBERGSTRAAT, MET LINKS NAAST HET HOEKHUIS NR. 10, HET HUIS WAAR MAURITS, LOUISE EN ALEXANDER VER HUELL VANAF 1850 WOONDEN. HET HUIS RECHTS, AAN DE OVERKANT, IS NR. 7 WAAR ALEXANDER OP HET MOMENT WAAROP DE FOTO IS GEMAAKT WOONDE – FOTO: CARL HEINRICH EMIL BRAINICH, 1890, NL-AHGLDA_1501-04_1684

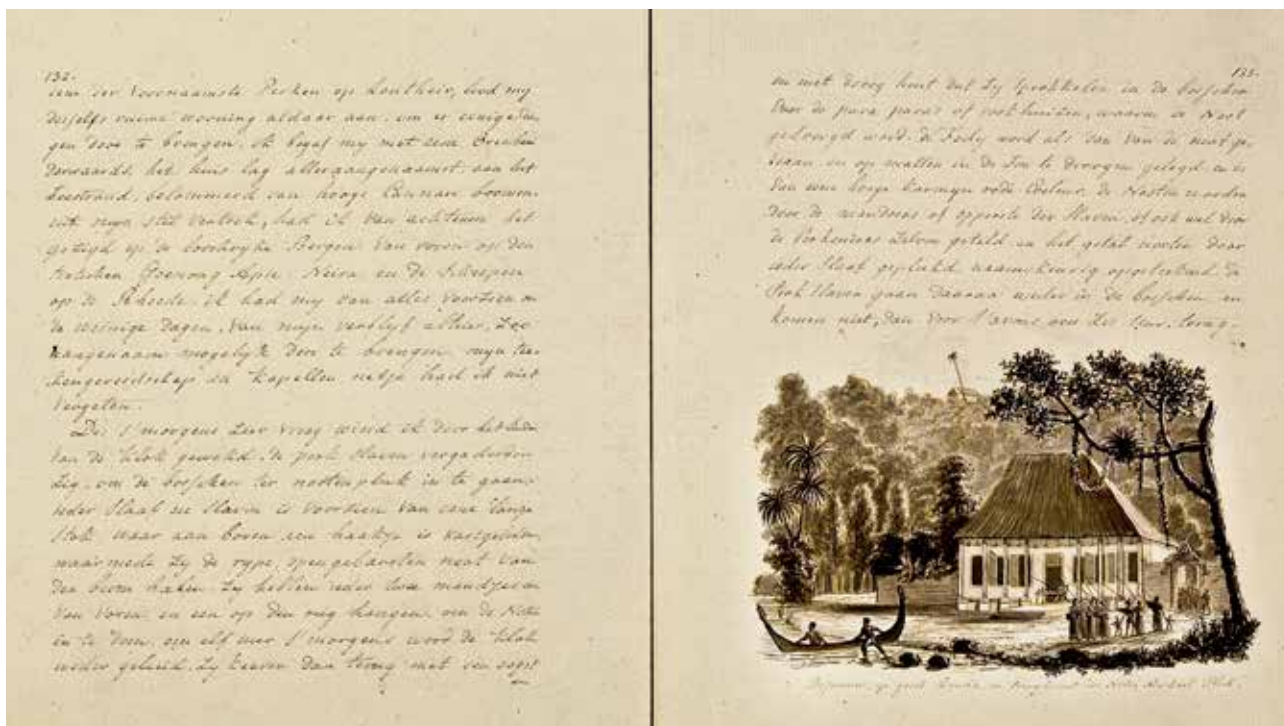
Alexander. De stad Arnhem – en via haar de verschillende collectiebewaarplaatsen – is dankzij de schenking van Alexander Ver Huell ook erfgenaam geworden van de bijzondere sporen van koloniaal- en slavernijverleden uit de herinneringen, de geschriften en tekeningen van Maurits Ver Huell.

NOTEN

(1) *Mijne eerste Zeereis*; door Q. M. R. Ver-Huell werd in 1842 in Rotterdam uitgegeven door M. Wijt & Zonen. Het werk is opgedragen aan zijn vriend en lotgenoot in Brazilië, Jean Chrétien Baud (1789-1859). Baud was later gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en Minister van Koloniën en Marine. *Mijne eerste Zeereis* is online beschikbaar via: <https://books.google.nl/books?id=9wZPZF4cZnwC&hl=nl&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>. De Linschoten Vereniging bracht het werk opnieuw uit in 1976: H.J. Graaf, *De Reis van Z.M. "De Vlieg", Commandant Willem Kreekel, naar Brazilië* (Den Haag 1976), deel II.

(2) Maurits Ver Huell heeft al tijdens de reis zijn ervaringen in de Indonesische archipel aan het papier toevertrouwd, in woord en beeld. Door schipbreuk op de terugreis is veel van zijn collectie, tekeningen en notities verloren gegaan. Jaren later heeft hij zijn herinneringen uitgegeven in het tweedelige reisverslag en maakte hierbij een serie van ruim vijftig aquarelschilderingen. Chris F. van Fraassen & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819* (Zutphen 2008). De publicatie via de Linschoten Vereniging bevat een cd met een goede biografie over Maurits Ver Huell door Chris van Fraassen, *Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd* (Zutphen 2008). Het manuscript, geschreven door Ver Huell wordt bewaard in het Gelders Archief: NL-AhGldA, Toegang 2039 Alexander Ver Huell, inv. nr. 60 'Herinneringen van een reis naar Oost-Indiën van 1815 tot 1819': <https://permalink.geldersarchief.nl/B48F920065FB4E8B-B96E4BB54A84C7DE>.

(3) Op 28 februari 1837 hield Maurits een voordracht over 'Christina Martha. Een Oostersch-Romantisch-Historisch Tafreel': NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 64: <https://permalink.geldersarchief.nl/B44E7E-A2AE494F6487492765DF80393E>. Een jaar later vertelde Ver Huell over de 'Episode uit een driejarige krijgsgevangenschap op de kust van Brasi-liën', NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 63: <https://permalink.geldersarchief.nl/FAE9F4562B4A4F7DBC226F468F0B2786>.

BESCHRIJVING, IN WOORD EN BEELD, DOOR MAURITS VER HUELL VAN PERKSLAVERNIJ OP HET BANDA-EILAND LONTOR. PAGINA'S 132-133 UIT HET MANUSCRIPT VAN VER HUELL DAT IN 1835-36 GEPUBLICEERD WERD ALS 'HERINNERINGEN VAN EENE REIS NAAR OOST-INDIËN': NL-AHGLDA_2039_60.

Maurits Ver Huell en slavernij in Brazilië

Sporen van slavernij in 'Mijne eerste zeereis' van Q. M. R. Ver Huell

Bovenbergstraat 10, Arnhem + Collectiebewaarplaatsen Arnhem.

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell (1787-1860) geniet vooral bekendheid door zijn reisbeschrijvingen, tekeningen en schilderijen over de Indonesische archipel. Tussen 1815-1819 verbleef hij in dienst van de Nederlandse koloniale macht in Oost-Indië, waar hij onder meer zijn ervaringen met slavernij in woord en beeld optekende. De eerste persoonlijke confrontatie met koloniale slavernij had Maurits Ver Huell in 1807, toen een eerdere reis hem naar Brazilië voerde.

Een reis naar Oost-Indië eindigt in Brazilië

Maurits Ver Huell vertrok in augustus 1807 met het kleine oorlogsschip De Vlieg onder kapitein Kreekel naar de Indonesische archipel. Nederland was op dat moment als Koninkrijk Holland opgenomen in het Franse Keizerrijk van Napoleon. Op de Atlantische

Oceaan raakte De Vlieg in gevecht met een Brits eskader en wist in november gehavend Salvador da Bahia in het noordoosten van de Portugese kolonie Brazilië te bereiken. Nadat hier in januari 1808 het nieuws bekend werd dat troepen van Napoleon Portugal waren binnengevallen, werd het de Nederlanders verboden om Salvador te verlaten. De bemanning van De Vlieg zou tot september 1809 geïnterneerd blijven. Het vertrek van Maurits werd vertraagd door een heftige ziekte die hij opliep na een apenbeet. Ver Huell keerde uiteindelijk op 3 juli 1810 met onder andere kapitein Kreekel als laatste groep terug naar Europa, aan boord van het Britse koopvaardijship Harriot. Na het succes van de publicatie van zijn 'Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën' in 1835, besloot Maurits Ver Huell ook de eerdere ervaringen van zijn tijd in Brazilië te publiceren. 'Mijne eerste Zeereis' verscheen in 1842.(1)

VISUEEL VERSLAG VAN DE TOCHT NAAR EEN SUIKERFABRIEK, LINKSONDER IN DE VALLEI, MET SLAVENHUTTEN. RECHTSONDER LEGT MAURITS VER HUELL HET TAFEREEL VAST. TOT SLAAF GEMAAKTE MANNEN REIKEN KOKOSNOTEN AAN, EEN VAN HEN ZIT BOVEN IN DE BOOM. GM 11248.

Slavernij in de herinnering van Ver Huell

Maurits Ver Huell beschrijft in *Mijne eerste Zeereis* de indrukken en waarnemingen van zijn eerste contact met slavernij en tot slaaf gemaakte mensen tijdens een tocht per rijtuig naar het paleis van de gouverneur in de bovenstad van Salvador. “Wij hadden in de verte een vreemd, klagend, afgebroken maatgezag gehoord, waardoor onze nieuwsgierigheid opgewekt was geworden; en wat zagen wij tot onze verwondering! Een twintigtal negerslaven torschten op de schouders eene loodzware suikerkist tegen de steilte op, en galmden, ieder op hunne beurt, eenen kort afgebroken schreeuw. De kist hing aan twee zware boomen, welke op de met ledere lappen bedekte schouders rustten. Ondersteund door lange dikke stokken, zwoegden die arme schepsels onder den zware last, op de maat des gezangs, en de stooten der stokken op de straatsteenen, terwijl het zweet langs de naakte huid afstroomde, en de grond bevochtigde. – Ziedaar dan, voor het eerste van mijn leven, de slavernij, waartoe de eene mensch den anderen doemt, voor mij! – Dit gezigt trok een’ treurigen sluijer over het genoegen, dat al het vreemde en het schoone der natuur rondom, ons aanbood [...]”.

(2)

TWEE SLAAFGEMAAKTE VROUWEN COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 11233.

DRIE SLAAFGEMAAKTEN MET DRAAGSTOEL COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 11235

Het is een weergave die Maurits Ver Huell typeert en die ook zijn beschrijvingen over bijvoorbeeld Banda en Ambon kenmerkt (zie ook pp. 246-255): geschreven vanuit zijn eigen gevoelens en ervaringen. Enerzijds ziet en benoemt hij het leed en de onmenselijkheid van slavernij. Anderzijds is er altijd de paternalistische Europese blik die slavernij relateert en romantiseert. Zoals in het vervolg van zijn verhaal, wanneer hij een groep slaafgemaakten ziet, “... van hunnen afmattenden arbeid eene korte poos uitrustende. Hoe schrikkelijk zwaar de last ook moge geweest zijn, hoe zeer de loodregt neerschietende zonnestrallen hunne van zweet druipende naakte ligchamen geblakerd hadden, waren zij vrolijk en opgeruimd, en stoeiden met elkander. Een bewijs, dat de gewoonte de mensch de moeilijkste taak eindelijk gemakkelijk maakt. Zij volbrengen een arbeid, waaronder ieder Europeër zoude bezwijken [...]”.

Soms komt een uiterst kolonialistisch slavernijbeeld bij Ver Huell naar voren, zoals bij de beschrijving van een tocht die hij met Britse kennissen ondernam naar een grote suikerfabriek aan de monding van de rivier ‘Sergipe del Conde’ bij Saõ Francisco, zie afbeelding op pagina hiervoor. De “suikermolen lag aan den oever

der zee, van eene menigte slavenwoningen, onder een aangenamen lommer, omringd. [...] Hier zag ik eenige slaven die slechts één arm hadden, daar zij den anderen door onachtzaamheid, bij het brengen der bundels suikerriet tusschen den cylinder, verloren hadden. Zijn zij ongelukkig genoeg, dat de vingers er tusschen geraken, spoedig wordt de arm er in gewrongen, en er blijft niets anders over, dan den arm af te kappen, om het leven van den onvoorzigtigen te redden”.(3) Er is hier geen spoor van empathie, medeleven of medelijden te bespeuren in de woorden van Ver Huell.

De toon is totaal anders bij zijn beschrijving enkele pagina's verder over de erbarmelijke omstandigheden waarin een tot slaaf gemaakte man 'gele snuif' maakte in een "helschen damp" in een kleine afgesloten ruimte. Ver Huell zag "den rampzaligen slaaf, met een zware stamper onder het uitboezemen van een krachtig hoestend geluid bij iederen stoot, tabak tot fijne snuif stampen. [...] Hoe het mogelijk was dat een mensch deze sterk prikkelende fijne tabaksdeelen bij iederen ademtogt in mond en neus dringende, zoo lang, zonder bezwijken, kon verdragen, was mij onverklaarbaar. Van een pijnlijk gevoel doordrongen, werd het mij wee om het hart. [...] Hij was in de oogen van zijnen meester, die zich weinig bekommerde over zijn lijden, slechts een ellendige slaaf. Koel berekende hij, hoeveel snuif een neger kon stampen, alvorens de dood hem van zijnen vreeselijken arbeid verlostte, om door een anderen vervangen te worden”.(4)

Ver Huell geeft aan meerdere keren de aankomst van slaafgemaakten te hebben gezien, aan boord van "een klein vaartuig, waarin zij als balen koopwaren op één gestuwd waren geweest". Zij werden vervolgens voortgedreven naar de slavenmarkt, "Mannen, vrouwen, kinderen, van allen ouderdom, naakt, in den volstrekten zin, mager en uitgeteerd door kommer en ellende, met waggelende schreden elkander ondersteunende". Maurits beeldde zich met zijn romantische inborst in toch "eene zekere opgeruimheid te lezen" bij de slaafgemaakten, nu de ontberingen, folteringen en ellende van de lange zeereis voorbij waren. Hij hoorde de slaafgemaakten "op de pleinen, waar zij als dieren geveild werden, op het geluid hunner vaderlandsche speeltuigen zingen, en zelfs dansen", terwijl mensen uit hun midden geplukt werden en

verkocht.(5) Het is een pure, emotionele en ultieme uiting van 'mens-zijn', saamhorigheid in een situatie van ontmenselijking.

Maurits en (voormalig) slaafgemaakten

Maurits verbleef in Salvador, of São Salvador da Bahia de Todos os Santos ("Heilige verlosser van de Allerheiligenbaai"), op verschillende locaties. Eerst op de werf en later, met zijn vriend Jean Chrétien Baud (1789-1859), in appartementjes in de beneden- en bovenstad. Maurits werd hier op verschillende manieren ondersteund door zowel slaafgemaakte als vrijgemaakte vrouwen. Zij zorgden voor vers water en het wassen en herstellen van zijn kleding. Net als later tijdens zijn verblijf in de Indonesische archipel, zijn het deze vrouwen die Maurits van de informatie en achtergronden voorzien voor zijn beschrijvingen van het land, de mensen en het leven in Salvador.(6) Een van deze vrouwen, "mijne waschvrouw, de jonge en schone mulattin Isidore", was een vrijgemaakte vrouw. Zij hield nu zelf slaven, die het daadwerkelijke werk deden. Maurits heeft haar in een schetstekening vastgelegd. Nadat Maurits zwaargewond raakte door de beet van een aap werd hij verzorgd en bij zijn herstel geholpen door een andere, helaas niet met naam genoemde vrijgemaakte vrouw.(7)

DE VRIJGEMAAKTE ISIDORE IN HAAR FEESTGEWAAD, GETEKEND DOOR MAURITS VER HUELL OP 8 DECEMBER 1809, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 11247.

Slavernij in beeld

Ver Huell had ondanks de internering behoorlijke bewegingsvrijheid en hij maakte meerdere uitstapjes, waarbij hij ook tekeningen maakte. Maurits beschreef en tekende wat hij tegenkwam en had hierbij speciaal oog voor leven in de marge: kleine dieren zoals insecten, rupsen en vlinders en mensen buiten het centrum van de koloniale macht, de lokale bevolking en slaafgemaakten. De composities, de tekeningen vormen als het ware een visueel reisverslag, zijn een weerslag van zijn ervaring en herinnering en niet per se de weergave van slavernij of koloniale omstandigheden. Net als bij zijn tekeningen van de perkslavernij op Banda (zie pp. 246-250), worden de Braziliaanse taferelen waarop ook slaafgemaakten worden verbeeld gekenmerkt door een gemoedelijke sfeer. De focus van Maurits op zijn eigen herinneringen zijn een 'bonus' voor onderzoekers. Met het benoemen van namen van (voormalig) slaafgemaakten, hun uitspraken, daden en ervaringen, bedoeld om zijn eigen ervaringen te illustreren, krijgen deze vaak vergeten en genegeerde mensen een naam en soms een gezicht.

NOTEN

- (1) *Mijne eerste Zeereis*; door Q. M. R. Ver-Huell werd in 1842 in Rotterdam uitgegeven door M. Wijt & Zonen. Het werk is opgedragen aan zijn vriend en lotgenoot in Brazilië, Jean Chrétien Baud (1789-1859). Hij was later gouverneur-generaal van Nederlands-Indië en Minister van Koloniën en Marine. *Mijne eerste Zeereis* is online beschikbaar via: <https://books.google.nl/books?id=9wZPF4cZnwC&hl=nl&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>. De Linschoten Vereniging bracht het werk opnieuw uit in 1976: Graaf, H.J., *De Reis van Z.M. "De Vlieg", Commandant Willem Kreekel, naar Brazilië* (Den Haag 1976), deel II.
- (2) Q.M.R. Ver Huell, *Mijne eerste zeereis*, pp. 118-119.
- (3) Q.M.R. Ver Huell, *Mijne eerste zeereis*, pp. 244-245.
- (4) Q.M.R. Ver Huell, *Mijne eerste zeereis*, pp. 246-247.
- (5) Q.M.R. Ver Huell, *Mijne eerste zeereis*, pp. 248-250.
- (6) Zie bijvoorbeeld Q.M.R. Ver Huell, *Mijne eerste zeereis*, pp. 144-146, 195, 231-233, 239.
- (7) Q.M.R. Ver Huell, *Mijne eerste zeereis*, pp. 271-176.

TOT SLAAF GEMAAKTE VROUWEN BADEN EN WASSEN LAKENS BIJ HET MEER O'DIGUE. RECHTS BRENGT EEN SLAAF GEMAAKTE VROUW MEER LAKENS, ANDEREN DRAGEN GROTE WATERKRUIKEN. LINKSBOVEN HET LANDHUIS BOA VISTA. AQUAREL GEMAAKT DOOR Q.M.R. VER HUELL OP BASIS VAN ZIJN ERVARINGEN IN BRAZILIË. COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 11244.

Roosje, Ida Magdalena en perkslavernij op Banda

Drie vrouwen en slavernij op de Molukse eilanden 1

Locatie: Bovenbergstraat 10, Arnhem + Collectiebewaarpplaatsen Arnhem.

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Slaafgemaakten zijn binnen het verhaal van overheersing en winstbejag in de wereldomvattende handel in nootmuskaat en foelie als mensen pijnlijk afwezig. Administratieve bronnen en plantage-inventarissen van de perken op Banda zijn minder nauwkeurig en minder volledig dan die uit het Atlantische gebied. Soms, zoals in de reisbeschrijvingen van Quirijn Maurits Rudolph Ver Huell (1787-1860), kan een glimp worden opgevangen van inheemse en tot slaaf gemaakte mensen, hun nakomelingen en de omstandigheden waarin zij leefden.

SLAAFGEMAAKTEN BIJ DE MUSKAATNOTENPLUK, AQUAREL DOOR Q.M.R. VER HUELL, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM, GM 01327.

Nederland en Banda, verzet en volkenmoord

De band tussen de Molukse en de Banda-eilanden, kruidnagel, nootmuskaat en Gelderland gaat verder terug dan de komst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie naar de Indonesische archipel. De Amsterdamse Oude Compagnie, een van de voorlopers van de VOC, stuurde in 1598 een handelsvloot uit met de specerij-eilanden als doel. Een van de schepen van deze zogenaamde 'Tweede Schipvaart' was de Gelderland onder vice-admiraal Jacob van Heemskerck. Op 15 maart 1599 bereikte het schip de eilanden van Banda, de enige locatie waar muskaatnotenbomen groeiden en nootmuskaat en foelie (de zaadmantel die de noten omsluit) geoogst werden.(1)

Met het sluiten van handelsverdragen op de Molukken en Banda verkregen de Nederlanders toegang tot de gewilde specerijen. De overeenkomsten waren geen afspiegeling van afspraken gebaseerd op gelijkwaardigheid, maar beschreven slechts de Nederlandse eisen en verwachtingen. De VOC manifesteerde zich al snel als agressor, vestigde zich fysiek op vaste handelspunten en begon met de bouw van forten om een handelsmonopolie met geweld te kunnen afdwingen. De handelswijze van de VOC dreigde de inheemse leefwijze te vernietigen en rukte eeuwenlange (handels)tradities en structuren binnen de lokale samenlevingen op de Molukken en Banda uit elkaar. Dit had desastreuze gevolgen, speciaal voor de Banda-eilanden.(2)

De eilandbewoners waren voor hun levensbehoeften afhankelijk van verschillende handelspartners die noodzakelijke basisproducten konden leveren en de specerijen waren hierbij ruilmiddel. Daarnaast waren andere Europeanen bereid om meer te betalen dan de VOC. De aanslag op de traditionele manier van leven

leidde vanzelfsprekend tot verzet. In meerdere grotere en kleinere oorlogen vochten de eilandbewoners voor hun handelsvrijheid en voortbestaan, waarbij de VOC bereid was met alle geweld het verzet te breken. Gouverneur-Generaal Jan Pieterszoon Coen (1587-1629) ontketende in 1621 een bijzonder brute en genocidale militaire campagne op de Banda-eilanden. Nederzettingen werden vernietigd en er vond een slachting plaats onder de bevolking, krijgsgevangenen werden weggevoerd en tot slaaf gemaakt. De eilandengroep bleef bijna ontvolkt achter met slechts ongeveer 1000 inwoners van het geschatte oorspronkelijke aantal van 10.000-15.000.(3)

Perkslavernij

De eilanden werden verkaveld tot 'perken' en verpacht aan Europese vrije burgers en oud-werknemers van de VOC, die als 'perkeniers' verantwoordelijk waren voor een gegarandeerde productie. Tot slaaf gemaakte mensen afkomstig uit andere delen van de Indonesische archipel, de kuststreken van India, het Malakka-schiereiland en de Chinese kust verrichtten alle arbeid. Ook kwam een deel van de krijgsgevangenen en verbannen eilandbewoners, voornamelijk vrouwen en kinderen, terug naar hun geboortegrond om hier nu als 'perkslaven' op de plantages dwangarbeid te verrichten. De perkslavernij op de Banda-eilanden is een vroege vorm van plantageslavernij, vergelijkbaar met wat later in het Atlantisch gebied gebeurde en vormde een uitzondering binnen de Indonesische archipel. Zij is daarom ook wel omschreven als 'Caribische koekoek in een Aziatisch nest'.(4)

Met de invoering van perkslavernij werden nootmuskaat en foelie expliciete slavernijproducten. De productie en handel in de vruchten en bijproducten maakten de Europese (en wereldwijde) kopers en consumenten nadrukkelijk en essentieel – want financierend – onderdeel van het slavernijstelsel. De handel was zeer lucratief en naast de VOC-, latere staats- en private handelaren konden ook perkeniersfamilies in de achttiende en negentiende eeuw grote rijkdom verkrijgen met perkslavernij.(5)

In 1628 waren er 34 perken op Lontor, 31 perken op Ai en drie perken op Neira. De grootte en het aantal slaafgemaakten verschilde substantieel tussen relatief vlak gelegen perken op Ai en bergachtige perken op

Lontor en veranderde geregeld door aankoop van naburige perken of verdeling na overlijden of bij schulden. Ook kwam het voor dat stukjes grond werden nagelaten aan vrijgelaten slaven. Het oorspronkelijke aantal van 68 perken was gereduceerd tot 34 toen het schip Admiraal Evertsen onder commando van marineofficier Maurits Ver Huell op 27 maart 1817 bij Banda Neira arriveerde. Hij verbleef ruim een maand op de Banda-eilanden.

Ida Magdalena Vrijmoed en muskaatnotenperk Bojauw

Op 2 april vond de machtsoverdracht van de Banda-eilanden uit Britse handen aan het Nederlandse koloniale regime plaats. Ver Huell was op dat moment de belangrijkste vertegenwoordiger van het Nederlandse koloniale gezag op de eilanden. De lokale bestuurders, vaak ook perkeniers, deden alles om hem van dienst te zijn en boden veelvuldig de diensten van de slaafgemaakten uit hun huishouden of perken aan. Cornelis van Aart (1763-vóór 1825) was naast bestuurder op Neira beheerder van het muskaatnotenperk Bojauw op Lontor. Hij bood de residentiewoning voor gebruik aan, waardoor Ver Huell abusievelijk veronderstelde dat Van Aart ook de eigenaar van de plantage was.(6)

Maurits ontmoette op Bojauw "eene jonge knappe weduwe, eigenaresse van een der nooten perken". Er ontstond een liefdesrelatie tussen de twee, maar wat Maurits niet lijkt te hebben beseft is dat zij de eigenaresse van het muskaatnotenperk Bojauw was. De amoureuze verhouding wordt niet vermeld in het gepubliceerde reisverslag, maar is door Maurits wel uitgebreid beschreven in de ongepubliceerde zogenoemde 'Levensherinneringen'. Ida Magdalena Vrijmoed is op 3 december 1786 gedoopt als dochter van Michiel Vrijmoed en een slavin, over wie verder helaas niets bekend is. Ida is gehuwd geweest met de eerder in 1817 overleden Willem van der Sluijs die sinds 1794 perkenier van Bojauw was. Na zijn dood werd Ida, dochter van een tot slaaf gemaakte vrouw, zelf eigenaresse van het muskaatnotenperk en alle aan het perk gebonden slaafgemaakten. Ida trad in 1821 in het huwelijk met Van Aart, na het overlijden van diens echtgenote. Toen Ida op 12 april 1829 overleed, kwam Bojauw in handen van haar zoon Wilhelmus van der Sluijs (1794-1862).(7)

De verschillende huwelijken van Ida laten een overlevingsstrategie zien en een sociale mobiliteit die voortkwam uit de relaties tussen koloniale machthebbers en tot slaaf gemaakte inheemse bewoners. Ida, dochter uit een dergelijke ‘gemengde relatie’ en dochter van een slaafgemaakte, was als plantagehoudster zelf eigenaresse van de slaven op het muskaatnotenperk Bojauw.

Maurits Ver Huell was een marineofficier met grote passie voor natuur en tekenen. Naast zijn officiële rol en functie binnen het koloniale systeem had hij oog voor de natuur, cultuur en de lokale bevolking op de eilanden. Ida informeerde Ver Huell niet alleen over het muskaatnotenproces, van teelt tot oogst en verdere verwerking, maar hielp hem ook bij het verzamelen van natuurhistorische voorwerpen. Zij schakelde hierbij de hulp in van de andere perkeniers op het eiland, haar eigen slaafgemaakten en die van andere perkeniers. In zijn Herinneringen aan eene Reis naar de Oost-Indiën beschrijft Ver Huell gedetailleerd over zijn verblijf op muskaatnotenperk Bojauw en hoe het leven van de tot slaafgemaakten strak verliep op de “perkklok”, waarbij de perkslaven in alle vroegte naar de muskaatbomentuinen vertrokken voor onderhoud of de oogst. Hoewel het perspectief van de kolonisator en bezetter leidend is, en Maurits’ eigen beleving centraal staat, zijn de beschrijvingen van de ontmoetingen met inheemse en tot slaaf gemaakte mensen als Roosje bijzonder.

Roosje in de herinneringen van Maurits Ver Huell

Het schilderachtige beeld dat Maurits Ver Huell schetst van Roosje doet bijna idyllisch aan en staat in schril contrast met de harde werkelijkheid van de perkslavernij: dwangarbeid onder een hard regime en een onmenselijk bestaan in onvrijheid, als eigendom van een parasitaire slavenhouder. De voortdurende angst waarin slaafgemaakten leven blijkt direct bij de ontmoeting met Roosje. Tijdens een van zijn wandelingen kwam Ver Huell “onverhoeds bij eene jonge perkslavin, die, in de aarde wroetende, er eene noot uithaalde”. Roosje voelt zich betrap en wanneer Maurits naar haar naam informeert is haar angst onmiskenbaar, “daar zij zeker moest vooronderstellen, dat ik haar bij den perkenier, haren meester, zoude verraden, waarop eene strenge straf zoude volgen”.

SCHETSTEKENING VAN ROOSJE, TER PLEKKE GEMAAKT DOOR MAURITS VER HUELL VAN ROOSJE, TOT SLAAF GEMAAKT OP MUSKAATNOTENPERK BOJAUW OP LONTOR. COLLECTIE MUSEUM ARNHEM.

Roosje vertelt dat zij al eerder is gestraft omdat zij volgens de opzichter niet genoeg noten had verzameld en dat zij “nu en dan in stilte eene bijkans rijpe noot in de aarde [begraaft], die den anderen morgen open is”. Deze manier om bijna rijpe noten ‘voor later’ te verzamelen was voor Roosje en andere perkslaven een mogelijkheid tot klein verzet tegen het slavernijregime. (8)

De beschrijving toont de machtsongelijkheid tussen de tot slaaf gemaakte jonge vrouw en de vertegenwoordiger van de koloniale macht die beslist over straffen of belonen. Ver Huell stelt Roosje naar eigen zeggen gerust, hij zal haar niet verraden en schenkt Roosje in vertrouwen een “ropij”, een Indische gulden. Uit de manier waarop Maurits de ontmoeting met Roosje beschrijft, blijkt duidelijk dat hij van haar gecharmeerd was. Werd Roosje ‘beloond’ omdat zij een mooie jonge vrouw was? Hoe voelde dit voor haar? Ver Huell gaf de slaafgemaakten van Bojauw opdracht om “alle de zeldzaamheden, die zij vonden, bij mij te

brengen, en Roosje bragt mij in verukking van vreugde, terwijl ik in de warande van het huis des perkeniers van mijne wandeling uitrustte, eene fraaije rups op den tak van een' heester". Opnieuw bood Maurits haar een ropij aan, maar dit keer weigerde zij het muntstuk. Roosje toont hiermee haar onafhankelijkheid, zij mocht dan tot slaaf gemaakt zijn, maar voor alles was zij een vrouw die zelf bepaalde of en wanneer zij een geschenk aannam.

AQUAREL VAN ROOSJE, TOT SLAAF GEMAAKT OP MUSKAATNOTENPERK BOJAUW OP LONTOR. COLLECTIE MUSEUM ARNHEM, GM 01330.

Historische Roosje

Van Fraassen en Klapwijk hebben geprobeerd de historische Roosje te achterhalen. Uit de beschikbare bronnen en genealogische gegevens komt één persoon in aanmerking als Roosje. Op 28 mei 1828 wordt een dan tienjarig meisje Eliza Hermanus gedoopt op Banda. Zij is op 28 januari 1818 geboren als dochter van de 'heidense' Roossie, waarschijnlijk een perkslavin. Verdere gegevens over deze Roossie en het muskaatnotenperk waar zij als slaafgemaakte tewerkgesteld was ontbreken vooralsnog, zodat niet met zekerheid gesteld kan worden dat zij de door Ver Huell beschreven en getekende Roosje is.(9)

DETAIL MUSKAATNOTENPERK BOJAUW DOOR Q.M.R. VER HUELL, COLLECTIE MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM, MMR P2161-30.

Aquarellen van Lontor

Met de aquarel 'Muskaatnotenperk Bojauw op Lontor, zie afbeelding hierboven, laat Ver Huell vanuit zijn verbeelding verschillende elementen zien uit het dagelijkse leven op de door slavernij gedreven perken. We zien tot slaaf gemaakte volwassenen en kinderen terugkomen van de notenpluk, manden gevuld met vruchten en bundels gesprokkeld hout. Op de schildering is op drie plekken een hoogwaardigheidsbekleder te zien. Hier verwijst Maurits naar zichzelf. Rechtsvoor zit hij als administrateur, wellicht met de cijfers van de opbrengsten van de muskaatnotenperken die hem door de Britten waren overhandigd. Hij wordt uit de zon gehouden door een slaafgemaakte vrouw. Links zien we hem rondgedragen op een draagstoel, verwijzend naar de tour die Ver Huell langs de perken op Lontor had gemaakt, hierbij deels "gemakkelijk voortgedragen" door slaafgemaakten op "een soort van draagstoelen, aan weerszijde van twee lange bamboezen voorzien, aan de einden zijn twee kortere gehecht, welke de slaven op de schouders nemen". Op de veranda zien we Ver Huell nog eens zitten, met zicht op zee. Het roept de herinnering aan zowel de ontmoeting met Ida als met Roosje en rups op.

De aquarellen over Banda geven een idyllische indruk, de verbeelding van Ver Huell. Wat ontbreekt zijn de veelvuldige en excessieve straffen door perkeniers en de opzichters, 'mandoers', die werden aangesteld om de slaafgemaakten in de gaten te houden om verzet, opstand en vluchten te voorkomen. Uit de ontmoeting van Maurits met Roosje bleek al dat angst voor bestraffing continu aanwezig was. Inhumane behandeling en ziekten kostten vele levens.(10)

NOTEN

(1) NL-HaNA, 1.04.01 Inventaris van de archieven van de Compagnie op Oost-Indië, 1594-1603, inv.nr. 51, Reisjournaal gehouden op de Gelderland door Jacob Heemskerck. Over de daaropvolgende reis van de Gelderland naar de Molukken en Banda is een fraai geïllustreerd reisverslag gepubliceerd: Perry Moree, *De reis van het Schip Gelderland naar Oost-Indië, 1601-1603* (Zutphen 2001).

(2) De belangrijkste eilanden uit de vulkanische eilandengroep zijn Banda Neira, Lontor (Banda Besar), Ai, Run, Gunung Api en Hatta (Rosengain). De eilanden waren verenigd in losse federatieve verbanden onder lokale bestuurlijke leiders, orang kaya. Met de noordelijker gelegen Molukse eilanden vormen zij tegenwoordig de Indonesische provincie Maluku.

(3) Voor achtergrondinformatie over Nederland en Banda zie onder meer Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015), speciaal hoofdstuk 2: 'Om te "peupleren" en voor de perken', pp. 81-100; Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië* (Amsterdam/ Antwerpen 2018), pp. 126-133; Gerrit Knaap, e.a., *Oorlogen overzee. Militair optreden door compagnie en staat buiten Europa, 1595-1814* (Amsterdam 2015), pp. 76-79; Vincent Loth, 'Pioneers and Perkeniers: The Banda Islands in the 17th Century', in: Cakalele 6 (1995), pp. 13-35; Wim Manuhutu, 'Mokum en Maluku', in: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) pp. 140-148.

(4) Loth, 'Pioneers and Perkeniers', p. 35.

(5) Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën I* (1835), p.102-103. Op pp. 110-114 beschrijft Maurits het gehele proces zoals hij van onder meer Ida Magdalena Vrijmoed heeft uitgelegd gekregen. Verwijzingen uit *Herinneringen*: via Chris F. van Fraassen & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819* (Zutphen 2008). Zie ook het manuscript van de *Herinneringen*, NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 60, pp. 132-151 (scans 79-88): <https://permalink.geldersarchief.nl/B48F-920065FB4E8BB96E4BB54A84C7DE>.

(6) Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën I* (1835), p. 102; Chris F. van Fraassen & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering aan een reis naar Oost-Indië*, p. 182-183, 601.

(7) Q.M.R. Ver Huell, 'Levensherinneringen', NL-AhGldA, Toegang 2039, inv.nr. 58, scans 0487-0490: <https://permalink.geldersarchief.nl/02C303BB608341D788157288E9BB5FC5>. Het geboortjaar van Ida is niet bekend, de doop heeft meerdere jaren na haar geboorte plaatsgevonden aangezien haar zoon in 1794 is geboren. Na het overlijden van Van Aart trad Ida nog een derde keer in het huwelijk, met de perkenier Franciscus Johannes Fredericus von Salgary (1793-1852). De gegevens van Ida Magdalena Vrijmoed zijn gebaseerd op Chris F. van Fraassen, *Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd* (Zutphen 2008), p. 356-357.

(8) De citaten m.b.t. Roosje zijn afkomstig uit: Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen van eene Reis naar Oost-Indiën I* (1835), pp.108-110.

(9) Chris F. van Fraassen & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering aan een reis naar Oost-Indië*, p.190, noot 384. De suggestie dat Eliza mogelijk een dochter is van Maurits Ver Huell bevat zoveel aannames dat dit zeer onwaarschijnlijk is. Hopelijk kan de digitalisering van de Molukse DTB-gegevens waaraan momenteel gewerkt wordt meer licht op Roosje werpen. In de 'Levensherinneringen' is Ver Huell bijzonder openhartig over de verschillende (kortstondige) amoureuze contacten en relaties tijdens zijn leven en reizen. Hij maakt nergens melding van een relatie met Roosje, zoals hij dit bijvoorbeeld wel doet met de (niet met naam genoemde) Ida Magdalena Vrijmoed.

(10) Voor behandeling, bestraffing en mishandeling zie o.a. Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië*, pp. 98-118, Vincent Loth, 'Pioneers and Perkeniers', p. 25.

Christina Martha Tiahahu, Ver Huell en de Pattimura-oorlog

Drie vrouwen en slavernij op de Molukse eilanden 2

Locatie: Bovenbergstraat 10, Arnhem + Collectiebewaarplaatsen Arnhem (Gelders Archief, Museum Arnhem, Erfgoedcentrum Rozet, Museum Bronbeek).

AUTEUR: ASCHWIN DROST

Maurits Ver Huell vertrok van de Banda-eilanden naar de noordelijk gelegen Ambonse eilanden en was hier in 1817 betrokken bij de Pattimura-oorlog. De enige bekende portretten van oorlogsleider Thomas 'Pattimura' Matulesy en Christina Martha Tiahahu zijn door Ver Huell gemaakt tijdens hun gevangenschap aan boord van zijn schip. In essentie gaan alle latere afbeeldingen terug op zijn tekeningen. Jarenlang gold dit ook voor zijn verslag van de oorlog.

De noordelijke Molukken en de Ambonse eilanden vormden de belangrijkste locaties voor kruidnagel. Net als op de zuidelijker Banda-eilanden werd door Nederlandse kolonialisten met bruto geweld een monopolie afgedwongen. De kruidnagelteelt werd geconcentreerd op Ambon en de omliggende eilanden Haruku, Saparua en Nusalaut, met grootschalige inzet van dwangarbeid door mensen in slavernij. Vanaf 1796 kwamen de eilandbewoners in de Indonesische archipel als gevolg van oorlogen in Europa afwisselend onder Nederlandse en Britse koloniale bezetting. Na de definitieve val van Napoleon in 1815 werd de 'teruggave' van de koloniën opnieuw vastgelegd. Niet aan de lokale bevolking, maar opnieuw aan de Nederlandse kolonialisten. De inheemse samenlevingen waren de voorbije decennia nooit betrokken bij de veranderingen, besluitvorming en maatregelen van opeenvolgende Europese koloniale bezetters. Nu werd opnieuw vanuit Europa over de hoofden van de bevolkingsgroepen over lijf en leven beslist.(1)

Pattimura-oorlog

Enkele weken na de Nederlandse machtsovername op de Ambonse en Molukse eilanden brandde in mei 1817 de Pattimura-oorlog, genoemd naar de Molukse

THOMAS MATULESSY, 'KAPITAN PATTIMURA', SCHETS IN GEVANGENSCHAP GEMAAKT DOOR MAURITS VER HUELL, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 01358.

oorlogsleider Thomas Matulesy (1783-1817), in alle hevigheid los.(2) De oorlog is direct terug te voeren op het hardvochtige beleid gedurende de vorige Nederlandse bezetting tussen 1808-1811, onder de Gelderse gouverneur-generaal Herman Willem Daendels (1762-1818). De angst voor terugkeer naar het inhumane Nederlandse beleid vormde een belangrijke drijfveer voor de Pattimura-oorlog. De oorlog werd in eerste instantie niet gevoerd tegen koloniale overheersing op zichzelf, of voor Molukse onafhankelijkheid. De strijd ging wel en expliciet om vrijheid van leven.(3)

Na de verovering van fort Duurstede op het eiland Saparua op 14 mei 1817 door Molukse strijders, volgde in fases een bloedige strijd, waarbij aan beide kanten vele slachtoffers vielen. Pogingen tot onderhandelingen in juli liepen op niets uit. Uiteindelijk kregen de Nederlanders de overhand nadat eind september en begin oktober

oorlogsschepen met versterkingen arriveerden, waaronder hulptroepen uit Ternate en Tidore. Na heftige gevechten werden de eilanden door de Nederlanders opnieuw onderworpen. Op 16 december werden de belangrijkste gevangen vrijheidsstrijders, waaronder Kapitan Pattimura, opgehangen. Ruim honderd opstandelingen werden jarenlang in slavernij gehouden en tewerkgesteld op Java.(4) Enkele maanden later zou een brief van Maurits Ver Huell onbedoeld de krantenlezers in Nederland bekend maken met de Pattimura-oorlog, zie kadertekst.

Maurits en Christina Martha Tiahahu

De eerste oorlogsmaanden maakte Maurits Ver Huell niet actief deel uit van de oorlog. Hij verbleef op het eiland Ambon, waar hij veel excursies maakte, tekende en verzamelde. De beschrijvingen hiervan die in zijn Herinneringen zijn gepubliceerd, staan in schril contrast met de verschrikkingen van de bloedige strijd. Pas toen zijn schip naar de baai van Saparua werd gestuurd, raakte Ver Huell direct bij de oorlog betrokken. Hij was verantwoordelijk voor de logistieke taken en verzorgde ondersteunende kanonnades bij aanvallen op inheemse dorpen en versterkingen. Zijn schip deed daarnaast dienst als 'gevangenis'.

SCHETSTEKENING VAN CHRISTINA MARtha TIAHAHUA, ALS GEVANGENE AAN BOORD VAN HET SCHIP VAN MAURITS VER HUELL. TER PLEKKE DOOR HEM GETEKEND. COLLECTIE MUSEUM ARNHEM GM 01360.

“Met eene kruis-Orangbaai van Noessa Laut werd bij ons aan boord gebracht, het hoofd der muitelingen van dat eiland, Paulus Triago, Radja van Aboeboe, vergezeld van een jong en schoon Indiaansch meisje. Spoedig vernam ik, dat zij de eenige dochter van den gevangen Radja was, en Christina Martha heette. Bij alle gevechten tegenwoordig, had zij niet alleen de wapens van haren grijzen vader gedragen, maar zelfs onder de voorvechters den Tjakileli of krijgdsdans mede gedaan, en in dapperheid en bloeddorstigheid uitgemunt”.(5)

Wie was Christina Martha Tiahahu? Het antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk te geven. Bronnen zijn schaars en eenzijdig, lokale orale overleveringen lijken afwezig. Christina Martha is geboren in de dorpsgemeenschap Abubu op het eiland Nusalaut. Een precieze geboortedatum is onbekend, net als die van haar doop. En wanneer zij pas als tiener is gedoopt, wat was dan de inheemse naam van het meisje ‘Christina Martha’?(6)

Over haar moeder is niets bekend, niet eens een naam. Zij moet al vroeg zijn overleden. Christina’s vader Paulus Tiahahu was een (christelijke) Molukse strijder tegen het Nederlandse koloniale regime en was de vijftig ruim gepasseerd toen zijn dochter werd geboren. Het geslacht van Tiahahu behoorde tot de stichters van Abubu en vervulde al eeuwenlang de functie van ‘kapitan’, voorvechter van de dorpsgemeenschap. Paulus werd door de Nederlanders beschouwd als een van de belangrijkste opstandelingen van het eiland Nusalaut. In alle contemporaine bronnen wordt Christina Martha omschreven als de wapendragster van haar vader. Het is niet duidelijk welk direct aandeel zij in de oorlog hebben gehad.

Christina Martha Tiahahu kwam op 14 november 1817 als krijgsgevangene aan boord van het schip van Ver Huell. De Pattimuraoorlog was bijna ten einde. Ver Huell besteedde relatief veel aandacht aan deze jonge Molukse vrouw en de verhoren van de gevangengenomen strijders en oorlogsleiders, mogelijk omdat dit juist de gebeurtenissen zijn waarbij hij direct betrokken is geweest. Christina Martha werd vrijgesproken voor haar aandeel in de oorlog, haar vader werd wel veroordeeld en geëxecuteerd, zijn lichaam door Nederlandse matrozen en militairen onteerd. Christina Martha werd daarna “bij den

schoolmeester van Aboeboe besteed”. Ze ontsnapte al snel aan haar huisarrest. Welke hoop op een toekomst in vrijheid zou zij hebben gehad? Haar ontsnapping was slechts van korte duur, de lokale elite van het eiland verzocht de Nederlandse bezetter om Christina Martha en andere “zeer schadelijke sujetten” van het eiland te verwijderen.(7)

Op 17 december kwam Christina Martha zo opnieuw bij Ver Huell aan boord, om te worden verbannen en weggevoerd naar een leven van dwangarbeid in slavernij. De gezondheid van Christina Martha verslechterde snel en zij weigerde medicatie en voedsel tot zij uiteindelijk op 2 januari 1818 op zee overleed. Christina Martha kreeg tussen de eilanden Buano en Obi een anoniem ‘zeemansgraf’ in de Seramzee.(8)

CHRISTINA MARTHA TIAHAHU GEBOEID. IN DEZE AQUARELSCHILDERING HEEFT VER HUELL HAAR AFGEBEELD BIJ FORT BEVERWIJK OP NUSALAUT. COLLECTIE MUSEUM ARNHEM, GM 01361.

Feit en fictie

Ver Huell is de enige ooggetuige die over Christina Martha Tiahahu heeft gepubliceerd en haar beeltenis op papier heeft vastgelegd. Zijn beschrijving, verbeelding en publicaties spelen een belangrijke rol in de beeldvorming en status van nationale heldin, waarbij feit en fictie steeds meer zijn vermengd. Latere auteurs, biografen en historici hebben veelvuldig teruggegrepen op de Herinneringen van Maurits Ver Huell. Aan haar verhaal zijn vanaf het begin veel fictieve elementen toegevoegd. Dit gebeurde al door Ver Huell zelf. Hij beschreef Christina Martha, net als hij eerder al deed bij Roosje, met de hem kenmerkende Europees paternalistische houding en tegelijkertijd vol verwondering en romantische bewondering. Oprecht geïnteresseerd en met empathie, maar niet zelden ook bijzonder denigrerend over de inheemse bevolking. In zijn beeldvorming voegt Ver Huell bijbehorende waarden en karaktereigenschappen toe.(9)

Na of bij het schrijven van zijn Herinneringen raakte Ver Huell opnieuw zo geïnspireerd door Christina Martha, dat hij haar gebruikte als personage in een fictieve liefdesgeschiedenis. ‘Christina Martha. Oostersch-Romantisch-Historisch-Taferel’ speelt tegen de achtergrond van de Pattimura-oorlog. Op 28 februari 1837 droeg Maurits deze vertelling voor bij de Rotterdamse afdeling van de prestigieuze Hollandse Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen. (10)

In de loop der tijd werden door latere auteurs veel ‘nieuwe’ fictieve elementen en gebeurtenissen toegevoegd aan het karakter en de daden van Christina Martha. Zacharias, auteur van de Indonesische staatsbiografie over ‘Martha Christina’ schrijft dat de historische bronnen buitengewoon schaars zijn en de overgeleverde verhalen overwoekerd door verzinsels.(11) Op Nusalaut of binnen de familie Tiahahu lijkt geen lokale orale traditie te zijn geweest die het levensverhaal van Christina Martha vanuit haar perspectief heeft overgedragen.(12)

Wie is Martha Christina Tiahahu?

STANDBEELD VAN DE NATIONALE HELDIN MARTHA CHRISTINA, HENK VAN RINSUM, COLLECTIE TROPENMUSEUM AMSTERDAM TMNR. 200117956.

Christina Martha leeft voort als Martha Christina. De reden voor de opvallende omdraaiing van de voornamen is onduidelijk en is niet per se gebaseerd op een historische werkelijkheid. Het is Martha Christina die in 1969 werd uitgeroepen tot Pahlawan Kemerdekaan Indonesia, 'Heldin van de Indonesische Vrijheid'. Als Pahlawan nasional, nationale heldin, is zij van onschatbare waarde als instrument en verbindende factor in het grote en verscheiden Indonesië. Een land vol littekens uit het verleden – aangebracht door koloniale bezetters en de verschillende regionale en religieuze bevolkingsgroepen onderling. Net als de oorlogsleider Pattimura wordt Martha Christina ingezet door maatschappelijke organisaties en ter inspiratie van jongere generaties. Daarnaast speelt zij een belangrijke rol bij de emancipatie van meisjes en vrouwen. Keerzijde van deze institutionalisering van Indonesische geschiedenis is, speciaal voor de Molukken, dat, net als de koloniale geschiedschrijving, de Indonesische geschiedenis een opgelegd verleden is. (13)

Levende geschiedenis

De historische Christina Martha, zo ongelukkig, kwetsbaar en eenzaam in gevangenschap aan haar einde gekomen, leeft voort in de sterke en onafhankelijke vrouw Martha Christina en is zo levende geschiedenis geworden. De rol van Martha Christina als agent naar zelfbeschikking en zelfbestemming is uiteindelijk in oorsprong gebaseerd op het beeld dat Maurits Ver Huell van Christina Martha creëerde. Zijn verhaal over haar hartstochtelijke inzet en strijd vormde de basis van mythe- en beeldvorming. Al blijft het tragische leven van de jonge vrouw helaas grotendeels ongrijpbaar, de historische Christina Martha mag niet worden vergeten en verdient herinnering.

NOTEN

(1) Wim Manuhutu, 'Mokum en Maluku', in: Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020), pp. 143-145; zie voor kruidnagelmonopolie ook Gerrit Knaap, *Kruidnagelen en christenen. De VOC en de bevolking van Ambon, 1656-1696* (Leiden 2004).

(2) Matulesy is vooral bekend als Kapitan Pattimura: Patih=vorst, murah=grootmoedig. Onder deze naam is hij in 1973 ook tot Pahlawan Nasional, nationale held, uitgeroepen.

(3) Over Daendels en een meer 'verlichtte' bezetting onder de Britten zie o.m. Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië*, pp. 250-261, 267-269, 277; Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015), pp. 170-174; Chris F. van Fraassen, *Een romanticus bij de marine*, p. 63-84.

(4) Voor bronnen en literatuur over de Pattimura-oorlog zie: 'Bronnen betreffende de Midden-Molukken 1796-1902' via: <https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/middenmolukken17961902/>; Chris F. van Fraassen, & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819* (Zutphen 2008); Chris F. van Fraassen, *Een romanticus bij de marine. Het leven van Maurits Ver Huell tegen de achtergrond van zijn milieu en zijn tijd* (Zutphen 2008) speciaal hoofdstukken VIII-XIII; Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië* (Amsterdam/Antwerpen 2018), p.274-280; Hans Straver, *Vaders en dochters. Molukse historie in de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw en haar weerklank in Indonesië* (Hilversum 2018), hoofdstuk 3, 'Een historie van Saparua', pp. 133-228.

(5) Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen van eene reis naar de Oost-Indiën I* (1835), p.248. Verwijzingen naar *Herinneringen*: via Chris F. van Fraassen, & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering aan een reis naar Oost-Indië. Reisverslag en aquarellen van Maurits Ver Huell, 1815-1819* (Zutphen 2008).

(6) Christina Martha Tiahahu is geboren rond 1800, het is onduidelijk of zij als baby gedoopt is, of pas op latere leeftijd. Tijdens de Britse overheersing lag de kinderdoop grotendeels stil onder een baptistenpredikant. Vanaf 1815 worden met de komst van predikant Joseph Kam op de Ambonse eilanden geregeld massale doopplechtigheden gehouden na de dienst.

(7) Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen I* (1835), pp. 248-254; Manuscript van de *Herinneringen*, NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 60, pp 238-246, scans 0134-0139: <https://permalink.geldersarchief.nl/B48F920065F-B4E8BB96E4BB54A84C7DE>. Voor de verbanning van opstandelingen van Nusalaut, zie 'Besluit Schout-bij-Nacht Commissaris-Generaal Buyskes, 9 februari 1818, no. 199': <https://resources.huygens.knaw.nl/retroboe->

ken/middenmolukken17961902/#page=1125&accessor=toc&view=htmlPane.

(8) Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen I* (1835), pp. 270-272, Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen II* (1836), pp. 1-3; Manuscript, NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 60, pp. 257-259 en 268-269, scans 0144-0145 en 0150; zie ook Chris F. van Fraassen, & Pieter Jan Klapwijk, *Herinnering* (2008), pp.325-326; Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië*, pp.278-279.

(9) Q.M.R. Ver Huell, *Herinneringen II* (1836), pp. 1-3; Manuscript, NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 60, pp 268-269, scan 0150.

(10) NL-AhGldA, Toegang 2039, inv. nr. 64; Hans Straver heeft in 2013 een gepubliceerde uitgave bezorgd en toegelicht.

(11) L.J.H. Zacharias, *Martha Christina* (Jakarta 1984), p. 3-4. Vertaling en origineel citaat via Hans Straver, *Vaders en dochters*, pp. 216-217. Voor een gedegen beschrijving en beoordeling van de verschillende bronnen en literatuur over Christina Martha, zie: Hans Straver, *Vaders en dochters*, pp. 199-223.

(12) Wanneer de voorouderlijke geschiedenissen in de eerste decennia van de 20e eeuw op schrift worden gesteld, ontbreken daarbij de verhalen van Christina Martha en Paulus Tiahahu en hun rol tijdens de Pattimura-oorlog.

(13) Hans Straver, *Vaders en dochters*, pp. 223-228

'Oorlogscorrespondent' Maurits Ver Huell

Ver Huell vervulde bij de Pattimura-oorlog onbedoeld een rol als 'oorlogscorrespondent'. Na afloop van de oorlog schreef hij vanuit de archipel een brief aan zijn vriend en voormalige 'zeevader' Willem Kreekel (zie pp. 242-245). Deze vond de inhoud zo belangrijk dat hij de brief aanbod aan de Opregte Haarlemsche Courant. Daar werd de brief, anoniem, geplaatst op de voorpagina (en volgende bladzijde) van de editie van 25 juni 1818.(1)

Na publicatie waren voormalig Commissaris-Generaal (en Ver Huells opperbevelhebber) Buyskes en de militaire leiding in Nederland 'not amused'. Met de gepubliceerde brief was hun de kans ontnomen om de berichtgeving over de 'opstand' te sturen, te censureren of te verzwijgen. "Buyskes zeer verbolgen een schets van den oorlog in de Molukken in de Haarlemsche Courant te lezen", schreef Ver Huell in de kantlijn van zijn Levensherinneringen bij de paginalange beschrijving over hoe hij op het matje moest komen. Buyskes had hem nog toegebeten dat "zij die mij vooruit loopen zullen ondervinden dat zij achter uit

zullen gezet worden. – Het zij zoo".(2) De carrière van Ver Huell als zee-officier was hierna inderdaad voorbij. De rapportage van Ver Huell bleef echter nog jarenlang een belangrijke, zo niet de voornaamste, informatiebron over de oorlog in Nederlands Oost-Indië en is vrijwel geheel overgenomen in de Jaarboeken van het Koninkrijk der Nederlanden (1821).

In de brief spreekt Ver Huell ook over de gevangennamen van belangrijke oorlogsleiders, waaronder "het Opperhoofd van Noessa Laout, welke zijne dochter, een meisje van 16 à 17 jaren, tot wapendraagster had; voor welk meisje men vergiffenis verworven heeft". Het betreft Paulus Tiahahu en zijn dochter Christina Martha. Geen woord echter over haar tragische einde aan boord van zijn schip. Had hij de brief op dat moment al verstuurd?

NOTEN

(1) Opregte Haarlemsche Courant, 25 juni 1818, via Delpher: <https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identifier=ddd:010519202:mpeg21:p001>.

(2) NL-AhGldA, Toegang 2039, inv.nr. 58, 'Levensherinneringen', folio 332-334 (scans 0592-0594): <https://permalink.geldersarchief.nl/02C303BB608341D788157288E9BB5FC5>.

Wijnglas plantage Kleinslust

Collectie Museum Arnhem

Locatie: Utrechtseweg 87, Arnhem

AUTEUR: ELSE GOOTJES

Een opvallend object in de collectie van Museum Arnhem is dit kelkglas gemaakt door Jacob Sang uit 1764. Zijn werk was bijzonder populair en hij maakte veel gelegenheidsglazen van Surinaamse plantages. Het glas is naast gesigneerd ook gedateerd met het jaar 1764. Langs de bovenrand staat de tekst: 'HET WELVAAREN VAN DE PLANTAGIE KLEINSLUST'. Op het glaswerk is de plantage Kleinslust uit Suriname te zien, met de rijen koffieplanten, de mensen die er werken en de directeurswoning.

Kleinslust

Plantage Kleinslust werd tussen 1753 en 1754 aangelegd door Johannes Klein (in de bronnen ook wel Kleyn), naar wie ook de plantage vernoemd is. Het was een koffie en katoen-plantage in Suriname aan de Tapoeripakreek, dat in het verlengde van de Matapicakreek in het Commewijnegebied ligt. In 1758 werkten er 48 slaafgemaakten, twaalf jaar later (in 1770) worden 68 mensen geteld. De plantage blijft via overerving en via schoonfamilie lang in handen van de Kleins, tot ongeveer 1830. Vanaf dan wordt het een suikerplantage in handen van A.J.H. Berthaud.⁽¹⁾

Bedankje voor de bruidegom

Het jaartal 1764 op het glas is ook het jaar waarin de neef van Johannes Klein, Nicolaas Martinus trouwde. Johannes was aanwezig bij het huwelijk als getuige, en wordt daar ook 'voogd' genoemd. Het glas is dan ook waarschijnlijk gemaakt ter gelegenheid van hun huwelijk, als gebruikelijk bedankje van de bruidegom voor de getuige. Nicolaas Martinus Klein was in 1741 in Suriname geboren en als tienjarig jongetje naar Nederland gestuurd. Bij het overlijden van zijn vader in 1757 werd hij ook eigenaar van verschillende plantages in Suriname.⁽²⁾ Neef Johannes voor wie het glaswerk naar alle waarschijnlijkheid bedoeld was stierf al in 1769 in Paramaribo.⁽³⁾

KELKGLAS MET VOET, TEKST: 'HET WELVAAREN VAN DE PLANTAGE KLEINSLUST', JACOB SANG, 1764, COLLECTIE MUSEUM ARNHEM.

Glas in de collectie?

De vraag is waar het glaswerk daarna heeft gestaan – was dat bij de weduwe van Johannes Klein en haar man, de latere eigenaar van Kleinslust en Klein Lunenburg?⁽⁴⁾ Of bleef het glas in de familie? Uiteindelijk is het glaswerk met hulp van Vereniging Rembrandt in 2007 aangekocht door Museum Arnhem, zonder dat we de precieze connectie met de stad Arnhem hebben kunnen achterhalen.

NOTEN

⁽¹⁾ Suriname Heritage Guide en Nationaal Archief

⁽²⁾ <https://www.collectiegelderland.nl/sleutelwerken/gewest-gelreant>: Glaswerk Jacob Sang, gebaseerd op Jochem van Eijdsden, het glaswerk is hier ook in 3d te bekijken.

⁽³⁾ Nationaal Archief Suriname, BS Overlijden, Overlijdensregister Koloniaal Suriname (Gereformeerden), Suriname, folio 81: <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00342/7c007512-71c1-102d-a0ea-005056a23d00>

⁽⁴⁾ Surinaamsche staatkundige Almanach voor den Jaare 1793 (digitaal).

*Dit spoor is deels gebaseerd op het spoor dat Ineke Mok eerder schreef over de familie Klein voor *Sporen van slavernijverleden in Gelderland over Jan Frederik Klein, nakomeling van slavenhouders op Huis Groote Haar te Gorssel**

Het archief van de familie Bentinck

Collectie Gelders Archief

Locatie: Westervoortsedijk 73/Bentinckstraat Arnhem

AUTEUR: DINEKE STAM

De collecties van het Gelders Archief zijn onmisbaar voor dit onderzoek. In dit artikel staan enkele archiefstukken over koloniale slavernij centraal uit het bijzonder grote en rijke archief van de Nederlands-Duits-Engelse grafelijke tak van de familie Bentinck/Aldenburg.(1) Tot deze tak behoren de nazaten van het echtpaar Willem des H.R. Rijksgraaf Bentinck (1704-1774), heer van Rhoon en Pendrecht, en Charlotte Sophie rijksgravin von Aldenburg (1715-1800), vrouwe van Varel, Kniphausen en Doorwerth. Charlotte Sophie, mevrouw Bentinck, is bekend geworden door de boeken van schrijfster Hella Haasse.

Willem Bentinck en de VOC

Willem Bentinck heer van Rhoon en Pendrecht, is staatsman en diplomaat voor Willem IV. In 1736 wil hij al bewindvoerder van de VOC worden, omdat hij het geld nodig heeft voor de hoge kosten voor de scheiding van tafel en bed met zijn vrouw 'mevrouw Bentinck'. Twee jaar later, als hij kan aantonen dat hij geen schulden heeft én 6000 gulden investeert, volgt zijn benoeming als bewindhebber voor de kamer De Maze, de Rotterdamse kamer, Rhoon en Pendrecht liggen vlakbij Rotterdam. Als bewindhebber krijgt hij aandelen en een vergoeding van 1200 gulden per jaar (nu 14.500 euro). Bentinck woont in Den Haag op Sorgvliet (nu het Cathuis) waar in de volièrès vogels uit alle windstreken zijn te vinden, ook zeldzame van de Kaap en de Molukken.(2)

Europees

De familie Bentinck behoort oorspronkelijk tot de Gelderse adel, en ontwikkelt zich tot een Europese familie met bezit in Duitsland, Denemarken en functies in Engeland. Buiten Europa hebben familieleden bestuursfuncties en bezit in Suriname, Demerara en Zuid-Afrika. Hun verhaal laat zien dat het Arnhemse slavernijverleden onderdeel is van Europese geschiedenis.

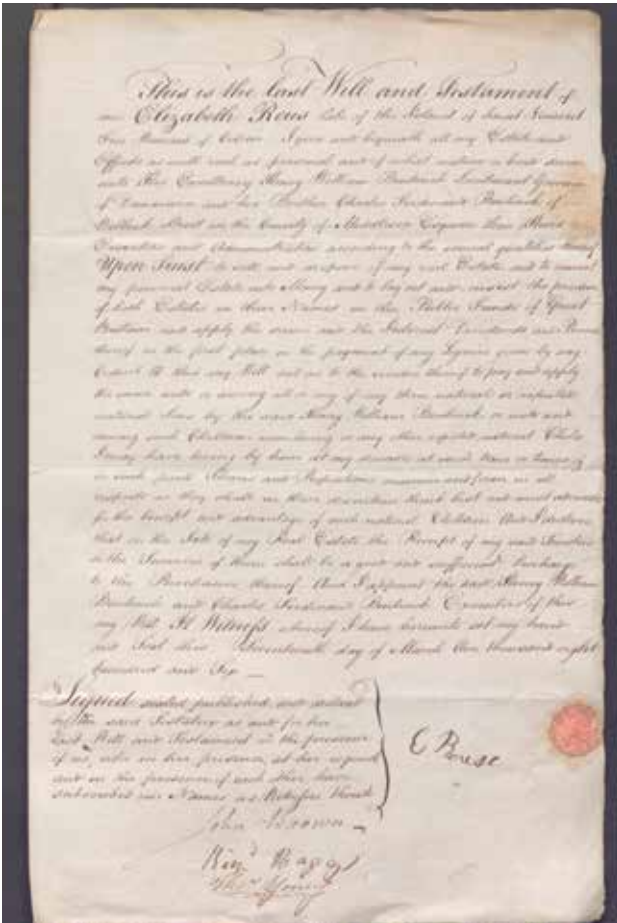

HENDRIK WILLEM GRAAF BENTINCK (1765-1821), CA. 1805-1820. ANONIEM. COLLECTIE KASTEEL MIDDACHTEN.

Kleinkinderen in Suriname, Demerara en Berbice

Twee zoons van Willem en Charlotte Sophie Bentinck trouwen met vrouwen uit de familie Van Tuyll van Serooskerke, bekend van Kasteel Amerongen en ook van Slot Zuylen, dat in 1750 is verbouwd vooral met VOC geld.(3)

Kleinzoon Hendrik Willem Bentinck (1765-1821) wordt gouverneur van Demerara, Essequibo en St. Vincent. Hij is in Engeland opgegroeid. Zijn broer is via een huwelijk Earl of Athlone geworden, zijn andere broer wordt gouverneur van Suriname. Hendrik of Henry nam archief en knipsels over hemzelf mee uit de kolonie.(4) Een bijzonder document uit het archief is het testament van Elisabeth Rouse. 'Free woman of Color' uit St Vincent, waar Bentinck ook gouverneur van was. Uit het testament en het doopbewijs van haar zoon blijkt dat Hendrik Bentinck de vader van haar kinderen is.

TESTAMENT VAN ELISABETH ROUSE IN HET GELDERS ARCHIEF.

te werken. Ook een jongen en gezonde vrouw, gewend aan allerlei werk in een familie 'sold for no fault, her owners going to Europe'. In dezelfde krant staat ook een voorbeeld van verzet: 'a Negro-Girl named Nelly, of the Papa nation'. Nelly is rond 1 mei ontsnapt. Een slavenhoudster belooft 'a reward' aan degene die haar terugbrengt. In 1806 wordt Henry William gouverneur van Essequibo en Demerara en vanaf 1814 in Berbice.

Slavenhouder

Hendrik Willem Bentinck is vanaf 1802 eigenaar van plantage La Bonne Intention in Demerara. In het archief zit een uitgebreide claim van zijn nazaten voor vergoeding bij de afschaffing van de slavernij in Guyana en de overige Britse koloniën in 1833-34. Dat is zo'n 30 jaar eerder dan de Nederlandse afschaffing. Nederland neemt het Engelse model van compensaties deels over, met een periode van vier jaar 'apprenticeship', maar dan verlengd tot 'staatsstoezicht' van tien jaar. In de aangrijpende bronnenuitgave 'Hearing slaves speak' wordt de verkoop van de slaafgemaakten van Bentinck 1830 in een proces over onrechtmatig scheiden van familieleden aangeklaagd. Ook een slaafgemaakte met de naam Bentinck komt in die stukken voor.(5)

Onthullende knipsels

Op dezelfde pagina van de St. Vincent Gazette 12 juni 1802 waarop inwoners de Gouverneur Henry William Bentinck, Captain General en Governor in Chief verwelkomen, staan Verkoopadvertenties voor Excellente Timmerlieden en twee Wasvrouwen en een kind van bijna 12 jaar die gewend is om als metselaar

PLANTAGE LA BONNE INTENTION EIGENDOM VAN BENTINCK. GELDERS ARCHIEF.

TO BE SOLD OR LET,
THE Premises in America Street, at present occupied in part by Mr. Jos. HILL, possession of which can be given in all next month. For further particulars inquire of the Subscriber.
 May 15. ARCH. IVER, q. q.

RUN AWAY from the Undersigned, about two weeks ago, a Negro Girl named *Nelly*, of the Papa nation. A reward will be paid by bringing her to me, near the Custom-House, or lodging her in the Barracks.
 May 15. ELIZA ROBERTSON.

THE Undersigned, Advocate VAN HOYTERA, being about to depart for Europe, has he is advised to change climate for the benefit of his health.

PROVOST MARRIAGE

TO BE SOLD,
FIVE excellent CARPENTER NEGROES:—Also TWO WASHER WOMEN, and a Child near twelve Years of Age, who have been accustomed to work as *Isaiah's* labourers.—Good Bills at a long sight will be taken in payment.
 For Particulars enquire of the Subscriber.
 ROBERT HOUSTON.
 Kingstown, 5th June, 1802.

FOR SALE,
A Young and Healthy NEGRO WOMAN, from Bermuda, accustomed to any kind of Work in a Family; sold for no fault, her owners going to Europe.—For particulars apply to Mr. JOSIAH DURHAM,
 June 12, 1802.

ADVERTENTIES UIT DE ST. VINCENT GAZETTE 12 JUNI 1802, EEN ORIGINELE KRANT UIT HET PERSOONLIJKE ARCHIEF VAN H.W. BENTINCK. GELDERS ARCHIEF.

Verzet

In de knipsels zijn meerdere voorbeelden van verzet te vinden. Een bericht uit de Essequibo & Demerara Gazette van 16 mei 1812: 'Absconded eight days ago a negro woman named' Clara. Clara was met de noorderzon vertrokken met twee 'peggals of dry goods and her Government pass'. Ondergetekende F. Runnels uit Stabroek vraagt op 29 april aan alle witte inwoners om haar geen onderdak te geven en aan de scheepskapiteins om haar niet mee te nemen. En degene die haar naar Brick Dam 27 in Stabroek terugbrengt, krijgt een *Reward*. In dezelfde krant staat ook een lijst van weggelopen en gearresteerde

ABSCONDED from the Undersigned, eight days ago, a negro woman named *Clara*, with two peggals of dry goods, and her Government pass. Intelligence having been obtained of her being seen on the different Plantations up the River, and about the Camp: notice of the same is hereby given, warning all white inhabitants, managers of estates, and others, against harbouring said woman; and likewise all Masters of vessels from taking her off the Colony, as the law will be rigorously enforced against any one so offending. A reward will be given to any person for taking up the said woman, and bringing her to the Undersigned on Concession No. 27, Brick Dam. *Stabroek, April 29.* F. RUNNELS.

RUNAWAY and ARRESTED SLAVES,
In the Colony-Stocks of Demerary.

NAMES.	PROPRIETORS	BROUGHT BY
NAAMEN.	EIGENAAREN.	AANERINGERS.
Coffy,	Pl. Elizabeth-hall,	Juff. de Wolt,
Brandes.	Bennet (Berbice)	Jeffery;
Coffy,	Juff. Doresten,	Dienders;
Present,	Dey,	Pl. Covent Gardens;
Baifer,	Pl. Georgia,	B. Jeffery,
Michael.	P. Benjamin.	Pl. Loo.
Quami,	McIntoll,	Eckhard,
York,	De'r Richardfon,	Clerk of the Market
William,	Rofe,	Pl. Cornelia & Ida,
Ned,	Stewart,	Pl. Ruinveld,
Mariana,	Phillis Butler,	T. Farrianda,
Jane,	Staunton,	Lelyveld,
Joan,	Gornel,	Dr. Richardfon,
William,	J. McPherfon,	Pl. Blygezigt,
George,	Ryders,	Reith,
Harry.	A. Smith.	La Grange.

Feb. 8. F. STRUNKAF, Scout.

BERICHTEN UIT DE KRANT MEEGENOMEN DOOR GOUVERNEUR HENDRIK WILLEM BENTINCK UIT ESSEQUIBO EN DEMERARE, GELDERS ARCHIEF.

slaven in de Demerara en Essequibo gevangenis.

In Demerara is Coffy van Juffrouw van Dorsten door Dienders opgebracht. George van Pl. Soestdyk door Mr Poolman. De schout van Essquebo, W v d Wagt meldt dat Caxel van eigenaar Coffy door 'Free Negro Totto' is aangebracht.

India, Curaçao en Suriname

Er zijn veel meer intrigerende stukken in het archief te vinden, waarvan het verband met het archief van de familie Bentinck/Von Aldenburg Bentinck niet is vastgesteld, zoals over India, onder het kopje 'Politieke en militaire aangelegenheden' een Rekest van hoofdadministrateur David Kelly, ingediend bij de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië in 1763, naar aanleiding van zijn ontslag vanwege de bezetting van de werf en het logement van Souratta door het volk van Nabab.(6)

Over Curaçao is een uitgebreide aanklacht van ene J.C. Wahl over de plantage Brievengat met een grote slavenmacht. Dit archiefstuk is waarschijnlijk meegenomen door Karel Ferdinand Bentinck, die in de periode 1809-1811 gouverneur is van Suriname.

Over hem, Louise van Panhuys, Elisabeth Rouse en de Bentincks op Kasteel Middachten, is meer te lezen in *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*.

NOTEN

(1) GA inventaris van 0613 Familie Bentinck/ Aldenburg Bentinck.

<https://www.geldersarchief.nl/over-ons/actueel/nieuws/209-belangrijk-familiearchief-bentinck-toegankelijk>

(2) Marie Christine van de Sman, Haagse elite en koloniale belangen, in: Captain, Oostindie en Smeulders (red), Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag, p.53 -69. p. 59.

(3) Slot Zuylen en Slavernij, 2021. Magazine bij de gelijknamige tentoonstelling.

(4) Knipsels 0613, inv. nr. 1720. Testament 0613, inv. nr. 1699.

(5) GA, Familie Bentinck, toegang 0613, inv. nr 1924. Claim bij afschaffing ivm La bonne intention. Zie ook het artikel van Sheryllyne Haggerty and Susanne Seymour, Imperial careering and enslavement in the long eighteenth century: the Bentinck family, 1710 -1830, via <https://www.ucl.ac.uk/lbs/>; Trevor Burnard, Hearing Slaves Speak: p 167,168. The Caribbean Press 2010. Dit boek is een bronnenweergave van aanklachten en zaken uit The Fiscal's Records for Berbice, Demerara and Essequibo.

(6) GA, Familie Bentinck, toegang 0613, inv. nr. 4338. Over de aanklacht i.v.m Brievengat, Curaçao toegang 0613 inv. nr. 1680.

Koloniale tentoonstellingen in Arnhem 1879 en 1928

Zypendaal en Sonbseek, Jansbinnen- en Jansbuitensingel

AUTEURS: BARBARA ESSEBOOM EN ELSE GOOTJES

In Arnhem vonden vanaf eind 19de eeuw meerdere zogenaamde 'koloniale tentoonstellingen' plaats. Onder andere op de landgoederen Sonsbeek en Zypendaal en in de Arnhemse binnenstad langs de Eusebiusbuitensingel. Uit de koloniën werden mensen gehaald in de rol van bijvoorbeeld gamelan speler, hoedenvlechter of beheerder van een zogenaamde 'Molukse zeetuin'. Een recente theatervoorstelling schijnt nieuw licht op mensonterende koloniale termen en perspectieven waarmee de tentoonstellingen waren doorspekt.

Tentoonstelling van Nederlandsche en koloniale nijverheid Arnhem 1879

In 1879 werd de zogenaamde internationale tentoonstelling van Nederlandsche en koloniale nijverheid in Arnhem georganiseerd. F.N. Nieuwenhuijzen was oud-resident van Soerakarta (ook wel Solo genoemd) op Java en bood de Arnhemsche Tentoonstelling-Vereeniging zijn diensten aan. Het doel was de koloniale nijverheid onder de aandacht te brengen en de handel te stimuleren. Arnhem was via water en spoor goed bereikbaar. Nieuwenhuijzen legde contact met een collega-resident in Soekarata en die nam namens hem contact op met Prins Mangkoe Negoro IV met het verzoek een bezoek te brengen aan de tentoonstelling. Dat verzoek werd ingewilligd en hij zou een gamelan orkest sturen met personeel, dertien muzikanten en twee danseressen. De zoon van de prins met de naam Hario Gondo Siwwoyo en zijn zoon Raden Mas Senaryo kwamen mee als begeleiding. In de collectie van het Gelders Archief zijn foto's te vinden het gamelanorkest, het personeel en de prins en zijn zoon en achterkleinzoon.(1)

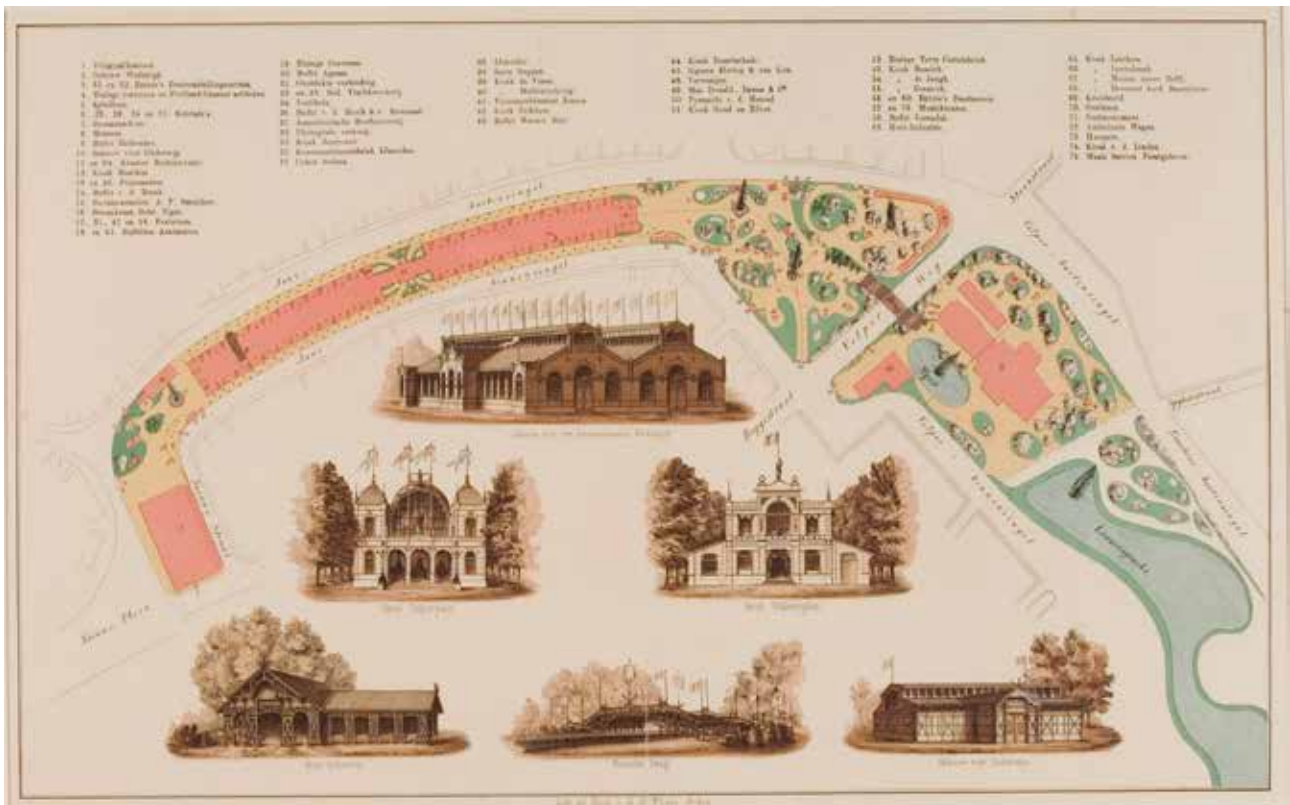
Penning en straatnamen in Klarendal

De Jansbinnen- en Jansbuitensingel dienden als tentoonstellingsterrein. Op de plattegrond van de tentoonstelling staan zes tentoonstellingspaviljoens afgebeeld. De tentoonstelling werd gehouden van 15 juni tot 15 oktober 1879 in Arnhem. Ter ere van de tentoonstelling werd een bronzen penning ontworpen door Noach van der Waals dat als geschenk diende. Daarnaast ontwierp Alex Janszoon de Vries voor de tentoonstelling een tinnen penning waarop een zogenaamde gekroonde vrouw (stedemaagd) staat die met haar linkerhand wijst op het wapenschild van Arnhem en de tentoonstellingsgebouwen. Naast haar zijn attributen zoals bijenkorf, globe en een zuil afgebeeld.(2)

De koloniale tentoonstelling was voor de gemeente Arnhem aanleiding om in de wijk Klarendal in 1881 een zogenaamde Indische buurt te laten ontstaan met straatnamen als Javastraat, Sumatrastraat, Atjehstraat en Solostraat. De naam Solo verwijst dus naar de prins van Solo. De buurt is gelegen tussen de Hoflaan en de Rosendaalsestraat.(3)

ONTVANGST VAN PRINS HARIO GONDO SIWWOYO IN MUSIS SACRUM IN ARNHEM, IN BATAVIAASCH HANDELSBLAD, BATAVIA 06-08-1879, P. 1.

PLATTEGROND VAN DE TENTOONSTELLING IN 1879. GELDERS ARCHIEF: TOPOGRAFISCH HISTORISCH ATLAS GELDERLAND, THIEME, G.J., UITGEVER A. VAN OOSTERZEE, PUBLIC DOMAIN MARK 1.0 LICENTIE.

Indische Tentoonstelling Oost en West 1928

Het initiatief voor deze tentoonstelling kwam van de Koninklijke Vereeniging Oost en West, een landelijke organisatie met als doel de band tussen Nederland en haar koloniën te versterken. Zij stelde zich met deze tentoonstelling tot doel: “aan het publiek gelegenheid te geven om kennis te nemen van producten onzer koloniën, kunstvoortbrengselen van hare bewoners en daarnevens, zij het ook in bescheiden vorm, van hunne levenswijze.”

De tentoonstelling vond plaats in de zomer van 1928 en trok veel bezoekers, zowel burgers uit heel Europa, als gouverneurs uit de koloniën, ministers en koningin Emma. In speciaal gebouwde paviljoens in de parken Sonsbeek en Zypendaal en in Huis Zypendaal waren tentoonstellingen te zien. De gemeente Arnhem legde speciaal voor de tentoonstelling een tramlijn aan van het station naar het park. Naast de tentoonstellingen waren er Indische restaurants en werden Indische dans-, muziek- en toneelvoorstellingen opgevoerd, onder andere door een gamelan orkest. De Molukse Zeetuin, een expositie met flora en fauna uit Indonesische wateren, kreeg veel bekijks. Een Amerikaanse bezoeker wilde zelfs alle kostbare parels, schelpen en koraal

inclusief de tuin opkopen, maar dat werd door de Molukse beheerder geweigerd. Verschillende gebouwen werden nagebouwd of naar Nederland verscheept, zoals een Batakhuys (een huis op palen) en een zogenaamde koeliewoning (‘koelie’ was een denigrerende benaming voor ongeschoolde arbeiders uit Azië).(1)

Goudsmeden en hoedenvlechtsters

Op de tentoonstelling waren ook mensen aanwezig uit Suriname en de Indonesische Archipel, waaronder de Molukken. Zij gaven demonstraties van plaatselijke ambachten in de koloniën, zoals goudsmeden die fijn goudwerk maakten. De ambachtslieden kregen een slaapplek in Koninklijk Militair Invalidenhuis Bronbeek. Eén van de weinige namen die genoemd worden in de bronnen zijn die van Carolina van Lieberherr en Petronella Lapar van het Maria-patronaat in Paramaribo. Zij vervaardigen zogenaamde ‘Panama-hoeden van stro’ tijdens de tentoonstelling. Zij stonden bekend als de beste hoedenvlechtsters van de regio en waren daarom gevraagd om deel te nemen aan de tentoonstelling. De werkomstandigheden zullen niet gemakkelijk geweest zijn omdat de mensen de hele dag moesten werken zonder pauzes en de tentoonstelling met een aantal weken werd verlengd vanwege het succes ervan.

GAMELANORKEST BIJ DE TENTOONSTELLING IN 1879, GELDERS ARCHIEF, 1523-293-0032, PUBLIC DOMAIN MARK 1.0 LICENTIE.

CAROLINA VAN LIEBERHERR EN PETRONELLA LAPAR VAN HET MARIA-PATRONAAT TE PARAMARIBO VLECHTEN HOEDEN TIJDENS DE TENTOONSTELLING 1928. BRON: GELDERS ARCHIEF, 1523-123-0011, PUBLIC DOMAIN MARK 1.0 LICENTIE.

Een betere Nederlander

De entreprijzen van de tentoonstelling werden bewust laag gehouden om een zo groot mogelijke groep bezoekers te verleiden naar Arnhem af te reizen. Het doel was namelijk meer belangstelling te wekken voor de koloniën en daarmee het bewustzijn van het belang van deze bezittingen te benadrukken. In de Nieuwe Rotterdamse Courant(5) werd de tentoonstelling als noodzakelijk gezien om antikoloniale geluiden de kop in te drukken: “Wij wenschen dan ook niet meer lijdelijk aan te zien, dat ons goedwillend Nederlandsch bestuur daarginds wordt gelasterd en onze inzettingen uit onkunde, naijver en vijandschap beklad.” De Graafschapbode vond dat Indië zo belangrijk was geworden voor Nederland, dat het het ieder zijn plicht was de tentoonstelling te bezoeken “en als beter Nederlander naar huis terug te keeren!”(6)

De waarheidscommissie

Recent deed de zogenaamde ‘Waarheidscommissie’ onderzoek naar de geschiedenis van de human zoos, de zogenaamde ‘mensentuin’, in Nederland. De theatervoorstelling onderzocht hoe discriminatie en racisme en opvattingen over migratie hun oorsprong kunnen kennen in de Nederlandse koloniale geschiedenis en specifiek in het exposeren van ‘de exotische andere’ als attractie in nagebouwde, ‘authentieke’ dorpen, de ‘mensentuin’. De tentoonstelling in 1928 in Arnhem was de laatste van een reeks koloniale tentoonstellingen in Nederland en was onderdeel van dit kritische onderzoek. In december 2023 voerde de waarheidscommissie een aantal voorstellingen op in het Provinciehuis van Arnhem, met onder andere Wensley Piqué, Arnhemse performer en theatermaker als afstammeling van zijn tentoongestelde overleden voorouders.(7)

PENNING VOOR DE TENTOONSTELLING VAN NEDERLANDSCHE EN KOLONIALE NIJVERHEID TE ARNHEM 1879, COLLECTIE TEYLMUSEUM.

VIGNET EN WEGWIJZER VAN DE SPECIAAL AANGELEGDE TRAMLIJN VOOR DE INDISCHE TENTOONSTELLING ARNHEM VAN OOST & WEST INDIË 1928, OP HET ONTWERP DOOR N.P. DE KOO, GELDERS ARCHIEF, COLLECTIE 1523 - 123-0056.

FOTO OP BRIEFKAART MET BEHEERDERS VAN EN IN DE MOLUKSE ZEETUIN, INDISCHE TENTOONSTELLING 1928. BRON: GELDERS ARCHIEF, 1583 - 15139, PUBLIC DOMAIN MARK 1.0 LICENTIE.

NOTEN

- (1) Ontvangst van Prins Hario Gondo Siwwoyo in Musis Sacrum in Arnhem, in Bataviaasch handelsblad, Batavia 06-08-1879, p. 1, Geraadpleegd op Delpher op 20-02-2024, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=d-d:110535633:mpeg21:p005>
- (2) Penning, collectie Rijksmuseum: <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.704435> en collectie Teylers Museum: <https://www.teylersmuseum.nl/nl/collectie/munten-en-penningen/tmnk-16165-tentoonstelling-van-nederlandsche-en-koloniale-nijverheid-te-arnhem>
- (3) Kees Krone en Dick Rozing op de website Indische buurten: <https://indischebuurten.nl/buurten/arnhem>
- (4) Gelders Archief, 1515 Documentatiecollectie Gemeentearchief

Arnhem, 3922 en deels gebaseerd op een online artikel van de hand van Kees Huntink, Erfgoed Gelderland, <https://www.geldersarchief.nl/over-ons/actueel/weblog/531-indie-in-gelderland-de-indische-tentoonstelling-van-1928-in-park-sonsbeek>

(5) Delpher, Nieuwe Rotterdamsche Courant, Indië Trekt Aandacht (1928)

(6) Delpher, De Graafschapbode, Opening der I.T.A. in Arnhem (1928).

(7) Waarheidscommissie https://ugc.production.linktr.ee/03aec6a2-cf11-4ba6-bdb2-8e277b77dbd9_AOR--fin-.pdf

Een bescheiden geluid tegen slavernij op Huis Zypendaal

Locatie: Huis Zypendaal, Zypendaalseweg 44, Arnhem

AUTEUR: INEKE MOK

Wie op zoek is naar sporen van slavernij in Gelderland, komt een keer bij Huis Zypendaal in Arnhem uit. De familie Brantsen die onder andere de huidige buitenplaats had laten bouwen, was eigenaar van onder meer plantage Vossenburg in Suriname, ofwel hield mensen in slavernij en plukte de vruchten van hun arbeid. Op huis Zypendaal zelf is daarvan niet direct iets te zien. Hoe zou het ook? Misschien een portret van de slaafgemaakte Anna van Vossenburg, die met de twee gefortuneerde zusters De Vree in 1729 van Suriname naar Arnhem verhuisde? (Zij huwden beiden met een Brantsen.) Weinig kans. Anna woonde vooral in de stad Arnhem, in de Olde Munte aan de Bakkerstraat.

Morland

De bezoeker van Huis Zypendaal kan hier echter kennis maken met George Morland's *Fruits of Early Industry and Economy* uit 1789. Het origineel wordt bewaard in het Philadelphia Museum of Art. Volgens de toelichting op de museumwebsite is dit fantasiewerk een aanklacht tegen de wijze waarop de rijkdom toen werd vergaard. Hiervoor staat de Afrikaanse man symbool: die rijkdom kwam er dankzij slavenhandel en slavenarbeid. Inderdaad, hij is de bediende en presenteert de 'fruits'. Hij is ook de enige hier die zichtbaar werkt. De zakenmannen, vermoedelijk eigenaar van het havengebouw of schepen en van het landhuis op het schilderij, drinken een borrel en tellen hun geld. Er ligt een mooi tapijt op de vloer, de vrouw is uitbundig gekleed, een klein kind krijgt van haar wat druiven aangereikt; zij plukken letterlijk de vruchten.

Pamflet tegen slavernij?

Het schilderij is veelvuldig gekopieerd, samen met *The effects of Youthful Extravagance and Idleness*. Dit laatste werk toont hoezeer men tot armoede kan vervallen

door een extravagant en lui leventje. Deze pendant hangt ook in Zypendaal. De moraal wordt onderaan in dichtvorm toegelicht. Of Morland met het eerste werk nu werkelijk een pamflet tegen de slavernij maakte? Dat is zonder meer het geval bij het schilderij dat hij een jaar eerder maakte: *Execrable Human Traffic or the Affectionate Slaves* uit 1788, beter bekend als *Slave Trade*. Te zien is hoe een Afrikaanse familie uiteen wordt gerukt door Europese slavenhandelaren. Twee jaar later maakte hij *African Hospitality*, waarmee hij indirect de houding van Europeanen jegens Afrikanen hekelt: Europese schipbreukelingen worden door Afrikaanse mannen en vrouwen gered en verzorgd. Ook van deze werken zijn kopieën in omloop gebracht, waarmee Morland de abolitionistische beweging ondersteunde.

Beweegredenen

Over de persoonlijke beweegredenen van Morland is weinig bekend. Het kan zijn dat hij geïnspireerd was door zijn plaatsgenoot in Londen, de Afrikaanse abolitionist Olaudah Equiano, die zelf in slavernij had geleefd. Geldersch Landschap en Kasteelen kocht de prent in 1983 voor de (her)opening van Zypendaal in datzelfde jaar, omdat het naar eigen zeggen 'goed paste bij de 18de eeuwse sfeer van Zypendaal'.⁽¹⁾ Was het bedoeld als verholen zelfreflectie? Hoe dan ook. Mooi is het wel, dit bescheiden geluid tegen slavernij op Zypendaal.

NOTEN

(1) Aldus conservator van GLK Jorien Jas, [9-9-2021], in een schriftelijke reactie.

Dit artikel verscheen eerder in *Sporen van slavernijverleden in Gelderland*, 2022, overname met toestemming auteur.

PRINT VAN W.WARD, VAN FRUITS OF EARLY INDUSTRY AND ECONOMY VAN GEORGE MORLAND 1789, VOORZIEN VAN MORALISTISCH VERS THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM.

Verbeelding van mensen in slavernij in de collectie Bronbeek

Diorama's van Gerrit Schouten

Locatie: Bronbeek, Velperweg 147

AUTEUR: DINEKE STAM

Vanaf de oprichting krijgt het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek allerlei voorwerpen en preparaten uit de koloniën, waaronder ook militaire trofeeën. Militairen van het KNIL nemen voorwerpen mee die in de zogenaamde 'Tropheegalerie' met trots worden getoond: buitgemaakte kanonnen, krissen en spullen van de sultan van Atjeh worden daar neergezet. Ook enkele voorwerpen uit Suriname worden geschonken. In een 'Museum' op de galerijen van bovenverdieping staan opgezette vogels, schilderijen, landbouwgereedschap en muziekinstrumenten te pronken. Tot op heden is Bronbeek zowel een tehuis voor ex-militairen als een informatief museum. Sinds de jaren 1970 zijn ook niet-koloniale militairen welkom en verdwijnt het woord koloniaal uit de naam. Museum Bronbeek denkt anno 2024 na over de noodzaak en wijze waarop roofkunst zou kunnen worden teruggegeven.

Diorama's van Gerrit Schouten

De eerste commandant Johannes Cornelis Jacobus Smits beschrijft de collectie in 1881 in het *Gedenkboek van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek*. Dit boek bevat ook de eerste beschrijving in Nederland van een diorama van Gerrit Schouten, met een afbeelding van drie van de vier 'kastjes' die in de collectie van Bronbeek bezit. Hierop zijn slaafgemaakte mensen afgebeeld, als roeiers in een tentboot en musici en dansers op een plantagefeest.

De diorama's zijn geschonken door de Arnhemse mevrouw Merkus, geboren Willer, meldt het *Gedenkboek*. Het vierde 'kastje' schenkt mevrouw A.C. Smits-Heineken, de echtgenote en weduwe van Generaal-majoor Smits in 1884 aan Bronbeek.

Afgebeeld is een tentboot met op de achtergrond een suikerplantage.(1)

DE SURINAAMSE DIORAMA'S OP PLAAT LIII UIT HET GEDENKBOEK 1881, COLLECTIE BRONBEEK.

DANS IN SURINAME, GERRIT SCHOUTEN 1817. COLLECTIE BRONBEEK.

Gerrit Schouten

De Surinaamse kunstenaar Gerrit Schouten (1779-1839) groeit op in een artistieke omgeving. Zijn vader Hendrik Schouten, een geboren Amsterdammer, wordt gouvernementsambtenaar in Suriname in 1772 en maakt in Paramaribo naam als dichter uitgever en acteur. Zijn

TENTBOOT OP DE RIVIER VOOR EEN PLANTAGE, GERRIT SCHOUTEN. COLLECTIE BRONBEEK.

moeder Suzanna Hansen die volgens een gedicht van Hendrik 'uit gulle vrolijkheid wel eens een deuntje zingt, op t Clavecimbel speelt en zomtjids lugtig springt', is een vrije vrouw van kleur, met een witte vader en een zwarte moeder die ook in vrijheid geboren is.⁽²⁾ Gerrits overgrootmoeder Nanoe is in 1713 vrijgemaakt uit slavernij. De familie Schouten erft diverse huizen en drie grote plantages van Geertruida Bley. Gerrit Schouten is dus een slavenhouder en tekent wellicht de mensen en plantages uit zijn eigen bezit. Nanette Samson, de zus van de bekende Elisabeth Samson, bestemt haar erfenis aan de kinderen Schouten en hun oom.

Gelderse connecties

Gerrit wordt een kunstenaar van beroep. Een opleiding is er niet, hij leert zichzelf het vak. Wellicht volgt hij les in botanische illustratie bij Louise van Panhuys. Hij prepareert dieren, legt zich toe op het tekenen van planten, vruchten en dieren, hij boetseert met papier

en wordt bekend met zijn diorama's. In 1826 maakt hij op verzoek van de directeur van het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden twee diorama's 'voorstellende gewoonten en bedrijven der Indianen op de kust van Guiana'. In 1828 krijgt Gerrit Schouten als dank daarvoor een medaille van koning Willem I.

In totaal maakt Schouten ongeveer dertig diorama's met voorstellingen van dorpen van Caraïben en Arowakken, stadsgezichten, tentboten, plantagegezichten en dansende slaafgemaakten. De dans-diorama's geven vaak een voorstelling van Du-spelen, die een enkele keer per jaar op de plantage plaatsvonden en waarin vaak onderhuids kritiek werd geuit op de 'meester'. Gelderse connecties kunnen zijn ontstaan door de gouverneurs Van Panhuys, Bentick, Canzlaar of Van Heeckeren. Mevrouw van Heeckeren zit in 1835 naast Prins Hendrik bij de onthulling van de kerk in Paramaribo en praat met hem over Gerrit Schouten.⁽³⁾

Routes

Hoe de diorama's bij het echtpaar Merkus terecht zijn gekomen is onzeker. Het zou zelfs kunnen dat het via Indonesië is gegaan. Mevrouw Merkus is in Batavia geboren als Mathilde Cornelia Willer en trouwt in 1863 in Arnhem met de advocaat Mr. Pieter Willem Nicolaas Merkus. Hij sterft al na enkele maanden door dramatische brandwonden nadat zijn nachthemd vlam vat als hij 's nachts naar de wc moet. Hij is de zoon van Wilhelmina Nicolasina Cranssen (1805-1848) en Pierre Merkus (1787-1844), die van 1841 tot 1844 gouverneur-generaal van Nederlands-Indië is. Merkus-Willer hertrouwt in 1866 met Pieter Hendrik Albert Slicher.

Goud, bloed en vlinders

De schenking van de diorama's is voor Commandant Smits van Bronbeek een gelegenheid om een paar bladzijden aan West-Indië te wijden, 'een last voor het moederland', waar voor militairen weinig eer aan te behalen is. Nadat hij de verschillende bevolkingsgroepen in Suriname vol racistische theorie belicht spreekt hij de hoop uit dat het daar nieuw ontdekte goud samen met 'Europeesch bloed' tot een betere toekomst zal leiden. Smits heeft meer voeling met de Indonesische Archipel en stapt snel over naar de volgende schenking: een verzameling van 'Javasche dag en nachtvlinders ontvangen van J.A. Kolff'. Die aanwinst

past bij het Insectarium met zijderupsenteelt, waar veel bezoek op af komt. De bewoners leiden het publiek graag langs de galerijen.(4)

HET INSECTARIUM 1920-1930. GELDERS ARCHIEF.

NOTEN

- (1) Johannes Cornelis Jacobus Smits, Gedenkboek van het Koloniaal-Militair Invalidenhuis Bronbeek. in bibliotheek Bronbeek, uitgave Gouda Quint. p. 131 ev. (ook online beschikbaar), Bevaart, p, 77, Clazien Medendorp, Gerrit Schouten (1799-1839). Botanische tekeningen en diorama's uit Suriname. 1999, Kit publishers, p 55 en 151. Collectiewebsite Bronbeek.
- (2) Medendorp p. 12-14.
- (3) Medendorp, p. 27-30.
- (4) Smits, p. 131-133 met een plaat van de diorama's en Bevaart, p 94.

‘Transgeneratieel trauma is trauma dat je overneemt’

Interview met Corien van der Poll

Corien van der Poll is op 17 maart 1969 in Castricum geboren, als jongste kind van de drie kinderen uit het tweede huwelijk van Johan Frederik (Jaap) van der Poll en Elsbeth Wesselius. Ze heeft twee halfbroers en een halfzus uit het eerste huwelijk van haar vader, Jaap. In 1996 kwam ze van Amsterdam naar Arnhem, waar zij een opleiding tot beeldend kunstenaar voltooide. Ze voelde zich gelijk thuis in Arnhem en ontmoette hier de liefde van haar leven. Samen met haar man Eric heeft ze een zoon Joshua. Corien is lid van de werkgroep ‘Herdenkingsmonument’ die samen het monument rondom slavernijverleden in Arnhem vormgeeft.

Idyllische jeugd

“In het gezin werd nooit over het slavernijverleden gesproken. Op school werd er natuurlijk tijdens de geschiedenislessen verteld over de VOC en de WIC. Maar niet over het slavernijverleden of wat de impact daarvan was. In die zin heb ik een idyllische jeugd gehad. Mijn broer heeft recentelijk onze hele vaderlijke lijn uitgezocht. Het blijkt dat in de 17de eeuw één van mijn voorvaderen als matroos voor de VOC gevaren heeft. Daardoor weet ik dat mijn voorvader met deze geschiedenis verbonden is. Maar eigenlijk weet ik er te weinig van en voel ik het niet zo. Wat ik wel voel is het verhaal van mijn vader over Japanse krijgsgevangenschap. Al vertelde hij daar zelf nooit veel over.”

Johan Frederik (Jaap) van der Poll

“In 1938 trad mijn vader in dienst van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, waarna hij werd uitgezonden naar Nederlands Oost-Indië. Na de Japanse aanval op Pearl Harbor in 1941 werd hij opgeroepen en als sergeant bij het

KNIL ingedeeld. Na de capitulatie werd hij krijgsgevangen gemaakt en kwam hij in eerste instantie terecht in een kamp op Java. Vervolgens heeft hij tweeënhalve jaar in Japanse mijnen als krijgsgevangene gewerkt. In 1944 is hij door de Amerikanen bevrijd.”

“Drie jaar is in een mensenleven niet zo lang, maar krijgsgevangenschap maakt deze tijd wel super belangrijk omdat het over leven en dood gaat. Mijn vader heeft er een groot besef van de kwetsbaarheid van de democratie aan overgehouden. Dat we de democratie moeten koesteren, omdat die het meest recht doet aan de grootste groep mensen. Dat is wel iets wat hij aan mij heeft doorgegeven. Het geloof in mensen, niet in één sterke leider, maar in de mens zelf én de kracht van alle mensen bij elkaar. Dat voel ik nu steeds sterker. We hebben iedereen nodig, niet alleen krachtige mensen of mensen met een stevige mening.”

Transgeneraationaal trauma

“Daarnaast heeft het verhaal van mijn vader mij op het spoor van transgeneraationeel trauma gebracht. Transgeneraationeel trauma wordt veroorzaakt door een schokkende gebeurtenis die iemand in een vorige generatie heeft meegemaakt. Recentelijk is uit onderzoek gebleken dat het in je DNA gaat zitten. Het is een trauma dat je overneemt en overgedragen krijgt van je ouders, hun ouders, en verdere voorouders. Het kan dus generaties teruggaan. Als ik de verhalen lees over mensen die ook een ouder hebben gehad die in een Indisch of een Japans krijgsgevangenkamp heeft gezeten, dan herken ik mezelf daarin en wat het met mij doet. Tegelijkertijd heb ik echt een hele prettige jeugd gehad. Hoe kan ik me dan soms zo depressief voelen, of waardeloos? Als ik deze verhalen lees, dan begrijp ik dat. Dan begrijp ik mezelf eigenlijk beter.”

Populisme en framing

“De opkomst van het populisme met Pim Fortuyn met zijn ideeën over moslims, maakte mij angstig. Toen is bij mij het besef gegroeid dat de wereld niet zo vriendelijk of idyllisch is zoals ik in mijn jeugd heb doorgemaakt. Zeker niet voor bepaalde groepen uit onze samenleving. Door van de opkomst van de Zwarte Piet discussie en de heftige reacties op de actiegroep Kick Out Zwarte Piet beseftte ik mij dat dit niet goed is, dat je zo niet met je medemens omgaat. Toen Sylvana Simons met Bij 1 ging meedoen aan de Tweede Kamerverkiezingen dacht ik: ‘dit is wat ik ga doen om te strijden voor een betere wereld’. Een wereld die voor iedereen goed is en niet alleen voor mensen die heel veel geluk hebben en al tien stappen vooruit zijn. Het is een soort rechtvaardigheidsgevoel dat ik heel sterk heb. Dit heb ik echt van huis uit meegekregen.”

“Ik ben me heel erg bewust geworden dat mensen continu ‘geframed’ worden. Ik heb er daarvoor nooit bij stilgestaan dat onze samenleving is zoals die is, mede door het slavernijverleden en dat het slavernijverleden nu vandaag de dag nog steeds doorwerkt. Dat besef is heel hard binnengekomen. Als jij je eenmaal bewust bent van dat verhaal, kan je het niet meer onbewust worden. Als er iets is wat ik kan doen, dan is dat mensen in mijn eigen omgeving bewuster maken van dit verhaal. Hoe het slavernijverleden nu nog steeds doorwerkt in onze maatschappij.”

Herdenken van een gedeeld verleden

“Herdenken is zo belangrijk, omdat het ook gaat over erkennen. De toekomst wordt vormgegeven door het verleden, wat we allemaal met ons meedragen. Door te herdenken en erkennen dat het slavernijverleden er is geweest, dat het heeft plaatsgevonden, kan je de toekomst rechtvaardiger vormgeven met zijn allen. Meer met respect voor elkaar en elkaars verschillen of overeenkomsten. Ik denk dat er meer overeenkomsten zijn dan verschillen overigens. Ik heb heel erg geleerd dat het een gedeeld verleden is. Het is van ons allemaal. Het is niet een kwestie waar alleen de zwarte gemeenschap mee te dealen heeft. We hebben er allemaal mee te dealen. Daarom is herdenken heel belangrijk.”

Respect voor iedereen

“Ik vind respect voor iedereen het allerbelangrijkste wat ik mijn zoon en de volgende generatie zou kunnen meegeven. Waar diegene vandaan komt, hoe diegene in het leven staat. Van een vluchteling uit Eritrea tot onze koning. We zijn allemaal mensen, en we zijn allemaal gelijkwaardig. Dat is het allerbelangrijkste, dat iedereen gelijkwaardig is. Niet iedereen is gelijk, maar wel gelijkwaardig. Dat vind ik het allerbelangrijkste: dat de nieuwe generatie dat gaat dragen en uitdragen. Er is nog heel veel werk te doen. Er is al wel een begin waar we ons aan vast kunnen houden. En dat geeft hoop en dat geeft moed om door te gaan.”

Dit verhaal is geschreven door Barbara Esseboom op basis van een interview met Corien van der Poll, afgenomen in juli 2023 in Arnhem. Foto: Henck Pengel.

8. Bevindingen, conclusies en aanbevelingen

AUTEURS: ASCHWIN DROST, BARBARA ESSEBOOM, ELSE GOOTJES, DINEKE STAM

“De Nederlandse koloniale slavernij heeft de basis gelegd voor de enorme collectieve Nederlandse welvaart. Omgekeerd heeft dit ook bijgedragen aan de langdurige concentratie van macht en rijkdom bij een beperkt aantal koopmans- en regentenfamilies, en mogelijk dus ook aan langdurige ongelijkheden in de Nederlandse samenleving zelf.”

Quote: Rosemary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum en Urwin Vyent (red.), Staat & Slavernij. Het koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen (Amsterdam 2023), p. 432.

8.1 Bevindingen & conclusies

Voor een landstad als Arnhem, die geen eigen VOC of WIC-kamer had, vonden we verrassend veel en uiteenlopende sporen die leiden naar het hele koloniale rijk in de continenten Afrika, Azië, Noord- en Zuid-Amerika. Arnhem veranderde vanaf de Tachtigjarige oorlog, en de ontwikkeling naar Republiek der Verenigde Nederlanden, van Hanzestad naar vestingstad. De stad was direct verbonden met Amsterdam en Holland, via de Rijn en de postweg en later door de vroege spoorverbinding in 1845. Er lagen in en rond Arnhem altijd militaire troepen in garnizoen. Met de (latere) kazernes en Bronbeek kreeg de stad een structurele band met het koloniale leger. Arnhem nam zo deel aan de bezettingsmacht in de wingewesten overzee.

Opvallend is ook de rol van propaganda voor het kolonialisme, die in de negentiende eeuw vorm kreeg door de ‘Nationale tentoonstelling van Nederlandsche en koloniale nijverheid’, door parades en muziekkuitvoeringen van regimenten en door grootschalige initiatieven als de Vogel- en plantentuin. De hierboven geciteerde conclusie uit Staat & Slavernij geldt ook voor Arnhem.

Arnhemse stadsbestuurders en bewindhebbers

Arnhemse bestuurders waren al vanaf het begin persoonlijk en namens Arnhem en Gelderland, via verschillende commissies en als bewindhebbers, direct betrokken bij en medeverantwoordelijk voor koloniaal- en slavernijbeleid. Verschillende regentenfamilies als Everwijn en Brantsen waren daarnaast investeerders en aandeelhouders binnen de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), de West-Indische Compagnie (WIC). Nauwe banden met de Stadhouders en het Oranjestad speelden hierin een rol. Ook in de negentiende eeuw kende Arnhem bestuurders met koloniale carrières en ondernemingen zoals de burgemeesters Pels Rijcken, Van Braam en Sweerts de Landas.

Bestuurders en andere Arnhemmers waren over meerdere eeuwen, direct en indirect, op verschillende niveaus en momenten betrokken bij koloniale slavernij.

Arnhems profijt

Aan de lengte van dit hoofdstuk is al te zien dat Arnhemmers als individu en de stad als geheel materieel én immaterieel profijt hebben gehad (en nog steeds hebben) uit koloniale slavernij. Niet iedere gulden die werd verdiend met opbrengsten uit investeringen in de VOC en de WIC of koloniale handel is direct terug te voeren op slavernij. Tegelijkertijd is iedere binnen de koloniale (handels)systemen verdiende gulden onlosmakelijk en op vele niveaus verbonden met slavernij. Het vormde de kurk waarop de Nederlandse (Europese) koloniale wereld dreef, waarmee het systeem was gebouwd én in stand werd gehouden. Iedere verdiende gulden is ten minste mogelijk gemaakt door koloniale slavernij.

HET KORPS INVALIDEN VAN BRONBEEK (NR. 13) LOOPT TE MIDDEN VAN ANDERE OUD KRIJGERS, AMBACHTSLIEDEN, SCHOLIEREN, MUZIEKKORPSEN, SCHUTTERIJ, LANDBOUWERS IN EEN OPTOCHT IN ARNHEM TER GELEGENHEID VAN DE NATIONALE FEESTVIERING VAN VIJFTIG JAAR NEDERLANDSE ONAFHANKELIJKHEID 1813-1863, OP 30 NOVEMBER 1863, COLLECTIE GELDERS ARCHIEF.

Verscheidene Arnhemse families waren plantagebezitter en slavenhouder, in de koloniën zelf zoals families Swaen, De Vree, Lippert en Phaff, of als eigenaar op afstand in Arnhem, zoals de families Brantsen en Van Essen. Naast eigenaren waren Arnhemmers ook actief in de slavenhandel, zoals Jan Cobussen. Zelfs door de afschaffing van de slavernij profiteerden Arnhemmers door de financiële compensatie die zij als slavenhouders kregen, van plantages die van generatie waren doorgegeven.

Verschillende andere personen kwamen met hun vermogen en soms ook met hun (voormalige) slaafgemaakten, vanuit de koloniën naar Arnhem, zoals de families Kip, Maurenbrecher, Roëll, Swaving en Westrik uit Berbice, de weeskinderen Van Baijen en Slotsboo, die onder direct door het stadsbestuur aangestelde voogden kwamen te staan, en mensen als de voormalig gouverneur-generaal van Batavia Nederburgh, en de weduwe Banck-Hoff en haar

kinderen. Niet alleen gegoede of regentenfamilies, maar ook 'gewone' Arnhemmers profiteerden van de inkomens en vermogens van familieleden in de koloniën, via testamenten of gages.

De stad Arnhem was doorvoerhaven voor handel vanuit Amsterdam naar het Duitse achterland, waaronder handel in koloniale en met slavernij verbonden producten. Omgekeerd werden Arnhems aardewerk en kapmessen, bijlen, schoppen en sloten uit het Duitse achterland ook via de haven naar de koloniën vervoerd. Producten en grondstoffen die door slaafgemaakten gemaakt of verbouwd waren zoals koffie, thee, suiker, chocola, specerijen, katoen en tropisch hout werden hier verkocht om Arnhemse huizen en lichamen te vullen. In winkels zoals die van S. van Burk in de Jansstraat op de hoek met de Pauwstraat, opgericht in 1790, konden Arnhemmers terecht voor 'koloniale waar'.

EEN VOORBEELD VAN EEN WINKEL WAAR ARNHEMERS TERECHT KONDEN VOOR KOLONIALE WAREN. RECLAME VOOR DE WINKEL VAN S. VAN BURK. UIT: A. MARKUS, ARNHEM OMSTREEKS HET MIDDEN DER VORIGE EEUW (ARNHEM 1906, HERDRUK 1965).

De stad en bewoners profiteerden verder door bijvoorbeeld de aanleg en uitbreiding van het spoorwegennet, mede bekostigd met opbrengsten uit Nederlands-Indië. Via dit 'trickle-down' effect profiteerden gewone Arnhemers en de stad indirect en druppelsgewijs aan het koloniale slavernijsysteem. Geld uit, of verdiend in de koloniën druppelde naar beneden. Het kwam via de rijken, investeerders, en (re-)migranten naar Arnhem. Een sprekend voorbeeld van indirecte verdiensten vormt de stadstimmermannenfamilie Viervant.

Arnhem werd in mei 2023 door *Atlas Research* de 'Atlas voor gemeenten 2023', uitgeroepen tot 'groenste stad'. Een belangrijk aandeel daarin betreft de verschillende parken die de stad rijk is. Deze stadsparken zijn vaak heel direct verbonden met het Arnhemse koloniale- en slavernijverleden: Warnsborn, Mariëndaal, Zypendaal, Sonsbeek, Gulden Bodem, en Klarenbeek. Het aanzien – en aangezicht – van Arnhem en omgeving is 'verrijkt' met landhuizen en stadsparken, als het ware 'de grachtenpanden van Arnhem'. Deze zijn voor een deel gefinancierd door investerende regentenfamilies en 'nieuwkomers uit de kolonies', met inkomsten uit investeringen in de VOC en WIC, koloniale handel en carrières, en plantagebezit. Arnhemse regentenfamilies waren, zeker in vergelijking met die in Holland, meer rentenier dan handelaren en ondernemers. Het vermogen werd voor een belangrijk deel belegd in onroerend goed, in landgoederen en stadshuizen.

De groene stad Arnhem is mede voortgekomen uit koloniale slavernij.

Zwarte aanwezigheid en mensen van kleur

Uit het onderzoek blijkt dat in de periode 1600-1900 meerdere mensen van kleur in Arnhem leefden. Wij

hebben tot nog toe ongeveer 20 mensen getraceerd. De meesten van hen, of hun ouders waren geboren in slavernij. Zo kwam in de jaren vijftig van de 17e eeuw Domingo Floris Brasiliaen met zijn voormalige eigenaar naar Arnhem. Inmiddels is door eerder onderzoek Anna van Vossenburg een bekende Arnhemse geworden. Zij werd in slavernij geboren op plantage Vossenburg in Suriname. In 1727 kwam zij met twee nichten van de Arnhemse burgemeester de Vree naar Arnhem. Opvallend is dat in Arnhem meerdere mensen afkomstig uit Berbice woonden, zoals Frederik Wolfert Simons die meegenomen werd door Wolphert Simon van Hoogenheim, gouverneur tijdens de opstand in Berbice. Pieter Rudolph Lesnod geboren op plantage 's Gravenhage in Berbice en kwam via Catharina Gaillard in Arnhem op Huize Westerveld terecht. Op 16 november 1864 overleed hij in Arnhem. Ook Prudentia, geboren op plantage La Prudence kwam uit Berbice naar Gelderland. Zij woonde meerdere decennia in Arnhem en overleed hier in 1900 in het Protestants bestedelingenhuis. Naast de hier genoemde namen vonden we nog meer namen en sporen van levens van zwarte mensen of mensen van kleur. We kunnen er vanuit gaan dat er buiten de bronnen om nog meer aanwezigheid van zwarte mensen in Arnhem is geweest. Ons onderzoek kan aanleiding zijn om meer verhalen als deze naar boven te halen om zo een completer beeld van de inwoners van Arnhem te krijgen.

In Arnhem wonen en leven door koloniale slavernij al meer dan 300 jaar zwarte mensen en mensen van kleur.

Stemmen in de stad

Er klonken diverse soorten stemmen tegen slavernij in de stad, vanuit verscheidene hoeken en op verschillende en eigen wijze. Van kritische berichtgeving in de Arnhemsche Courant van uitgeverfamilie Thieme tot lezingen door predikanten. Van publicaties van onder andere Gemeenteraadslid Nedermeijer van Rosenthal tot andere (kunst)uitingen, zoals het borduurwerk tegen misstanden van slavernij. Soms was het tegengeluid fel en uitgesproken, soms klonk het zacht en subtiel te midden van de propaganda voor kolonialisme, die zich bijvoorbeeld uitte in de Nederlandse en Koloniale Nijverheidstentoonstelling van 1879, in Bronbeek of in gesprekken op de Buitensociëteit.

Ondanks een dikke laag koloniale propoganda is er in Arnhem verzet en protest geweest tegen slavernij.

PRENT BIJ DE NEDERLANDSE EN KOLONIALE NIJVERHEIDSTENTOONSTELLING VAN 1879 VOOR DE WINNAAR VAN EEN WEDSTRIJD VAN 'FABRIEKATEN EN WERKTUIGEN', GELDEERS ARCHIEF.

HERINNERING AAN DE TENTOONSTELLING TE ARNHEM IN 1897 EN HET 25 JARIG BESTAAN VAN DE THEEFIRMA SIBLESZ 1872-1897. UITGAVE HET THEE MAGAZYN, ROGGESTRAAT 15 ARNHEM. GELDEERS ARCHIEF

Arnhem Overzee

Vanaf het begin van het Nederlandse kolonialisme waren Arnhemmers over de hele aardbol actief, van Brazilië, de 'Wilde Kust', het Caribisch gebied tot Nieuw-Nederland; en van zuidelijk Afrika tot de verschillende regio's rond de Indische oceaan, in Azië en Oceanië. Dat betrof niet alleen bestuurders zoals De Sille in Nieuw-Nederland, Van den Clooster op Curaçao of Runckel op Elmina, maar ook veel handelaren, soldaten en matrozen. Arnhem ging letterlijk de wereld over als schip, vernoemd naar de stad, en op verschillende plekken refereren locaties en nederzettingen aan Arnhem en Arnhemmers.

In de achttiende eeuw voeren ten minste 1270 Arnhemmers, vooral soldaten en matrozen op VOC-schepen naar Zuid-Afrika en Azië en een onbekend aantal naar Suriname en de Cariben. Als zij en andere reizigers uit Arnhem de reis overleefden en terugkeerden, brachten ze de ervaring en kennis van die gebieden mee naar huis, inclusief de confrontatie met koloniale slavernij en het leven in een omgeving waarin 'ras' bepalend was voor de sociale positie. Die ervaring,

kennis en ideeën werden zo ook onderdeel van de samenleving hier.

Arnhemmers die deelnamen aan koloniale expansie brachten racistische ideeën in de koloniën in de praktijk. Omgekeerd namen mensen die zich vanuit de de koloniën in Arnhem vestigden die koloniale en racistische mentaliteit mee.

Sporen in Arnhemse bewaarplaatsen en collecties

In de Arnhemse collectiebewaarplaatsen – Museum Arnhem en Bronbeek, Erfgoedcentrum Rozet en het Gelders Archief – zijn vele sporen van koloniaal en slavernijverleden te vinden. Het betreft objecten en materialen uit koloniale tijd en afkomstig van andere culturen; mede vervaardigd en verkregen door slavenarbeid of via het koloniale slavernijstelsel. Er zijn bijvoorbeeld vroege serviezen uit China en Japan, gebruiksvoorwerpen die gerelateerd zijn aan slavernijproducten zoals koffie- thee-, suiker- en kruidenpotten, maar ook meubels en objecten gemaakt van (tropische) houtsoorten en van andere materialen (kokosnoot, kruidnagel etc.) uit de koloniën. Soms zijn objecten samengesteld uit houtsoorten die afkomstig zijn uit verschillende regio's (uit Azië en de Indonesische archipel, Afrika, Suriname en de Caribische eilanden). Er zijn verder nog wapens en kunstobjecten, waaronder vele tekeningen en schilderijen met afbeeldingen in koloniale setting; geschriften met beschrijvingen uit de koloniën, ervaringen van reizigers en koloniale functionarissen: dagboeken, reisverhalen, journaals, brieven etc. Daarnaast zijn er de officiële stukken, documenten van de VOC en WIC en latere Nederlandse koloniale instanties, memories, resoluties, correspondentie, beleidsbepalingen, volmachten, testamenten enzovoort. Verschillende van deze archiefstukken vormen de basis van meerdere sporen die in dit rapport zijn bijeengebracht. De sporen van en over Q. M. R. Ver Huell, bewaard binnen verschillende Arnhemse bewaarplaatsen, zijn wat dat betreft letterlijk, in woord en beeld, illustratief.

De erfenis van het koloniale slavernijverleden is binnen het Arnhemse erfgoed ruim vertegenwoordigd en letterlijk in de stad terug te vinden.

Persoonlijke verhalen uit de stad

Oral history speelt een cruciale rol in dit onderzoek. Het is een waardevolle aanvulling op de traditionele bronnen die vaak het zwarte perspectief missen. Zo kunnen we een dieper inzicht krijgen in de ervaringen en emoties van degenen die direct getroffen zijn door de slavernij. Al horen we slechts een echo van hun verhalen, die opgeslagen zijn in het collectieve brein, lichaam, motoriek, DNA, handelen en diepe ondefinieerbare verlangens van de nazaten. Het zijn herinneringen die als het ware op pauze zijn gezet, voordat ze zijn doorgegeven aan de volgende generaties. Deze kennis uit lichamelijke ervaringen en emoties, ook wel embodied knowledge, is een essentieel aspect van oral history en een unieke en waardevolle bron van informatie.

De verhalen die naar voren komen uit de interviews met mensen uit Arnhem onthullen dat deze geschiedenis vaak subtiel en impliciet is doorgegeven. Ze zijn veelal verhuuld in bijvoorbeeld een kinderspel, lied, gedicht of spreekwoord. Desalniettemin voelt en ervaart men de trauma's, de pijn en het verdriet van generaties geleden, maar ook de veerkracht en de strijd van diens voorouders. Daarnaast bieden de verhalen een menselijk perspectief op een historische periode die vaak wordt gedomineerd door witte mannelijke stemmen en cijfers in kasboeken.

Het is echter belangrijk op te merken dat niet iedereen in staat is om woorden te vinden voor hun gevoelens en ervaringen met betrekking tot slavernij. Het taboe dat nog altijd rust op dit onderwerp kan het moeilijk maken voor sommigen om hun verhalen te delen of te erkennen dat zij een link hebben met dit verleden. Daarom is het des te belangrijker om ruimte te creëren voor deze verhalen en om te luisteren naar de stemmen die vaak genegeerd zijn in traditionele geschiedschrijving. Oral history biedt een unieke kans om de menselijke kant van het slavernijverleden te belichten en om recht te doen aan de ervaringen van degenen die het hebben meegemaakt. Voor de nazaten kunnen deze verhalen empowerend en helend werken, door de verloren geschiedenis te herwaarderen en de voorouders in ere te herstellen.

“Door het filmen van de interviews ben ik heel anders gaan kijken naar deze geschiedenis en naar wat ik wil doorgeven aan mijn kinderen”

Henck Pengel, Doglah Media Design

8.2 Aanbevelingen

Geschiedenis speelt zich niet in een vacuüm af, maar wordt altijd geschreven vanuit actuele vragen. Het slavernijverleden was lange tijd onzichtbaar in de (inter) nationale, regionale en lokale geschiedschrijving, en is – al dan niet bewust – buiten beschouwing gebleven, vergeten of gemarginaliseerd. In de koloniale geschiedschrijving overheerste het gezichtspunt van de (witte) Europeaan, Nederlander en Arnhemmer, meestal een man. De rol van vrouwen en ‘gewone mensen’ en het handelingsperspectief van mensen uit andere culturen (agency) bleef onderbelicht.

Ons onderzoek naar sporen van slavernijverleden in Arnhem heeft zich speciaal toegespitst op de gaten in onze kennis, de (onder)vertegenwoordiging van het koloniale slavernijverleden én de mensen die gedwongen waren tot een leven in slavernij. Wij hebben geprobeerd nieuwe kennis samen te brengen met al bekende verhalen uit de Arnhemse geschiedenis en het stof van de koloniale propaganda er zoveel mogelijk af te blazen. Wij zijn ons bewust dat door onze focus nu andere aspecten uit het Arnhemse verleden op hun beurt naar de achtergrond zijn verschoven. Onze hoop is dat met dit onderzoek volgende stappen gezet worden naar een diverser en inclusiever verhaal van Arnhem.

Op basis van ons onderzoek hebben we de volgende aanbevelingen voor de gemeente:

- Zorg dat de kennis uit het huidige onderzoek bij alle inwoners van Arnhem landt en ter beschikking komt in publieksvriendelijke vorm(en), liefst op een museale plek in de openbare ruimte waar de sporen van slavernijverleden meer permanent blijvend zichtbaar gemaakt kunnen worden. Het bestaande erfgoed is grotendeels opgeslagen in depots en ontoegankelijk.
- Stimuleer dialoog onderling over slavernijverleden en de doorwerking ervan voor alle inwoners van Arnhem.
- Organiseer en financier vervolgonderzoek naar:
 1. De doorwerking van deze geschiedenis in de stad Arnhem, voor huidige generaties (o.a. racisme, uitsluiting, gezondheid, armoede als erfgoed, trauma en heling, waardering van de veerkracht)
 2. Het huidige onderzoek is niet uitputtend en zeker niet alles omvattend geweest, en biedt veel aanknopingspunten voor verder verdiepend en breder onderzoek. Onder andere naar de bestuurders, (de verdeling) van financiën en benoemingen binnen de steden en kwartieren ‘namens Gelderland’. Dit kan de stad al dan niet gezamenlijk doen met de andere Kwartierhoofdsteden Nijmegen en Zutphen.

Het onderzoek moet naar onze mening gedaan worden door een persoon van kleur, liefst een nazaat, vergelijkbaar met wat sommige Amerikaanse en Britse steden en universiteiten doen door het bekostigen van een studiebeurs voor nazaten.

Nawoord 'Ten kon drai'

Barbara Esseboom, projectteam onderzoek en voorzitter comité 30 juni/1 juli Arnhem

Bij het bespreken van de inhoudsopgave van dit onderzoeksrapport merkte ik een verschuiving in mijzelf. Dat de stad Arnhem, waar ik ben opgegroeid, door de eeuwen ontzettend veel verbinding blijkt te hebben met mensen zoals ik zelf, dat doet iets met mij. Al in de 17de en 18de eeuw was in Arnhem aanwezigheid van zwarte mensen, zij het dankzij koloniale slavernij.

Dit onderzoek biedt een totaal andere blik op de stad en is verbonden aan plekken waarvan ik als kind maar ook als volwassene dacht dat daar geen plek voor mij was. Gebouwen of parken in de stad waarvan ik eerder ervaarde dat het een voorrecht was om er te komen, bleken door voorouders van mensen zoals ik mogelijk gemaakt, doordat zij gedwongen werden tot arbeid in slavernij. Dat ik nu mijn eigen plek in de stad kan innemen is geen privilege, want onze voorouders hebben aan de stad Arnhem bijgedragen. Of zoals een van de geïnterviewden zei: 'ik ben hier, omdat zij daar waren'. Tegelijkertijd is het agenderen van de geschiedenis van slavernij en de doorwerking in het heden nog steeds niet altijd gewenst, mensen vinden het lastig en maken het graag kleiner en onbeduidender dan het is. We vinden het nog altijd moeilijk deze geschiedenis onder ogen te zien, er ruimte mee in te nemen en ruimte te geven aan zwarte mensen.

In navolging van andere steden, vindt er sinds 2021 een officiële herdenking van de slavernij plaats in Arnhem. Als voorzitter van het Comité 30 juni - 1 juli zet ik mij samen met de Werkgroep Herdenkingsmonument en de Gemeente Arnhem in om vorm te geven aan een vaste herdenkingsplaats in de stad. Een plek om naartoe te gaan voor erkenning, educatie, bewustwording, heling en bezinning.

In december 2022 keek ik live naar de excuses van de premier in de uitzending vanuit het Nationaal Archief in Den Haag samen met de burgemeester, Arnhemse nazaten en geïnteresseerden in de Schepenzaal van het stadhuis. Het gaf mij een vorm van een erkenning maar ook het gevoel van urgentie: in de archieven maar ook in de persoonlijke verhalen van mensen is de geschiedenis van slavernij volop terug te vinden, ook in onze stad. Maar je moet er wel naar op zoek en mensen moeten hun verhaal willen delen. Ik ben dankbaar dat dat met dit onderzoek is gebeurd en dat er steeds meer beweging is om deze geschiedenis in onze stad naar de oppervlakte te brengen.

Nog geen jaar later, op 1 juli 2023 keken we samen met de burgemeester van Arnhem en de Commissaris van de Koning van Gelderland in Musis Sacrum naar de excuses van Koning Willem-Alexander. Door het leed van de nazaten te erkennen en met de excuses aan hen kunnen we samen werken aan heling, verzoening en herstel. We kunnen bouwen aan een toekomst waar kinderen van nazaten niet meer uitgesloten en gediscrimineerd worden. Om oprecht te kunnen zeggen:

*Ten kon drai
Den keti koti, brada, sisa
Ten kon drai
Den keti koti, foe troe!*

*Tijden zijn veranderd
De ketenen zijn verbroken, broeder, zuster
Tijden zijn veranderd
De ketenen zijn verbroken, echt waar!*

(Koning Willem-Alexander, 1 juli 2023)

Over de auteurs

Aschwin Drost (1972) is historicus. Contacten en confrontaties tussen verschillende culturen zijn altijd een rode draad in zijn onderzoek geweest. Hij is zelfstandig historisch onderzoeker via Scribe Diem (www.scribediem.nl), waarbij zijn onderzoek zich vooral richt op Arnhemse en Gelderse families van ca. 1600-1850. Van 2019-2022 deed hij voor Erfgoed Gelderland onderzoek naar ‘Sporen van slavernijverleden in Gelderland’, gevolgd door het onderzoek in opdracht van de Gemeente Arnhem naar ‘Sporen van slavernijverleden in Arnhem’. Inmiddels is Drost ook betrokken bij het onderzoek naar het slavernijverleden van Amersfoort.

Barbara Esseboom (1970) is ruraal ontwikkelingssocioloog (WUR) en onderzoekt het koloniale- en slavernijverleden in Overijssel, Gelderland en Arnhem. Dit doet zij aan de hand van verhalen die van generatie op generatie verteld worden door de nazaten van slaafgemaakten. Daarnaast geeft ze workshops en adviseert musea en culturele instellingen op het gebied van diversiteit en inclusie in het algemeen en specifiek over het koloniale- en slavernijverleden. Sinds juni 2020 is ze voorzitter van het Comité 30 juni – 1 juli in Arnhem, die zich als doel stelt het Nederlands trans-Atlantische slavernijverleden te herdenken, de publieke kennis erover te vergroten en de afschaffing ervan te vieren.

Else Gootjes (1981) is cultureel antropoloog en projectleider bij Erfgoed Gelderland. Haar focus ligt op nog niet vertelde verhalen, oral history en het overbrengen van erfgoed bij een breed publiek. Ze was eerder projectleider van het project Sporen van Slavernijverleden in Gelderland en deed onder andere onderzoek naar lokale migrantengeschiedenis. Ook was ze wetenschappelijk medewerker bij het Nederlands Openluchtmuseum.

Camilla de Koning is PhD-onderzoeker geschiedenis aan de Universiteit van Manchester en Historic Royal Palaces waar zij onderzoek doet naar de koloniale connecties van het Britse Koningshuis van 1660-1775. Ze specialiseerde zich in haar studie aan de Universiteit Leiden in het sociale aspect van de Nederlandse slavernijgeschiedenis en studeerde af op het onderwerp manumissie: de vrijlating van individuele slaven in achttiende-eeuws Suriname. Sindsdien heeft ze meegewerkt aan verschillende projecten over sporen van het Nederlandse slavernijverleden zoals voor het Tropenmuseum, Erfgoedhuis Zuid-Holland, NOS en De Nederlandsche Bank. In 2024 zal het boek “Ooggetuigen van de Nederlandse slavernijgeschiedenis” worden gepubliceerd, geschreven door De Koning en Karwan Fatah-Black.

Ineke Mok (1959) specialiseerde zich tijdens haar studie Nederlands in de relatie tussen macht en taal, waarna ze promoveerde op een onderzoek naar racisme en 'ras' in Nederlandse schoolboeken van 1876-1992. Bij de Anne Frank Stichting richtte zij zich op intercultureel onderwijs en Holocaust-educatie. Sinds 2008 werkt ze als zelfstandig onderzoeker onder de naam Cultuursporen (www.cultuursporen.nl) en ontwikkelde ze onderwijsprojecten. De laatste jaren concentreren haar onderzoeken zich op de slavernijgeschiedenis van Nederland. Zo was ze betrokken bij de ontwikkeling van het lesboek *Kind aan de Ketting, Mapping Slavery*, het stripboek *Jacquelina, slavin van plantage Driesveld* en schreef ze op basis van eigen onderzoek het educatieve stripboek: *Quaco, mijn leven in slavernij*, dat inmiddels ook in het Engels en Frans is vertaald. In 2022 verrichtte ze onderzoek voor Sporen van slavernijverleden in Gelderland en in 2023 was ze co-auteur van *Haarlemmers en de slavernij*.

Dineke Stam (1958) is historicus en was tentoonstellingsmaker in het Anne Frank Huis, projectleider Interculturele Programma's Erfgoedbreed bij de Museumvereniging en werkt sinds 2005 als zelfstandige met focus op gender- en vrouwengeschiedenis, Tweede Wereldoorlog en de sjoa, en koloniale- en slavernijgeschiedenis. Ze is onder meer co-auteur van *Gids slavernijverleden Nederland* (2019), *Sporen van het Gelderse slavernijverleden* (2022) en *Haarlemmers en de slavernij* (2023). www.imhp.eu

Jan de Vries (1955) is historicus en werkte veertig jaar wisselend als docent-onderzoeker op de Radboud Universiteit Nijmegen en als geschiedenisleraar op verschillende middelbare scholen. In 2006 en 2018 werd hij landelijk onderscheiden voor zijn verdiensten voor het geschiedenisonderwijs. Sinds enkele jaren heeft de geschiedenis van Arnhem zijn aandacht. Hij schrijft artikelen en houdt lezingen over uiteenlopende historische Arnhemse onderwerpen. Op zijn website Arneym.nl en zijn Facebookpagina staan dagelijks nieuwe wetenswaardigheden over Arnhems verleden. Recent verscheen zijn boek *De nieuwe Canon van Arnhem* en ontving hij de Prodesseprijs.

